

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΓΟΥΝΗΣ

Ο ΘΑΜΠΟΣ
ΔΙΣΚΟΣ
ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

ΕΝΤΟΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Μιχάλης Παγούνης γεννήθηκε το 1936 στο χωριό Ζέρμα της Κόνιτσας.

Τα γεγονότα του εμφυλίου πολέμου 1946-49 σημάδεψαν την παιδική του ζωή. Όπως και χιλιάδες άλλα Ελληνόπουλα, έτσι κι αυτός βρέθηκε στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, με τα δύο μικρότερα αδέρφια του, χωρίς τους γονείς του. Μεγάλωσε σε παιδικούς σταθμούς στην Αλβανία, Ρουμανία και Πολωνία.

Στην Πολωνία τελείωσε το σχολείο και το Πανεπιστήμιο. Απέκτησε το πτυχίο του Μάστερ Γεωλογίας και εργάστηκε σε διάφορες γεωλογικές υπηρεσίες από υπεύθυνες θέσεις. Για ένα διάστημα, μέχρι τον επαναπατρισμό του στην Ελλάδα το 1975, ήταν συνεργάτης στην Έδρα Υδρογεωλογίας του Πανεπιστημίου του Βρότσλαβ.

Στην Ελλάδα εργάζεται στο ΙΓΜΕ (Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών) στον Τομέα Υδρογεωλογίας και ασχολείται με την υδρογεωλογική έρευνα.

Η ύδρευση της Αθήνας από υπόγεια νερά ήταν το κυριότερο πρόβλημα της υπηρεσιακής ενασχόλησής του.

Το μεγάλο πρόβλημα της λειψυδρίας στο Λεκανοπέδιο της Αττικής την περίοδο 1988-93 αντιμετωπίστηκε με επιτυχία χάρη στις μελέτες του.

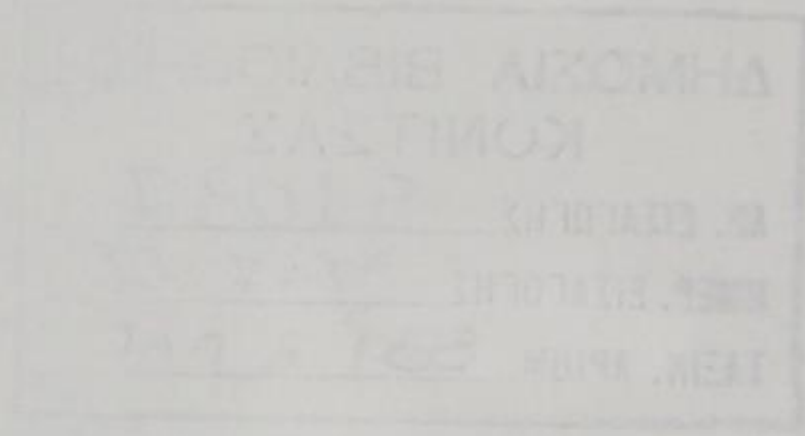
Το έργο του "Ο θαμπός δίσκος του ήλιου" είναι το πρώτο που εκδίδεται, από τη σειρά μυθιστορημάτων που έχει συγγράψει.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΚΟΝΙΤΣΑΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	51037
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	27-7-06
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.	889.3 ΠΑΓ

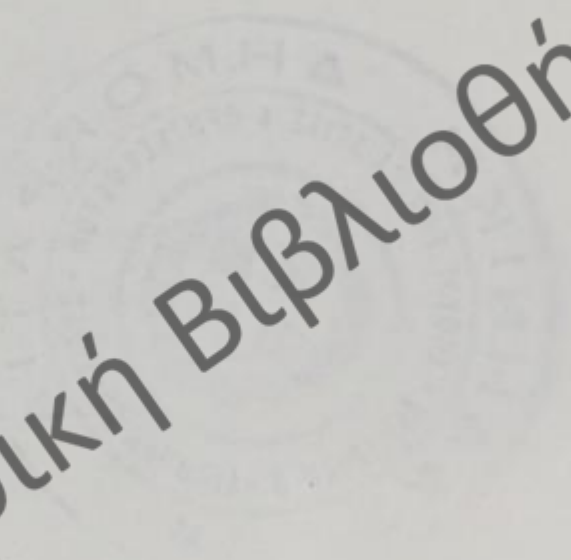
κωδ. εγ. 4591

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΓΟΥΝΗΣ

Ο ΘΑΜΠΟΣ ΔΙΣΚΟΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΕΝΤΟΣ»

Φασσάλας Α. Θεμιστοκλής

Ερυθραίας Α. Καισαριανή

Τηλ.: 78.48.900, Fax: 78.48.901

ISBN 960-8475-20-2

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή ή η μεταπώληση του βιβλίου χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΕΝΤΟΣ»

Φασούλας Λ. Θεμιστοκλής

Ερυθραίας 4, Καισαριανή

Τηλ.: 76.48.900, Fax: 76.48.901

ISBN 960-8472-20-2

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή με οποιονδήποτε τρόπο, έντυπο, ηχητικό ή οπτικό μέρους ή όλου του βιβλίου, χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΓΟΥΝΗΣ

**Ο ΘΑΜΠΟΣ
ΔΙΣΚΟΣ
ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ**

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΘΗΝΑ 1998
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝΤΟΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΤΟΥΝΗΣ

Ο ΘΑΜΠΟΣ

ΔΙΣΚΟΣ

ΥΟΙΛΗ ΥΟΤ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΚΔΟΣΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ
Επιμέλεια Α. Παπαδοπούλου
Επιμέλεια Α. Παπαδοπούλου
Τηλ.: 78 45 8711 Fax: 78 45 8701

ISBN 960-8472-21-2

Απογορεύεται η αναπαραγωγή με οποιονδήποτε τρόπο, ηλεκτρονικό ή μηχανικό, χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.
ΑΘΗΝΑ 1998
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ

«Σα βγεις ψηλά στην Κόνιτσα,
κοίτα να μη δακρύσεις
και πεις ξανά... πως πόνεσα
και τα δεινά θυμίσεις.

Να 'χεις τα μάτια σου σιτητά
πάνω στα κορφοβούνια,
που θρέφουν οι πικρές πληγές
και τα βαθιά λαγούμια.

Να δεις και το Μαγιάπριλο
ν' ανθοβολεί στα πλάγια,
να στέκεις να κορφολογείς
μεστούς καρπούς και βάγια.

Κι αν αντικρίσεις να 'ρχονται
κάποιοι κουρσάροι πάλι,
σάλπισε εγερτήριο
πέρα σε κάθε ράχη.

Ν' αναστηθούν οι Αδερφοί,
Φαντάροι και Αντάρτες,
“μολών λαβέ” να κράξουνε,
να στοχαστούν οι πάντες».

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Το 1947 άφηνε την Ελλάδα μες στις φλόγες του πολέμου. Ο καινούργιος χρόνος ερχόταν ολοταχώς, γεμάτος ελπίδες. Για ποιόν όμως;

Οι αριστεροί αφουγκράζονταν τον απόηχο των πυροβολισμών, που έφτανε από μακριά, και η φαντασία τους αναφτερούγιζε. Τον καινούργιο χρόνο, έλεγαν, η μεγάλη τους ελπίδα θα γινόταν πραγματικότητα. Ο Δημοκρατικός Στρατός θα 'μπαινε σε πόλεις. Χιλιάδες νέοι θα κατατάσσονταν στις γραμμές του. Οι Λαϊκές Χώρες θα 'στελναν όπλα και τρόφιμα. Μπορεί ακόμα να 'στελναν κανόνια κι αεροπλάνα. Και τότε ποιός θα 'ταν σε θέση να ανακόψει την ορμή του, να φράξει το δρόμο για τα Γιάννενα, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα; Οι Μπουραντάδες κι οι Μαύδες; Μα αυτοί άκουγαν τα λιανοντούφεκα των ανταρτών και το 'βαζαν στα πόδια. Τώρα θ' αντιστέκονταν.

Η πίστη, λοιπόν, στις αόρατες δυνάμεις έπεφτε μπροστά τους σαν αυλαία και κάλυπτε την εικόνα της πραγματικότητας.

Το κράτος τρανταζόταν συθέμελα, κυριολεκτικά καταλυόταν. Η ελληνική κυβέρνηση κήρυξε πανεθνικό συναγερμό, γέμισε τους αιθέρες με τις κραυγές του τρόμου: «Οι συμμορίες των κομμουνιστών καίνε τα χωριά και σφάζουν τους κατοίκους τους. Πανέτοιμες οι σλάβικες ορδές караδοκούν στα σύνορα, να πλήξουν την πατρίδα μας». Πέρα απ' τον απέραντο ωκεανό έσπευσε ο μεγάλος σύμμαχος. Στρατιώτες, μεταγωγικά κι άρματα ετοιμάζονταν για την τελική αναμέτρηση, κατευθυνόμενα προς τα πεδία των μαχών.

Η ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού κινητοποιούσε

τις δυνάμεις του, για ν' ανατρέψει τα σχέδια του αντίπαλου.

Αντάρτικα τμήματα κατέβαιναν απ' το Γράμμο και το Σμόλικα. Τα στοιχεία της φύσης αγρίευαν. Φυσούσε με μανία. Ο ουρανός ανακατευόταν. Τα μολυβένια σύννεφα πύκνωναν και κρέμονταν βαριά. Γύρω τους ο τόπος μελάνιαζε. Ένα μεγάλο πουλί τινάχτηκε ξαφνικά μέσ' από μια χαράδρα κι ανυψώθηκε στον αέρα.

Ο διοικητής κοίταξε ψηλά.

«Για δεξ πώς φτερουγίζει. Πώς “ζυγίζεται”. Τι να βλέπει άραγε από 'κει πάνω, σ' αυτό το διαβολόκαιρο;».

«Δεν θα το λέγαμε ξεφτέρι ούτε πουλί της λεβεντιάς», απάντησε ο αρχηγός των ανταρτών στο Γράμμο. «Καλή επιτυχία, σύντροφε».

Ένας πυροβολισμός έπεσε πίσω. Ο σταυραετός ανέκραξε τρομαχτικά και κατρακύλησε με τσακισμένες τις φτερούγες του...

Οι μαχητές πορεύονταν βρεγμένοι, ξυπόλυτοι και νηστικοί. Τα υποζύγιά τους, φορτωμένα βαριά, σκόνταφταν, απέμεναν στο δρόμο. Οι αντάρτες σήκωναν το φορτίο και το μετέφεραν στους ώμους. Τα τμήματα πλησίαζαν στη Ζέρμα.

Οι υπεύθυνοι του χωριού κινήθηκαν αμέσως για να εξασφαλίσουν τρόφιμα, καταλύματα και ζωοτροφές. Όρισαν λοιπόν συνεργεία που θα εκτελούσαν την απόφαση και μετά από κάμποση ώρα κατέβηκαν όλοι στην επιμελητεία.

«Προχωράει η δουλειά; Τι τρόφιμα συγκεντρώσατε;», ρώτησε ο γραμματέας της οργάνωσης.

Ο επιμελητής άνοιξε την αποθήκη, ένα μισόφωτο υπόγειο, με λίγα ράφια, χωμένο στο έδαφος της πλαγιάς, και τους έδειξε τα τρόφιμα. Ήταν βαλμένα με τάξη, άλλα στα ράφια κι άλλα στο δάπεδο, μέσα σε σάκους και τσουβάλια.

«Ορίστε!», είπε ικανοποιημένος απ' τη δουλειά που είχε γίνει. «Εδώ είναι το ψωμί, το τυρί, το βούτυρο. Κι εδώ κάτω τα

όσπρια και τα λαχανικά. Θέλετε να δείτε και τα ζυμαρικά; Να, εδώ είναι, σ' αυτά τα σακιά...».

Ο γραμματέας έφερε γύρω του το βλέμμα, για να εκτιμήσει την ποσότητα. Δεν ήταν αυτή που περίμενε. Το πρόσωπό του κατσούφιασε...

«Είναι λίγα», είπε απρόσμενα.

«Λίγα;», απόρησε ο επιμελητής.

«Δυστυχώς πολύ λίγα, ούτε τα μισά απ' αυτά που χρειαζόμαστε».

Ο επιμελητής δυσανασχέτησε...

«Κάναμε ό,τι μπορούσαμε. Δεν αφήσαμε σπίτι και οικογένεια που να μην περάσαμε. Και δεν το λέω αυτό για να δικαιολογήσω κάποιον, και πολύ περισσότερο τον εαυτό μου. Ξέρεις, οι χωριανοί μας είναι φτωχοί άνθρωποι και παρόλα αυτά δεν αρνήθηκε κανένας να δώσει ό,τι είχε».

Οι συγχωριανοί του άκουγαν σκεφτικοί, καρφωμένοι στα σανίδια, ενώ μόνο ο γραμματέας πήγαινε πέρα δώθε νευρικά.

«Υπάρχουν χωριανοί που θα μπορούσαν να δώσουν και περισσότερα», είπε μια στιγμή.

«Τι εννοείς;».

«Θα κάνουμε ακόμα μια προσπάθεια», απάντησε.

«Δεν είναι σωστό. Οι άνθρωποι έδωσαν ό,τι μπορούσαν», επανέλαβε ο επιμελητής.

«Δεν καταλαβαίνω τι θα πει ό,τι μπορούσαν», ξέσπασε αιφνίδια ο γραμματέας.

«Τι θα 'πρεπε να κάνουμε; Να μπαίναμε στα κελάρια τους;».

«Αφού δεν καταλαβαίνουν ότι υπάρχει ανάγκη, θα το κάνουμε κι αυτό, όσο κι αν φαίνεται παράλογο. Ο αγώνας απαιτεί θυσίες, αν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι αυτό που ζητάμε μπορεί να λέγεται θυσία... Τα συνεργεία πρέπει να ολοκληρώσουν τη δουλειά τους. Αν χρειαστεί, θα βοηθήσουμε κι εμείς. Να μην το ξαναλέω!».

Όλα τα βλέμματα καρφώθηκαν στον φρούραρχο.

«Κάντε ό,τι νομίζετε. Γνωρίζετε καλύτερ' από μένα τις δυνατότητες των συγχωριανών σας», είπε αυτός και στάθηκε παράμερα.

Ο επιμελητής ένωσε να πέφτουν πάνω του όλες οι ευθύνες.

«Μας ειδοποίησαν την τελευταία στιγμή. Τι να πω; Τα 'χω χαμένα... Έχουμε μεγάλες ευθύνες, θα μας καλέσουν να δώσουμε λόγο».

Ο γραμματέας βρισκόταν κιόλας στην πόρτα, κοίταξε πίσω του με το χέρι στο πόμολο.

«Τα παραλές. Υπάρχουν δυσκολίες, αλλά το πρόβλημα θα λυθεί. Είμαι σίγουρος γι' αυτό».

«Έχεις δίκιο, αλλά ποιός ακούει; Εγώ μια φορά θα κάνω ό,τι περνάει απ' το χέρι μου», είπε κάποιος.

Οι άλλοι στέκονταν αμήχανοι.

«Αυτό πρέπει να κάνουμε όλοι μας», είπε ο γραμματέας και βγήκε βροντώντας την πόρτα.

Ο βοριάς στοίβαξε τα σύννεφα πάνω στο χωριό. Έριχνε χιονόνερο. Ο καπνός που έβγαινε απ' τα τζάκια ανεμοδερνόταν, σκόρπιζε ανάμεσα στα σπίτια. Ο γραμματέας σήκωσε το γιακά απ' το σακάκι του και βγήκε. Έξω έκανε τσουχτερό κρύο κι ο αέρας τού 'κοβε την αναπνοή.

Στο δρόμο συνάντησε την Αφροδίτη. Η γυναίκα γύριζε απ' το πηγάδι με τις βαρέλες κρεμασμένες στον ώμο και μ' ένα γκιούμι στο χέρι. Κατέβασε απ' το πρόσωπο το μαντίλι που την προστάτευε απ' το κρύο.

«Πού πας μ' αυτή την ψύχρα;», τον ρώτησε η γυναίκα.

Εκείνος έκανε ένα μορφασμό που έδειχνε δυσφορία.

«Μακάρι να 'ξερα...».

Τον κοίταξε περίεργη.

«Υπάρχει κάνα πρόβλημα;».

Πήγε μαζί της λίγο παραπέρα. Οι δρόμοι τους χώριζαν.

«Σκόπευα να περάσω απ' τ' αδέρφια σου, αλλά είδα εσένα κι άλλαξα γνώμη. Θα 'ταν καλύτερα να πήγαινε η αδερφή τους, είπα μέσα μου».

Κοντοστάθηκε γεμάτη σύγχυση.

«Τι να κάνω;».

Δεν είχε ν' αποκρύψει τίποτα απ' τη γυναίκα αυτή, γιατί γνώριζε ότι κατανοούσε καλύτερα από κάθε άλλον τα προβλήματα της επιμελητείας και θα 'τρεχε να βοηθήσει. Ποτέ δεν είχε τόσο ανάγκη απ' τη βοήθειά της όσο εκείνη τη στιγμή.

«Χρειαζόμαστε τρόφιμα», της είπε ευθύς. «Σ' αυτούς υπολογίζουμε. Σ' αυτούς και στα μπαρμπάδια σας».

«Θα πάω», απάντησε σκεπτική. «Θα πάω, αν και τελευταία δεν τα πάμε τόσο καλά».

Η Αφροδίτη απομακρύνθηκε γρήγορα. Ακούμπησε τα δοχεία στο μαγειρειό και τράβηξε για τα πατρικά.

Η Διαμάντω, η κουνιάδα της, ύφαινε σ' έναν αργαλειό στημένο κοντά στο παράθυρο. Λίγα κάρβουνα, μέσα σε μια λαμαρίνα, έκαιγαν κάτω απ' τα πόδια της. Στο τζάκι λαμπάδιαζε ένα μεγάλο κούτσουρο. Τρία παιδάκια κάθονταν κοντά στη φωτιά. Ο Λάμπρος, που ήταν μεγαλύτερος, έψηνε καλαμπόκι στο καβουρντιστήρι. Τα πρόσωπα των παιδιών φλόγιζαν, άστραφταν από ευτυχία, καθώς μασούλιζαν τους αφράτους κόκκους του καλαμποκιού. Η Διαμάντω πρόσεξε την κουνιάδα της να 'ρχεται βιαστικά και σηκώθηκε απ' τον αργαλειό.

«Έρχεται η θεία σας, να 'στε φρόνιμα», είπε στα παιδιά της.

Η Αφροδίτη μπήκε στην κάμαρη ορμητικά, μ' έναν τορβά στο χέρι. Ανάσαινε γρήγορα, με δυσκολία, σα να την κυνηγούσαν.

Η νύφη της φοβήθηκε.

«Τι έπαθες;».

Κοίταξε γύρω της μ' αδημονία. Το σπίτι του αδερφού της ήταν καινούργιο. Δεν είχε προλάβει ακόμα να περάσει ταβάνι. Ανάμεσα στις γρεντιές κρέμονταν πυκνές πλεξίδες καλαμποκιού. Η όψη της αγρίεψε.

«Ο κόσμος έξω χάνεται κι εσείς το χαβά σας», είπε ψυχρά.

Η νύφη της τaráχτηκε.

«Τι θέλεις; Έδωσα ό,τι μου ζήτησαν. Λίγο ψωμί βάσταξα μόνο. Ίσα-ίσα για τα μικρά. Ταχιά πρέπει να ζυμώσω πάλι».

Το βλέμμα της Αφροδίτης έπεσε στο εντοιχισμένο ντουλάπι.

«Το ίδιο μου 'παν κι οι συννυφάδες σου κι είχαν τα ράφια γεμάτα καρβέλια».

«Δεν ξέρω τι έκαμαν αυτές. Εγώ σου λέω την αλήθεια».

«Θα δούμε, κυρά μου!».

Άνοιξε το ντουλάπι, είπε κάτι μέσα απ' τα δόντια και γύρισε πίσω απότομα. Την ίδια στιγμή άρπαξε ένα ψαλίδι που βρέθηκε μπροστά της κι όρμησε στον αργαλειό.

Η Διαμάντω προσπάθησε να την εμποδίσει.

«Τι πας να κάμεις;».

Με μια γοργή κίνηση, όμως, η Αφροδίτη έκοψε το υφαντό πέρα-πέρα. Το αντί έφερε μια στροφή και τα νήματα, που τραβήχτηκαν απότομα, μπλέχτηκαν στο χτένι, στραβώνοντας τις ακτίνες του.

«Τρελάθηκες; Τι το χρειάζονται οι αντάρτες το φάδι;».

Η Αφροδίτη κουλούριασε το υφαντό, το πέρασε κάτω απ' τη μασχάλη της κι έφυγε.

Έντονες φωνές ξέσπασαν στη γειτονιά. Ο Λάμπρος πετάχτηκε έξω να δει τι συμβαίνει. Ένας χωριανός περνούσε δίπλα τραβώντας ένα παρδαλό, χαριτωμένο μοσχάρι, που τον ακολουθούσε μουγκανίζοντας. Οι γείτονες μαζεύονταν γύρω του φωνάζοντας όλοι μαζί. Ο Λάμπρος δεν μπορούσε να καταλάβει τι γινόταν. Πλησίασε τη γιαγιά Αγαθή, τη γειτόνισσα, που έκανε το σταυρό της δίπλα στο δρόμο.

«Μανίτσα, γιατί μαλώνουν;».

«Αυτός ο διαβोλεμένος, γιε μ', μας ξιπάτωση, π' να ξιπατωθεί μια ώρα αρχύτερα. Μπήκι στο σπít' τ'ν ώρα π' δεν ήταν κανείς, πήρι τ' μουσκίδα απ' του κατώι».

Οι γείτονες το γύρισαν στα χαριτολογήματα.

«Καλά, μωρέ Γιάννη, το μοσχάρι το πήρες, δεν έπαιρνες και το νοικοκύρη, να τον πας κι αυτόν στο χασάπη;».

«Αν ξανακρύψετε το ψωμί, θα σας πάω όλους μαζί, αλλά

κάπου αλλού», απάντησε ο Γιάννης λοξοκοιτάζοντας τους συγχωριανούς.

«Πού; Είμαι περίεργος ν' ακούσω», είπε κάποιος.

Χαχάνισαν γύρω του όλοι.

Ο Γιάννης κούνησε το χέρι του απειλητικά.

«Προσέξτε να μη φτάσει αυτή η ώρα και τα κάνετε πάνω σας».

Ο νοικοκύρης επέστρεφε στο σπίτι του. Ξαφνικά επιτάχυνε το βήμα. Οι χωριανοί παραμέρισαν σιωπώντας. Το πράγμα δεν ήταν τόσο αστείο όσο φαινόταν. Ο νοικοκύρης κι ο Γιάννης βρέθηκαν αντίκρυ με γουρλωμένα μάτια.

«Πού την πας τη μουσκίδα;».

«Στην επιμελητεία».

«Τι λες, μωρέ;».

«Όχι, θα περίμενα την αφεντιά σου».

Ο νοικοκύρης έγινε θεριό. Χίμηξε πάνω του μανιασμένος.

«Έφηνηεις τη μουσκίδα μου ή σου παίρνω το κεφάλι», ούρλιαξε.

Ο άλλος αμυνόταν και φοβέριζε.

«Πρόσεχε, εκτελώ εντολή. Θα το μετανιώσεις. Να μη λες ύστερα ότι δεν σε προειδοποίησα».

«Σου 'παν, μωρέ, να κάμεις τέτοιο πράγμα;».

«Αμ' τι νόμισες; Το κεφαλιού μου κάμω;».

Ο νοικοκύρης αισθάνθηκε να του κόβονται τα πόδια, μα συνέχισε να παλεύει για ν' αποσπάσει το ζώο του. Δεν τα κατάφερε, όμως. Η αίσθηση της αδικίας θόλωσε το νου του. Τον άρπαξε απ' το λαιμό.

«Είπα και θα το κάνω. Μα το Θεό!».

Ο άλλος έκανε πίσω, για να γλιτώσει απ' τα νύχια του.

«Στάσου, συμπέθερε. Είναι κρίμα να χαθούμε κι οι δυο μας για μια παλιομουσκίδα».

Ο Κωνσταντής Μάντης μπήκε ανάμεσά τους.

«Έλα, ησύχασε, μπρε. Τρέξε στο φρούραρχο. "Αυτό κι αυτό" θα του πεις, θα σε καταλάβει...».

Ο νοικοκύρης γύρισε πίσω.

...Το γύρισε στο νοτιά. Το κρύο τσάκιζε. Άνθρωποι μπαινόβγαιναν στο γραφείο της οργάνωσης. Παραπονούνταν για τις πράξεις των χωριανών τους. Οι υπεύθυνοι της οργάνωσης άκουγαν σιωπηρά, αποφεύγοντας να δώσουν εξηγήσεις.

Ο φρούραρχος πήγαινε πέρα δώθε νευρικά, έτοιμος να ξεσπάσει. Τα σανίδια έτριζαν κάτω απ' τα πόδια του.

«Παρεξήγησαν την έννοια της απόφασής μας οι συναγωνιστές. Τι να κάνουμε, συμβαίνουν αυτά. Στο εξής θα 'μαστε πιο προσεχτικοί, για να μην επαναληφθούν παρόμοιες πράξεις. Όποιος παραβιάσει εντολή μας και προβεί σ' αυτόβουλες ενέργειες, θα τιμωρηθεί αυστηρά».

«Καλά το λες, αλλά κάνε και κάτι τώρα, για να σταματήσει αυτό το κακό», είπε κάποιος.

«Σαν τι, γέροντα;».

«Θα σου πω. Γι' αυτό ήρθα. Έχου τρεις γιους στ' αντάρτικου κι έμεινα μόνους μ', μ' ένα τσούρμου αγγόνια», είπε με ραγισμένη φωνή ο γέρος.

«Ξέρουμε, μπάρμπα. Γιατί μας τα λες;», αγρίεψε ο γραμματέας.

Ο γέρος έτρεμε ολόκληρος, δεν έλεγε όμως να κάνει πίσω.

«Τ'ς προάλλιε χαλεψατι τρία βετούλια, τα 'δουσα χουρίς κουβέντα. Αν πάν' έτσι τα πράγματα, δε θα μείν' σφαχτό για το σημάδ'».

«Έχεις να πεις τίποτ' άλλο;».

«Ναι. Να μ' δώσι τ'ς γίδες μ'. Απ' αυτές περιμένουν τα εγγόνια μ' να φάν' λίγο γάλα».

«Εντάξει. Θα πάρεις τις γίδες, αλλά θα φέρεις το κοπάδι σου», απάντησε σαρκαστικά ο γραμματέας.

Ο φρούραρχος στράφηκε στο γραμματέα της οργάνωσης λέγοντας κάτι με χαμηλή φωνή. Την ίδια στιγμή, όμως, ο επιμελητής έκοψε τη σκέψη του.

«Είναι αργά πια».

Ο γέρος τούς κοίταξε αποκαρδιωμένος.

«Τ'ς κόψατι κιόλας!».

«Γι' αυτό τις πήραμε».

Βγήκε ακολουθώντας κάποιο συγχωριανό του, το Χριστοφόρου.

«Αυτό που γίνεται στο χωριό δεν θα μας βγει σε καλό», βόγκηξε ο γέρος.

«Τι έγινε δηλαδή, που δεν μπόρεσα να καταλάβω ακόμα;».

«Δε βλέπ'ς; Μπαίνουν στα σπίτια μας, στα μαντριά μας κι αρπάζουν ό,τι βρουν».

«Εγώ βλέπω και καλά μάλιστα, αλλά κάποιοι άλλοι είναι τυφλοί», απάντησε ο Χριστοφόρου.

Λογομαχώντας έφτασαν στην εκκλησία του Αϊ-Δημήτρη, όπου μαζεύονταν συχνά κι έλεγαν τα παράπονά τους, πιστεύοντας ότι θα δικαιώνονταν απ' τον Ύψιστο. Οι χωριανοί είχαν σχηματίσει πηγαδάκια. Σταμάτησαν προσηλώνοντας την προσοχή τους στη συζήτηση.

«Μερικοί φωνάζουν να βοηθήσουμε τους αντάρτες, αλλά βοήθεια δεν δίνουν και πληρώνουμε τη νύφη πάντα οι ίδιοι», έλεγε ο Αγόρου.

«Ποιοι είναι αυτοί;».

«Τους γνωρίζετε. Δεν είναι ανάγκη να τους αναφέρω».

Ο Χριστοφόρου είχε μεγάλα όνειρα στα νιάτα του. Ταξίδεψε στην Αμερική με την ιδέα να δουλέψει σκληρά, για να βγάλει χρήματα. Τη μούντζωσε, όμως, πολύ γρήγορα και γύρισε στον τόπο του. Έτσι, αντί να γίνει πλούσιος, όπως ονειρευόταν, έγινε επαναστάτης. Όχι νέος, φυσικά, αλλά στα πενήντα-πενήντα πέντε του χρόνια. Ποτέ δεν είναι αργά, εξηγήσους στους χωριανούς του, για να παλέψει κανείς ν' αλλάξει τον κόσμο. Η αντίληψη αυτή καθόριζε τη στάση του στην καθημερινή ζωή.

«Κάλλιο η γη ν' ανοίξει να μας καταπιεί, παρά να ζούμε τέτοιοι που είμαστε», είπε εξοργισμένος.

«Γιατί, μωρέ Λευτέρη; Τι κακό κάναμε και μας βρίζεις;».

«Ρωτάς ακόμα; Εδώ πεινάνε άνθρωποι, χάνονται παλικάρια κι εσείς διαμαρτύρεστε για μερικά παλιόγιδα. Ντροπή! Ντροπή!».

Πίστευε πως δεν είχε να πει τίποτα μαζί τους και βημάτιζε στο νάρθηκα νευρικά, με τα χέρια πίσω, αγνοώντας τούς πάντες.

Μπουλούκι γιδοπρόβατα φάνηκε αντίκρυ, στη Μεγάλη Ράχη. Δυο άντρες τα σαλαγούσαν προς τη μεριά του χωριού. Η συζήτηση άναψε πάλι.

«Για δέστε... Οι Μανταίοι έρχονται. Λέγατε πως δεν θα δώσουν ούτ' ένα κουτσό και βλέπω να φέρνουν ολόκληρο κοπάδι».

Ο Χριστοφόρου παρασύρθηκε απ' το πάθος του.

«Στο χέρι τους είναι να μη δώσουν; Θα δώσουν και θα σκάσουν», φώναξε.

Πού να φανταζόταν ότι ο Κωνσταντής Μάντης βρισκόταν στο χωριό και τη στιγμή εκείνη ανέβαινε να κάνει την προσευχή του. Σαν τον είδε να εμφανίζεται στο πλακόστρωτο της εκκλησιάς, κατάπιε τη φωνή του.

Ο Κωνσταντής Μάντης είχε περάσει τα ογδόντα. Λεπτόκορμος, με ισχνό αυλακωμένο πρόσωπο και καθαρό βλέμμα. Κρατιόταν καλά στα πόδια του. Κάτω απ' το σκούφο φαίνονταν τα λιόχρυσα μαλλιά του ψιλοκομμένα. Φορούσε σουρτούκο, σαλβάρι και σωκάρδι με σταυρωτές κουμπότρυπες, σελάχι στη μέση του, που δεν τ' αποχωριζόταν ποτέ, πουκάμισο του καιρού, σταχτί με χαμηλό γιακά. Τα παπούτσια του δερμάτινα με πρόκες, βαριά. Παρ' όλη τη μακροζωία δεν έδειχνε να τον βαραίνει το σώμα του. Ήταν ευκίνητος και διατηρούσε τη διαύγεια της σκέψης. Έφτασε κουνώντας την αγκλίτσα του μ' έναν τρόπο που φαινόταν σα να μετρούσε την απόσταση που τον χώριζε απ' το χωριανό του. Τα λόγια του Χριστοφόρου τού φάνηκαν βαριά.

«Ε, Λευτέρη, πολύ φαρμάκι στάζ' η γλώσσα σου», είπε οργισμένος.

«Δεν άκουσες καλά. Για άλλους μιλούσαμε και σε σας το 'φερε η κουβέντα», μάσησε τα λόγια του ο Λευτέρης.

«Γιατί; Τι σου 'καμαν τα παιδιά μου και θέλεις το κακό τους; Τίποτα, είπες; Άκου, όμως, τι θα σου πω κι εγώ. Ο Θεός, που μια φορά έδωσε σε κάποιον, θα ξαναδώσει. Βάλ' το καλά στο

μυαλό σου! Κι εσείς οι άλλοι, που κλαψουρίζετε, ένα πράγμα να ξέρετε: Όποιος δίνει έστω και μια μπουκιά σε πεινασμένο, καρβέλια ο Θεός τού τη γυρίζει».

Γύρισε απότομα και κατέβηκε στην επιμελητεία. Στεγαζόταν στο ισόγειο ενός δίπατου σπιτιού, με αυλή και αλώνι μπροστά-μπροστά. Πλάι το μαγειρείο κι ένας μικρός χώρος, περιφραγμένος με κλαράκια. Οι γιοι του είχαν κλείσει τα σφαχτά στη μάντρα και περίμεναν κάποιον αρμόδιο να φανεί. Ο γερο-Κωνσταντής πέρασε δίπλα τους χωρίς να πει κουβέντα και στάθηκε μπροστά απ' το φράχτη,

Ο Ηλίας Μάντης, ο γιος του, ακούμπησε στο πεζούλι. Ύστερα από λίγο το αδρό, γεροδεμένο κορμί του καταπογεμένο έγειρε στο πλευρό. Ήταν σαράντα ετών ακριβώς. Η σκληρή ζωή είχε αποτυπώσει πάνω του τα πικρά ίχνη της. Λεπτές ζαρωματιές χάραζαν το φαρδύ, ξεροκαμένο πρόσωπό του, απαλείφοντας την εκφραστικότητα και τα χρώματα των αισθημάτων, που αναδύονταν απ' τα βάθη της ψυχής του. Οι κρόταφοί του ασήμιζαν. Το βλέμμα του ήταν βαθύ, ανήσυχο. Κάποια σκέψη τον απασχολούσε. Έβγαλε την καπνοσακούλα απ' την τσέπη του, τίναξε τα υπολείμματα του κομμένου καπνού στην παλάμη του με προσοχή και την έβαλε πίσω στη θέση της αναστενάζοντας. Χωρίς καπνό δεν μπορούσε να κάνει ούτε στιγμή.

Ο επιμελητής έριξε μια ματιά στα ζωντανά σουφρώνοντας τα φρύδια.

«Αυτά είναι όλα κι όλα;».

«Γιατί; Σου φαίνονται λίγα;».

Θα λάθευε και το καλύτερο μάτι, τόσο στριμωχτά που ήταν σε κείνο το χώρο.

«Ρώτησα, γιατί πρέπει να σημειώσω κάτι στην κατάσταση», απάντησε νευρικά.

«Σαράντα πέντε, όσα ζητήσατε είναι. Ολόκληρο κοπάδι», είπαν οι Μανταίοι.

«Τα μισά γερές προβατίνες, πάνω στη γέννα», αποκρίθηκε ο γερο-Κωνσταντής.

«Άκουσα, δεν χρειάζεται να το ξαναλές».

Γεμάτος οργή ο γέρος αποτραβήχτηκε στην άκρη ξεφυλλίζοντας το τεφτέρι του. Τον περασμένο Μάη, που γύριζαν απ' το χειμαδιό, είχαν χίλια διακόσια ζωντανά. Μέσα σε πέντε μήνες κατέβηκαν στα χίλια εκατό. Πήραν καμιά πενηνταριά οι αντάρτες. Κουτσά και στραβά τα περισσότερα. Έφαγε και η φαμιλιά μερικά. Όλα γραμμένα στο τεφτέρι. Πού πήγαν τα υπόλοιπα; Σκοτείνιασε το πρόσωπό του. «Θα 'σμιξαν με τ' άλλα κοπάδια και τα 'κοψαν οι τσοπαναραίοι, τον καιρό που είχαν επιστρατεύσει τους γιους μου και τα φύλαγα με τα εγγόνια μου», σκεφτόταν. «Τα ζλάπια να φάνε τα δικά τους!».

Οι χωριανοί πηγαινοέρχονταν σιωπηλοί. Άλλοι έφερναν τρόφιμα κι άλλοι ξύλα κι αγγεία, που χρειάζονταν στο μαγειρείο. Μπροστά στην αποθήκη της επιμελητείας σχηματιζόταν σειρά. Δυο άντρες βαστούσαν στους ώμους ένα κανταρόξυλο, με την πλάστιγγα να κρέμεται στη μέση. Ένας άλλος ζύγιζε σακιά μ' αλεύρι, τραχανά, κρεμμύδια, πατάτες. Ως κι έναν τενεκέ με μέλι έφερε ο γερο-Γρηγόρης. Το μαγειρείο ντουμάνιασε. Φλόγες έγλειφαν τα καζάνια και το νερό κόχλαζε. Δίπλα στο μαγειρείο το μέρος είχε μετατραπεί σε σφαγείο και μακάβρια σκηνή ξετυλιγόταν τριγύρω: κομμένα πόδια, έντερα, τομάρια, το έδαφος είχε γίνει κόκκινο βαθύ, σαν λασπόνερο. Ένας άντρας πιτσιλισμένος με αίματα τρόχιζε το μαχαίρι προσέχοντας την κάθε του κίνηση. Ο επιμελητής φώναξε αψίθυμος.

«Βιάσου λιγάκι».

Μάστορας ήταν ο άνθρωπος. Η δουλειά του χασάπη τού φαινόταν μαρτύριο.

«Σου είπα, τούτη η δουλειά δεν είναι για μένα».

«Το ίδιο λένε όλοι, όταν πρέπει να κάνουν κάτι που θεωρούν αγγαρεία. Γρήγορα, είπα. Δεν έχουμε χρόνο για χάσιμο».

Ο Βασίλης Μάντης κοίταξε τον αδερφό του, που κουβέντιαζε με κάποιον αντάρτη καπνίζοντας ένα πραγματικό τσιγάρο.

«Δώσ' μου το μαχαίρι σου», είπε και πετάχτηκε πάνω.

Είχε τα χαρακτηριστικά του πατέρα του. Γρήγορος και τολμηρός. Έκοβε τα σφαχτά χωρίς να σηκώνει κεφάλι.

Ο μάστορας τον παρακολουθούσε έκπληκτος.

«Δεν λυπάσαι να χαλάς το βιο σου με τα ίδια τα χέρια σου;», τον ρώτησε.

«Να τελειώνουμε μια ώρα νωρίτερα, για να ησυχάσουμε», είπε μέσ' απ' τα δόντια.

Στο χωριό είχε διαδοθεί ότι οι αντάρτες κατάσχεσαν το βιο των Μανταίων και το περνούσαν απ' το λιαπίδι μπροστά στην επιμελητεία.

Η Σοφία έφτασε λαχανιασμένη, με τη μαντίλα πεσμένη στους ώμους της.

«Βρε αδερφέ, τίνος πρόβατα σφάζετε;».

«Δικά μας».

«Εσείς, βρε, θα μείνετε με τις γκλίτσες;».

Παράξενο πράγμα, η εμφάνιση της αδερφής του απάλυνε τον πόνο του. Την κοίταξε ήρεμα.

«Μη φοβάσαι. Μας έμειναν αρκετά ακόμα και του χρόνου θα γίνουν άλλα τόσα. Τα παιδιά να 'ναι καλά και να γυρίσουν στα σπίτια τους γρήγορα».

Η Σοφία ένιωσε την καρδιά της να 'ρχεται στη θέση της. Ανάσανε βαθιά.

«Καλά που 'ρθα και σ' αντάμωσα. Θα 'σπαγε η καρδιά μου».

«Γιατί;».

Έσκυψε πάνω του.

«Πώς γιατί; Λένε πως πήραν το βιο σας».

Ο Βασίλης σάστισε.

«Ποιος το λέει;».

«Οι χωριανοί. Ποιός άλλος;».

Χλόμιασε απ' το θυμό του. Το μαχαίρι άστραφτε στην τρεμάμενη γροθιά του.

«Ας λένε ό,τι θέλουν. Δεν πρόκειται να γίνει το χατίρι τους. Εκτός κι αν γίνουν αυτοί αρχηγοί του αγώνα», είπε ζαρώνοντας τα φρύδια.

Διέκοψαν την κουβέντα παρακολουθώντας τις χωριανές τους, που πλησίαζαν με ταψιά και σκάφες στα χέρια.

Οι γυναίκες φορούσαν σεγκούνια γεμάτα μπαλώματα, λιωμένες κάλτσες, τρύπια τσαρούχια. Έτρεμαν απ' το κρύο.

«Τι θέλουν και μας φώναξαν;», ρωτούσαν φτάνοντας.

«Ρωτήστε τους υπεύθυνους», απάντησε ο Βασίλης.

Ο επιμελητής βρισκόταν στο μαγειρείο. Άκουσε τις γυναίκες φωνές και βγήκε στην είσοδο.

«Μπορείτε να πάρετε», έδειξε τη σκάφη με τα εντόσθια.

Οι γυναίκες τσαλαπατούσαν στις λάσπες κι έπαιρναν ό,τι προλάβαιναν: συκώτια, πνευμόνια, έντερα. Κάποια σταμάτησε μπροστά από μια στοίβα με αρνίσια κεφάλια.

«Συναγωνιστή, να πάρουμε και κανένα απ' αυτά».

«Όχι. Αυτά είναι για μένα», απάντησε εκείνος συνοφρυωμένος.

Οι χωριανοί αλληλοκοιτάχτηκαν. Δεν το 'πε άσκοπα αυτό. Η γυναίκα παραξενεύτηκε.

«Όλα;».

«Όλα! Λογαριασμό θα σου δώσω;», ξέσπασε απότομα.

Ήταν λίγο αλαφρόισκη, κι όταν κανένας δεν της έκανε τσαχτίρι, τον «έλουζε» πατόκορφα.

«Καλά ντε, καλά. Δεν το 'πα για να βάλεις τις φωνές. Ξέρω που 'γινες τραγός. Τα σιρίτια σου λείπουν ακόμα».

Απομακρύνθηκε με σφιγμένα χείλη, προσηλωμένος στις καθήκοντά του. Την ίδια στιγμή είδε τους υπεύθυνους της οργάνωσης να 'ρχονται βιαστικά ο ένας πίσω απ' τον άλλο και πανικοβλήθηκε.

«Βιαστείτε! Βιαστείτε! Φτάνουν τα τμήματα. Πρέπει να πάρουν το συσσίτιο», φώναξε.

Ο Ηλίας Μάντης έσβησε το τσιγάρο κι έβαλε τη γόπα στην καπνοσακούλα. Είχε περάσει ο καιρός που τα τσελιγκάτα έφυγαν για τα χειμαδιά. Οι Λάηδες και οι Μανταίοι βρισκόνταν ακόμα στο χωριό. Δεν μπορούσαν να φύγουν χωρίς την άδεια των ανταρτών. Είχαν κάνει μια αίτηση στο Αρχηγείο του Γράμμου και περίμεναν. Απάντηση όμως δεν ερχόταν. Ανησυχούσαν. Αν έμεναν στον τόπο τους μερικές μέρες ακόμα

θα 'πιανε ο χειμώνας και το βιο τους θα κινδύνευε, γιατί δεν είχαν ούτε ζωοτροφές ούτε μαντριά. Πλησίασε λοιπόν τον Αλέκο, τον στρατιωτικό υπεύθυνο του χωριού.

«Τι γίνεται, βρε Αλέκο; Ήρθε καμιά απάντηση;».

«Όχι ακόμα», του είπε αποφεύγοντας το βλέμμα του.

Οι Μανταίοι μαζεύτηκαν στο πατρικό τους σπίτι. Αδύνατη η φωτιά έκαιγε στο τζάκι. Απ' τη μια μεριά κάθησε ο γέρος, απ' την άλλη οι γιοι του άφωνοι, σκυθρωποί, με τα μάτια καρφωμένα στο πάτωμα. Ένα τσούρμο παιδιά -αδέρφια και ξαδέρφια- κάθισαν ανάμεσά τους. Ο γέρος ξερόβηξε.

«Δώσατε τις προβατίνες, που 'ταν πάνω στη γέννα», γόγγυξε.

Ήταν αρκετά στεναχωρημένοι. Η παρατήρηση του γέρου τάραξε τα νεύρα τους.

«Τι να κάναμε; Να δίναμε τα ζυγούρια; Τις προβατίνες δώσαμε», αποκρίθηκε ο Θανάσης, ο μεγάλος του γιος. «Αν τις βαστούσαμε, θα γεννούσαν στο δρόμο για το χειμαδιό και θα πήγαιναν χαμένες κι αυτές και τ' αρνιά».

«Φοβάμαι πως θα περάσουμε το χειμώνα εδώ», είπε ο Ηλίας σκεπτικός.

«Αν μείνουμε εδώ, πάει το βιο, το χάσαμε».

Άνοιξε η πόρτα. Ο Βαγγέλης Λάης μπήκε στον οντά. Στράφηκαν όλοι προς τη μεριά του. Θλίψη βαθιά κάλυπτε το πρόσωπό του.

«Τι έπαθες;», τον ρώτησε ο Ηλίας.

Ακούμπησε στο μπαούλο, δίπλα στην είσοδο, φέρνοντας το χέρι στην τσέπη.

«Έχω την άδεια που περίμενα».

«Τι απάντησαν;».

Είχε τρεις γιους ο Βαγγέλης. Ο μεγαλύτερος ήταν δεκάξι ετών. Οι συνομήλικοί του πρόσφεραν υπηρεσίες στο Δημοκρατικό Στρατό. Θα μπορούσε να κάνει κι αυτός κάτι, σκέφτηκαν οι αρμόδιοι κι έβγαλαν την απόφαση. Σαν το 'μαθε ο Βαγγέλης Λάης, ράγισε η καρδιά του.

«Αυτό που φοβόμουν», αναστέναξε.

«Τι τον θέλουν, μπρε; Είναι παιδί ακόμα», απόρησε ο γερο-Μάντης.

Μαύρες σκέψεις πέρασαν απ' το μυαλό του Ηλία. Κοίταξε ανήσυχος το Θανάση. Μπορεί να κρατούσαν και τα δικά τους παιδιά. Είχαν άλλωστε την ίδια ηλικία σχεδόν.

«Έτσι που πάνε τα πράγματα, θα επιστρατεύσουν και τα μωρά», είπε σαρκαστικά. «Δεν αποκλείεται να ξαναπάρουν κι εμάς».

Ο Θανάσης σηκώθηκε απότομα και κούμπωσε το σακάκι.

«Πάω στο φρουραρχείο, να ρωτήσω τι γίνεται με τη δική μας υπόθεση».

Ο Ηλίας έφερε στο νου του τα λόγια του στρατιωτικού υπεύθυνου και σκέφτηκε ότι θα πήγαινε άσκοπα.

«Δεν πιστεύω να 'χουν να σου πούνε κάτι».

«Θα πάω», είπε αγνοώντας τα λόγια του. «Θα πάω, κι αν δεν πάρω απάντηση, δεν θα σταματήσω εδώ, θα πάω μέχρι το Γιαννούλη. Αυτός ξέρει καλά με τι κόπο κι ιδρώτα φκιάνεται μια περιουσία. Δε θα μας αφήσει να καταστραφούμε».

Στο φρουραρχείο ήταν πάλι, όπως πάντα, οι ίδιοι άνθρωποι, λες και τους έστησε εκεί η μοίρα, για να διαψεύδουν τις ελπίδες του κόσμου.

«Ήρθες να ρωτήσεις για την άδεια; Όχι, δεν ήρθε ακόμα», τον πρόλαβε ο στρατιωτικός υπεύθυνος.

Δεν ήταν κανένας ευκολόπιστος άνθρωπος ο Θανάσης.

«Θέλω να ρωτήσω γι' αυτό το συναγωνιστή φρούραρχο».

Ο φρούραρχος έριξε πάνω του μια περαστική ματιά, αφήνοντας να διαφανεί πως βρέθηκε σε αμηχανία.

«Αν έρθει, θα σας ειδοποιήσουμε αμέσως», ήταν το μόνο πράγμα που είχε να πει.

«Δεν μπορούμε να περιμένουμε άλλο», είπε βγαίνοντας βιαστικά ο Θανάσης.

Γνώριζαν καλά τους Μανταίους, δεν θα 'μεναν με σταυρωμένα χέρια. Τα βλέμματά τους διασταυρώθηκαν ανήσυχα.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος ένιωθε να περιπλέκεται σε μια δυσάρεστη υπόθεση, που δεν γνώριζε πού μπορούσε να καταλήξει. Στράφηκε προς τους συντρόφους του διστακτικά.

«Μήπως μας χάθηκαν τίποτα χαρτιά;».

«Αποκλείεται», απάντησε ο γραμματέας.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος στηρίχτηκε στο γραφείο με τ' αδύνατα χέρια του και σηκώθηκε αργά, σα να 'φερνε πάνω του κάποιο μεγάλο βάρος.

«Ακούστε, δε θέλω να 'χω καμιά σχέση με την υπόθεση αυτή. Μπορεί να κατηγορηθούμε για αμέλεια και να μας καταλογίσουν ευθύνες».

Ο γραμματέας τον κοίταξε μ' αυστηρό ύφος.

«Στον αγώνα που κάνουμε τις ευθύνες τις αναλαμβάνουν εκείνοι που μάχονται στην πρώτη γραμμή».

Μέσα σ' αυτούς, φυσικά, έβλεπε ο στρατιωτικός υπεύθυνος και τον εαυτό του.

«Μπορώ να φέρω ευθύνες, αλλά για τις δικές μου πράξεις».

Ο γραμματέας προσπάθησε να δικαιολογηθεί.

«Θα 'ταν άδικο ν' αφήναμε μερικούς να τους οδηγεί απ' το χέρι η καλή τους τύχη, όταν άλλοι θυσιάζουν τα πάντα».

Οι σύντροφοί τους απόφυγαν να πάρουν μέρος στη διένεξη. Άρχισαν να φεύγουν ένας-ένας σκεφτικοί. Ο γραμματέας απευθύνθηκε στο στρατιωτικό υπεύθυνο χαμηλόφωνα.

«Περίμενε μια στιγμή».

Σαν έμειναν οι δυο τους, του είπε χωρίς ενδοιασμό:

«Πόσες λίρες σου τάξανε οι Μανταίοι για να τους φέρεις την άδεια;».

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος τινάχτηκε πάνω τρέμοντας ολόκληρος.

«Ντροπή! Αίσχος!», φώναξε έξαλλος. «Αυτό δεν το περίμενα από σένα».

«ΗΣύχασε, αστειεύτηκα, παραλογίστικα αν θέλεις».

«Αυτά δεν είναι αστεία. Η θέση σου επιβάλλει ευθύνη και σοβαρότητα».

Βράδιαζε. Το κρύο γινόταν τσουχτερό. Το χιόνι που είχε πέσει έφτανε στον αστράγαλο, αχνόλαμπε γαλαζωπό. Οι υπεύθυνοι της οργάνωσης τακτοποιούσαν τους αντάρτες στα καταλύματα. Ήταν δυο ολόκληρα τάγματα. Αργά το βράδυ έφτασε ακόμα ένα τμήμα με τους διοικητές του Αρχηγείου. Οι μαχητές μαζεύτηκαν στην αυλή του σχολείου. Άρχισαν να κάνουν βήμα σημειωτόν, να κλωθογυρίζουν αργά, σιγά, αδιάκοπα. Οι αρχηγοί ζήτησαν να δούνε το στρατιωτικό υπεύθυνο, ο οποίος παρουσιάστηκε μπροστά τους μ' όλο το γραφείο της οργάνωσης.

Ο Αλευράς, ένας απ' τους αρχηγούς, τον ρώτησε:

«Υπάρχει δυνατότητα να ταχτοποιηθούμε;».

«Ναι», απάντησε ο στρατιωτικός υπεύθυνος.

«Αν καταλαβαίνετε ότι υπάρχουν δυσκολίες, να μας ανοίξετε την εκκλησία και το σχολείο».

«Όχι. Θα σας ταχτοποιήσουμε στα σπίτια».

Οι αρχηγοί περίμεναν στην αυλή μέχρι να φύγει κι ο τελευταίος αντάρτης. Οι ίδιοι φιλοξενήθηκαν στο σπίτι του στρατιωτικού υπεύθυνου. Αφού ζεστάθηκαν κι έφαγαν καλά, ο σπιτονοικοκύρης τούς είπε:

«Συναγωνιστές, το δωμάτιο είναι έτοιμο, μπορείτε να πάτε να κοιμηθείτε».

«Όχι, θα καθήσουμε να κουβεντιάσουμε. Θα στεγνώσουν και τα ρούχα μας στο μεταξύ», απάντησε ο Αλευράς, βγάζοντας απ' την τσάντα του ένα σημειωματάριο. «Έκανα στον ΕΛΑΣ, στο Δημοκρατικό Στρατό, γύρισα τη μισή Ελλάδα. Δεν συνάντησα χωριό μέχρι τούτη τη στιγμή που να μπόρεσε να εξασφαλίσει καταλύματα για τόσους αντάρτες. Αυτό θα το γράψω, για να το μάθει ο κόσμος, όταν έρθει η ώρα».

«Τι θα κάμετε είναι δικό σας ζήτημα. Εμείς κάναμε τ' αγωνιστικό μας καθήκον».

Πάνω στον αυχένα του Πριάσοπου χιόνιζε συνέχεια. Ο Θα-

νάσης Μάντης κι ο ανιψιός του Θωμάς διέσχιζαν με δυσκολία το χιόνι, που έφτανε μέχρι τη μέση. Ο Θωμάς πήγαινε πίσω, πατώντας στον ντορό του θείου του. Οι νιφάδες ανεμοδέρνονταν κι έπεφταν στα πρόσωπα. Δεν μπορούσαν ούτε να δούνε ούτε να αναπνεύσουν ελεύθερα. Ξαφνικά άκουσαν λύκους να ουρλιάζουν.

Ο Θωμάς κοίταξε γύρω. Ήταν μεσάνυχτα. Δεν φαινόταν τίποτα. Τα ουρλιαχτά ακούγονταν όμως όλο και πιο καθαρά.

«Θείε, ακούς;».

«Μη φοβάσαι. Οι λύκοι δεν ρίχνονται στον άνθρωπο».

«Ουρλιάζουν εδώ κοντά».

«Έτσι ακούγεται, γιατί φέρνει ο αέρας τα ουρλιάσματα».

Προχώρησαν καμιά πενηνταριά μέτρα. Ο Θωμάς πρόσεξε κάτι φωτεινά σημεία να κουνιούνται μέσα στη χιονοθύελλα. Κατάλαβε. Ήταν οι λύκοι. Είχαν πέσει πάνω σ' ένα ψοφίμι, δίπλα στο δρόμο, και τα μάτια τους ήταν αυτά που γυάλιζαν. Ο Θανάσης σταμάτησε απότομα.

«Μπομπώ, βγήκαν μπροστά μας».

Έβγαλε το φακό που είχε στην τσέπη για ώρα ανάγκης, τον άναψε κι έριξε τη φωτεινή δέσμη στην αγέλη των λύκων, αλλάζοντας τους χρωματισμούς και μπήγοντας τα χουγιαχτά.

«Ω μπούρα! Ω ντόρα!».

Αντήχησαν τα βουνά. Μια τουφεκιά έπεσε πιο πάνω. Οι λύκοι εξαφανίστηκαν, μα ο Θωμάς είχε την αίσθηση πως τους ακολουθούσαν μέσ' απ' τα πεύκα και γύριζε κάθε λίγο πίσω το κεφάλι.

Ο Θανάσης ένιωθε καλά την ανησυχία του παιδιού, γιατί είχε περάσει κι ο ίδιος μεγάλη λαχτάρα.

«Κοίτα μπροστά σου, να μην πέσεις».

Πλησίαζαν στο Πευκόφυτο. Μέσ' απ' το μουντό φως της αυγής αναδύονταν τα σπίτια, χτισμένα στους πρόποδες της Αρένας. Παχιά στρώση χιονιού κάλυπτε τα βράχια, τύλιγε τα πεύκα κάτω απ' το βουνό κι έφτανε μέχρι το χωριό σαν πούπουλο σκορπισμένο εδώ κι εκεί.

Πολίτες κι αντάρτες πηγαινοέρχονταν βιαστικοί. Σταμάτη-

σαν δίπλα στη βρύση. Δύο αξιωματικοί με μπότες και περιστροφή πλησίαζαν.

«Συναγωνιστές, πού μπορώ να βρω το σύντροφο Γιαννούλη;», ρώτησε ο Θανάσης με σταθερή φωνή.

Κοίταξαν με προσοχή τον παράτολμο άντρα.

«Ποιοι είστε;».

«Αθανάσης Μάντης λέγομαι. Απ' τη Ζέρμα... Το παιδί είναι ανιψιός μου».

«Ελάτε μαζί μας», είπε ο αντάρτης παρατηρώντας το παιδί, που είχε ξυλιάσει απ' το κρύο.

Τους οδήγησαν σ' ένα σπιτάκι στην άκρη του χωριού.

«Περάστε μέσα και περιμένετε».

Στο δωμάτιο που βρέθηκαν δεν υπήρχε ψυχή. Ένα κούτσουρο κάπνιζε στο τζάκι. Δεν τόλμησαν να ανασκαλίσουν τη φωτιά κι αισθάνονταν σα να 'ταν έξω ακόμα. Υστερα από κάμποση ώρα ένας αντάρτης φάνηκε στο κατώφλι.

«Ακολουθήστε».

Ανέβηκαν πάνω απ' το χωριό. Περιπάτησαν λίγα λεπτά μες στο δάσος. Δεξιά κι αριστερά σκοποί με τα όπλα στο χέρι, καλύβες από ξύλα. Πάνω από τα πεύκα έπεφταν τούφες από χιόνι. Άσπρισαν οι ώμοι και τα μαλλιά τους. Μπροστά σ' ένα καλυβάκι, ένας αντάρτης με τ' αυτόματο να κρέμεται απ' τον ώμο, σέλωγε ένα σιδερόψαρο άλογο, που το τρίχωμά του έλαμπε σαν χέλι.

Ο Γιαννούλης πρόβαλε απ' το καλύβι. Ψηλός, γενναίος, επιβλητικός. Το βλέμμα του έπεσε ερευνητικά στο πρόσωπο του Θανάση.

«Έλα. Τι τρέχει;», είπε απλώνοντας το χέρι του.

Οι θρύλοι του ηρωικού αρχηγού των ανταρτών του Γράμμου, που κυκλοφορούσαν στα χωριά της περιοχής, έκαναν το Θανάση να νιώσει ότι βρισκόταν μπροστά σ' έναν άλλο άνθρωπο, απ' το λόγο του οποίου εξαρτιόταν η τύχη του κόσμου.

«Συναγωνιστή, δεν ξέρουμε τι να κάνουμε... Μας έπιασε ο χειμώνας κι εμείς περιμένουμε ακόμα την άδεια για να φύγουμε για το χειμαδιό», είπε κομπιάζοντας.

Το πρόσωπο του Γιαννούλη σκοτείνιασε. Κάλεσε έναν αξιωματικό και του 'πε:

«Ρίξε μια ματιά στο πρωτόκολλο, να δεις πότε στάλθηκαν οι απαντήσεις στους κτηνοτρόφους της Ζέρμας... Για κάθε ενδεχόμενο, ετοίμασε αντίγραφο της απόφασης».

Αισθάνθηκε τόση χαρά και ικανοποίηση εκείνη τη στιγμή ο Θανάσης, που διαλύθηκε μέσα του κάθε δισταγμός.

«Δεν ξέρω πώς να σας ευχαριστήσω!», είπε συγκινημένος.

Ο Γιαννούλης έριξε μια ματιά στην άδεια.

«Βιαστείτε, γιατί θα έχουμε βαρυχειμωνιά...».

Έφυγαν αμέσως. Μέσα σε λίγες ώρες βρίσκονταν πάλι στο χωριό.

Το χωριό είχε αλλάξει όψη. Όλα τα τζάκια έκαιγαν. Στήλες καπνού ορθώνονταν στον γκρίζο ουρανό. Το χιόνι πάνω απ' τα σπίτια έλιωνε. Οι δρόμοι πλημμύριζαν από αντάρτες. Κάπου-κάπου διακρινόταν κανένας πολίτης. Ο ήχος ενός εμβατήριου έφτανε στ' αυτιά τους. Ο Λάμπρος πότιζε το μολάρι στη βρύση. Βλέποντας το Θωμά, τον αδερφό του, να 'ρχεται από πέρα, έτρεξε κοντά του.

«Έφεραν τρεις ανταρτίνες να μείνουν στο σπίτι μας», είπε χαρούμενος. «Σε σας, θείε, είναι μια ομάδα».

Ο Θανάσης άνοιξε το βήμα του. Χωρίζοντας είπε στον ανιψιό του:

«Πες του πατέρα σου να 'ρθει αμέσως. Να ειδοποιήσεις και το Βασίλη», είπε χωρίζοντας.

«Καλά, θείε».

Δεν πίστευαν ότι θα επέστρεφαν τόσο γρήγορα και θα 'φερναν την άδεια που περίμεναν. Ο Ηλίας έφτασε αμέσως. Ο αδερφός του, ο Θανάσης, δεν είχε προλάβει να πλυθεί. Στάθηκε πίσω του και περίμενε ανυπόμονος. Η γυναίκα του, η Μέλπω, του 'ριχνε νερό να ξεπλυθεί και η Δαφνούλα περίμενε κρατώντας τα ζεστά ρούχα του πατέρα της.

«Δεν είναι κανείς μέσα», είπε στο θείο της και χαμήλωσε τα μάτια της από ντροπή.

Ο Ηλίας ρώτησε χωρίς επιφύλαξη πια:

«Έφερες την άδεια, μου είπε το παιδί».

Ο Θανάσης παρασύρθηκε από μια έμμομη ιδέα, να μεγαλοποιήσει τις δυσκολίες που είχε συναντήσει.

«Ναι, αλλά τι τράβηξα μέχρι να την πάρω...».

Ο Ηλίας τον κοίταξε επίμονα μ' ανήσυχη προσμονή. Εκείνος κατέβασε το κεφάλι.

«Είχαμε τύχη που ήταν ο Γιαννούλης», πρόσθεσε.

«Σ' άφησαν να τον δεις;».

«Ναι...».

Τα λόγια του Γιαννούλη στριφογύριζαν στο μυαλό του.

«Είπε να βιαστούμε. Έρχεται βαρυχειμωνιά που δεν φανταζόμαστε».

«Αρχηγός είναι. Κάτι σοβαρό θα 'χει στο νου του για να το πει».

«Έτσι νομίζω κι εγώ».

Έφτασε κι ο Βασίλης με το γέρο πατέρα τους να τον ακολουθεί γεμάτος αγωνία.

«Πού είναι η άδεια;».

Ο Θανάσης άπλωσε το χέρι προς τη μεριά του.

«Να... Διάβασε».

Ο Βασίλης διάβασε το κείμενο φωναχτά. Φαινόταν ότι είχε γραφτεί πρόσφατα. Το βλέμμα του σταμάτησε στην ημερομηνία που εκδόθηκε η απόφαση.

«Η άδεια δόθηκε εδώ κι ένα μήνα», είπε κοιτάζοντας τους αδερφούς του.

Ο Ηλίας ήταν σίγουρος πια ότι οι υπεύθυνοι της οργάνωσης θ' απόκρυψαν την άδεια για κάποιο σκοπό, που δεν ήταν δύσκολο να μαντέψει.

«Τη βάσταξαν στο φρουραρχείο», είπε ξαφνικά.

Ο Βασίλης ταραχτήκε...

«Λες να 'καναν τέτοιο πράμα; Για ποιό λόγο να το 'καναν;».

Τους διέκοψε ωστόσο ο Θανάσης.

«Αφήστε τα αυτά και σκεφτείτε τι να κάνουμε».

Δεν ήταν η πρώτη φορά που έμπαινε το ερώτημα αυτό, να μην ξέρουν τι να πράξουν.

«Θα φύγουμε», είπε ο Βασίλης αποφασιστικά. «Θα φύγουμε αύριο κιόλας».

Ο Θανάσης σηκώθηκε απότομα. Έτσι έκανε κάθε φορά που παρουσιαζόταν κάποιο σοβαρό πρόβλημα που δεν χωρούσε αναβολή.

«Ν' αρχίσουμε να ετοιμαζόμαστε. Να πάει κάποιος να πει στα παιδιά να μαζέψουν το βιο».

Ο πατέρας τους, ο γερο-Κωνσταντής Μάντης, άκουγε συλλογισμένος με το κεφάλι σκυφτό. Είχαν δει πολλά τα μάτια του. Στράφηκε στους γιους του γεμάτος ανησυχία.

«Δεν μ' αρέσουν αυτά τα πράματα, αυτή η βιασύνη».

Τους είχε κυριέψει η παράλογη σκέψη της φυγής και δεν νοιάζονταν για τίποτα άλλο.

«Αρκετά περιμέναμε, δεν μπορούμε να μείνουμε ούτε στιγμή παραπάνω», απάντησε ο μεγάλος γιος του.

«Έχει δίκιο ο Θανάσης».

Του κακοφάνηκε του γέρου, που δεν ήθελαν να πάρουν υπόψη τη γνώμη του.

«Όποιος βιάζεται σκοντάφτει. Βάλτε το καλά στο νου σας!».

«Τώρα που 'χουμε την άδεια απ' το Γιαννούλη, δεν μας κρατάει τίποτα, κανένας κερατάς».

Προαισθανόταν τον κίνδυνο ο γέρος. Η αισιοδοξία τους τον έκανε να ανησυχήσει ακόμα περισσότερο. Το κοφτερό του βλέμμα πετούσε απ' τον ένα γιο στον άλλο. Έχασε εντελώς την υπομονή του.

«Προσέξτε, κάνετε λάθος», ύψωσε τη φωνή του. «Κάνετε μεγάλο λάθος, αν νομίζετε ότι θα δείχνετε αυτό το παλιό χαρτο και θ' ανοίγουν οι δρόμοι για να περνάτε».

Ο Ηλίας παρακολουθούσε τον πατέρα του σκεπτικός. Στην αρχή νόμιζε ότι ήταν στις λόξεις του κι ήθελε να γίνει το δικό του. Σαν ξανασκέφτηκε, όμως, και ζύγισε καλά όσα άκουσε, άλλαξε γνώμη και πίστεψε πως κάτι σοβαρό θα 'χε υπόψη του, για να επιμένει τόσο.

«Μήπως ξέρεις κάτι και μας το κρύβεις;».

«Ξέρω τα πονηρά του πολέμου, που δεν θέλετε να πάρετε υπόψη», είπε βαριεστημένος.

«Μίλα καθαρά».

«Αυτό κάνω», αποκρίθηκε πικραμένος ο γέρος. «Πρέπει να μάθουμε τι έγινε η άδεια που 'στειλε τ' Αρχηγείο».

«Δεν πρόκειται να το μάθουμε ποτέ, δεν μας ενδιαφέρει».

Ο γέρος ανάμεσα σε δύο γνώμες άρχισε να ταλαντεύεται.

«Δεν ξέρω... Μπορεί να 'ναι όπως τα λέτε, μπορεί και όχι. Αν δεν ξεκαθαρίσουμε το ζήτημα αυτό, δεν κάνει να κουνηθούμε από 'δω».

Βυθίστηκαν στη σκέψη.

«Αν αρχίσουμε να σκαλίζουμε την υπόθεση αυτή, θα βρούμε το μπελά μας».

«Αυτό θέλουν μερικοί. Να καθυστερήσουμε, για να μας φάνε το βιο, να γίνουμε ζητιάνοι».

«Κάντε ό,τι νομίζετε», αναστέναξε ο γέρος και κλείστηκε στον εαυτό του.

Ο Ηλίας δεν είπε λέξη τόση ώρα. Ζύγιζε όμως την κάθε κουβέντα. Να φύγουν, ήταν ένας λόγος. Τι θα γινόταν μετά αν συνεχιζόταν ο πόλεμος, όπως έδειχναν τα πράγματα, και τους απαγόρευαν να επιστρέψουν στο χωριό; Οι οικογένειες πώς θα ζούσαν;

«Αν μπορούσα να εξασφαλίσω το κλαρί και το χορτάρι για το βιο μου, θα 'μενα χωρίς να το σκεφτώ».

Στα μάτια του γέρου άστραψε μια σπίθα ελπίδας. Ο τόπος του χωριού είχε αρκετή βλάστηση. Οι κάτοικοι που διατηρούσαν ζωντανά δεν συναντούσαν δυσκολίες στην εξασφάλιση των ζωοτροφών. Μερικοί μάλιστα είχαν και περίσσευμα. Σκέφτηκε, λοιπόν, ότι θα μπορούσε να αγοράσει το περίσσευμα με κάποιο αντάλλαγμα, ή και με χρήμα ακόμα, φτάνει να συμφωνούσαν οι γιοι του.

«Μίλησα με χωριανούς και υποσχέθηκαν να μας βοηθήσουν».

Αυτό δεν το περίμεναν οι γιοι του. Τον κοίταξαν κατάπληκτοι.

«Θα μας βοηθήσουν; Πώς; Με ποιό τρόπο;».

«Θα μας δώσουν κλαρί και χορτάρι».

«Δεν ξεχειμωνιάζουν με ψίχουλα χίλια διακόσια γιδοπρόβατα», είπε ο Βασίλης.

Ο γέρος είχε καταστρώσει ολόκληρο σχέδιο για να σώσει την περιουσία των παιδιών του.

«Θα πάρουμε ό,τι μας δώσουν, θ' αγοράσουμε ακόμα ό,τι μας πουλήσουν. Θα 'χουμε τόσο κλαρί, τόσο χορτάρι. Θα φτάσουν για τόσο βιο. Το υπόλοιπο βιο θα το χωρίσουμε σε μικρά μερίδια και θα το ρίξουμε στα κοπάδια των χωριανών. Ταΐστε τα, θα τους πούμε, και τ' αρνιά και τα κασίκια που θα γεννήσουν θα 'ναι μισακά».

«Δεν γίνονται αυτά», τον διέκοψε ο Βασίλης. «Ο κόσμος δυσκολεύεται να ξεχειμωνιάσει το βιο του, για το δικό μας θα νοιάζεται;».

«Είπα, δεν θα το κάνουν τζάμπα».

Ο Βασίλης είχε τους λόγους του να μη συμφωνεί με τη γνώμη του γέρου. Η γυναίκα του ήταν φιλάσθενη, τα παιδιά του μικρά. Σε περίπτωση που θ' αποφασίζαν να μείνουν στο χωριό, τ' αδέρφια του θα χώριζαν το βιο τους και θα 'μενε μόνος του, δεν θα 'χε βοήθεια από κανέναν. Όλα αυτά δεν ήταν τίποτα μπροστά στο πρόβλημα των ζωοτροφών, που θα 'πρεπε να αντιμετωπίσει. Υπήρχε κι άλλος λόγος. Ο κίνδυνος να επιστρατεύσουν τα παιδιά τους. Απόφυγε να μιλήσει γι' αυτό, γιατί δεν ήθελε να νομίσουν ότι πάει να τους εξαναγκάσει.

«Αν νομίζετε ότι μπορείτε να βγάλετε πέρα το χειμώνα με τάματα κι υποσχέσεις, να μείνετε. Εγώ, πάντως, μαζεύω το βιο μου και φεύγω».

Στα Μανταίικα έφεγγε όλη τη νύχτα. Γίνονταν γρήγορες προετοιμασίες. Ο γέρος γύριζε από σπίτι σε σπίτι προσπαθώντας να πείσει τους γιους του ν' αναβάλουν την αναχώρηση. Εκείνοι το δικό τους, σκληροί κι ανυποχώρητοι.

Αναχώρησαν την άλλη μέρα τα χαράματα. Γείτονες και χω-

ριανοί βγήκαν να τους καλοστρατήσουν. Η Αφροδίτη μόνο έλειπε.

«Το γράφει η μοίρα μας, φαίνεται, να φύγουμε με την κατάρρα της», είπε ο Θανάσης.

«Να καταριέται τον εαυτό της, αυτό ξέρω να πω», απάντησε η Γλυκερία.

«Μήπως φταίξαμε κι εμείς κάπου και δεν ξέρουμε;», αναρωτήθηκε ο Ηλίας.

«Εσύ, βρε αδερφέ, δεν ξέρεις τίποτ' ακόμα», είπε η Σοφία βαδίζοντας ανάμεσά τους. «Ύστερ' απ' αυτά που 'κανε με το υφαντό της νύφης, ντρέπεται να σας κοιτάξει στα μάτια».

Δεν ήθελε ο Ηλίας ν' ακούει τις αδερφές του ν' αλληλοκατηγορούνται κι άρχισε ν' αποχαιρετά τους χωριανούς.

«Γεια σας. Καλό χειμώνα. Καλή αντάμωση».

«Καλή αντάμωση και του χρόνου με τη λαϊκή δημοκρατία», έλεγε ο Βασίλης δεξιά κι αριστερά.

«Στο καλό κι ο Θεός μαζί σας», απαντούσαν οι χωριανοί.

Απέναντι, στο δρόμο του μοναστηριού, φάνηκαν οι Λάηδες. Έφευγαν κι αυτοί για το χειμαδιό. Σιγά, όσο σάλευαν, σα να τους βαστούσε η γης. Μια μαύρη φοράδα μπροστά, με κόκκινη βελόντσα στη ράχη, και πίσω μουλάρια, φορτωμένα βαριά, δυο γεροι, μερικές γυναίκες, μικρά παιδιά. Ούτ' ένας νέος άντρας. Άλλοι υπηρετούσαν στο στρατό κι άλλοι ήταν αντάρτες που τους είχαν επιστρατεύσει το τελευταίο διάστημα. Οι οικογένειες των ανταρτών αναγκάστηκαν να μείνουν στο χωριό. Τα προηγούμενα χρόνια έφευγαν όλοι μαζί σχηματίζοντας ολόκληρη φάλαγγα, δέκα αγώγια στη σειρά, είκοσι άλογα και πουλάρια, τρεις χιλιάδες γιδοπρόβατα. Τώρα οι οικογένειές τους διασκόρπιζαν μέσα σ' έναν κόσμο που αλληλοσπαραζόταν.

Χώρισαν λυπημένοι, με δάκρυα στα μάτια, χωρίς να πούνε άλλη κουβέντα. Ίσως να προαισθάνονταν τη διχόνοια που πλησίαζε.

Ήταν δεύτερη μέρα στο δρόμο. Καταχνιά κάλυπτε την κοιλάδα του Σαραντάπορου. Δεν έβλεπαν τίποτα, ούτε δέντρα ούτε βουνά. Στο Χάνι της Μόλιστας τους έπιασε βροχή. Έπεφτε με το τουλούμι. Ορθά τα νερά κυλούσαν στα ρέματα, γκρίζα και πηχτά σαν κουρκούτι απ' το ξέπλεμα των αργιλικών σχιστόλιθων. Ο Σαραντάπορος είχε πλημμυρίσει απ' άκρη σ' άκρη και βούιζε. Μουσκεμένοι μέχρι το κόκαλο, οδηγούσαν τα κοπάδια τους κάτω απ' τα βλέμματα των ανταρτών, που τους παρακολουθούσαν απ' τα παρατηρητήρια και τα πολυβολεία. Χοντρές σταγόνες έσταζαν απ' τα μαλλιά και κυλούσαν στο πρόσωπο, στο λαιμό. Τα παιδιά, καβάλα στα μισοσάμαρα, ένιωθαν το νερό κρύο, σαν γλίστρημα φιδιού, να κατεβαίνει στα κορμιά τους. Πάνω τους ο ουρανός μπουμπούνιζε, κόκκινες σκούρες αναλαμπές έσκιζαν τα σύννεφα. Έτρεμαν μήπως πέσει κεραυνός και τα χτυπήσει. Μαζεύονταν σωρό, δεν σήκωναν κεφάλι. Τα κοπάδια σέρνονταν αργά μέσα στη νεροποντή.

«Λίγο ακόμα και μπαίνουμε στη ζώνη του στρατού», είπε ο Θανάσης κοιτάζοντας τους αδερφούς του.

Δεν φάνηκε να αισθάνονταν ιδιαίτερη χαρά γι' αυτό που άκουσαν. Υπήρχε λόγος. Την άνοιξη, που επέστρεφαν απ' το χειμαδιό, τους είχε σταματήσει ο στρατός στα μέρη του Κάντσικου και τους είχε διατάξει να παραμείνουν εκεί, ώσπου να πάρουν νέα εντολή. Αυτοί όμως τ' αγνόησαν όλα και μια νύχτα πέρασαν στην περιοχή που ήταν κάτω απ' τον έλεγχο των ανταρτών. Θα μπορούσε τώρα να τους καταλογίσει ευθύνες. Ο Ηλίας σκούπισε με την παλάμη το βρεγμένο πρόσωπό του.

«Ποιος ξέρει τι μας περιμένει εκεί!».

Δεν είχε άδικο. Πίσω παιζόταν η τύχη τους όμως.

Εκεί που συνέχιζαν ήσυχα την πορεία, δυο αντάρτες έκοψαν το δρόμο τους. Κόλλησαν στον τόπο ξαφνιασμένοι.

«Ποιος είναι ο Περικλής Λάης;».

«Ο γέρος που 'ρχεται πίσω», απάντησε ο Ηλίας.

Ο αντάρτης κοίταξε πάλι στο χαρτί που κρατούσε στο χέρι.

«Κι ο Ηλίας ο Μάντης;».

«Εγώ, συναγωνιστή. Τι συμβαίνει;».

«Θα 'ρθετε μαζί μας μέχρι τη Μόλιστα».

Οι κτηνοτρόφοι πλησίασαν δισταχτικά. Οι κάπες τους κρέμονταν βαριές, αλύγιστες κι έσταζαν νερό. Τα πρόδια τους πλατσούριζαν μες στα παπούτσια.

«Ρε παιδιά, είμαστε σε δρόμο. Τι θα κάνουμε το βιο;», ρώτησε ο Αντρέας ο Λάης, θείος των Μανταίων.

«Δεν ξέρουμε. Εντολή εκτελούμε».

«Ποιος έδωσε αυτή την εντολή; Έχουμε άδεια απ' το Γιαννούλη για το χειμαδιό», είπε ο Θανάσης δείχνοντας την απόφαση.

«Γρήγορα, δεν έχουμε χρόνο», αγρίεψε ο αντάρτης.

Η ανησυχία μεγάλωνε. Ο Αντρέας έριξε μια περαστική ματιά στο Θανάση. Θείος κι ανιψιός συνεννοήθηκαν, σα να 'χαν κουβεντιάσει. Ο Αντρέας είχε δυο γιους στ' αντάρτικο κι ο Θανάσης τον αρραβωνιαστικό της κόρης του. Στις ρίζες του στηρίζεται το δέντρο κι αναπνέει, σκέφτηκαν.

«Συναγωνιστή, μπορούμε να 'ρθουμε μαζί σας, να δούμε τι τρέχει;», ρώτησε ο γέρος, ο Αντρέας.

Ο αντάρτης κοίταξε ερευνητικά τους άντρες. Δεν φαίνονταν να 'χουν κακές προθέσεις. Και να 'χαν, δεν θα τολμούσαν να κάνουν τίποτα, γιατί ήταν άοπλοι. Το πολύ-πολύ να χειροτέρευαν τη θέση τους.

«Να έρθετε, γέροντα, αλλά πενήντα μέτρα πίσω από μας».

Τους ακολούθησαν τηρώντας αυστηρά την υπόδειξη του αντάρτη. Πέρασαν μέσα απ' τη Μόλιστα, μα δεν σταμάτησαν.

«Μας είπαν ψέματα», παρατήρησε ο Αντρέας.

«Μπορεί να εννοούσαν το Κεράσοβο», εξήγησε ο Θανάσης.

Δεν σταμάτησαν, όμως, ούτε σ' αυτό το χωριό. Ο Αντρέας ήταν εβδομήντα πέντε χρόνων. Ένιωσε, ξαφνικά, να βαραίνει το κορμί του, να κόβονται τα πόδια και να κολλάει η γλώσσα του από τη δίψα, λες και βρισκόταν στην Αλμυρή Έρημο, με τριάντα οκάδες βάρος στις πλάτες του.

«Μας άνοιξαν δουλειά με φούντες», αναστέναξε και σταματούσε κάθε τόσο για να πάρει ανάσα.

Είχε σταματήσει να βρέχει, αλλά το σκοτάδι πύκνωνε. Δεξιά του ορθωνόταν ο Σμόλικας, άγριος κι απειλητικός. Ο αέρας σφύριζε στις πλαγιές κι ένιωθαν δέος, σα ν' άκουγαν τ' ανήμερο θεριό του βουνού να χιμάει μέσ' απ' τις σπηλιές της φαντασίας.

Ο γερο-Αντρέας ακούμπησε στην αγκλίτσα του.

«Μου κόπηκαν τα ήπατα».

Έφτασαν στη Φούρκα. Μια έμμονη ιδέα βασάνιζε το Θανάση.

«Πάω να δω κάποιο γνωστό μου, που είναι στα πράγματα», είπε στο θείο του και τον άφησε στη μέση του δρόμου.

Αντάμωσε το γνωστό του στο φρουραρχείο. Δεν ήταν μόνος του, ήταν κι ένας στρατιωτικός ακόμα.

«Πώς από 'δω;»

«Έγινε κάτι και θέλουμε να μας βοηθήσετε».

Ανέφερε στο γνωστό του τι ακριβώς είχε συμβεί, τονίζοντας κάθε τόσο πως θα 'γινε κάποιο λάθος και δεν ξέρουν τίποτα. Ο γνωστός του τον άκουγε με σκυμμένο κεφάλι, σημειώνοντας κάτι σε μια κόλλα χαρτί.

«Αυτό θα το κρίνουν άλλοι», τον διέκοψε. «Έχεις το φύλλο κυκλοφορίας και την άδεια για το χειμαδιό;».

«Μάλιστα, μια στιγμή».

Έφερε το χέρι στην τσέπη του κι έβγαλε το πορτοφόλι. Εκεί που έκανε να δείξει τα σχετικά αποδεικτικά, ένα διπλωμένο χαρτί έπεσε στο τραπέζι και κάτι νομίσματα σκόρπισαν από μέσα. Οι αντάρτες κοιτάχτηκαν έκπληκτοι.

«Αυτό το μέταλλο χάλασε τον άνθρωπο και μια μέρα θα φάει το κεφάλι του», τόνισε ο αξιωματικός.

Ο Θανάσης μάζεψε γρήγορα τις λίρες.

«Κόβουμε απ' τη μπουκιά μας, για να μείνει κάτι για ώρα ανάγκης».

Τι ήθελε να το πει; Ο αξιωματικός τινάχτηκε πάνω έξαλλος.

«Μπας και πέρασε απ' το μυαλό σου να μας εξαγοράσεις, για να σώσεις τον αδερφό σου;».

Ο Θανάσης έμεινε άναυδος, με τα κέρματα στα χέρια. Ο αξιωματικός πλησίασε αναπάντεχα, πήρε μια λίρα, ύστερα μια δεύτερη και τρίτη. Τις κοίταξε προσεκτικά, πότε απ' τη μια και πότε απ' την άλλη μεριά. Τα μάτια του άστραψαν.

«Ξέρετε τι κάνουμε εμείς μ' αυτά τα κέρματα; Καρφιά να καλιγώνουμε τ' άλογα».

Δεν έβγαλε λαλιά ο Θανάσης. Αν ήταν λιγάκι προσεκτικός, δεν θα γίνονταν όλα αυτά και μπορεί η υπόθεση να 'παιρνε άλλη τροπή. Τώρα, όμως, ήταν αργά και τα πράγματα περιπλέκονταν άσχημα.

Στο μεταξύ οι αντάρτες είχαν οδηγήσει τον Περικλή και τον Ηλία σ' ένα δίπατο σπίτι με ταράτσα. Το βλέμμα ενός νεαρού άντρα με πρόσωπο σκληρό, γεμάτο μελανώματα, καρφώθηκε πάνω τους. Σάστισαν. Στο παραμορφωμένο πρόσωπό του αναγνώρισαν το δάσκαλο απ' το Παλιοχώρι. Είχε διοριστεί στο χωριό τους για ένα μικρό διάστημα πριν απ' το σαράντα. Οι χωριανοί εκφράζονταν γι' αυτόν με τα καλύτερα λόγια.

«Πού διανυκτερεύσατε ψες;», ρώτησε ψυχρά.

«Κάτω απ' τη Λαγκάδα», απάντησε ο Περικλής.

Ήταν πτώμα απ' την κούραση. Το πρόσωπό του κάτωχρο, έτρεμε σπασμωδικά.

«Ηρεμήστε».

Κρατιόταν με δυσκολία στα πόδια του. Ούτε η αγκλίτσα του θα τον βαστούσε, στην οποία έκανε να στηριχτεί.

«Μπορώ ν' ακουμπήσω κάπου;».

Ο δάσκαλος αποτάθηκε χαμηλόφωνα στα μέλη της ανακριτικής επιτροπής.

«Τι λέτε, συναγωνιστές, ήταν δυνατό ένας γέρος άνθρωπος να περάσει τα κακοτόπια μέσα σε μια νύχτα και να συμμετάσχει στο έγκλημα;».

Ο Περικλής στηρίχτηκε στο τραπέζι του ανακριτή.

«Για ποιο έγκλημα μιλάτε; Δεν ξέρουμε τίποτα», είπε έντρομος.

Οι ανακριτές απέκλεισαν την πιθανότητα συμμετοχής του στο φόνο, την καταστροφή του τηλεφωνικού δικτύου των ανταρτών και τις εχθροπραξίες που διαπράχτηκαν την περασμένη νύχτα.

«Είσαι ελεύθερος, γέρο. Μπορείς να πηγαίνεις», είπε ο δάσκαλος.

Σημείωσε κάτι σε μια κόλλα χαρτί και την έδωσε να την υπογράψουν τα μέλη της επιτροπής. Η διαδικασία αυτή δεν διάρκεσε ούτε λεπτό.

Ο Ηλίας δεν είχε κανένα λόγο να ανησυχεί και πίστευε ότι η ανάκρισή του θα ήταν επίσης σύντομη και θα προλάβαινε να επιστρέψει στο βιο του πριν ακόμα χαράξει. Μα, δυστυχώς, η υπόθεσή του ακολούθησε διαφορετική πορεία. Στην αίθουσα μπήκε ο αξιωματικός, έσκυψε πάνω απ' τον ανακριτή και του ανέφερε κάτι. Ο ανακριτής ενέτεινε την ακοή του, παρατηρώντας τον Ηλία.

«Πάρτε τον. Είναι υπό κράτηση».

Ο Ηλίας ένωσε ρίγος να διατρέχει το κορμί του, αλλά δεν έχασε την αίσθηση της πραγματικότητας.

«Γιατί; Θέλω να ξέρω το λόγο», διαμαρτυρήθηκε.

«Θα τον μάθετε στην ανάκρισή σας», του απάντησε μαζεύοντας γρήγορα τα χαρτιά του.

Βγαίνοντας, το ίδιο γρήγορα, στο προαύλιο, είδε το γέρο που είχε ανακρίνει πριν λίγο να κάθεται σ' ένα λιθάρι, με το βλέμμα στραμμένο στην είσοδο.

«Μην περιμένετε. Ο γνωστός σας είναι υπό κράτηση», του είπε.

Ο Περικλής απομακρύνθηκε αργά. Πήρε με τη σειρά τα φιλικά σπίτια, για ν' ανταμώσει τους δικούς του. Ήταν βέβαιος ότι σε κάποιο απ' αυτά θα τους έβρισκε. Συνάντησε τον αδερφό του μόνο.

«Ο Θανάσης πού είναι;», ρώτησε πριν χαιρετήσει καλά-καλά τους σπιτικούς.

«Πήγε να δει κάποιο γνωστό του», απάντησε ο Αντρέας.

«Για τέτοια πράγματα είμαστε τώρα;».

Ήταν βαθιά, περασμένα μεσάνυχτα. Οι κτηνοτρόφοι αγρυπνούσαν γύρω απ' τη φωτιά. Και γύρω απ' αυτούς ο τόπος κατάκλειστος απ' το βιο. Τα σκυλιά οσφράνθηκαν τον ερχομό των γερόντων κι άρχισαν να γαβγίζουν ήρεμα, διακριτικά. Ο Βαγγέλης ανασηκώθηκε αμέσως.

«Έρχονται».

Στράφηκαν όλοι προς το σκοτάδι. Σαν είδαν τους παππούδες να φτάνουν ολομόναχοι, κοιτάχτηκαν ανήσυχοι.

«Οι άλλοι πού είναι;», ρώτησε ο Βασίλης.

«Τους κράτησαν κι ένας Θεός ξέρει αν επιστρέψουν ποτέ», απάντησε ο Περικλής.

«Γιατί, τι έγινε;».

Οι γέροι σωριάστηκαν κοντά στη φωτιά βογκώντας κι αναστενάζοντας. Ο Περικλής ένιωθε πως βρισκόταν πάλι μπροστά στους ανακριτές.

«Μας υποπτεύονται για φόνο».

Παράλυσαν απ' την αγωνία.

«Για φόνο;».

«Κατάσκοποι του εχθρού, λένε παντού, κατάστρεψαν την τηλεφωνική γραμμή των ανταρτών και δολοφόνησαν το φρούραρχο της Πυρσόγιαννης. Οι υπηρεσίες της αντικατασκοπίας και της αυτοάμυνας εξαπολύσανε άγριο κυνηγητό, για να συλλάβουν τους δράστες. Αλίμονο στον κοσμάκη... Αλίμονο σε όλους μας».

«Πότε έγιναν όλ' αυτά;».

«Χτες... Χτες τη νύχτα, λένε».

Ο Αντρέας αισθανόταν κατάκοπος και βογκούσε τυλιγμένος στην κάπα του.

«Αυτό μπορεί να μην είναι τόσο φοβερό όσο φαίνεται. Μπορεί να γίνει δίκη και θα φανεί ότι είναι αθώοι», είπε με δυσκολία γυρίζοντας στο πλευρό. «Τι θα γίνει, όμως, με το Θανάση, που τόλμησε να εξαγοράσει τους υπεύθυνους, για ν' αφήσουν τον Ηλία;».

Ο Βασίλης τρόμαξε.

«Τι; Έκαμε τέτοιο πράγμα;».

«Έτσι μας είπαν. Μακάρι να 'ναι ψέμα».

«Αν έκανε τέτοιο πράγμα, πάει, χάθηκαν. Θα χαθούμε κι εμείς πίσω απ' αυτούς».

Πέρασαν την υπόλοιπη νύχτα κυρτοί πάνω στις αγκλίτσες, χωρίς να κλείσουν μάτι. Φυσούσε κι ο καπνός ερχόταν πάνω τους και τους στράβωνε. Ο Βασίλης έβλεπε φλόγες να πηδάνε μέσ' απ' το έδαφος και να τυλίγουν τα σπίτια τους. Έβγαλε μια συρτή κραυγή.

«Αααα...».

Ο Περικλής τον κοίταξε με συμπόνια. Ήταν γιος της αδερφής του. Τον άφησε πολύ μικρό και μεγάλωσε με βάσανα, όπως και τ' άλλα τ' αδέρφια του. Μεγάλο βάρος έπεφτε τώρα στους ώμους του.

«Τι έπαθες;».

Δεν είχε συνειδητοποιήσει ακόμα αν αυτό που έβλεπε ήταν όνειρο ή πλάσμα της φαντασίας του.

«Είδα να καίγονται τα σπίτια μας», απάντησε μισοζαλισμένος ο Βασίλης.

«Γρήγορα μαντάτα θα 'χουμε», εξήγησε ο γέρος.

Οι Λάηδες σκάρισαν τα κοπάδια τους πρωί-πρωί και τα σάλαγαν προς την απαγορευμένη ζώνη. Δεν φάνηκε κανένας να τους εμποδίσει.

«Ο δρόμος για το χειμαδιό είναι ανοιχτός. Σε λίγο μπορεί να κλείσει. Σε ξαναρωτώ, τι σκέφτεσαι να κάνεις; Όσο πιο γρήγορα αποφασίσεις, τόσο καλύτερα για όλους».

Εξέταζε προσεχτικά κάθε περίπτωση και τις συνέπειες που μπορεί να είχαν από μια απερίσκεπτη ενέργεια.

«Θα μείνουμε εδώ μέχρι να ξεκαθαρίσει η υπόθεση».

Βοσκούσαν το βιο τους στον Αϊ-Γιάννη της Καστάνιανης. Η κορυφή της Γύφτισσας δέσποζε πάνω τους μουντή. Αντάρα σβάρνιζε στα πλάγια. Το χωριό πρόβαλλε αργά κάτω απ' το γκριζόλευκο πέπλο, που ξεθώριαζε. Θα 'χαν καλό καιρό, χωρίς κρύο και βροχή, σκέφτονταν.

Η χτεσινή εικόνα επαναλήφθηκε ολοζώντανη. Τρεις αντάρτες πλησίασαν στο κοπάδι τους. Ο Βασίλης αισθάνθηκε να τον ζώνουν μαύρα φίδια.

«Σε μας έρχονται», είπε στα παιδιά. «Ποιος ξέρει τι θέλουν; Για καλό δεν θα 'ρχονται. Ακούστε, αν τυχόν παρουν κι εμένα, να κάνετε ό,τι σας πω».

Οι αντάρτες βρίσκονταν πολύ κοντά και δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει τη σκέψη του. Τα παιδιά έμειναν κρεμασμένα απ' τα χείλη του. Οι αντάρτες ήταν οπλισμένοι, με μακρόκανα ντουφέκια οι δυο, με αυτόματο ο τρίτος. Ο φρούραρχος της Καστάνιανης ανάγγειλε το σκοπό του ερχομού τους.

«Έχουμε εντολή να κατάσχουμε το βιο του Ηλία Μάντη».

Μαρμάρωσαν, έχασαν το χρώμα τους. Μαύρες σκέψεις πέρασαν απ' το μυαλό του Θωμά. Τα μάτια του βούρκωσαν. Μπορεί ο πατέρας του να μη ζούσε πια.

Ο φρούραρχος έχασε την υπομονή του.

«Δεν ακούσατε; Μαζέψτε το κοπάδι, για να χωρίσουμε το βιο του», επανέλαβε.

Ο Βασίλης συνήρθε απ' το καινούργιο βαρύ χτύπημα και τον αντίκρισε με θάρρος.

«Θα 'ναι δύσκολο να το χωρίσουμε».

«Κάνετε ό,τι σας λένε!», αγρίεψε ο φρούραρχος.

Μαύλισε το βιο τους, άρχισε να μαζεύεται εκείνο γύρω του βελάζοντας. Μα μόλις οι άγνωστοι κάνανε να σιμώσουν, σκιαζόταν και λάκιζε.

«Δεν είναι πέντε και δέκα, για να τα ξεχωρίσετε μ' αυτό τον

τρόπο», είπε πνίγοντας τον πόνο του, «είναι διακόσια γιδοπρόβατα».

Ο φρούραρχος τον κοίταξε καχύποπτος.

«Γνωρίζουμε καλά πόσα είναι».

Οι σύντροφοί του τον πλησίασαν άθυμοι, με βήμα αργό.

«Συναγωνιστή, έχει δίκιο ο τσοπάνης. Τόσο βιο δεν χωρίζεται στην εξοχή».

Ο φρούραρχος βρήκε τη λύση, χωρίς να σκοτιστεί και τόσο.

«Μπρος! Οδηγήστε το κοπάδι το χωριό!».

Χίλια τόσα γιδοπρόβατα χύθηκαν στους δρόμους του χωριού. Οι κάτοικοι πετάχτηκαν απ' τα σπίτια τους και στάθηκαν στα μπαλκόνια και τις αυλές, παρακολουθώντας με δέος αυτό που γινόταν. Τέτοιο πράγμα πρώτη φορά έβλεπαν: ένα ολόκληρο κοπάδι να περνάει μέσ' από το χωριό μέρα μεσημέρι. Οι κτηνοτρόφοι ψυχροί, πικραμένοι, ξεσπούσαν πάνω στο βιο τους με μπαστουνιές κι άγρια ξεφωνητά.

«Τι έγινε; Για πού πάνε και περνούν μέσ' απ' το χωριό;», αναρωτιόνταν οι κάτοικοι.

Αναμμένος ο φρούραρχος πήγαινοερχόταν δίπλα απ' το κοπάδι. Τα ψυχρά βλέμματα των χωρικών έπεφταν πάνω του.

«Συναγωνιστή, τι συμβαίνει;», τόλμησε να ρωτήσει κάποιος.

«Πάψτε να ρωτάτε και τρέξτε στην πλατεία να σταματήσετε το βιο».

Άλλοι στάθηκαν στα στενά κι άλλοι έτρεξαν στην πλατεία, για να πιάσουν τα περάσματα.

Η πλατεία βρισκόταν καμιά εκατοστή μέτρα πιο πάνω. Πλακόστρωτη, σε σχήμα τετραγώνου, με πέτρινο τοίχο και ξύλινα κάγκελα από μπροστά. Στη δεξιά μεριά της ορθωνόταν η εκκλησία, χτισμένη σε ψηλότερο επίπεδο. Μερικά σκαλιά οδηγούσαν στην είσοδο, ανάμεσα από μαρμάρινες κολόνες. Αριστερά της το σχολείο, διώροφο, χτισμένο με πελεκητή πέτρα, όπως κι ο ναός. Μπροστά και κάτω απ' την πλατεία δρόμοι. Ο ένας ίσιος, φαρδύς, με τοίχο στερέωσης του εδάφους.

Ο άλλος στενός κι ανηφορικός, ξεπλυμένος απ' τη βροχή.

Έπηξε η πλατεία από τόσα ζωντανά. Πέτρα να 'ριχνες, δεν θα 'πεφτε κάτω.

Οι χωρικοί βλαστημούσαν την ώρα που βρέθηκαν στο δρόμο του φρούραρχου.

«Ανάθεμα! Μπάσαμε τα ζώα στον ιερό χώρο», ψιθύριζαν.

Ούρλιασμα σκυλιού ακούστηκε ξαφνικά. Τρόμαξαν, άρχισαν να εγκαταλείπουν τις θέσεις τους. Λίγο ακόμα και τα σφαχτά θα διέφευγαν απ' την επιτήρηση και θα σκορπούσαν στο χωριό. Ο φρούραρχος έβαλε τις φωνές.

«Σταθείτε! Θα βοηθήσετε να χωρίσουμε το βιο!».

«Είμαστε γέροι, σακατεμένοι άνθρωποι, δεν μπορούμε», δικαιολογούνταν.

«Γυρίστε πίσω! Θα βοηθήσετε όσο μπορείτε!».

Τα χρόνια εκείνα, οι τσελιγκάδες συνήθιζαν να σημαδεύουν το βιο τους με μια χαρακτηριστική κοπή στ' αυτί. Αυτό διευκόλυνε τη δουλειά τους. Έπιαναν ένα-ένα τα σφαχτά του Ηλία και τα 'βγαζαν στο δρόμο.

Ο Αποστόλης, ο γιος του Θανάση, τα είχε χαμένα:

«Από πού ξέρουν το σημάδι του, μπάρμπα;», ρώτησε το Βασίλη.

«Φρόντισαν γι' αυτό οι χωριανοί μας», του απάντησε.

Αποκομμένα απ' το υπόλοιπο κοπάδι εκείνα βέλαζαν συνέχεια κι έτρεχαν εδώ κι εκεί, μες στον κλειστό χώρο.

Ο Θωμάς αποτραβήχτηκε πίσω και κάθησε στη γωνιά μαζεμένος. Το κορμί του τρανταζόταν απ' τ' αναφιλητά.

«Γιατί; Τι κακό είδαν από μας;», μονολογούσε.

Η πόρτα της εκκλησίας έτριξε. Μια γυναίκα φάνηκε πίσω απ' τις κολόνες και κατέβαινε τα σκαλιά σιγά-σιγά.

«Κουράγιο, παιδάκι μου, ο Θεός είναι μεγάλος, δεν θα σ' αφήσει να χαθείς», ψιθύρισε περνώντας δίπλα του.

Τα μάτια του ήταν κόκκινα απ' το κλάμα και δεν είδε καλά ποιά ήταν. Ο κόσμος στριφογύριζε, πήγαινε πέρα δώθε και τα πρόβατά τους συνέχιζαν να τρέχουν σαν βουρλισμένα.

«Ω Θε μου... Αυτά δεν είναι βιο, αλλά αγρίμια», φώναξε κάποιος τινάζοντας τα χέρια του προς τα μπρος.

Αλαφιασμένα τα πρόβατα γύρισαν προς την αντίθετη κατεύθυνση και πήραν σβάρνα τη γυναικούλα που φύλαγε την είσοδο της πλατείας.

«Έρμααα, θα με σκοτώστε, π' να σας φαν τα ζλάπια», τσίριξε.

Δεν κουνήθηκε κανείς, τα πρόβατα χύθηκαν σαν χείμαρρος, έσμιξαν με το κοπάδι. Ο φρούραρχος άναψε απ' το θυμό του.

«Σαμποτάρετε τη δουλειά μας. Αν συνεχίσετε να φέρεστε με τον τρόπο αυτό, θα 'χετε συνέπειες... Προσέξτε καλά».

Έπεσαν όλοι στο κοπάδι, για να ξεμπερδέψουν με την αγγαρεία αυτή μια ώρα νωρίτερα. Το βιο στην πλατεία αραιώνε γρήγορα, θα τέλειωναν σε λίγο. Ο φρούραρχος στάθηκε στην είσοδο να πάρει μια ανάσα, στρέφοντας το βλέμμα του μια στο δρόμο και μια στην πλατεία.

«Μετρήστε τα. Πρέπει να 'ναι διακόσια πενήντα, ούτ' ένα λιγότερο», είπε στους άντρες του.

Ο Βασίλης αντέδρασε αμέσως.

«Τόσα ήταν κάποτε. Από τότε μέχρι προχτές η επιμελητεία του χωριού μάς πήρε πάνω από πενήντα».

Ο φρούραρχος ξαφνιάστηκε, τον κοίταξε καχύποπτα.

«Αν εξακριβώσω ότι μας εξαπατήσατε, θα το μετανιώσετε».

Οι κάτοικοι περίμεναν να γυρίσουν στα σπίτια τους, αλλά ο φρούραρχος τους διέταξε να οδηγήσουν το βιο του φυλακισμένου στην έξοδο του χωριού. Εκτέλεσαν και τη διαταγή του αυτή χωρίς ν' αντιδράσουν πια.

«Σήκω. Θα πας μαζί τους», στράφηκε κατόπιν στο Θωμά.

Ο Βασίλης πλησίασε το φρούραρχο χάνοντας εντελώς την αυτοκυριαρχία του.

«Για ποιό λόγο; Αν ο πατέρας του έκανε κάτι, το παιδί δεν φέρνει καμιά ευθύνη», είπε τρέμοντας.

Ο φρούραρχος έδειχνε πως αντιλήφτηκε το λόγο της α-

νησυχίας του, μα δεν μπόρεσε να συγχωρέσει τη συμπεριφορά του.

«Θα 'ταν πιο δίκαιο να 'στελνα εσένα στη θέση του, αλλά δυστυχώς δεν εξαρτιέται από μένα».

«Θα πάω, αν πρόκειται για τη ζωή του παιδιού», του είπε παράτολμα ο Βασίλης.

Αυτό πια δεν ήταν πρόκληση, ήταν μαχαιριά, βέλος φαρμακερό του εχθρού, που καρφώθηκε στα στήθια του.

«Είπα, θα 'πρεπε να σ' είχα στείλει στρατοδικείο, αλλά δεν είναι στο χέρι μου», επανέλαβε ο φρούραρχος.

Το αίσθημα της αδικίας είχε θολώσει το μυαλό του Βασίλη και φώναζε αγανακτισμένος.

«Να με στείλετε, για να μάθω επιτέλους γιατί μας κατατρέχετε».

Οι κάτοικοι μαζεύτηκαν στη γωνιά κι άκούγαν ανήσυχοι τη λογομαχία.

«Χαζός είναι; Δεν βλέπει τι πάθανε τ' αδέρφια του; Γιατί αντιμιλάει;».

«Αν σου βάλουν το μαχαίρι στο λαιμό, τι θα κάμεις; Δεν θα φωνάξεις; Θα φωνάξεις και θα παραφωνάξεις».

Αργά το απόγευμα οι αντάρτες οδηγούσαν το βιο του Ηλία προς την κορυφή της Γύφτισσας. Πίσω, σε απόσταση τριάντα με σαράντα μέτρων, πήγαινε ο Θωμάς τραβώντας το μουλάρι. Κάτω στον Αϊ-Γιάννη ο σκύλος ούρλιαζε ασταμάτητα. Κάτι αντίλαλοι, σαν βαθιά χαμηλόφωνα μοιρολόγια, ακούγονταν ανάμεσα στα ουρλιαχτά. Ο Βασίλης καθόταν κάτω από μια βελανιδιά ακουμπισμένος στον κορμό της. Δίπλα του ο Αποστόλης, βυθισμένος κι αυτός στη θλίψη. Τη μια σκεφτόταν τον πατέρα του, το Θανάση, την άλλη το θείο του. Αν ήταν ένοχος ο πατέρας του, θα κατέσχεταν και το δικό τους βιο. Για να μην το κάνουν, θα πει πως δεν κινδυνεύει. Ο μπάρμπας του, όμως, μπορεί να μη ζούσε πια.

«Κι αυτό το παλιόσκυλο... δεν λέει να σταματήσει, δεν μπο-

ρώ να τ' ακούω άλλο», είπε ο Βασίλης νευρικά.

«Να πάω να το λύσω; Αν είναι ελεύθερο, ίσως να πάψει».

«Όχι. Θα τρέξει κοντά στο βιο. Ας σκαπετήσει το βιο και βλέπουμε».

Στράφηκε πάλι προς τη Γύφτισσα.

«Κάτι έχει το παιδί, όλο και πιο πίσω μένει».

Ο Θωμάς ήταν δεκαπέντε χρόνων, σπαθάτος κι ανάλαφρος. Ανέβαινε τα πλαγιά με μια ανάσα, έβγαινε στις ράχες ακούραστος. Εκείνο το απόγευμα, όμως, αισθανόταν να τον εγκαταλείπουν οι δυνάμεις και να του φεύγει το καπίστρι μέσ' απ' το χέρι. Δεν θ' άντεχε να βγάλει τον ανήφορο. Κάποια στιγμή ένωσε το κεφάλι της Μούργκας στις πλάτες του, σα να τον έσπρωχνε προς τα μπρος.

«Βρε συ; Το μουλάρι σου φαίνεται πιο έξυπνο από σένα. Καταλαβαίνει πως βιαζόμαστε».

Σήκωσε το κεφάλι ο Θωμάς δαγκώνοντας τα χείλη του. Ο αντάρτης που του μίλησε ήταν παιδί ακόμα, κάνα χρόνο μεγαλύτερος απ' αυτόν. Ξανθός, με ροδοκόκκινο πρόσωπο, αναμμένο απ' την κούραση.

«Μη φοβάσαι. Δεν πρόκειται να πάθεις τίποτα. Σε πήραμε για να μας βοηθήσεις να πάμε το βιο στον προορισμό του. Μετά θα 'σαι λεύτερος να πας όπου θέλεις», του εξήγησε.

«Πού να πάω χωρίς βιο;».

«Σπίτι σου, δεν έχεις σπίτι, μάνα, αδέρφια;».

«Έχω».

«Είσαι τυχερός, γιατί εγώ έμεινα μόνος μου στον κόσμο». Δεν κατάλαβε ο Θωμάς γιατί άνοιγε την καρδιά του σ' έναν άγνωστο. Τον κοίταξε με θολό μάτι. Ο αντάρτης δυσανασχέτησε.

«Μη με κοιτάς έτσι. Δεν φταίω εγώ».

Ο Θωμάς απόφυγε το βλέμμα του χωρίς να μιλήσει. Βάδιζαν πάλι σιωπηλοί, αλλά ο ένας δίπλα στον άλλο. Ο αντάρτης αναστέναξε.

«Βγήκα στο βουνό, για να πάρω πίσω το αίμα του πατέρα μου, για να εκδικηθώ τους βασανιστές της μάνας μου, αλλά

μου λένε: «Εμείς εδώ παλεύουμε για ιδανικά και θα κάνεις αυτό που σου λένε».

Δεν ανέφερε ποιόι ήταν εκείνοι που χάλασαν τα σχέδιά του, μα ούτε κι ο Θωμάς θέλησε να τον ρωτήσει. Είχε το δικό του πόνο.

Σηκώθηκε αέρας. Πάνω στη ράχη τα πεύκα σείονταν. Τα σύννεφα σκόρπισαν. Η γαλανή ασπίδα τ' ουρανού φάνηκε πάνω τους. Ο ήλιος έπεφτε θαμπός στον ορίζοντα. Ένας αντάρτης πρόβαλε μέσ' απ' το δάσος κατηφορίζοντας βιαστικά.

«Συναγωνιστές, αυτό το βιο κατασχέθηκε στην Καστανέα;».

«Μάλιστα».

«Σταματήστε εδώ, μέχρι νεότερη διαταγή».

Τράβηξε κατευθείαν για το χωριό.

Μπροστά στο φρουραρχείο δεν υπήρχε ψυχή. Ύστερα από αρκετές ώρες πορείας, ο σύνδεσμος έμπαινε στο γραφείο. Στο διάστημα που είχε μεσολαβήσει, τα συνεργεία των ανταρτών κατόρθωσαν ν' αποκαταστήσουν τις ζημιές. Το τηλέφωνο χτύπησε νευρικά. Ο φρούραρχος σήκωσε τ' ακουστικό. Άκουσε μια σιγανή φωνή να διακόπτεται συνέχεια.

«Ακούω... Φρουραρχείο Καστανέας...», απάντησε δυνατά. «Ναι, έφυγαν για τον προορισμό τους... Τι; Επαναλάβετε, δεν ακούγεστε... Εντάξει... Εντάξει».

Βγήκε κρατώντας ένα έγγραφο. Στάθηκε στη μέση της αυλής παρατηρώντας γύρω του. Δεν φαινόταν ψυχή. Το βιο είχε κολλήσει κατάμεσα στα πλάγια. Μια γυναίκα έπεσε ξαφνικά στο μάτι του να κρυφοκοιτάζει πίσω απ' το φράχτη.

«Συναγωνίστρια!».

Εκείνη έσκυψε κάνοντας ότι ασχολούνταν με κάτι.

«Συναγωνίστρια!».

Πρόβαλε το κεφάλι της δισταχτικά.

«Εμένα φωνάξατε;».

«Ναι. Στείλτε μου ένα παιδί που χρειάζομαι».

«Αμέσως, αμέσως, συναγωνιστή».

Δυο αγόρια, γύρω στα δέκα δεκατριών χρόνων, έφτασαν σε λίγο.

«Τι μας θέλεις, συναγωνιστή;».

Έδειξε το μέρος όπου ήταν σταματημένο το κοπάδι.

«Θα πάτε στους αντάρτες εκεί πάνω και θα τους πείτε να γυρίσουν το βιο».

Θα 'ταν πάνω από χιλιόμετρο κι ο ανήφορος σπαθί, με μονοπάτι όλο καγκέλια. Τα παιδιά έφτασαν λαχανιασμένα, επανέλαβαν τα όσα τους είπε ο φρούραρχος.

Ο αντάρτης κοίταξε το Θωμά με λυπητερό βλέμμα.

«Είσαι τυχερός... Μάζεψε το βιο σου και πήγαινε όπου σ' αρέσει».

Δάκρυα χαράς κύλησαν στο πρόσωπο του Θωμά. Ο νους του λαγάρισε. Πόσο καθαρά φαίνονταν τώρα τα πράγματα! «Αν ο πατέρας είχε κάνει κάποιο κακό, δεν θα 'στελναν το σύνδεσμο για να πει ν' αφήσουν το βιο μας. Σίγουρα ο πατέρας δεν έκανε κανένα κακό και θα γυρίσει γρήγορα», έλεγε μέσα του.

Γύρισε πίσω μαυλίζοντας το βιο του.

Ο Αποστόλης τινάχτηκε πάνω με το βλέμμα στυλωμένο στο βουνό.

«Γυρνάνε τα πρόβατα», φώναξε.

Ο θεός του εξαφνιάστηκε, δεν πίστευε στ' αυτιά του.

«Τι είπες».

«Γυρνάνε τα πρόβατα του μπάρμπα. Έρχονται προς τα εδώ».

Ο Βασίλης έτρεμε από συγκίνηση, σκούπιζε τα δάκρυα και με τα δυο του χέρια. Το βιο του αδερφού του κατέβαινε σαν χείμαρρος μες στα χαμόκλαδα.

«Βλέπει ο Θεός, δεν κάναμε κακό σε κανέναν... Πήγαινε να βοηθήσεις το Θωμά».

Έτρεξε αμέσως ο Αποστόλης, πέρασε απ' το ξωκλήσι κι αμόλησε το σκύλο του, που είχε δέσει το πρωί στο δέντρο. Ελεύθερος πια ο σκύλος, έτρεχε πίσω του χοροπηδώντας.

Ο φρούραρχος ερχόταν απ' την αντίθετη κατεύθυνση και σταμάτησε στη διακλάδωση του δρόμου καπνίζοντας μ' απόλαυση. Το κοπάδι πέρασε δίπλα του. Τα κυπριά και τα κουνιάκια λαλούσαν χαρμόσυνα. Οι σύντροφοί του κατέβαιναν αργοπορώντας.

«Συναγωνιστές, η αποστολή μας τέλειωσε. Πρέπει, όμως, να βοηθήσουμε το παιδί να πάει το βιο του στο κοπάδι».

«Δεν χρειάζεται», αποκρίθηκε ο Θωμάς, «θα πάει μόνο του».

Ο φρούραρχος τον ακολούθησε σκεφτικός. Μα έπειτα από λίγο σταμάτησε:

«Αύριο να περάσεις απ' το γραφείο».

Πήγε πρωί-πρωί ο Θωμάς. Η καμπάνα χτυπούσε για το σχολείο. Αχολογούσε ο τόπος γύρω. Νόμιζε πως βρισκόταν σ' άλλο κόσμο. Οι κάτοικοι στην Καστάνια ντύνονταν ευρωπαϊκά. Δεν είδε ούτε ένα παιδί με σιγκούνια και τσαρούχια. Αλλά τα ρούχα και τα παπούτσια τους ήταν παλιά, τρύπια και χλιομπαλωμένα. Οι μαθητές περνούσαν δίπλα του κοιτώντας τον περιφρονητικά. Βιάστηκε να χωθεί στο γραφείο.

Ο φρούραρχος του έκανε περίεργες ερωτήσεις.

«Έχετε πολλά χρόνια που πάτε στο χειμαδιό;».

«Καμιά δεκαριά».

«Αν πάτε και φέτος, την άνοιξη θα επιστρέψετε πάλι στο χωριό;».

«Ναι».

«Γιατί; Εδώ γίνεται πόλεμος. Μπορεί να υποφέρετε».

«Τι να κάνουμε, αφού εδώ είναι ο τόπος που ζούμε;».

Παράξενο πράγμα. Ο φρούραρχος άλλαξε όψη και τον κοιτούσε κατάματα. Το βλέμμα του δεν του προκαλούσε πια φόβο κι ανησυχία. Την τρίτη μέρα, αφού απάντησε πάλι στα γνωστά ερωτήματα, ξεθάρρεψε και ζήτησε να του δώσει μια εξήγηση.

«Γιατί μου λέτε να 'ρχομαι εδώ κάθε μέρα και με ρωτάτε για τα ίδια πράγματα;».

Ο φρούραρχος ξαφνιασθηκε, το νήμα της σκέψης του κόπηκε.

«Τέτοια διαταγή έχω», είπε αυθόρμητα.

Είχε ακούσει πολλές φορές την απάντηση αυτή ο Θωμάς και σκέφτηκε, χωρίς να 'ναι σίγουρος γι' αυτό, πως θα 'κρυβε μέσα της κάποια μαγική δύναμη, η οποία δένει τους ανθρώπους σφιχτά και τους απαλλάσσει απ' τις προσωπικές τους ευθύνες.

«Όλοι το ίδιο λένε», ψιθύρισε.

Ο φρούραρχος κάρφωσε πάνω του το βλέμμα. Σηκώθηκε σκυθρωπός, πήγε κοντά του κι αντί να νευριάσει και ν' απειλεί ότι θα τον έστελνε στρατοδικείο, όπως φαντάστηκε για μια στιγμή, τον χτύπησε χαϊδευτικά στον ώμο.

«Θα το καταλάβεις αυτό σαν μεγαλώσεις», του είπε ήρεμα.

Ο Θωμάς αισθάνθηκε σα να 'ταν κάποιος δικός του, στον οποίο μπορούσε να στηριχτεί και να πει τον πόνο του.

«Συναγωνιστή, μήπως ξέρετε κάτι για τον πατέρα μου;», ρώτησε με ραγισμένη φωνή.

Ο φρούραρχος τaráχτηκε, σα ν' άκουσε μια φωνούλα να τον καλεί από μακριά. «Μπαμπά, πότε θα 'ρθεις; Είπες πως θα γυρίσεις γρήγορα».

«Είναι καλά, θαρρώ πως είναι καλά».

Έφερε το χέρι στο μέτωπο κι έτριψε την πληγή, ένα απομεινάρι από κάποια παλιότερη μάχη, που δεν είχε «θρέψει» ακόμα.

«Αν μάθω κάτι νεότερο, θα σε ενημερώσω αμέσως. Μπορείς να πηγαίνεις».

«Το 'πε επίτηδες, για να με καθησυχάσει», σκέφτηκε ο Θωμάς. Έφυγε πικραμένος.

Οι μέρες περνούσαν. Ο φρούραρχος δεν έδινε σημάδι. Στο μυαλό του Θωμά κλωθογύριζε επίμονα η ιδέα ότι τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά. Αυτό ήταν σωστό, αλλά δεν αφορούσε μόνο τον πατέρα του, όπως νόμιζε εκείνος. Αφορού-

σε χιλιάδες ζωές που ρίχνονταν στα πεδία των μαχών, αθώους που υπέφεραν στα μετόπισθεν κι απ' τις δυο πλευρές του μετώπου, παντού, εκεί όπου διακυβευόταν η τύχη της Ελλάδας. Χάνονταν άνθρωποι, ερημώνονταν χωριά. Οι πόλεις πλημμύριζαν απ' τα εξαθλιωμένα πλήθη της υπαίθρου. Τα γεγονότα προμηνούσαν ακόμα μεγαλύτερες συμφορές.

Συνέχισε ν' αγναντεύει την Καστάνιανη απαλύνοντας τον πόνο του με την υπόσχεση του φρούραρχου. Οι μέρες περνούσαν, αλλά κανένας δεν φαινόταν να 'ρχεται απ' το χωριό. Λύπη βαθιά κάλυψε πάλι το πρόσωπό του.

Ο Βασίλης βασάνιζε το μυαλό του, κλεισμένος στον εαυτό του.

«Πέρασε μια βδομάδα που πήραν τους πατεράδες σας και δεν ξέρουμε τι απόγιναν», είπε κοιτάζοντας τους ανεψιούς του.

Ο φόβος τους μεγάλωνε.

«Θα πάω στο φρούραρχο», αποκρίθηκε ο Θωμάς. «Ίσως να 'μαθε κάτι και να μην μπορεί να 'ρθει να μας το πει».

«Αυτό δεν το σκέφτηκα», είπε ο Βασίλης, «Δεν πάτε μαζί με τον Αποστόλη;».

Έφυγαν αμέσως, μα στάθηκαν άτυχοι κι επέστρεψαν πιο στενοχωρημένοι από πριν.

«Ο φρούραρχος λείπει και δεν ξέρει κανένας πότε θα γυρίσει», είπε ο Θωμάς.

Ο Βασίλης ανάσανε βαθιά, αποφασισμένος να κάνει αυτό που σκεφτόταν μέρες τώρα.

«Μαζέψτε τα πράγματά σας, γυρίζουμε στο χωριό. Εδώ είμαστε ξένοι. Σε λίγο δεν θα 'χουμε τι να φάμε. Ο παππούς σας είχε δίκιο... Στο χωριό έχουμε τον κόσμο μας, στον οποίο μπορούμε να στηριχτούμε».

Οι αρχές των ανταρτών δεν κατόρθωσαν να συλλάβουν το δολοφόνο του φρούραρχου, μα ούτε και τους υπεύθυνους της δολιοφθοράς. Κυκλοφορούσαν ανάμεσά τους ελεύθεροι. Μπορεί να ετοίμαζαν κάποιο καινούργιο χτύπημα. Έπρεπε ν' αποκαλυφτούν οπωσδήποτε, με κάθε δυνατό μέσον, όριζαν οι διαταγές.

Το κύμα των συλλήψεων πλησίαζε στη Ζέρμα. Οι κάτοικοι, απασχολημένοι με τα καθημερινά προβλήματα της ζωής, δεν αντιλήφθηκαν την ανθρώπινη τραγωδία που εξελισσόταν γύρω τους. Αρπάζονταν για το παραμικρότερο κι αντάλλαζαν βαριές κουβέντες, παρέχοντας λαβή για υπόνοιες σε βάρος των συγχωριανών τους.

Ο Λάμπρος Μάντης έφτασε στο σιδεράδικο του Χαλκιά.

Ο μπαρμπα-Ντούλας, ο Χαλκιάς, έφτιαχνε πέταλα και γυφτοκάρφια για τα μεταγωγικά των ανταρτών. Οι χωριανοί περίμεναν μέρες για να διορθώσει τα εργαλεία τους. Θέλοντας και μη συναντιόνταν εκεί και περιπλέκονταν σ' ατέρμονες συζητήσεις, μετατρέποντας το σιδεράδικο σε πεδίο πολιτικής διαμάχης. Μόνο στρατοδικεία που δεν σκέφτηκαν να στήσουν.

«Σ' αυτό τον αγώνα δεν θα μπορέσει κανείς να κρυφτεί πίσω απ' το δάχτυλό του. Θα βγούμε στη φόρα εχθροί και φίλοι», είπε κάποιος.

Τα πνεύματα άναψαν. Φώναζαν όλοι μαζί κι ο καθένας έλεγε ό,τι φανταζόταν.

«Οι Μανταίοι παρασταίνουν τους δημοκρατικούς, μα βιάστηκαν να πάνε στο Ζέρβα. Να δούμε πότε θα φτάσουν».

«Όταν φτάσουν και τα μπαρμπαδάκια τους».

«Άσ' τους αυτούς. Ξέρουμε καλά τι καπνό φουμάρουν. Εξάλλου, δεν το 'κρυψαν ποτέ».

«Σκέφτονται συμφεροντολογικά, δεν αλλάζει ο άνθρωπος απ' τη μια στιγμή στην άλλη».

«Παρόλα αυτά, τα παιδιά τους είναι αντάρτες».

«Σε λίγο θα μας πεις πως πήγαν κι εθελοντές! Ωραία πράγματα!».

«Τι να πει κανείς για τους παπάδες μας, που 'ναι πιο μαύροι κι απ' τα ράσα τους!».

Ο Χρήστου πέταξε τ' αποσίγαρο στο καμίνι παρατηρώντας:

«Τα παραλέτε. Θα νόμιζε κανείς πως είναι εχθροί μας».

«Εδώ είμαστε και θα δούμε ποιός τα παραλεί και ποιός όχι».

Οι υποψίες φούσκωναν, μπορούσαν ν' αποτελέσουν στοιχείο ενοχοποίησης.

Ο Χαλκιάς είχε χάσει το ρυθμό της δουλειάς, ιδροκοπούσε κι άφριζε.

«Θα σας έστελνα όλους στο διάβολο, αν δεν μ' είχε καταδικάσει η μοίρα να ζω από τούτη τη δουλειά που κάμω για χατίρι σας».

Έσκυψε στο καμίνι, όπου θέρμαινε ένα μέταλλο. Το μετέφερε στο αμόνι κι άρχισε να το σφυροκοπά. Σκουριές και σπίθες σκορπούσαν τριγύρω.

«Πρόσεχε. Θα μας βγάλεις τα μάτια. Δεν ακουγόμαστε».

«Βγέστε όξω να λύσετε τις διαφορές σας, κι αν δεν τα καταφέρετε, γυρίστε πίσω να πάρετε τα τσεκούρια και τα τσαπιά σας, που θα 'ναι έτοιμα, κι ανοίξτε τα κεφάλια σας. Αλλά μακριά από 'δω».

«Έχεις δίκιο. Θα φαγωθούμε σαν τα σκυλιά, αν μείνουμε εδώ», απάντησε ο Χρήστου.

Μερικοί βρίσκονταν κιόλας στην αυλή.

«Τα κοπρόσκυλα, οι τεμπελχανάδες... Πήραν τα μυαλά τους αέρα. Κατηγορούν τον κόσμο. Αύριο θα κατηγορήσουν κι εμάς τους ίδιους. Θέλουν ν' αρπάξουν το βιο μας, τα χω-

ράφια μας, να γίνουν νοικοκύρηδες με ξένο ιδρώτα», είπε κάποιος.

«Αυτό θα το κάμουν που θα το κάμουν, να μην κάμουν τίποτα χειρότερο».

«Ό,τι χειρότερο μπορούσαν να κάμουν το 'χουν κάμει κιόλας. Ξεσηκώσαν τα παιδιά μας να πολεμήσουν την πατρίδα. Αλλά έννοια τους. Θα το πληρώσουν ακριβά».

«Πρόσεχε, λες βαριές κουβέντες».

Ο Λάμπρος, που τα άκουγε όλα αυτά, επέστρεψε λαχναρισμένος σπίτι του. Η μάνα του ανησύχησε.

«Τι έπαθες; Πού 'ναι το τσεκούρι;».

«Δεν τ' ακόνισε ακόμα ο μπαρμπα-Ντούλας», είπε με δυσκολία.

«Και πότε θα 'ναι έτοιμο;».

«Δεν μου 'πε».

«Αυτός δεν σου 'πε, εσύ δεν σκέφτηκες να τον ρωτήσεις;».

«Κουβέντιαζε με χωριανούς και δεν μπόρεσα. Άκουσα να μιλούνε για μας».

Η μάνα του παραξενεύτηκε.

«Για μας; Και τι έλεγαν;».

«Ότι ο πατέρας κι οι θείοι βιάστηκαν να φύγουν».

Ένωσε ένα ρίγος να διαπερνά το κορμί της.

«Τι άλλο είπαν;».

«Δεν άκουσα, γιατί μου 'παν να φύγω».

Της φάνηκαν περίεργα όλα αυτά, δύσκολο να τα εξηγήσει. Η αγωνία φώλιαζε στην καρδιά της.

Ο παπα-Νικόλας είχε επιστρέψει απ' το διπλανό χωριό, όπου ήταν η ενορία του. Δυο ώρες πεζοπορία. Καμιά κούραση όμως. Στο σπίτι του ερχόταν σπάνια και δεν έμενε περισσότερο από μια δυο μέρες. Η παπαδιά άρχισε να παραπονιέται.

«Απ' τη μέρα που φόρεσες τα ράσα, παράτησες και σπίτι και οικογένεια. Δεν τα λέω για μένα, που απόμεινα σαν κούκος μες στα γεράκια, αλλά για τα παιδιά μας, που νιώθουν σα να 'ναι ορφανά».

Ο παπάς δεν έβγαλε λέξη απ' το στόμα. Κλωθογύριζε στον οντά κοιτάζοντας το ταβάνι, που ήταν βρεγμένο και διακρίνονταν τα σκουριασμένα καρφιά και η σαπίλα, η οποία προχωρούσε στις σχισμές των σανιδιών.

«Τι κοιτάς; Στάζει απ' τη σκεπή», είπε η παπαδιά.

Σαν κόπασε η βροχή, ο παπάς έβαλε μαστόρους να επισκευάσουν τη σκεπή. Οι πλάκες της ήταν λείες, γυαλιστερές, η δουλειά δύσκολη κι επικίνδυνη. Ο παπάς έκλωθε ανήσυχος γύρω απ' το σπίτι.

«Προσέχετε. Οι πλάκες είναι βρεμένες και γλιστράνε», έλεγε στους μαστόρους.

Εκείνοι δούλευαν γρήγορα, αποφεύγοντας την κουβέντα.

«Δουλέψαμε σε χειρότερες συνθήκες», είπε ο αρχιμάστορας κάποια στιγμή.

Πάνω απ' το χωριό μαζεύονταν μαύρα σύννεφα. Άρχισε να ψιχαλίζει πάλι. Ο παπάς δυσανασχέτησε.

«Χρειάζεστε τίποτα; Να βοηθήσω σε κάτι;».

«Όχι, παπά, κοίταξε τη δουλειά σου».

Τα σύννεφα χαμήλωναν βουρκωμένα, λες και θ' ακουμπούσαν στις σκεπές των σπιτιών.

«Έρχεται καταιγίδα».

«Μην ανησυχείς, θα προλάβουμε».

Ο παπάς έκανε το σταυρό του. Ο αρχιμάστορας στάθηκε σ' έναν καβαλάρη κοιτάζοντας μπροστά του. Απ' τον πάνω μαχαλά κατέβαινε αεράτος ο ιερέας του χωριού.

«Έχεις επισκέπτη, παπά», είπε ο αρχιμάστορας.

«Μεγάλη μου χαρά».

«Δεν είσαι περίεργος να δεις ποιός είναι;».

«Άνθρωπος να 'ναι κι ας είναι όποιος θέλει».

«Ο παπα-Γιάννης δεν είναι όποιος κι όποιος, παπά μου. Για δες πώς έρχεται! Σου θυμίζει το '42, όταν κατέβαινε στην πλατεία με τ' άρματα ζωσμένος».

«Πάνε εκείνα, πέρασαν. Δύσκολα μεν χρόνια, αλλά δοξασμένα. Ευλογημένοι όσοι πολέμησαν για την πατρίδα», είπε κι έκανε το σήμα του σταυρού.

Ο παπα-Γιάννης πρόβαλε γοργά, μεγαλόπρεπος. Τα ράσα του ανέμιζαν πλατιά. Του 'λειπαν τ' άρματα κι η δύναμη της ψυχής μόνο, που είχαν διεγείρει τον ενθουσιασμό των χωριανών του κι άρπαξαν τα όπλα, για να διώξουν τους κατακτητές.

«Που 'ναι η αραβίδα σου, παπά μου;», τον πείραξε ο αρχιμάστορας.

«Σε κάποια γωνιά θα βρίσκεται, τέκνο μου».

«Θα 'πρεπε να την έχεις μαζί σου».

«Τι να την κάμω;».

«Ξέρω κι εγώ; Να πολεμήσεις τον καινούργιο κατακτητή».

«Δεν είναι τόσο εύκολο όσο νομίζεις».

Ασπάστηκε τον άγιο αδερφό κι αντάλλαξε μερικές φράσεις μαζί του, παρατηρώντας τους μαστόρους.

«Φαντάζομαι να κάνετε σωστή δουλειά».

«Προσπαθούμε, παπά μου».

Συνεχίζοντας την κουβέντα οι κληρικοί μπήκαν στο σπίτι. Η παπαδιά ήταν μικρόσωμη, πεταχτή, δεν είχε περάσει ακόμα τα τριάντα. Τους υποδέχτηκε χαρούμενη, τους έψησε καφέ και τον πρόσφερε σε κάτι πορσελάνινα φλιτζάνια, με χρυσό περίγραμμα στο χείλος. Ποιός ξέρει πόσα είχε δώσει ο παπάς για να τ' αγοράσει! Το δωμάτιο πλημμύρισε απ' το ευχάριστο άρωμα.

Ο παπα-Γιάννης σιγόπινε τον καφέ στυλώνοντας το βλέμμα στο ταβάνι.

«Θα χρειαστεί ν' αλλάξεις τα σανίδια, άρχισαν να σαπίζουν».

Ο παπα-Νικόλας αναστέναξε.

«Σπίτι που δεν έχει νοικοκύρη γίνεται ερείπιο».

«Πρέπει να τ' αλλάξεις», επανέλαβε ο παπα-Γιάννης, «θα 'χεις μια έγνοια λιγότερη στο κεφάλι».

Το πρόσωπο του παπα-Νικόλα σκοτεινίασε.

«Οι έγνοιες δεν τελειώνουν ποτέ και ειδικά τώρα, που έκλεισαν οι δρόμοι για τις πόλεις και λείπουν τα τρόφιμα».

Ο παπα-Γιάννης ακούμπησε το φλιτζάνι στο σοφρά και τον

κοίταξε με βαθύ, διαπεραστικό βλέμμα, χαϊδεύοντας τη γενειάδα του, που είχε αρχίζει ν' ασπρίζει.

«Αυτή η κατάσταση δεν μπορεί να συνεχιστεί επ' αόριστο».

Ήταν μεγαλύτερος σε ηλικία και μπορούσε να γνωρίζει περισσότερα πράγματα, να βλέπει πιο μακριά. Δεν μπορούσε, όμως, να καλμάρει την ανησυχία του.

«Εσύ τι λες;».

«Άρχισε να λείπει το λάδι, τ' αλεύρι, η ζάχαρη. Σε λίγο θα λείψει και το ψωμί. Δεν είναι τρομερό; Πλησιάζουν τα Χριστούγεννα και δεν θα 'χουμε λάδι ούτε για τα καντήλια».

Άκουσαν τους μαστόρους ν' ανεβαίνουν τα σκαλιά και διάκοψαν τη συζήτηση. Ο παπα-Νικόλας σηκώθηκε και τους κάλεσε να περάσουν στον οντά.

«Κοπιάστε μέσα. Εδώ, κοντά στο τραπέζι, να δειπνήσουμε, να πούμε και καμιά κουβέντα, για να περάσει η ώρα».

Ο αρχιμάστορας δεν γελάστηκε από την όσφρησή του.

«Θα 'ναι πολύ νόστιμη η φασολάδα της παπαδιάς. Θα προτιμούσα, όμως, έναν καφέ. Έχω μήνες να γευτώ την ευωδιά του».

«Τι σε νοιάζει εσένα; Κάτσε να φάμε πρώτα».

Αργά το βράδυ, όταν είχαν φύγει οι μάστορες κι ο παπα-Γιάννης και σήκωσαν το τραπέζι, άκουσαν χτύπους στην πόρτα. Η παπαδιά κοίταξε τον άντρα της παραξενεμένη.

«Ποιος να 'ναι τέτοια ώρα;».

«Κάποιος μάστορας θα ξέχασε κάτι. Κοίτα τη δουλειά σου, θ' ανοίξω μόνος μου».

Άνοιξε. Μπροστά στην είσοδο στέκονταν ο φρούραρχος και μερικοί χωριανοί τους. Ήταν σκοτάδι και διακρίνονταν με δυσκολία.

«Τι τρέχει;».

Τον κοίταξαν σιωπηρά. Αποτραβήχτηκε τρέμοντας.

«Περάστε».

Πέρασαν την είσοδο με γοργά βήματα. Ο φρούραρχος έριξε μια ματιά γύρω του. Το σπίτι του παπα-Νικόλα δεν διέ-

φερε σε τίποτα απ' τ' άλλα φτωχόσπιτα του χωριού που είχε δει μέχρι εκείνη τη στιγμή. Ήταν πετρόχτιστο, με μικρό προθάλαμο και κουζίνα στη μέση, η οποία δεν χωρούσε περισσότερα από δυο άτομα, και δυο κάμαρες, από μια σε κάθε άκρη. Στην κάμαρα που μπήκαν τρεμόσβηνε μια φλόγα. Τρία παιδάκια κοιμόνταν στη γωνιά. Όχι πάνω σε κρεβάτια, αλλά στο πάτωμα, στρωματσάδα, με χοντρά καλύμματα.

«Εμπρός! Ψάξτε το σπίτι. Χωρίς θόρυβο, όμως», είπε ο φρούραρχος.

Τα 'χασε ο παπάς. Και η γυναίκα του απόμεινε με τα πιάτα στα χέρια.

Οι άντρες ρίχτηκαν στη μεσάντρα. Έριξαν κάτω ό,τι βρήκαν και δεν βρήκαν: ρούχα, σκεπάσματα, ένα τόπι ύφασμα για αντρικά κοστούμια, την ιερατική στολή του παπά και διάφορα μικροπράγματα. Ξεκουλούριασαν το ύφασμα στο πάτωμα. Ο Χρήστου έψαχνε το σεντούκι της παπαδιάς. Έκανε άνω κάτω τα γιορτινά της. Στον πάτο του σεντουκιού ανακάλυψε μια σακουλίτσα με ζάχαρη, μια καφετιέρα κι ένα μικρό κουτί λουκούμια, σκληρά σαν πέτρα. Τα 'βγαλε και τ' ακούμπησε στο τραπέζι.

«Δεν υπάρχει τίποτα άλλο».

«Ούτε κι εγώ βρήκα τίποτα», ανέφερε ο διπλανός του.

Ο φρούραρχος άλλαξε χρώμα. Αντίκρισε τους άντρες με ύφος αυστηρό.

«Ψάξτε καλά;».

Έφεραν τα βλέμματα γύρω στο δωμάτιο. Στα κλινοστρώματα των παιδιών δεν είχαν κοιτάξει ακόμα.

Ο Χρήστου γύρισε απότομα και βγήκε απ' το δωμάτιο. Ο άλλος τα 'χασε. Έκανε να φύγει. Απ' τη βιασύνη χτύπησε στο πλαίσιο της πόρτας.

«Έμειναν το κατώι και η αχερώνα ακόμα», αποκρίθηκε.

«Είπα να ψάξετε παντού», φώναξε ο φρούραρχος.

Λαχτάρησαν τα παιδιά και, καθώς είδαν τους ξένους, τρόμαξαν ακόμα πιο πολύ, άρχισαν να τσιρίζουν.

Ο φρούραρχος βγήκε στον προθάλαμο παρασέρνοντας το

ύφασμα με τα πόδια του. Η παπαδιά έτρεξε να καθησυχάσει τα παιδιά. Ο παπάς επανήλθε στον εαυτό του.

«Τι ψάχνετε, τέλος πάντων;», ρώτησε τους χωριανούς του.

Ο φρούραρχος έκανε μια απότομη στροφή, κάρφωσε τον παπά με τ' άγριο, διαπεραστικό του βλέμμα.

«Θα 'ρθεις μαζί μας».

«Να 'ρθω μαζί σας; Γιατί;».

Η παπαδιά έφραζε την πόρτα με το κορμί της.

«Τι τον θέλετε;».

«Κυρά μου, δυσκολεύεις τη θέση του συζύγου σου».

«Τι έκανε και τον παίρνετε; Πού τον πάτε τέτοια ώρα;».

«Θα 'ρθει μαζί μας μέχρι τη Διοίκηση της Λαϊκής Πολιτοφυλακής», απάντησε μ' απλό, φυσικό τρόπο, λες και η έδρα της διοίκησης βρισκόταν δίπλα, στη γειτονιά.

Η παπαδιά άρχισε να φωνάζει, να δέρονται, να παρακαλάει.

«Να τον αφήσετε ήσυχο. Δεν έκαμε κακό σε κανένα. Ο Θεός να με τιμωρήσει, αν λέω ψέματα».

Μέσα σε μια στιγμή, που κυλησε με κραυγές και πόνο, ο παπα-Νικόλας είχε ρίξει πάνω του το ράσο, είχε βάλει το καλυμμαύχι και με τη ράβδο στο χέρι στάθηκε ήρεμος μπροστά στο φρούραρχο.

«Είμαι έτοιμος», είπε με σταθερή φωνή.

Η παπαδιά κρεμάστηκε απ' τους ώμους του.

«Πες πως είσαι αθώος, πως δεν έκανες κακό σε κανένα».

Εκείνος έπιασε τα χέρια της και την κοίταξε στα μάτια.

«Δεν χρειάζεται. Ξέρουν καλά πως είμαι αθώος», είπε αργά, καθαρά. «Να μην ανησυχείς. Είμαι αθώος. Θα γυρίσω γρήγορα. Να 'σαι σίγουρη γι' αυτό. Και να προσέχεις τα παιδιά. Άκουσες; Να προσέχεις τα παιδιά».

Άφησε το χέρι της συγκινημένος. Ανασήκωσε το κεφάλι και στύλωσε το βλέμμα στην εικόνα της Παναγιάς, που κρεμόταν στον τοίχο. Του φάνηκε σα να κουνήθηκε και τον κοίταξε λυπημένη μέσ' απ' το κάδρο. Έχασε το ηθικό του.

«Αν πάθω τίποτα, να βάλεις μαύρα», γύρισε προς τη γυ-

ναίκα του. «Να βάλεις μαύρα όχι για μένα που θα λείψω, αλλά γι' αυτούς που θα μείνουν. Να βλέπουν και να τους τρώει το σαρακι».

Ο φρούραρχος άνοιξε την πόρτα. Έκανε ρεύμα και το καντήλι που έκαιγε μπρος στην εικόνα της Παναγιάς έσβησε απότομα. Η παπαδιά έμεινε ολομόναχη στο σκοτάδι. Απ' την κάμαρη έφτανε το κλάμα των παιδιών.

Οι μέρες κυλούσαν γρήγορα, η μια πιο τρομερή απ' την άλλη. Ο παπα-Νικόλας δεν φαινόταν να γυρίζει. Ανήσυχη η παπαδιά πήγαινε απ' τον ένα υπεύθυνο στον άλλο, ρωτώντας για τον άντρα της. Βαθιά μυστικότητα κάλυπτε τους λόγους της σύλληψής του. Δεν τολμούσε κανείς να δώσει πληροφορίες. Ύστερα από πολλά τρεχάματα και παρακάλια, βρέθηκε κάποιος και της είπε, για να την ξεφορτωθεί, ότι ο παπάς βρίσκεται στην ενορία του και λειτουργεί κανονικά. Στο μεταξύ, οι κάτοικοι άρχισαν να ψιθυρίζουν ότι στην έρευνα που έγινε στην αχυρώνα του παπά, οι αντάρτες ανακάλυψαν έναν ασύρματο κι ενδυμασίες χωροφυλακής. Έτσι ψιθύριζαν. Στην πραγματικότητα, όμως, δεν ήταν κανείς σίγουρος αν όλα αυτά ήταν αλήθεια ή κατασκευάσματα, για να ενοχοποιήσουν τον παπά για κάποιο λόγο που παρέμενε άγνωστος.

Ο Κωνσταντής Μάντης είχε τη διαίσθηση ότι κάτι ύποπτο υπήρχε στη μέση. «Πρέπει να μάθω τι συμβαίνει», έλεγε με το νου του, καθώς στεκόταν στο μπαλκόνι και παρατηρούσε τους χωριανούς που πηγαινοέρχονταν στους δρόμους. Ξαφνικά, είδε τον Παναγιώτη Χρήστου να περιφέρεται στον κήπο του. Σκέφτηκε πως ευκαιρία ήταν να λύσει την απορία του. Ο γείτονάς του ήταν άνθρωπος τίμιος και θα 'λεγε την αλήθεια. Δεν είχε γι' αυτό καμιά αμφιβολία. Πήγε και τον ρώτησε χωρίς περιστροφές.

«Πες μου, μωρέ, είναι αλήθεια όσα λέγονται για το Φάνη;».

Έτσι ονομαζόταν ο παπα-Νικόλας πριν χειροτονηθεί. Οι χωριανοί συνέχιζαν να τον φωνάζουν με το βαφτιστικό του.

Ο Χρήστου απόφευγε τις συζητήσεις για τη σύλληψη του

παπά. Το ίδιο έκανε και τώρα. Θέλησε ν' απομακρυνθεί. Μα ο γέρος τον έπιασε απ' τον καρπό του χεριού.

«Στάσου. Σε ρώτησα κάτι».

«Άσε με ήσυχο. Δεν ξέρω τίποτα».

«Πώς δεν ξέρεις; Ήσουν στην έρευνα μαζί με τους άλλους», επέμενε ο γέρος. «Έχεις υποχρέωση να μιλήσεις».

«Ήμουν, αλλά έφυγα πριν τελειώσει», απάντησε αποφεύγοντας το βλέμμα του.

«Αυτό δεν είναι δικαιολογία, για να κρύβεις την αλήθεια».

«Σου είπα, δεν ξέρω τίποτα».

Κατάλαβε ο γέρος ότι ήταν άσκοπο να επιμείνει περισσότερο.

«Πήρατε τον άνθρωπο στο λαιμό σας».

Ταράχτηκε ολόκληρος. Κοίταξε το γέρο κατσομφιασμένος.

«Αυτό να μην το ξαναπείς».

«Γιατί, είναι ψέμα;».

«Ποιος κάθεται τώρα να εξετάσει αν είναι αλήθεια ή ψέμα;», ξεστόμισε.

Κάθε άλλο, όμως αυτό δεν το περίμενε ο γέρος. Δεν το περίμενε από έναν άνθρωπο που εκτιμούσε τόσο πολύ. Του φάνηκε πως χάλασε ο κόσμος.

«Ωστε έτσι; Δεν νοιάζεστε καθόλου; Όποιον πάρει ο χάρος, για να βγάλετε τ' άχτι σας; Γενιά του κερατά», φώναξε οργισμένος.

«Άσε τον κόσμο και κοίταξε να σώσεις το σπίτι σου».

Ο γέρος σάστισε, έχασε το χρώμα του.

«Έχεις κάτι υπόψη σου;».

«Όχι, αλλά να 'στε προσεχτικοί».

«Την κατάρα μου να 'χεις, αν μου κρύβεις κάτι».

Οι κάτοικοι της Ζέρμας ένιωσαν για δεύτερη φορά, μέσα σε λίγες μέρες, να τους κατατρέχει η κακή τους μοίρα. Οι αντάρτες έπιασαν τον ιερέα του χωριού και τη γυναίκα του δασκάλου και τους μετέφεραν σ' άγνωστο μέρος.

Απ' τη Διοίκηση της Λαϊκής Πολιτοφυλακής έφτασε η πληροφορία ότι συνέλαβαν τους Μανταίους.

Η Χρυσαιγή έτρεξε στο σπίτι της συννυφάδας της. Έκανε κρύο τσουχτερό κι ο αχνός της ανάσας πάγωνε στα φρύδια της.

«Μω Λίνα! Μω Λίνα!», φώναξε τρεμουλιαστά.

Η Διαμάντω είχε κακό προαίσθημα. Ολόκληρη νύχτα δεν είχε κλείσει μάτι. Άρχισε πρωί-πρωί, μισοζαλισμένη, να συγυρίζει το σπίτι.

Ο Λάμπρος ετοιμαζόταν για το σχολείο.

Πετάχτηκαν έξω. Είδαν τη Χρυσαιγή ν' ανεβαίνει τα σκαλιά τρικλίζοντας.

«Εσύ φώναξες; Τι έγινε;», ρώτησε η Διαμάντω.

Εκείνη στηρίχτηκε στα κάγκελα ανασαίνοντας με δυσκολία.

«Έπιασαν τους άντρες και πήραν το βιο μας».

«Ποιος;».

«Οι αντάρτες».

«Γιατί;».

«Μη ρωτάς, δεν ξέρω τίποτ' άλλο. Μου 'ρθε σαν μπουμπουνητό, θα 'μενα στο δρόμο».

Μπήκαν στο σπίτι τρέμοντας, χλομές, κίτρινες σαν φλουριά.

«Θεέ μου! Τι κακό είναι αυτό που μας βρήκε!».

Έμειναν σιωπηλές, κοιτάζοντας η μια την άλλη με το φόβο χαραγμένο στα πρόσωπα. Τα σκληρά βήματα που ακούστηκαν στην αυλή ενέτειναν την αγωνία τους.

«Θεέ μου, θα 'ρχονται να κάνουν έρευνα!».

Ο πεθερός τους εμφανίστηκε στην πόρτα. Ένιωσαν το αίμα να κυλάει πάλι στις φλέβες τους.

Ο Κωνσταντής Μάντης δεν ήταν από κείνους που υποτάσσονταν εύκολα στη μοίρα τους. Πίστευε, βέβαια, ότι η μοίρα του ανθρώπου εξαρτιέται μεν απ' τη θέληση του Θεού, αλλά είναι και στο χέρι του ίδιου να την αλλάξει. Έτρεξε να βρει τους αρμόδιους. Τον αντιμετώπισαν με ψυχρότητα και κακία. «Αυτά που ήξερες, παππού, να τα ξεχάσεις. Οι γιοι σου θα περάσουν στρατοδικείο, κι αν αποδειχτεί ότι είναι

ένοχοι, θα τιμωρηθούν σύμφωνα με το νόμο», του είπαν στο φρουραρχείο.

«Τι σου 'παν;», ρώτησε η Χαραυγή μόλις επέστρεψε.

«Τίποτα», απάντησε χολιασμένος.

Κλωθογύριζε στο δωμάτιο σαν λιοντάρι στην κλούβα, σαν γέρικο ανήμπορο λιοντάρι, που δεν το φοβάται κανένας πια. Οι νύφες του δεν έχασαν την ελπίδα πως θα 'βρισκε κάποιο τρόπο για να σώσει τους γιους του.

«Τι θα κάνουμε τώρα;».

«Η τύχη των ανθρώπων δεν εξαρτιέται απ' αυτούς τους άτιμους, τους κακούργους. Αν εξαρτιόταν απ' αυτούς, ίσως να μη ζούσαμε πια».

Ο Λάμπρος άκουγε προσεκτικά τον παππού του, χωρίς να πάρει ούτε στιγμή από πάνω του το βλέμμα. Πρόσεξε πως άλλαξε όψη κι έτρεμε απ' τα νεύρα, φαινόταν σα να 'ταν άλλος άνθρωπος, ξένος κι άγριος, που δεν χωρούσε στο σπίτι. Ο Κωνσταντής βγήκε ξανά χωρίς να πει κουβέντα. Ο Λάμπρος ένιωσε να τον πιάνει φόβος, ένας φόβος αιφνίδιος, συγκλονιστικός, που δεν είχε γνωρίσει ποτέ μέχρι τότε.

«Γιατί πιάσανε τον πατέρα;», ρώτησε τη μητέρα του.

«Δεν ξέρω», του απάντησε η Διαμάντω.

Φοβερές σκέψεις γεννιόνταν στο μυαλό του.

«Μπορεί να 'καμε κανένα κακό;».

«Όχι».

«Αφού δεν έκαμε κακό, γιατί τον φυλάκισαν;».

Εκείνη δεν ήξερε τι ν' απαντήσει.

«Αυτό προσπαθούμε να μάθουμε».

Ο Λάμπρος θυμήθηκε κάποιον χωριανό τους, που είχαν εκτελέσει οι αντάρτες.

«Μπορεί να τον σκοτώσουν όπως το μπαρμπα-Γιάννη;», ξέσπασε σ' αναφιλητά.

Η Διαμάντω τον έσφιξε στην αγκαλιά της. Το κορμάκι του σπάρραζε.

«Γιατί να τον σκοτώσουν; Δεν έκανε κακό σε κανέναν», του είπε δαγκώνοντας τα χείλη της.

Έβρεχε. Έβρεχε πάντα τέτοιο καιρό. Έβρεχε αδιάκοπα. Τέτοιες βροχές, όμως, έπεφταν μια φορά στα δέκα χρόνια. Μπορεί και πιο σπάνια ακόμα. Τα νερά έτρεχαν απ' τα σοκάκια και τις αυλές και χύνονταν απ' τα πεζούλια σαν καταρράχτες. Οι δρόμοι του χωριού ήταν γεμάτοι λάσπες και νερά.

Οι μαθητές, με τις σάκες κρεμασμένες απ' τους ώμους και με ξύλα στα χέρια, που προορίζονταν για τη θέρμανση της τάξης, περνούσαν μέσ' απ' τα λασπόνερα κι έφταναν στο σχολείο μουσκεμένοι και με λάσπες μέχρι τους αστραγάλους.

Ο δάσκαλος είχε έρθει πρόσφατα στο χωριό. Δεν ήταν διορισμένος απ' το κράτος. Τον είχαν στείλει οι αντάρτες, για να μάθει γράμματα τα παιδιά. Μια κουβέρτα κι ένα κομμάτι ψωμί απ' το υστέρημα των κατοίκων του χωριού ήταν όλο κι όλο η αμοιβή του. Οι δασκαλοι του κράτους είχαν εγκαταλείψει τις θέσεις τους και κατέφυγαν στις πόλεις. Άλλοι γιατί φοβούνταν τους αντάρτες κι άλλοι για ν' αποφύγουν τις κακουχίες. Μεγαλόσωμος ο δάσκαλος, με φαρδύ πρόσωπο, με γκριζα μαλλιά και ματογυάλια, στεκόταν δίπλα στην είσοδο και παρακολουθούσε τους μαθητές, που έμπαιναν στο προαύλιο. Τα πρόσωπά τους αδύνατα, χλομά και τα κορμιά τους έπλεαν μες στα κουρέλια που φορούσαν.

Ο δάσκαλος έκλεισε για λίγο τα μάτια του. Τρομερές εικόνες -ξυπόλυτα, πεινασμένα παιδάκια- έρχονταν στη μνήμη του απ' όλα τα σχολεία που είχε περάσει. Σαν ξανακοίταξε μπροστά του, πρόσεξε ένα αγόρι να στέκει σκυφτό στη μέση της αυλής και να ξύνει τις λάσπες απ' τα τσαρούχια του.

Δεν είχε προλάβει ακόμα να γνωρίσει τους μαθητές. Αυτό το παιδί το έβλεπε για πρώτη φορά. Τη στιγμή που πέρασε δίπλα του για να μπει στην τάξη, είδε κάτι που τον έκανε ν' ανησυχήσει. Τα μάτια του παιδιού ήταν κατακόκκινα και τα μάγουλα γεμάτα κηλίδες από δάκρυα.

Το σχολείο είχε μια αίθουσα όλη κι όλη, μεγάλη, γεμάτη θρανία τοποθετημένα σε τέσσερις σειρές, με στενόμακρα περάσματα ανάμεσά τους. Στα μπροστινά θρανία, κάθονταν οι μαθητές της πρώτης τάξης κι αμέσως μετά οι μαθητές της δευτέρας και της τρίτης. Οι μαθητές που ήταν στις μεγαλύτερες τάξεις έπιαναν τα πίσω καθίσματα. Υπήρχε ευρυχωρία και κάθονταν άνετα, γιατί ήταν ελάχιστοι αυτοί που έφταναν τόσο ψηλά.

Ο δάσκαλος ανέβηκε στην έδρα. Άνοιξε τον κατάλογο κι άρχισε να διαβάζει τα ονόματα των μαθητών κοιτάζοντας κάθε τόσο στην αίθουσα, όπου ακούγονταν ψίθυροι.

Ο Λάμπρος καθόταν σκεπτικός, με το φόβο χαραγμένο στο πρόσωπο. Είχε μια βδομάδα να 'ρθει στο σχολείο. Τόσο ακριβώς, όσο έκανε μαθήματα ο καινούργιος δάσκαλος. Άκουσε τ' όνομά του και σηκώθηκε.

«Παρών», είπε αργά.

Ο δάσκαλος κάρφωσε το βλέμμα πάνω του.

«Γιατί απουσιάζεις απ' τα μαθήματα;».

«Δεν μπορούσα», κατέβασε το κεφάλι ο Λάμπρος.

«Ήσουν άρρωστος;».

Πώς να δικαιολογηθεί; Να 'λεγε κάποιο ψέμα; Κοκκίνισε απ' την ντροπή. Δεν μπορούσε να πει ψέματα, μα ούτε να κρύψει και την αλήθεια.

«Όχι, δεν ήμουν άρρωστος».

Ο δάσκαλος σημείωσε κάτι στον κατάλογο.

«Να πεις στον πατέρα σου πως θέλω να τον δω».

Οι ψίθυροι φούντωσαν, απλώθηκαν σ' όλη την αίθουσα. Ο Λάμπρος κάθησε, κρύβοντας το πρόσωπο μες στις παλάμες του.

Ο δάσκαλος κατέβηκε απ' την έδρα.

«Για σήκω πάνω. Τι συμβαίνει;».

Ο Λάμπρος έκανε να σηκωθεί. Το κορμί του τρανταζόταν απ' τ' αναφιλητά, δεν μπορούσε να βγάλει λέξη απ' το στόμα.

«Θα μου εξηγήσει κάποιος τι συμβαίνει;», είπε ο δάσκαλος, κοιτάζοντας τους συμμαθητές του Λάμπρου.

«Να πω εγώ, συναγωνιστή», φώναξε ένα στρουμπουλό αγόρι με ίσια μαύρα μαλλιά. «Κλαίει για τον πατέρα του... Ήταν μ' αυτούς που σκότωσαν το φρούραρχο στην Πυρσόγιαννη και τον έπιασαν οι αντάρτες».

Ο Λάμπρος κοίταξε άγρια το συμμαθητή του.

«Δεν είναι αλήθεια», φώναξε, ενώ τα δάκρυα φαίνονταν στα μάτια του.

«Τον πήραν στο μοναστήρι της Φούρκας, για να τον δικάσουν», πρόσθεσε το αγόρι με πάθος.

Ο δάσκαλος χτύπησε τη βέργα στο θρανίο.

«Κάτσε κάτω! Να μην ξαναμιλήσει κανείς». Έστρεψε το βλέμμα στην τάξη.

Οι μαθητές κόλλησαν στα θρανία. Δεν φαίνονταν παρά μόνο τα κεφάλια τους, με τα ματια ορθάνοιχτα, τρομαγμένα, λες κι έβλεπαν να έρχεται πίσω το παρελθόν. Είχε περάσει ένας χρόνος από τότε που ο δάσκαλος του χωριού είχε εγκαταλείψει την έδρα του. Το σχολείο συνέχιζε να λειτουργεί με δάσκαλο αντάρτη. Τα παιδιά παρακολουθούσαν τα μαθήματα με ενδιαφέρον, χωρίς φόβο κι ανησυχία.

Ο δάσκαλος πηγαινοερχόταν ανάμεσα στα θρανία παρατηρώντας τους μαθητές με αυστηρό βλέμμα. Η συμπεριφορά του αυτή κατατρόμαξε τα παιδιά. Ύστερα από ένα ολόκληρο χρόνο ο επιάλτης του φόβου γύριζε πάλι στην αίθουσα του σχολείου, πλάκωνε τα στήθια των μαθητών κι ένωθαν τα χέρια τους να μερμηγκιάζουν.

«Ο Θεός ευλόγησε τον τόπο μας», ήχησε ξαφνικά η φωνή του δασκάλου. «Φώτισε το νου μας και κάναμε έργα αθάνατα, που τα θαυμάζει η ανθρωπότητα. Μας άφησε, όμως, την κατάρα να κατηγορούμε ο ένας τον άλλο και να βγάζουμε

τα μάτια μας...», Αυτά είπε και πήρε την καρέκλα του, την έστησε αντίκρυ απ' τα παιδιά και κάθησε με το πόδι επανωτό.

«Το κακό αυτό θα σταματήσει κάποτε και θα ζούμε αδερφωμένοι», συνέχισε. «Θα χτίσουμε την όμορφη πατρίδα μας, που καταστρέφεται απ' τον πόλεμο. Θα φτιάξουμε καινούργια χωριά μ' αυτοκινητόδρομους κι ηλεκτρικό φως. Θα χτίσουμε μεγάλα, φωτεινά σχολεία με βιβλιοθήκες και μαθητικές εστίες για όλα τα παιδιά, για να μπορούν να μαθαίνουν γράμματα και να ζούνε ευτυχισμένα», είπε ήρεμα, για να διαλύσει τη βαριά ατμόσφαιρα που επικρατούσε στην αίθουσα.

Του κάκου. Ο φόβος, που είχε φωλιάσει στις καρδιές των παιδιών, δεν διαλυόταν με τίποτα. Το δαισθάνθηκε αυτό ο δάσκαλος και σκέφτηκε πως θα 'ταν δύσκολο να κάνει μάθημα. Σηκώθηκε, κούμπωσε τη χλαίνη κι έτριψε τα χέρια του.

«Κάνει κρύο σήμερα», είπε κοιτάζοντας τα παιδιά. «Τι λέτε, να πούμε κανένα τραγούδι;».

«Να πούμε», ακούστηκαν κάτι σκόρπιες φωνές.

Η θερμάστρα βομβοπούνιζε, αλλά η αίθουσα αργούσε να ζεσταθεί. Εξάλλου δεν ζεσταινόταν ποτέ, τόσο μεγάλη που ήταν. Τα παιδιά ξεπαγίαζαν, δεν είχαν διάθεση ούτε να τραγουδήσουν.

«Κάνει πολύ κρύο... Φτάνει για σήμερα».

Η Θεοδώρα πήγαινε στην πέμπτη τάξη. Εκείνη τη μέρα γύρισε στο σπίτι στενοχωρημένη. Ο πατέρας της, ο Παντελής, ανησύχησε.

«Τι έπαθες;».

«Τίποτα».

Την κοίταξε με την άκρη της κόγχης.

«Κάτι μου κρύβεις. Ξέρεις πως δεν μ' αρέσει αυτό».

«Ο Λάμπρος του θείου του Ηλία έκλαιγε στην τάξη», απάντησε λυπημένη.

Το πρόσωπο του Παντελή συννέφιασε.

«Εσύ να κοιτάς τα μαθήματά σου. Τ' άλλα είναι δική μας

δουλειά. Άκουσες; Να διαβάσεις, για να μη μας ντροπιάσεις στον καινούργιο δάσκαλο».

Είχε να του πει πολλά πράγματα, αλλά κατάλαβε ότι ο πατέρας της βιαζόταν. Υπήρχε, όμως, κάτι που δεν μπορούσε να το βαστάξει μέσα της.

«Αυτός ο δάσκαλος είναι παράξενος. Εκεί που μιλάει, νευριάζει απότομα και λέει κάτι πράγματα που είναι απίστευτα».

«Τι πράγματα;», απόρησε ο Παντελής.

«Δεν κατάλαβα καλά και δεν ξέρω πώς να τα πω...».

«Είσαι μικρή ακόμα, για να κρίνεις τους ανθρώπους», είπε αυστηρά κοιτάζοντας έξω. «Να μην ξανακούσω να κατηγορείς άνθρωπο», πρόσθεσε.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος έφτασε στην ώρα του. Φορούσε παλιό παλτό, καπέλο και τρύπια παπούτσια ενώ βαστούσε έναν μικρό σάκο στο χέρι.

Ο Παντελής φώναξε:

«Γλυκερία, φεύγουμε».

Η γυναίκα του τον πρόλαβε στην έξοδο.

«Αν δεν μάθεις τίποτα στη λαϊκή πολιτοφυλακή, να πας να βρεις το Γιαννούλη. Άκουσες;».

«Καλά. Δεν χρειάζεται να φωνάζεις, για ν' ακούσει η γειτονιά».

«Φωνάζω γιατί νιώθω να με πνίγει η αδικία».

«Έτσι νομίζω κι εγώ, γιατί είναι κουνιάδια μου. Να δούμε, όμως, τι θα πούνε οι αρχές», απάντησε και βγήκε βιαστικά.

Έφτασαν στη Λυκόρραχη αργά το βράδυ. Η Διοίκηση της Λαϊκής Πολιτοφυλακής στεγαζόταν σ' ένα σπιτάκι, στην άκρη του χωριού. Ζήτησαν να δούνε το διοικητή. Δεν ήταν ο ίδιος. Τους δέχτηκε ο αντικαταστάτης του. Ο αναπληρωτής διοικητής της Λαϊκής Πολιτοφυλακής γνώριζε καλά το στρατιωτικό υπεύθυνο της Ζέρμας. Μα κι ο Παντελής Νάκου δεν του ήταν άγνωστος. Σαν τους είδε να μπαίνουν στο γραφείο του, σηκώθηκε τείνοντας το χέρι του προς τη μεριά τους.

«Ήρθατε, υποθέτω, για να ζητήσετε εξηγήσεις για την προφυλάκιση των συγχωριανών σας. Μήπως κάνω λάθος;», κοίταξε επίμονα τους άντρες.

«Όχι, συναγωνιστή, δεν έχουμε τέτοια απαίτηση», απάντησε ο στρατιωτικός υπεύθυνος.

«Τι ζητάτε, λοιπόν;».

Πήρε βαθιά ανάσα και συνέχισε χωρίς να σταματήσει.

«Ξέρουμε, συναγωνιστή, ότι ο εχθρός χτυπάει με λύσσα τη λαϊκή εξουσία και προσπαθεί να σπείρει το μίσος στους κατοίκους. Εμείς πιστεύουμε ότι οι χωριανοί μας που συνελήφθησαν δεν μπορεί να έχουν καμιά σχέση με τις εχθροπραξίες και τους φόνους που έγιναν. Γι' αυτό θεωρήσαμε σωστό να 'ρθούμε εδώ και να πούμε τη γνώμη μας. Να μάθουμε συνάμα, αν είναι δυνατό, πού βρίσκονται. Τι θα γίνει επιτέλους; Θα κρατούνται επ' αόριστο;».

Ο διοικητής στάθηκε όρθιος μπροστά τους. Το πρόσωπό του σκοτεινίασε. Η ουλή που είχε στο μέτωπο έγινε πιο ορατή.

«Ξέρετε πώς λέγεται αυτό που κάνετε;», τον διέκοψε απότομα, «Μομφή, μομφή κατά της λαϊκής εξουσίας, για την οποία μιλήσατε».

«Μα, συναγωνιστή, αυτοί οι άνθρωποι άφησαν πίσω τους παιδιά, οικογένειες που ανησυχούν και υποφέρουν. Δεν μιλάω για το νοικοκυριό και το βιο τους, που θα καταστραφούν αν συνεχιστεί η κράτησή τους», παρατήρησε αποθαρρυσμένος ο στρατιωτικός υπεύθυνος.

Ο διοικητής της πολιτοφυλακής γύρισε το φλογοδότη της λάμπας που ήταν πάνω στο τραπέζι. Ο χώρος φωτίστηκε. Έριξε μια ματιά σε μια κόλλα χαρτί που είχε μπροστά του.

«Το ζήτημα ξεπερνάει τη δική μου αρμοδιότητα και δεν μπορώ ν' απαντήσω υπεύθυνα», είπε συσκοτισμένος. «Κατά την άποψή μου, η γυναίκα του δασκάλου θα πρέπει ν' απολυθεί σύντομα, γιατί θα 'ταν άδικο να υποφέρουν τα παιδιά της, αλλά και η ίδια, για την πράξη του συζύγου της. Όσον αφορά τους παπάδες, ξέρετε καλύτερα από μένα..., θ' αποφανθεί το δικαστήριο».

Για τους Μανταίους δεν ανέφερε λέξη. Ο Παντελής κοίταξε το στρατιωτικό υπεύθυνο, για να τους νευσει ότι η αποστολή τους δεν τέλειωνε εδώ. Εκείνος είχε αλλού το νου του. Αποφάσισε να ρωτήσει ο ίδιος.

«Συναγωνιστή, θα θέλαμε να μας πείτε κάτι ακόμα. Τι θα γίνει με τους κτηνοτρόφους που πιάστηκαν στη Μόλιστα;».

Ο διοικητής απάντησε σύντομα, παρατηρώντας το Νάκου απ' τα νύχια μέχρι την κορυφή.

«Είναι υπό κράτηση, πράμα που σας κάναμε γνωστό. Δεν έχω τίποτα άλλο να προσθέσω».

Δίπλωσε την κατάσταση με τα ονόματα των κρατουμένων και γύρισε στη θέση του.

Οι δρόμοι της Λυκόρραχης χάνονταν στο σκοτάδι. Οι δυο άντρες πήγαιναν προσεχτικά, δεν έβλεπαν πού πατούσαν. Τα σκυλιά έβγαιναν δίπλα τους γαβγίζοντας. Ο στρατιωτικός υπεύθυνος δεν μπόρεσε να κρύψει την απογοήτευσή του.

«Περίμενα να βρούμε περισσότερη κατανόηση. Δεν πειράζει, όμως, μας άκουσε με προσοχή. Κι αυτό λέει πολλά».

Αντίθετα, η γνώμη που είχε σχηματίσει ο Παντελής ήταν εντελώς διαφορετική.

«Για ποιά κατανόηση μιλάς; Τι υπόσχεση έδωσε, για να ελπίζουμε ότι μπορεί ν' αλλάξει κάτι;», παραπονέθηκε.

«Τέλος πάντων. Φτάνει για σήμερα. Να πάμε σε κανένα φιλικό σπίτι να περάσουμε τη νύχτα».

Βρίσκονταν στο πόδι απ' το πρωί. Άσχετα από τι έλεγαν μεταξύ τους, οι ενέργειες που είχαν κάνει μέχρι εκείνη τη στιγμή, για να σώσουν τους ανθρώπους τους, απόβηκαν άκαρπες. Αισθάνονταν απογοήτευση, κούραση κι εξάντληση. Έπρεπε να ησυχάσουν, να σκεφτούν ήρεμα αν μπορούσαν να κάνουν κάτι ακόμα.

«Δεν ξέρω, ας κάνουμε ό,τι νομίζεις... Να μη χάσουμε, όμως, άσκοπα το χρόνο μας».

«Αυτό έχω στο νου μου», πρόσθεσε ο στρατιωτικός υπεύθυνος. «Πού σκέφτεσαι να σταματήσεις;»

«Στο συμπέθερο. Εσύ;».

«Κάπου θα καταλήξω κι εγώ. Μακάρι να 'χαμε κι αλλού τόσους συγγενείς και φίλους».

Ο Παντελής τράβηξε κατευθείαν στον πεθερό του Βασίλη. Εκτός από τη συγγένεια, ήταν και παλιοί φίλοι απ' τους Βαλκανικούς Πολέμους και τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Τ' άνοιξε η γυναίκα του. Θα 'ταν γύρω στα εξήντα. Το πρόσωπό της ισχνό, σαν σουφρωμένη φλούδα μαραγκιασμένου μήλου, σκληρό κι ανέκφραστο.

«Ο συμπέθερος!», αναφώνησε βλέποντας τον Παντελή κάτω απ' το φως του δαδιού που κρατούσε. «Πέρνα, πέρνα γρήγορα», πρόσθεσε κρατώντας μισάνοιχτη την πόρτα, για να μην κρυώσει το σπίτι.

Ο Παντελής σταμάτησε στον προθάλαμο κοιτάζοντας μπροστά του στην κάμαρη. Δεν υπήρχε κανείς. Μόνο η φωτιά που έκαιγε στο τζάκι ακουγόταν.

«Πού έχεις το συμπέθερο;».

«Στο βιο. Πού αλλού;», αναστέναξε. «Κάθησε. Όπου να 'ναι, έρχεται. Μα γιατί δεν κάθεις;», είπε η γριά.

«Θα καθήσω, γι' αυτό ήρθα, σ' αρέσει δε σ' αρέσει. Και να ξέρεις, δεν σκέφτομαι να το κουνήσω από 'δω».

Η γριά προσπαθούσε να στεριώσει το δαδί στο φεγγοστάτη.

«Αχ, εμείς παρακαλούμε το Θεό να στείλει κάποιον να χτυπήσει την πόρτα μας, να μας πει μια καλή κουβέντα, κι εσύ φυλάγεσαι σα να 'μαστε ξένοι».

Ο Παντελής κάθησε στο σκαμνί και τέντωσε τα πόδια στην εστία της φωτιάς.

Ανασήκωσε το κεφάλι της. Είχε πολύ καιρό η γριά να πάει στη Ζέρμα, για να δει τη θυγατέρα και τα εγγόνια της.

«Οι δικοί μας τι κάνουν;».

«Καλά είναι».

«Καλά να 'ναι, συμπέθερε, για να παρηγοριόμαστε», αναστέναξε πάλι.

Οι γέροι είχαν άλλα τρία παιδιά, δυο γιους και μια κόρη. Ο μεγάλος γιος τους υπηρετούσε στον Εθνικό Στρατό κι ο μικρός ήταν αντάρτης.

«Είχατε κανένα νέο απ' τα παιδιά;», ρώτησε ο Παντελής.

«Όχι».

«Ούτε κι εμείς».

«Εσείς τουλάχιστο μπορείτε να ζείτε με την παρηγοριά ότι δεν πολεμούν ο ένας τον άλλο», αναστέναξε η γριά.

«Έτσι νομίζουν πολλοί, αλλά κι εμείς ζούμε με τον ίδιο φόβο».

Έφτασε ο γέρος.

«Πού είσαι;», φώναξε απ' την πόρτα.

«Εδώ. Τι θέλεις;», αποκρίθηκε η γυναίκα του.

«Ρίξε ξύλα στη φωτιά. Δεν είμαι καλά. Και φώναξε κάποιον να μου κάνει βεντούζες».

Κρέμασε το ταλαγάνι στον εξώστη και μπήκε στην κάμαρη σκυφτός, διπλωμένος στη μέση. Σαν είδε τον Παντελή, προσπάθησε να σταθεί όρθιος, πλησίασε κρατώντας τη μέση του και τον χαιρέτησε.

«Καλωσόρισες».

Ο Παντελής έκανε να σηκωθεί, για να δείξει το σεβασμό και την αγάπη που έτρεφε για τον παλιό φίλο του. Αλλά εκείνος έφερε το χέρι στον ώμο του και τον καθήλωσε στη θέση του.

«Κάτσε. Πώς από 'δω; Έχεις μήνες να φανείς, τι γίνεται στο χωριό σας;».

«Πιστεύω να τα 'μαθες», τ' απάντησε μισοσηκωμένος ακόμα. «Φοβερά πράγματα... Ήρθα να ρωτήσω για τους κουριάδους μου. Εσύ τι έχεις;».

Ο γέρος λησμόνησε τον πόνο του.

«Άσε με εμένα. Για τα παιδιά τι σου 'παν;», ρώτησε ανήσυχος κοιτώντας τον Παντελή.

«Τίποτα σχεδόν. Κι αυτό είναι που με τρομάζει και δεν ξέρω τι να κάνω».

Ο Σούλης κάθησε δίπλα στο τζάκι, ακούμπησε το κεφάλι στον τοίχο.

«Πώς έμπλεξαν έτσι; Φοβάμαι και να το σκέφτομαι ακόμα...».

«Πιστεύουμε πως κάποιο λάθος θα 'γινε».

«Έτσι λένε πολλοί γι' αυτούς που συλλήφτηκαν, αλλά μερικοί αμφιβάλλουν. Μπορεί, λένε, να υπάρχουν επιβαρυντικά στοιχεία. Άσ' τα, δεν λέγονται τα βάσανα του κοσμάκη», αναστέναξε ο Σούλης.

Ο Παντελής άκουγε αποχαυνωμένος, το σαγόνι του έτρεμε.

«Μα είναι δυνατόν;».

«Τι;».

«Να υποφέρουν απ' τους αντάρτες».

Ο νοικοκύρης κοίταξε γύρω του, σα να φοβόταν μήπως κρυφάκουγε κάποιος πίσω απ' τους τοίχους.

«Σου' πα ό,τι άκουσα. Θέλεις πίστεψε, θέλεις όχι», είπε ο Σούλης χαμηλόφωνα.

Ο Παντελής σφράγισε τα μάτια κι ανατρίχιασε, σα να 'βλεπε κάτι φοβερό. Η σιγή που έπεσε συμπλήρωσε όσα δίσταζαν να πούνε.

Τη νύχτα έκανε πολύ κρύο. Και το πρωί έγινε ακόμα πιο τσουχτερό. Δεν είχε φέξει καλά-καλά, όταν ο Παντελής ευχαρίστησε τους συμπεθέρους του για τη φιλοξενία, τους αποχαιρέτησε και βγήκε να συναντήσει το στρατιωτικό υπεύθυνο. Οι δρόμοι ήταν έρημοι ακόμα. Οι λάσπες είχαν σφίξει απ' την ψύχρα και τα νερά που σκέπαζαν τις λακκούβες είχαν πιάσει κρούστα κι έσπαζε σαν γυαλί κάτω απ' τα πόδια του. Πέρασε μπροστά από ένα χαμόσπιτο. Βλέποντας άντρες να βγαίνουν ένας-ένας απ' το σπίτι και να 'ρχονται γύρω στην αυλή αργά, σχηματίζοντας έναν κύκλο, υπό την επιτήρηση φύλακα, έμεινε άναυδος. Δεν φανταζόταν ότι μπορούσε να είναι κρατητήριο. Μια μαύρη μορφή ξαφνικά γέμισε την όρασή του. Ήταν ο παπα-Νικόλας. Η καρδιά του σπαράχτηκε.

Η φωνή του σκοπού έφτασε στ' αυτιά του.

«Ζητάτε κανέναν;».

«Όχι, όχι», έκανε ο Παντελής γεμάτος σύγχυση.

Ο σκοπός τον παρακολουθούσε από μια γωνιά, χωρίς να τον αντιληφτεί.

«Δεν έχετε καμιά δουλειά εδώ πέρα!», πρόσθεσε.

Ο Παντελής έφυγε άμέσως. Δεν κατάλαβε πότε έφτασε στο σημείο όπου τον περίμενε ο στρατιωτικός υπεύθυνος. Φαινόταν χλομός και τον περιέλουζε κρύος ιδρώτας.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος τον κοίταζε ανήσυχος.

«Τι έπαθες;».

«Τα συνηθισμένα. Βιάστηκα λιγάκι και λαχάνιασα», είπε αγκομαχώντας.

Οι υπεύθυνοι της Λυκόρραχης είχαν παρασυρθεί απ' την ορμή των παθών και δεν γνώριζαν φραγμό στις πράξεις τους, στις οποίες είχαν προβεί εκείνο το πρωί. Οι Λυκορραχίτες προσπερνούσαν βιαστικά με συννεφιασμένα πρόσωπα, σιωπηλοί. Ούτε μια καλημέρα δεν άκουσε ο Παντελής ν' ανταλλάσσουν μεταξύ τους. Παραξενεύτηκε.

«Τι να συμβαίνει;», ρώτησε το συγχωριανό του.

«Ό,τι συμβαίνει πάντα σε τέτοιες περιστάσεις», απάντησε

Ξερά ο στρατιωτικός υπεύθυνος. «Πρέπει να επιστρέψουμε αμέσως στο χωριό. Τα πράγματα δεν πάνε καλά. Μπορεί μερικοί να σκέφτονται όπως ετούτοι εδώ, να σύρουν στις ανακριτικές αρχές το μισό χωριό, για να λύσουν τις διαφορές απ' τους προπαπούδες τους».

Ο Παντελής βαρυγκώμησε.

«Άδικα τρέχουμε, δεν πρόκειται να γλιτώσουν», αποκρίθηκε.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος σάστισε.

«Αν υπάρχει κάτι που να δικαιολογεί τους φόβους σου, θα 'πρεπε να μου το πεις απ' την αρχή, να καθήσουμε στ' αυγά μας», είπε νευριασμένος.

Αισθήματα ψυχρότητας κι απογοήτευσης χώρισαν τους δύο άντρες. Οι προσπάθειες που έκαναν για να βοηθήσουν τους συγχωριανούς τους σταμάτησαν. Εξάλλου, ήταν καταδικασμένες σ' αποτυχία.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στα πλάγια του Σμόλικα φυσούσε σφοδρός άνεμος. Νόμιζες πως ξερίζωνε τα δέντρα. Το δάσος της Παναγίας δερνόταν και βογκούσε. Οι βελανιδιές έριχναν τα φύλλα και στριφογύριζαν στον αέρα. Οι κυρτοί κορμοί, με τα γυμνά κλωνάρια, διακρίνονταν αχνά μες στο θολό φόντο του χειμωνιάτικου ουρανού και σου δημιουργούσαν την αίσθηση ότι βρισκόσουν μπροστά σ' ένα ανθρώπινο πλήθος που το βρήκε συμφορά και καλούσε βοήθεια με άναρθρες κραυγές. Ένας βράχος, αιχμηρός σαν σπαθί, υψωνόταν πάνω από το δάσος. Πιο πέρα απ' τα δέντρα ξεχώριζε το μοναστήρι της Παναγίας, λιθόχτιστο, με ψηλά τείχη και μικρά παράθυρα ολόγυρα. Μια βαριά, δίφυλλη αυλόπορτα με χοντρά σανίδια, καρφωμένα με γυφτόκαρφα, άνοιγε τρίζοντας κι έμπαινες στο εσωτερικό του. Μπροστά ο ναός, δεξιά κι αριστερά δωμάτια για το προσωπικό, βοηθητικοί χώροι, υπόγεια για τα ζώα. Το κελάρι ήταν ένας πραγματικός λαβύρινθος με ελικοειδή τοιχώματα και διαδρόμους βυθισμένους στο σκοτάδι. Πίσω απ' το τοιχογύρισμα μια κρυψώνα με υπόγεια στοά και σήραγγα που έβγαζε στο δάσος. Δυο ξύλινες σκάλες ανέβαζαν στον όροφο. Από τη μια μεριά ήταν αίθουσα υποδοχής, βιβλιοθήκη, κελιά. Απ' την άλλη το Ηγουμενείο, μ' ένα μακρόστενο τραπέζι καλυμμένο με βαθύ κόκκινο βελούδο και βαριά καθίσματα. Πάνω απ' το Ηγουμενείο το Δεσποτικό και πιο πάνω ακόμα το αναψυκτήριο των πατέρων, το κιόσκι, που έλεγε ο κόσμος. Απ' το σημείο αυτό μπορούσες ν' απολαμβάνεις το μαγευτικό πανόραμα της περιοχής. Το μαγειρείο κι ο φούρνος βρίσκονταν στο δυτικό τμήμα του μοναστηριακού συγκροτήματος. Μέσα ο ναός ήταν απλός,

αλλά επιβλητικός. Άστραφτε από βυζαντινή μεγαλοπρέπεια. Το τέμπλο του ξυλόγλυπτο, με ζωγραφιστά λουλούδια κι επίχρυσες εικόνες. Γύρω απ' τους τοίχους σε θωρούσαν ανεξίτηλες τοιχογραφίες των αγίων. Αισθανόσουν να κυριεύσαι από θρησκευτικό δέος.

Στο μεγάλο κτήμα, γύρω απ' το μοναστήρι, υπήρχαν βρύσες με γάργαρο νερό, στέρνες, κήποι, οπωροφόρα δέντρα, που δεν τα συναντούσες σ' ολόκληρη την περιοχή. Τώρα δεν σώζονταν παρά μια μουριά κι ο αχυρώνας, στο βάθος του κτήματος.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το μοναστήρι αποτέλεσε καταφύγιο των κατατρεγμένων ραγιάδων της περιοχής, λημέρι κι ορμητήριο των κλεφτών του καπετάν Ντόσα, του Ζέρμα και πολλών άλλων, τα ονόματα των οποίων λησμονήθηκαν στην πορεία του ατέρμονου αγώνα για την ελευθερία.

Φλόγες έζωναν την υφήλιο. Πάλι τα παιδιά της Ελλάδας ανέβηκαν σε τούτα τα μέρη. Έστησαν μετερίζια. Σύντριψαν τους επιδρομείς που θέλησαν να την υποδουλώσουν. Στο μοναστήρι θεραπεύτηκαν οι πρώτοι τραυματίες του πολέμου. Ο τόπος δεν γαλήνευσε όμως. Άρχισε ο κατατρεγμός των αγωνιστών της Αντίστασης, ο οποίος οδήγησε σε καινούργια δεινά. Στο μεταξύ, ο Θεός είχε πάρει τους ανθρώπους του και το μοναστήρι έμεινε έρημο, χωρίς φροντίδα.

Το φθινόπωρο του 1947 το μοναστήρι μετατράπηκε σε τόπο περιορισμού, όπου βρέθηκαν απλοί άνθρωποι της περιοχής, οι οποίοι βαρύνονταν για αντιεπαναστατικές ενέργειες ή γιατί θεωρούνταν ύποπτοι, ικανοί να βλάψουν τον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού. Ανάμεσά τους βρίσκονταν και αρκετές γυναίκες με την κατηγορία ότι είχαν τους άντρες τους στον Εθνικό Στρατό και διασυνδέονταν με το δίκτυο κατασκοπίας του εχθρού. Αρχικά ήταν καμιά εικοσαριά όλοι κι όλοι. Ασχολούνταν με διάφορες εργασίες, που είχαν σχέση με την εξυπηρέτηση των ανταρτικών τμημάτων που στρατοπέδευαν στην περιοχή. Δεν διαισθάνονταν ότι ήταν κρατούμενοι.

Στα μέσα του Δεκέμβρη ο αριθμός των κρατουμένων αυξήθηκε απότομα. Προσωπικότητες των ανταρτών επισκέπτονταν καθημερινά το στρατόπεδο. Στο γραφείο του διοικητή γίνονταν πολύωρες συσκέψεις.

Ένας αξιωματικός ψηλός, γεροδεμένος, με γκρίζα μαλλιά στους κροτάφους, μπήκε ξαφνικά στο γραφείο. Στο μεγάλο τραπέζι του Ηγουμενείου σωροί φακέλων, καταστάσεις, χαρτιά και γύρω στρατιωτικοί και άντρες με πολιτικά, με την έγνοια χαραγμένη στα πρόσωπα. Συνομιλούσαν λακωνικά, με συχνές διακοπές, κοιτάζοντας ο ένας τον άλλο. Ο αξιωματικός κάθησε απέναντι απ' το διοικητή του στρατοπέδου κι αναψηλάφησε την κατάσταση.

«Φοβούμαι», είπε παίρνοντας το λόγο, «ότι διαπράξαμε μέγα σφάλμα. Πολλοί κρατούμενοι κατηγορούνται για αδικήματα τα οποία δεν είμαστε σε θέση ν' αποδείξουμε».

Ο διοικητής φάνηκε να ενοχλήθηκε απ' τον τρόπο που έθεσε το ζήτημα ο αξιωματικός. Τα χέρια του έτρεμαν σπασμωδικά καθώς έψαχνε στα χαρτιά του.

«Δεν διαφωνώ, σύντροφε. Σε μερικές περιπτώσεις τα στοιχεία κατηγορίας παρουσιάζουν αρκετές ελλείψεις», απάντησε νευρικά. «Γι' αυτό εξάλλου ζητήσαμε απ' τις υπηρεσίες μας να συμπληρωθούν όσο το δυνατό γρηγορότερα. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα άλλο και προπαντός να βιαστούμε στη λήψη κάποιας απόφασης».

«Επιμένετε να συνεχιστούν οι ανακρίσεις;», ρώτησε ο αξιωματικός.

«Αυτό απαιτεί το καλό της υπόθεσης».

«Δεν νομίζω».

Ο διοικητής βιάστηκε να αιτιολογήσει την άποψή του.

«Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν βασιλόφρονες κι ΕΔΕ-Σίτες και πολέμησαν το κίνημά μας», είπε με πάθος.

«Αυτό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα», εξήγησε ο αξιωματικός. «Σε τούτη την περιοχή δεν έδρασαν τμήματα του ΕΔΕΣ. Η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων ήταν μαζί μας».

«Οι κρατούμενοι είναι ύποπτοι», επέμεινε.

Ο αξιωματικός έσμιξε τα φρύδια.

«Αυτό δεν μπορεί ν' αποτελέσει στοιχείο ενοχοποίησης».

«Συμφωνώ μαζί σας, αλλά δεν μπορούμε και να τ' αγνοήσουμε».

«Σαν γεγονός όχι. Σαν στοιχείο ενοχοποίησης, όμως, είναι απαράδεκτο και προκαλεί ανησυχίες».

Ο διοικητής του στρατοπέδου δυσανασχέτησε. Έπρεπε να δείξει ότι αντιμετώπιζε τα καθήκοντά του μ' ευθύνη και σοβαρότητα. Κινδύνευε, όμως, να παρεξηγηθεί και να βρεθεί αντιμέτωπος με τους ανωτέρους του.

«Δεν θέλουμε να υποφέρουν οι άνθρωποι. Γι' αυτό κάνουμε ό,τι μπορούμε για να αποκαλυφθεί η αλήθεια. Αυτό, όμως, δεν είναι εύκολο. Το ξέρετε καλύτερα από μας».

Το πρόσωπο του αξιωματικού σκυθρώπιασε πάλι, έδειχνε σα να κοβόταν η σειρά της σκέψης του.

«Τούτο το στρατόπεδο θα μας ρίξει στη μοίρα των εχθρών μας και θα μας κυνηγά η κατάρρα των ανθρώπων. Πιστεύω να έγινα αντιληπτός».

Αναταράχτηκαν όλοι, σα να τους καταλόγιζε ευθύνες.

«Είναι μεγάλη η ευθύνη που καλούμαστε να πάρουμε πάνω μας», είπε κάποιος.

Ακολούθησε εξονυχιστική εξέταση των καταγγελιών, η απόφαση για την κατάργηση του στρατοπέδου μπορούσε να ληφθεί από στιγμή σε στιγμή...

Οι κρατούμενοι εν τω μεταξύ βρίσκονταν στα όρια της λιμοκτονίας. Παρόλα αυτά, καινούργια πρόσωπα μεταφέρονταν καθημερινά στο στρατόπεδο.

Ο Ηλίας πέρασε τη νύχτα μαζεμένος σε μια γωνιά, χωρίς να κλείσει μάτι. Επανέφερε στη σκέψη όλη του τη ζωή. Δεν θυμήθηκε να είχε αδικήσει κανέναν. Ήταν τίμιος κι αθώος, απόλυτα αθώος. Διαπίστωσε με πικρία, όμως, ότι όλα αυτά δεν είχαν τώρα καμιά σημασία. Η ανησυχία του μεγάλωνε. Πόλεμος γινόταν. Οι αντίπαλοι πάλευαν λυσσαλέα. Έπρεπε

ν' αποφασίσεις, να σταθείς πλάι σε κάποιον. Δεν μπορούσες να στέκεσαι παράμερα. Αν επέμενες, δεν σε υπολόγιζε κανένας. Μια μονάδα ήσουν. Μπορούσες και να μην υπάρχουν. Δεν θα χανόταν ο κόσμος.

Το υπόγειο στο οποίο βρισκόταν κλεισμένος ήταν σκοτεινό, όλο υγρασία, μύριζε μούχλα. Το πρωί έφεραν δυο άντρες.

Πρώτη φορά τούς έβλεπε.

«Από πού είστε;», τους ρώτησε.

Τον κοίταξαν καχύποπτα, χωρίς να μιλήσουν. Τους ξαναρώτησε μετά από λίγο.

«Γιατί δεν μιλάτε;».

«Γιατί μπορεί να μας βγει σε κακό», απάντησε ο μεγαλύτερος, που έδειχνε γραμματισμένος και ψύχραιμος.

Έμειναν στο ίδιο κελί κάμποσες μέρες. Οι άγνωστοι συνέχισαν να είναι επιφυλακτικοί. Δεν τους ξαναενόχλησε. Πρόσεξε, όμως, ότι κάθε φορά που γύριζαν απ' την ανάκριση έδειχναν όλο και πιο ανήσυχοι. Δεν μιλούσαν καθόλου.

Μια νύχτα άκουσε να ψιθυρίζουν και να περιφέρονται στα νύχια.

«Είμαι βέβαιος, βρίσκεται πίσω μας». Άρχισαν να ψάχνουν με τα χέρια στον τοίχο. Ο Ηλίας ανησύχησε.

«Τι ψάχνετε;».

Δεν αποκρίθηκαν. Επέστρεψαν στα γιατάκια τους σιωπηλοί. Η νύχτα κύλησε ήρεμα.

Ακούστηκαν βήματα. Αυτοί που έρχονταν σταμάτησαν μπροστά στην είσοδο. Οι κρατούμενοι κοιτάχτηκαν ανήσυχα. Δυο αντάρτες φάνηκαν στην πόρτα, που άνοιξε τρίζοντας. Κρατούσαν ένα σακίδιο με το πρωινό των φυλακισμένων, λίγη μπομπότα και μικρά κρεμμύδια, κομμένα σταυρωτά.

«Είσαι τυχερός σήμερα», είπε ο φύλακας στον Ηλία, καθώς του 'δινε τη μερίδα του. «Θα φας καλά και θα βγεις για δουλειά».

Ο Ηλίας ταραχτήκε, κοίταξε τους αντάρτες με δυσπιστία.

«Είναι το μόνο πράγμα που έμαθα να κάνω στη ζωή μου. Εκτός κι αν πρόκειται για κάτι άλλο...».

Δεν άγγιξε το φαΐ του. Ο δεσμοφύλακας τον οδήγησε στην αυλή, όπου είχαν συγκεντρωθεί κιόλας αρκετοί κρατούμενοι. Στέκονταν ακίνητοι, σιωπηλοί. Πίσω από ένα μικρόσωμο άντρα διέκρινε το Θανάση. Πολλές σκέψεις είχαν περάσει απ' το μυαλό του εκείνες τις μέρες. Δεν φαντάστηκε, όμως, ότι θα βρισκόταν στη φυλακή κι ο αδερφός του.

Φοβήθηκε, έχασε κάθε ελπίδα ότι θ' αποφυλακιζόταν. Ένας αξιωματικός πρόβαλε απ' το Ηγουμενείο, κατέβηκε την πέτρινη σκάλα και στάθηκε απέναντι απ' τους κρατούμενους. Τριγύρω σκοποί, με τα όπλα στο χέρι. Ο αξιωματικός έριξε μια περαστική ματιά στους φυλακισμένους.

«Ποιος από σας γνωρίζει την περιοχή;».

Οι αδερφοί συνεννοήθηκαν μ' ένα νεύμα. Ήταν ευκαιρία για ν' ανταμώσουν. Ο Θανάσης σήκωσε το χέρι ψηλά.

«Εγώ».

«Μήπως υπάρχει κάποιος ακόμα;» ξαναρώτησε.

Ο Ηλίας έκανε ένα βήμα μπροστά. Είχε μια ομοιότητα με τον αδερφό του, που πρόδινε αμέσως τη συγγένειά τους. Ήταν εύλογο να σκεφτεί κανείς αν θα 'πρεπε να τους αφήσει να συναντηθούν. Ο αξιωματικός κοίταξε τη δουλειά του, σα να μη αντιλήφτηκε τίποτα.

«Το στρατοπέδο χρειάζεται δαδί. Πιστεύω να ξέρετε πού υπάρχει».

Ξεκίνησαν με τσεκούρια και σκοινιά στα χέρια. Ήταν αδύνατοι, εξαντλημένοι. Άλλοι προχωρούσαν σιγά κι άλλοι πιο γρήγορα. Οι αποστάσεις μεγάλωναν ανάμεσά τους. Οι φύλακες είχαν πάρει τα μέτρα τους. Κάποια στιγμή ακούστηκαν μεταλλικοί κρόταλοι. Οι κρατούμενοι κοκάλωσαν, αισθάνονταν σα να τους σημάδευαν στις πλάτες. Ένας αντάρτης πέρασε τρέχοντας και στάθηκε μπροστά.

«Περιμένετε να 'ρθουν κι οι άλλοι», φώναξε.

Ακούμπησαν εδώ κι εκεί. Ήταν ανηφοριά. Οι άλλοι που έρχονταν πίσω, όλο κι αργοπορούσαν. Ο αντάρτης έβαλε πάλι τις φωνές.

«Βιαστείτε! Δεν βγήκατε περίπατο».

Ο Ηλίας εκμεταλλεύτηκε τη σύγχυση που είχε δημιουργηθεί και πλησίασε τον αδερφό του.

«Τι έγινε κι είσαι εδώ;».

«Χρειάζεται ώρα για να σου εξηγήσω».

Αλήθεια, δεν ήταν ώρα να ρωτάει για λεπτομέρειες. Υπήρχαν σοβαρότερα πράγματα που έπρεπε να μάθει.

«Ο Βασίλης με τα παιδιά πού βρίσκεται;», ρώτησε αμέσως.

«Δεν ξέρω».

«Μήπως τους συλλάβαν κι αυτούς;».

«Πάψε, μας παρακολουθούν», είπε σιγά.

Σταμάτησαν την κουβέντα. Ο αντάρτης συνέχιζε να τους κοιτάει με τη άκρη των ματιών του.

«Μπας και πέρασε απ' το νου σας πως είναι ευκαιρία να το σκάσετε;», είπε με έξαψη.

«Να το σκάσουμε; Για πού, για ποιό λόγο; Δεν έχουμε καμιά σχέση μ' αυτά που έγιναν. Πρέπει να γυρίσουμε στις οικογένειές μας που περιμένουν», απάντησε ο Ηλίας.

Του προκάλεσε αίσθηση η απάντηση και σίμωσε παρατηρώντας τους με προσοχή.

«Μερικοί δεν τα σκέφτονται αυτά», είπε κατεβάζοντας τον τόνο της φωνής του.

Τον κοίταξαν κατάματα, γεμάτοι απορία. Τι ήθελε να πει; Μήπως εννοούσε αυτούς; Στεκόταν μπροστά τους σκεφτικός, λες και πασχίζε να διαβάσει τις σκέψεις τους.

«Θ' ακουσατε για κάποιο δάσκαλο που εγκατέλειψε την οικογένειά του», πρόσθεσε.

Δεν αποκρίθηκαν πάλι. Ο αντάρτης συνέχισε το μονόλογο.

«Και να σκεφτεί κανείς πως ήταν υπέροχος άνθρωπος και καλός οικογενειάρχης! Σίγουρα ήταν υπέροχος άνθρωπος, αφού τον κάλεσαν στο Αρχηγείο, για να του πούνε να παραμείνει στο χωριό του να μάθει τα παιδιά γράμματα. Αντί να κάνει αυτό που έπρεπε, προτίμησε την καλοπέραση κι εγκατέλειψε το χωριό. Εγκατέλειψε, βέβαια, και την οικογένειά του, η οποία υποφέρει τώρα για λόγου του».

Τους έκανε εντύπωση ότι γνώριζε την ενέργεια του δασκάλου κι επανερχόταν σ' αυτήν με τόση επιμονή. Η φυσιολογία του τους θύμιζε κάποιον γνωστό τους. Δεν μπορούσε να ήταν μια συμπτωματική ομοιότητα, σκέφτηκε ο Ηλίας.

«Από πού είσαι και ξέρεις την ιστορία αυτού του δασκάλου;».

«Απ' την Αετομηλίτσα».

«Παιδί του Νιτσάκου είσαι;», ρώτησε τώρα ευθύς.

Του άγγιξε τις χορδές της καρδιάς του. Τα μάτια του υγράθηκαν.

«Γνωρίζατε τον πατέρα μου;».

«Ναι. Ήμαστε κοντοχωριανοί. Αλλά και ποιός δεν τον γνώριζε;».

«Ε, ο καλός καλό δεν βλέπει σ' αυτό τον κόσμο», αναστέναξε ο Θανάσης.

Ο αντάρτης απόφυγε το βλέμμα τους, σα να αισθάνθηκε τύψεις. Σκεπτικός, με θλιμμένο πρόσωπο, στράφηκε πίσω. Οι συναγωνιστές του βρίσκονταν μακριά ακόμα.

«Στο μαγειρείο δουλεύει η γυναίκα του δασκάλου σας», είπε απρόοπτα. Τη νύχτα έφεραν κάποιον παπά. Αν άκουσα καλά, πρέπει να 'ναι κι αυτός απ' το χωριό σας».

Απόμειναν ξεροί, δεν περίμεναν να δοκιμάσουν τόσες οδυνηρές εκπλήξεις μέσα σε μια στιγμή.

«Πώς λέγεται; Έχουμε δυο παπάδες στο χωριό».

«Δεν ρώτησα».

Στην άκρη ενός γκρεμού ορθώνονταν κάτι πανύψηλα πεύκα, ριζωμένα βαθιά στις ρωγμές του βράχου.

Ο Ηλίας σταμάτησε μπροστά από ένα πεύκο με χοντρό κορμό, κομμένο μέχρι την ψίχα, απ' την οποία έσταζε ρετσίβι. Άρχισε να κόβει και να βγάζει σχίζες δαδί. Δίπλα του ο Θανάσης πελεκούσε ένα ξερό κορμό, προσπαθώντας να φτάσει στην καρδιά του. Οι άλλοι κρατούμενοι περιφέρονταν από δέντρο σε δέντρο. Ψάχνοντας να δούνε αν ήταν κατάλληλο για δαδί. Οι φρουροί έρχονταν γύρω τους με τα δάχτυλα στη σκανδάλη. Δεν ήταν δύσκολο, μέσα σ' εκείνο το

άγριο, πυκνοδασωμένο μέρος, να τους ξεφύγει κάποιος. Κάτω στο φαράγγι βούιζε το ποτάμι, τα νερά κυλούσαν ορμητικά, αναπηδώντας στους ογκόλιθους που έφραζαν την κοίτη του. Απέναντι ορθώνονταν δυο κορυφές όλο βαλανιδιά με χρυσαφένια φυλλωσιά. Χαμηλά στο ρέμα διακρινόταν το φθινοπωρινό κατακόκκινο χρώμα της κρανιάς τόσο έντονα, που νόμιζες ότι αιμορραγούσε το δάσος. Μες στο εκκωφαντικό βουητό ο Ηλίας ξεχώρισε ένα χαρακτηριστικό ήχο να φτάνει από μακριά με διακοπές. Άφησε το τσεκούρι του και γύρισε προς τον αδερφό του.

«Ακούς; Τα γίδια μας».

Ο Θανάσης έστησε αυτί. Δεν άκουσε τίποτα.

«Θα βουίζουν τ' αυτιά σου», είπε.

Επέστρεψαν στο στρατόπεδο ζαλικωμένοι. Τοποθέτησαν το δαδί σ' ένα υπόστεγο και κάθησαν στα πέτρινα καθίσματα, δίπλα στην κεντρική είσοδο. Γίδια βέλαζαν στην αχυροκαλύβα. Βέλαζαν συνέχεια λυπηρά, σα να προαισθάνονταν τη μοίρα τους.

Ο αξιωματικός της υπηρεσίας κάλεσε τον Ηλία κοντά του.

«Αφού ξεκουραστείς, θα πάς να κόψεις τις κασίκες», του είπε ήρεμα.

Ο τρόπος που του μίλησε τον έκανε να λησμονήσει πως ήταν κρατούμενος. Τράβηξε αμέσως στον αχυρώνα συνοδευόμενος από έναν αντάρτη, που δεν φαινόταν να οπλοφορεί. Αυτό ενίσχυσε την άποψή του ότι κάτι άλλαξε σε καλό του. Ανάμεσα στα σφαχτά υπήρχαν και μερικά δικά τους.

«Θα κατασχέσαν το βιο μας», σκέφτηκε. Του κόπηκε το αίμα.

«Τι γίδες είναι αυτές; Από πού τις έφεραν;», ρώτησε προσπαθώντας να κρύψει την ταραχή του.

«Τις πήραμε από ένα κοπάδι».

«Δεν τις φέρανε, δηλαδή, από την επιμελητεία;».

Ο αντάρτης παραξενεύτηκε.

«Σας είπα, τις πήραμε από ένα κοπάδι που βοσκάει εδώ, στην περιοχή. Γιατί ρωτάτε;».

«Έτσι, από περιέργεια, γιατί τέτοια ράτσα δεν υπάρχει στα μέρη μας», απάντησε συγχυσμένος.

Ο αντάρτης στηρίχτηκε στο περβάζι της πόρτας κι άναψε τσιγάρο.

«Να μας είπε ψέματα ο βοσκός, ότι κατάγεται απ' το διπλανό χωριό;».

Ανάσανε βαθιά. Αυτό που είχε πει το πρωί στον αδερφό του ήταν αλήθεια, δεν τον γέλασαν τ' αυτιά του. Το βιο τους είχε γυρίσει στο χωριό. Ηρέμησε. Να μπορούσε να το γνωστοποιήσει αυτό στον αδερφό του!

Ο αντάρτης τον παρατηρούσε γεμάτος περιέργεια.

«Βλέπω να σας απασχολεί κάτι. Μήπως λυπάστε να τις σφάξετε;».

«Γιατί να λυπάμαι; Για τους ανθρώπους είναι», είπε αδιάφορος.

«Έχετε δίκιο. Αν δεν υπήρχε κι αυτή η κτηνοτροφία, θα πεθαίναμε απ' την πείνα».

Ο Ηλίας αισθάνθηκε ικανοποίηση βαθιά και μεγάλη, σαν τη χαρά που προκαλεί η αναγνώριση της προσφοράς σου.

«Τι αξία έχει το βιο μπροστά στην ανθρώπινη ζωή;». Τα χέρια του πετούσαν. Ξεμπέρδεψε γρήγορα και μ' αυτή τη δουλειά.

Μπροστά στο μοναστήρι στέκονταν μερικοί αντάρτες με διακριτικά ενδύματα. Κάπνιζαν και συνομιλούσαν, κοιτάζοντας σ' έναν απλωμένο χάρτη που κρατούσαν στα χέρια τους. Πιο πέρα υπήρχε μια πελώρια μουριά. Άλογα σπαθάτα δεμένα στον κορμό της. Γερά, έτοιμα για πορεία. Ο Ηλίας μετέφερε τα σφαχτά στο μαγειρείο, περνώντας δίπλα τους. Μέσ' απ' το μοναστήρι ξεπρόβαλε ο αξιωματικός με τα γκρίζα μαλλιά και τις πλατιές ωμοπλάτες. Φορούσε μακριά χλαίνη, που έφτανε μέχρι τους αστραγάλους. Στη μέση ζωστήρα και περίστροφο. Και μπότες μαύρες, γερές μπότες, που άστραφταν. Οι σύντροφοί του διέκοψαν τη συζήτηση σβήνοντας συνάμα και τα τσιγάρα τους. Ένωθες ότι κάποιος α-

νώτερος έφτανε κοντά τους και θα 'παιρναν στάση προσοχής. Και ξαφνικά ο αξιωματικός σταμάτησε απότομα κι έστριψε την προσοχή του στον Ηλία.

«Μάντη; Εσύ;».

Ο Ηλίας μαρμάρωσε. Ο αντάρτης πίσω του στάθηκε κλαρίνο, με το χέρι γροθιά, υψωμένο σε σχήμα χαιρετισμού.

«Μάντη; Εσύ; Ή κάνω λάθος;».

Προσπάθησε να συνέλθει απ' τη σύγχυση που του προξένησε τ' απρόσμενο γεγονός.

«Εγώ», αποκρίθηκε.

«Κι εσύ εδώ, ρε Μάντη;», σκοτεινίασε η όψη του.

«Κοντά στο στεγνό καίγεται και το χλωρό, συναγωνιστή», απάντησε αυθόρμητα ο Ηλίας.

Ο αξιωματικός ζάρωσε τα φρύδια του. Άλλαξε κουβέντα.

«Χρόνια στο χακί, νόμιζα πως είμαι ακόμα νέος... Όστε τόσο πολύ άλλαξα;».

«Η φυσιογνωμία σας μου είναι γνωστή, αλλά δεν θυμάμαι πού σας είδα», απάντησε ανασκαλεύοντας τη μνήμη του.

«Πώς να θυμάσαι; Ένας στοιχειάρχης ήμουν. Στο νου μας σώζονται μόνο οι στρατηγοί κι οι βασιλιάδες», είπε με πικρία.

Ο Ηλίας αναγνώρισε ξαφνικά το διοικητή της πυροβολαρχίας στην οποία υπηρετούσε. Στον πόλεμο του '40, η πυροβολαρχία τους είχε ξεκινήσει απ' το Καλπάκι κι έφτασε μέχρι το Τεπελένι, σκορπώντας τον πανικό στον εχθρό. Τα ηρωικά κατορθώματα του διοικητή του ζωντάνεψαν στο νου του.

«Μπαρμπαλιά!», αναφώνησε με δυσκολία.

«Με θυμήθηκες», είπε συγκινημένος.

«Όχι, Μπαρμπαλιά, δεν σε θυμήθηκα, γιατί τα παλικάρια δεν λησμονιούνται...».

Ο παλιός στοιχειάρχης ήταν τώρα πολιτικός επίτροπος μεγάλης στρατιωτικής μονάδας. Άπλωσε τα χέρια του κι αγκάλιασε τον Ηλία. Τα μάτια του είχαν θολώσει. Οι αξιωματικοί δίπλωσαν το χάρτη κι έστρεψαν την προσοχή τους στους δυο άντρες. Ο Ηλίας αισθάνθηκε κάποια ενοχή κι α-

ποτραβήχτηκε. Πού να φανταστεί πως θα 'πρεπε να εξηγηθεί ακόμα.

«Ο αγώνας για την ανεξαρτησία της πατρίδας μας συνεχίζεται. Εσύ πώς βρέθηκες εδώ;», ρώτησε ο Μπαρμπαλιάς.

Έμεινε ακίνητος, σιωπηλός. Κι ο πολιτικός επίτροπος ξαναρώτησε:

«Τι έγινε και βρέθηκες εδώ;».

«Δεν ξέρω...».

Τον ατένισε με βλέμμα κοφτερό.

«Ο Δημοκρατικός Στρατός δεν τιμωρεί κανέναν χωρίς λόγο».

«Αυτό σκέφτομαι μέρα νύχτα κι ανησυχώ ακόμα πιο πολύ», απάντησε δισταχτικά.

Ο πολιτικός επίτροπος γύρισε απότομα, έκανε νεύμα στους αξιωματικούς να περιμένουν και μπήκε ξανά στο μοναστήρι.

Την άλλη μέρα αποφυλακίστηκαν αρκετά άτομα. Η ζωή στο στρατόπεδο άλλαξε. Άνοιξαν τα κελιά. Οι κρατούμενοι μεταφέρθηκαν στα δωμάτια. Τα περιοριστικά μέτρα χαλάρωσαν. Οι φύλακες περνούσαν απ' τους θαλάμους πού και πού. Έδιναν την εντύπωση πως βρίσκονταν εκεί τυχαία, σα να μη νοιάζονταν για τίποτα. Οι κρατούμενοι αναθάρρεψαν, περιφέρονταν στους χώρους του μοναστηριού χωρίς φόβο κι επιφύλαξη. Μερικοί που κατάγονταν απ' τα γειτονικά χωριά, σύχναζαν στο δωμάτιο του Θανάση. Ήταν μεσημβρινό κι όταν έκανε λιακάδα, λουζόταν στον ήλιο. Περνούσαν ολόκληρες ώρες κουβεντιάζοντας για τις οικογένειές τους, οι οποίες είχαν μείνει απροστάτευτες και υπέφεραν για το βιο και τα νοικοκυριά τους, που καταστρέφονταν. Θα 'λεγες πως δεν τους απασχολούσε πια η τύχη τους.

Κάποιος έβηχε συνέχεια.

«Μήπως είναι η πρώτη φορά που τα τραβάμε αυτά;», είπε με δυσκολία.

«Καλά να πάθουμε, αφού δεν ξέρουμε τι λέμε και τι κάνουμε», απάντησε ο Θανάσης.

«Εγώ κοιτούσα τη δουλειά μου», εξήγησε ο άρρωστος.
«Γιατί μ' έφεραν εδώ, ένας Θεός ξέρει».

Στράφηκαν προς τη μεριά του.

«Ακόμα δεν κατάλαβες; Για να βάλουν χέρι στο βιο σου».

Κουκουλώθηκε στην κάπα του.

«Ποιο βιο, μωρέ; Το βιο που φύλαγα δεν ήταν δικό μου, ήταν του ανεψιού μου. Δεν μπορούν να το πειράξουν».

«Γιατί; Επειδή είναι αντάρτης;», τον διέκοψε ο διπλανός του. Κι οι Λάηδες απ' τη Ζέρμα έχουν τα παιδιά τους αντάρτες, αλλά έμειναν με τις γκλίτσες τους.

«Κάτι άκουσα. Ένας Θεός ξέρει αν είναι αλήθεια».

«Αν αμφιβάλλεις, ρώτα αυτόν από 'δω», είπε δείχνοντας τον Θανάση.

Ο Θανάσης απόφυγε να μιλήσει για το γεγονός αυτό.

«Ό,τι έγινε έγινε... Να μας αφήσουν, τουλάχιστον, να γυρίσουμε στα σπίτια μας», απάντησε.

«Γιατί να μη γυρίσουμε; Αμνηστία δεν σημαίνει χάρη για όλους;», αναρωτήθηκε ο βοσκός.

«Υπάρχει λόγος, για να ανησυχεί ο Θανάσης».

«Μην είσαι τόσο σίγουρος».

«Γιατί να μην είμαι; Το είπε ο ίδιος ο διοικητής. Αμνηστία θα πει ν' αφεθούν όλοι καλύτεροι, να διαλυθεί το στρατόπεδο και να ξεχάσουμε αυτά που έγιναν».

Ίσως να γίνονταν όλα αυτά, αν δεν μεσολαβούσε ένα απρόοπτο γεγονός, το οποίο περιέπλεξε τα πράγματα κι άλλαξε την πορεία τους.

Στα μέσα του Δεκέμβρη δυο κρατούμενοι δραπέτευσαν απ' το στρατόπεδο. Οι αντάρτες χτένισαν όλη την περιοχή, αλλά οι δραπέτες δεν βρέθηκαν. Αυτό έβαλε τη διοίκηση του στρατοπέδου σε υποψία ότι η δραπέτευση είχε οργανωθεί απ' τον εχθρό. Διέταξε να γίνουν εξονυχιστικές ανακρίσεις των κρατουμένων, για να βρεθούν οι οργανωτές. Πίστευε ότι βρίσκονταν ανάμεσά τους.

Οι ανακρίσεις διεξάγονταν μ' έναν πρωτόγνωρο τρόπο,

μπροστά σ' ένα ακροατήριο αποτελούμενο από αντάρτες και κρατούμενους. Θύμιζαν περισσότερο μια λαϊκή συνέλευση, παρά δικαστική εξέταση.

Ο ανακριτής έριξε μια ματιά στην αίθουσα.

Το βλέμμα του σταμάτησε στο πρόσωπο του γερο-βοσκού. Ο γέρος καθόταν στο πάτωμα κι έτρεμε ολόκληρος.

«Παππού, έμεινες στον ίδιο θάλαμο με τους δραπέτες, δεν άκουσες να λένε τίποτα πριν φύγουν; Άκουσες τι σε ρώτησα;».

Ο γέρος σήκωσε αργά το κεφάλι. Τα χείλη του ήταν μελανά και το πρόσωπό του χλομό.

«Ήμουν άρρωστος και δεν ήξερα τι γινόταν γύρω μου...», αποκρίθηκε με σβησμένη τη φωνή.

Ο ανακριτής απευθύνθηκε με το ίδιο ερώτημα σε μερικούς ακόμα. Οι απαντήσεις ήταν σύντομες, η μια όμοια με την άλλη.

«Δεν ξέρω».

«Δεν είδα τίποτα».

Κάποιος, πάλι, που άκουγε μ' ανοιχτό το στόμα, πετάχτηκε πάνω σα να τον κέντρισαν.

«Πρώτη φορά τ' ακούω...».

Ο ανακριτής σκυθρώπιασε. Ο τρόπος με τον οποίο έκανε την ανάκριση δεν απέδωσε τ' αναμενόμενο αποτέλεσμα. Η δραπέτευση των κρατουμένων παρέμεινε σκοτεινή. Ίσως να μην κατόρθωνε ποτέ να βρει την αλήθεια.

«Οι ανακρίσεις θα συνεχιστούν», είπε. «Αν διαπιστώσουμε ότι είστε μπλεγμένοι σ' αυτή την υπόθεση, θα 'χετε βαριές συνέπειες».

Στην αίθουσα βρίσκονταν δύο νεόφερτοι. Ο ένας ήταν ασπρομάλλης, προχωρημένης ηλικίας, με το κεφάλι σκυμμένο, κρατούσε την τραγιάσκα του και την έστριβε σα να 'ταν σφουγγαρόπανο.

«Τους βλέπετε αυτούς;», είπε ο ανακριτής, «Δείχνουν να είναι καλοί κι αθώοι άνθρωποι. Δεν θα 'λεγε κανείς πως θα μπορούσαν να κάνουν κακό. Ωστόσο μας προκάλεσαν με-

γάλη ζημιά. Κατάστρεψαν την τηλεφωνική γραμμή που περνάει απ' την περιοχή του χωριού τους».

Το ακροατήριο πάγωσε.

«Δεν το 'κανα εγώ», απάντησε ο μεσόκοπος, «Το σύρμα το βρήκα πεταμένο στο δάσος».

Ο άλλος τα 'χε εντελώς χαμένα και ξέσπασε σε παρακλητικό κλάμα.

«Δεν ήξερα γιατί χρησίμευε και το πήρα για να φράξω τ' αμπέλι».

Δεν ήταν μια μεμονωμένη πράξη, για να πιστέψει κανείς ότι έγινε από άγνοια, για ατομικό συμφέρον. Ο ανακριτής έγινε ωχρός. Ύψωσε τη φωνή του.

«Νομίζετε ότι θα εξαπατήσετε το δικαστήριο με τέτοιες δικαιολογίες και θ' αποφύγετε την τιμωρία;».

Ακούγοντας την τελευταία φράση του ανακριτή οι κρατούμενοι ταραχτήκαν.

Πάνω από δέκα κρατούμενοι ανακρίθηκαν εκείνη τη μέρα. Οι μισοί απ' αυτούς κρίθηκαν ένοχοι για τις αντιλαϊκές τους πράξεις και παραπέμφθηκαν στο στρατοδικείο. Έχασαν την ελπίδα ότι θα γύριζαν στα σπίτια τους. Η δε διοίκηση του στρατοπέδου ανακοίνωσε στους κρατούμενους τις ημερομηνίες που θα γίνονταν οι δίκες τους.

Ο Θανάσης θα δικαζόταν με την κατηγορία της δωροδοκίας. Η κατηγορία αυτή ήταν άδικη. Πίστευε ότι θα δικαιωνόταν και τότε θα 'κανε τον κόσμο άνω κάτω.

«Θα του δείξω εγώ του ρουφιάνου... Μ' άρπαξε τις λίρες απ' τα χέρια μου κι είπε μετά πως πήγα να τους εξαγοράσω».

Ένας βοσκός τον συμβούλευε:

«Πρόσεχε, είναι βαριά τα λόγια αυτά, δεν θα σου βγουν σε καλό»,

«Θα δούμε», απάντησε πεισματάρικα. «Να μάθω μόνο πώς λέγεται. Δεν μπορεί να κάνει ο καθένας ό,τι του καπνίσει».

«Πρόσεχε, θα σε στήσουν στον τοίχο».

Ο Θανάσης είχε την προαίσθηση ότι θα 'βρισκε το δίκιο του.

«Γιατί; Επειδή λέω την αλήθεια; Ε, όχι. Ό,τι και να κάνουν, η αλήθεια δεν κρύβεται».

«Σώθηκες αν πιστεύεις στη δικαίωση. Προπάντων τώρα, που δεν σε υπολογίζει κανείς αν είσαι άνθρωπος ή όχι».

Τα σκέφτηκε όλα αυτά, σκέφτηκε επίσης τι είχε περάσει τον τελευταίο καιρό και μετανόησε.

«Δεν ξέρω, μπορεί να 'χεις δίκιο».

«Δίκιο έχουμε όλοι, αλλά πού να το βρούμε;».

Απρόοπτα δεινά επισωρεύονταν στο στρατόπεδο. Οικρατούμενοι λιγόστευαν. Δεν ήξερε κανείς τι γινόταν, τι τον περίμενε. Μπορεί να τους μετέφεραν σ' άλλο μέρος.

Ένα ψυχρό πρωινό ο Θανάσης έσκιζε ξύλα στο υπόστεγο. Την ώρα που κόντευε να τελειώσει, τον πλησίασε ο φύλακας και του είπε:

«Πάρε λίγα ξύλα κι έλα μαζί μου».

Τον ακολούθησε σιωπηλός, με τα ξύλα στην αγκαλιά. Μπήκαν σ' ένα σκοτεινό αχούρι, απ' το οποίο αναδυόταν μια βαριά δυσωδία. Ο Θανάσης δεν έβλεπε πού πατούσε και πήγαινε προσεχτικά. Θα 'ταν στη μέση στο αχούρι, όταν ένιωσε το χέρι του αντάρτη να τον πιάνει απ' τον ώμο.

«Στάσου εδώ», του είπε.

Σταμάτησε. Στα πόδια του έλαμπε κάτι σαν ρουμπίνι. Ήταν ένα μικρό κάρβουνο απ' τη φωτιά που τρεμόκαιγε μες στη στάχτη. Έσκυψε, τοποθέτησε τα ξύλα πάνω στη φωτιά και φύσηξε. Πετάχτηκε μια φλογούλα. Τα ξύλα άναψαν. Ο χώρος φωτίστηκε αχνά. Την ίδια στιγμή άκουσε κάτι βογκητά. Έριξε μια λοξή ματιά γύρω του. Διέκρινε τρεις ανθρώπους σωριασμένους στο χώμα, ακίνητους, με τα κεφάλια γερτά πλάγια, σα να 'χαν παραδώσει την ψυχή τους. Ο άντρας που βογκούσε ανασήκωσε το κεφάλι.

«Νάσιο», ψιθύρισε.

Ο Θανάσης μαρμάρωσε. Δεν ήταν κάποιος ξένος που τον

φώναζε, όπως νόμισε στην αρχή. Ήταν χωριανός του. Τον αναγνώρισε με δυσκολία, γιατί δεν είχε ούτε ράσα ούτε γενειάδα και το πρόσωπό του ήταν παραμορφωμένο.

«Μη φοβάσαι», αναστέναξε βαριά, «Δεν θέλω τίποτα. Ένα λόγο μόνο να σου πω. Αν γυρίσεις στο χωριό, να πεις της παπαδιάς πως είμαι αθώος και να κοιτάξει τα παιδιά».

Η φωτιά είχε φουντώσει. Όλα φαίνονταν καθαρά γύρω του. Τα άτομα που κείτονταν αναίσθητα δίπλα στον παπά ήταν γυναίκες. Τις αναγνώρισε χωρίς δυσκολία. Η μια ήταν η σύζυγος του δασκάλου. Η άλλη κοντοχωριανή τους, γυναίκα φαντάρου. Την είχαν συλλάβει, γιατί υπήρχε καταγγελία ότι παρότρυνε το σύζυγό της να φύγει απ' το χωριό, για να μην τον πάρουν αντάρτη. Ο σύζυγός της την άκουσε. Δεν απέφυγε όμως τις ταλαιπωρίες. Μόλις βρέθηκε στην περιοχή που ελεγχόταν απ' τον Εθνικό Στρατό, επιστρατεύτηκε και στάλθηκε στο μέτωπο. Σε κείνο τον πόλεμο δεν μπορούσες να είσαι αδιάφορος παρατηρητής. Αυτό, φαίνεται, τ' αγνοούσε η γυναίκα και καλούνταν τώρα να καταβάλει το αντίστοιχο τίμημα.

Ο Θανάσης γύρισε στο θάλαμο συντριμμένος, κίτρινος σαν φλουρί. Δεν είπε λέξη σε κανένα. Τον είχε προειδοποιήσει εξάλλου ο αντάρτης να κρατήσει το στόμα του κλειστό. Τη νύχτα ακούστηκαν τουφεκιές. Ράγισε η καρδιά του.

Η μέρα της δίκης του Θανάση πλησίαζε. Δέκα κρατούμενοι, άλλοι με μια κουβέρτα κι έναν τορβά στον ώμο τους κι άλλοι μόνο με μια κάπα, άφηναν πίσω το μοναστήρι. Φεύγοντας, πέρασαν δίπλα απ' τη βρύση, καμιά διακοσαριά μέτρα πιο πέρα. Μια πλύστρα ξέβγαζε τα ρούχα. Ο Θανάσης είδε τη μαντίλα της δασκάλας απλωμένη σ' ένα σκοινί. Μαύρη σκέψη πέρασ' απ' το νου του. Μπήκαν στο δάσος. Οι αντάρτες που τους συνόδευαν τους διέταξαν να σταματήσουν. Ο ένας από τους αντάρτες κατέβασε το γυλιό του, έβγαλε από μέσα μια τριχιά κι άρχισε να κάνει θηλιές, δυο οργιές μακριά η μια από την άλλη. Οι κρατούμενοι κοιτάχτηκαν ανήσυχoi.

«Έτσι θα 'ναι καλύτερα και για μας και για σας», είπε ο αντάρτης καθώς περνούσε τις θηλιές στα χέρια τους.

Δεμένοι ο ένας πίσω από τον άλλο συνέχισαν το δρόμο. Τώρα τους συνόδευαν δυο αντάρτες μόνο. Οι άλλοι είχαν επιστρέψει στο στρατόπεδο.

Οι κρατούμενοι ήταν σε άθλια κατάσταση, εξαντλημένοι, μισόγυμνοι, μερικοί δεν είχαν ούτε τσαρούχια στα πόδια τους. Πήγαιναν σιγά, παραπατώντας. Ο γερο-βοσκός σφιγγόταν και βογκούσε. Το κακό που είχε δεν έλεγε να περάσει. Κοιτούσε τους αντάρτες ανυπόμονα.

«Ωρέ παιδιά, τι μας δέσατε έτσι; Άνθρωποι είμαστε, έχουμε κι ανάγκες», είπε πανικοβλημένος.

«Σταματήστε μια στιγμή να κάνει την ανάγκη του», είπε ο αντάρτης και γύρισε τις πλάτες.

Περίμενε να του λύσουν τα χέρια. Τίποτα όμως. Ίδρωνε, καιγόταν.

«Ακόμα;», ρώτησε ο αντάρτης κοιτάζοντας πίσω του λοξά.

«Τι ακόμα;», διαμαρτυρήθηκε εκείνος.

«Δεν έκανες αυτό που ήθελες;», έβαλε τις φωνές ο αντάρτης.

«Δεν μπορώ μπροστά σ' όλους».

«Σαν δεν μπορείς, κάνε το στα βρακιά σου. Όπως προτιμάς. Γρήγορα όμως».

«Παίζετε με τον πόνο μας;».

Ανακατεύονταν τα έντερά του, τον πίεζαν προς τα κάτω, δεν μπορούσε να βαστήξει.

«Ωχ, ο μαύρος τ' έπαθα, τι ρεζιλίκι!», φώναξε.

Κατέβασε γρήγορα τα παντελόνια. Ακούστηκαν κάτι βροντές, μα τι βροντές, σα να 'δειαζε κάνα μουλάρι.

Ερχόταν με το κεφάλι κάτω. Ο αντάρτης τον έβλεπε και κρυφογελούσε. Στο τέλος τον λυπήθηκε.

«Ωρέ μπάρμπα, μην ντρέπεσαι. Τέτοιο χέσιμο του χρειάζόταν του παλιοντουινιά», χωρατεύτηκε.

Ο κακομοίρης ο γέρος δεν μίλησε.

Έφτασαν στο Κακόρρεμα, που κατέβαινε απ' το Κάντσικο. Κάτι γυναίκες έρχονταν ζαλικωμένες απ' την απέναντι μεριά, σταμάτησαν στην όχθη και τους παρατηρούσαν. Δεν υπήρχε γεφύρι για να περάσουν.

Οι αντάρτες πηδούσαν από πέτρα σε πέτρα και βρέθηκαν στην άλλη όχθη. Οι κρατούμενοι πέρασαν μέσ' απ' το ρέμα. Βράχηκαν μέχρι τα γόνατα. Το νερό κυλούσε ορμητικά και ήταν κρύο, παγωμένο. Σκίζονταν και τα πόδια τους. Νόμισαν πως δεν θα 'φταναν στην άκρη.

Η Χρυσούλα βγήκε μπροστά απ' τις άλλες γυναίκες. Αναφώνησε έντρομη.

«Θε μου, ο μπάρμπα μου!».

Ο Θανάσης σταμάτησε μπροστά της. Σταμάτησαν κι άλλοι αναγκαστικά.

«Έχεις ψωμί;», ρώτησε την ανιψιά του.

Η κοπέλα κοίταξε τους αντάρτες. Κατάλαβε πως έκαναν ότι δεν άκουγαν και δεν έβλεπαν τίποτα. Έφερε το χέρι στον τορβά κι έβγαλε ένα κομμάτι πίτα. Οι κατηγορούμενοι έβλεπαν το ψωμί με λαχτάρα. Οι γυναίκες μαζεύτηκαν σωρό ψιθυρίζοντας.

«Παναγιά μου, πώς κοιτάνε! Σα να λύσσαξαν απ' την πείνα».

«Να τους δώσουμε λίγο ψωμί».

Οι κρατούμενοι κάθησαν στις πέτρες κι έτρωγαν λαίμαργα, στύβοντας τις κάλτσες και τα παντελόνια. Οι αντάρτες τους κοιτούσαν στα χέρια.

«Θα σε πειράξει τόσο φαΐ, μπάρμπα, και θα 'χεις πάλι πρόβλημα», είπαν στον ασθενή αρπάζοντας το ψωμί απ' το χέρι του.

Το μοίρασαν στη μέση. Ίσα-ίσα δυο μπουκιές για τον καθένα. Σαν το συσσίτιο του αντάρτη.

Οι γυναίκες πήραν την άκρη το ποτάμι. Κι αφού απομακρύνθηκαν κάμποσο, έβγαλαν τα τσαρούχια και τα τσουράπια, ανασήκωσαν τις φούστες μέχρι πάνω και μπήκαν στο νερό. Τα μπούτια τους έλαμπαν κατάσπρα, αφράτα. Οι αντάρ-

τες κοίταζαν μαγεμένοι. Τα μάτια τους άστραφταν από πάθος.

«Να 'χα 'κείνη τη νέα... Σα νεράιδα φαίνεται», είπε ένας αντάρτης στο συνάδελφό του δίπλα.

«Ωραία θα 'ταν, αλλά να μην ήσουν αντάρτης».

Κατάλαβε τι εννοούσε.

«Τι μου το θύμισες;», αναστέναξε.

«Για να ξέρεις τι σε περιμένει».

Γύρισε προς τους κρατούμενους. Το πρόσωπό του αγρίεψε.

«Σηκωθείτε. Έχουμε πολύ δρόμο ακόμα», φώναξε.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η Ζέρμα ήταν πάλι γεμάτη αντάρτες. Νόμιζες πως είχε μετατραπεί σε στρατόπεδο. Μόνο στρατώνες δεν έβλεπες. Οι αντάρτες μένανε στα σπίτια. Η ζωή των κατοίκων γινόταν δύσκολη. Στο ένα δωμάτιο έμεναν οι οικείοι, στο άλλο αντάρτες. Όποιος είχε μια κάμαρα μόνο, άφηνε τη μια μεριά για τους αντάρτες και μάζευε την οικογένειά του στην άλλη. Διαταγή της οργάνωσης. Άλλη υποχρέωση δεν είχαν. Οι αντάρτες έπαιρναν συσσίτιο, σαν τακτικός στρατός. Απαγορευόταν να καθήσουν στο τραπέζι της οικογένειας. Ένα πράγμα δεν πήραν υπόψη στην οργάνωση. Εκεί όπου υπήρχαν δυο δωμάτια, έπρεπε να καίνε δυο φορές περισσότερο και δεν θα 'φταναν τα ξύλα να ξεχειμωνιάσουν.

Στο σπίτι του Θανάση Μάντη εγκαταστάθηκε ολόκληρη ομάδα. Οι αντάρτες είχαν στρώσει τις κουβέρτες τους στον οντά και μένανε ξαπλωμένοι μέρα νύχτα. Έβγαιναν μόνο για το συσσίτιο και τις σωματικές τους ανάγκες. Ήταν κι ένας που δεν τον έπιανε ο τόπος, ο Κωστής, και μπαινόβγαινε συνέχεια, τη μια φτιάχνοντας τα μαλλιά του, την άλλη σφυρίζοντας κάποιο σκοπό. Στάθηκε στην είσοδο γλυκοκοιτάζοντας την κόρη του σπιτιού. Η θωριά του απομαράθηκε. Επέστρεψε στο δωμάτιο. Ο διπλανός του περιεργαζόταν κάτι παλιά φυλλάδια. Έβγαλε το διφτέρι να σημειώσει κάτι. Τα σεργιανίσματα όμως δεν τον άφηναν να συγκεντρωθεί.

«Βαρέθηκες τη ζωή σου, βλέπω».

Ο Κωστής κάθησε στη θέση του. Δεν έπαψε όμως να κοιτάζει στον προθάλαμο απ' τη μισάνοιχτη πόρτα.

«Ξέχασες να κλείσεις την πόρτα».

Το τζάκι έκαιγε όλη μέρα, αλλά το δωμάτιο δεν προλάβαινε να ζεσταθεί. Παρόλ' αυτά τόλμησε να διαμαρτυρηθεί.

«Θα σκάσουμε εδώ μέσα».

«Για σένα δεν έχει και τόσο σημασία. Αν δεν σκάσεις εδώ, που είναι απίθανο, θα σκάσεις απ' τον καημό σου βλέποντας έξω».

Άρχισαν να τον πειράζουν.

«Έχεις γούστο, μπαγάσα».

«Μα είναι ωραία...», διαμαρτυρόταν εκείνος.

«Πραγματικά. Φτάνει να την κοιτάζεις μόνο».

«Νόμιζα πως κόπτεστε για την ηθική των αγωνιστών, μα βλέπω πως έκανα λάθος», απαντούσε σαρκαστικά ξεδιπλώνοντας την κουβέρτα του.

Ξάπλωσε, σταύρωσε τα χέρια του κάτω απ' το κεφάλι κι έστησε το βλέμμα στο ταβάνι.

Βροντοχτυπήματα ακούστηκαν στον προθάλαμο. Πετάχτηκε πάνω και βγήκε. Σκόνταψε στα καυσόξυλα που βρέθηκαν μπροστά του.

«Τι τρέχει;».

Αντί για απάντηση, αντίκρισε τ' άγριο βλέμμα της σπιτονοικοκυράς. Η συμπεριφορά της τον έβαλε σε σκέψη. Ο Κωστής στράφηκε στους συντρόφους του:

«Αν δεν θέλετε να ξεπαγιάσετε, ακολουθήστε με».

Δίπλα στο σπίτι υπήρχε μια αιωνόβια καρυδιά, με χοντρό κορμό και πλατιά κλωνάρια. Μερικά είχαν ξεραθεί. Ο Κωστής άρπαξε το τσεκούρι απ' τα χέρια της σπιτονοικοκυράς και σκαρφάλωσε στην κορυφή. Όταν ήταν να τινάξουν την καρυδιά, δεν τόλμούσε κανείς ν' ανεβεί τόσο ψηλά. Αυτός ανέβηκε σαν αγριόγατος, με το τσεκούρι περασμένο στη ζώνη. Ένας μεγάλος κορμός έπεσε σε λίγο παρασέρνοντας κλωνάρια και κλαριά. Ο θόρυβος που έκανε έβγαλε τους γειτόνους στις αυλές.

Η ιδιοκτήτρια ήταν μια σκληρή, νευρική γυναίκα, γύρω στα εξήντα. Έμενε στην κορυφή του χωριού. Είχε πρόβατα, χωράφια... Μα στάθηκε άτυχη. Ο άντρας της είχε χαθεί στα βάθη της Τουρκίας και την άφησε χήρα μ' ένα μικρό αγόρι, που

το μεγάλωνε με χίλια βάσανα. Σαν άκουσε ότι αντάρτες κόβουν την καρυδιά της, έφτασε φωνάζοντας και καταριώντας. Έβλεπε θαμπά και της φάνηκε ολόκληρη στρατιά να καταπλάκωσε την καρυδιά της.

«Το γιο μου τον φάγανε τα όρνια κι εσείς βαλθήκατε να ρημάξετε την περιουσία των παιδιών του».

Ο αντάρτης σταμάτησε να κόβει για λίγο.

«Χθες έφαγαν το γιο σου, αύριο θα φάνε εμάς, θεια», είπε κοιτάζοντας κάτω.

«Δεν έχετε καρδιά, π' ανάθεμά σας», ανατρίχιασε. «Τι μάνα σάς γέννησε;».

Οι γείτονες μαζεύτηκαν γύρω της. Προσπάθησαν να τη φέρουν στα συγκαλά της.

«Πάψε, Αγνή, τα ξερά κόβει το παιδί. Καλύτερα για την καρυδιά, θα βγούνε καινούργια βλαστάρια».

Ηρέμησε κι έπαψε να φωνάζει.

«Φύγε από κάτω, θεια, να μη σε πάρει κανένα κλωνάρι».

Αποτραβήχτηκε και κάθησε παρέκει, μαζεμένη σωρό, με τα χέρια πλεγμένα στα γόνατά της. Ο αντάρτης κατέβηκε, αφού έκοψε μερικά κλωνάρια ακόμα. Κανείς απ' τους συντρόφους του δεν βγήκε να βοηθήσει. Ακούραστος λιάνιζε τα ξύλα μέχρι αργά το βράδυ. Τελειώνοντας είπε:

«Η καρυδιά είναι δικιά σου, θεια, δικά σου και τα ξύλα».

Εκείνη σηκώθηκε, τίναξε τα πελεκούδια απ' την ποδιά της συνεχίζοντας να κοιτάζει τον αντάρτη.

«Καλά έκαμες, γιε μ', γιατί θα 'μενα χωρίς ξύλα. Σχώρα με για τα βαριά λόγια. Θα φτάσουν να πάρετε κι εσείς».

«Ευχαριστώ».

Ο Κωστής άρχισε να μεταφέρει τα ξύλα στο υπόστεγο. Σε λίγο πέρασε η Δάφνη -αυτή ήταν η κοπέλα που γλυκοκοίταζε ο Κωστής- βιαστικά, βαριοθλιμμένη. Έμεινε με τα ξύλα στα χέρια του, μην μπορώντας να καταλάβει τι συμβαίνει μέχρι που ένιωσε ένα χαϊδευτικό χτύπημα στον ώμο του.

«Μάταια προσπαθείς να κερδίσεις τη συμπάθειά της», του είπε ένας συνάδελφός του.

«Γιατί;».

«Υπάρχουν λόγοι».

«Μου αναφέρεις έστω έναν;».

«Κάτι συμβαίνει μ' αυτούς τους ανθρώπους. Γι' αυτό σου λέω: στάσου μακριά απ' την κοπέλα».

Στο μεταξύ ο Ηλίας δικαιώθηκε και τον άφησαν ελεύθερο. Βρισκόταν ήδη στο σπίτι του αδερφού του. Τα πράγματα, όμως, δεν ήρθαν όπως τα περίμεναν οι Μανταίοι. Η δίκη του Θανάση αναβλήθηκε και θα επέστρεφε στη φυλακή. Η αγωνία τους μεγάλωσε, καταλήφθηκαν από φόβο κι απελπισία. Η Δάφνη κοιτούσε το θείο της με βουρκωμένα μάτια, έτοιμη να ξεσπάσει σ' αναφιλητά. Η μάνα της, η Μέλιω, συνήρθε κάπως και ρώτησε:

«Τι θα κάνουμε τώρα;».

«Δεν ξέρω», απάντησε ο κουνιάδος της.

Τον θεωρούσε υπαίτιο για τη φυλάκιση του συζύγου της και τα βάσανα που έπεσαν πάνω στην οικογένειά της.

«Γιατί να ξέρεις; Εσύ γλίτωσες, είσαι λεύτερος και δεν σε νοιάζει τι θα γίνει ο αδερφός σου», ξέσπασε ξαφνικά. «Καλυ να πάθει, δεν είχε καμιά δουλειά για να 'ρθει πίσω σου. Ατραβάει τώρα».

«Ηρέμησε. Τα πράγματα δεν είναι έτσι όπως λένε μερικοί, δεν δικάζουν τους ανθρώπους χωρίς να υπάρχουν επιβαρυντικά στοιχεία. Κι ο Θανάσης είναι αθώος, τον κατηγορήσαν αδικα».

«Τα ίδια έλεγες και χτες, αλλά τι έγινε; Τον έκλεισαν πάλι. Εσύ είσαι λεύτερος, μπορείς να λες ό,τι θέλεις...».

Ο Ηλίας άκουγε υπομονετικά, καταπίνοντας τις προσβολές.

«Φεύγω. Έπρεπε να 'μουν στο βιο», απάντησε νευρικά.

Η Δάφνη έτρεξε πίσω του. Γαντζώθηκε απ' τον καρπό του χεριού του και τον ακολούθησε μέχρι έξω απ' την αυλή.

«Θείε... θείε... Κοίτα να κάμεις κάτι, να πας στο φρούραρχο, όπου μπορείς. Γνωρίζεις τόσο κόσμο».

«Πήγα, κορίτσι μου, πήγα σε όλους. Να δούμε τι θα κάμουν...».

Έμεινε μόνη της, απελπισμένη. Στηρίχτηκε στον τοίχο του αχερώνα και σκέπασε με τις παλάμες της το πρόσωπο. Ένας σκληρός κόμπος ανέβαινε στο λαιμό της. Πονούσε. Δάγκωσε τα χείλη της, για να μην ξεσπάσει σε λυγμό. Δεν αντιλήφθηκε τον αντάρτη, τον Κωστή, που ήρθε κοντά της. Ξαφνικά, αισθάνθηκε δυο χέρια να την αγγίζουν απαλά.

«Τι έχετε, δεσποινίς;».

Γύρισε τρομαγμένη. Το φεγγάρι έβγαινε σιγά μέσ' απ' τα σύννεφα και το φως του έπεφτε πάνω τους αχνό. Το πρόσωπο του Κωστή έλαμπε κατάχαρο. Ένωσε την αναπνοή του σαν αεράκι ζεστουλό ν' απλώνεται στο πρόσωπό της. Σκίρτησε ολόκληρη.

«Αφήστε με», ψιθύρισε.

«Είστε τόσο όμορφη!».

«Αφήστε με, παρακαλώ. Θα μας δούνε».

Μάζεψε τα χέρια του κι απομακρύνθηκε σιγά. Η Δάφνη αισθάνθηκε πάλι μοναξιά. Μια μοναξιά που γέμισε την καρδιά της θλίψη.

Στην κοιλάδα του Σαραντάπορου είχε σκοτεινιάσει. Δεν φαινόταν τίποτα. Ο Κωνσταντής Μάντης πάσχιζε ακόμα να μπάσει τα πρόβατα στις καλύβες του γαμπρού του. Ήταν μικρές, για να χωρέσουν. Το μισό κοπάδι θα 'μενε όξω, στο μαντρί. Μουρμούριζε, βογκούσε. Δεν έλεγε, όμως, ν' αλλάξει γνώμη. Δίπλα υπήρχαν οι καλύβες του Χριστόφορου, μεγάλες, χωρούσαν ολόκληρο κοπάδι. Γιατί δεν σκέφτηκε να βάλει σ' αυτές τα πρόβατα, σκεφτόταν ο Λάμπρος κοιτάζοντας τον παππού του.

«Παππού, δεν πειράζει π' αφήνουμε τα πρόβατα όξω στο μαντρί; Μπορεί να κάνει κρύο τη νύχτα».

«Πειράζει, μπρε, αλλά τι να κάνουμε; Δεν έχουμε δικές μας καλύβες. Οι καλύβες μας έπεσαν. Έχουμε τόσα χρόνια που πάμε στο χειμαδιό και δεν τις φροντίσαμε».

«Να τα βάλουμε στις καλύβες του παππού Λευτέρη».

«Δεν μπορούμε».

«Γιατί, αφού είναι άδειες;».

«Ας είναι, μπρε», αγρίεψε.

Θυμήθηκε τον καβγά που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στους δύο γερόντους, μπροστά στην εκκλησία, και δεν ξαναμίλησε.

Η ανθρωποκαλύβα πνιγόταν στον καπνό. Ο γέρος έβγαινε κάθε τόσο στην πόρτα, αφουγκραζόταν. Το ποτάμι βούιζε στη ρεματιά. Δεν ακουγόταν τίποτα. Γύριζε στη θέση του ανήσυχος.

«Δεν φαίνεται, μπρε, να 'ρχεται ο πατέρας σου», είπε κάποια στιγμή.

Το παιδί είχε αποκοιμηθεί, ταραχτήκε στον ύπνο του. Ο γέρος ακούμπησε δίπλα του, κοντά στη φωτιά. Μαύρες σκέψεις περνούσαν απ' το μυαλό του.

«Κάτι κακό θα 'γινε, για να μην έρθει ακόμα», είπε στον εαυτό του.

Ο Ηλίας έφτασε αργά τα μεσάνυχτα, καβάλα στο μουλάρι. Ο γέρος, που άκουσε τα γαβγίσματα των σκυλιών και τα χτυπήματα των πετάλων, ανασηκώθηκε στυλώνοντας τα μάτια στην πόρτα. Σαν είδε το γιο του να μπαίνει στην καλύβα στενοχωρημένος, ταραχτήκε.

«Τι έγινε;».

«Τίποτα».

«Τι θα πει τίποτα;», ξέσπασε νευρικά.

«Αυτό που άκουσες. Η δίκη αναβλήθηκε».

Μαρμάρωσε ο γέρος. Κάτω απ' τα σουφρωμένα φρύδια το πρόσωπό του σκοτείνιασε.

«Το 'ξερα», βόγκηξε. «Το 'ξερα πως δεν είναι εύκολο να γλιτώσει. Εσύ τι λες, υπάρχει κάποια ελπίδα ακόμα;».

«Θα δούμε», αποκρίθηκε. «Άργησα να 'ρθω, γιατί περίμενα να δω το φρούραρχο. Είχε πάει στ' Ανήλιο, για να παρακολουθήσει τις δίκες. Τον ρώτησα: τι έγινε κι αναβλήθηκε η δίκη του αδερφού μου; Το ζήτησε ο στρατοδίκης, μου είπε,

γιατί θεώρησε πως είναι απαραίτητο να παρουσιαστεί στη δίκη ο μάρτυρας κατηγορίας. Το ζήτησε αυτό κι ο Θανάσης. Η θέση του δικαστή, μου 'πε ο φρούραρχος, είναι καλό σημάδι».

Ο πατέρας άκουγε προσεχτικά, με δάκρυα στα μάτια. Δεν θυμόταν ο Ηλίας να τον είδε ποτέ τόσο συγκινημένο. Έσκυψε στο παραγώνι, άναψε ένα κλαράκι και το 'φερε στο τσιμπούκι του.

«Όπως φαίνεται, η δίκη του Θανάση θ' αργήσει να επαναληφθεί», είπε συλλογισμένος. «Δεν μπορούμε να περιμένουμε 'δω, θα κλειστούμε απ' τα χιόνια και θα χάσουμε το βιο».

Ο γέρος ανακάτεψε τη φωτιά. Το κούτσουρο, που κρυφόκαιγε, τυλίχτηκε στις φλόγες.

«Πού σκέφτεστε να πάτε;», ρώτησε λοξοκοιτάζοντας το γιο του.

Φοβήθηκε ο Ηλίας ότι θα 'φερνε αντίρρηση, όπως πάντα, κι απάντησε ήρεμα:

«Είπαμε με το Βασίλη να κατεβαίναμε στα μέρη της Κόνιτσας, είναι πιο χαμηλά και πιάνει λιγότερο χιόνι. Θα μπορούσαμε να ξεχειμωνιάσουμε εκεί εύκολα. Εσύ τι λες;».

Ο γέρος αναστέναξε.

«Όπου και να πάτε τώρα, δεν αλλάζει τίποτα, θα πάθετε μεγάλη ζημιά».

«Ρώτησα, για να μου πεις τη γνώμη σου κι όχι για να με στενοχωρήσεις».

Μαζεύτηκε σωρό, σκεπάστηκε με την κάπα μέχρι τ' αυτιά.

«Σας είπα τη γνώμη μου, αλλά δεν μ' ακούσατε», αποκρίθηκε σε λίγο ο Κωνσταντής. «Τώρα είναι αργά πια, δεν πρόκειται να μας βοηθήσει κανένας. Κάνετε ό,τι καταλαβαίνετε. Εμένα, πάντως, δεν μ' αρέσει αυτός ο τόπος. Είναι διαβολότοπος. Απ' τη μια μεριά οι αντάρτες, απ' την άλλη ο στρατός. Δεν ξέρεις τι μπορεί να συμβεί. Ο Θεός να βάλει το χέρι Του να μη βρεθείτε απ' την άλλη μεριά και σκορπίσουν οι φAMILIΕΣ σας».

Έπεσε σε βαθύ συλλογισμό και τα νήματα της σκέψης του κόβονταν συνέχεια.

«Καλά είναι να φύγετε, αλλά τι θα γίνει με το Θανάση; Θα τον αφήσετε στην τύχη του;».

Ο Ηλίας απόφυγε το βλέμμα του.

«Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα», απάντησε κατεβάζοντας το κεφάλι. «Όσο για τ' άλλα, έχεις δίκιο. Όπου και να πάμε, θα πάθουμε μεγάλη ζημιά. Πρέπει να σου πω πως δεν το κάνουμε τόσο για το βιο, όσο για τα παιδιά, που αν μείνουμε εδώ μπορεί να τα επιστρατεύσουν».

Το στρατοδικείο είχε εκδικάσει τις περισσότερες υποθέσεις και συνεδρίαζε όλο και πιο αραιά. Τα άτομα που περίμεναν να δικαστούν ήταν ελάχιστα. Τους κατάδικους τους σκόρπισαν στα γύρω χωριά.

Στην άκρη της Ζέρμας, απέναντι απ' το κοιμητήριο, υπήρχε ένα μικρό, έρημο σπίτι. Ήταν εντελώς καινούργιο, όταν το εγκατέλειψε ο νοικοκύρης του. Είχε ξυπνήσει ο άνθρωπος και πήρε τα μάτια του, γιατί δεν μπορούσε να ζήσει σ' αυτό τον τόπο, πίσω απ' τον κόσμο και την πρόοδο. Οι αντάρτες μετέτρεψαν το σπίτι σε κρατητήριο. Ένα μεσημέρι έφεραν το Θανάση. Τον έκλεισαν στο κρατητήριο, μαζί με τους βαρυποινίτες, χωρίς καταδικαστική απόφαση. Το γεγονός αυτό προκάλεσε βαθιά ανησυχία. Στα Μανταίικα έπεσε πάλι η σκιά του θανάτου.

Οι αδερφοί του Θανάση είχαν ξαναφύγει με το βιο τους ψάχνοντας να βρουν τόπο για να ξεχειμωνιάσουν. Στο χωριό έμεινε ο γέρος με τις οικογένειές τους. Φαίνεται πως ήταν γραφτό τους πάλι να περάσουν όλο το φόβο και την ανησυχία μόνοι τους.

Ο Κωνσταντής Μάντης έφτασε αγκομαχώντας στο σπίτι του στρατιωτικού υπεύθυνου. Θα 'τρεχε να κάνει κάτι, όπως και τις προάλλες, σκεφτόταν. Δυστυχώς, τούτη τη φορά δεν είχε τύχη, ο γαμπρός του έλειπε απ' το σπίτι.

«Πού πήγε; Πού μπορώ να τον βρω;», ρώτησε την ανιψιά του.

«Δεν ξέρω, να ρωτήσεις στο φρουραρχείο».

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος δεν ήταν ούτε εκεί. Κατάκοπος και στενοχωρημένος επέστρεφε στο σπίτι του Θανάση. Δεν υπήρχε άνθρωπος, ένας άνθρωπος, για να στηριχτεί.

Ο γείτονας βγήκε στην αυλόπορτα.

«Τι κάνεις, πάππο; Από πού γυρίζεις;».

Ο Στύλος ήταν στέλεχος της οργάνωσης. Δεν είχαν ιδιαίτερες σχέσεις. Μα ούτε και κανένα λόγο για να αποφεύγει ο ένας τον άλλο. Ζούσαν ήσυχα, σαν καλοί γείτονες, με την «καλημέρα» τους και με το «πώς πάνε οι δουλειές σου». Ήταν κάτι κι αυτό, όταν άλλοι βρίσκονταν στα μαχαίρια. Ο γέρος άνοιξε την καρδιά του.

«Θ' άκουσες, θαρρώ, για το Θανάση;».

«Άκουσα...».

«Τι πράγματα είναι αυτά; Περιμέναμε να γίνει η δίκη, να τον αφήσουν λεύτερο και τον έφεραν δεμένο».

«Δυστυχώς, συμβαίνουν κι απρόοπτα σ' αυτό τον πόλεμο».

«Ο Θανάσης δεν έχει δικαστεί. Γιατί τον έφεραν εδώ και τον κρατούν με τους τιμωρημένους;».

«Ίσως να υπάρχει κάποιος λόγος».

Χλόμιασε. ποιός ξέρει πού πήγε το μυαλό του.

«Τι λόγος, μπρε;».

«Δεν ξέρω, θα δούμε!».

Ο γέρος πήρε κουράγιο και του είπε χωρίς ενδοιασμούς:

«Θέλω να κοιτάξετε τι συμβαίνει, να μην πάθει τίποτα».

Απόφυγε να τ' απαντήσει. Αλλά ο γέρος ήταν βέβαιος, το διάβαζε στα μάτια του πως θα 'κανε ό,τι μπορούσε για να βοηθήσει το γιο του. Άσχετα απ' αυτό θα ξανάβγαινε ν' ανταμώσει τον στρατιωτικό υπεύθυνο και τους άλλους αρμόδιους.

Δεν πρόλαβε να φτάσει στο σπίτι. Ένας αντάρτης χτύπησε την πόρτα και μπήκε στο δωμάτιο, όπου ήταν μαζεμένες μερικές γυναίκες.

«Ποια είναι η σύζυγος του Μάντη;».

Η Μέλπω τον κοίταξε ανήσυχη.

«Εγώ. Τι θέλετε;», αποκρίθηκε ψυχρά.

«Μπορείτε να φέρετε στο σύζυγό σας τα πράματα που ζήτησε... Καλά θα ήταν να φέρνατε και κάτι για να φάει, γιατί το συσσίτιο που παίρνουν οι κρατούμενοι δεν φτάνει», πρόσθεσε.

Η Μέλπω ετοίμασε τα ρούχα του άντρα της. Ένα κοστούμι, μια φανέλα, εσώρουχα, κάλτσες. Όλα μάλλινα και ζεστά, φτιαγμένα με τα χέρια της. Εκτός απ' το πουκάμισο, που ήταν λινό κι αγορασμένο. Πήρε κι ένα σάκο με τρόφιμα. Βγαίνοντας είπε στις κοπέλες:

«Αν αργήσω, να κλείσετε τα γελάδια στο κατώι και να τα δέσετε καλά, γιατί κουτρούνται. Να μη ξεχάσετε να κλείσετε και τις κότες».

Οι κοπέλες είχαν αλλού το νου τους.

«Ακούσατε τι είπα;», παρατήρησε υψώνοντας τη φωνή της. Η Δάφνη είχε βαρεθεί ν' ακούει τις συμβουλές της.

«Αχ, μωρ' μάνα, μας ορμηνεύεις σα να 'μαστε παιδάκια. Πήγαινε γιατί θ' αργήσεις».

Η Δάφνη με την Ανθούλα, την αδερφή του αρραβωνιαστικού της, έμειναν ολομόναχες. Στον οντά επικρατούσε απόλυτη σιωπή. Η πόρτα, που τις προηγούμενες μέρες ανοιγόκλεινε συνέχεια, παρέμεινε κλειστή απ' το πρωί. Και δεν είδαν να βγαίνει κανένας. Όσο βρισκόταν η Μέλπω στο σπίτι, δεν τόλμησαν να δούνε τι συμβαίνει.

Η Ανθούλα πλησίασε στον οντά που έμεναν οι αντάρτες, πατώντας στα νύχια. Χτύπησε την πόρτα.

«Εμπρός!», ακούστηκε η φωνή ενός αντάρτη.

Μπήκε σιγά, καρδιοχτυπώντας. Τι να 'παθε; Ο αντάρτης με τα γυαλιά καθόταν πλάι στο τζάκι, τυλιγμένος με μια κουβέρτα και διάβαζε.

Σαν είδε την κοπέλα, άφησε τα φυλλάδια παράμερα.

«Περάστε. Θέλετε κάτι;», είπε εύθυμα.

Κοίταξε γύρω της κατάπληκτη. Το δωμάτιο ήταν άδειο.

«Πού είναι οι άλλοι;».

«Έφυγαν. Θέλετε κάποιον;».

Τα πρόσωπα των ανταρτών έρχονταν στη μνήμη της. Κοκκίνισε. Άλλαξε θέμα.

«Μα γιατί κάθεστε έτσι; Γιατί αφήσατε τη φωτιά να σβήσει;».

Ο αντάρτης σηκώθηκε. Άρχισε να διπλώνει την κουβέρτα.

«Κάψαμε αρκετά ξύλα. Δεν θα 'ταν σωστό να υποφέρετε για λόγου μου. Εξάλλου είμαι μόνος μου κι αντέχω στο κρύο».

«Τι λέτε, συναγωνιστή; Θα παγώσετε. Πάω να φέρω ξύλα».

Ο αντάρτης έβγαλε τα γυαλιά και σύλωσε πάνω της τα κουρασμένα του μάτια.

«Μια στιγμή, παρακαλώ. Πρέπει να με βοηθήσετε για να λύσω την απορία μου».

Σταμάτησε με το χέρι στο πόμολο της πόρτας. «Τι ευγενικός, πόσο όμορφα μιλάει», είπε μέσα της. Η καρδιά της συνέχιζε να χτυπάει δυνατά. Αναρίγησε. Παράξενο πράγμα, δεν αισθάνθηκε φόβο, λίγη ντροπή μόνο. Τον είδε να ψάχνει στην τσάντα του και να βγάζει κάτι τσαλακωμένα χαρτιά.

«Πού είναι ο μικρός που πέρασε από 'δω μ' ετούτα τα φυλλάδια;».

«Θα λέτε για το Λάμπρο. Εδώ πιο κάτω μένει. Θέλετε να τον φωνάξω;».

«Αν είναι εύκολο».

Ύστερα από λίγα λεπτά ο αντάρτης ξανάδε το παιδί. Ήταν στρουμπουλό, φαρδοπρόσωπο, με μεγάλα καστανά μάτια. Του έκανε εντύπωση ο τρόπος που τον κοιτούσε. Σαν να 'θελε να του πει κάτι.

«Γιατί δεν ήρθες να πάρεις τα χαρτιά σου;».

«Γιατί νόμιζα πως τα χρειάζεστε».

«Έχεις δίκιο. Θ' άξιζε να έχει κανένας ένα τέτοιο βιβλίο. Είναι μια ολόκληρη περιουσία», είπε ο αντάρτης.

Καθώς κοιτούσε τ' αποκόμματα που κρατούσε στα χέρια του, έδειχνε σα να μην ήθελε να πιστέψει πώς ήταν δυνατό να υπάρχει άνθρωπος σε κείνο το φτωχό, καθυστερημένο χωριό, ο οποίος ένιωθε την πνευματική ανάγκη να διαθέσει

ένα τεράστιο χρηματικό ποσό για την αγορά του πολύτιμου αυτού βιβλίου.

«Τώρα που ξέρεις την αξία του βιβλίου αυτού, πρέπει να προσέχεις και να μην κόβεις τα φύλλα του».

«Δεν τα 'κοψα εγώ», είπε ο Λάμπρος.

Ο αντάρτης έριξε μια ματιά σε μια εικονογραφημένη σελίδα και, σα να μην άκουσε τίποτα, πρόσθεσε:

«Όποιος καταστρέφει το βιβλίο είναι κακός άνθρωπος. Μπορεί, βέβαια, να μην αναγνωρίζει την αξία τους, αλλά η πράξη του αυτή δεν δικαιολογείται».

Τα μάτια του Λάμπρου γυάλιζαν. Θα 'κλαιγε απ' το κακό του.

«Σας είπα, δεν το 'κανα εγώ».

«Δεν μπορώ να σε πιστέψω, αν δεν μου πεις ποιος το 'κανε».

Ο Λάμπρος αποφάσισε να πει την αλήθεια, χωρίς να κρύψει τίποτα.

«Δεν είναι μόνο ένα βιβλίο, που είπατε. Είναι πολλά. Είναι του δάσκαλου. Στο δωμάτιο που είναι τα βιβλία μένουν τώρα αντάρτες. Αυτοί μπορεί να ξέρουν ποιος καταστρέφει τα βιβλία. Εγώ βρήκα τα φύλλα αυτά στο λάκκο. Υπάρχουν κι άλλα πολλά φύλλα εκεί, αλλά είναι... μαγαρισμένα».

Ο αντάρτης κοίταξε τα χέρια του αηδιαστικά. Άλλαξε όψη.

«Θα μου δείξεις το σπίτι του δασκάλου;».

Ο Λάμπρος φοβήθηκε. Τι ήθελε και μάζεψε αυτά τα παλιόχαρτα και ήρθε να τα δείξει στα ξαδέρφια του, για να τα δει ο αντάρτης;

Η Μέλπω περίμενε υπομονετικά μπροστά στο κρατητήριο κρατώντας μια βελέντζα και την αλλαξιά του συζύγου της. Είχε πάει μαζί της και η Σοφία και στεκόταν δίπλα της, με τον τορβά στο χέρι, γεμάτη τρόφιμα.

Το κρατητήριο ήταν μονώροφο με κατώι, σκαρφαλωμένο στη βουνοπλαγιά, όπως όλα τα σπίτια του χωριού. Τα παράθυρά του μικρά, καρφωμένα με σανίδια. Μπροστά στην εί-

σοδο ένα φύλακας στεκόταν ακίνητος. Ένας άλλος έκανε το γύρο του σπιτιού, κοντοστέκοντας κάθε τόσο, σα να 'κουγε κάτι. Απ' τ' αντικρινό σπίτι, που ήταν δίπατο και ψηλό, πρόβαλε ο υπεύθυνος της φυλακής. Ήταν κοντός, γεροδεμένος. Κοίταξε τις γυναίκες με ύφος αυστηρό.

«Τα ρούχα και τα καλύμματα ακουμπήστε τα εκεί», είπε δείχνοντας το σωρό με τις πέτρες.

Την ίδια στιγμή ζήτησε να βγάλουν τα τρόφιμα. Πήρε πρώτα το ψωμί κι άρχισε να το κόβει σε μικρά, ίσια κομμάτια, σαν αντίδωρο.

Η Σοφία παραξενεύτηκε.

«Συναγωνιστή, τι θ' απομείνει αν το κάνετε όλο τρίμματα;».

Ο αντάρτης την κοίταξε άγρια.

«Δεν θα μας πείτε εσείς πώς πρέπει να κάνουμε τη δουλειά μας!».

Αγνόησε την παρατήρησή του.

«Πρώτη φορά βλέπω να ψάχνουν στο ψωμί».

«Πολλά λέτε, κυρά μου, προσέξτε μη σας βγει σε κακό!».

Η γυναίκα έκλεισε το στόμα της για λίγο. Ο υπεύθυνος κάλεσε το φύλακα κοντά του.

«Μπορείς να πάρεις τα τρόφιμα και να τα δώσεις στον κρατούμενο».

Η Μέλπω στεκόταν ανήσυχη δίπλα του.

«Συναγωνιστή, δεν θα μας αφήσετε να τον δούμε;», ρώτησε διστακτικά.

«Όχι, απαγορεύεται», της απάντησε χολωμένος, παίρνοντας τα ρούχα και το κάλυμμα.

«Συναγωνιστή», διαμαρτυρήθηκε πάλι η Σοφία, «αν είναι να τα κάνετε κι αυτά κομμάτια, να τα πάρουμε πίσω».

Ο υπεύθυνος της φυλακής έσφιξε τα δόντια, γύρισε απότομα και μπήκε στ' αντικρινό σπίτι.

Οι Μανταίοι είχαν φτάσει στην Πυξαριά, δέκα χιλιόμετρα έξω απ' την Κόνιτσα. Τρεις κορυφές ορθώνονταν μπροστά τους, το Μακροβούνι, η Τραπεζίτσα και η Γκαμήλα. Πίσω απ' τον Αϊ-Λια η πόλη. Δεξιά, στο κάτω μέρος, φαίνονταν ο κάμπος και το ποτάμι, που κυλούσε βουρκωμένα και διακλαδιζόταν εδώ κι εκεί μες στη φαρδιά κοιλάδα.

Το κοπάδι τους βοσκούσε στη δασωμένη βουνοπλαγιά. Δεν τολμούσαν να βγούνε πάνω στα ισιώματα, γιατί φοβούνταν μήπως τους δει ο στρατός και τους χτυπήσει με το πυροβολικό.

Το βράδυ παρατήρησαν περίεργες κινήσεις ανταρτικών τμημάτων. Έπιαναν τις κορυφές και προχωρούσαν βαθιά στα ρέματα. Ένωσαν να κινδυνεύουν.

«Πρέπει να πάρουμε τα μέτρα μας», είπε ο Ηλίας.

«Τι μέτρα να πάρουμε εδώ που είμαστε;».

«Να τραβηχτούμε πίσω», είπε στον αδερφό του.

Εγκατέλειψαν τα βοσκοτόπια και κατέβασαν το βιο τους στην κοιλάδα του Σαραντάπορου. Την άλλη μέρα, παραμονή Χριστουγέννων, άρχισε να πέφτει χιονόνερο. Άσπρισαν οι κορυφές. Ένα μικρό τμήμα από μεταγωγικά, με βαρύ οπλισμό, πέρασε δίπλα απ' το γρέκι τους. Λίγο αργότερα φάνηκε πάλι ένα σώμα καβαλάρηδων. Ο βοριάς έδερνε τους άντρες κι απ' τις χλαίνες τους έσταζαν σταγόνες νερού. Πέρασαν βιαστικά με κατεύθυνση τον Προφήτη Ηλία της Εξοχής. Ο Ηλίας ξεχώρισε τον αρχηγό του Δημοκρατικού Στρατού να πορεύεται ανάμεσα στους άλλους.

«Ο Μάρκος!», είπε σιγά.

«Μπα; Πώς και δεν είναι ο Γιαννούλης μαζί τους;», αναρωτήθηκε ο Βασίλης.

Το βράδυ, που κάθονταν στο καλύβι, μπροστά στη φωτιά, η κουβέντα στράφηκε πάλι γύρω απ' το ίδιο θέμα.

«Αυτοί οι άνθρωποι δεν φοβούνται τίποτα. Ούτε πείνα, ούτε κακοκαιριά», είπε ο Ηλίας.

«Να δούμε πόσο θ' αντέξουν».

«Θ' αντέξουν, λένε, τους βοηθάνε και οι πέτρες ακόμα».

«Μην ακούς τι λένε. Ο βασιλιάς έχει στο πλευρό του ολόκληρη Αμερική».

Τα σκυλιά είχαν εξοικειωθεί με τους ξένους που περνούσαν απ' το κοπάδι κι έπαψαν να γαβγίζουν. Ξαφνικά, χωρίς ν' αντιληφθούν τίποτα, δυο άντρες παρουσιάστηκαν στην είσοδο της καλύβας. Ήταν ο ξάδερφός τους ο Μίχος κι ο Αντωνίου. Πετάχτηκαν πάνω και τους αγκάλιασαν.

«Μίχο, ξάδερφε!», δάκρυσε ο Ηλίας.

Ο Μιχάλης έσφιξε την καρδιά του.

«Τι με κοιτάς έτσι; Εγώ είμαι. Άλλαξα λίγο, μα δεν πειράζει. Είναι απ' την πορεία. Είδαμε το κοπάδι σας και γυρίσαμε να σας δούμε, όχι για να σας στενοχωρέσουμε».

«Καλά κάνατε. Είχαμε καιρό ν' ανταμώσουμε. Καθήστε», είπε ο Βασίλης απλώνοντας την κάπα του.

«Βιαζόμαστε».

«Καθήστε, έστω για μια στιγμή».

Ο Μιχάλης μισογονάτισε μπροστά στη φωτιά. Άπλωσε τα χέρια πάνω απ' τη φλόγα, σα να 'θελε να την αγκαλιάσει. Το πρόσωπό του φλόγιζε, χαμογελούσε. Τα ξαδέρφια του παραξενεύτηκαν.

«Τι συμβαίνει; Από πού έρχεστε; Για πού πάτε;».

Τους κοίταξε αναμμένος, όλο χαρά.

«Από γλέντι ερχόμαστε, σε γάμο πάμε...».

Ο Ηλίας στράφηκε προς τον Αντωνίου.

«Μπορείς να μας εξηγήσεις τι εννοεί;».

Ο Μιχάλης χαμογέλασε, τα μάτια του έλαμπαν.

«Δεν υπάρχουν μυστικά πια, αν θέλετε να ξέρετε. Πάμε να χτυπήσουμε την Κόνιτσα κι απ' αύριο θα 'χουμε δική μας κυβέρνηση, δικό μας κράτος».

Για να τα λέει αυτά ο Μίχος κάτι θα ξέρει. Θα 'ναι αλήθεια, σκέφτηκε ο Ηλίας. ποιός θα 'ξερε, αν δεν ήξερε αυτός; Ύστερα από την υποχώρηση του Ελληνικού Στρατού απ' την Αλβανία, ο Μίχος τριγυρνούσε στα πεδία των μαχών, στον Αϊ-Λια της Φούρκας και στις κορυφές τη Ζούζουλης, κι έψαχνε για όπλα και πολεμοφόδια. Τη στρατιωτική του στολή την κρατούσε σε κάποιο κρυφό μέρος, μαζί με το όπλο του, ένα αγγλικό ταχυβόλο. Εντάχτηκε απ' τους πρώτους στα τμήματα του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού στην περιοχή του Γράμμου, πάνοπλος, έτοιμος για τη μάχη. Έλεγαν μερικοί ότι το τμήμα του είχε φτάσει μέχρι τον Όλυμπο και την Γκιώνα. Σε κάποια μάχη αιχμαλωτίστηκε απ' τους Γερμανούς, αλλά τους ξέφυγε την ώρα που τον πήγαιναν για εκτέλεση, πηδώντας σ' ένα γκρεμό. Βροχή οι σφαίρες έπεφταν πάνω του, μα δεν άγγιξαν το κορμί του. Το γεγονός αυτό μαθεύτηκε στο χωριό. Οι κάτοικοι, που ζούσαν μέσα στο πνευματικό σκοτάδι και την έξαρση του απελευθερωτικού αγώνα, έπλασαν το μύθο που έλεγε ότι είχε πάνω του Τιμίο Ξύλο και οι σφαίρες δεν τον έπιαναν. Σαν έφυγαν οι Γερμανοί κι ήρθαν οι σύμμαχοι να απονεύμουν την ελευθερία στους Έλληνες, την ελευθερία την οποία είχαν καρδίσει με το αίμα τους, πολλοί αγωνιστές πήγαν να σβήσουν απ' τη μνήμη τους και τον ίδιο τον εαυτό τους, για να γλιτώσουν απ' τα βάσανα. Ο Μίχος δεν ακολούθησε το παράδειγμά τους. Πήρε την πανοπλία του κι εξαφανίστηκε. Άλλοι έλεγαν ότι κρυβόταν στα βουνά και άλλοι ότι βρισκόταν έξω, μαζί με το Γιαννούλη. Δεν άργησε να ξαναφανεί. Στα μέσα του '46 χτύπησε τους χωροφύλακες στα Λιβάδια της Κοτύλης, που τρομοκρατούσαν τους κατοίκους της περιοχής. Μετά από λίγο απελευθέρωσε τους Ντεντσιώτες απ' το κρατητήριο της Πυρσόγιαννης...

Ο Μιχάλης διέκοψε τη σκέψη του.

«Πού είναι ο Θανάσης; Έπιασε από τώρα την κόχη;», αστειεύτηκε.

«Στο Μοναστήρι της Φούρκας», απάντησε ο Ηλίας.

«Γιατί;».

«Μακάρι να ξέραμε».

Ο Μιχάλης προσπάθησε να κρύψει την πικρία που του προκάλεσε η είδηση αυτή. Δεν τα κατάφερε όμως. Το πρόσωπό του ίσκιωσε.

«Σ' αυτό τον πόλεμο συμβαίνουν πολλά παράξενα, μην ανησυχείτε, όμως, θα περάσουν, μια μπόρα είναι».

Ο Ηλίας θυμήθηκε κάποιο περιστατικό που είχε ταραξει την ψυχή του κι αντίδρασε απότομα.

«Είναι μερικά πράγματα που δεν διορθώνονται κι αφήνουν αγιάτρευτες πληγές...».

Ο Μιχάλης βύθισε το βλέμμα στο πρόσωπό του.

«Κατάλαβα τι θέλεις να πεις», τον διέκοψε, «Θέλεις ν' ακούσεις και τη δική μου γνώμη; Οι εικόνες των συλλήψεων που έχεις στο νου σου είναι μια μόνο λαβωματιά στο κατατρυπημένο κορμί του λαού μας. Αν το 'ξερες, δεν θα τα 'λεγες αυτά. Να 'σαι πιο προσεκτικός».

«Μπορεί να 'χεις δίκιο...».

«Δίκιο έχουμε όλοι, αλλά πρέπει να βλέπουμε τα γεγονότα στις πραγματικές τους διαστάσεις».

«Ξέρω να πω ένα πράγμα μόνο: δεν μετριέται ο πόνος».

Χώρισαν πάνω στη συζήτηση χωρίς ν' αποχαιρετιστούν, χωρίς να καταλάβουν καλά-καλά πώς έγινε αυτό, κι έμειναν όλοι με τις τύψεις που τους προκάλεσε η πικρή κουβέντα.

Βαθύ, αδιαπέραστο σκοτάδι κάλυπτε τα βουνά. Τ' αντάρτικα τμήματα πλησίαζαν στις οχυρώσεις του στρατού, διασχίζοντας το πυκνό δάσος με τα πεύκα και τις βελανιδιές.

Με δυσκολία ο Σοφιανός παρακολουθούσε τις κινήσεις των ανταρτών. Παραποनिόταν ότι έπρεπε να βρίσκεται κοντά στα τμήματα.

Σύνδεσμοι, αξιωματικοί, πολιτικοί επίτροποι συνέχιζαν ν' ανεβαίνουν στην κορυφή του Κούκου, πάνω απ' τα Καβάσιλα, και να ενημερώνουν το διοικητή της επιχείρησης για την ετοιμότητα των τμημάτων τους. Φλόγα αισιοδοξίας έκαιγε στα μάτια του. Κατέβηκε απ' το παρατηρητήριο και μπήκε σε μια

καλύβα που ήταν κάτω, στην πλαγιά του βουνού. Ανώτατοι αξιωματικοί κι επιτελάρχες στέκονταν γύρω απ' το χάρτη της επιχείρησης. Ανάμεσα στους στρατιωτικούς διακρινόταν ο αρχηγός του Δημοκρατικού Στρατού, προσηλωμένος στο χάρτη. Ο Σοφιανός στάθηκε προσοχή αντίκρου του.

«Σύντροφε στρατηγέ, τα τμήματα βρίσκονται στις θέσεις εφόρμησης».

Ο Αρχιστράτηγος σήκωσε το κεφάλι και τον κοίταξε με βαθύ, διαπεραστικό βλέμμα. Το πρόσωπό του φωτίστηκε. Ήταν μια λάμψη που διάρκεσε μια στιγμή μόνο κι έσβησε απότομα, κάτω από ένα σύννεφο έγνοιας κι ευθύνης.

Ακούστηκαν μακρινές ομοβροντίες. Τα βουνά αντήχησαν άγρια κι ο ήχος μεταφερόταν από μέρος σε μέρος. Ο Αρχιστράτηγος έριξε πάνω του τη χλαίνη και βγήκε στο παρατηρητήριο. Κάτω, στο Μπουραζάνι, η ρεματιά άστραφτε. Ένας αξιωματικός έφτασε επί τροχάδην.

«Συναγωνιστή στρατηγέ! Έφτασε σήμα. Η γέφυρα βρίσκεται στα χέρια μας».

Ο Αρχιστράτηγος στράφηκε στον αξιωματικό Διαβιβάσεων.

«Μεταδώστε στο σύντροφο ταξίαρχο τη διαταγή να οργανώσει την άμυνα της διάβασης».

Φυσούσε δυνατά. Ο Αρχιστράτηγος κούμπωσε το μανδύα και στράφηκε τώρα στους διοικητές, που περίμεναν τις διαταγές του.

«Συναγωνιστές! Έφτασε η μεγάλη στιγμή να κάνουμε το χρέος μας. Από τούτη τη μάχη θα κριθεί η τύχη του αγώνα, το μέλλον της Ελλάδας».

Μέσα στην έκσταση που είχε κυριέψει όλους, ο Αρχιστράτηγος διέταξε το διοικητή της επιχείρησης να μεταβεί στη βάση εφόρμησης.

«Σύντροφε ταξίαρχε, σπεύσατε στο πόστο σας».

Ο σταθμός διοίκησης της Ταξιαρχίας του Εθνικού Στρατού βρισκόταν σ' ένα διώροφο σπίτι, στην άκρη της πόλης,

με αυλή και μικρό κήπο με περίφραξη. Πίσω απ' το σπίτι άρχιζε το δάσος με τους γράβους και τα πεύκα, μέσ' απ' τα οποία πρόβαλλαν τ' απόκρημνα βράχια της Τραπεζίτσας. Δεν ήταν γνωστό αν το δίκτυο πληροφοριών είχε επισημάνει τις κινήσεις των ανταρτών κι αν είχαν δοθεί οι σχετικές διαταγές για την απόκρουση της επίθεσης.

Ο ταξίαρχος Δόβας πάντως είχε κακή προαίσθηση. Παρέμεινε στο γραφείο του ως τα μεσάνυχτα. Με τους πρώτους πυροβολισμούς πετάχτηκε πάνω, άρπαξε το τηλέφωνο και διέταξε οι δυνάμεις του στρατού να τεθούν σε συναγερμό.

Μπροστά στο σταθμό διοίκησης εκδηλώθηκε απότομη κίνηση, τρεχάματα πέρα δώθε. Ένα τζιπ διέσχισε την πόλη κορνάροντας. Στα σπίτια άναβαν τα φώτα. Σε λίγα λεπτά περρασαν μερικά οχήματα με στρατιώτες.

Ο ταξίαρχος πήδησε σε μια μοτοσικλέτα.

«Ολοταχώς για το Μπουραζάνι», είπε στο μοτοσικλετιστή.

Ο οδηγός έκανε μια απότομη στροφή και χάθηκε στο σκοτάδι. Δυο στρατιώτες από την προσωπική φρουρά του ταξίαρχου έβαλαν μπρος τις μηχανές κι έτρεξαν πίσω.

Το πυροβολικό των ανταρτών άρχισε να βάλλει πάνω από μια κορυφή. Ο ουρανός άστραφτε, σα να 'πεφταν αστραπές. Τα βλήματα έπεφταν βροχή στον προφήτη Ηλία της Κόνιτσας. Το έδαφος τρανταζόταν. Πέτρες, χώματα, καπνοί σηκώνονταν στον αέρα. Οι φαντάροι ρίχνονταν στα χαρακώματα.

Μέσα στην πόλη ξέσπασε πανικός. Οι κάτοικοι έβγαιναν στις αυλές, έτρεχαν στους δρόμους. Άλλοι πήγαιναν δεξιά, άλλοι αριστερά, δεν έβρισκαν μέρος να κρυφτούνε. Τα όργανα της τάξης σφύριζαν αδιάκοπα, έδιναν διαταγές:

«Όλοι στα σπίτια σας! Να μην τολμήσει κανείς ν' απομακρυνθεί!».

Οι μοτοσικλετιστές είχαν φτάσει στην άκρη της πόλης. Ο ταξίαρχος άκουσε τις ομοβροντίες, τις κραυγές των κατοίκων και άλλαξε γνώμη.

«Πίσω, στην πόλη!».

Κάτι φοβερό έπεσε στην αντίληψή του, μετάνιωσε πάλι.
«Αριστερά! Πάτε αριστερά, προς τα φυλάκια, για τη γραμμή αμύνης».

Ανέβαιναν τις στροφές για τα φυλάκια. Η μηχανή βούιζε. Πέτρες και κουρνιαχτός σηκώνονταν πίσω της. Σ' ένα σημείο, που στένευε ο χωματόδρομος, η μοτοσικλέτα τινάχτηκε στον αέρα. Σύννεφο καπνού σκέπασε το μέρος που έπεσε ο ταξίαρχος.

Στα φυλάκια, πάνω στα υψώματα της πλάκας, επικρατούσε σύγχυση. Οι φαντάροι προαισθάνονταν ότι θα δέχονταν επίθεση. Ήταν λίγοι, δεν θα μπορούσαν να υπερασπίσουν τις θέσεις τους.

Στο μεταξύ, έφτασε η είδηση ότι έπεσε ο διοικητής. Έχασαν το ηθικό τους. Εγκατέλειψαν τις θέσεις τους κι έτρεχαν στον κατήφορο. Οι αξιωματικοί έβγαιναν μπροστά τους με τα περίστροφα στα χέρια.

«Πίσω! Στις θέσεις σας! Θα προβάλουμε άμυνα. Διαταγή του διοικητή!».

Έπεσε μια φωτοβολίδα. Ο τόπος άστραψε σα να 'ταν μέρα. Ένας φαντάρος ψηλός, γεροδεμένος όρθωσε τ' ανάστημά του μπρος στο λοχία που ήταν μισός απ' αυτόν.

«Ποιος διοικητής; Ο κύριος διοικητής εφονεύθη».

«Ποιος το πε, μωρέ; Ο κύριος διοικητής μάχεται στο ύψωμα».

Ο φαντάρος στράφηκε στους συναδέλφους του, που υποχωρούσαν άτακτα.

«Ρε κιοτήδες! Ο μέραρχος μάχεται στην κορυφή», φώναξε.

Οι πυροβολισμοί φούντωναν, απλώθηκαν σ' όλη την κορυφογραμμή. Οι αντάρτες προχωρούσαν.

Ο Σοφιανός γλίστρησε μέσ' απ' τα κλαριά και βρέθηκε στη γραμμή του πυρός, πίσω απ' τη διμοιρία του Μιχάλη. Το ηθικό των ανταρτών αναπτερώθηκε.

«Συναγωνιστή ταξίαρχε, τους τάραξαν τα κανόνια μας, δεν έχουν πού να σταθούν», είπε ένας μαχητής.

«Είναι μόνο η αρχή, θα πάθουν ακόμα χειρότερα», απάντησε.

Τ' αντάρτικα ορειβατικά σίγησαν ξαφνικά, όπως είχαν αρχίσει. Ο αντάρτης κατεχόταν ακόμα απ' τον παράφορο ενθουσιασμό.

«Σκόνη θα 'γιναν τα πολυβολεία τους. Δεν θα 'μεινε κανείς ζωντανός», ανασηκώθηκε να δει τι γίνεται.

Απ' τον Αϊ-Λια της Κόνιτσας έρχονταν αδέσποτες σφαίρες. Έκοψαν τη φωνή του αντάρτη.

Ο Μιχάλης είχε στο νου του το ύψωμα που έπρεπε να καταλάβει.

«Επάνω τους», φώναξε.

Οι αντάρτες αφού όρμησαν μέσ' απ' το σκοτάδι, αναρριχήθηκαν στο ύψωμα. Οι πυροβολισμοί και οι πολεμικές κραυγές που ακούγονταν στις γύρω κορυφές έζωναν τώρα και το λόφο. Οι στρατιώτες απάντησαν με καταγιγιστικές ομοβροντίες. Ο Μιχάλης σταμάτησε πίσω από μια μεγάλη πέτρα. Οι σφαίρες περνούσαν δίπλα του και χτυπούσαν πάνω στο βράχο. Οι φαντάρτοι καλούσαν βοήθεια, έριχναν φωτοβολίδες. Χρυσοκόκκινες αναλαμπές έλουζαν το λόφο. Δεν τολμούσε να σηκώσει κεφάλι. Κοίταξε πίσω τους συντρόφους του. Είχαν κολλήσει στο έδαφος. Ανάμεσα σε δυο αναλαμπές γλίστρησε σαν ίσκιος κι έφτασε στη ράχη, δίπλα στο πολυβολείο. Οι άντρες της διμοιρίας του έστρεψαν τα πυρά στο εχθρικό οχύρωμα κι ανάγκασαν τους στρατιώτες να περιορίσουν το πεδίο βολής. Ο Μιχάλης ανασηκώθηκε, έφερε το πάντσαρ στον ώμο και σημάδεψε. Ένας δυνατός ήχος ακούστηκε μες στους καταγιγιστικούς πυροβολισμούς. Το πολυβολείο τυλίχτηκε στους καπνούς. Φλόγα ξεπήδησε μέσ' από την πολεμίστρα. Ακολούθησε πάλι μια ισχυρή έκρηξη, η οποία μετέτρεψε το πολυβολείο σ' ένα σωρό από πέτρες και κουρνιαχτό. Οι αντάρτες διείσδυσαν στην αμυντική γραμμή του στρατού. Κατέλαβαν τη μια οχύρωση ύστερ' απ' την άλλη. Σε λίγες ώρες είχαν κυριέψει όλη την κορυφογραμμή, απ' την Πλάκα μέχρι το Μπουραζάνι.

Μια ομάδα στρατού αμυνόταν ακόμα στην περιοχή της Ηλιόρραχης.

Ο Σοφριανός διέταξε ένα μικρό τμήμα να συντρίψει τα υπολείμματα του στρατού κι άλλες δυνάμεις να στραφούν ενάντια στην Κόνιτσα.

Χίλιοι διακόσιοι αντάρτες κατέβαιναν από ράχες και ρεματιές, με τη σκέψη ότι θα 'παιρναν την πόλη και θ' άλλαζαν τη μοίρα της Ελλάδας.

Είχε αρχίσει να χαράζει. Πυκνή καταχνιά κρεμόταν πάνω απ' τον κάμπο της Κόνιτσας. Στο βάθος διακρίνονταν τα βράχια της Τύμφης. Ορθώνονταν σκαλωτά στο βαρύφορτο ουρανό. Κάτω τ' άγριο και αδιάβατο φαράγγι μέσ' απ' το οποίο έβγαινε πυκνή ομίχλη και φαινόταν σα να 'ταν κρατήρας. Μπροστά, στο στόμιο του φαραγγιού, τ' αψιδωτό γεφύρι και το ποτάμι, που ξεχειλούσε στον κάμπο ορμητικά. Στη δεξιά όχθη πρόβαλλε μια μικρή έκταση, η οποία ανηφόριζε ομαλά και σφηνωνόταν στα βουνά.

Η πολιτεία καρδιοχτυπούσε ανάμεσά τους. Εκείνο το χειμωνιάτικο πρωινό φαινόταν άχαρη και πενιχρή, σαν ένα χωριουδάκι που το 'δεχνε η κακομοιριά.

Ένα καμπαναριό δέσποζε πάνω απ' τις στέγες των σπιτιών, με το μουντό σημείο του σταυρού. Αλλά την ίδια στιγμή μια άλλη εικόνα χαράχτηκε στην ψυχή τους: Η Κόνιτσα, στημένη στον τοίχο του βουνού.

Η μοίρα της Ελλάδας στόχευε πάνω της!

Ο Εθνικός Στρατός είχε περιβάλει την πόλη με «σιδερένιο αμυντικό τοίχο». Δεν μπορούσε να περάσει πουλί, όχι άνθρωπος.

Τ' αντάρτικα τμήματα πλησίαζαν στην Κόνιτσα επιφυλακτικά, το ένα μακριά απ' τ' άλλο. Πίσω τους ακολουθούσε μια φάλαγγα μεταγωγικών. Φτάνοντας στο ρέμα, κοντά στην πόλη, δέχτηκαν πυκνά, διασταυρωμένα πυρά. Κόλλησαν στο έδαφος. Ο στρατός έβαλλε απ' τα πλάγια του Προφήτη Ηλία.

Άρχισε όμως να βάλλει και μέσ' απ' την πόλη. Οι οβίδες έσκαζαν δεξιά κι αριστερά. Ο Μιχάλης άκουσε βογκητά δίπλα του. Ένας μαχητής σπάραζε καταγής. Είχε χτυπηθεί στην ωμοπλάτη. Αιμορραγούσε. Βάφτηκε κόκκινη η χλαίνη του. Στήριξε τα χέρια στο έδαφος κι έκανε να σηκωθεί, μα το κεφάλι του κρεμάστηκε. Έπεσε με το πρόσωπο πλάγια. Τα μάτια του έμειναν ορθάνοιχτα. Ο Μιχάλης έσφιξε τα δόντια. Τινάχτηκε πίσω και με γοργά άλματα ρίχτηκε σ' ένα αυλάκι. Οι σφαίρες σφύριζαν πάνω του. Έρποντας μες στο νερό, μπροστά από τους μαχητές του που τον ακολουθούσαν, έφτασε στην άκρη του ρέματος. Μια οβίδα έσκασε παρέκει. Η κοίτη γέμισε κουρνιαχτό.

«Ευκαιρία να περάσουμε απέναντι», είπε.

Το ρέμα ήταν βαθύ, τα τοιχώματα απότομα. Δεν μπορούσαν ν' ανέβουν. Πήραν πάνω το ρέμα τρέχοντας. Σταμάτησαν κάτω από ένα βράχο, στα ριζά του βουνού. Στα πλάγια έσκαγαν χειροβομβίδες, σηκώνοντας τουλούπες καπνού.

«Απάνω τους!», ακούστηκε μια κραυγή.

Ήταν ο πολιτικός επίτροπος του λόχου τους, που ξεσήκωνε τους αντάρτες.

Σκαρφάλωσαν με χέρια και πόδια. Βγήκαν στην όχθη. Χωρίς να χάσουν χρόνο, όρμησαν μέσα σε κάτι θάμνους ακροβολώντας. Κάποια στιγμή ο Μιχάλης διέκρινε πάλι εκείνο το μικρόσωμο λοχία του Εθνικού Στρατού να μάχεται όρθιος, προσπαθώντας ν' ανακόψει την επίθεση. Έριξε πάνω του μια ολόκληρη δεσμίδα. Ο λοχίας στηρίχτηκε σ' ένα πεύκο.

«Ζήτω ο βασιλεύς», έκραξε.

Οι φαντάροι άρχισαν να υποχωρούν πισωπατώντας, πυροβολώντας συνέχεια. Σκόνταφταν στις πέτρες και στα κορμιά των νεκρών και πληγωμένων συναδέλφων τους. Ο λοχίας προσπαθούσε να κρατηθεί στα πόδια του βάλλοντας άστοχα. Κάποια στιγμή το όπλο γλίστρησε μέσ' από τα χέρια του κι έπεσε. Έπεσε κι αυτός συνάμα.

Ο Μιχάλης πλησίασε, έσκυψε πάνω του. Μια κηλίδα αίμα έτρεχε στο πρόσωπό του. Το βλέμμα του λοχία συγκεντρώ-

θηκε πάνω του, σα να 'θελε να του διαβάσει τη μοίρα. Ένωσε να κρυώνει μέσα του. Θα 'χανε την αίσθηση της πραγματικότητας.

«Πρόσεχε δεξιά...», φώναξε ο Αντωνίου.

Ο Μιχάλης πρόλαβε κι έπεσε στο έδαφος. Καλυμμένος πίσω απ' το κορμί του λοχία, συνειδητοποίησε τον κίνδυνο που τον απειλούσε. Σήκωσε προσεκτικά το κεφάλι κι αντιλήφθηκε τους Μάυδες που έβαλλαν μέσα από ένα χαμόσπιτο. Έριξε μια χειροβομβίδα, την τελευταία που του 'χε απομείνει.

Στο δεξιό πλευρό οι αντάρτες είχαν διαλύσει την άμυνα του στρατού και χύνονταν στους δρόμους της πόλης. Η κάτω Κόνιτσα έδειχνε έρημη κι εγκαταλειμμένη. Δίπλα στην εκκλησία καιγόταν ένα σπίτι. Πυκνός καπνός απλωνόταν γύρω και κάλυπτε την πόλη. Το φως της ημέρας διαπερνούσε με δυσκολία το μαύρο σύννεφο.

Ξαφνικά, ένα εκκωφαντικό βουητό χυθηκε πάνω στην πόλη. Ακούστηκαν δυνατές εκρηξεις. Τ' αεροπλάνα βομβάρδιζαν τα μεταγωγικά των ανταρτών έξω απ' την Κόνιτσα. Η φάλαγγα των τραυματισμένων, που απομακρυνόταν απ' το πεδίο της μάχης, διαλύθηκε. Ένα βομβαρδιστικό πέταξε χαμηλά, πάνω απ' τις στέγες, μυδραλιοβολώντας. Ο Μιχάλης στάθηκε πίσω από μια γωνιά. Το τμήμα του προχωρούσε. Σε λίγο θα 'φτανε στην πλατεία...

Η μάχη συνεχιζόταν για όγδοη μέρα. Ο κεντρικός δρόμος της πόλης, που ανέβαινε απ' τη γέφυρα του Αώου κι έφτανε μέχρι το ρέμα της Πηγής, περνώντας μέσα απ' την πλατεία με τα πλατάνια, είχε μετατραπεί σε γραμμή μετώπου και φονικών συγκρούσεων.

Ποτάμι αίμα ένωνε τον παλιό με τον καινούργιο χρόνο που έμπαινε.

Την αυγή της Πρωτοχρονιάς οι αντάρτες εξαπέλυσαν ακόμα μια επίθεση, για να σπάσουν την άμυνα του στρατού και να κυριέψουν το υπόλοιπο τμήμα της πόλης. Ο αντίπαλος ήταν οχυρωμένος στα σπίτια, πίσω απ' τους τοίχους και

τους φράχτες. Η πλατεία κι ο δρόμος τούς χώριζαν μόνο. Πυροβολισμοί έπεφταν απ' όλες τις μεριές. Το τμήμα του Μιχάλη πέρασε με άλματα την πλατεία και βρέθηκε μπρος στην κεντρική γραμμή. Όρμησε και δεύτερο και τρίτο τμήμα, μεγαλύτερα απ' το πρώτο. Ο δρόμος και η πλατεία γέμισαν από νεκρούς και πληγωμένους. Ο Μιχάλης σύρθηκε σ' ένα στενό, μπροστά μια είσοδος οδηγούσε σ' ένα δίπατο σπίτι. Δεξιά κι αριστερά ψηλά πεζούλια. Ένιωθε ότι κινδύνευε. Ενέτεινε την προσοχή του. Ξαφνικά, είδε ένα βαρύ αντικείμενο να πέφτει πάνω του. Έκανε ένα άλμα, έπεσε και κόλλησε στο καλντερίμι. Έγινε έκρηξη και τον πήραν τα βλήματα. Λαβωμένος αποτραβήχτηκε πίσω.

Σε μια γωνιά που σερνόταν, λουσμένος στα αίματα, τον είδε ο Αντωνίου. Τον σήκωσε, για να τον μεταφέρει στο σταθμό επίδεσης.

«Χτυπήθηκες βαριά;», ρώτησε ανήσυχος.

«Δεν έχω τίποτα... Κάτι θραύσματα από πέτρες με πήραν».

«Κρατήσου πάνω μου, θα σε πάω στο σταθμό επίδεσης».

«Άσε με, θα τα καταφέρω να πάω μόνος μου».

Προχώρησε σιγά. Βγήκε στην πλατεία της εκκλησίας. Ένιωθε τις δυνάμεις του να τον εγκαταλείπουν. Κρατήθηκε απ' τα κιγκλιδώματα του τοίχου, στο κάτω μέρος της αυλής, κάνοντας μερικά βήματα ακόμα.

Δύο μυδράλια έβαλλαν πάνω απ' το καμπαναριό. Ο Μιχάλης τινάχτηκε σύγκορμος και κατρακύλησε σε κάτι σκαλιά, που κατέβαζαν στο δρόμο.

Ο πολιτικός επίτροπος της διμοιρίας έτρεξε κοντά του. Έσκυψε να τον σηκώσει.

«Συναγωνιστή διμοιρίτη! Συναγωνιστή...».

Ο Μιχάλης μισάνοιξε τα μάτια. Ήταν θαμπά, λυπημένα.

«Γύρνα στα παιδιά. Είναι ανάγκη. Σε χρειάζονται... Πες τους να φυλάγονται. Αχ, με καίει στο στήθος», βόγκηξε.

«Κουράγιο, φτάνει ο νοσοκόμος».

«Δεν χρειάζεται... Δες τι γίνονται τα παιδιά».

«Μάχονται γενναία», είπε κοιτάζοντας πάνω του.

Το μυδράλιο εξακολουθούσε να βάλλει χωρίς διακοπή. Οι σφαίρες χτυπούσαν στον τοίχο. Βαθύς αναστεναγμός βγήκε απ' το στήθος του Μιχάλη. Το πρόσωπό του χαράχτηκε απ' τον πόνο.

«Κρίμα... Χάσαμε τόσα παλικάρια».

Ο πολιτικός επίτροπος βούρκωσε.

«Έχουμε αρκετές δυνάμεις ακόμα. Θα την κερδίσουμε τη μάχη, μ' ακούς; Θα την κερδίσουμε!».

Το φριχτό πανόραμα της μάχης έσβηνε στα μάτια του.

Όλη τη νύχτα, μέχρι αργά τα χαράματα, έπεφταν πυροβολισμοί. Πάνω απ' τον Αϊ-Λια της Κόνιτσας ο στρατός έριχνε φωτοβολίδες, κόκκινες, πράσινες, κίτρινες. Λαμποκοπούσαν τα βουνά, άστραφτε η πόλη. Οι κάτοικοι γύριζαν σιωπηλοί στο πεδίο της μάχης, σήκωναν τους νεκρούς και τους μετέφεραν σ' ένα απόμακρο μέρος.

Μια διμοιρία στρατού κατέφθασε στην πλατεία. Ο δρόμος κροτάλιζε απ' το βηματισμό.

«Τους ζυγούς λύσατε! Στις θέσεις σας!», έπεσε το πρόσταγμα.

Οι στρατιώτες έτρεξαν και στάθηκαν στα κράσπεδα του οδοστρώματος. Παντού γύρω τα σημάδια της μάχης. Οι κάτοικοι ζούσαν με την αίσθηση του κινδύνου στην καρδιά τους. Όσοι έτυχε να βρίσκονται στην πλατεία εκείνη τη στιγμή την εγκατέλειπαν γρήγορα.

Δυο στρατιωτικά τζιπ έφτασαν στην πλατεία ξαφνικά και σταμάτησαν κάτω απ' τα μεγάλα πλατάνια. Πίσω απ' το τζάμι του αυτοκινήτου διαφαινόταν ένα γυναικείο πρόσωπο να χαμογελά εθιμοτυπικά.

«Η βασίλισσα!», αναφώνησε κάποιος. «Ζήτω η βασίλισσα!».

Οι διαβάτες σταμάτησαν έκπληκτοι. Πλημμύρισε κόσμος η πλατεία. Η βασίλισσα πρόβαλε το κεφάλι απ' το παραθυράκι της αμαξόπορτας.

«Γεια σας! Γεια σας!», έλεγε κουνώντας το χέρι. «Ευχαριστώ για τα θερμά σας αισθήματα. Πιστεύω ότι πηγάζουν απ'

την αγάπη που τρέφετε για το βασιλιά μας. Γνωρίζετε πόσο με αγαπάει, αλλά πρέπει να το πω, πάνω απ' όλους κι απ' όλα αγαπάει την Ελλάδα και το λαό του».

«Ζήτω ο βασιλιάς! Ζήτω ο βασιλιάς!», φώναζαν εδώ κι εκεί χειροκροτώντας..

Τ' αυτοκίνητα απομακρύνθηκαν, έστριψαν δεξιά. Ένα κτίριο με σπασμένα τζάμια και τα σημάδια της μάχης στους τοίχους ορθωνόταν πέρα απ' τα χαμόσπιτα. Γύρω-γύρω σκοποί. Μπροστά στο προαύλιο, ένα τμήμα συντασσόταν για παρουσίαση όπλων. Οι άντρες της τάξης, χωροφύλακες και στρατιώτες, είχαν κλείσει τις διαβάσεις κι απαγόρευαν τη διέλευση ακόμα και για τους κατοίκους της γειτονιάς.

Η βασίλισσα πλησίαζε ανάλαφρα, λυγερή, με μακρύ κωνόχρομο πανωφόρι. Μπροστά στο τιμητικό άγημα, έχασε την ευθυμία της, αλλά το πρόσωπό της συνέχιζε να διατηρεί τη φεγγοβολιά και να ξεχωρίζει και το πιο αδρό χαρακτηριστικό του.

«Φαντάζομαι πόσο εμόχθησαν τούτα τα παιδιά», είπε στον αξιωματικό που πήγαινε δίπλα της.

«Μεγαλειοτάτη, είναι ο λόχος ο οποίος αντέκρουσε ηρωικώς τους συμμορίτας».

Πέρασε μεγαλόπρεπα χαιρετώντας τον κάθε οπλίτη με μια κλίση της κεφαλής, που ήταν σχεδόν αδιόρατη. Αξιωματικοί κάθε βαθμού έρχονταν καταποδιαστά. Σταμάτησαν, είπαν κάτι αναμεταξύ τους και κατευθύνθηκαν προς την είσοδο του κτιρίου ακολουθώντας τη βασίλισσα.

Στρατιώτες έτρεχαν στους διαδρόμους, έμπαιναν στις αίθουσες ερεθισμένοι. Δεκάδες αιχμάλωτοι μέσα, άμοιροι, πληγωμένοι. Έκαναν να κουνηθούν και, καθώς ήταν στριμωγμένοι ο ένας δίπλα στον άλλο, τα τραύματά τους χτυπιόνταν και φώναζαν απ' τον πόνο.

«Σκασμός σας, ρε! Έρχεται η βασίλισσα. Δεν ακούτε; Καθήκια, προδότες της πατρίδας...».

«Χάσου από 'δω κι εσύ κι η βασίλισσά σου. Πουλημένοι, υπηρέτες των ξένων!».

Οι φαντάροι κοκάλωσαν. Η βασίλισσα με την ακολουθία της φάνηκε στην είσοδο. Φούσκωσε η αίθουσα απ' τη συρροή. Οι αιχμάλωτοι ανασηκώνονταν κοιτώντας με δέος τους αναπάντεχους επισκέπτες.

Ένα βεβιασμένο μειδίαμα χαράχτηκε στα χείλη της βασίλισσας.

«Άκουσα φοβερά πράγματα για σας, σηκωθήκατε να πολεμήσετε την πατρίδα μας. Γιατί; Είμαστε όλοι παιδιά της», είπε προχωρώντας σιγά προς το κέντρο της αίθουσας, κοιτάζοντας γύρω της με υπεροψία.

Οι τραυματίες παραμέρισαν επιδεικτικά, άλλοι όρθιοι κι άλλοι συρτοί, γογγύζοντας.

«Δεν πολεμούμε την πατρίδα μας, αλλά τους εχθρούς της».

Η βασίλισσα σταμάτησε μπροστά στο νεαρό αντάρτη.

Τα χείλη της άρχισαν να τρέμουν σπασμωδικά.

«Δεν είστε Έλλην; Πώς ομιλείτε έτσι;».

«Άιντε από 'δω, που θα μας πεις εσύ αν είμαστε Έλληνες».

Γύρισε απότομα και μόλις βρέθηκε στο προαύλιο κοίταξε τον υπασπιστή εξοργισμένη.

«Τι αναίδεια!».

Οι αξιωματικοί της ακολουθίας στάθηκαν προσοχή.

«Μεγαλειοτάτη, γνωρίζαμε ότι είναι αμετανόητοι και διά τούτο δεν ηξιούντο της τιμής της επισκέψεως της Αυτής Μεγαλειοτάτης», είπε ο Διοικητής του Στρατού.

«Αντιθέτως. Ήταν ευκαιρία για να τους γνωρίσω καλύτερα. Στρατηγέ μου, απορώ πώς τους κρατάτε ακόμη».

Ο στρατηγός υποκλίθηκε κάνοντας ένα βήμα πίσω. Η βασιλική μεγαλοψυχία είχε εξαντληθεί.

«Την Κόνιτσα δεν ήθελαν; Αυτήν θέλω κι εγώ να βλέπουν την ώρα που θα πεθάνουν», ξεστόμισε.

«Μεγαλειοτάτη... Είναι φοβερό να ειπωθεί αυτό από τα βασιλικά σας χείλη».

Οι ακόλουθοι τινάχτηκαν απ' τις θέσεις τους, κοίταξαν κατάπληκτοι το στρατηγό. Η αίγλη του θάμπωσε στα μάτια τους.

«Βεβαίως, βεβαίως... Μόνο με τον τρόπο αυτό θ' απαλλαγεί η Ελλάς απ' το μίasma του κομμουνισμού», ακούστηκαν φωνές επιδοκίμασίας.

Έντονο βουητό έπνιξε τα αναφωνήματα. Γύρισαν όλοι βλέποντας ψηλά. Δύο αεροπλάνα πέταξαν πάνω απ' την Κόνιτσα, χάθηκαν πίσω απ' τη βουνοκορφή.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στον Ξερότοπο της Στράτσιανης βραδυπορούσε ένα τμήμα ανταρτών με τραυματίες. Περνούσε μέσ' απ' το κοπάδι των Μανταίων. Κάτω, στην όχθη του Σαραντάπορου, τα μουλάρια τους βοσκούσαν. Ο Ηλίας πρόσεξε τα βομβαρδιστικά να πετούνε προς το μέρος τους.

«Αυτό έλειπε, να τους χτυπήσουν και τ' αεροπλάνα, στα χάλια που είναι».

Ένωσαν ξαφνικά να κινδυνεύουν οι ίδιοι.

«Να κρυφτούμε κάπου».

Δεν πρόλαβαν να κουνηθούν. Οι αντάρτες έπαιρναν τα μέτρα τους.

«Καλυφτείτε! Καλυφτείτε!», φώναξαν απ' τη φάλαγγα.

Οι αδερφοί έψαχναν με τα βλέμματα γύρω τους. Το μέρος όπου στέκονταν ήταν ολόγυμνο. Μπορούσες να διακρίνεις και την παραμικρότερη κίνηση.

Οι αντάρτες πρόλαβαν να καλυφτούν στα χαμόκλαδα. Μια φωνή έφτασε στ' αυτιά τους.

«Συναγωνιστές, δεν ακούσατε; Καλυφτείτε!».

Κόλλησαν στο έδαφος. Στάθηκαν τυχεροί. Τ' αεροπλάνα χαμήλωσαν, χύθηκαν στην κοιλάδα του Σαραντάπορου κι άρχισαν να βομβαρδίζουν τη γέφυρα στο Δερβένι. Κάποια στιγμή την είδαν να γέρνει αργά και να βυθίζεται στα γκρίζα νερά. Πριν απομακρυνθούν, τ' αεροπλάνα έριξαν μερικές ριπές πάνω στα ζώα τους. Το μουλάρι του Ηλία μαζεύτηκε σωρό, τ' άλλα έτρεχαν στην ποταμιά.

Την επομένη πήραν εντολή να μετακινηθούν προς την περιοχή του Γράμμου. Ο χειμώνας είχε πλακώσει για καλά. Έπεφτε πυκνό χιόνι. Αν πήγαινε έτσι, σε λίγες ώρες θα κάλυ-

πτε τον τόπο μέχρι την όχθη του Σαραντάπορου. Το βιο θ' απόμεινε στο δρόμο. Ο Βασίλης ξέσπασε σ' ένα παράφορο θυμό.

«Θα τα δώσω να τα φάνε, να ησυχάσω για πάντα».

Δεν είχε άδικο. Ταλαιπωρούνταν στο δρόμο ενάμιση μήνα τώρα.

Ο Ηλίας προσπάθησε να καθησυχάσει τον αδερφό του.

«Ηρέμησε, ίσως βρεθεί κάποια λύση ακόμα... Ίσως να είναι καλύτερα έτσι. Θα 'μαστε πιο κοντά στις οικογένειές μας. Να 'χουμε τύχη μόνο να μη γίνει καμιά επιστράτευση».

Είχε ταλαιπωρηθεί το βιο τους περισσότερο απ' αυτούς, πηγαίνοντας πάνω-κάτω. Έτρωγε ό,τι έβρισκε στη γη: ξερά χόρτα, φύλλα, καλαμιές. Τι θα γινόταν τώρα, που θα τα σκεπαζε όλα τα χιόνι; Αυτή η σκέψη βασάνιζε συνέχεια το Βασίλη.

«Πάει, μέχρι εδώ ήταν, καταστραφήκαμε».

Ο Ηλίας κοίταξε το βιο, που βρισκόταν ακόμα στο γρέκι.

«Τα γίδια δεν έχουν τόσο ανάγκη. Θα τ' αφήσουμε στο Χάνι της Μόλιστας με τα παιδιά. Ο τόπος εκεί έχει πουρνάρι. Θα ξεχειμωνιάσουν κάπως. Εσύ τι λες;».

Δεν μπορούσαν να 'ναι σίγουροι για τίποτα εκείνες τις μέρες. Η κατάσταση άλλαζε από στιγμή σε στιγμή.

«Θα μείνουν εκεί μια-δυο μέρες, μέχρι να τους πουν πάλι να τραβηχτούν πίσω».

Ο Ηλίας γύρισε στα παιδιά, που άκουγαν σιωπηλά.

«Τι λέτε; Θα μείνετε;».

Συνέβαινε πρώτη φορά να ζητάνε τη γνώμη τους, μα τα παιδιά δεν παραξενεύτηκαν, ήταν δεκάξι ετών πια. Συνεννοήθηκαν με μια ματιά. Δεν πέρασε απ' το νου τους πως θα μπορούσαν ν' αρνηθούν.

«Θα μείνουμε», απάντησαν μαζί.

Ο Ηλίας δεν φάνηκε να χάρηκε απ' την απάντηση αυτή.

«Να 'στε προσεχτικοί», είπε συλλογισμένος. «Αν δείτε και πλησιάζει ο στρατός, να τα μαζέψετε και να τα φέρετε στο χωριό».

Την ώρα του βομβαρδισμού είχαν πληγωθεί τα ζώα τους. Δεν μπορούσαν να τα φορτώσουν, δεν ήταν όμως και για πορεία.

«Θα σας αφήσουμε και τα μουλάρια. Πιστεύουμε πως θα γερέψουν γρήγορα», είπε ο Βασίλης. «Να τα προσέχετε σαν τα μάτια σας. Κάνουν μια ολόκληρη περιουσία...».

Ο Θωμάς κοίταξε τις αποσκευές που είχαν μαζέψει σωρό.

«Πώς θα σηκώσουμε τόσα πράματα;», ρώτησε τον πατέρα του.

«Θα πάρουμε ό,τι μπορέσουμε».

Μια πυκνή στρώση χιονιού κάλυπτε το δρόμο. Τα πρόβατα είχαν βαρύνει, σέρνονταν αργά. Θ' άρχιζαν να γεννούν σε λίγες μέρες.

Ακόμα ένα αντάρτικο τμήμα τούς προσπέρασε έξω απ' τη Στράτσιανη. Άκουσαν μια φωνή να τους καλεί:

«Ηλία! Βασίλη! Πού είστε, μωρέ;».

Δεν κατάλαβαν ποιός ήταν, ο αέρας παραμόρφωνε τη φωνή του.

Μες στο θαμπό φόντο της μέρας, που ανεμοδέρνονταν οι νιφάδες, διέκριναν τη λιγνόκορμη σιλουέτα του Αντωνίου να 'ρχεται ολομόναχος.

«Εδώ! Εδώ!», αποκρίθηκαν.

Άφησαν κάτω τα πράματά τους. Ο νους τους πήγε στον ξάδερφο τους, πριν ακόμα πλησιάσει.

«Ο Μίχος πού είναι;».

«Τον τρώνε τα πουλιά στην Κόνιτσα», απάντησε ο Αντωνίου με πόνο.

Ο Ηλίας στηρίχτηκε στην αγκλίτσα. Σπάραζε ολόκληρος.

«Γιατί, μωρέ; Τι έγινε; Τόσα χρόνια στον πόλεμο σφαίρα δεν τον άγγιξε, στην Κόνιτσα του 'ταν γραφτό να μείνει;».

«Ανάθεμά την για πόλη! Τόσα παλικάρια έπεσαν για χατίρι της», βόγκηξε ο Αντωνίου, σα να του 'μπηξε κάποιος το μαχαίρι στα στήθια.

Σαν μολυβένια ασπίδα κάλυπταν τα σύννεφα τ' ανταρτο-

χώρια του Γράμμου. Μια φάλαγγα πλησίαζε στη Ζέρμα. Οι κάτοικοι βγήκαν στους δρόμους, όπως έκαναν κάθε φορά βλέποντας να 'ρχονται τραυματίες. Τους βαριά τραυματισμένους τούς μετέφεραν στα ζώα και με φορεία. Οι υπόλοιποι έρχονταν πεζοί. Οι φωνές του πόνου έφταναν στ' αυτιά τους και οι καρδιές τους ράγιζαν.

Η Διαμάντω στεκόταν σιωπηλή στην άκρη του δρόμου. Το φορείο που περνούσε από μπροστά της έφερνε ένα τραυματία με μισό κορμί, χωρίς πόδια. Σπάραζε απ' τον πόνο.

«Σκοτώστε με... Δεν θέλω τη ζωή μου».

Τα μάτια της πάνιασαν.

«Θεέ μου, πώς υποφέρουν!», είπε σκουπίζοντας τα δάκρυα.

Ο Χρήστος ο Αθανασίου, ένα απ' τα πιο δραστήρια στελέχη της οργάνωσης, πηγαινοερχόταν νευρικά, όλο σβελλάδα.

«Δεν χρειάζονται κλάματα οι συναγωνιστές, αλλά βοήθεια και περιποίηση», φώναξε.

Έτσι φερνόταν κάθε φορά που είχε να βγάλει πέρα κάποια σοβαρή αποστολή που του ανέθετε η οργάνωση. Οι χωριανοί δεν τον παρεξηγούσαν, γι' αυτό κι εκτελούσαν τις διαταγές του χωρίς αντίρρηση.

«Περιμένουμε να μας πείτε τι να κάνουμε», αποκρίθηκαν οι γυναίκες.

«Δεν ξέρετε; Να πάρετε τους συναγωνιστές στα σπίτια».

Δυο τραυματίες πλησίαζαν αργά, ακουμπώντας ο ένας στον άλλο. Η Διαμάντω βγήκε μπροστά τους.

«Ελάτε, συναγωνιστές, εδώ πιο πέρα είναι το σπίτι μου. Έλα κι εσύ, δεν κάνει να στέκεις εδώ», είπε στο γιο της.

Κάτι παράξενο γινόταν πίσω τους. Οι χωριανοί περιτριγύριζαν κάποιον τραυματία, δεν έλεγαν ν' αποτραβηχτούν.

«Πήγαινε, θα 'ρθω», απάντησε ο Λάμπρος.

Δεν έκανε αυτό που είπε, αλλά πήγε προς την αντίθετη κατεύθυνση. Πού να φανταστεί πως θα 'βλεπε το θείο του! Ήταν τραυματισμένος, καβάλα σ' ένα μουλάρι και τυλιγμένος

με μια κουβέρτα μέχρι το λαιμό. Φαινόταν σαν άρρωστο παιδί, ανήμπορο να κρατηθεί στο σαμάρι. Δάγκωνε τα χείλη και το πρόσωπό του γέμιζε ζαρωματιές. Χωρίς να το πολυσκεφτεί έπιασε το καπίστρι και τράβηξε μπροστά. Στην αρχή το ζώο ερχόταν ήρεμο, σιγά, καθώς περνούσε, όμως, το ρέμα που χώριζε το χωριό, τινάχτηκε απότομα κι ο θείος του έβγαλε μια κραυγή γεμάτη πόνο.

«Πρόσεχε! Πού έχεις τα μάτια σου;», φώναξε στο Λάμπρο.

Στενοχωρήθηκε για τον πόνο που ένιωσε ο θείος του, αλλά δεν έφταιγε αυτός. Σιωπηλός, χωρίς να ξανακοιτάξει πίσω, τον πήγε στο σπίτι του. Η γιαγιά του έλειπε. Έτρεξαν οι συγγενείς από το διπλανό σπίτι και τράβηξαν το μουλάρι στην αυλή τους.

Εκείνος φώναζε συνέχεια:

«Προσέχετε! Σιγά, μη με πιάνετε απ' τη μέση, μη με τραντάζετε...».

Η μέση του ήταν δεμένη ολόγυρα.

Τον κατέβασαν με δυσκολία και τον μετέφεραν στο σπίτι τους, ανεβαίνοντας απ' την ξύλινη σκαλοβεράντα. Ο Λάμπρος κοιτούσε από μακριά, δεν είχε πια διάθεση να πάει κοντά του. Του 'χε χαλάσει την καρδιά. Περίεργο πράγμα: Η αγάπη που έτρεφε για το θείο του χάθηκε απότομα και δεν ήξερε αν θα ξαναγύριζε. Ξαφνικά άκουσε τη σπιτονοικοκυρά να του λέει:

«Τρέξε να φωνάξεις τη γιαγιά σου. Πήγε για ξύλα. Δεν ξέρω γιατί δεν γύρισε ακόμα. Μπορεί να βρίσκεται στο δρόμο. Να της φωνάξεις να 'ρθει γρήγορα».

Έτρεξε στην άκρη του χωριού. Σκοτεινίαζε. Το καντήλι έκαιγε στον Αϊ-Νικόλα και μες στο κοιμητήριο γυναικείες σκιές κινούνταν ανάμεσα στα μνήματα. Σταμάτησε κάτω απ' τα Χριστοφοραίικα.

«Μώωω μανίτσα! Μώωω μανίτσα! Έλα γρήγορα... Έφεραν το μπάρμπα», ξελαρυγγιάστηκε να φωνάζει.

Αναστατώθηκε η γειτονιά γύρω. Μια γειτόνισσα βγήκε στο παράθυρο κι άρχισε να τον μαλώνει.

«Αχ ζουρλόπαιδο, ζουρλόπαιδο! Θ' ακούσει και θα μείνει στον τόπο η κακομοίρα».

Γύρισε κλαίγοντας ο Λάμπρος. Περνώντας πάλι το ρέμα, έσκυψε κι έριξε δυο χούφτες νερό στο πρόσωπο. Ήταν θολό κι ακάθαρτο. Αντί να ξεπλύνει τα δάκρυα, λερώθηκε χειρότερα. «Δεν πειράζει, τα δάκρυα μια φορά δεν φαίνονται, δεν θα με δουν κλαμένο», σκέφτηκε.

Η Διαμάντω ετοιμάζε το δείπνο. Βλέποντας το γιο της να 'ρχεται μετά από τόση ώρα ξέσπασε κι αυτή πάνω του:

«Πού ήσουν; Πότε θα βάλεις μυαλό και θα κάνεις αυτό που πρέπει;».

Ο Λάμπρος κατέβασε το κεφάλι, έτοιμος να ξεσπάσει σε λυγμούς. Η μάνα του πνιγόταν στη δουλειά, δεν αντιλήφτηκε τίποτα.

«Τι στέκεις μπροστά μου σαν Χάρος;», είπε θυμωμένη. «Πάρε το σοφρά και πήγαινε μέσα. Κατέβασε και τα κουτάλια απ' την πιατοθήκη. Πρόσεξε να μην κάνεις καμιά ζημιά».

«Άκουσα. Μη φωνάζεις», είπε παραπονεμένος.

Τον κοίταξε λοξά. Έκανε παλαβομάρες, όπως όλα τ' αγόρια της ηλικίας του, αλλά δεν αντιμιλούσε ποτέ. Τι έπαθε και φέρθηκε τώρα μ' αυτό τον τρόπο;

Η θαλπωρή της φωτιάς απλωνόταν στην κάμαρα. Οι αντάρτες κάθονταν στην άκρη, μακριά απ' το τζάκι. Στην απέναντι γωνιά είχαν κουρνιαστεί τα μικρά του αδέρφια. Κάθε φορά που έβλεπαν τη μητέρα τους να μπαινοβγαίνει, την κοίταζαν ανυπόμονα. Είχε αρκετή δουλειά, για ν' ασχολείται μ' αυτά. Ο Γιαννάκης έτρεξε κοντά της και κρεμάστηκε απ' την πόδια της.

«Μη φεύγεις, μη φεύγεις».

Στάθηκε να του σκουπίσει τα δάκρυα.

«Θα πάω στην κουζίνα να φέρω το φαΐ».

Έτρεχε πίσω της κλαψουρίζοντας. Οι αντάρτες είπαν κάτι μεταξύ τους. Ο ένας ακούμπησε το κεφάλι στον τοίχο κι ο άλλος έγειρε στο πλάι. Ο μικρός ηρέμησε. Μόνο ο θόρυβος των πιατικών ακουγόταν.

Η Διαμάντω έστρωσε το τραπέζι, γέμισε τα πιάτα πλιγούρι με κρέας. Το φαΐ άχνιζε.

«Ορίστε στο τραπέζι», είπε στους αντάρτες.

«Συναγωνίστρια, φρόντισε τα παιδιά σου, είναι κρίμα να υποφέρουν εξαιτίας μας. Μας φτάνει που βολευτήκαμε. Να 'χαμε λίγη τύχη να καλμάρει ο πόνος», αποκρίθηκαν.

«Μην ανησυχείτε, φτάνει για όλους».

Σίμωσαν στο τραπέζι κοιτάζοντας ο ένας τον άλλο. Ο Λάμπρος προσήλωσε πάνω τους το βλέμμα. Ο ένας ήταν ξερακιανός, με το κεφάλι τυλιγμένο στις γάζες. Ο άλλος μεγαλύτερος, καλοθρεμμένος, αλλά άπλυτος κι αξύριστος. Τραυματισμένος και στα δυο χέρια. Το δεξί ακίνητο, στηριζόταν σε μια θηλιά περασμένη απ' το λαιμό του. Το αριστερό με σφιχτό επίδεσμο στα δάχτυλα, δεν φαινόταν καθόλου. Γιατί κοιτιόνταν έτσι;

Απ' το τραπέζι δεν έλειπε τίποτα. Ο αντάρτης με τα πληγωμένα χέρια έσκυψε πάνω στο πιάτο, ανάπνευσε τον αχνό

«Τέτοιο φαΐ έχω να φάω απ' τη μέρα που έφυγα απ' το σπίτι μου».

Έδινε την εντύπωση πως πεινούσε, αλλά δεν βιάστηκε να φάει. Ο άλλος έτρωγε σκεπτικός χωρίς να πει κουβέντα.

«Θα 'ναι νόστιμο το φαΐ σας, σαν της μανούλας μου, αλλά με τι χέρια να φάω;».

Η Διαμάντω σάστισε, σα να μην είχε προσέξει τα τραύματά του. Δεν ήξερε τι να κάνει. Χαμήλωσε τα μάτια. Έπεσε βαριά σιωπή. Ο αντάρτης αισθάνθηκε ένοχος.

«Με συγχωρείτε. Είμαι ένα μεγάλο μωρό».

Ο σύντροφός του δυσανασχέτησε, σταμάτησε να τρώει.

«Έλα, θα σε βοηθήσω πάλι».

Πήρε το πιάτο κι άρχισε να τον ταΐζει. Γύρεψε να του δώσει και ψωμί, εκείνος όμως έκανε πως δεν άκουσε. Άπλωσε το χέρι, για να πάρει μόνος του, αλλά μόλις άγγιξε το ψωμί, το μάζεψε αμέσως σα να τον τρύπησε βελόνι.

Ο Λάμπρος λυπήθηκε κατάκαρδα. Δεν μπορούσε να συνεχίσει το φαγητό του. Άφησε το κουτάλι και σύρθηκε κοντά

στον αντάρτη. Πήρε μια φέτα ψωμί, την έκανε μικρά κομματάκια και τα 'φερνε στα χείλη του. Ο αντάρτης άνοιγε το στόμα του και τα κατάπινε χασκογελώντας:

«Ευχαριστώ, ευχαριστώ...».

Ξαφνικά έφερε το χέρι μπροστά στο πρόσωπό του και ξέσπασε σε γοερό λυγμό.

«Πάψε», του είπε ο σύντροφός του.

«Δεν μπορώ...».

Έπεσαν να κοιμηθούν. Απ' τη μια μεριά της κάμαρης οι αντάρτες, απ' την άλλη η οικογένεια. Ο Λάμπρος άκουγε τους τραυματίες να βογκούνε και ο νους του έτρεχε στο θείο του. Μπορεί να υπέφερε κι αυτός και να χρειαζόταν βοήθεια. Τον έπιασε το παράπονο. Η Διαμάντω δεν είχε ξαπλώσει ακόμα. Ανήσυχη έσκυψε πάνω του.

«Γιατί κλαις;».

«Για το θείο Πέτρο».

«Γιατί; Τι έπαθε;», σφίχτηκε η καρδιά της.

«Τραυματίστηκε βαριά».

«Ποιος στο 'πε;».

«Τον είδα που τον έφερναν. Τώρα θα 'ναι σπίτι του».

«Γιατί δεν μου το 'πες αμέσως;».

Χωρίς να περιμένει απάντηση, έριξε τη μαντίλα στο κεφάλι και βγήκε γρήγορα.

Ο Λάμπρος έφερε το βλέμμα γύρω στο δωμάτιο. Η φωτιά κρυφόκαιγε και μια ψιλή φλόγα φώτιζε το χώρο. Το καλαμπόκι που είχαν κρεμασμένο στο ταβάνι έλαμπε σαν χρυσάφι.

Μετά τα μεσάνυχτα, όταν λαλούσαν τα κοκόρια, ο Λάμπρος είδε τον αντάρτη με το πληγωμένο κεφάλι να ανασηκώνεται ουρλιάζοντας, να χτυπιέται και να σκίζει τις γάζες. Ξύπνησαν όλοι. Τα παιδιά λαχτάρισαν, μαζεύτηκαν στη γωνιά, με το φόβο χαραγμένο στα πρόσωπα. Ο σύντροφός του πετάχτηκε πάνω, μα δεν μπορούσε να κάνει τίποτα. Στράφηκε στη Διαμάντω λέγοντας:

«Συναγωνίστρια, πλησίασε. Μη φοβάσαι. Πιάσε τα χέρια του γερά».

Έκανε ό,τι της είπε, ενώ ο ίδιος κάθησε πάνω στα γόνατα του συντρόφου του και σφήνωσε το κεφάλι στα πλευρά, κάτω απ' τα στήθια του.

Δεν μπορούσε πια να κουνηθεί, κοίταζε στο ταβάνι και φώναζε. Το στόμα του έβγαζε αφρούς.

«Άτιμοι...».

«Παιδί μου, ησύχασε, θα περάσει», έλεγε η Διαμάντω βαστώντας τα χέρια του με δυσκολία.

Ύστερα από κάμποση ώρα ο αντάρτης ηρέμησε. Τα παιδιά δεν τόλμησαν να ξεκολλήσουν απ' τη γωνιά.

«Βγάλτε με έξω», είπε κοιτάζοντας γύρω του.

«Όχι, παιδί μου, κάνει κρύο».

Το σκοτάδι ξεθώριαζε. Η Διαμάντω οδήγησε τους τραυματίες στην πλατεία. Είχε πλημμυρίσει από αντάρτες, συνοδούς, τραυματίες, πολίτες με μεταγωγικά. Ένας νοσοκόμος γύριζε μες στο πλήθος.

«Πώς αισθάνεσαι;», ρώτησε τον αντάρτη.

«Άσχημα, συναγωνιστή. Δεν θα μπορέσω να συνεχίσω πεζός».

Πρόσεξε τον επίδεσμο γύρω απ' το κεφάλι του, που είχε χαλαρώσει.

«Τι πράγματα είναι αυτά; ποιός έλυσε τον επίδεσμο; Απαιτώ απάντηση», ξέσπασε απότομα ο νοσοκόμος.

«Τρελάθηκα απ' τον πόνο. Μπορείς να κάνεις κάτι;».

«Αυτό μου ζητάνε όλοι. Δυστυχώς, δεν μπορώ να κάνω τίποτ' άλλο. Σφίξε τα δόντια σου και περίμενε...».

«Ωραία συνταγή μάς δίνεις».

«Υπομονή. Σε λίγες ώρες φτάνουμε στο νοσοκομείο».

Είχε χαράξει. Οι τραυματίες είχαν συγκεντρωθεί στην πλατεία. Ο νοσοκόμος μπήκε στο φρουραρχείο γεμάτος ανυπομονησία.

«Συναγωνιστές, πού είναι οι άντρες που ζήτησα; Οι τραυ-

ματίες δεν μπορούν να περιμένουν», είπε στους υπεύθυνους του χωριού.

Εκείνοι κοιτάχτηκαν ανήσυχα.

«Τι, δεν ήρθαν ακόμα;».

«Μήπως δεν ειδοποιήθηκαν οι άνθρωποι;», ρώτησε ο στρατιωτικός υπεύθυνος τους συγχωριανούς.

«Τους ειδοποιήσαμε όλους. Όχι μια, αλλά δυο και τρεις φορές τον καθένα», είπε μια γυναίκα, που άναβε τη σόμπα.

«Δες ποιόι λείπουν και στείλε κάποιον να τους πει να βιαστούν».

Η γυναίκα κατέβασε τα μανίκια και βγήκε έξαλλη.

«Με παρακάλια δεν γίνεται τίποτα. Θα πάω ξανά», είπε.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος κοίταξε το νοσοκόμο διατακτικά.

«Μην ανυπομονείτε, συναγωνιστή. Θα 'ρθουν οι άνθρωποι. Μπορεί να τους έτυχε κάτι».

«Οι τραυματίες δεν μπορούν να περιμένουν. Υπάρχει κι ο κίνδυνος να μας χτυπήσει η αεροπορία αν καθυστερήσουμε».

Ο νοσοκόμος πήγε μέχρι την έξοδο, αλλά θυμήθηκε κάτι και ξαναγύρισε.

«Χρειαζόμαστε ένα ζώο ακόμα. Υπάρχει μεγάλη ανάγκη».

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος σηκώθηκε. Βγήκε μαζί του από το γραφείο.

«Θα δω τι μπορεί να γίνει», είπε.

Ένας συγγενής του περνούσε κάτω απ' την εκκλησία, μ' ένα ασπρο μουλάρι φορτωμένο βαριά. Κατέβηκε γρήγορα και τον σταμάτησε στη μέση του δρόμου.

«Χρειαζόμαστε το μουλάρι σου, μπάρμπα».

Κοντοστάθηκε αφήνοντας το ζώο του να φύγει.

«Βρε παιδί μου, δεν βλέπεις; Πάω το γέννημα στο μύλο, για ν' αλέσω».

«Φώναξε τις νύφες να το πάνε».

«Δεν μπορούν να ζαλικωθούν τόσο βάρος», εξήγησε.

Ο ανιψιός του ήταν ανυποχώρητος.

«Είναι ανάγκη σου λέω», έτρεξε ο ίδιος και σταμάτησε το μουλάρι.

Η φάλαγγα με τους τραυματίες αναχωρούσε με καθυστέρηση. Η πλατεία άδειαζε.

Ο Σιώμου, εν τω μεταξύ, φάνηκε πέρα στη Μεγάλη Ράχη. Τον αναγνώρισαν απ' το μικρό του σώμα, τη σβελτάδα και τη γρήγορη, ανάλαφρη περπατησιά του. Σε λίγα λεπτά έφτασε στην πλατεία και, χωρίς να ρίξει ματιά γύρω του, τράβηξε κατευθείαν για το φρουραρχείο.

Η γυναίκα όρμησε πάνω του κοιτάζοντας προς τη μεριά του φρούραρχου.

«Να τον κρεμάσετε απ' τον πλάτανο, συναγωνιστή φρούραρχε. Απ' τον πλάτανο, για παράδειγμα», φώναξε κουνώντας τα χέρια της απειλητικά.

Ιδρωμένος και κατάπληκτος απ' το απρόοπτο περιστατικό, που τον βρήκε, σταμάτησε μπροστά της.

«Τι έκανα και φωνάζεις;».

«Ζητάς κι εξήγηση; Ντροπή σου! Λερώνεις τ' όνομα του αδερφού σου».

Η μάχη της Κόνιτσας είχε ανοίξει βαθιές πληγές στις καρδιές των ανθρώπων. Οι κάτοικοι της Ζέρμας απέφευγαν να κάνουν λόγο γι' αυτήν. Εξάλλου, κάθε μέρα που ερχόταν δημιουργούσε καινούργια προβλήματα και δεν έμενε χρόνος για πολλές σκέψεις και κουβέντες. Με τον πόνο και την αγωνία στην καρδιά πάλευαν να περάσουν τα πεπρωμένα τους...

Ένα πικρό ωστόσο μαντάτο διαδόθηκε πάλι στο χωριό. Κάποιος συγχωριανός τους, που είχε τρία παιδιά, χάθηκε στην Κόνιτσα. Μόνο ο Μιχάλης ανταποκρινόταν στην περιγραφή.

Ο Κωνσταντής Μάντης μπήκε στο σπίτι της Αφροδίτης αναστενάζοντας.

«Ετοιμάσου να πάμε να παρηγορήσουμε τη νύφη», είπε με πόνο.

«Όχι, πατέρα, δεν είναι σίγουρο. Κανείς δεν είπε πως είναι ο Μίχος», απάντησε η κόρη του.

«Μην ακούς τι λέει ο ένας κι ο άλλος. Ο Μίχος είναι».

«Και τ' Άγιο Ξύλο που 'χε πάνω του;», αναρωτήθηκε παραξενεμένη.

«Ψέμα. Παραμύθια του κόσμου. Δεν υπάρχει τίποτα. Ακόμα και η ζωή που ζούμε είναι ένα ψέμα, αν το καλοσκεφτείς...».

«Τι λες, πατέρα; Πώς δεν υπάρχει;».

Βγήκαν να συλλυπηθούν τη νύδη τους.

Η χήρα του Μιχάλη οδυρόταν απαρηγόρητα. Η φωνή της απλωνόταν στο χωριό κι έσμιγε με το μοιρολόγημα της παπαδιάς.

Πιο πάνω, δυο πεντάρφανα παιδιά στέκονταν στο παράθυρο. Κοιτούσαν πέρα στο μοναστήρι, που περνούσε ο δρόμος απ' την Κόνιτσα, λες και περίμεναν να δούνε τον πατέρα τους να γυρίζει απ' τα ξένα. Ο Παύλος αποτραβήχτηκε απ' το παράθυρο σκουπίζοντας τα δάκρυα.

«Γέμισε το χωριό ορφανά», γόγγυσε ο γέρος.

Οι υπεύθυνοι της οργάνωσης έβγαϊναν απ' το φρουραρχείο, κλείνοντας τον επίλογο της συζήτησης. Ο γέρος άκουσε λίγα λόγια να φτάνουν στ' αυτιά του.

«Όπως είπαμε. Θα πάτε πρωί-πρωί. Θα 'ταν τραγικό να επαναληφθούν τα λάθη», είπε ο Γεωργίου στα μέλη της οργάνωσης που έφευγαν με κάποια αποστολή.

«Θα κάνουμε ότι μπορούμε».

«Σας στέλνει το χωριό, θα πείτε».

Έφυγαν αμέσως.

Ο γέρος δεν μπόρεσε να μπει στο νόημα.

«Ποιος ξέρει τι συμβαίνει πάλι», είπε ανηφορίζοντας.

Το Κάντσικο πνιγόταν στην ομίχλη. Όσο να φτάσουν εκεί, πρόβαλε ο ήλιος και η ατμόσφαιρα άρχισε να καθαρίζει και να παίρνει μια λεπτή, κιτρινωπή λάμψη, μέσα στην οποία διακρίνονταν τα σπίτια. Έδειχναν σαν βράχια που κατρακύλησαν απ' την κορυφή του βουνού και σταμάτησαν στην πλαγιά του.

Το καλντερίμι ανηφόριζε σκαλωτό. Σταμάτησαν στην πλατεία. Τοιχάκι γύρω-γύρω, πέτρινα καθίσματα εδώ κι εκεί. Δυο μεγάλα πλατάνια διακλαδώνονταν ολόγυρα κι άγγιζαν με τα κλωνάρια τους τις σκεπές των σπιτιών. Λίγο ακόμα και θα 'φταναν στην εκκλησία, που ήταν στο βάθος. Από τούτη τη μεριά υψωνόταν ένα διώροφο κτίσμα με καμάρα στην πρόσοψη του ισογείου. Μέσα μια βρύση. Το νερό έτρεχε मुδιασμένο απ' το πέτρινο στόμιο κι είχε καλύψει το καλντερίμι με λεπτή κρούστα. Γυναίκες έρχονταν για νερό, άφηναν τα γκιούμια και τις βαρέλες δίπλα στη βρύση κι έμπαιναν στην εκκλησία κάνοντας το σταυρό τους.

Στον όροφο του σπιτιού ήταν κάποτε καφενείο. Τώρα στεγαζόταν το λαϊκό συμβούλιο. Ήταν νωρίς ακόμα, αλλά το γραφείο είχε ανοίξει. Ο Σίμος πρόσεξε τους κοντοχωριανούς από τη Ζέρμα και βγήκε να τους χαιρετήσει. Ο αγώνας στον οποίο συμμετείχαν ενεργά έδωσε στη γνωριμία τους νέο περιεχόμενο. Δεν ήταν σε θέση να το εκφράσουν. Χρησιμοποίησαν τους καθιερωμένους τρόπους συμπεριφοράς, λόγια απλά, συνηθισμένα, που δεν μπορούσαν να εκφράσουν αυτό που ένιωθαν.

«Καλώς τους. Τι χαμπέρια μάς φέρνετε απ' το χωριό σας;».

Ένα πικρό χαμόγελο χάραξε τα πρόσωπά τους. Σκυθρώπιασαν οι σύντροφοί τους.

«Ήρθατε να παρακολουθήσετε τη δίκη;».

«Ναι», απάντησε ο στρατιωτικός υπεύθυνος. «Είναι επιθυμία των χωριανών μας».

Πίστευαν ότι ήταν προδικασμένη η υπόθεση.

«Φοβόμαστε πως δεν θα βγει τίποτα», πρόσθεσαν.

Ο Σίμος άκουγε συλλογισμένος.

«Τα πνεύματα είναι οξυμμένα, αλλά εσείς να κάμετε το χρέος σας και να υπερασπίσετε τον άνθρωπό σας».

«Δεν είναι στο χέρι μας, μπαρμπα-Πέτρο», απάντησε ο στρατιωτικός υπεύθυνος.

«Λες να μην ξέρω;», αναστέναξε.

Η αίθουσα του σχολείου ήταν γεμάτη κόσμο. Ο στρατιωτικός υπεύθυνος στάθηκε στην είσοδο, σηκωνόταν στα δάχτυλα των ποδιών και παρακολουθούσε τη δίκη, κοιτάζοντας πάνω απ' τα κεφάλια του πλήθους. Στο εδώλιο των κατηγορουμένων κάθονταν δυο άντρες.

Ο πρόεδρος του δικαστηρίου, ένας ασπρομάλλης με γυαλιά, αδύνατος και μελαγχολικός, που ανέπνεε τη φρίκη του θανάτου, ανάγγειλε την απόφαση με μακάβρια αδιαφορία.

«Το δικαστήριο εξέτασε με προσοχή τις κατηγορίες εναντίον των κατηγορουμένων... και έκρινε ότι η ενοχή τους έχει αποδειχτεί κατά τρόπο αναμφισβήτητο. Κατά συνέπεια κηρύσσονται ένοχοι και καταδικάζονται σε θάνατο».

Υπόκωφο σούσουρο απλώθηκε στην αίθουσα. Ο πρόεδρος χτύπησε με το μολύβι στο έδρανο.

«Οι κατάδικοι έχουν το δικαίωμα να αποταθούν στον Υπουργό Δικαιοσύνης της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης για έφεση της ποινής τους», συμπλήρωσε.

Το πλήθος ταραχτήκε μουγκό. Σχίστηκε στη μέση. Ο στρατιωτικός υπεύθυνος αποτραβήχτηκε απ' την πόρτα, για να περάσουν οι κατάδικοι και οι αντάρτες που τους συνόδευαν.

Οι αντάρτες επέστρεψαν σε λίγο οδηγώντας το Θανάση. Ερχόταν σιγά, με σκυμμένο το κεφάλι. Τον αναγνώρισαν την τελευταία στιγμή. Τόσο πολύ είχε αλλάξει. Το πρόσωπό του χλομό, γεμάτο αγωνία. Πέρασε χωρίς να τους προσέξει. Ο

στρατιωτικός υπεύθυνος πήγε πίσω του. Ακούστηκαν ψίθυροι, μέσ' απ' τους οποίους ξεχώρισε μια φωνή.

«Σταθείτε. Δεν πάτ' εσείς να δικαστείτε».

Ο πρόεδρος χτύπησε στην έδρα πάλι το μολύβι του, για να γίνει ησυχία. Άγριο το βλέμμα του καρφώθηκε στο πρόσωπο του κατηγορούμενου, που στάθηκε απέναντι.

«Είστε ο Θανάσης Μάντης απ' τη Ζέρμα, γιος του Κωνσταντίνου και της Μαρίας;».

«Μάλιστα», απάντησε.

Γύρισε προς το λαϊκό κατήγορο.

«Ο συναγωνιστής εισαγγελέας έχει το λόγο».

Ο εισαγγελέας εμφανίστηκε άξαφνα στην περιοχή, ως εκπρόσωπος του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, για να οργανώσει τις δικαστικές αρχές. Πολλοί λίγοι τον γνώριζαν. Ήταν λεπτόκορμος, άστραφτε απ' την πάστρα και δημιούργησε την εντύπωση ότι ενσάρκωνε την αρετή. Αθόρυβα, προσεκτικά ξεφύλλιζε το φάκελο του κατηγορητηρίου. Ακόμα πιο ήσυχα άφησε το φάκελο στην άκρη και σηκώθηκε, κοιτάζοντας το ακροατήριο, γεμάτος υπεροψία.

«Ο άνθρωπος αυτός διέπραξε διπλό αμάρτημα. Επιχείρησε να δωροδοκήσει αγωνιστή για ατομικό του συμφέρον, παραβιάζοντας τους ηθικούς νόμους και προσβάλλοντας την τιμή και την αξιοπρέπεια του μαχητή του Δημοκρατικού Στρατού».

Στηρίχτηκε με τις παλάμες στον πάγκο, τεντώνοντας προς τα μπρος το λαιμό. Το βλέμμα του πετούσε σαϊτιές.

«Κατηγορούμενε, τι έχετε να πείτε για το αδίκημα που διαπράξατε;».

Ο Θανάσης κατάπιε τον κόμπο που στεκόταν στο λαιμό του.

«Δεν έκανα κανένα αδίκημα. Κάποια παρεξήγηση έγινε...».

Ο εισαγγελέας έμεινε έκπληκτος, σα να 'κουσε κάτι παράλογο. Κι ο πρόεδρος έκανε μια γκριμάτσα, που δεν μπορούσες να συμπεράνεις αν ήταν έκφραση απορίας ή περιφρόνησης.

«Μπορείτε, κατηγορούμενε, να μας εξηγήσετε τι ακριβώς εννοείτε;».

Ο Θανάσης σκέφτηκε λίγο, για να φέρει στη μνήμη του εκείνο το δυσάρεστο γεγονός. Ύστερα αποκρίθηκε νευρικά.

«Ένας αντάρτης θέλησε να μου κάνει σωματική έρευνα. Συγνώμη... μου είπε να δείξω τα χαρτιά μου. Έβγαλα ό,τι είχα και δεν είχα πάνω μου και τ' ακούμπησα στο τραπέζι. Μέσα στο πορτοφόλι είχα μερικές λίρες, που τις φύλαγα για να πληρώσω για τα λιβάδια που θα νοίκιαζα στο χειμαδιό. Κείνη τη στιγμή μπήκε στο γραφείο ένας άλλος αντάρτης. Βλέποντας τις λίρες, θα πέρασε από το νου του ποιός ξέρει τι, και με κατάγγειλε».

«Θα μπορούσε να το επιβεβαιώσει κάποιος;».

«Μπορεί να το επιβεβαιώσει... ο αντάρτης που μ' έψαξε».

Ο πρόεδρος έριξε μια ματιά στο κατηγορητήριο.

«Βρίσκομαι στη δυσάρεστη θέση να παρατηρήσω ότι το δικαστήριο δεν μπορεί να λάβει υπόψη τη μαρτυρία του ατόμου αυτού, διότι μπορεί να θεωρείται κι αυτός συνένοχος».

Τα μέλη του δικαστηρίου στράφηκαν προς τον πρόεδρο φράζοντας τα πρόσωπα με τις κόλλες που κρατούσαν. Ο Θανάσης ένιωσε να τον λούζει κρύος ιδρώτας, να κόβονται τα πόδια του. Για μια στιγμή, μάλιστα, του φάνηκε πως έπεσαν πάνω στο κατηγορητήριο και υπέγραφαν την καταδίκη του. Η φωνή του προέδρου τον επανέφερε στον εαυτό του.

«Μήπως υπάρχει κανένας που θα 'θελε να πει κάτι;».

Δυο χέρια σηκώθηκαν δειλά πάνω απ' το ακροατήριο.

«Πλησιάστε. Εδώ, στην έδρα, παρακαλώ».

Οι άντρες στάθηκαν στην άκρη του πάγκου, δίπλα στους δικαστές. Ήταν ο Δημητρίου, συγχωριανός του Μάντη, και ο στρατιωτικός υπεύθυνος της Ζέρμας. Στάθηκαν έτσι ώστε να βλέπουν τον πρόεδρο, αλλά και να είναι ορατοί απ' το ακροατήριο.

«Λοιπόν; Τι έχετε να πείτε;», ρώτησε ο εισαγγελέας στρογγυλοκάθοντας στο σκληρό έδρανο.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος έκανε μισό βήμα μπροστά, ξερόβηξε και δήλωσε κομπιάζοντας:

«Ο συναγωνιστής Μάντης είναι φιλήσυχος άνθρωπος, κοιτάει το σπίτι και τη δουλειά του. Είναι κι ένας καλός νοικοκύρης. Έχει ζώα, κτήματα, βιο. Όποια στιγμή χρειαστούμε κάτι, δεν λέει όχι. Έχει στη διάθεση των ανταρτών ό,τι διαθέτει... ψωμί, κρέας, τυρί. Τα παιδιά του πηγαινοέρχονται με τα ζώα από μέρος σε μέρος, πάνε τρόφιμα, μεταφέρουν τραυματίες...».

Διέκοψε τη μαρτυρία του, ξερόβηξε πάλι και πρόσθεσε με θάρρος:

«Υπάρχει κάτι ακόμα που πρέπει να θέσω υπόψη στο δικαστήριο, γιατί είναι, νομίζω, πολύ σοβαρό».

Ο βήχας δυνάμωσε, διέκοπτε τον ειρμό της σκέψης του.

Ο πρόεδρος στηρίχτηκε στην έδρα, σα να 'θελε να σηκωθεί.

«Το αν είναι σοβαρό ή όχι θα το κρίνει το δικαστήριο. Λέγετε».

«Ο συναγωνιστής συντηρεί οικογένεια αντάρτη», είπε με δυσκολία.

Μια φωνή άγρια, τσιριχτή ακούστηκε στην αίθουσα.

«Μην ακούτε! Θέλει να επηρεάσει το δικαστήριο».

«Ρωτήστε οποιονδήποτε αν λέω ψέματα».

Το πλήθος αναστατώθηκε. Οι κραυγές πλήθαιναν.

«Ψέματα! Ψέματα!», «Ντροπή! Αίσχος!», «Θάνατος στους προδότες!».

Ο πρόεδρος χτυπούσε το χέρι στο έδρανο.

«Ησυχία! Θ' αναγκαστώ να ανακαλέσω το ακροατήριο στην τάξη, να ζητήσω την εκκένωση της αίθουσας!».

Κατάπεσε ο θόρυβος. Μελανής απ' το θυμό του ο πρόεδρος αποτάθηκε στον πολιτικό επίτροπο, που ζήτησε το λόγο.

«Ορίστε, συναγωνιστή επίτροπε, έχετε το λόγο».

Σηκώθηκε απότομα, ψηλός, λεπτόκορμος. Το βλέμμα του κοφτερό σαν λιapidι. Νόμιζες πως έφτανε στα βάθη της ψυ-

χής σου και δεν τολμούσες να τον αντικρίσεις. Ο Θανάσης έχασε τη θωριά του νομίζοντας πως βρισκόταν στην αίθουσα ανακρίσεων του μοναστηρίου. Δεν είχε καμιά ελπίδα πια. Ο επίτροπος άρχισε την αγόρευση:

«Είναι θλιβερό αυτό που γίνεται εδώ μέσα. Θλιβερό και πρωτάκουστο», είπε απλά, για να καταλάβουν όλοι.

Η φωνή του χτυπούσε ηχηρά κι έτριζαν τα τζάμια.

«Παλεύουμε για μια καινούργια κοινωνία, απαλλαγμένη από μίσση και αδικίες, για μια κοινωνία που θα υπάρχει αγάπη και κατανόηση. Η κοινωνία αυτή αρχίζει να γεννιέται γύρω μας, μπροστά στα μάτια μας. Δεν τη βλέπουμε ακόμη, γιατί τη σκεπάζουν οι καπνοί του πολέμου. Θα τη δούμε, όμως, αν ανοίξουμε τα μάτια της ψυχής μας και περιβάλουμε με αγάπη και στοργή τους συνανθρώπους μας. Είναι κρίμα, μεγάλο κρίμα, αγωνιστές που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή του αγώνα να επιθυμούν την καταδίκη ενός ανθρώπου, την ενοχή του οποίου δεν είμαστε σε θέση να αποδείξουμε.

«Εμάς μας σκοτώνουν χωρίς δίκες και στοιχεία, σαν το σκυλί στ' αμπέλι», φώναξε κάποιος απ' το βάθος της αίθουσας.

Ο πολιτικός επίτροπος ύψωσε τον τόνο της φωνής του.

«Εμείς είμαστε λαϊκό δικαστήριο που υπερασπίζεται την αλήθεια και το δίκιο του λαού. Αλήθεια, σε τι θα διαφέραμε απ' τους εχθρούς μας, αν ακολουθούσαμε την τακτική τους; Σε τίποτα, βέβαια. Απολύτως σε τίποτα. Τα λαϊκά μας δικαστήρια δεν έχουν σαν αποστολή να ψάχνουν την αλήθεια και να αποδίνουν το δίκιο μόνο, όπως νομίζουν μερικοί, αλλά και να διαπαιδαγωγούν τον άνθρωπο που παραπάτησε, για να βρει το σωστό δρόμο, για το καλό του αγώνα, που είναι και καλό δικό του».

Ο κόσμος είχε κρεμαστεί απ' τα χείλη του. Δεν κουνιόταν κανένας. Ο επίτροπος γύρισε προς το μέρος που στεκόταν ο Δημητρίου.

«Είναι αλήθεια ότι ο κατηγορούμενος συντηρεί οικογένεια αντάρτη;».

«Μάλιστα, συναγωνιστή, μια ορφανή κοπέλα, αδερφή λοχαγού του Δημοκρατικού Στρατού».

«Νομίζω ότι ήταν αδικαιολόγητες οι διαμαρτυρίες», είπε σιγά.

Δεν ακούστηκε κανένας να διαφωνεί. Το πρόσωπο του επιτρόπου ηρέμησε. Κοίταξε τον πρόεδρο.

«Ευχαριστώ, συναγωνιστή πρόεδρε, δεν έχω τίποτα άλλο να προσθέσω».

Ο πρόεδρος σήκωσε τα γυαλιά του, για να κοιτάξει το ακροατήριο.

«Μήπως υπάρχει κανείς ακόμα που θα 'θελε να πει κάτι».

Ένας εβδομηντάρης, αδύνατος, καμπουριασμένος, σηκώθηκε απ' το κάθισμα και σίμωσε στην έδρα σβρόνοντας με δυσκολία τα πόδια του. Τα μικρά, γυαλιστερά μάτια του κυνηγιόνταν πάνω στον πάγκο ψάχνοντας κάτι.

Ο πρόεδρος ανασηκώθηκε λιγάκι, σκύβοντας πάνω στο γέροντα: «Λέγε, παππού! Ακούω».

«Να ορκιστώ πρώτα, αλλά δεν βλέπω το Βαγγέλιο», είπε ο γέρος.

«Δεν πειράζει. Μπορείς να καταθέσεις χωρίς να ορκιστείς».

«Έτσι μπορεί να λέει ο καθένας ό,τι θέλει ή ό,τι του καπνίσει».

«Εσύ θα πεις την αλήθεια, γιατί ο Θεός δεν βλέπει μόνο, αλλά και ακούει».

Ο γέρος άπλωσε το χέρι μπροστά του, έτρεμε σπασμωδικά.

Στα μπροστινά καθίσματα ακούστηκαν γέλια.

«Ορκίζομαι να είπω την αλήθεια και μόνο την αλήθεια», είπε σα να μη συνέβαινε τίποτα. «Ο κατηγορούμενος είναι καλός, τίμιος άνθρωπος. Μακάρι να 'μασταν όλοι τέτοιοι...».

«Τελείωσες;», ρώτησε ανυπόμονος ο πρόεδρος.

«Α, όχι... Θα πω κάτι ακόμα, κάτι που δεν το 'πε κανένας και δεν ξέρω γιατί. Την άνοιξη που μας πέρασε, ο κατηγορούμενος και τ' αδέρφια του γύριζαν απ' το χειμαδιό. Ο Στρατός τούς σταμάτησε στον τόπο του χωριού μας και τους

είπε να μην τολμήσουν να κουνηθούν από 'δω. Αυτοί δεν λογάριασαν τις φοβέρες».

«Τι έκαμαν, δηλαδή;».

«Το 'σκασαν».

Ξέσπασαν δυνατά γέλια. Ο γέρος κοίταξε πίσω του.

«Μη γελάτε. Δεν το κάνει αυτό όποιος κι όποιος».

Το ακροατήριο ησύχασε και δεν χρειάστηκε να παρέμβει ο πρόεδρος.

«Να συνεχίσουμε, παππού. Είπες πως έφυγαν. Πού πήγαν;».

Ο γέρος έδειχνε σα να συγκέντρωνε τις σκέψεις του.

«Στο χωριό τους», απάντησε. «Απέναντι, απ' την άλλη μεριά».

Ο πρόεδρος, που είχε εντείνει την προσοχή του για να ακούσει τι θα 'λεγε, κατσούφιασε.

«Τι σημασία μπορεί να 'χει αυτό για το δικαστήριο;».

«Έχει και παρέχει, αν το καλοσκεφτείτε. Στο χωριό τους ήταν αντάρτες. Αν είχαν κάτι να φοβηθούν, δεν θα 'φευγαν. Αυτό έπρεπε να το πουν άλλοι, όχι εγώ», είπε κοιτάζοντας τους άντρες απ' τη Ζέρμα. «Ευτυχώς που με φώτισε ο Θεός κι ήρθα να δω τι γίνεται...».

«Τελειώσεις;».

«Εγώ τελείωσα. Τα βάσανα του κόσμου δεν θα τελειώσουν ποτέ».

«Θα τελειώσουν, παππού. Να 'σαι σίγουρος γι' αυτό».

Το δικαστήριο αποσύρθηκε, για να εκδώσει την ετυμηγορία του.

Στην αίθουσα έπεσε απόλυτη σιγή. Ο Θανάσης καθόταν στο εδώλιο του κατηγορούμενου με το κεφάλι σκυφτό, νιώθοντας το δρέπανο του θανάτου να κρέμεται πάνω του.

Ο πρόεδρος του δικαστηρίου διάβασε την απόφαση.

«Τα στοιχεία της καταγγελίας για προσπάθεια εξαγοράς συνείδησης κρίθηκαν ελλιπή. Ο κατηγορούμενος απαλλάσσεται απ' την κατηγορία με τρία χρόνια αναστολή».

Ψίθυροι ακούστηκαν στην αίθουσα, αλλά κανένας δεν φά-

νηκε να κουιέται. Έμειναν στη θέση τους σπητοί. Ο Θανάσης κίνησε να βγει απ' την αίθουσα. Κάτωχρο και θλιμμένο το πρόσωπό του. Δεκάδες βλέμματα στράφηκαν πάνω του κι αισθάνθηκε ξαφνικά σα να βρέθηκε στημένος στον τοίχο και όπλα με διπλές κάννες να τον σημαδεύουν απ' όλες τις μεριές. «*Ρίξτε! Τι περιμένετε; Πόσο θα βαστάξει αυτό το μαρτύριο; Δεν μπορεί να με σημαδεύετε τρία ολόκληρα χρόνια. Ρίξτε! Ρίξτε να τελειώνουμε!*», έλεγε μέσα του.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος πρόσεξε την πικρία ζωγραφισμένη στο πρόσωπο του Θανάση.

«Μη σκέφτεσαι τίποτα. Φτηνά τη γλίτωσες», του είπε στο δρόμο για το χωριό τους.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Όλο το διάστημα, από τη μέρα των Ταξιαρχών μέχρι τα Φώτα, ο καιρός παρουσίαζε απότομες μεταβολές. Τη μια είχε ηλιοφάνεια και συννεφιά, την άλλη έπεφτε βροχή και χιονόνερο. Οι βουνοκορφές άλλαζαν όψη. Τις νύχτες έβαζαν τ' άσπρα, τις μέρες μαυροφορούσαν. Μόνο η Αρένα ξεχώριζε, σαν ψυχρή νύφη μέσα στο κατάλευκο βελουδένιο πανωφόρι της.

Μια μέρα μετά τη μάχη της Κόνιτσας, έφτασε στη Ζέρμα μια ομάδα ανταρτών, φέρνοντας κάτι θεόρατα μουλάρια, τα οποία έπιαναν όλο το δρόμο κι έρχονταν σιγά, φρουμάζοντας. Τα ζώα αυτά δεν ήταν τόσο συνηθισμένα να γυρίζουν στα βουνά. Οι αντάρτες αποφάσισαν να τ' αφήσουν στο χωριό. Η δε επιμελητεία πήρε πάνω της μια υποχρέωση ακόμα. Φρόντισε να συγκεντρώσει ζωοτροφές, αλλά το μόνο πράγμα που κατόρθωσε να κάνει ήταν να εξοικονομήσει λίγο χορτάρι. Ζήτημα να 'φτανε για ένα μήνα, τη στιγμή που είχε μπροστά της ολόκληρο χειμώνα. Άφησε τα ζώα να περιφέρονται στα χωράφια, πιστεύοντας ότι θα 'βρισκαν τίποτα ξερόχορτα και καλάμιές για να βοσκήσουν. Όσο περνούσαν οι μέρες, η αδιαφορία των αρμοδίων μεγάλωνε, γινόταν προκλητική. Κάποιο βράδυ, που έσφιγγε το κρύο, ο φρούραρχος παρατήρησε:

«Ο καιρός επιδεινώνεται. Πρέπει να σκεφτούμε για τα ζώα...».

«Δεν έχουν ανάγκη ακόμα», απάντησε ο υπεύθυνος της επιμελητείας.

Οι σύντροφοί του πάντως βυθίστηκαν στη σκέψη. Το ζήτημα ήταν σοβαρό, αλλά δεν πήραν κανένα μέτρο για να προστατεύσουν τα ζώα.

Ένα μουλάρι μαύρο με αστραφτερό τρίχωμα, με κάτασπρο αστράκι στο μέτωπο και μ' άσπρους κύκλους, σαν δαχτυλίδια, στα πόδια του, σεργιάνιζε στ' αλώνι του μπαρμπα-Νικολάκη. Ο Λάμπρος στηρίχτηκε στα κάγκελα του μπαλκονιού, με τα μάγουλα μες στις παλάμες του, και το κοίταζε ώρες ολόκληρες, χωρίς να κουνηθεί καθόλου. Φορές-φορές έβλεπε τον εαυτό του καβάλα στο μεγάλο μουλάρι να κρατιέται απ' τη χαίτη του και να περνά το Σαραντάπορο με τα θολά, ορμητικά νερά, σαν πλημμυρίζουν απ' άκρη σ' άκρη.

Ο μπαρμπα-Νικολάκης, ο θείος του Λάμπρου, έφτιαχνε ενα σαμάρι κάτω απ' την ταράτσα.

«Δεν βαρέθηκες να χαζεύεις μ' αυτό το ζώο;», φώναξε ξαφνικά.

Το παιδί κατέβασε τα χέρια.

«Είναι τόσο μεγάλο κι όμορφο, που δεν χορταίνω να το βλέπω».

«Τέτοια είναι τα ιταλικά μουλάρια», του εξήγησε.

Ο μπαρμπα-Νικολάκης έκανε φαντάρος δέκα ολόκληρα χρόνια. Είχε φτάσει στα βάθη της Μ. Ασίας, αλλά δεν πολέμησε ούτε μια φορά και δεν σκότωσε άνθρωπο, όπως έκαναν άλλοι στρατιώτες. Αυτός ήταν στα συνεργεία των σαμαράδων κι έφτιαχνε σαμάρια, απαντούσε με περηφάνια, όταν τον ρωτούσε κάποιος για το πού έμαθε το επάγγελμά του. Ο μπαρμπα-Νικολάκης δεν έφτιαχνε μόνο σαμάρια, αλλά ήξερε να λέει κι ωραίες ιστορίες.

«Μπαρμπα-Νικολάκη, γιατί τα 'φεραν εδώ αυτά τα μουλάρια;», ρώτησε με περιέργεια.

«Αυτό δεν το ξέρω. Ξέρω όμως κάτι άλλο», απάντησε. «Αυτά τα μουλάρια είναι ιταλικά, όπως σου 'πα. Τα 'πιασαν οι φαντάροι μας στην Αλβανία, το '40. Δεν σου 'πε τίποτα ο πατέρας σου;».

«Όχι».

«Θα ξέχασε. Από τότε, που λες, που τα 'πιασαν οι φαντάροι μας, βοσκούσαν στους βάλτους του Καλαμά. Τα είδα με

τα ίδια μου τα μάτια, όταν πήγαινα στο χειμαδιό με τον πατέρα σου. Βοσκούσαν στο βάλτο κι άστραφταν σαν τα χέλια».

«Και τώρα αστράφτουν».

«Τώρα όμως υποφέρουν όπως εμείς».

«Γιατί;».

«Έτσι φαίνεται όρισε ο Θεός. Να υπηρετούν τον άνθρωπο και να υποφέρουν μαζί του».

Ο Λάμπρος σκέφτηκε λίγο. Έστερα ρώτησε μ' ενδιαφέρον:

«Μπαρμπα-Νικολάκη, μπορείς να κάμεις ένα σαμάρι γι' αυτό το μουλάρι;».

Ο θείος του έξυσε το κεφάλι.

«Μπορώ, αλλά φοβούμαι πως δεν θα προφτάσω...».

«Γιατί;».

Δεν του απάντησε, μολονότι ήθελε τόσο πολύ να ξεραι.

Σαν χάλασε ο καιρός κι ο βοριάς άρχισε να φυσάει δυνατά, το ζώο πήγαινε και στεκόταν κάτω απ' το μπαλκόνι τους, για να προφυλαχτεί απ' τον αέρα. Ένα βράδυ ο Λάμπρος πλησίασε κοντά του, στάθηκε στα νύχια κι άρχισε να του χαϊδεύει τη χαίτη. Δεν κουνήθηκε καθόλου, μα έτρεμε σαν μικρό παιδί που κρυώνει. Το τρίχωμά του δεν έλαμπε πια όπως πρώτα. Ο Λάμπρος θυμήθηκε τα λόγια του θείου του: «*Τα ζώα υποφέρουν όπως οι άνθρωποι*». Μπορεί, δηλαδή, να πεινούσε και να κούωνε. Σκέφτηκε να κάνει κάτι. Η μητέρα του πάχνιζε τα γελάδια στο κατώι. Πήγε μέσα και ρώτησε:

«Να πάρω λίγο χόρτο για το μουλάρι;».

«Πάρε», του είπε.

Πήρε μια χεριά, γύρισε και την έφερε στα ρουθούνια του. Το μουλάρι μύρισε την τροφή κι αποτραβήχτηκε, όπως κάνει ο άρρωστος.

Η Διαμάντω φάνηκε στην πόρτα κρατώντας τ' αφάγωτα χορτάρια, που είχε μαζέψει απ' τα παχινιά.

«Διώξ' το από 'δω, μας εμποδίζει».

Ο Λάμπρος έκανε πως δεν άκουσε.

«Μη φοβάσαι. Δεν κλοτσάει».

Η μητέρα του πέρασε γρήγορα, πέταξε τ' απομεινάρια κι ανέβηκε στο σπίτι.

Το πόστο της Μούργκας τους ήταν λεύτερο. Ο δε Λάμπρος αναρωτήθηκε τι θα πάθαινε αν έβαζε μέσα τούτο το καημένο το μουλάρι. Χωρίς να σκεφτεί περισσότερο, έλυσε μια τριχιά απ' το παχνί που δένανε τα βόδια, την πέρασε απ' το λαιμό του και το τράβηξε να μπει στο κατώι. Ήταν λιγάκι ψηλό για να περάσει απ' την πόρτα. Αυτός επέμεινε. Κάποια στιγμή είδε τη Δάφνη να 'ρχεται βιαστική. Έκανε πως δεν την πρόσεξε και γύρισε τις πλάτες. Η ξαδέρφη του κοντοστάθηκε:

«Λάμπρο; Τι κάνεις αυτού;».

«Τίποτα», απάντησε νευριασμένος.

«Έλα μέσα, σας φέρνω νέα».

«Καλά, θα 'ρθω».

Αδιάφορος συνέχισε τη δουλειά του.

Η Διαμάντω πλενόταν στο νεροχύτη της κουζίνας. Ακούγοντας την κοπέλα να λέει ότι γύρισαν τα μπαρμπάδια της με το βιο, έμεινε ακίνητη με τη σαπουνάδα στα χέρια.

«Θε μου! Τι έγινε πάλι και γυρίζουν; Τι θα κάνουμε; Πώς θα βγάλουμε πέρα το χειμώνα; Ο πατέρας σου τι λέει;».

Ο Θανάσης μετά τη δίκη του βρισκόταν στο χωριό. Η παραμονή στη φυλακή είχε υποσκάψει την υγεία του. Σκόπευε να παραμείνει μερικές μέρες ακόμα μέχρι να συνέρθει και θα 'φρευγε για να φροντίσει το βιο του. Ήταν αλήθεια ότι δεν ήθελε και τόσο ν' αφήσει τη ζεστή γωνιά του σπιτιού του και να γυρίζει στο κρύο και τη βροχή, μα δεν μπορούσε να κάνει διαφορετικά. Η πληροφορία ότι επέστρεψαν τ' αδέρφια του με τα πρόβατα δεν του προκάλεσε ιδιαίτερη στενοχώρια.

«Είπε να βγει, να μιλήσει με κάποιους χωριανούς μας, μήπως μπορέσουν να μας βοηθήσουν».

«Ποιος να μας βοηθήσει, χρυσή μου; Αυτοί που μπορούν δεν θέλουν ούτε να μας δούνε».

Η Δάφνη βιαζόταν να γυρίσει σπίτι της.

«Να πω τίποτα στον πατέρα;».

«Ξέρω κι εγώ; Μήπως πρέπει να 'ρθω μόνη μου, για να τον ρωτήσω να μου πει τι να κάμω;», είπε γεμάτη σύγχυση.

Βγήκαν μαζί. Ο Λάμπρος παιδευόταν ακόμα για να βάλει το μουλάρι στο κατώι. Η μάνα του νευρίασε.

«Σου 'πα να το διώξεις από 'δω, να μη σε ξαναδώ να χαλάς το χόρτο. Δεν φτάνει για τα δικά μας, τα έρμα θα ταΐζουμε;».

Πρώτη φορά άκουσε τη μάνα του να του μιλάει τόσο άπονα και σκληρά. Άφησε το μουλάρι με βαριά καρδιά.

Τ' απόφωτα άρχισε να πέφτει πυκνό χιόνι. Άσπρισε ο τόπος μέχρι την ποταμιά. Την άλλη μέρα το πρωί το χιόνι είχε περάσει το μισό μέτρο. Οι κάτοικοι άρπαξαν τα φτυάρια και ξεχιόνιζαν τις αυλές και τους δρόμους. Μερικοί ξεκίνησαν με τα ζώα φορτωμένα ζωοτροφές, για να πάνε στα μαντριά. Προχωρούσαν με δυσκολία βγάζοντας άγριες κραυγές. Τ' αγώγια τινάζονταν τρομαγμένα μέσ' απ' το παχύ στρώμα του χιονιού.

Οι Μανταίοι είχαν καταφύγει σε κάτι καλύβες, χαμηλά στο Σαραντάπορο. Ο κίνδυνος που τους απειλούσε δεν έπαψε να υπάρχει. Αντίθετα, μεγάλωνε από στιγμή σε στιγμή. Οι συγχωριανοί που είχαν υποσχεθεί να τους φέρουν ζωοτροφές δεν τήρησαν το λόγο τους. Το βιο τους θα 'μενε ατάιστο και δεύτερη μέρα. Άρχισαν ν' απελπίζονται.

«Άσκοπα μένουμε, δεν πρόκειται να έρθουν», είπε ο Βασίλης.

«Θα φοβήθηκαν τη βαρυχειμωνιά», απάντησε ο Ηλίας.

«Μακάρι να 'ναι όπως λες και να μην το μετάνιωσαν».

Ο Θανάσης ήταν κι αυτός μαζί τους. Σίμωσε πιο κοντά στη φωτιά, με την κάπα ριγμένη στις πλάτες. Έδινε την εντύπωση πως βρισκόταν σ' άλλο κόσμο.

«Τι κάνουμε τώρα;», είπε ξαφνικά.

Ο Ηλίας κοίταξε αδιάφορος τους αδερφούς του. Μεσ στο θαμπό βλέμμα του φάνηκε μια λάμψη αισιοδοξίας.

«Οι Επταχωρίτες είχαν προλάβει να μαζέψουν τα χορτάρια πριν τους σηκώσει ο στρατός».

«Αλήθεια, πώς δεν το σκεφτήκαμε μέχρι τώρα;».

«Να πεταχτεί κάποιος μας να δει. Τι λέτε; Μπορεί να το 'χουν αποθηκεύσει στις καλύβες τους».

Ο Θανάσης ένιωσε έντονη ανησυχία. Είχε καταδικαστεί σε τρία χρόνια φυλάκιση μ' αναστολή κι έπρεπε να 'ναι ιδιαίτερα προσεκτικός.

«Λίγα τραβήξαμε; Θέλετε να μπούμε πάλι σε μπελάδες;».

Άκουσαν φωνές να τους καλούνε και πετάχτηκαν έξω. Οι γυναίκες με τα κορίτσια και τις αδερφές τους έρχονταν ζαλικωμένες. Διακρίνονταν με δυσκολία μες στις πυκνές νιφάδες. Πέντε ζαλικές χορτάρια και δυο τσουβάλια καλαμπόκι ήταν όλες κι όλες οι ζωοτροφές που έφεραν. Δεν εφταναν να ταΐσουν ούτε τις προβατίνες που είχαν γεννήσει. Στενοχωρημένοι μαζεύτηκαν στην καλύβα. Οι γυναίκες είχαν σιμώσει στη φωτιά και στέγνωσαν τις φούστες τους, οι οποίες είχαν κυριολεκτικά κοκαλώσει απ' την παγωνιά.

«Πού 'ναι οι χωριανοί; Δεν θα φέρουν τις ζωοτροφές που κανονίσαμε;», ρώτησε ο Θανάσης.

«Αχ, αδερφέ», αποκρίθηκε η Γλυκερία. «Δεν μπορείς να 'χεις εμπιστοσύνη σε κανέναν σήμερα...».

Ο Βασίλης αισθάνθηκε μια παράλογη ικανοποίηση.

«Ήρθατε στα λόγια μου. Δεν μπορούμε να στηριζόμαστε στον ένα και στον άλλο, για να σώσουμε το βιο μας».

«Έχεις δίκιο. Τώρα τι κάνουμε;», τον διέκοψε ο Ηλίας.

«Αυτό που είπαμε. Οι καλύβες στο Φράξο τον Επταχωρίτικο μπορεί να 'ναι γεμάτες χορτάρια».

Ο Θανάσης δεν μπορούσε να ανασυνδέσει τις ιδέες του. Στο τέλος ανάγγειλε αυτό που τον απασχολούσε πραγματικά.

«Νομίζω πως θα 'ταν καλύτερα αν χωρίζαμε. Τόσο βιο δεν φυλάγεται μαζί», είπε χωρίς να σηκώσει κεφάλι.

Ο Βασίλης πετάχτηκε πάνω, σα να τον κέντρισαν.

«Αλλάζεις σκέψη από στιγμή σε στιγμή και κάνεις πράγ-

ματα που είναι παράλογα, αλλά αυτό που είπες τώρα δεν το περίμενα», φώναξε γεμάτος αγανάκτηση. «Τι, δεν μιλάς; Ψέματα είναι; Μίλα, λοιπόν. Κάθε φορά που συναντούμε δυσκολίες, κοιτάζεις μόνο τον εαυτό σου και δεν σε νοιάζει τι θ' απογίνουν οι άλλοι. Έννοια σου και δεν θα χαθούμε».

Υπήρχε μεγάλη αλήθεια σ' αυτά που του καταλόγιζε, αλλά δεν σήμαινε πως ήταν κι απόλυτα αντικειμενικός. Έτσι ο Θανάσης άναψε:

«Ωστε έτσι; Κοιτάω μόνο τον εαυτό μου; Δεν είπες όμως τίνος παιδιά φυλάνε τα γίδια σου».

Ήταν κι αυτό πράγματι αλήθεια, αλλά δεν μπορούσε να συγκριθεί με τη δική του θυσία, σκέφτηκε ο Βασίλης. Είχε απόλυτο δίκιο... Μετά τη σύλληψη αλλά κι όλο το διάστημα της φυλάκισής του ο Βασίλης συμπαραστάθηκε στα παιδιά και προστάτεψε το βιο του αδερφού του αψηφώντας τους κινδύνους.

«Θυμάστε εσείς τι κάνατε για τους άλλους, αλλά ό,τι έκαναν εκείνοι για σας το ξεχνάτε πολύ εύκολα», είπε τρέμοντας απ' το θυμό του.

Ο Ηλίας κοιτούσε τους αδερφούς του μ' αισθήματα ντροπής και στενοχώριας. Δεν ήταν ώρα για να λύσουν τις διαφορές τους στο ποιός είχε δίκιο και ποιός άδικο. Είχαν σοβαρότερο πρόβλημα μπροστά τους.

«Σταματήστε. Αρκετές στενοχώριες περάσαμε μέχρι τώρα, δεν χρειάζεται να περάσουμε κι άλλες», είπε για να σταματήσουν τη λογομαχία. «Αν κάποιος θέλει να χωρίσει το βιο του, ας το χωρίσει, αλλά μη λέτε λόγια άστοχα».

Ο Θανάσης άλλαξε θέση κοιτάζοντας πίσω, όπου στεκόταν η Ανθούλα και παρακολουθούσε τη λογομαχία γεμάτη ανησυχία.

«Θα το ξανασκεφτώ», είπε σιγά. «Σκεφτείτε το κι εσείς και θα δείτε πως έχω δίκιο. Είναι πιο εύκολο να φυλάξει κανένας διακόσια ή τρακόσα πρόβατα χωριστά, παρά οχτακόσια μαζί».

«Θαυμάσια! Για τα διακόσια θα βρεθούν τροφές, τ' άλλας ψοφήσουν».

«Δεν είπα τέτοιο πράγμα».

Η Ανθούλα φοβήθηκε μήπως ο Θανάσης τής πει τώρα να πάρει τα πρόβατά της, να τα φροντίσει μόνη της. Αισθάνθηκε ξένη κι αδύναμη. Τι θα 'κανε; Την πήρε το παράπονο. Τα μάτια της έλαμψαν, δάγκωσε τα χείλη της, για να φράξει το λυγμό που φούντωνε μέσα της. Δεν βάσταξε όμως. Κατέβασε το κεφάλι, σκέπασε το πρόσωπο με τα χέρια της και λύθηκε σε γοερό κλάμα. Στράφηκαν όλοι προς το μέρος της. Η Διαμάντω ταραχτήκε, την είχε ανεψιά από πρώτο ξάδερφο, ο οποίος είχε χαθεί τραγικά διαβαίνοντας κάποιο χείμαρρο.

«Τι έπαθες;».

«Αφήστε με. Αφήστε με όλοι σας», πετάχτηκε έξω πλημμυρισμένη στα δάκρυα.

Ο Θανάσης στράφηκε στην κόρη του.

«Έβγα και πες της να 'ρθει μέσα. Δεν το 'πα γι' αυτήν».

Η Μέλπω, η γυναίκα του, δεν μπόρεσε να κρατηθεί.

«Τι θα πει δεν το 'πες γι' αυτήν; Μικρή είναι για να μην καταλαβαίνει;».

Έπαψαν για λίγο την κουβέντα. Έξω χιόνιζε συνέχεια.

Ο Ηλίας σηκώθηκε απότομα.

«Φεύγω».

«Δεν κάνει να πας μόνος σου. Χειμώνας είναι. Θα 'ρθω μαζί σου», του είπε ο Βασίλης.

«Για σταθείτε, τι θα κάμω μόνος μου με τόσο βιο;», αντέδρασε ο Θανάσης.

«Καλά, ρε αδερφέ, τι κάνεις έτσι; Εμείς γιατί είμαστε τότες εδώ;».

Μια ανακοίνωση της οργάνωσης, τοιχοκολλημένη στην είσοδο της εκκλησίας, τράβηξε την προσοχή των χωριανών.

Ο γερο-Αγόρου παρέμεινε στην είσοδο, στηριγμένος στην πατερίτσα του. Πάσχιζε να διαβάσει το κείμενο, μα δυσκολευόταν να διακρίνει τα γράμματα. Τα μάτια του δάκρυζαν.

«Άτιμα γεράματα. Κάμετε τον άνθρωπο να 'ναι δυο φορές τυφλός».

Πλησίασε τους χωριανούς μурμουρίζοντας. Βλέποντας τα κατσουφιασμένα τους πρόσωπα, σκοτίστηκε ακόμα περισσότερο.

«Τι γράφουν πάλι;».

«Κάτι που δεν σε αφορά», αποκρίθηκε ο Λευτέρης.

«Και ποιόν αφορά, αν έχει χάρη η αφεντιά σου;».

«Εκείνους που έχουν επιτάξει τα ζώα τους».

Ο γέρος ψυλλιάστηκε αμέσως.

«Μπας και θέλουν να τους δώσουν αυτά τα ψοφίμια που βρώμισαν το χωριό;».

«Μπορεί. Εσένα τι σε πειράζει;».

«Χαρά στα πράματα που θα πάρουν», είπε ο γερο-Αγόρου.

«Δεν είναι άσχημη ιδέα», εξήγησε ο Λευτέρης.

«Τι λες, μωρέ; ποιός θα δεχτεί να ξεχειμωνιάσει ένα τέτοιο ζώο, όταν ξέρει ότι μπορεί να του το πάρουν όποια στιγμή θελήσουν;».

Η Αντρομάχη δεν είχε μοίρα κάτω απ' τον ήλιο. Μόλις άκουσε για την απόφαση της οργάνωσης, πίστεψε πως έφτασε η στιγμή που θ' άλλαζε η ζωή της. Χαρούμενη έτρεξε στο γραφείο. Συνεχίζοντας τη συζήτηση οι υπεύθυνοι της οργάνωσης δεν έδωσαν σημασία στην παρουσία της. Αυτή όμως δεν έχασε την ευθυμία της.

«Συναγωνιστές, είναι αλήθεια αυτό που γράφει το χαρτί;».

Την κοίταξαν συνοφρυωμένοι.

«Αλήθεια. Γιατί;», αποκρίθηκε ο Αθανασίου.

«Α, είναι ωραία να 'χεις το πράμα σου και να κάμεις τη δουλειά σου, χωρίς να 'χεις ανάγκη από κανέναν. Να μη μας ξεχάσετε. Μα να 'ναι γερό».

Ο γραμματέας γύρισε απότομα προς το μέρος της.

«Ξέρεις πόσο χόρτο χρειάζεται να φάει ένα τέτοιο ζώο; Μια αχυρώνα γεμάτη, κι εσύ, απ' ό,τι ξέρω, δεν έχεις ούτε μια χεριά».

«Θα βρω, σαν δεν έχω», αποκρίθηκε με πάθος.

«Βρες πρώτα και βλέπουμε».

Ένωσε απρόσμενη προσβολή.

«Αμ, καλά λένε μερικοί δεν θα δούμε ποτέ δικαιοσύνη», αναστέναξε κουνώντας το κεφάλι απελπισμένη.

«Πάψε, γιατί θα σου κόψω τη γλώσσα, κι εσένα κι εκείνων μαζί που λένε τέτοια πράγματα», τη φοβέρισε ο γραμματέας.

Η γυναίκα γούρλωσε τα μάτια, έμπηξε μια κραυγή και το 'βαλε στα πόδια. Ο Αθανασίου γέλασε χαχανιστά. Οι σύντροφοί του κάθονταν σκεφτικοί, με τα μάτια καρφωμένα στην είσοδο, περιμένοντας να παρουσιαστεί κάποιος ακόμα.

Ο γραμματέας έριξε μια ματιά στο τεφτέρι του και συνέχισε.

«Περνάμε τώρα στο επόμενο θέμα. Οι Μανταίοι ζήτησαν να μεταφέρουν το βιο τους στην περιοχή του Επταχωρίου. Θέλω ν' ακούσω τη γνώμη σας... Φέρουμε το βάρος της ευθύνης».

Αναταράχτηκαν.

Στο ανατολικό τμήμα του Επταχωρίου δέσποζε το ορεινό συγκρότημα του Τάλλιарου και του Προφήτη Ηλία Πεντάλοφου, πάνω στο οποίο στηριζόταν η αμυντική γραμμή των ανταρτών. Πέρα απ' αυτήν απλωνόταν το κράτος του θανάσιμου εχθρού, που ετοιμαζόταν ολοταχώς για την οριστική αναμέτρηση. Το αίσθημα του κινδύνου ανάδυε στα πρόσωπά τους.

«Η περιοχή αυτή έχει μεγάλη σημασία για την ασφάλεια της Ελεύθερης Ελλάδας και νομίζω πως δεν θα 'πρεπε να βρίσκονται εκεί», παρατήρησε ο στρατιωτικός υπεύθυνος.

«Εγώ, πάντως, λέω να τους επιτρέψουμε και να ειδοποιήσουμε τα φυλάκια να 'χουν το νου τους», πρότεινε ο Αθανασίου.

Μέσα απ' την ακριτομυθία αυτή ξεπήδησε η υποψία για την πιθανή λιποταξία των Μανταίων, η οποία θα τους γινόταν έμμονη ιδέα.

«Πολύ σωστά, δεν ξέρουμε τι έχουν στο νου τους. Μπορεί μια μέρα να επιχειρήσουν να περάσουν στο στρατό».

«Δεν θα 'ναι τόσο εύκολο».

Οι δρόμοι για τις πόλεις είχαν κλείσει εδώ κι αρκετό καιρό. Οι κάτοικοι στην περιοχή του Γράμμου ζούσαν στο περιθώριο της κοινωνίας. Μήπως δεν ζούσαν και πριν; Ζούσαν, αλλά δεν ένιωθαν τέτοια απομόνωση κι ανέχεια όπως τώρα. Το καλοκαίρι επέστρεφαν απ' τα ξένα οι μάστοροι, έφερναν νέα και, το πιο σοβαρό, χρήματα και λάδι, απ' τα οποία είχαν τόση ανάγκη. Θέριζαν τα σιτάρια, μάζευαν τα καλαμπόκια. Αν έβλεπαν ότι τα γεννήματα δεν θα 'φταναν για να περάσουν τη χρονιά, δεν θα στενοχωριόνταν και τόσο. Είχαν τα χρήματά τους και μπορούσαν να συμπληρώσουν το ψωμί τους. Το ίδιο έκαναν κι οι κτηνοτρόφοι. Κατέβαιναν στις πόλεις, πωλούσαν τα προϊόντα τους και ψώνιζαν τ' αναγκαία. Δόξα Σοι ο Θεός. Τα βόλευαν κάπως κι ήταν όλοι ευχαριστημένοι. Τώρα, όμως, δεν υπήρχε δυνατότητα για να κάνουν προμήθειες και τη σοδειά τους έπρεπε να τη μοιράζονται με τους αντάρτες. Υπήρχε συνεπώς ο φόβος να πεινάσουν. Αυτό σκέφτονταν όλοι, ακόμα κι εκείνοι που είχαν ζωντανά και μπορούσαν να τα βολέψουν κάπως. Δεν είχαν άδικο. Τα ορφανά γύριζαν κιόλας ξυπόλυτα και γυμνά, τα θέριζε η πείνα. Τι θ' απογίνονταν;

Ο χειμώνας θροιάστηκε για τα καλά, καλύπτοντας τον τόπο με τον κατάλευκο μανδύα του. Τα κρουσταλλένια σπαθιά του κρέμονταν απ' τις σκεπές των σπιτιών.

Ο Λάμπρος γυρόφερνε στη γειτονιά, έψαχνε στις αυλές και στα στενά. Δεν βρήκε αυτό που ζητούσε. Στενοχωρημένος γύριζε στο σπίτι. Κάποιο αγόρι τού έκοψε το δρόμο κι έστριψε στο σοκάκι κρατώντας κάτι βαρύ στη μασχάλη. Σε λίγο άκουσε τη γιαγιά Αγαθή να σταυροκοπιέται μπροστά στο κοτέτσι.

«Τ' ίνι τούτο που 'παθα η μαύρη μ'; Μπήκι αλούπα στο κομάς' κι μ' άρπαξι τον πιτεινό».

Ούτε ένα φτερό χάμω. Ψύλλοι μπήκαν στ' αυτιά της. Βλέποντας το Λάμπρο να περνάει δίπλα, έβαλε τις φωνές:

«Τι χαλεύε'ς ιδώ;», ρώτησε καχύποπτη.

«Τίποτα. Γυρίζω απ' τη δουλειά μου, γιαγιά».

«Αχ, αντίχριστο. Εσύ μ' κλέβ'ς τ'ς κότις; Θα σ' δείξου ιγώ τώρα».

Πέταξε πάνω του τη μαγκούρα της. Ο Λάμπρος πεδικλώθηκε, έπεσε κάτω, αλλά πρόλαβε να σηκωθεί και το 'βαλε στα πόδια.

Είχε ξεπαγιάσει να περιφέρεται έξω. Καθώς έμπαινε στην κάμαρη τρέμοντας, αντίκρισε το αυστηρό βλέμμα της μάνας του.

«Πού γύριζες πάλι;».

«Όξω».

«Τι έκαμες όξω μ' αυτό το κρύο;».

«Έψαχνα να βρω το μουλάρι».

«Χάζεψες; Το μουλάρι το συμμαζέψε η επιμελητεία».

Ο Λάμπρος πλησίασε στο τζάκι, άπλωσε τα ξυλιασμένα χέρια στη φωτιά κι άρχισε να τρίβει τα δάχτυλα που δεν μπορούσε να σιάξει. Ξαφνικά ένιωσε ένα δυνατό πόνο να τον βελονιάζει κάτω απ' τα νύχια.

Η πόρτα άνοιξε. Ένα κεφάλι πρόβαλε δειλά. Ήταν ο ξάδερφός του ο Νίκος.

«Να μπούμε να παίξουμε;».

«Να παίξετε αλλά φρόνιμα», απάντησε η Διαμάντω.

Ο Νίκος πέρασε μέσα πατώντας στα δάχτυλα. Μπήκε μαζί του κι ένα άλλο αγόρι πεντάρφανο και φτωχό, ο Παύλος. Η μητέρα του είχε πεθάνει όταν ήταν οχτώ ετών κι ο πατέρας του έπεσε σε κάποια μάχη. Η θλίψη απ' τον πρόσφατο θάνατο του γονιού του κάλυπτε το πρόσωπό του. Το παιδί φορούσε ντρίλινα ρούχα, γεμάτα μπαλώματα, ξηλωμένα στις ραφές. Το παντελόκι κοντό, φαίνονταν τα κοκαλιάρικα πόδια του, μελανιασμένα απ' το κρύο. Πήγαινε στην ίδια τάξη με το Λάμπρο. Το σπίτι του βρισκόταν στην άλλη άκρη του χωριού. Σπάνια φαινόταν στη γειτονιά τους. Η Διαμάντω έμεινε με τη σαίτα στο χέρι.

«Τι κάνεις, παιδί μου; Είσαι καλά;».

«Καλά», απάντησε ο Παύλος.

«Πώς έχεις τ' αδερφάκια σου;».

Εκείνος κατέβασε το κεφάλι και ξέσπασε σ' αναφιλητά, το κορμί του τρανταζόταν ολόκληρο.

Η Διαμάντω σηκώθηκε απ' τον αργαλειό.

«Γιατί κλαις; Πάθατε τίποτα;».

«Αρρώστησε η Μαρία κι όλο παραμιλάει. Φοβούμαι μήπως πεθάνει κι αυτή».

Η Διαμάντω πήγε κοντά του και του έπιασε τα χέρια. Ήταν πρησμένα, κρύα σαν κρούσταλλο.

«Μη φοβάσαι. Όλα τα παιδάκια αρρωσταίνουν, αλλά γρήγορα γερεύουν. Θα γερέψει κι η αδερφούλα σου, μα πρέπει να την προσέχεις και να μην την αφήνεις μόνη της, είναι μικρή ακόμα».

Σκούπισε τα δάκρυα απ' τα μάγουλά του.

«Είναι ο Γιάννης μαζί της».

«Εσύ γιατί γυρίζεις όξω μ' αυτή την παγωνιά;».

Δεν απάντησε.

«Τι τρώτε; Έχετε τίποτα να φάτε ή κάθεστε νηστικά;».

Στύλωσε πάνω της τα μάτια γεμάτα προσδοκία...

Ο Παύλος κι ο Νίκος ήρθαν πάλι την άλλη μέρα το πρωί. Η μητέρα του Λάμπρου έλειπε απ' το σπίτι. Την είχαν δει που έβγαινε. Μπορεί να γύριζε από στιγμή σε στιγμή και δεν έπρεπε να τους βρει εκεί.

«Θα 'ρθεις;», ρώτησαν το Λάμπρο βιαστικά.

Τους κοίταξε με προσοχή. Ο Παύλος κρατούσε ένα μονόκοπτο μαχαίρι. Άστραφτε και θα 'ταν κοφτερό. Μάντεψε μεμιάς το σκοπό τους, τα μάτια του βούρκωσαν.

«Όχι. Πηγαίνετε μόνοι σας».

Ο Νίκος ήξερε καλά τον ξάδερφό του. Ήταν πονετικός, θα μπορούσε να του πει κάτι ακόμα και να τον επηρεάσει. Τα 'χει σκεφτεί όλα. Πώς να μην τα σκεφτόταν; Ό,τι σκόπευε να κάνει έπρεπε να το κάνει μαζί του. Ένιωθε μεγαλύτερη σιγουριά.

«Γιατί; Δεν λυπάσαι τον Παύλο, που γυρίζει ξυπόλυτος;».

Τον ξανακοίταξε προσεκτικά. Του φάνηκε χλομός κι αδύνατος, πιο αδύνατος από χτες. Η καρδιά του ράγισε. Δεν υπήρχε κανείς που να τον λυπόταν τόσο πολύ όσο αυτός.

Ο αέρας φυσούσε δυνατά σέρνοντας μια λευκή άχνη στην αργυρένια κρούστα που κάλυπτε τα πλάγια. Το μουλάρι κειτόταν άψυχο σ' ένα λάκκο. Το είχε σκεπάσει το χιόνι κι ήταν δύσκολο να το ξεχωρίσεις. Γυρισμένα με τις πλάτες στον αέρα, αφαιρούσαν το δέρμα φωνάζοντας ο ένας στον άλλον να μη βιάζονται και χαραμίσουν το τομάρι.

Ο Δημητρίου, ο θείος του Λάμπρου, παρακολουθούσε τα παιδιά μέσ' απ' την αχυρώνα. Σαν είδε να μαζεύουν το δέρμα, έτρεξε και στάθηκε πίσω τους συνοφρυωμένος.

«Τι κάνετε εδώ;».

Τα παιδιά ξαφνιάστηκαν. Έχασαν τη λαλιά τους, αλλά δεν κουνήθηκαν απ' τις θέσεις τους.

«Αφήστε το δέρμα και τσακιστείτε από 'δω!».

Ο Παύλος θα 'σκαζε απ' το κακό του. Τι έκανε και τον κατάρρεχε τόσο σκληρά η μοίρα;

«Γιατί να τ' αφήσουμε;», τραβήχτηκε προς τα πίσω σβανίζοντας το δέρμα.

Ο Δημητρίου τού έπιασε τ' αυτί και το 'στριψε δυνατά.

«Το μουλάρι αυτό ήταν της επιμελητείας και μόνο αυτή έχει δικαίωμα να πάρει το δέρμα».

Ο Λάμπρος κοιτούσε το θείο του με γουρλωμένα μάτια. Δεν μπορούσε να το πιστέψει πως ήταν αυτός. Ο Παύλος συνέχιζε να κρατάει το δέρμα αγκιστρωμένος απ' τ' αντρικό χέρι.

«Τι να το κάμει;», είπε μέσ' απ' τα σφιγμένα δόντια.

Ο Δημητρίου ζάρωσε τα φρύδια. Έδειχνε τόσο άγριος, που φοβήθηκε κι ο Λάμπρος, που τον είχε για τον καλύτερο άνθρωπο του κόσμου.

«Αυτό που κάνατε είναι παράνομο και μπορούμε να σας τιμωρήσουμε», είπε ο Δημητρίου αφήνοντας τον Παύλο. «Αιντε, φύγετε από 'δω, να μην το μετανιώσω και σας πάω δεμένους στο φρουραρχείο».

Ήταν στέλεχος της οργάνωσης και πίστεψαν τα παιδιά ό-
τι μπορούσε να πραγματοποιήσει τις απειλές του. Έφυγαν
καταστενοχωρεμένα, νιώθοντας να τα πνίγει η αδικία. Περι-
μεναν πίσω απ' τον τοίχο, στημένα στο πόδι, να δούνε το Δη-
μητρίου να φέρνει το δέρμα στην επιμελητεία.

Πέρασαν στο μεταξύ κάμποσες μέρες. Οι κάτοικοι επέ-
στρεφαν νωρίς στο χωριό. Οι άντρες έβγαιναν στην πλατεία,
όπως παλιά, και σχημάτιζαν μικρές παρέες. Τα παιδιά κλω-
θογύριζαν ανάμεσά τους. Οι υπεύθυνοι της οργάνωσης μπαι-
νόβγαιναν στο φρουραρχείο με συννεφιασμένα πρόσωπα.
Κάτι σοβαρό θα τους απασχολούσε πάλι.

Η καμπάνα σήμανε τον εσπερινό. Μαυροφορεμένες γυ-
ναίκες, παιδιά με κεριά στα χέρια έμπαιναν στην εκκλησία.
Κάποια στιγμή φάνηκε κι ο Δημητρίου να 'ρχεται βιαστικός.
Άγριο το βλέμμα του έπεσε πάνω στα παιδιά.

«Είχατε τύχη που έλειπε ο φρούραρχος».

«Ο φρούραρχος ήταν συνέχεια στο γραφείο», απάντησε ο
Παύλος.

«Πάψε, να μη σου ξεριζώσω και τ' άλλο αυτί».

Ο Παύλος γύριζε από παρέα σε παρέα, σα να μην τον χω-
ρούσε ο τόπος.

«Σας είπα, μας φοβέρισε για να μας πάρει το τομάρι», έ-
λεγε.

Ο Λάμπρος κοκκίνισε. Έπρεπε να ξεπλύνει την ντροπή που
ένιωθε για την πράξη αυτή του θείου του.

«Δεν είναι τόσο κακός όσο νομίζεις. Θέλετε να ψάξουμε
για το δέρμα;».

«Λες να το βρούμε;».

«Θα το βρούμε».

Ο Νίκος γύρισε προς τον ξάδερφό του όλο υποψία.

«Έτσι, ε; Ξέρεις πού το 'κρυψε και το κρατάς μυστικό;».

Ο Λάμπρος βιάστηκε να δικαιολογηθεί.

«Ορκίζομαι, δεν ξέρω, αλλά θα ψάξουμε πού μπορεί να το
'κρυψε».

Τους οδήγησε στην αχυρώνα του θείου του, στην άκρη του χωριού. Κόλλησαν τα πρόσωπα στην πόρτα. Απ' τις χαραματιές των σανιδιών έβγαινε μια ασφυκτική δυσσομία. Έπιασαν τις μύτες τους στραβομουτσουνιάζοντας.

«Α, τον κλεφταρά! Εδώ μέσα το 'κρυψε», φώναξε ο Νίκος.

Έσπρωξαν την πόρτα και μπήκαν στην καλύβα. Το δέρμα κρεμόταν από μια γρεντιά. Το τράβηξαν κι έπεσε κάτω. Ύστερα το έσυραν γρήγορα έξω. Πήραν βαθιά ανάσα. Ένα σκυλάκι παρδαλό, με ασπρόμαυρα μπαλώματα, πλησίασε κουνώντας τη ουρά του. Μπερδεύτηκε στα πόδια τους. Ο Παύλος το πάτησε χωρίς να το θέλει. Το σκυλάκι άρχισε να ωρύεται. Τ' άκουσε ο νοικοκύρης και βγήκε στο μπαλκόνι.

«Ποιος χτύπησε το κουτάβι μου;».

Πρόσεξε τα παιδιά να φεύγουν σκυφτά, πίσω απ' το πεζούλι, κι έτρεξε να προλάβει.

«Παλιόπαιδα! Θα σας κόψω τα χέρια».

Το σκυλάκι ξεθάρρεψε κι έτρεξε πάλι στα παιδιά. Τη μια γάβγιζε κι έμπηγε τα δόντια στο δέρμα, την άλλη έτρεχε γύρω τους χοροπηδώντας.

Μια περίφημη σκέψη ήρθε στο νου του Λάμπρου.

«Δεν πάμε στην επιμελητεία;».

Με το δέρμα τεντωμένο διάπλατα φτάσανε στη μέση του χωριού. Ένα τσούρμο παιδιά έτρεχε πίσω τους φωνάζοντας. Οι περαστικοί σταματούσαν παραξενεμένοι.

«Τι τομάρι είναι αυτό;».

«Ιταλικό».

«Πού το βρήκατε;».

«Στην καλύβα του μπαρμπα-Τόλη», απαντούσαν τα παιδιά.

«Και πού το πάτε;».

«Στην επιμελητεία».

«Γιατί;».

Σκέφτηκαν λίγο, ξύνοντας τα κεφάλια τους.

«Για να μας δώσει άδεια να φτιάξουμε τσαρούχια», απάντησε ο Παύλος.

Συνέχισαν το δρόμο. Πίσω τους τα παιδιά ξεκαρδίζονταν

απ' τα γέλια, φώναζαν δυνατά σαν τουςπραματευτάδες:

«Τσα-ρού-χια! Τσα-ρού-χια!».

Οι υπεύθυνοι βγήκαν στην πλατεία και, πριν αντιληφθούν τι ακριβώς γινόταν, είδαν ένα πλήθος να συγκεντρώνεται γύρω τους. Ο Δημητρίου στεκόταν ανάμεσά τους σαν κεραυνοβολημένος.

«Βρε, τα διαβολόπαιδα, τι μου 'καναν, τι μου 'καναν!».

«Άντε, πήγαινε να τους φτιάξεις τα τσαρούχια, μπας και γλιτώσεις τη μήνυση για κλοπή δημόσιας περιουσίας», τον πείραξε ο Αθανασίου.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο ουρανός είχε ανοίξει. Ο ήλιος έβγαινε και κρυβόταν πίσω απ' τα σύννεφα, σα να 'παιζε κρυφτό με τα χιονισμένα βουνά. Τα χιόνια έλιωναν γρήγορα και τα νερά κυλούσαν στους δρόμους του χωριού. Ο νάρθηκας ζωντάνεψε πάλι. Οι γέροι που μαζεύονταν εκεί, μέρα προς μέρα και προσπαθούσαν να φέρουν στο νου τους παλιές ιστορίες. Η σκέψη τους, όμως, σκάλωνε στα γεγονότα που διαδραματίζονταν γύρω τους και περιπλέκονταν σε συζητήσεις που διαρκούσαν ολόκληρες ώρες. Αντιλογούσαν και χώριζαν παρεξηγημένοι. Οι χωριανοί δεν είχαν χρόνο να τους ακούνε. Τους άκουγε, όμως, ο άγιος, που τους ατένιζε ήρεμα πάνω απ' την είσοδο της εκκλησίας, καθάλα στο ψαρί άλογο. Μόνο αυτός ήξερε τι έλεγαν και τι θα 'καναν για να διορθώσουν τον κόσμο που έβλεπαν, μια ολόκληρη ζωή, να πηγαίνει απ' το κακό στο χειρότερο.

Ο Λευτέρης κάθησε παράμερα στο πέτρινο κάθισμα, έβγαλε απ' την τσέπη του το Δελτίο Ειδήσεων του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας κι άρχισε να διαβάσει. Οι γέροι διέκοψαν τη συζήτηση και τον παρακολουθούσαν σιωπηλοί. Όσο διάβαζε, το πρόσωπό του άλλαζε έκφραση. Κάποια στιγμή γέμισε ζαρωματιές. Η παρέα πλησίασε κοντά του.

«Τι γράφει; Διάβασε φωναχτά, για να μάθουμε κι εμείς τίποτα».

Ο Λευτέρης ξαναδιάβασε την είδηση, που είχε καρφωθεί στο μυαλό του. «Ο μοναρχοφασισμός βομβαρδίζει άνανδρα τ' ανυπεράσπιστα γυναικόπαιδα. Τον τελευταίο καιρό σκοτώθηκαν εκατόν είκοσι παιδάκια σε διάφορα μέρη της Ελεύθερης Ελλάδας».

Ο γερο-Αγόρου τον κοιτούσε λοξά, κάτω απ' τα ζαρωμένα φρύδια.

«Γράφει τέτοιο πράγμα; Αναφέρει χωριά, ονόματα; Για να δω...».

Ο Λευτέρης στράφηκε προς το μέρος του εκνευρισμένος.

«Να... Πάρε την εφημερίδα και διάβασε, αφού αμφιβάλεις».

Του κακοφάνηκε του γέρου, γιατί θέλησε να τον ταπεινώσει πάλι.

«Αν μπορούσα να διαβάσω, δεν θα παρακαλούσα την αφεντιά σου», είπε θυμωμένος.

Οι άλλοι αδημονούσαν ν' ακούσουν τι έγραφε παρακάτω, κοιτάζοντας το Λευτέρη μάλλον παρακλητικά.

«Άσ' τον να λέει. Διάβασε παρακάτω. Διάβασε, να μάθουμε τι έγινε».

Κάποιος είχε υπογραμμίσει με κόκκινο χρώμα ένα μικρό κείμενο, με παχιά γράμματα.

«Λαϊκές και άλλες οργανώσεις πρόνοιας και προστασίας του παιδιού της Ελεύθερης Ελλάδας, καθώς και χιλιάδες γονείς και κηδεμόνες, απευθύνθηκαν προ καιρού με εκκλήσεις στις φιλανθρωπικές οργανώσεις των Λαϊκοδημοκρατικών χωρών και ζήτησαν απ' αυτές να περιθάλψουν και να προστατέψουν την ελληνική παιδική νεολαία που κινδυνεύει».

Είχαν κρεμαστεί απ' τα χείλη του. Δεν έβγαζαν ούτε ανάσα.

«Τι λέει, μωρέ; Δεν κατάλαβα τίποτα».

«Σάμπως καταλάβαμε εμείς και ζητάς εξηγήσεις;», απάντησε κάποιος για λογαριασμό όλων.

Στέκονταν ακίνητοι, σα να 'χαν μαρμαρώσει.

Ο Αγόρου είχε ακούσει κάτι, αλλά νόμιζε πως ήταν λόγια του κόσμου και δεν έδωσε ιδιαίτερη σημασία. Τώρα μπορούσε να βάλει το χέρι στη φωτιά, ήταν αλήθεια. Το πρόσωπό του σκοτεινίασε.

«Γιατί δεν καταλάβατε; Το λέει καθαρά. Θέλουν να μας πάρουν τα παιδιά!».

Γύρισαν προς το μέρος του γεμάτοι απορία.
«Για ποιά παιδιά μιλάς; ποιός θα τα πάρει; Σε ρώτησα, γιατί δεν απαντάς; Λέγε, ποιός σου 'πε τέτοιο πράγμα;».

Ο γέρος σούφρωσε τα φρύδια.

«Δεν μου το 'πε κανείς. Η εφημερίδα το γράφει», απάντησε με δυσκολία.

Ο Λευτέρης ξαφνιάστηκε. Πέρασε το κείμενο τρεχάδι.

«Όχι, δεν γράφει πουθενά κάτι τέτοιο».

Ο γέρος επέμενε.

«Το γράφει ανάμεσα στις σειρές».

Ο Λευτέρης έριξε πάνω του μια περιφρονητική ματιά. Δεν μπορούσε να τον προσβάλει ένας τσοπάνος, ο οποίος δεν ήξερε καλά-καλά να βάλει την υπογραφή του, ένας ξεκουτιασμένος γέρος.

«Δεν θα 'σαι στα καλά σου, φαίνεται!».

Η συζήτηση είχε προκαλέσει αρκετή σύγχυση κι εκνευρισμό. Αν εξακολουθούσε να γίνεται με τον ίδιο τόνο, θ' αρπάζονταν πάλι.

«Ησυχάστε. Δεν πρόκειται να λύσετε τις διαφορές με φωνές και καβγάδες», τους συμβούλεψε ένας διπλανός τους.

«Αυτό το ξέρουμε κι εμείς. Για τούτο το μυστήριο μπορείς να μας πεις κάτι».

«Νομίζω ότι έχει δίκιο ο μπάρμπα. Το κείμενο που μας διάβασε λέει πολύ περισσότερα απ' ό,τι γράφει».

Η ανησυχία τους μεγάλωνε. Δεν τους χωρούσε ο τόπος. Σηκώθηκαν κι έφυγαν ένας-ένας, περίσκεπτοι, σιωπηλοί. Ο Αγόρου αναστέναξε:

«Θα χάσ' η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα».

Η είδηση για το θάνατο των εκατόν είκοσι παιδιών απ' τους βομβαρδισμούς διαδόθηκε παντού, έφτασε και στην πιο απομακρυσμένη καλύβα. Οι άνθρωποι ανατρίχιαζαν, ένιωθαν έναν αόρατο κίνδυνο ν' απειλεί τη ζωή τους. Επέστρεφαν βιαστικά στο χωριό. Μερικοί τράβηξαν κατευθείαν για το σπίτι του Αθανασίου, όπως τους είχαν μηνύσει.

Ο γραμματέας στηρίχτηκε στο τζάκι κι έφερε το δεξί του χέρι στο στήθος, κάτω απ' το πέτο του σακακιού, κοιτάζοντας τους συντρόφους του. Το 'κανε αυτό κάθε φορά που είχε να αναγγείλει κάτι σοβαρό και να περάσει τη γραμμή του κόμματος. Ετούτο που είχε να πει τώρα ήταν βαρύ πράγμα. Αισθανόταν πως δεν θα μπορούσε ν' αρθρώσει ούτε μια λέξη. Ίδρωνε. Η καρδιά του χτυπούσε δυνατά κάτω απ' την παλάμη του.

«Ακούστε», είπε κομπιάζοντας, «σας καλέσαμε εδώ για ένα σοβαρό ζήτημα, που αφορά όλους μας».

Ξεκούμπωσε το γιαντάκι του ανασαίνοντας βαθιά.

«Όπως θ' ακούσατε, η αεροπορία του εχθρού έχει διαπράξει τελευταία τρομερά εγκλήματα, που ξεσήκωσαν την κατακραυγή της κοινής γνώμης, όχι μόνο στη χώρα μας, αλλά κι έξω απ' αυτήν. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι οι βομβαρδισμοί θα συνεχιστούν και θα επεκταθούν σ' όλη την Ελεύθερη Ελλάδα. Θανάσιμος κίνδυνος κρέμεται πάνω απ' το χωριό μας. Δεν χρειάζεται να πω περισσότερα. Καταλαβαίνετε μόνοι σας τι μπορεί να συμβεί... Πρέπει να πάρουμε τα μέτρα μας και να 'χουμε τα μάτια δεκατέσσερα».

Αυτά που είπε δεν ήταν άσχετα με το θέμα. Μπορούσαν, όμως, να δημιουργήσουν σύγχυση και να δυσκολέψουν την εφαρμογή της απόφασης, σκέφτηκε ο Αθανασίου.

«Τι μέτρα μπορούμε να πάρουμε;», τον διέκοψαν.

«Δεν ξέρω. Εσείς θα μας πείτε. Γι' αυτό σάς καλέσαμε εδώ»!

Σηκώθηκε σούσουρο. Έλεγε ο καθένας ό,τι περνούσε απ' το μυαλό του. Οι σκέψεις τους άγγιζαν τα όρια της φαντασίας.

«Να φτιάξουμε καταφύγια», είπε ο γραμματέας. «Εσείς τι λέτε;», κοίταξε γύρω του.

«Η σκέψη σου είναι καλή, μα δεν φτάνει. Εγώ προτείνω να στήσουμε παρατηρητήρια γύρω απ' το χωριό», είπε κάποιος.

«Τι να τα κάμεις; Όσο να πεις «χωριανοί, αεροπλάνα!»

μπαμ, μπαμ, τις φάγαμε τις ρουκέτες στις κεφάλες μας».

«Να κάνουμε κάτι άλλο», φώναξε ο Γιάννης απ' τη γωνιά.

Ο γραμματέας είχε αλλού το νου.

«Για λέγε».

«Να ζητήσουμε απ' το Αρχηγείο να φέρει αντιαεροπορικά».

Ο Αθανασίου πετάχτηκε πάλι έξαλλος.

«Συναγωνιστές! Σκεφτείτε λιγάκι σοβαρά. Είναι δυνατό να γίνουν αυτά;».

Επικράτησε σιγή περίσκεψης.

«Φτάνει. Τη γνώμη τους είπαν. Εσύ δεν έχεις να προτείνεις τίποτα;», παρέμβηκε ο γραμματέας.

«Όχι. Να ρωτήσω μόνο», απάντησε νευρικά ο Αθανασίου.

Ο γραμματέας περίμενε υπομονετικά τη στιγμή αυτή.

«Ακούω», είπε ήρεμα.

«Το κόμμα τι λέει;».

Τα μέλη της οργάνωσης ενέτειναν την προσοχή τους. Ο γραμματέας πίστεψε πως ήταν ο κατάλληλος χρόνος για να αναγγείλει την απόφαση.

«Το κόμμα εξέτασε την κατάσταση και πρότεινε να ληφθούν τ' αναγκαία μέτρα για την προστασία του λαού και ειδικότερα των παιδιών και της νεολαίας».

Κάποιοι ανυπόμονοι τον διέκοψαν πάλι.

«Μίλα συγκεκριμένα».

Ο γραμματέας συνέχισε με τον ίδιο ήρεμο τόνο.

«Η κυβέρνηση απηύθυνε έκκληση στις Λαϊκές Χώρες, με την οποία ζήτησε να φιλοξενήσουν τα παιδιά της Ελεύθερης Ελλάδας, τούτες τις δύσκολες στιγμές, που κινδυνεύουν απ' τους βομβαρδισμούς της αεροπορίας και του πυροβολικού του εχθρού. Η έκκληση έγινε δεκτή. Οι Λαϊκές Χώρες θα εξασφαλίσουν στα παιδιά μας όχι μόνο διατροφή, αλλά μόρφωση και ιατρική περίθαλψη, αν χρειαστεί. Θα 'χουν όλα τα καλά και θα ζούνε ήσυχα κι ευτυχισμένα».

Δεν τον ενόχλησε κανείς πια, πράγμα που τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι άρχισε καλά τη δουλειά του και θα εκτελούσε την απόφαση μ' επιτυχία.

«Η αναχώρηση των παιδιών για τις Λαϊκές Χώρες μπορεί να γίνει από μέρα σε μέρα. Όσοι γονείς επιθυμούν να στείλουν τα παιδιά τους πρέπει να παρουσιαστούν στην οργάνωση για να κάνουν τη σχετική δήλωση».

Θλίψη και αμηχανία άρχισε να κυριεύει τα πρόσωπά τους. Ο γραμματέας συνέχισε να μιλάει με μεγαλύτερο πάθος, αδιάκοπα, μην αφήνοντας ούτε στιγμή για να σκεφτούν.

«Θα 'ναι λάθος, λέω, ν' αφήσουμε τη μεγάλη αυτή ευκαιρία να πάει χαμένη. Αντίθετα, πρέπει να την εκμεταλλευτούμε για το καλό των παιδιών μας».

Οι σύντροφοί του ταραχτήκαν, κοιτούσαν δεξιά κι αριστερά απεγνωσμένα.

«Νομίζεις πως είναι τόσο εύκολο να πεις σ' ένα γονιό: τα παιδιά σου κινδυνεύουν, στείλ' τα στις Λαϊκές Χώρες, για να σωθούν; Αμφιβάλλω πολύ αν μας ακούσει κανένας», είπε κάποιος.

«Έκανες πολύ καλά που έθιξες το ζήτημα αυτό», παρατήρησε ο γραμματέας. Πρέπει να πλησιάσουμε τους γονείς και να τους εξηγήσουμε το τι συμβαίνει».

«Ξέρω τι λέω. Δεν πρόκειται να μας ακούσει κανένας», επέμεινε εκείνος.

Ο γραμματέας ήταν προετοιμασμένος για κάθε ενδεχόμενο και δεν ξαφνιασθηκε καθόλου απ' την τοποθέτηση του συγχωριανού του.

«Εμείς θα κάνουμε αυτό που λέει το κόμμα», απάντησε μ' έντονο τόνο. «Δεν μπορεί, γονείς είναι, θ' ακολουθήσουν το παράδειγμά μας».

Τι είχε στο νου του, αυτός μόνο ήξερε.

Ο Ηλίας έφτασε στο χωριό την άλλη μέρα τ' απόγευμα. Η γυναίκα του αισθάνθηκε βαθιά ανακούφιση, καθώς τον είδε να μπαίνει στο σπίτι.

«Έμαθες τι γίνεται;».

«Ναι. Γι' αυτό ήρθα».

«Οι χωριανοί αποφάσισαν να στείλουν τα παιδιά τους στην Αλβανία. Εμείς τι θα κάνουμε;».

Η όψη του σκοτεινίασε.

«Δεν ξέρω. Θα το σκεφτώ ακόμα», απάντησε. «Ζέστανε λίγο νερό».

Πλύθηκε, έβαλε καθαρή αλαξιά. Έγινε άλλος άνθρωπος.

«Δεν θα φας;».

«Όχι. Βιάζομαι».

Η συγκέντρωση στο μεταξύ είχε τελειώσει. Οι χωριανοί έβγαιναν απ' το σχολείο παρέες-παρέες. Άλλοι σταματούσαν στο προαύλιο κι άλλοι ανέβαιναν στην πλατεία κουβεντιάζοντας. Στο δρόμο, κάτω απ' το σπίτι του παπα-Νικόλα, ο Ηλίας απάντησε τα ξαδέρφια του.

«Τι λέτε; Αποφασίσατε να στείλετε τα παιδιά σας άξω».

«Τι να κάνουμε;», είπε ο αρχιμάστορας. «Τα πράγματα δεν πάνε καλά. Ο στρατός άρχισε να ρίχνει στον άμαχο πληθυσμό. Σκοτώθηκαν τόσα παιδιά».

Επανέλαβε όσα ειπώθηκαν στη συγκέντρωση.

Του φάνηκαν παράλογα του Ηλία και βιάστηκε να τον διακόψει.

«Τ' άκουσα. Εσύ τι σκεφτεσαι να κάμεις;», απευθύνθηκε στο δεύτερο ξάδερφό του, το Θύμιο.

«Δεν ξέρω».

«Αυτό που θα κάνουν όλοι», εξήγησε ο αρχιμάστορας. «Θα στείλουμε τα παιδιά μας στις Λαϊκές Χώρες, για να σωθούν. Να γλιτώσουμε κι εμείς απ' την αγωνία».

Ο Θύμιος είχε βυθιστεί στον πόνο της ψυχής του και δεν μπορούσε να φανταστεί πως θ' αποχωριζόταν τα παιδιά του.

«Ας λέει, δεν αποφάσισα ακόμα».

«Όσο περισσότερο σκέφτεσαι, τόσο χειρότερο», του είπε ο αρχιμάστορας.

Ήθελε ο καθένας ν' ακούσει τη γνώμη του διπλανού του, να πάρει μια σωστή απόφαση. Ο κύκλος μεγάλωσε. Με βόγκους έβγαιναν τα λόγια απ' τα στήθια τους. Ο Αδάμου κόλλησε πίσω τους. Στη συγκέντρωση είχε δηλώσει ότι θα 'στελνε τα παιδιά του στην Αλβανία και συμβούλευε τους συγχωριανούς του να κάνουν το ίδιο.

«Ό,τι και να κάμεις, θα το μετανιώσεις», απογύρισε τα λόγια του.

Ο Αθανασίου ξαφνιασθηκε.

«Κάνε ό,τι νομίζεις! Πάψε, όμως, ν' αλλάζεις γνώμη απ' τη μια στιγμή στην άλλη».

Γύρισε χλομός, με πιασμένη φωνή.

«Εγώ, βλάμ', άκουσες, τ' αποφάσισα μια κι όξου. Θα στείλω τις τσούπρες μ' στις Λαϊκές Χώρες, για να μην τις πάρω στο λιμό μ'».

«Δεν έχεις υποχρέωση ν' απολογηθείς», του είπε.

Ο Ηλίας πλησίασε μερικούς συγχωριανούς ακόμα. Είχε την αίσθηση πως άκουγε τον ίδιο άνθρωπο. Δεν τον άγγιζαν πια. Είχε πάρει την απόφασή του.

Η γυναίκα του περίμενε με στρωμένο το τραπέζι. Μπορεί να γυρνούσε από στιγμή σε στιγμή. Ο Λάμπρος έλυne τα προβλήματα γράφοντας τις πράξεις στην πλάκα. Δεν κατάλαβε πότε αποκοιμήθηκαν τ' αδέρφια του. Η ήσυχη αναπνοή τους του προκαλούσε γλυκιά νύστα.

«Γιατί δεν πέφτεις να κοιμηθείς;», ρώτησε η μητέρα του.

«Δεν νυστάζω», απάντησε ο Λάμπρος, ανοίγοντας τα μάτια του διάπλατα.

Ακούγοντας τα βήματα του πατέρα του ξαγρύπνησε ολότελα και προσήλωσε το νου του. Ο πατέρας του μπήκε αθόρυβα, κάθησε στο τραπέζι χωρίς να πει κουβέντα. Μα ούτε και η μάνα του βιάστηκε να ρωτήσει. Κατάλαβε ότι δεν ήθελαν να μιλήσουν μπροστά του. Έπρεπε να είχε ξαπλώσει, σκέφτηκε, και να 'κανε τον ψόφιο κοριό, κάτω απ' το σκέπασμα.

Κάποιος χτύπησε την πόρτα. Έτρεξε ν' ανοίξει. Ήταν ο θείος του ο Θανάσης.

«Γύρισε ο πατέρας σου;», ρώτησε.

«Ναι».

Ο Ηλίας σηκώθηκε απ' το τραπέζι. Άναψε ένα δαδί και το στήριξε στο φεγγίτη. Το φως χύθηκε μέχρι την πόρτα.

«Έλα, μόλις γύρισα».

Ο Θανάσης κάθησε αντίκρυ στυλώνοντας πάνω του τα μάτια.

«Είδες κανέναν; Τι σου 'παν; Είναι υποχρεωτικό να στείλουμε τα παιδιά στην Αλβανία;».

«Ο Αθανασίου απόφευγε να μιλήσει, παριστάνοντας τον αδιάφορο. Δεν μ' άρεσε καθόλου η συμπεριφορά του. Φοβάμαι πως θα μας κατηγορήσει πάλι. Ο Χάρης ήταν πιο ειλικρινής. «Είναι δικό σας ζήτημα», μου είπε, «και πρέπει να αποφασίσετε μόνοι σας»».

Ένας μορφασμός δυσπιστίας χάραξε το πρόσωπο του Θανάση.

«Α, τον υποκριτή! Ποτέ δεν σου λέει αυτό που σκέφτεται».

Ο Ηλίας δεν είχε κανένα λόγο να αμφιβάλλει για την ειλικρίνεια του γραμματέα.

«Μου είπε και κάτι άλλο. Να μείνει μεταξύ μας. Αυτός ο ίδιος δεν αποφάσισε ακόμα τι θα κάνει».

Ο Θανάσης έμεινε για λίγο σκεπτικός. Ύστερα έκανε μια προσπάθεια να εξηγήσει τη στάση του γραμματέα.

«Αυτός μπορεί να λέει ό,τι θέλει. Μπορεί να 'χει τέτοια εντολή, για να ρίξουν στάχτη στα μάτια του κόσμου. Εγώ, πάντως, θα κάνω αυτό που λέει η συνείδησή μου, θα πάρω τα παιδιά μου στην καλύβα, μέχρι να ξεκαθαρίσουν τα πράγματα».

Η κατάσταση ήταν θολή και μπερδεμένη, δεν μπορούσαν να δούνε μακριά.

«Αυτό δεν πρέπει να το κάνουμε. Μπορεί να παρασύρουμε κόσμο και να μας κατηγορήσουν ότι αντιδρούμε στην απόφαση», είπε ο Ηλίας.

«Λες να σχεδιάζουν κάτι τέτοιο;».

«Εδώ που 'φτασαν τα πράγματα, όλα να τα περιμένεις».

Όλα κι όλα, αλλά αυτό τού φαινόταν όντως απίθανο.

Είχε μπει η άνοιξη. Η φύση, όμως, δεν βιαζόταν να την ακολουθήσει. Είχε μεγάλο ανήφορο μπροστά της. Το κλαρί αργούσε να βαρέσει. Στα λακκώματα, τις μεσαριές των χωραφιών και στο δάσος, πάνω απ' το χωριό, οι κρانيές καλύπτονταν από 'να χλομό κίτρινο χνούδι. Ήταν το μόνο δέντρο που άρχιζε ν' ανθίζει και να προμηνύει την άνοιξη. Ανάμεσα απ' τις πέτρες και τα χαλίκια το χορτάρι έβγαινε δειλά, αδύνατο και ψιλό σαν βελόνι. Τα κοπάδια σβάρνιζαν στη βουνοπλαγιά. Οι γεωργοί γυρνούσαν τα χωράφια τους, για να σπείρουν τα καλαμπόκια. Ελάχιστοι οι κάτοικοι που ήταν στο χωριό. Οι μαθητές είχαν πετάξει τις σακές στις άκρες στις αυλές κι έπαιζαν ξέγνοιαστα. Ξάφνου ακούστηκε ο τηλεβόας να καλεί τους κατοίκους:

«Προ-σο-χήη, προ-σο-χήη... Οι γονείς και οι κηδεμόνες που επιθυμούν να στείλουν τα παιδιά τους στις Λαϊκές Δημοκρατίες, να παρουσιάστουν στην επιτροπή μαζί με τα παιδιάα».

Ο διαλαλητής στράφηκε και στην άλλη μεριά του χωριού κι επανέλαβε ρητά: *«Προ-σο-χήη, προ-σο-χήη...».*

Ο κόσμος αναστατώθηκε. Παράτησαν τις δουλειές τους και βγήκαν στις αυλές. Η σύγχυση κι η έγνοια φαίνονταν διάχυτες στο πρόσωπό τους. Αυτό που επακολούθησε τους έκανε να χάσουν εντελώς τα μυαλά τους. Τα παιδιά χύθηκαν στους δρόμους και τα πλάγια, πηδούσαν απ' τα πεζούλια για να φτάσουν στο σχολείο πιο γρήγορα. Βούιζε ο αέρας απ' τις χαρούμενες κραυγές τους.

«Ήρθε η επιτροπή! Φεύγουμε, φεύγουμε...».

Ο Νίκος, ο ξάδερφος του Λάμπρου, έτρωγε στην κουζίνα.

Σαν άκουσε το μήνυμα, πετάχτηκε πάνω. Λίγο έλειψε να πάρει σβάρνα το σοφρά.

Η μάνα του η Μέλπω έτρεξε πίσω του φωνάζοντας:

«Πού πας; Γύρνα πίσω! Ακούς; Γύρνα πίσω!».

Το παιδί χάθηκε πίσω απ' τα σπίτια, αψηφώντας τις φωνές και τι φοβέρες της μητέρας του.

Ακούμπησε στα σκαλιά απεγνωσμένη.

«Αχ, τι τραβάω μ' αυτό το παιδί. Μ' έφαγε με τη γκρίνια του τούτες τις μέρες: "Θα φύγω και θα φύγω". Νομίζει, εκεί που θα πάει, θα 'χει τους γονείς του να τον κοιτάζουν...».

Το προαύλιο του σχολείου είχε γεμίσει από παιδιά, βούιζε σαν κυψέλη. Στην είσοδο φάνηκε η δασκάλα τους, με κάποιον άγνωστο που φορούσε γυαλιά. Έγινε ησυχία. Τα μάτια της πεταλούδισαν στο χαρούμενο πλήθος των παιδιών. Αναζητούσε τους μαθητές της. Στο μεταξύ, κατέφθασαν κι οι πρώτοι γονείς.

«Συναγωνιστές, παρακαλώ να μπαίνετε στην αίθουσα με τα παιδιά σας, ένας-ένας, για να τελειώνουμε σύντομα».

Τα παιδιά μαζεύτηκαν μπρος στην είσοδο σχηματίζοντας έναν αδιαπέραστο τοίχο. Ο Γεωργίου είχε αναλάβει προσωπικά να τηρεί την τάξη.

«Ακούσατε τι είπε η δασκάλα; Ένας-ένας και με τους γονείς σας».

Οι γονείς παρέμειναν στις θέσεις τους ακίνητοι, σιωπηλοί, ο ένας σιμά στον άλλο, σα να 'χαν μαρμαρώσει.

Ο Αθανασίου πέρασε μέσ' απ' τους συγχωριανούς κρατώντας απ' το χέρι το μικρότερο γιο του. Τ' άλλα παιδιά του έρχονταν πίσω του αργά.

«Τραβηχτείτε να περάσουμε. Έτσι μπράβο. Ευχαριστώ», είπε δυνατά, για να σπάσει το δισταγμό των γονιών.

Άρχισαν κι άλλοι να κατευθύνονται προς την είσοδο του σχολείου παραγκωνίζοντας τον κόσμο.

«Αν δεν έχετε σκοπό να πάτε μέσα, μη στέκεστε εδώ κι εμποδίζετε», αναφώνούσαν.

Πότε δημιουργήθηκε πίσω τους μια ολόκληρη σειρά, δεν αντιλήφθηκε κανείς.

Τα μέλη της επιτροπής κάθονταν στο βάθος της αίθουσας. Ένα τραπέζι μπροστά τους. Στη μέση καθόταν η δασκάλα μ' ένα μάτσο χαρτιά στα χέρια. Δεν είχε μισό χρόνο που δίδασκε στο σχολείο. Δίπλα της απ' τη μια μεριά ο άντρας με τα ματογυάλια, απ' την άλλη ένας αντάρτης. Πιο πέρα, στην άκρη-άκρη, κάθονταν δυο χωριανοί απ' το γραφείο της οργάνωσης.

Ο Αθανασίου σταμάτησε απέναντι απ' την επιτροπή, αφήνοντας τα παιδιά να σταθούν ανάμεσά τους. Ο πρόεδρος έριξε μια ματιά πάνω του.

«Είστε ο πατέρας των παιδιών;».

«Μάλιστα».

«Δέχεστε να αναλάβει τη μέριμνά τους η λαϊκή εξουσία;».

«Δέχομαι, συναγωνιστή».

«Εντάξει. Μπορείτε να περάσετε απ' τη συναγωνίστρια».

Η δασκάλα συμπλήρωνε τους καταλόγους χωρίς να πάρει ανάσα. Η σειρά προχωρούσε γρήγορα. Οι υπεύθυνοι φαίνονταν ευχαριστημένοι απ' τη δουλειά τους. Ο πρόεδρος κουράστηκε να ρωτάει τα ίδια και τα ίδια ή να δίνει εξηγήσεις. Το στόμα του κυριολεκτικά στέγνωσε.

«Μπορείτε να πείτε σε κάποιον να μας φέρει λίγο νερό;», είπε καθαρίζοντας τα γυαλιά του.

Μια θολή μορφή κάλυψε τ' οπτικό του πεδίο. Έβαλε τα γυαλιά του παρατηρώντας τη νεαρή γυναίκα που πλησίαζε με το βυζανιάρικο στην αγκαλιά της. Η εικόνα συμπληρώθηκε. Τρία κοριτσάκια κρατούνταν απ' τη φούστα της, κοιτάζοντας μπροστά τους ανήσυχα.

«Μήπως σας ανάγκασε κανείς να παρουσιαστείτε εδώ;».

Η γυναίκα επανέφερε το μωρό στ' άλλο της χέρι. Τα χείλη της διαστάλθηκαν ελαφρά.

«Όχι».

Ο πρόεδρος στράφηκε προς τα μέλη της επιτροπής. Αντί να πάρει την καταφατική απάντηση που προφανώς ανέμενε, είδε να μαζεύουν τους ώμους τους μ' ένα αίσθημα δυσφορίας στα πρόσωπα.

«Τα παιδιά σας είναι πολύ μικρά ακόμα. Χρειάζονται τη φροντίδα της μάνας...».

«Χρειάζονται κι άλλα πολύ σοβαρότερα πράγματα για να ζήσουν, που εγώ δεν μπορώ να τους τα εξασφαλίσω», απάντησε η γυναίκα.

«Δυστυχώς, δεν είστε μόνο εσείς...».

«Αν δεν πεθάνουν απ' την πείνα, θα σκοτωθούν απ' τους βομβαρδισμούς», πρόσθεσε εκείνη.

Τα μέλη της επιτροπής άκουγαν σιωπηλά αποφεύγοντας το βλέμμα της. Η φωνή της ηχούσε καθαρά, σαν μπακιρένιο σήμαντρο.

Ο πρόεδρος γύρισε προς τη δασκάλα με περίσκεψη.

«Περάστε τα παιδιά στην κατάσταση και βλέπουμε».

Απότομος όμως καβγάς ξέσπασε στο προαύλιο. Οι φωνές έφταναν καθαρά στην αίθουσα.

«Αφήστε το παιδί. Ίσια με το δικό σου είναι. Την ίδια χρονιά γεννήθηκαν», ξεχώρισε μια γυναικεία κραυγή.

«Τι συμβαίνει;», ρώτησε ο πρόεδρος.

Συγκέντρωσαν την προσοχή τους, μα πριν καλά-καλά καταλάβουν τι γινόταν, είδαν κάτι αγόρια να μπαίνουν στην αίθουσα ορμητικά. Ο πρόεδρος στερέωσε τα γυαλιά του. Ήταν πραγματικά παλικαράκια, γεροδεμένα. Τα μάτια τους πετούσαν λάμπες.

«Πόσων ετών είσαι;», ρώτησε ο πρόεδρος το πρώτο αγόρι.

Το αγόρι σήκωσε το κεφάλι, ανοίγοντας διάπλατα μάτια και στόμα. Στον τεντωμένο του λαιμό χτυπούσαν σπασμωδικά οι φουσκωμένες φλέβες του.

«Δδδ-δε-κκκ-κα-τττ-τρία».

Ο αντάρτης γέλασε δυνατά.

«Μη φοβάσαι, δεν είμαστε Μπουραντάδες».

«Δδδ-δε-φφφ-φο-βββ-βάμαι, σσσ-συναγωνιστή».

Η γλώσσα του παιδιού μπλεκόταν στα δόντια του, δεν μπορούσε να προφέρει μια λέξη σωστά. Σαν αντιλήφθηκε το ψεύδισμα του παιδιού, ο αντάρτης μαζεύτηκε στο κάθισμά του, μη λησμονώντας ούτε στιγμή την αποστολή του.

Ένα άλλο αγόρι ξανθό, στρογγυλοπρόσωπο, με κόκκινα μάτια και δυο μεγάλα δόντια μπροστά στην πάνω οδοντοστοιχία, απέσπασε την προσοχή του, καθώς περίμενε υπομονετικά, διατρέχοντας τη γωνιά του τραπέζιού με το δείκτη του χεριού του, διανύοντας κάθε φορά την ίδια απόσταση.

«Εσύ πώς λέγεσαι;», ρώτησε ξαφνικά ο πρόεδρος.

«Βαγγέλης».

«Πόσων ετών είσαι;».

«Δεκαπέντε».

Η μητέρα του παιδιού ταραχτήκε ολόκληρη κι έκανε ένα βήμα μπροστά προσπαθώντας να διορθώσει το λάθος.

«Όχι, συναγωνιστή, δεν τα πήρε ακόμα. Στα δεκατέσσερα είναι, στα δεκατρία και μισό».

Ο αντάρτης τεντώθηκε πάνω απ' το τραπέζι με το βλέμμα στο παιδί. Δεν έβλεπε καλά και του είπε να τραβηχτεί μερικά βήματα πιο πέρα.

«Στάσου πιο πέρα, πιο πέρα. Εκεί, εκεί».

Ο Βαγγέλης στάθηκε προσοχή σηκώνοντας το κεφάλι ψηλά.

Ο αντάρτης τον εξέτασε προσεκτικά απ' τα νύχια μέχρι την κορυφή. Του φάνηκε λίγο κοντός για τα χρόνια του.

«Πολύ κοντός δείχνεις για τα χρόνια σου. Μπορείς να μου πεις γιατί;».

«Τέτοιο είναι το σόι μας, συναγωνιστή!», απάντησε σα να 'δινε αναφορά.

Ξέσπασαν όλοι στα γέλια. Εκτός απ' τον αντάρτη, φυσικά, που προσπάθησε να διατηρήσει τη σοβαρόφάνεια στρίβοντας το μουστάκι του, κάτω απ' το οποίο έσκασε ένα κρυφό χαμόγελο.

«Μας υπόσχεσαι ότι εκεί που θα πας θα μάθεις γράμματα;».

«Για να μάθω γράμματα θέλω να πάω, όχι γιατί φοβούμαι τ' αεροπλάνα».

«Έτσι μπράβο! Είναι καλύτερα να μάθεις γράμματα, παρά να πάρεις ντουφέκι. Εξάλλου, με τα γράμματα που θα μάθεις

θα μπορέσεις να πολεμήσεις καλύτερα τον εχθρό. Πιστεύω, βέβαια, πως δεν θα χρειαστεί, γιατί θα τον έχει συντρίψει ο Δημοκρατικός Στρατός ως τότε».

Η μητέρα του Βαγγέλη έκανε το σταυρό της αφού ο γιος της θα γλίτωνε την επιστράτευση.

Ο πρόεδρος στράφηκε προς την είσοδο κουρασμένος.

«Είναι πολλοί ακόμα;».

Ο Γεωργίου έριξε μια ματιά στην αυλή κι επέστρεψε στην αίθουσα.

«Δεν φαίνεται να υπάρχει άλλος. Τελειώνουμε».

«Κι εμείς; Είμαστε εμείς ακόμα», πέρασαν δίπλα του τα ξαδέρφια, ο Λάμπρος κι ο Νίκος.

Όσοι χωριανοί βρίσκονταν ακόμα εκεί μέσα εμειναν άναυδοι. Γνώριζαν καλά τους Μανταίους, δεν θα δέχονταν ν' αποχωριστούν τα παιδιά τους. Το 'παν προσωπικά στο γραμματέα της οργάνωσης. Τι να 'χε μεσολαβήσει κι άλλαξαν γνώμη, αναρωτιόνταν με τα μάτια καρφωμένα στα παιδιά. Δεν φάνηκε κανένας μεγάλος να τα συνοδεύει. Ο πρόεδρος έγγειρε προς τη μεριά της δασκάλας.

«Τι συμβαίνει; Μήπως δεν έχουν κηδεμόνα;», ρώτησε.

Η δασκάλα σάσισε, ενώ προσπαθούσε να λύσει την απορία της.

«Πώς! Έχουν γονείς».

Απευθύνθηκε αμέσως στα παιδιά.

«Πλησιάστε. Τι θέλετε;».

«Να μας γράψετε και μας στην κατάσταση», είπε ο Λάμπρος.

Ήταν κάτι απροσδόκητο, σοβαρό. Ο πρόεδρος στηρίχτηκε καλά στην καρέκλα του και παρατηρούσε τα παιδιά σκεπτικός. Φορούσαν χοντρά, μάλλινα ρούχα και γερά τσαρούχια από βοϊδοτόμαρο. Ο πληθυσμός της περιοχής ζούσε σ' άθλιες συνθήκες. Λίγα παιδιά μπορούσαν να 'ναι ντυμένα και ποδεμένα ζεστά.

«Δεν μπορούμε να σας περάσουμε στην κατάσταση, αν δεν δούμε τους γονείς σας».

Φοβήθηκαν μήπως χαλάσει το σχέδιό τους.

«Οι γονείς μας είναι στο βιο και δεν μπορούν να 'ρθουν».

«Πηγαίνετε και να ξανάρθετε με τους γονείς σας», επανέλαβε αυστηρά ο πρόεδρος.

«Είναι πολύ μακριά και δεν θα προφτάσουμε».

Ο πρόεδρος φάνηκε πιο σκληρός απ' ό,τι έδειχνε.

«Θα προλάβετε. Θα 'μαστε κι αύριο εδώ».

Τα παιδιά έφυγαν με τα κεφάλια κρεμασμένα. Οι χωριανοί κουβέντιαζαν στο προαύλιο. Τους φάνηκε σα να διέκοψαν τη συζήτηση και να τους κοίταζαν με συμπάθεια. Αυτοί, όμως, δεν ήθελαν να δούνε κανένα, γιατί ένιωθαν πως ήταν ενάντιά τους. Ναι! Ήταν όλοι ενάντιά τους, γι' αυτό δεν ήθελαν ούτε καν να τους ακούσουν.

Όλα τα χωριανά τους χαίρονταν, έπαιζαν ανέμελα στις γειτονιές. Τα ξαδέρφια όμως περνούσαν δίπλα απ' τις παρέες τους αμίλητα, με βουρκωμένα μάτια.

«Πού πάτε; Δεν θα 'ρθετε να παίξουμε;».

Απομακρύνθηκαν γρήγορα. Έφτασαν πέρα απ' το χωριό. Πέρασαν τη Μεγάλη Ράχη, πέρασαν κι άλλες ράχες και ρεματιές και βγήκαν σ' ένα ξάγναντο. Ο τόπος άνοιξε μπροστά τους σαν βιβλίο. Στη ραφή των βουνών κυλούσε το ποτάμι, που κατέβαινε απ' τη Φούρκα. Άστραφτε σαν ασημένια ζώνη. Στο βάθος, δίπλα στην ποταμιά, ξεχώριζαν τα χωράφια τους, οι καλύβες με τα καινούργια μαντριά κι ο μεγάλος βράχος να ορθώνεται πάνω τους, με το φουντωτό πεύκο κατάμεσα στον γκρεμό. Τρία ζευγάρια βόδια πηγαινοέρχονταν στο χωράφι τραβώντας τα βαριά αλέτρια. Τ' αλέτρια μπήγονταν βαθιά κι αυλάκωναν το χώμα.

Ο Λάμπρος πέρασε μέσ' απ' το χωράφι πατώντας στους σβώλους που σκορπούσαν κάτω απ' τα πόδια του και σκόνταφτε συνέχεια. Νόμιζε πως δεν θα 'φτανε ποτέ στον πατέρα του, τόσο κουρασμένος που ήταν.

Ο Ηλίας σταμάτησε το ζευγάρι και περίμενε σκουπίζοντας τον ιδρώτα απ' το πρόσωπό του.

«Έπαθε κανένας τίποτα;», ρώτησε πριν φτάσει κοντά του ο Λάμπρος.

«Όχι», απάντησε εκείνος αγκομαχώντας.

Ο Ηλίας δεν πρόσεξε τον ανεψιό του, που είχε έρθει μαζί του.

«Αφού είστε όλοι καλά, γιατί έρχεσαι τέτοια ώρα;».

Ο Λάμπρος χαμήλωσε το κεφάλι. Μπορεί να τον μάλωνε γι' αυτό που θα 'λεγε.

«Όλα τα χωριανά μας γράφτηκαν για να πάνε στην Αλβανία. Μόνο εμείς μείναμε», είπε διστακτικά.

Ο Ηλίας ένιωσε ένα βάρος στην ψυχή του. Ακούμπησε στο χειρολάτη κοιτάζοντας το γιο του σα να μην ήταν παιδί πια, αλλά ώριμος άντρας, στον οποίο έπρεπε να δώσει κάποια εξήγηση.

«Άκου τι θα σου πω: θέλω κι εγώ να πας με τ' άλλα παιδιά του χωριού μας, να μάθεις γράμματα και να γίνεις άλλος άνθρωπος, αλλά φοβούμαι ένα πράγμα...».

«Τι πράγμα;», τον διέκοψε ο Λάμπρος.

Έμεινε για λίγο σκεπτικός με το κεφάλι μες στη χούφτα του.

«Αυτό θέλω να σου εξηγήσω. Τα παιδιά που θα φύγουν μπορεί να κάνουν πολλά χρόνια εκεί που θα πάνε. Μπορεί, όμως, και να μη γυρίσουν ποτέ».

Ο Λάμπρος παραξενεύτηκε.

«Γιατί να μη γυρίσουν;».

Το πρόσωπο του πατέρα σκοτείνιασε.

«Είσαι μεγάλος πια, αλλά υπάρχουν μερικά πράγματα που δεν μπορείς να τα καταλάβεις ακόμα. Έτσι είναι σ' αυτόν τον τόπο που ζούμε. Δεν ξέρουμε, παιδί μου, τι μας περιμένει. Μπορεί τα παιδιά να πάθουν κανένα κακό εκεί που θα 'ναι, γιατί θα 'ναι μόνα τους, χωρίς γονείς, σε ξένο κόσμο. Αλλά κι οι γονείς τους μπορεί να πάθουν τίποτα... Άνθρωποι είμαστε. Ζούμε, πεθαίνουμε. Ο πόλεμος μεγαλώνει τον κίνδυνο, χωρίζει τους ανθρώπους. Κατάλαβες τώρα γιατί πρέπει να 'μαστε όλοι μαζί;».

Δεν μπορεί, είχε δίκιο ο πατέρας του, αλλά τα λόγια του συσκότισαν πιο πολύ τα πράγματα. Πίστεψε πως όπου και να βρισκόταν το ίδιο πράγμα θα 'ταν. Θα τον απειλούσε ένας αόρατος κίνδυνος.

«Κατάλαβα», είπε με θλίψη.

Ο Ηλίας έβγαλε την καπνοσακούλα, γέμισε το τσιμπούκι καπνό κι άρχισε να καπνίζει αναστενάζοντας.

«Πήγαινε στον παππού, μπορεί να χρειάζεται βοήθεια».

Φτάνοντας στην καλύβα ο Λάμπρος είδε τον παππού του να βγαίνει απ' το μαντρί σέρνοντας δυο κατσίκια. Δεν κινούνταν καθόλου.

«Παππού, τι έπαθαν;».

«Έπεσε ασθένεια, μπρε», γόγγυσε ο γέρος πηγαίνοντας προς το ρέμα.

Ο Λάμπρος έτρεξε στο μαντρί. Κοίταξε ολόγυρα, προσεκτικά. Δεν είχαν μείνει ούτε τα μισά κατσίκια από κείνα που είχε δει την προηγούμενη φορά, αλλά κι αυτά που είχαν μείνει ήταν αδύνατα κι άρρωστα, δεν μπορούσαν να σταθούν στα πόδια τους. Τι κρίμα! Ήταν τόσο όμορφα, τα καημένα! Βγήκε, γιατί θα τον έπαιρνε το παράπονο.

Ο Νίκος καθόταν σ' ένα μεγάλο κούτσουρο, μπροστά στην ανθρωποκαλύβα, και πελεκούσε ένα κλαρί. Ο Λάμπρος πήγε κοντά του λυπημένος.

«Είδες τι πάθαμε, Ψοφούνε τα κατσίκια μας».

«Ας ψοφήσουν, δεν με νοιάζει», απάντησε νευρικά ο Νίκος.

«Γιατί;»

«Γιατί θα φύγω».

«Ναι; Θα σ' αφήσει ο πατέρας σου;».

Ο Νίκος χτύπησε το ξύλο σε μια πέτρα με μανία. Άνοιξε στα δυο.

«Όχι. Αλλά εγώ θα φύγω. Θα πάω να γίνω δάσκαλος. Εσένα τι σου 'πε ο πατέρας σου;».

«Εμένα μπορεί να μ' αφήσει, αλλά πρέπει να σκεφτώ μήπως είναι καλύτερα να μείνω».

Επανέλαβε τα λόγια του πατέρα του κι ο Νίκος νευρίασε.

Πέταξε μακριά το σπασμένο ξύλο.

«Φοβητσιάρη! Εκεί θα 'ναι όλα τα χωριανά μας».

Στα πλάγια, κάτω απ' το μεγάλο βράχο, φάνηκαν τα γίδια τους να γυρίζουν απ' τη βοσκή. Ένα μπουλούκι ξέκοψε απ' το κοπάδι κι ερχόταν στο μαντρί βελάζοντας. Ο παππούς αμόλησε τα κασίκια να βυζιάξουν. Οι μάνες που δεν έβρισκαν τα κασίκια τους γύριζαν μες στο κοπάδι, έτρεχαν γύρω απ' το μαντρί και βελάζαν. Συνέχισαν να βελάζουν όλη τη νύχτα.

Ο γέρος δεν μπόρεσε να κλείσει μάτι. Σηκώθηκε και πλησίασε στη φωτιά.

«Εεε, πώς κατάντησε ο ντουινιάς: άπονος και σκληρός, χειρότερος κι απ' τα ζώα!», αναστέναξε.

Πού να 'ξερε ότι αγρυπνούσαν όλοι δίπλα του. Ακόμα και τα παιδιά. Ο Ηλίας γύρισε στις πλάτες και σταύρωσε τα χέρια στο προσκεφάλι του.

«Δεν έχεις να σκεφτείς τίποτ' άλλο;».

«Τι να σκεφτώ, μπρε; Ακούω τις γίδες να βελάζουν κι όλο συλλογιέμαι: Να πονάει τόσο πολύ ένα ζώο και να 'ναι τόσο σκληροί και τόσο άσπλαχνοι οι άνθρωποι, που διώχνουν τα παιδιά τους;».

«Το ίδιο λένε κι αυτοί για μας και θα 'χουν δίκιο», αποκρίθηκε με κομμένη φωνή ο Ηλίας, σαν κάτι βαρύ να πλάκωνε τα στήθια του.

Ο Νίκος άκουγε με προσοχή κάθε κουβέντα. Τα λόγια του θείου του αναπέρωναν τις ελπίδες του. Μπορεί κι ο πατέρας του ν' άλλαζε γνώμη και να τον άφηνε να φύγει.

Η ώρα κυλούσε γρήγορα. Ο Θανάσης δεν έβγαλε λέξη απ' το στόμα. Οι ελπίδες του Νίκου χάνονταν.

«Εγώ θα φύγω», είπε ξαφνικά.

Δεν μίλησε κανένας κι ο πατέρας του σώπαινε επίμονα, σαν να μη νοιαζόταν καθόλου.

Ο Νίκος είπε τελικά:

«Μπορώ να φύγω και χωρίς την άδειά σου».

Έκανε λάθος στις προβλέψεις του. Η απόφαση του πατέ-

ρα του ήταν οριστική. Είχε εξαντληθεί, όμως, η υπομονή του, πράγμα που δεν αντιλήφθηκε ο Νίκος.

«Είσαι μικρός ακόμα για να κάνεις του κεφαλιού σου!», φώναξε.

Ήταν τόσο αιφνίδια και σφοδρή η έκρηξη του θυμού του, που έκανε το Νίκο να μαζευτεί στη γωνιά και να κουκουλωθεί με τη βελέντζα μέχρι τ' αυτιά. Έτρεμε κι ένιωθε σαν τ' άμοιρα κατσίκια που τ' άφησαν να ξεψυχήσουν, χωρίς να νοιάζεται κανένας. Πόσο θα 'θελε να πάθαινε κάτι, για να τους κάνει όλους να πονέσουν.

Μια χρυσαφένια φωτεινή δέσμη έπεφτε απ' το μικρό παράθυρο και φώτιζε το γιατάκι όπου κοιμόταν ο Νίκος. Ο Λάμπρος έσκυψε πάνω του και τον κούνησε δυνατά.

«Σήκω! Έφεξε. Πρέπει να πάμε στα γίδια».

Ο Νίκος τινάχτηκε πάνω, έβαλε τα τσαρούχια κι όρμησε έξω. Ο Λάμπρος έτρεξε πίσω του. Νόμιζε πως είχε χαζέψει, για να κάνει αυτά που έβλεπε. Έτρεχε γύρω-γύρω στα μαντριά, χτυπούσε τα πόδια στο έδαφος, φοβέριζε κι απειλούσε:

«Θα πάω στην επιτροπή και θα πω γιατί δεν μ' αφήνετε να φύγω. Θέλετε να μ' έχετε εδώ, για να βοσκάω τα γίδια. Θα πάω, θα δείτε πως θα με γράψουν στην κατάσταση χωρίς την άδειά σας, και θα φύγω. Να μην πείτε μετά πως δεν σας ρώτησα».

Ο παππούς πρόβαλε απ' το μαντρί χολιασμένος.

«Πάψε, μπρε! Θα πάθεις τίποτα».

«Ας πάθω. Καλύτερα να πάθω, παρά να μείνω εδώ», στάθηκε παρέκει ο Νίκος.

Του είχε αδυναμία ο γέρος, έφερνε τ' όνομα του γιου του, που χάθηκε πάνω στο άνθος της ζωής του απ' τ' αγιάτρευτο τραύμα στο Σαγγάριο.

«Στάσου, μπρε! Έχω να σου πω κάτι».

Έσπασε το πείσμα του, κάθησε πάνω στη στοίβα με τα ξύλα και κλαψούριζε.

«Αφού σας είπα, θέλω να πάω να μάθω γράμματα, να γίνω δάσκαλος. Γιατί δεν θέλετε να μ' αφήσετε;».

Ο γέρος έσκυψε πάνω του συγκινημένος.

«Ήσυχασε. Θα δώσω τις λίρες μου να γίνεις ό,τι θέλεις».

Σήκωσε τα δακρυσμένα του μάτια γεμάτος απορία.

«Πώς να γίνω, αφού δεν μπορώ να μάθω γράμματα, αφού θα μείνω εδώ;».

«Θα σε στείλω, μπρε, στα Γιάννινα».

«Λες ψέματα. Στα Γιάννινα δεν μπορεί να πάει κανένας τώρα».

«Τι σε νοιάζει εσένα; Είναι δική μου δουλειά. Εσύ να κοιτάς να διαβάζεις, για να μην πάνε οι παράδες μας χαμένοι».

Έλεγαν όλοι ότι ήταν άξιος άνθρωπος ο παππούς τους και μπορούσε να αντιμετωπίσει και τα πιο δύσκολα προβλήματα, αλλά τούτο 'δω, που άκουγε ο Νίκος τώρα, του φαινόταν αδύνατο.

«Γιατί να μην πάω στην Αλβανία, που 'ναι πιο σιμά;».

Ο γέρος έχασε την υπομονή του. Νευρίασε.

«ΔιάβOLE! Δεν θέλεις να καταλάβεις. ποιόν έμοιασες;».

Αλίμονο σ' εκείνον που θα τολμούσε να δώσει απάντηση. Θα 'ταν ο μεγαλύτερος εχθρός του!

Ένα πρωί, στα τέλη του Μάρτη του 1948, τα παιδιά της Ζέρμας συγκεντρώθηκαν στο προαύλιο του σχολείου, συντάχτηκαν και πήγαν στην εκκλησία γραμμή, η μια τάξη πίσω απ' την άλλη. Η εκκλησία ήταν γεμάτη κόσμο. Έλαμπε απ' τα καντήλια και τα κεριά που έκαιγαν ολόγυρα. Νόμιζες πως ήταν της Λαμπρής. Οι μεγάλοι κρατούσαν κεριά, προσεύχονταν, έσκυβαν ο ένας στον άλλο, ψιθύριζαν κάτι, κοίταζαν στην είσοδο... Σαν είδαν τα παιδιά να μπαίνουν, άρχισαν να κάνουν το σταυρό τους. Παπάς δεν υπήρχε, για να γίνει δοξολογία. Τα παιδιά περνούσαν μπροστά απ' το εικονοστάσιο κάνοντας την προσευχή τους κι έβγαιναν γρήγορα απ' την άλλη πόρτα. Το πλήθος χύθηκε πίσω τους μουγκό. Στους δρόμους, απ' την εκκλησία μέχρι το πηγάδι και απ' το πηγάδι μέχρι το σχολείο, γυναίκες και άντρες με μικρά στις αγκαλιές στέκονταν ακίνητοι, με σκληρά, πονεμένα πρόσωπα. Η

οργάνωση είχε ορίσει μερικές γυναίκες, οι οποίες θα συνόδευαν και θα φρόντιζαν τα παιδιά.

Ο γραμματέας της οργάνωσης κλωθογύριζε μες στο πλήθος κι εγκαρδίωνε τους εύσπλαχνους.

«Συναγωνιστές, ξεκινούμε», είπε ξαφνικά, «το νου σας στα παιδιά», απευθύνθηκε κατόπιν στις ομαδάρχισσες..

Ο κόσμος ανακατεύτηκε με τα παιδιά, που ξεκίνησαν τον κατήφορο. Άλλοι ασπάζονταν κι αποχαιρετίζονταν επιτόπου κι άλλοι συνέχιζαν να πηγαίνουν μαζί τους σιωπηλά, με βουρκωμένα μάτια.

Τα παιδιά απ' τις μεγάλες τάξεις άρχισαν να τραγουδάνε.

*«Φεύγουν τ' αδέρφια μας απ' τα χωριά μας,
σημαία υψώνουνε κι αναφωνούν...».*

Οι καρδιές ράγισαν. Δάκρυα κυλούσαν στα πρόσωπα. Κλάματα κι αναστεναγμοί ακούγονταν παντού.

Η φάλαγγα των παιδιών χάθηκε μες στο Μεγάλο Ρέμα, πρόβαλε στην απέναντι βουνοπλαγιά κι ύστερα από λίγο έφτασε πάνω στη ράχη, για να χαθεί για πάντα απ' τα μάτια τους.

Θλίψη και βουβαμάρα επεσε στο χωριό. Νόμιζες πως είχε ερημώσει. Οι κάτοικοι δεν μπορούσαν ν' αντέξουν τη βαριά ατμόσφαιρα, κατέφευγαν στα κτήματα και τα μαντριά, όπου μένανε ολόκληρες βδομάδες, πιστεύοντας πως θ' απάλυναν κάπως τον πόνο τους. ποιός ξέρει, όμως, πότε θα γελούσαν τα χείλη τους...

Λιγοστοί μαθητές είχαν μείνει στο χωριό. Δεν τους έδινε σημασία κανένας. Περιφέρονταν στους δρόμους απογοητευμένοι. Μια μέρα μαζεύτηκαν στο προαύλιο του σχολείου. Αντάλλαξαν λίγες κουβέντες κι ύστερα σώπασαν για αρκετές ώρες. Τα μάτια τους δεν ξεκολλούσαν απ' τα κλειστά παράθυρα. Αισθάνονταν σαν πουλιά με σπασμένες φτερούγες, που απόμειναν μες στην κακοκαιριά και τα 'δερνε ο άνεμος.

Ο Πάντος σηκώθηκε και τίναξε τη σκόνη απ' το παντελό-
νι του.

«Μούδιασα να κάθομαι τόσες ώρες».

Ήταν έτοιμος να φύγει όταν ο Πετράκης τον ρώτησε μπου-
χτισμένος:

«Πού σκέφτεσαι να πας;».

«Δεν ξέρω».

Η φωνή του βουκόλου έφτασε στ' αυτιά τους. Όπου να
΄ταν θα γύριζαν και τα γελάδια απ' τη βοσκή. Ο Πάντος στε-
κόταν στα κάρβουνα. Έπρεπε να βρίσκεται στο στάβλο, για
να βοηθήσει τη γιαγιά του.

«Πρέπει να πηγαίνω», είπε σιγά.

Δεν ήθελε να τον κατηγορήσουν πάλι ότι στάθηκε αιτία για
να διαλυθεί η παρέα και περίμενε να φύγει πρώτα κάποιος
άλλος. Θα ΄ταν μικρότερο το φταίξιμό του. Τελικά απομα-
κρύνθηκε αργά, λιθοβολώντας τις αχυρώνες με τους τσί-
γκους. Δεν ακούστηκε κανείς να τον μαλώνει. Μετά από λί-
γο σταμάτησε, σα να περίμενε κάποιον.

«Ποιον περιμένεις; Εμείς δεν έχουμε ούτε γίδια ούτε γε-
λάδια, για πάχνιασμα», τον ρώτησε ο Πετράκης.

Τα σπίτια τους βρίσκονταν στην ίδια γειτονιά, το ΄να δίπλα
στ' άλλο. Οι γονείς του Πετράκη ήταν πάμφτωχοι. Δεν είχαν
ούτε ζώα ούτε χωράφια. Ζούσαν απ' τις προσφορές του χω-
ριού για τη δουλειά του πατέρα του. Το ψωμί ήταν πάντα με-
τρημένο. Δεν μπορούσε να καταλάβει γιατί επέμειναν να μεί-
νει στο χωριό και να υποφέρει μαζί τους. Φορές-φορές του
΄ρχόταν να πλαντάξει, να φύγει απ' το σπίτι και να μην ξα-
ναγουρίσει. Πού να πήγαινε όμως; Ο κόσμος που γνώριζε τε-
λείωνε στις ράχες των βουνών.

«Νόμισα ότι θα ΄ρθεις μαζί μου», είπε ο Πάντος.

«Αν σε ρωτήσουν οι δικοί μου, να πεις πως δεν μ' είδες.
Άκουσες;».

«Δεν μπορώ να πω ψέματα».

«Πες, μωρέ, ό,τι θέλεις. Δεν με νοιάζει», πείσμωνσε.

Η Θεοδώρα ερχόταν εύθυμη, ντυμένη στα πράσινα.

«Παιδιά, το μάθατε; Γύρισε ο δάσκαλος».

Την κοίταξαν κατάπληκτοι.

«Πώς γύρισε, αφού ήταν να πάει με τα παιδιά στην Αλβανία;».

«Δεν ξέρω. Μου είπαν να τους ειδοποιήσουμε όλους. Απ' τη Δευτέρα αρχίζουν πάλι τα μαθήματα».

Έμειναν σιωπηλοί, με το αίσθημα της αδιαφορίας χαραγμένο στα πρόσωπα, λες και δεν αφορούσε αυτούς η χαρούμενη αυτή είδηση...

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Την επομένη θ' άρχιζαν τα μαθήματα.

Ο Νίκος κι ο Λάμπρος έφυγαν αμέσως για το χωριό. Ήταν περασμένο απόγευμα. Ο ήλιος άγγιζε τις κορυφές, χανόταν πίσω απ' τα βουνά. Σαν βγήκαν στη Μεγάλη Ράχη κι αγναντεψαν το χωριό, δεν είδαν ούτε κίνηση ούτε παιδιά να παίζουν στις αυλές. Είδαν μια σκιά μόνο, μια σκιά γκρίζα σαν σύννεφο, να γαντζώνεται στους τοίχους των σπιτιών και να σβήνει τις αναλαμπές του ήλιου απ' τα παράθυρα. Αισθάνθηκαν βαθιά κι απρόσμενη θλίψη.

Ο Στέφος, ο γιος του σιδερά, βοσκούσε τις κασίκες του κάτω στα πλάγια. Πρόσεξε τα παιδιά να επιστρέφουν στο χωριό κι έτρεξε τον ανήφορο. Σε λίγο βγήκε μπροστά τους λαχανιασμένος.

«Έφυγαν όλοι», είπε σπαρακτικά. «Όλοι. Κι ο Μούλης κι ο Τάκης κι όλα τ' άλλα τα ξαδέρφια σας και οι φίλοι μας...»

Τα μάτια τους βούρκωσαν. Λυπήθηκε που τους έκανε να στεναχωρηθούν. Η σκέψη του φτερούγιζε. Γύρω ο κόσμος έλεγε διάφορα πράγματα. Αν το 'ξεραν αυτό, ίσως να μη λυπότανταν τόσο. Θέλησε να μοιραστεί τα νέα του.

«Μη στεναχωριέστε, δεν θα μείνουν πολύ στην Αλβανία. Μερικούς μήνες μόνο, ώσπου ο Δημοκρατικός Στρατός να συντρίψει τους Μπουραντάδες», είπε ο Στέφος.

Μονολογούσε κάνοντας διακοπές, για να πάρει ανάσα. Η σιωπή των παιδιών μεγάλωνε την ανησυχία του. Σταμάτησε απότομα.

«Δεν χαίρεστε; Πέστε κι εσείς κάτι».

Δεν μπόρεσαν να καταλάβουν γιατί επέμενε τόσο και τους

κρατούσε στη μέση του δρόμου. Τον κοίταγαν περίεργα.

«Τι να πούμε;».

«Ό,τι να 'ναι. Έχω μια βδομάδα μόνος μου. Ούτε να μιλήσω με κάποιον».

«Θα μιλήσουμε αύριο στο σχολειό. Τώρα βιαζόμαστε. Δεν θα 'ρθεις;».

Πέταξε απ' τη χαρά του και τα μάτια του άστραφταν.

«Πώς δεν θα 'ρθω; Θα 'ρθω. Τώρα θα 'ρχομαι ταχτικά και θα μπορώ να μιλώ με κάποιον».

Γύρισε απότομα, όρμησε στον κατήφορο κι άρχισε να σαλαγάει τις κατσίκες του. Αχολογούσε η βουνοπλαγιά απ' τις κραυγές του...

Στο χωριό είχαν μείνει κάμποσα παιδιά. Τα περισσότερα, όμως, ήταν μωρά και νήπια. Πόσοι θα 'ταν οι μαθητές, δεν γνώριζε κανένας ακόμα.

Ο Στέφος έφτασε στο σχολειό πρωί-πρωί. Ύστερα από αρκετή ώρα πρόσεξε το δάσκαλο να κόβει βόλτες στην πλατεία κουβεντιάζοντας με τον παππο-Αγόρου. Χαρούμενος ανέβηκε στην πλατεία, τους καλημέρισε και ρώτησε:

«Συναγωνιστή, να χτυπήσω την καμπάνα;».

Ο δάσκαλος κοίταξε το ρολόι του.

«Είναι νωρίς ακόμα».

Συνέχισε την κουβέντα με το γέρο. Ο Στέφος περίμενε ανυπόμονος στο καμπαναριό. Πόσο αργά κυλούσε η ώρα!

Ο ήλιος έβγαινε λαμπερός πάνω απ' το Κουρί. Το σχολειό λουζόταν μες στο πρωινό ηλιοστάλαγμα. Ο δάσκαλος ξανακοίταξε την ώρα κι ένευσε να χτυπήσει την καμπάνα. Ο Στέφος πετάχτηκε πάνω. Τα βουνά αντιλαλούσαν. Ο γέρος πρόβαλε κάτω απ' το νάρθηκα.

«Φτάνει, μωρέ! Δεν πρόκειται να μας γεννήσει μαθητές», είπε σαρκαστικά.

Φάνηκαν οι πρώτοι μαθητές, έφταναν ένας-ένας, ξεχωριστά. Παλιά γέμιζαν οι δρόμοι και βούιζαν οι γειτονιές απ' τις φωνές τους.

«Έεε, δάσκαλε, τι σόι μάθημα θα κάμεις με πέντε μαθητούδια;», τον πείραξε ο γερο-Αγόρου.

Ο δάσκαλος ήταν ευχαριστημένος απ' τον αριθμό των μαθητών που πρόλαβε να μετρήσει και χαμογέλασε.

«Δεν έχεις δίκιο. Συμπληρώθηκε ήδη μια ολόκληρη τάξη». Ο γέρος απόρησε.

«Πού βρέθηκαν τόσα παιδιά;».

«Δεν ξέρω. Θα 'πρεπε εγώ να σας ρωτήσω».

Ο δάσκαλος μπήκε στην τάξη. Οι μαθητές κάθονταν στις παλιές τους θέσεις διασκορπισμένοι σ' όλη την αίθουσα.

«Ελάτε μπροστά».

Στριμώχτηκαν έτσι στα πρώτα θρανία.

«Είπα να καθήσετε μπροστά, για ν' ακούτε καλύτερα, όχι και να στριμωχτείτε τόσο. Θέσεις υπάρχουν πολλές».

Εκεί που ταχτοποιούσε τους μαθητές στα θρανία, άνοιξε η πόρτα και μπήκε ο Σωκράτης, ένα αγόρι με φαρδιά στήθια και στρογγυλό πρόσωπο, γεμάτο ουλές. Τα μαλλιά του κουρεμένα σκαλωσιές-σκαλωσιές, σαν τράγος. Οι μαθητές έμπηξαν τα γέλια. Ο δάσκαλος χτύπησε με το χέρι του την έδρα.

«Ησυχία, παρακαλώ!».

Τ' αγόρι πέρασε άγαρμπα ανάμεσα απ' τα θρανία και στάθηκε μπροστά στην έδρα. Θα 'ταν δώδεκα ή δεκατριών ετών. Φορούσε μάλλινα ρούχα με φαρδιά ζώνη στη μέση, απ' την οποία κρεμόταν ένα χοντρό σκοινί με κυρτό μαχαίρι στο τέλος. Στα πόδια του φόραγε δε χαρακτηριστικά τσαρούχια από κατσικίσιο δέρμα μ' άσπρο μακρύ τρίχωμα.

«Κύριε, άργησα να 'ρθω, γιατί τώρα γύρισα απ' το μαντρί κι έπρεπε ν' αλλάξω», είπε δυνατά.

Τα λόγια του προκάλεσαν δροσερά γέλια. Ο δάσκαλος έριξε μια αυστηρή ματιά στην αίθουσα. Οι μαθητές ησύχασαν. Άνοιξε τον κατάλογο.

«Πώς λέγεσαι;».

«Σωκράτης Ανδρέου».

Σημείωσε τ' όνομα και τα υπόλοιπα στοιχεία του.

«Πήγες καθόλου σχολείο;», τον ρώτησε.

«Πήγα, κύριε».

«Τώρα δεν συνηθίζουμε να λέμε *κύριε*, αλλά *συναγωνιστή*», του εξήγησε. «Ποια τάξη τέλειωσες;».

«Τη δευτέρα, συναγωνιστή», απάντησε φωναχτά. «Θα 'χα τελειώσει και την τρίτη, αλλά πήραν τον πατέρα μου ανάρτη κι έπρεπε να σταματήσω τα μαθήματα, για να φυλάξω τα γίδια μας».

Ο δάσκαλος δεν έπαιρνε τα μάτια από πάνω του. Θα 'λεγε πως ήθελε να διαβάσει την ψυχή του.

«Τώρα είσαι πάλι μαθητής, δεν σου χρειάζεται αυτό το μαχαίρι».

«Βιαζόμουν, συναγωνιστή, και ξέχασα να το βγάλω», απάντησε κατεβάζοντας το κεφάλι.

Ο δάσκαλος βύθισε τον κονδυλοφόρο στο καλαμάρι.

«Σε ποιά τάξη θέλεις να σε γράψω;».

«Στην τρίτη», είπε ο Σωκράτης στήνοντας το βλέμμα στον κατάλογο.

«Πρέπει να ξέρεις ότι μας έμειναν τρεις μήνες μόνο μέχρι το τέλος του σχολικού έτους και δεν ξέρω αν τα καταφέρεις να περάσεις στην άλλη τάξη», είπε σμίγοντας τα φρύδια ο δάσκαλος.

Αν ήξερε πόσα πράγματα είχε μάθει μόνος του ο Σωκράτης διαβάζοντας τα βράδια, δεν θα τα 'λεγε αυτά, για να τον κάνει να στενοχωρηθεί.

«Θα τα καταφέρω, συναγωνιστή. Ξέρω απέξω όλο το βιβλίο», είπε περήφανος ο Σωκράτης. «Διάβασα ιστορίες για τους Αρχαίους Έλληνες, για το Λεωνίδα και το Μέγα Αλέξανδρο, για τον Κολοκοτρώνη, τον Παπαφλέσσα και τον Μάρκο Μπότσαρη, για τη Σταύρωση και την Ανάσταση του Χριστού».

«Ωραία, ωραία! Δεν χρειάζεται να τ' αναφέρεις όλα», τον διέκοψε ο δάσκαλος. «Τώρα μπορείς να πας να καθήσεις με τους μαθητές της Τρίτης».

Στην Τρίτη Τάξη δεν ήταν παρά τρεις μαθητές. Κάθησε δί-

πλα στο Λάμπρο, έβγαλε το παλιό, τσαλακωμένο βιβλίο απ' τη σάκα του και τ' ακούμπησε στο θρανίο. Ο δάσκαλος πλησίασε περίεργος.

«Για να δω το βιβλίο σου».

Πήρε το αναγνωστικό και το ξεφύλλισε με προσοχή. Ήταν έτοιμο να σκορπίσει.

«Τ' απόγευμα θα 'ρθεις να σ' εξετάσω».

Του φάνηκε σα να 'κουσε βουητό και πλησίασε στο παράθυρο παρατηρώντας τον ολοκάθαρο ουρανό, πάνω απ' τις σκεπές των σπιτιών. Άλλαξε όψη. Οι μαθητές του αντιλήφθηκαν το λόγο της ανησυχίας του, έμειναν με τα βιβλία ανοιχτά και κοιτούσαν τρομαγμένα. Ο δάσκαλος ένιωσε τυψείας και ντροπή. Έπρεπε να τους απαλλάξει απ' το φόβο που κυριεύει τις καρδιές τους.

«Ένα μπουμπουνητό ήταν, κάπου μακριά θα βρέχει».

«Ακούστηκε σα να 'ταν αεροπλάνο», είπε η Θεοδώρα.

«Αεροπλάνο ήταν, αεροπλάνο», επανέλαβαν με μια φωνή.

Ο δάσκαλος σταμάτησε, αφουγκράστηκε για λίγο κι είπε με σταθερή, ήρεμη φωνή:

«Μπορεί να 'ταν αεροπλάνο και να μην άκουσα καλά. Θα πετάει πολύ μακριά. Ν' αρχίσουμε το μάθημα».

Ο Στέφος σήκωσε το χέρι.

«Συναγωνιστή, να πω κάτι;».

«Ορίστε!».

«Ο φρούραρχος είπε να φτιάξουμε καταφύγιο μπροστά στο σχολείο».

«Θα φτιάξουμε, αν χρειαστεί. Θα φτιάξουμε ένα γερό καταφύγιο, που να μην περνά τίποτα, ούτε σφαίρες ούτε ρουκέτες».

«Και στο καμπαναριό θα στήσουμε παρατηρητήριο, έτσι;».

«Βέβαια. Θα πάρουμε όλα τα μέτρα, για να μη μας ξαφνιάσει ο εχθρός», απάντησε κοιτάζοντας στο κενό.

Ένας ξένος έφτασε στην πλατεία. Θα 'ναι άνθρωπος του Αρχηγείου, σκέφτηκαν οι γέροντες. Ο νεαρός άντρας σταμάτησε το γαϊδουράκι και ρώτησε:

«Συναγωνιστές, πού είναι το γραφείο της οργάνωσης;».

«Εδώ», έδειξαν το μικρό σπιτάκι. «Τούτη τη στιγμή δεν είναι κανένας μέσα».

«Ο δάσκαλος πού είναι;».

«Εδώ, πιο πάνω».

«Ο δάσκαλος έχει μάθημα αυτή την ώρα», εξήγησε ο Λευτέρης. «Θέλετε να τον φωνάξουμε;».

«Δεν είναι ανάγκη να διακόψει το μάθημα. Θα πάω μόνος μου. Πρέπει να τον δω προσωπικά και να του παραδώσω τους πάκους».

Συγκεντρώθηκαν γύρω του περίεργοι. Ξεφόρτωσαν τους πάκους και τους μετέφεραν στο σχολείο ακολουθώντας τον άγνωστο. Πέρασαν ανάμεσα απ' τους μαθητές, που είχαν σηκωθεί, κι απέθεσαν τα δέματα στην έδρα. Ο ξένος χαιρέτησε το δάσκαλο και στράφηκε στους μαθητές με υπεροψία.

«Καλημέρα, παιδιά!».

«Καλημέρααα...».

Έριξε μια ματιά γύρω στην αίθουσα. Σ' ένα σημείο ο σοβάς ήταν καπνισμένος, σε κάποιο άλλο πάλι είχε πέσει εντελώς και φαίνονταν οι πέτρες από τον τοίχο.

«Πώς αισθάνεστε στο σχολείο σας;».

«Καλάαα...», απάντησαν σκόρπια.

Στραβομουτσούνισε.

«Και στα μαθήματα πώς πάτε;», ρώτησε τώρα χωρίς κέφι.

Είχε περάσει μια ολόκληρη βδομάδα χωρίς να 'χουν μαθήματα. Δεν ήξεραν τι ν' απαντήσουν. Κατέβασαν τα κεφάλια.

Ο δάσκαλος τους έβγαλε απ' τη δύσκολη θέση.

«Μεσολάβησε κάποια διακοπή, αλλά σήμερα αρχίζουμε πάλι και θα πάμε καλά. Έτσι, παιδιά;», είπε γελαστός.

Άκουγαν σιωπηλά. Ο δάσκαλος μιλούσε κοιτάζοντας τον επιθεωρητή.

«Ο σύντροφος επιθεωρητής μάς έφερε βιβλία, για τα οποία τον ευχαριστούμε θερμά. Πρέπει, όμως, να κρατήσουμε το λόγο μας, ότι θα πάμε καλά, όπως πριν».

Τα μάτια τους καρφώθηκαν στα δέματα. Όχι πως δεν είχαν παρακινήσει το ενδιαφέρον τους νωρίτερα. Αντίθετα. Καίγονταν απ' την περιέργεια να μάθουν για το τι είχαν μέσα.

«Σε λίγο θα 'χετε τα βιβλία στα χέρια σας», συνέχισε ο δάσκαλος. «Πρέπει να τα προσέχετε σαν τα μάτια σας, γιατί χρειάστηκε πολύς κόπος για να γίνουν και να φτάσουν εδώ».

Ο επιθεωρητής άνοιξε τα δέματα με τη σειρά. Είχαν μέσα βιβλία, τετράδια, μολύβια. Σ' ένα κουτί, που άνοιξε στο τέλος, ήταν κιμωλία, άσπρη, κίτρινη και κόκκινη. Οι μαθητές απόρησαν. Ήξεραν ότι υπάρχουν μολύβια έγχρωμα, όχι όμως και κιμωλίες.

Εκείνο τ' απόγευμα ο Λάμπρος γύρισε στο σπίτι πολύ χαρούμενος. Έφαγε βιαστικά, πήρε το βιβλίο, κάθησε κοντά στο παράθυρο κι άρχισε να το ξεφυλλίζει με προσοχή. Είχε γυαλιστερό εξώφυλλο, πάνω στο οποίο έγραφε με κεφαλαία γράμματα «ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΤΑΞΗ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ». Το ίδιο έγραφε και στην πρώτη σελίδα. Στο πίσω μέρος του φύλλου ήταν μια φωτογραφία. Παρουσίαζε κάποιον άντρα με φουντωτά μαλλιά, που χαμογελούσε. Από κάτω έγραφε τ' όνομά του. Δεν ήξερε ποιός ήταν. Λίγο πιο κάτω πάλι μια φράση με μικρά γράμματα έγραφε: «Ο Αγαπημένος Αρχηγός του Λαού μας». Με το βλέμμα καρφωμένο στη φωτογραφία προσπαθούσε να καταλάβει τη σημασία της γραφής. Στην επόμενη σελίδα ήταν η φωτογραφία του Μάρκου. Την κοιτούσε με θαυμασμό κρατώντας την ανάσα του. Με τους καρπούς της φαντασίας του ζωντάνεψαν εικόνες από μύθους κι αντάρτικα τραγούδια. Ο Μάρκος διάβαινε σε ράχες και βουνοπλαγιές, πότε με τ' όπλο στο χέρι μπαρουτοκαπνισμένος, πότε σέρνοντας το χορό με τ' άρματα ζωσμένος.

Ο Ηλίας μπήκε πατώντας βαριά. Ήπιε μια γουλιά νερό και πλησίασε το γιο του.

«Τι βιβλίο είναι αυτό;».

Η Αθηνούλα άκουσε τη φωνή του πατέρα της και πετάχτηκε απ' τη διπλανή πόρτα κρατώντας στην αγκαλιά της μια στοίβα βιβλία, τετράδια και χρωματιστά μολύβια.

«Μπαμπά! Κοίτα! Κοίτα τι μας έδωσαν...», ακούμπησε στα γόνατά του. «Κοίτα τι όμορφα που 'ναι», συνέχισε να λέει παιχνιδιάρικα, δείχνοντας τα σχολικά είδη.

Το πρόσωπό της έλαμπε απ' την παιδική ευτυχία. Ο Ηλίας πήρε ένα βιβλίο και το ξεφύλλισε.

«Αλήθεια, είναι πολύ όμορφα», απάντησε χλιαρά.

Η Διαμάντω ετοιμάζε το δείπνο μπαινοβγαίνοντας στον οντά.

«Θα τρελαθεί απ' τη χαρά της η Αθηνούλα», είπε μια στιγμή.

Ο Ηλίας σηκώθηκε, πέρασε στο μαγειρειό. Κάποιο βάρος είχε στην ψυχή του.

«Αυτά τα πράματα είναι χιλιοπληρωμένα. Και θα τα πληρώσουμε πολλές φορές ακόμα. Μπορεί και με το ίδιο μας το αίμα».

Η Διαμάντω ανατρίχιασε. Κοίταξε τον άντρα της συλλογισμένη.

«Τι έπαθες πάλι; Όλο το κακό βάζεις στο μυαλό σου».

«Αν ήξερες τι πέρασα σήμερα, δεν θα 'λεγες αυτά».

«Μίλα καθαρά, χριστιανέ μου. Μου 'κοψες το αίμα».

«Μεταφέραμε ένα κοριτσάκι, τραυματισμένο από όλμο... Φοβάμαι. Νιώθω να κινδυνεύουμε. Έπρεπε να είχαμε στείλει τα παιδιά μας στην Αλβανία».

Ύστερα απ' το δείπνο, που του φάνηκε φαρμάκι, ο Ηλίας άναψε το τσιμπούκι του και κάπνιζε σκεφτικός πολλή ώρα.

«Τι έχεις πάλι;», τον ρώτησε η γυναίκα του.

«Άκουσα να λενε ότι θα γίνει κι άλλη αποστολή παιδιών για όξω. Αν είναι αλήθεια, πρέπει να στείλουμε κι εμείς τα μικρά, γιατί, όπως βλέπω, τα πράγματα θα χειροτερέψουν ακόμα περισσότερο...».

Ο Λάμπρος δεν έπαιρνε τα μάτια απ' τον πατέρα του. Φορές-φορές έλεγε πράγματα που τον έβαζαν σε σκέψη, άλ-

λαζε συμπεριφορά και γινόταν άλλος άνθρωπος. Στις δυο πρώτες τάξεις του δημοτικού δεν πήγαινε καθόλου καλά στα μαθήματα. Αυτό είχε προκαλέσει μεγάλη στενοχώρια στους γονείς του. Ένα βράδυ, όταν όλη η οικογένεια καθόταν γύρω απ' το τζάκι, όπως τώρα, πράγμα που γινόταν σπάνια, ο πατέρας του είπε:

«Αφού δεν θέλεις να μάθεις γράμματα, σκέφτομαι να σε πάρω στους Φιλιάτες».

Πέταξε απ' τη χαρά του. Θα πήγαινε μαζί του στο χειμαδιό. Είναι ευχάριστο πράγμα να 'σαι μικρός και να κάνεις αυτό που σ' αρέσει. Την ίδια στιγμή, όμως, ο πατέρας του πρόσθεσε:

«Στους Φιλιάτες έχω ένα φίλο, είναι καλατζής. Θα σε στείλω να μάθεις την τέχνη του. Η δουλειά αυτή είναι λίγο βρώμικη, αλλά θα βγάζεις πολλούς παράδες».

Αποτραβήχτηκε στη γωνιά με κρεμασμένα μούτρα. Έπεσε στη στρωματσάδα. Ο ύπνος του ήταν ανήσυχος, γεμάτος εφιάλτες. Τη μια έβλεπε τον Γιάννη, τον καλατζή απ' το Επταχώρι, που γύριζε στα χωριά και γάνωνε τα μπακίρια, και την άλλη τον εαυτό του, με μαύρα, κατάμαυρα χέρια να γυαλίζει τηγάνια, ταψιά, τεντζερέδες... Το πρωί σηκώθηκε με βαρύ το κεφάλι. Δεν έβλεπε πού πατούσε. Πήρε τη σάκα και βγήκε χωρίς να κοιτάξει κανέναν. Από κείνη τη μέρα έγινε άλλος άνθρωπος. Παρακολουθούσε το δάσκαλο με προσοχή, διάβαζε συστηματικά κι άρχισε να ξεχωρίζει απ' τους άλλους μαθητές. Αυτό δεν το 'μαθαν οι γονείς του ποτέ. Είχαν πολλή δουλειά κι ακόμα πιο πολλά προβλήματα, για να τους μείνει χρόνος ν' ασχολούνται με το ζήτημα της μόρφωσης των παιδιών τους. Κάπου-κάπου έδειχναν το ενδιαφέρον τους, έτσι, για να 'χουν την αίσθηση πως έκαναν το χρέος τους.

«Πρέπει να πάω να δω το δάσκαλο, να μάθω πώς πας στα μαθήματα», είπε ο πατέρας του ξαφνικά.

Τον κοίταξε κατάπληκτος. Τα μάτια του αστροβόλousαν.

«Πότε; Αύριο;».

«Αύριο, αν δεν φύγω πρωί».

Ο Λάμπρος ξύπνησε νωρίς, όπως κάθε μέρα. Κοίταξε γύρω στο σκοτεινό δωμάτιο. Τ' αδέρφια του κοιμούνταν ακόμα. Η μητέρα του μπαινόβγαινε με ανασκουμπωμένα μανίκια. Ο πατέρας του βρισκόταν στο μαγειρείο. Τον κατάλαβε απ' το βήξιμο, που τάραξε την πρωινή γαλήνη.

Η Διαμάντω είδε το Λάμπρο που στριφογύριζε στο στρώμα, σταμάτησε και του είπε ψιθυριστά:

«Κοιμήσου. Είναι νύχτα ακόμα».

«Δεν μπορώ».

Έσκυψε κι έκανε ν' ακουμπήσει τα χείλη στο μέτωπό του.

«Για να δω, μήπως έχεις πυρετό;».

Γύρισε το κεφάλι του προς την άλλη μεριά.

«Άσε με. Δεν έχω τίποτα».

Μπορεί να ήταν αλήθεια. Η αϋπνία του, όμως, της προκαλούσε μια έμμομη ιδέα που τη βασάνιζε κι έτρεμε μήπως έκρυβε καμιά ύπουλη ασθένεια και πείραζε την ψυχή του.

«Τα παιδιά του κόσμου ψοφολογούν για ύπνο κι εσύ ξυπνάς απ' τα χαράματα», αναστέναξε.

Ο Λάμπρος άρχισε ν' απαγγέλλει σιγά. Η Διαμάντω τον διέκοψε αμέσως.

«Πάψε. Θα ξυπνήσεις τα μικρά», του είπε και βιάστηκε να γυρίσει στη δουλειά της.

Χαμήλωσε τη φωνή του. Τελείωσε την απαγγελία χωρίς να κάνει κανένα λάθος. Σηκώθηκε χαρούμενος, ντύθηκε και βγήκε στο μαγειρείο. Η μάνα του χώριζε το ζυμάρι σε μικρές μερίδες και τις τοποθετούσε στην πινακωτή.

«Ο πατέρας πού πήγε;».

«Έφυγε. Έπρεπε να φύγει».

Χάθηκε η χαρά του. Αν δεν έλεγε κάτι, θα τον έπαιρνε το παράπονο.

«Γιατί τα φκιάνεις τόσο μικρά τα καρβέλια;».

«Για να ψηθούν γρήγορα».

Θυμήθηκε τα μεγάλα, ροδοψημένα καρβέλια που έβγαζαν απ' το φούρνο τους και ξαναρώτησε:

«Μήπως τέλειωσε τ' αλεύρι;».

Το Πνεύμα του Θεού φώτισε ξαφνικά το βασανισμένο νου της.
«Σκέφτεσαι για πράγματα που δεν είναι δική σου δουλειά και γι' αυτό δεν σε κολλάει ύπνος», είπε μ' ανακούφιση.

Ο Λάμπρος άλλαζε συνέχεια σκέψη, αδημονούσε.

«Θέλεις ν' ακούσεις αν ξέρω καλά το μάθημα;».

«Άσε με, βιάζομαι. Πρέπει κι εσύ να βιαστείς, γιατί μπορεί να χτυπήσ' η καμπάνα σε λίγο».

«Γιατί έφυγε ο πατέρας, αφού είπε ότι θα 'ρχόταν να δει το δάσκαλο;».

Η Διαμάντω απέφυγε ν' απαντήσει. Το παιδί κατάλαβε ότι θα 'χε κάποια σοβαρή δουλειά ο πατέρας του, για να φύγει πρωί. Μπορεί να 'ρχόταν μια άλλη φορά. Πού να 'ξερε, όμως, ότι θα 'κανε χρόνια στα θρανία και δεν θα βρισκόταν κανείς να τον ρωτήσει πώς πάει στα μαθήματα; Να τον ρωτήσει, έστω και μια φορά, για να νιώσει ότι υπάρχει κάποιος που σκέφτεται γι' αυτόν...

Μάζεψε τα χαρτιά του, πήρε ένα κομμάτι ψωμί και λίγο τυρί, τα 'βαλε κι αυτά στο σάκο κι έφυγε βιαστικός.

Σε λίγο θ' άρχιζε το μάθημα. Πόσο θα 'θελε να τον ρωτήσει ο δάσκαλος, για να μην αμφιβάλλει κανείς πως ήταν ένας καλός μαθητής και θα γινόταν ακόμα καλύτερος...

Στο προαύλιο του σχολείου όμως τον σταμάτησε ο στρατιωτικός υπεύθυνος.

«Πού είναι ο αδερφός σου;».

«Στα πρόβατα».

«Να τον ειδοποιήσετε να 'ρθει αμέσως στο χωριό».

Ήταν τέσσερις ώρες δρόμος. Θα 'χανε τα μαθήματα.

«Δεν ξέρω πού είναι τα πρόβατα».

«Ορίστε μας! Έμαθες ν' αντιμιλάς!».

Γύρισε κι έτρεξε στο σπίτι. Η μάνα του έψαχνε κάτι πράγματα μες στο σεντούκι, σκουπίζοντας τα μάτια με την άκρη της ποδιάς της.

«Μητέρα, ζητούνε το Θωμά...».

Η Διαμάντω σηκώθηκε κρατώντας τη ζεστή φανέλα του μεγάλου γιου της.

«Θέλουν να τον πάρουν αντάρτη. Αχ, Θεέ μου. Δεν θα σταματήσει αυτός ο πόλεμος;».

Ύστερα από μισό χρόνο η Αφροδίτη ξανάμπαινε στο σπίτι τ' αδερφού της.

«Να μην πεις πως περίμενα την κακή ώρα για να 'ρθω».

Παρόλη τη στενοχώρια η Διαμάντω δεν μπόρεσε να κρύψει την έκπληξή της.

«Πώς να μην πω, αφού είχες να φανείς τόσο καιρό;».

Προχώρησε δειλά παρατηρώντας τη νύφη της. Πόνος και θλίψη κάλυπταν το πρόσωπό της. Τα μάτια της ήταν θαμπά, γεμάτα δάκρυα.

«Πρόσεχε, η στενοχώρια δεν φέρνει καλό, να μην το πάθεις σαν τις άλλες, που κόντεψαν να χαζέψουν. Ακουές; Τα παιδιά μας δεν θέλουν να υποφέρουμε».

Είχαν καιρό να μιλήσουν ήσυχα, σαν μάνες και γυναίκες, να πούνε τον καημό και τον πόνο τους.

«Πώς έγινες τόσο σκληρή;», παραξενεύτηκε η Διαμάντω.

«Έτσι νομίζεις, γιατί δεν βλάπτεις τους άλλους».

«Δεν το 'πα για να νευριάσεις».

Άσχετα από το πώς ένιωθε και τι σκεφτόταν εκείνη τη στιγμή, η Αφροδίτη αισθάνθηκε την ανάγκη να εξηγηθεί για την κακή της πράξη.

«Μπορεί να λες ό,τι θέλεις, δεν πρόκειται να σου κρατήσω κακία... Ό,τι και να 'καμα... το 'καμα για το καλό όλων μας».

Η Διαμάντω δεν ήθελε να ανασκαλέψει τα περασμένα. Στενοχωρημένη συνέχισε να τακτοποιεί τα ρούχα του γιου της στο σάκο.

«Δεν πρόλαβε να βγάλει ο πατέρας το χακί και το φοράει ο γιος», αναστέναξε.

Η Αφροδίτη προσπάθησε να την ενθαρρύνει.

«Άκουσες τι είπα; Δεν είσαι μόνο εσύ που υποφέρεις. Χιλιάδες μάνες έχουν τα παιδιά τους στον πόλεμο, μα δεν κάνουν έτσι».

«Ο δικός μας είναι παιδί ακόμα».

«Γι' αυτό μπορεί να 'χει περισσότερη τύχη».

Ο Λάμπρος στεκόταν πίσω σιωπηλός. Τον κοίταξαν ανήσυχες.

«Δεν έφυγες ακόμα;».

Μέσα σε μιάμιση ώρα ο Λάμπρος βρισκόταν στις καλύβες τους. Δεν ήταν εκεί ούτε ο πατέρας του μα ούτε κι ο αδερφός του. Οι άλλοι, που τον είδαν να 'ρχεται, μαρμάρωσαν.

«Πού 'ναι ο Θωμάς κι ο Τόλης; Να 'ρθουν στο χωριό. Τους καλούν να πάνε αντάρτες», είπε λαχανιασμένος.

Ο Βασίλης απευθύνθηκε στη Μέλπω θυμωμένος.

«Μπορείτε να 'στε περήφανες γι' αυτό που κάνατε».

Η είδηση για την επιστράτευση είχε αναστατώσει τόσο πολύ τη Μέλπω, που δεν κατάλαβε τι εννοούσε ο Βασίλης.

«Τι είπες;».

Ένωσε να τον χτυπά το αίμα στο μυαλό. Κοκκίνισε ολόκληρος.

«Αυτό που άκουσες! Κρίμα που δεν είναι κι η άλλη εδώ, θα το θυμόσασταν πιο ευκολα. Είχαμε κανονίσει να μείνουν τα παιδιά στο Χάνι της Μόλιστας με τα γίδια. Όχι για να ξεχειμωνιάσουν εκεί, όπως εσείς νομίζατε, αλλά για να βρίσκονταν μακριά απ' τα μάτια του κόσμου... Δεν θέλατε να το καταλάβετε αυτό. Πώς να το καταλάβετε, που σας είχε τυφλώσει η κακία; *“Τι; Να υποφέρουν τα παιδιά μας για τα γίδια του Βασίλη; Θα γυρίσουν στο χωριό, να τα 'χουμε κοντά μας. Να τα φυλάξει μόνος του τα γίδια”*. Ήρθαν. Και τι έγινε, λοιπόν; Χάσαμε το μισό βιο και κοντεύουμε να μείνουμε με τις γκλίτσες».

Η Μέλπω άκουγε συνταραγμένη κοιτάζοντας τον κουνιάδο της, που άλλαζε χρώμα.

«Δεν είπαμε τέτοιο πράγμα», τον διέκοψε.

«Αν δεν είπατε, το κάματε, που 'ναι ακόμα χειρότερο», είπε, χαμηλώνοντας τον τόνο της φωνής.

«Μπορεί να λες ό,τι θέλεις. Εμείς κάναμε αυτό που νομί-

ζαμε σωστό. Το ίδιο θα έκανες κι εσύ, αν ήσουν στη θέση μας και σ' έτρωγε η αγωνία. Τα παιδιά δεν μπορούσαν να μείνουν εκεί χωρίς ψωμί, με τον κίνδυνο να τα μαζέψει ο στρατός».

Μια έντονη ειρωνεία διαγράφηκε στο πρόσωπο του Βασίλη.

«Έννοια σας! Εκεί που θα πάνε τώρα, θα 'χουν καλύτερη τύχη», είπε σαρκαστικά.

Η Μέλπω χλόμιασε, έτρεμε απ' το θυμό της.

«Ωραία ευχή δίνεις στους ανεπιούσ σου».

Τα σκυλιά ξάφνου χίμηξαν στο ρέμα...

«Σταματήστε! Κάποιος έρχεται», είπε ο γέρος.

Ο Βασίλης πετάχτηκε να μαυλίσει τα σκυλιά, με την ντραγκατσίκα στον ώμο και την αγκλίτσα στο χέρι.

Ο Αθανασίου βγήκε απ' το ρέμα κι έφτασε μές' απ' το χωράφι στραβοπατώντας. Ένας αντάρτης κοντόκορμος και μελαχρινός, με ίσια, μαύρα μαλλιά ερχόταν πλάι του.

«Πού είναι τα παιδιά;».

«Σε λίγη ώρα θα 'ναι εδώ».

«Έπρεπε ήδη να βρίσκονται στο χωριό», φώναξε ο Αθανασίου.

Ο Βασίλης προσπάθησε να δικαιολογηθεί.

«Τώρα έφτασε το παιδί. Δεν βλέπεις; Ετοιμαζόμουν να πάω να τους ειδοποιήσω».

«Μη λέτε ψέματα! Πέρασε μια ώρα από τότε. Αν θέλατε, θα τους είχατε ειδοποιήσει», παρέμβηκε ο αντάρτης.

«Τα γίδια φαίνονταν ακόμα στη ράχη. Έφτανε να βάλεις μια φωνή και δεν θα υπήρχε κανένα πρόβλημα. Δεν το 'κανες όμως», πρόσθεσε ο Αθανασίου.

«Δεν το 'κανα όχι γι' αυτό που νομίζεις, αλλά γιατί δεν μπορούσα», απάντησε ο Βασίλης.

«Αγνοήσατε τη διαταγή και προσπαθείτε να ρίξετε στάχτη στα μάτια μας. Ξέρετε τι σημαίνει αυτό;».

«Όχι. Να μας το πεις εσύ!».

Ο Αθανασίου φρύαξε.

«Θα σας στείλω στρατοδικείο, για να μάθετε να σέβεστε τους νόμους».

«Ποιους νόμους;».

«Αυτούς που καταπατάτε».

Ο Βασίλης έχασε την ψυχραιμία του. Είχε υπόψη του και κάτι πράξεις του Αθανασίου που στρέφονταν εναντίον τους κι έχασε εντελώς την αίσθηση της πραγματικότητας.

«Τους καταπατάτε πρώτα εσείς και κατηγορείτε μετά τους άλλους», είπε παράφορα.

Ένωσε ένα βαρύ χτύπημα στην ωμοπλάτη, έχασε την ισορροπία του κι έπεσε στο έδαφος. Οι άλλοι δεν πρόλαβαν ν' αντιληφτούν τι είχε συμβεί, είχαν τα μάτια τους στραμμένα στον Αθανασίου.

Ο Βασίλης σύρθηκε πιο πέρα βογκώντας. Η Χρυσαιγή έβαλε τις φωνές.

«Θε μου, τον σκότωσε. Η μαύρη μ', τι θα κάμω τώρα;».

«Πάψε! Πάψε!», απάντησε κρατώντας τον ώμο του.

Ο αντάρτης ακολούθησε το Βασίλη με τ' όπλο στο χέρι. Η Μέλπω στάθηκε μπροστά του αδίστακτη.

«Συναγωνιστή, δεν έχετε δικαίωμα. Δεν φταίει αυτός. Τα παιδιά είναι δικά μας. Αν ήρθατε μ' αυτό το σκοπό, να σκοτώσετε εμάς κι όχι αυτόν».

Ο Αθανασίου γύρισε προς το μέρος της χλομός, συνταραγμένος απ' το απρόοπτο περιστατικό.

«Να βάλετε μυαλό, άλλη φορά να μην αντιδράτε».

Η Μέλπω έκανε μερικά βήματα πίσω, κοιτάζοντας μια τον αντάρτη και μια τον Αθανασίου.

«Δεν πολεμάτε εσείς μόνο για τη λευτεριά. Δεν είμαστε εχθροί, για να μας φέρεστε έτσι», είπε γεμάτη αγανάκτηση.

«Αν συνεχίσεις, δεν θα σε σώσουν ούτε τ' αδέρφια σου ούτε ο γαμπρός σου!».

Ο αντάρτης αποτραβήχτηκε σέρνοντας το ντουφέκι του σα να 'ταν καυσόξυλο. Οι διαξιφισμοί ανάμεσα στους Μανταίους και τον Αθανασίου σταμάτησαν. Για την ώρα μόνο, γιατί το μίσος που έτρεφαν μέσα τους κόχλαζε και κάποια

στιγμή θα τίναζε στον αέρα το καπάκι του ψυχικού αναβρασμού.

Τριάντα πέντε αγόρια, δεκάξι-δεκαεφτά ετών, στέκονταν μπροστά στο φρουραρχείο, έτοιμα για να αναχωρήσουν. Ένα μαυροντυμένο πλήθος αναστέναξε γύρω τους.

Ο Θωμάς δεν άντεξε να βλέπει το πονεμένο πρόσωπο της μητέρας του, γύρισε και στάθηκε παρέκει. Σε κάθε σημείο έβλεπε να εξελίσσεται και μια σπαρακτική σκηνή.

Μια χωριανή είχε κρεμαστεί απ' τους ώμους του γιου της και σπάραζε ολόκληρη, πλημμυρισμένη στα δάκρυα. Χάιδευε τα μαλλιά του και τον φιλούσε συνέχεια στα μάγουλα, στα μάτια, στα χέρια, σα να 'ταν μωρό.

«Να φυλάγεσαι, καμάρι μου».

Ο γιος της άκουγε με το κεφάλι χαμηλά σα ντροπαλό κορίτσι.

«Καλά. Καλά».

Ένας βαθύς αναστεναγμός βγήκε απ' τα στήθια της μάνας.

«Αχ, να μην ξεχάσεις, δεν έχω κανέναν άλλο στον κόσμο!».

«Μητέρα, κάνε κουράγιο. Ο πατέρας χάθηκε, αλλά εγώ θα γυρίσω», είπε το παιδί ενώ το πρόσωπό του μονομιάς αγρίεψε και γέμισε ζαρωματιές.

«Θα εκδικηθώ το χαμό του και θα γυρίσω. Να 'σαι σίγουρη γι' αυτό».

Ο Θωμάς ένιωσε δέος. Γύρισε προς την αντίθετη κατεύθυνση. Είδε τη θεία Ζωή να φτάνει κοντά του, κουνώντας τους ώμους της.

«Πού ήσουν; Σ' έψαχνα τόση ώρα», είπε απλώνοντας το χέρι της. «Να, κρέμασ' το στο λαιμό σου».

«Τι είναι;».

«Φυλαχτό», ψιθύρισε. «Φυλαχτό σαν του Γιαννάκη μου».

Ο Θωμάς έριξε μια ματιά στο μικρό ασημένιο σταυρό με τον φιλό σπάγκο. Έσκυψε το κεφάλι.

«Θα σε φυλάει από το κακό. Να προσέχεις να μην το χάσεις».

Ο στρατολόγος εμφανίστηκε ξαφνικά στην είσοδο του φρουραρχείου.

Οι χωριανοί τaráχτηκαν σαν σμήνος μαύρων πουλιών που αναπτερίζει.

«Οι στρατεύσιμοι να παραταχθούν!», πρόσταξε ο στρατολόγος.

Τα παιδιά έβγαιναν ένα-ένα μέσ' απ' το πλήθος και στέκονταν αντίκρυ του άγαρμπα, με κάπες και ταλαγάνια. Μερικοί είχαν και τις αγκλίτσες μαζί τους, λες και θα πήγαιναν στο βιο τους. Τα μάγουλά τους έλαμπαν, δεν είχαν χνούδιάσει ακόμα. Ο αγώνας, όμως, τους ήθελε άντρες και τους καλούσε στις επάλξεις του.

«Αφήστε τις κάπες και τα ραβδιά και μπειτε στη γραμμή!».

Σχημάτισαν μια κυρτή μακρόσυρτη γραμμή, που έφτανε μέχρι το δρόμο. Ο στρατολόγος χόλιασε. Πέρασε μπροστά.

«Προσοχή! Μεταβολή! Εμπρός μαρς!».

Βαρύς γογγυσμός απλώθηκε γύρω. Τα παιδιά πέρασαν μέσ' απ' το πλήθος αργά, με θλιμμένα πρόσωπα, παρασέρνοντας τα χαλίκια που ήταν στο δρόμο.

Ο Κωνσταντής Μάντης πήγαινε μουγκός ανάμεσα στους συγχωριανούς, που προβόδιζαν τα παιδιά. Ο Χριστοφόρου επιτάχυνε το βήμα και βάδιζε δίπλα του με ήρεμο ύφος. Νόμιζες πως είχαν λησμονήσει τις παλιές τους διαφορές. Οι μητέρες έκλαιγαν και σκούπιζαν τα δάκρυα αναστενάζοντας.

«Δεν έμεινε κανείς πια π' αξίζει να τον κλάψουμε», αποκρίθηκε ο Χριστοφόρου.

«Τους εαυτούς μας, μπρε, τους εαυτούς μας, που κουβαλούνε τον πόνο του κόσμου».

Σταμάτησαν στα ερείπια του Αϊ-Σωτήρα, πάνω στον γκρεμό. Έκαναν το σταυρό τους.

«Τούτο τ' άγιο μέρος το 'χω σημάδι τυχερό», είπε μ' ευλάβεια ο Κωνσταντής Μάντης. «Πέντε γιους έστειλα στον πόλεμο. Ως εδώ τους ξεπροβόδισα όλους και γύρισαν γεροί, εκτός απ' το Νικόλα», πρόσθεσε και τα μάτια του βούρκωσαν.

Ασπάστηκε τους εγγονούς του.

«Να πάτε με την ευχή μου, μπρε. Όλα τ' άλλα είναι παραπανίσια. Είναι θέλημα Θεού».

«Ας λέει ο παππούς σας. Ο Θεός φυλάει αυτούς που ξέρουν να φυλάγονται», είπε ο Χριστοφόρου.

Τους συνόδεψε με το βλέμμα ως τη στροφή του δρόμου, που χανόταν πίσω απ' τις μεγάλες βαλανιδιές. Το πρόσωπό του είχε πάρει την πονεμένη έκφραση του χωρισμού. Είχε κι ο Χριστοφόρου έναν εγγονό που έφευγε. Δάκρυσε μαζί του. Σαν έμειναν μόνοι τους, είπε σιγά:

«Ας κάνουμε την προσευχή μας να γυρίσουν γεροί, να 'μαστε κι εμείς τυχεροί να τους ξαναδούμε.

Ο Σαραντάπορος πρόβαλε χαμηλά, στριφογυρίζοντας ανάμεσα στα βουνά. Τα χιόνια έλιωναν στις βουνοκορφές. Τα νερά κυλούσαν ορμητικά. Το γεφύρι της Ζέρμας, μονότοξο, ψηλό, καβαλίκευε με χάρη το Σαραντάπορο. Άνθρωποι στέκονταν στ' ακρογεφύρωμα.

Οι συγκεντρωμένοι στη γέφυρα αρχισαν να τραγουδάνε:

*«Δεν με κρατά η συνείδηση να κάθομ' εδώ πέρα
και τα παιδιά να πολεμούν στα Χάσια νύχτα μέρα...».*

Ξεθάρρεψαν και κατηφόριζαν ανάλαφρα ενώ ένας άλλος σκοπός έφτασε πέρ' απ' τη ράχη:

*«Εμπρός, ΕΛΑΣ, για την Ελλάδα,
εμπρός, ακόμα μια φορά.
Κρατάς της λευτεριάς τη δάδα
στα δυο σου χέρια τα γερά...».*

Δεν ήταν αντάρτικο τμήμα, όμως νόμισαν στην αρχή, αλλά τα παιδιά της Λυκόρραχης, που φάνηκαν αντίκρυ. Τους συνεπήρε ο ενθουσιασμός. Τα πλάγια αντιλάλησαν πάλι:

«Εμπρός! Εμπρός, Επονίτες,
κάθε νιος, κάθε νιος στη γραμμή.

Εμπρός! Εμπρός, Επονίτες,
με τη σημαία και με τα όπλα στα βουνά».

Οι αντίλαλοι των τραγουδιών έσμιξαν στα μεσούρανα της λαγκαδιάς. Δεν ήξερες να πεις αν ήταν στρατιωτικά εμβατήρια ή ένα παραλήρημα κραυγών που χάνονταν στο βουητό του ποταμιού.

Καμαρωτός ο στρατολόγος πορευόταν ανάμεσά τους.

«Ο συναγωνιστής Γιαννούλης πρέπει να 'ναι περήφανος για τα πατριωτάκια του. Θ' αποτελέσουν έναν καινούργιο λόχο, τον Ηρωικό Λόχο του Δημοκρατικού Στρατού», έλεγε στους συντρόφους του.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κομπότσας

Οι νεοσύλλεκτοι προχωρούσαν με τις τελευταίες τους δυνάμεις σχηματίζοντας μια αραιή φάλαγγα. Ένα χωριό φάνηκε αντίκρυ, στη δασωμένη βουνοπλαγιά.

«Ακόμα λίγο και φτάνουμε», είπε ο στρατολόγος.

Αλήθεια, πόσες ώρες βρίσκονταν σε πορεία; Δώδεκα; Δεκαπέντε; Απρίλης μήνας ήταν. Η μέρα κυλούσε αργά στον κύκλο του χρόνου.

Έφτασαν στη Λάιστα την ώρα που βασιλευσε Ψυχή στους δρόμους. Ούτε ένας πολίτης στο χωριό. Ο Εθνικός Στρατός είχε αναγκάσει τους κατοίκους να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Η θλίψη της ερημιάς πλάκωσε τις ψυχές τους. Δεν μιλούσε κανείς. Ο εγγονός του Χριστοφόρου άρχισε να τραγουδά με βραχνιασμένη φωνή.

*«Με το Γιαννούλη αρχηγό, Σκοτίδα κι Υψηλάντη,
βροντοφωνάζουν τα βουνά κι αναφωνούν οι κάμποι...».*

Πέρασαν μπροστά από 'να φυλάκιο κι αμέσως μετά μπήκαν σε μια αυλή.

Ένα μεγάλο κτίριο στο βάθος. Τρεις αντάρτες βγήκαν από μέσα κι έρχονταν προς τη μεριά τους με βήμα γοργό. Ο ένας ήταν κοντόσωμος, φαλακρός. Στάθηκε απέναντι με αυστηρό βλέμμα. Δεν φαντάστηκαν πως μπορούσε να είναι ο διοικητής του κέντρου εκπαίδευσης.

«Δεν ξέρετε ποιός είναι αρχηγός του Δημοκρατικού Στρατού;», είπε ψυχρά.

Σαν να 'πεσε μαχαίρι, κόπηκε το τραγούδι.

Παρατηρώντας έναν-έναν τους νεοσύλλεκτους πρόσθεσε πάλι μ' έντονο τόνο ο διοικητής:

«Βρισκόσαστε στο Κέντρο Εκπαίδευσης του Δημοκρατικού Στρατού. Κι' οφείλω να τονίσω ότι η ζωή σας εδώ δεν θα 'ναι εύκολη, γιατί σας περιμένει εντατική άσκηση. Το απαιτεί αυτό ο σκληρός αγώνας που διεξάγουμε για την απελευθέρωση της πατρίδας μας απ' τους ντόπιους και ξένους εχθρούς της. Έχοντας υπόψη το χρέος αυτό, που είναι τώρα και χρέος δικό σας, θα μπορέσετε να ξεπεράσετε πιο εύκολα τις δυσκολίες και να εκπαιδευτείτε σωστά, για να ανταποκριθείτε στη δύσκολη αποστολή του αντάρτη».

Ο διοικητής ήταν μόνιμος αξιωματικός, απόφοιτος της Σχολής Ευελπίδων. Την άλλη μέρα πρόβαλε πάλι στην αυλή. Δεν είχε χαράξει καλά-καλά ακόμα. Οι νεοσύλλεκτοι είχαν σχηματίσει μικρές παρέες και στέκονταν εδώ κι εκεί. Ο διοικητής διέταξε να μπούνε στη γραμμή ανά δύο. Παρατηρώντας τους από κοντά, τους χώρισε σε τρία τμήματα, μεγάλα για διμοιρίες, μικρά όμως για να λέγονται και λόχοι. Τα τμήματα απομακρύνθηκαν απ' το χωριό πριν ανατείλει ο ήλιος. Αυτό γινόταν κάθε μέρα. Μετά από μισή ώρα πορείας, τα τμήματα έφταναν σε μια περιοχή γεμάτη λοφίσκους με χαμόκλαδα και πεύκα. Ένας χείμαρρος κυλούσε στη ρεματιά. Στην απέναντι μεριά μεσουρανούσε μια κορυφή απάτητη, με απότομα βράχια.

Στο μέρος αυτό γίνονταν οι ασκήσεις. Ο διοικητής ασχολούνταν προσωπικά με την εκπαίδευση των νεοσύλλεκτων. Μέσα σε δεκαπέντε μέρες τ' άγαρμπα χωριατόπαιδα μεταμορφώθηκαν σε πραγματικούς στρατιώτες. Η εκπαίδευση πλησίαζε προς το τέλος. Έπαιρνε τη μορφή πραγματικής μάχης. Τα παιδιά ένιωθαν πλέον όλο και πιο κοντά τον κίνδυνο.

Κατάκοπα από μια ολονύχτια πορεία περνούσαν μέσ' απ' το ποτάμι κι ανηφόριζαν στη βουνοπλαγιά.

Ένα πολυβόλο άρχισε να βάλλει πάνω απ' τα βράχια και να χτυπά σε διάφορα σημεία. Θραύσματα από πέτρες έπεφταν κοντά τους. Καλύφτηκαν όπου μπορούσαν, άλλοι πέφτοντας στο έδαφος κι άλλοι μέσα στα ορμητικά νερά.

Οι διοικητές των τμημάτων ήταν παλιοί αντάρτες. Πετιό-
νταν πάνω με τα περίστροφα στα χέρια.

«Επάνω τους! Επάνω τους!», φώναζαν.

Οι νέοι μαχητές όρμησαν να καταλάβουν τις θέσεις του «ε-
χθρού», περνώντας με άλματα τα εμπόδια του εδάφους.

Ο διοικητής παρακολουθούσε την άσκηση από 'να λόφο.

Ο τρόπος που γινόταν η επίθεση είχε προκαλέσει μεγάλη
εντύπωση στους αξιωματικούς του επιτελείου του. Τεντώ-
νονταν με περηφάνια.

«Είναι πανέτοιμοι για να ενταχτούν στα μάχιμα τμήματα»,
είπε κάποιος.

Ο διοικητής επέβλεπε την άσκηση με τα κιάλια.

«Αυτό εδώ δεν είναι μάχη ακόμα, είναι παιδοπόλεμος. Δεν
μπορείς να κρίνεις αντικειμενικά», απάντησε με το βλέμμα
προσηλωμένο σε κάποιο σημείο.

Ένα παιδί σερνόταν στην όχθη, σηκώθηκε, πήγε μερικά βή-
ματα πιο πάνω και στοιβάχτηκε στο έδαφος. Ο διοικητής δυ-
σανασχέτησε.

«Τρέξε να δεις τι συμβαίνει», είπε στον υπασπιστή του.

Με κομμένη ανάσα έφτασε ο αντάρτης στο μέρος που εί-
χε πέσει ο μαχητής. Σαν τον είδε μισόγυμνο κι ανακαθισμέ-
νο σε μια πέτρα να στύβει τα ρούχα του μονολογώντας, στά-
θηκε πίσω του και τον παρακολούθησε έκπληκτος.

«Αχ, μανούλα μου. Πού 'σαι να με δεις; Κόντεψα να πνιγώ. Κα-
λά να πάθω, αφού ξέχασα τα λόγια σου. Τώρα τι θα κάμω; Τι θα
κάμω αν με πιάσει πυρετός», έλεγε τουρτουρίζοντας το παιδί.

«Τι συμβαίνει; Τι κατάσταση είναι αυτή;», ρώτησε ο υπα-
σπιστής.

Το παιδί στράφηκε προς το μέρος του τρέμοντας.

«Έπεσα στο ποτάμι, συναγωνιστή».

«Τι λες, μωρέ; Σε βρήκε μεγάλο κακό!».

«Κοροϊδεύεις, συναγωνιστή, γιατί δεν ξέρεις τι θα πει να
σε πάρει το ποτάμι και να πιεις ένα καζάνι νερό».

«Άλλη φορά να 'σαι πιο προσεχτικός, γιατί μπορεί να σε
καταπιεί αυτό».

Το παιδί αναρίγησε:

«Δεν είμαι τόσο κουτός, για να ξαναριχτώ σε ποτάμι».

Ο αντάρτης έψαχνε να δει κάτι. Το βλέμμα του αγρίεψε.

«Πού 'ναι τ' όπλο σου;».

Ο στρατιώτης είχε πάθει τέτοια λαχτάρα, που δεν ήταν σε θέση να σκεφτεί τίποτ' άλλο εκτός απ' τον εαυτό του. Η παρατήρηση του αντάρτη τον έφερε στα λογικά του.

«Δεν ξέρω», είπε πανικόβλητος κοιτάζοντας γύρω του. «Θα το πήρε το ποτάμι, συναγωνιστή».

Ο αντάρτης έβαλε τις φωνές.

«Πρόσεχε! Πρόσεχε, αν θες να σε ξαναδεί η μάνα σου!».

Ο μικρός ντύθηκε γρήγορα κι έτρεξε στο ποτάμι.

Τα τμήματα επέστρεψαν συνταγμένα στο μέρος της εφόρμησης. Οι μαχητές ήταν κατακουρασμένοι. Ο ιδρώτας κυλούσε βαρύς στα πρόσωπά τους. Ο διοικητής διέταξε να λύσουν τους ζυγούς και να καθήσουν. Έπεσαν απότομα, σα να τους τράβηξε η γης.

«Η σημερινή άσκηση έδειξε ότι μάθατε πολλά», είπε ο διοικητής. «Φανέρωσε, όμως, και μερικές αδυναμίες που πρέπει να προσέξετε. Όταν βρισκόμαστε στο πεδίο βολής του εχθρού, προσπαθούμε να καλυφτούμε και να διατηρούμε τις αναγκαίες αποστάσεις μεταξύ μας, χωρίς να χάνουμε τη δυνατότητα της επαφής. Δεν χρειάζεται να το επαναλαμβάνουμε. Το χρέος αυτό δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής σας».

Ακούστηκαν φταρνίσματα και σταμάτησε να μιλάει. Το βλέμμα του στυλώθηκε στο άτυχο παιδί.

«Θα μας αφήσεις να συνεχίσουμε;».

Εκείνο πετάχτηκε πάνω και στάθηκε προσοχή, με τ' όπλο παρά πόδα. Απ' τα ρούχα του έσταζε νερό. Έτρεμε σα να τον έριχνε θέρμη.

«Προσπαθώ, συναγωνιστή, αλλά δεν τα καταφέρνω», ανέφερε.

Ακούστηκαν γέλια. Ο διοικητής περίμενε ήρεμα, μέχρι να γίνει ησυχία.

«Να τα καταφέρεις, γιατί θα διατάξω την τιμωρία σου».

Ο μικρός μαζεύτηκε σωρό. Οι διπλανοί του ωστόσο τον άκουσαν να ψιθυρίζει:

«Αχ, μανούλα μου, τι με περιμένει!».

Τ' απόγευμα εμφανίστηκε στο Κέντρο Εκπαίδευσης ο Γεωργίου. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των κατοίκων, έπρεπε να είχε κάνει στέλεχος της περιφερειακής, διαφωτιστής και το τελευταίο διάστημα γραμματέας της κομματικής οργάνωσης του χωριού.

Ανάποδα του έρχονταν τ' αξιώματα. Θαρρείς και θα 'φτανε στον πάτο. Μα όχι, δεν έγινε αυτό που φαντάζονταν οι εχθροί του. Έγινε στρατολόγος. Αυτό που δεν επιθυμούσε κανείς τους. Με το μπόι μετρούσε την ηλικία των αγοριών. Οι συγχωριανοί του τον θεωρούσαν υπεύθυνο για την επιστράτευση των παιδιών τους, πράγμα που έγινε αιτία να ψυχραθούν οι σχέσεις τους. Ο αριθμός των αδικημένων μεγάλωνε. Δεν τολμούσε κανείς, όμως, να τον κατηγορήσει φανερά.

Ο Γεωργίου παρέμεινε στο στρατόπεδο όλο τ' απόγευμα. Τα παιδιά της Ζέρμας απέφευγαν να τον πλησιάσουν, μα ούτε κι αυτός έδειξε ενδιαφέρον για να τα δει. Η συμπεριφορά του Γεωργίου τούς έβαλε σε σκέψη πως δεν ήρθε για καλό.

Στο βραδινό προσκλητήριο ο Θωμάς πρόσεξε ένα ασυνήθιστο πράγμα, που ήρθε να επιβεβαιώσει τις υποψίες του. Στέκόταν στην πρώτη σειρά. Ο διοικητής επιθεώρησε προσωπικά τα τμήματα. Περνώντας μπροστά του τον κοίταξε λοξά, με κοφτές ματιές. Ο Θωμάς πήρε στάση προσοχής. Η καρδιά του πήγαινε να σπάσει.

Τη νύχτα φύλαγε σκοπιά στην είσοδο του σχολείου. Είδε και πάλι το διοικητή να βγαίνει έξω, με το αυτόματο στο χέρι. Απ' τις σκοπιές που ήταν παραέξω έπεφταν τα παραγγέλματα.

«Στον τόπο! Το παρασύνθημα!».

Ο Θωμάς κατέβασε το ντουφέκι και με το δάχτυλο στη σκανδάλη προχώρησε στο σκοτάδι. Δεν παρατήρησε τίποτα.

Ο διοικητής ξαναφάνηκε ύστερα από αρκετή ώρα. Φαινόταν ανήσυχος. Σαν παρέδωσε τη σκοπιά, ο Θωμάς βιάστηκε να επιστρέψει στην αίθουσα της ομάδας του, στο βάθος του διαδρόμου. Πέρασε αναγκαστικά μπροστά από το γραφείο που χρησίμευε και για δωμάτιο του διοικητή. Δεν μπόρεσε να εξηγήσει αυτό που αντίκρισε. Ο διοικητής είχε αφήσει την πόρτα ανοιχτή. Ακούγοντας τα βήματα του Θωμά στο διάδρομο, ανασηκώθηκε απ' τη φωλιά του και καθόταν με παρατεταμένο το όπλο. Αιφνίδιος φόβος έπιασε το Θωμά. Βιάστηκε να μπει στην αίθουσα. Τον σταμάτησε, όμως, η φωνή του διοικητή.

«Μάντη!».

Γύρισε και στάθηκε προσοχή αντίκρου του.

«Στις διαταγές σας, συναγωνιστή».

«Πόσων ετών είσαι;».

«Δεκάξι».

«Είχες τύχη που δεν υπήρχε κοντά μας εχθρός».

Περίμενε να του επιτρέψει ν' απομακρυνθεί, αλλά ο διοικητής τον κοίταζε επίμονα. Προαισθάνθηκε πως είχε να του πει κάτι σοβαρό κι ενέτεινε την προσοχή του.

«Αλήθεια, είσαι μικρός για να πολεμήσεις. Θα προτιμούσες να παραμείνεις αντάρτης ή να επιστρέψεις σπίτι σου;».

«Δεν ξέρω», απάντησε ευθύς.

Ο διοικητής έσβησε το τσιγάρο νευρικά.

«Πίστευα ότι θα μ' απάλλασσες απ' την περιέργεια αυτή, αλλά δεν υπολόγισα σωστά. Μπορείς να πηγαίνεις».

Ο Θωμάς μπήκε στην αίθουσα, ήταν νύχτα ακόμα. Τα παιδιά κοιμούνταν βαριά. Δεν έβλεπε τίποτα. Προχώρησε προσεκτικά, ξάπλωσε στο γιατάκι του. Τα λόγια του διοικητή έρχονταν στο μυαλό του, δεν μπορούσε να κλείσει μάτι.

Ο Αποστόλης κουνήθηκε δίπλα του.

«Απ' τη σκοπιά γυρίζεις;».

«Ναι».

«Τι φωνές ήταν αυτές που ακούστηκαν;».

«Ο διοικητής έκανε έφοδο στις σκοπιές».

«Εσένα σου 'κανε καμιά παρατήρηση;».

«Όχι».

Για τη συζήτηση ούτε λέξη. Αλλά ο τόνος της φωνής του φανέρωνε ανησυχία.

«Πες την αλήθεια», επέμεινε ο Αποστόλης.

Ο Θωμάς γύρισε στο πλευρό. Ένωσε την ανάσα του ξαδέρφου του στο πρόσωπο.

«Με παρακολουθεί ο διοικητής», ψιθύρισε.

«Γιατί;».

«Δεν ξέρω».

«Πότε το πρόσεξες αυτό;».

«Χτες το βράδυ».

Ακολουθήσαν λίγα λεπτά σιωπής. Δεν μπορούσαν να ηρεμήσουν.

«Λες να του 'πε τίποτα ο Γεωργίου;», αναρωτήθηκε ο Αποστόλης.

«Σαν τι;».

«Ξέρω κι εγώ; Μπορεί να φαντάστηκε κάτι, σαν τους άλλους που φυλάκισαν τους πατεράδες μας, και να μας κατηγορήσει», είπε γεμάτος υποψίες.

Τερμάτισαν απότομα την κουβέντα. Ο Θωμάς άρχισε ν' αμφιβάλλει γι' αυτά που είπε, άρχισε συνάμα να εξηγεί και τη συμπεριφορά του διοικητή απέναντί του, μετά την εμφάνιση του Γεωργίου, που άλλαξε ξαφνικά.

Σηκώθηκαν πολύ νωρίς. Πήραν τα όπλα τους, ένα οπλοπολυβόλο, μερικά αυτόματα και παλιά ντουφέκια και πήγαν στο πεδίο βολής. Τα τμήματα παρατάχτηκαν στα ριζά του λόφου. Ο διοικητής επιθεώρησε τα όπλα. Τα βρήκε καθαρά και γυαλισμένα.

«Πρώτοι θα ρίξουν οι αποσπασμένοι, για να πάνε στη δουλειά τους», πρόσταξε.

Άρχισαν τα πυρά, δέκα όπλα μαζί, κάθε λεπτό κι ομοβροντία. Έτριζαν τα βουνά. Ο Θωμάς ένωθε τα βλέφαρα βαριά

απ' την ολονυχτία. Σημάδεψε με προσοχή, αλλά αποδείχτηκαν άστοχες οι βολές του.

«Χαρά στον εχθρό που θα σ' έχει αντίκρου του», παρατήρησε ο αξιωματικός που διηύθυνε τη σκοποβολή.

Τα παιδιά της ομάδας του ξέσπασαν σε γέλια. Ξανάβαλε.

«Δυο επιτυχίες κι ένα κέντρο», φώναξε ο αξιωματικός.

Ο διοικητής έδειχνε ανήσυχος. Βιαζόταν να επιστρέψει στο κέντρο.

«Όσοι ευστόχησαν είναι ελεύθεροι», είπε ξαφνικά.

Εικόνες απ' την αμέριμνη παιδική ζωή αναδύονταν στο νου τους. Σκόρπισαν τριγύρω. Άλλοι ξάπλωσαν στα χορτάρια, άλλοι έγειραν στα βράχια κι άλλοι προχώρησαν βαθιά στο δάσος. Πεύκα ψηλά, με λεπτά κλωνάρια, και ίσια σαν κολόνες δημιουργούσαν την εντύπωση πως στήριζαν τον ουρανό, που φαινόταν μέσ' απ' τις τούφες. Δυο σκιουράκια κυνηγιόνταν σ' έναν κορμό. Πιο πέρα άλλα κι άλλα, μαύρα, καφετί. Νόμιζες ότι κάνανε συνεστίαση.

Ο Χριστοφόρου βράδυνε το βήμα του.

«Βερβερίτσες!», αναφώνησε. «Τόσες βερβερίτσες πρώτη φορά βλέπω».

«Πού να τις έβλεπες; Στη μαστοράντζα;», τον πείραξε ο Θωμάς.

Όρμησε πάνω στ' αθώα ζωάκια, που σκαρφάλωναν στους κορμούς των πεύκων.

«Θ' ανέβω να τις πιάσω ζωντανές», είπε με παράφορο πάθος.

Αναρριχήθηκαν κι άλλοι στα δέντρα. Τα σκιουράκια πηδούσαν από κλωνάρι σε κλωνάρι μ' ανασηκωμένο το τρίχωμά τους.

Το ποτάμι κυλούσε ορμητικά κάτω στη ρεματιά. Βούιζε και δεν μπορούσαν ν' ακούσουν τίποτα. Ούτε τις ίδιες τις φωνές τους. Στο δρόμο που πήγαινε δίπλα στην όχθη, με καγγέλια κι ανεβοκατεβάσματα, φάνηκε μια φάλαγγα. Ήταν η Ταξιαρχία του Υψηλάντη. Επέστρεφε απ' τη Βουβούσα και κατευθυνόταν προς τους Πάδες.

Τμήμα πίσω απ' το τμήμα, πεζοπόροι, καβαλάρηδες, μεταγωγικά. Στο τέλος ένα κοπάδι γίδια σερνόταν αργά μέσ' απ' το σύννεφο της σκόνης. Τα παιδιά έμειναν πάνω στα πεύκα και παρακολουθούσαν με περιέργεια. Κάποια στιγμή είδαν τους αρχηγούς να περνούν καβάλα στ' άλογα.

Ο διοικητής της Ταξιαρχίας έσπευσε στο κέντρο εκπαίδευσης. Οι μαχητές παραμέριζαν, σταματούσαν στην άκρη του δρόμου, ζητωκραύγαζαν και χαιρετούσαν.

Μπήκαν στο έρημο χωριό. Ο Εθνικός Στρατός είχε σηκώσει τους κατοίκους. Πρασίνισαν οι δρόμοι και οι αυλές. Ύστερα από πολύ καιρό, με την είσοδο των ανταρτών, τα τζάκια κάπνιζαν πάλι. Το σκοτάδι έπεσε στα βουνά.

Δυο μεγάλες φωτιές έκαιγαν μπροστά στο σχολείο. Φλόγες και σπίθες σκορπούσαν στον αέρα. Αντανακλούσαν μες στα τζάμια και δημιουργούσαν την εντύπωση πως έζωναν το κτίριο. Αντάρτες μαζεύονταν τριγύρω. Έστησαν το χορό με τα ντουφέκια στους ώμους ενώ το σήμα του Δημοκρατικού Στρατού έλαμπε στα δίκοχα.

«Φτάνει, συναγωνιστές. Θα κάψουμε το χωριό».

«Σαν το κάψουμε, θα χτίσουμε άλλο, πιο όμορφο απ' αυτό», αποκρίθηκε κάποιος μέσ' απ' το χορό.

«Έννοια σου, συναγωνιστή, και δεν θα ξέρουμε από πού ν' αρχίσουμε...»

Οι φλόγες τρεμόσβηναν. Το γραφείο σκοτείνιαζε σιγά-σιγά. Ο ταξίαρχος πλησίασε στο παράθυρο. Τα μάτια του συλώθηκαν στα μικρά κορμιά που διακρίνονταν αμυδρά στον κύκλο του χορού.

«Έχεις δίκιο, συναγωνιστή», απευθύνθηκε στο διοικητή του κέντρου. «Είναι παιδιά ακόμα. Θα τα χάσουμε με την πρώτη μάχη».

Κόντευε να τελειώσει ο Μάης, αλλά τα αποβρόχια συνέχιζαν και δεν έλεγαν να σταματήσουν. Οι χωρικοί αδημονούσαν: *θα φτιάξει ποτέ ο καιρός, για να βγουν να σπείρουν τα καλαμπόκια; Η έγνοια αυτή είχε κυριέψει το νου τους και φαινονταν σα να 'χαν λησμονήσει τις άλλες στενοχώριες.*

Οι Μανταίοι κλείδωσαν τα σπίτια και πήγαν να μείνουν στις καλύβες τους. Όσο κακός κι αν ήταν ο καιρός, θα 'βρισκαν να κάνουν κάτι. Εκεί εξάλλου είχαν το βιο τους, το μισό νοικοκυριό.

Μαύρα, βαριά σύννεφα κρέμονταν πάνω τους. Στον Αϊ-Λια του Επταχωρίου έπεφταν αστραπές. Έλαμπε το ξωκλήσι. Τα βουνά ταραζόνταν απ' τα μπουμπουνητά. Τα γίδια τα μανταίικα βοσκούσαν στη βουνοπλαγιά. Τρόμαξαν απ' τον κεραυνό που χτύπησε σ' ένα πεύκο και λάκισαν, σα να 'πεσε ζουλάπι.

Ο Βασίλης έβαλε τα χουγιαχτά. Τα σκυλιά τσίτωσαν τ' αυτιά και μύρισαν τον αέρα χωρίς να γαβγίσουν. Ο Λάμπρος κοίταξε το θείο του, σα να μην αντιλήφτηκε τι γινόταν.

Εκείνος είπε ανύποπτος:

«Δεν είναι τίποτα, απ' τα μπουμπουνητά σκιάχτηκαν».

Η βροχή δυνάμωνε. Χοντρές σταγόνες έπεφταν στο δάσος, σχημάτιζαν μικρά ρυάκια κι έτρεχαν τον κατήφορο. Ο Λάμπρος δεν είχε τίποτα να ρίξει πάνω του. Βρεγμένος συνέχισε να πηγαίνει πίσω απ' το θείο του. Σταμάτησαν κάτω από μια βαλανιδιά με πυκνό φύλλωμα.

«Θα σταθούμε εδώ μέχρι να περάσει η μπόρα».

Ο Βασίλης έβγαλε το ταλαγάνι, το τίναξε απ' τη βροχή και το 'ριξε πάλι πάνω του.

Ο Λάμπρος κάθησε σε μια χοντρή ρίζα, που εξείχε απ' το χώμα. Μαζεύτηκε σωρό. Η κρυάδα που ένιωθε απ' το πρωί άρχισε να διατρέχει το σώμα του. Έτρεμε ολόκληρος και τα δόντια του χτυπούσαν δυνατά. Στην απέναντι ράχη βοσκούσε ένα κοπάδι. Κάτι παράξενοι ήχοι έφταναν στ' αυτιά του. Μπορεί να ήταν η βοή της βροχής, ο θόρυβος που έκανε πέφτοντας πάνω στα φύλλα, σκεφτόταν ζαλισμένος από τον πυρετό.

«Τραγουδάει ο μπάρμπας σου ο Νικόλας», είπε ο Βασίλης.

Ο Λάμπρος ανασήκωσε το κεφάλι. Ξεχώρισε με δυσκολία τα λόγια του τραγουδιού.

*«Τι ανταριάσαν τα βουνά,
τα έρμα μονοπάτια
και του Γιαννούλη τ' άλογο
νυχοπατά στα βράχια.*

*Φύλαξε, μάνα Παναγιά,
πάνω απ' το ξωκλήσι,
να μη σκιαχτεί και φοβηθεί
και αεροπαθήσει.*

*Βογκούν τα πεύκα στις πλαγιές,
τ' αέρι στα λαγούμια
κι οι αδερφοί του σφάζονται
ψηλά στα κορφοβούνια».*

Ο Βασίλης άκουγε συγκινημένος.

«Ακούς με τι πόνο τραγουδάει;», ξανάπε κοιτάζοντας το παιδί.

Ο Λάμπρος δεν αποκρίθηκε. Ο θείος του έσκυψε κι είδε το πρόσωπό του, που φλόγιζε.

«Τι έχεις; Είσαι άρρωστος;».

«Κρυώνω... Κρυώνω πολύ και με πονάει το κεφάλι», είπε τουρτουρίζοντας ο Λάμπρος.

Ο Βασίλης έπιασε το χέρι του, όντως έκαιγε.

«Γιατί δεν λες πως είσαι άρρωστος;».

Κοίταξε πάνω του. Ο ουρανός ήταν μαύρος σαν μολύβι. Θα ξεσπούσε καινούργια μπόρα.

«Πρέπει να γυρίσεις στην καλύβα».

Το παιδί παρέμεινε στη θέση του μαζεμένο σωρό. Ο Βασίλης σκέφτηκε πως θα αισθανόταν άσχημα και μόνο του δεν θα μπορούσε να φτάσει.

«Σήκω, θα πάμε μαζί...».

Τον πήρε απ' το χέρι και κατέβηκαν στο μαντρί, μαυλίζοντας τα γίδια που έρχονταν πίσω τους βελάζοντας.

Ο Ηλίας περνούσε το χερολάτη στο παλιό αλέτρι, κάτω απ' την αστρέχα της καλύβας, που τον προφύλαγε απ' τη βροχή. Η γυναίκα του έπλενε παρέκει σε μια σκάφη. Σαν άκουσε το κοπάδι να πλησιάζει αναρωτήθηκε:

«Να 'ναι τόσο αργά, που γυρίζει το βιο;».

Δεν υπήρχαν ρολόγια. Απ' το ύψος του ήλιου υπολόγιζαν την ώρα, σαν τους προγόνους τους. Η κακοκαιριά τους είχε στερήσει κι αυτή τη δυνατότητα.

«Μ' αυτή την καταχνιά που πλάκωσε δεν ξέρουμε πότε φέγγει και πότε νυχτώνει», είπε στη γυναίκα του.

Στήριξε τ' αλέτρι στον τοίχο κι έφυγε αφήνοντας τα εργαλεία σκόρπια καταγής, πράγμα που συνέβαινε σπάνια.

«Πάω στο μαντρί».

Η Διαμάντω ένιωσε έντονη ταραχή. Ξέβγαλε γρήγορα τα ρούχα και τ' άπλωσε στο σκοινί, κάτω απ' την αστρέχα. Σαν να μην έφτανε η κούραση που ένιωθε, ήρθε κι η αρρώστια του παιδιού και τη γέμισε στενοχώρια. Σκεφτική, με το φόβο στην καρδιά, αγρυπνούσε πάνω απ' το κεφάλι του, κρατώντας το χέρι του κι αλλάζοντας το βρεγμένο πανί στο μέτωπό του. Δεν κατάλαβε πότε σκοτεινίασε και πήγε μεσάνυχτα. Ο Ηλίας καθόταν ανάμεσα στο Λάμπρο και τα μικρά τους παιδιά λογαριάζοντας τη μοίρα τους. Μένανε στον ίδιο χώρο με τα ζώα. «Σαράντα χρόνια δεν άλλαξε τίποτα σε τούτο τον τόπο, βάσανα κι αρρώστιες. Πρέπει να φύγουμε, αν θέλουμε να δούμε άσπρη μέρα».

Ο Λάμπρος ανάσαινε βαριά, παραμιλούσε. Η Διαμάντω κοίταξε τον άντρα της ανήσυχη.

«Θεέ μου, καίγεται απ' τον πυρετό. Τι θα κάνουμε; Δεν ακούς; Ο πυρετός ανεβαίνει συνέχεια, θα κάψει τα πνευμόνια του. Πρέπει να κάνουμε κάτι...».

«Αυτό σκέφτομαι», αποκρίθηκε ο Ηλίας συλλογισμένος.

Ένα περιστατικό στριφογύριζε στο μυαλό του. Όταν υπηρετούσε τη θητεία του, ένας φαντάρος είχε αρρωστήσει βαριά. Στη μονάδα δεν υπήρχαν φάρμακα. Ο πυρετός ανέβηκε στους σαράντα βαθμούς και δεν έλεγε να σταματήσει. Ο γιατρός εφάρμοσε έναν πρακτικό τρόπο. Αποφάσισε να κάνει το ίδιο.

«Πάρε το πουκάμισό μου απ' το σκοινί και βρέξ' το καλά».

«Τι θέλεις να κάμεις;».

«Θα δεις».

Ανασήκωσε το παιδί, του έβγαλε τα ρούχα και περιτύλιξε το κορμί του με το βρεγμένο πουκάμισο. Το νερό πλημμύρισε το σώμα του και νότισε το στρώμα. Το 'κανε αυτό μερικές φορές ακόμα. Η Διαμάντω παρακλούθουσε με αγωνία αυτό που έφτιαχνε ο άντρας της. Της φαινόταν παράλογο κι επικίνδυνο. Μπορούσε να προκαλέσει επιπλοκές.

«Σταμάτα, θα πάρεις το παιδί στο λαιμό σου», ξέσπασε απότομα.

Ο Ηλίας προσπάθησε να συγκρατηθεί.

«Άσε με να κάνω τη δουλειά μου».

Βρήκε ευκαιρία να πει τα παράπονά της.

«Ποιος σ' απαγόρευσε; Πάντα κάνεις αυτό που θέλεις, αλλά υποφέρουν άλλοι».

Έκανε πως δεν άκουσε. Ήταν προτιμότερο να υποφέρει, παρά να παραδεχτεί τα λάθη του και να πέσει το γόητρό του.

«Σου 'πα να μην πάει το παιδί στα γίδια, γιατί δεν αισθανόταν καλά, αλλά δεν μ' άκουσες», συνέχισε η γυναίκα του.

«Είδες πως δεν έμεινα άσκοπα», απάντησε ο Ηλίας.

«Αυτή τη δουλειά μπορούσες να την κάνεις κι αργότερα».

«Πότε αργότερα; Όταν θα φτιάξει ο καιρός και θα πρέπει να συνεχίσω τ' όργωμα;», ύψωσε τη φωνή του.

Η Διαμάντω δεν τόλμησε να ξαναμιλήσει. Η φωτιά κρυφόκαιγε. Η ζέστη ξανέμιζε. Ανατρίχιασε σα να 'νιωθε κρυάδα.

«Έτσι θα μείνει το παιδί, με βρεγμένο πουκάμισο;», ρώτησε διστακτικά.

Ο Ηλίας έριξε προσάναμμα στη φωτιά. Η καλύβα λαμπύρισε. Το βλέμμα του έπεσε στη γωνιά, όπου κοιμούνταν τα μικρά ανήσυχα, με το αίσθημα του φόβου χαραγμένο στα πρόσωπα. Ήταν πράγματι να τα λυπάσαι. Αυτό θα σκεφτόταν τώρα; Έσκυψε, πήρε το Λάμπρο στα χέρια και σίμωσε στη φωτιά. Με μια γρήγορη κίνηση τράβηξε και του 'βγαλε το πουκάμισο. Το κορμί του παιδιού ήταν υγρό, σα να 'χε βουτήξει στην κολυμπήθρα.

«Πρέπει να το πιρουνιάσει η φωτιά και να ιδρώσει», είπε.

Άπλωσε τα χέρια πάνω απ' τη φωτιά, βαστώντας τ' ολόγυμνο σώμα του γιου του. Η φωτιά φλογοβολούσε, τα χέρια του έκαιγαν. Το ζεστοκόπημα έφτανε μέχρι τα κόκαλα. Ένιωθε να βράζει το αίμα του. Δεν μπορούσε ν' αντέξει. Μια στιλπνή λάμψη περίλουσε τα στήθια του παιδιού. Ο Ηλίας ανάσανε βαθιά. Αποτραβήχτηκε απ' τη φωτιά, αφήνοντας το γιο του σ' ένα ζεστό κάλυμμα, στην αγκαλιά της γυναίκας του.

«Σκέπασ' το καλά», είπε φυσώντας τα χέρια του. «Νιώθω σα να βγήκα απ' την κόλαση».

Η Διαμάντω έριξε πάνω στον άντρα της μια ματιά. Ιδρώτας έτρεχε απ' το πρόσωπο. Το πουκάμισο κολλούσε στο κορμί του.

«Πρόσεξε, είσαι ιδρωμένος. Δεν θέλω να 'χουμε κι άλλες στενοχώριες».

Πέρασε μια πετσέτα κάτω απ' τη φανέλα του και σκούπισε τον ιδρώτα. Ύστερα ξάπλωσε ανάσκελα, με τα μάτια στυλωμένα στη σκεπή. Ήταν κατάμαυρη, γεμάτη καπνιά. Τις πρωινές ώρες άκουσε το Λάμπρο ν' αναπνέει ήρεμα.

«Όταν μας βρίσκει κάποιο κακό, νομίζουμε ότι θα μπορούσαμε να τ' αποφύγουμε αν δεν κάναμε αυτό που κάνα-

με και τα βάζουμε με τον εαυτό μας, ξεχνώντας πως είμαστε άνθρωποι», είπε ο Ηλίας ξαφνικά.

Η Διαμάντω κατέβασε το κεφάλι.

«Φοβήθηκα μήπως χειροτερέψει», αποκρίθηκε.

Ο Ηλίας ανασηκώθηκε, έβγαλε μια σακουλίτσα με καπνό απ' την τσέπη και γέμισε το τσιμπούκι αναστενάζοντας.

«Πώς να μη φοβηθούμε, βρε γυναίκα; Κάνουμε παιδιά, τα μεγαλώνουμε με τόσα βάσανα κι εκεί που περιμένουμε να δούμε λίγη βοήθεια, να ανασάνουμε κι εμείς, μας γεμίζουν πίκρες και στενοχώριες... ποιός ξέρει πότε θα γυρίσει ο μεγάλος. Αν πάθει και τούτος τίποτα, θα μείνουμε μόνοι μας, με τα μωρά. Δεν θ' αντέξω».

Η Διαμάντω κοίταξε τον άντρα της ανήσυχη. Της φάνηκαν φοβερά αυτά που έλεγε Ένωθε έναν αόρατο κίνδυνο να κρέμεται πάνω απ' τα κεφάλια των παιδιών τους.

«Τι έπαθες ξανά και βάζεις τέτοιες σκέψεις στο μυαλό σου;».

Νόμιζε πως θ' αλάφρωνε η ψυχή του, αν έλεγε αυτό που τον βασάνιζε, αυτό που είχε πει στη γυναίκα του τόσες φορές.

«Με τρώει το σαράκι, βρε γυναίκα, που δεν στείλαμε τα παιδιά μας στην Αλβανία. Τον μεγάλο τον πήραν αντάρτη. Μπορούσε να γλιτώσει, όπως όλα τα παιδιά της ηλικίας του που φύγανε. Θα γλίτωναν και τα μικρά απ' τις αρρώστιες και τα βάσανα. Δεν κάναμε αυτό που έπρεπε και τώρα κινδυνεύουν. Έπρεπε να 'μουν τυφλός για να μην το 'βλεπα».

«Ό,τι έγινε έγινε. Ο Θεός να τα φυλάει να 'ναι καλά κι όλα θα ξεχαστούν».

«Ο Θεός φυλάει αυτούς που φυλάγονται, όχι εμάς που δεν ξέρουμε να φυλαχτούμε, λέει ο μπαρμπα-Λευτέρης».

Ο ήλιος ανέτειλε, τέταρτη μέρα με τη σειρά, φλογισμένος, λαμπερός. Ο τόπος είχε στραγγίσει κι άχνιζε. Ένα διάφανο πέπλο ομίχλης κρεμόταν αντίκρυ, πάνω απ' το Μοναστήρι της Φούρκας, σκόρπισε ξαφνικά κι η σμαραγδένια ασπίδα του δάσους άστραφτε στ' άπλετο φως.

Ο Ηλίας έβγαλε το ζευγάρι απ' το στάβλο και πήγαινε να ζέψει. Το χώμα ήταν ακόμα βαρύ. Μέσα σε τρεις μέρες είχε οργώσει μισό χωράφι μόνο. Στενοχωριόταν που η δουλειά δεν προχωρούσε όπως ήθελε.

«Θα 'πρεπε να 'χα τελειώσει εδώ και να βρισκόμουν σ' άλλο χωράφι. Δεν μπόρεσα όμως», είπε στη γυναίκα του. «Πρέπει να βιαστώ. Και δεν είναι μόνο τα χωράφια που πρέπει να οργώσω. Είναι και το βιο που χρειάζεται φροντίδα. Να γινόταν καλά το παιδί, να μην είχα τουλάχιστον αυτή τη στενοχώρια. Θα όργωνα και τη νύχτα ακόμα. Να 'βγαινες κι εσύ να τσάκιζες τους σβόλους, θα μαζευόταν γρήγορα η δουλειά».

Η Διαμάντω ετοίμαζε το φαϊ των παιδιών.

«Μη στενοχωριέσαι. Ο Λάμπρος είναι καλύτερα. Δεν χρειάζεται να βρίσκομαι συνέχεια κοντά του».

«Μείνε ακόμα σήμερα», πρόσθεσε ο Ηλίας σταματώντας στην πόρτα.

Κάτω στην ποταμιά φάνηκαν δυο άτομα. Η καρδιά του πετάρισε. Στράφηκε χαρούμενος στη γυναίκα του.

«Έρχονται τα παιδιά».

Η Διαμάντω πετάχτηκε έξω. Λίγο έλειψε να παρασύρει το κακκάβι με το γάλα.

«Θεέ μου, γύρισαν, δοξασμένος να 'σαι», έκανε το σταυρό της.

Άκουσαν τις χαρούμενες φωνές στις διπλανές καλύβες κι έτρεξαν κοντά τους ανάστατοι.

«Τι λέτε; ποιά παιδιά;», ρώτησε η Μέλπω.

«Τα παιδιά μας. Δεν βλέπεις;».

Τα παιδιά φορούσαν δίκοχα και χλαίνες μπλε χρώματος, που άγγιζαν το έδαφος. Δεν φαίνονταν να οπλοφορούν. Παρόλα αυτά ο Ηλίας είπε:

«Θα περνούν μ' αποστολή».

Τ' αβέβαιο κι απρόσμενο κυρίευε τον κόσμο τους. Σπάνια με το ευχάριστο.

Σταμάτησαν με τη χαρά παγωμένη στα πρόσωπα. Τα παι-

διά πλησίαζαν γελαστά. Ήταν άοπλα. Κάτω απ' τις ξεκούμπωτες χλαίνες φάνηκαν τα χωριάτικα ενδύματά τους. Η Διαμάντω αγκάλιασε το γιο της δακρυσμένη.

«Πες μου πως δεν είσαι περαστικός, πως απολύθηκες».

Ο Λάμπρος έκανε να σηκωθεί, αλλά ένιωσε ζαλάδα κι έμεινε στο στρώμα, έτοιμος να ξεσπάσει σε κλάματα.

Ο αδερφός του μπήκε στην καλύβα προσέχοντας να μην πατήσει τα μικρά του αδέρφια, που μπλέκονταν στα πόδια του. Έσκυψε και φίλησε το Λάμπρο.

«Τι έπαθες κι είσαι τόσο χλομός;», τον ρώτησε κρατώντας τ' αδύνατα χέρια του.

«Αρρώστησα, αλλά τώρα είμαι καλά», είπε κοιτώντας τον αδερφό του με προσοχή.

Εκείνος παραξενεύτηκε.

«Τόσο πολύ άλλαξα και με κοιτάς έτσι;».

«Πού 'ναι τ' αυτόματό σου; Δεν έχεις αυτόματο; Ούτε ντουφέκι;».

Χαμογέλασε.

«Δεν δίνουν όπλα σ' αυτούς που αποστρατεύονται».

Ο Λάμπρος γύρισε το κεφάλι στα πλάγια. Ο Θωμάς έκανε πως παρεξηγήθηκε.

«Δεν χαίρεσαι που γύρισα;».

Έβαλε όλη του τις δυνάμεις ο Λάμπρος, ανασηκώθηκε με δυσκολία και κρεμάστηκε απ' το λαιμό του.

Ο Ηλίας παρακολουθούσε τους γιους του συγκινημένος, τρίβοντας ψωμί σ' ένα βαθύ πινάκι. Σαν τέλειωσε, έριξε μέσα ζεστό γάλα κι απευθύνθηκε στο Θωμά.

«Άς τον να ησυχάσει κι έλα να φας. Θα πεινάς... Άς τον να ησυχάσει, γιατί πέρασε βαριά αρρώστια κι αδυνάτισε πολύ, καθώς βλέπεις... Δεν μπορεί να σταθεί στα πόδια του».

Είχε μια πείνα, που διαμαρτυρόταν το στομάχι του, αλλά, σαν άκουσε τα λόγια του πατέρα του, του κόπηκε η όρεξη.

Η Διαμάντω πήρε την κορούλα τους απ' το χέρι και κάθησε παρέκει. Την είχε εγκαταλείψει εντελώς μ' αυτή την αρρώστια του Λάμπρου. Τα μαλλιά της είχαν κολλήσει. Τη χτέ-

νιζε προσεκτικά. Απέραντη ευτυχία πλημμύριζε την καρδιά της, το πρόσωπό της έλαμπε.

«Μου φαίνεται απίστευτο πως είμαστε όλοι πάλι μαζί».

Ο Ηλίας πλησίασε το Λάμπρο κρατώντας μια κούπα με γάλα.

«Έλα να φας κι εσύ κάτι».

Δεν είχε όρεξη κι απόθεσε το χέρι του πατέρα του.

«Πρέπει ν' αρχίσεις να τρως, αν θέλεις να γίνεις καλά. Τώρα που ήρθε ο Θωμάς, δεν σε χρειαζόμαστε εδώ. Άκουσες τι είπα; Θα γυρίσεις στο χωριό και θ' αρχίσεις να πηγαίνεις ξανά σχολειό. Αλλά πώς θα πας, αν δεν γίνεις καλά; Γι' αυτό πρέπει να φας, για να δυναμώσεις».

Άκουσε με προσοχή τον πατέρα του.

«Θα φάω μετά, άμα πεινάσω».

Ο Ηλίας δεν επέμεινε άλλο. Άδειασε το γάλα στο κακκάβι και στράφηκε στο μεγάλο γιο:

«Να φύγεις αμέσως για το χωριό, να δείξεις τ' απολυτήριο στο φρούραρχο. Να προσέξεις όμως να μην το βαστάξει και χαθεί. Η ζωή μας εξαρτιέται απ' τα χαρτιά».

Ο Θωμάς τούς κοίταξε όλους με προσοχή. Ο Λάμπρος τού φάνηκε ακόμα πιο χλομός. Το ίδιο και οι γονείς, έδειχναν πολύ ταλαιπωρημένοι.

«Θα μείνω να σας βοηθήσω», είπε. «Πάω αργότερα στο χωριό. Έχω τρεις μέρες προθεσμία για να αναφέρω την απολυτήριό μου».

«Όχι, παιδί μου. Μια δουλειά που πρέπει να κάμεις, να την κάμεις μια ώρα νωρίτερα, για να 'χεις το κεφάλι σου ήσυχο».

Πίστεψαν πάλι ότι κατόρθωσαν να σωθούν απ' το σίφουνα του πολέμου, που σάρωνε τον κόσμο...

Ήταν Κυριακή, στα μέσα του Ιούνη του 1948...

Ο ήλιος έκαιγε δυνατά κι ο τόπος λαμποκοπούσε. Σ' άλλα μέρη άρχιζαν να θερίζουν, εδώ ήταν άνοιξη ακόμα. Φύσηξε ελαφρά. Τα δέντρα θρόιζαν. Πέταλα λουλουδιών και χνούδι από λεύκες ταξίδευαν στον αέρα, σκορπώντας μια λεπτή ευωδιά. Κάπου-κάπου, που τ' αεράκι πήγαινε να σαλαγιάσει, έπεφταν παιχνιδιάρικα στη γη.

Το σπίτι του Θύμιου του Μάντη φαινόταν σαν λουλουδιασμένη ραχούλα, ανάμεσα στα οπωροφόρα της γειτονιάς που το μισόκρυβαν. Ήταν μονώροφο, χτισμένο με πέτρα αρμολογημένη με μαστοριά. Μπροστά αλώνι, μακρόστενη αυλή στρωμένη με πλάκες, μαγειρειό, σε διαφορετικά επίπεδα το καθένα, με παράλληλους τοίχους ανάμεσά τους. Απ' την πάνω μεριά το σπίτι κολλούσε στο μαγειρειό, απ' την κάτω θ' άγγιζε την αχυρώνα, αν δεν υπήρχε ένα στενό πέρασμα να τα χωρίζει. Η πόρτα του ήταν δίφυλλη, σκαλιστή και το μπαλκόνι μικρό, με ξύλινα κάγκελα. Πέτρινα σκαλοπάτια κατέβαζαν στην αυλή. Στον ακρότοιχο της αυλής άγριες τριανταφυλλιές και λουλούδια. Βλαστοί με ροδόλευκα, κίτρινα πέταλα κρέμονταν στην ξερολιθιά. Οι μέλισσες πετούσαν από λουλούδι σε λουλούδι και μάζευαν ακούραστα το χυμό τους. Απέναντι υπήρχαν δυο σπίτια. Μονώροφα κι αυτά, με κελάρι και κατώι στο ισόγειο, όπως το πρώτο.

Η γριά Χρυσαιγή άπλωσε τα ζυμαρικά της σ' ένα μεγάλο, κάτασπρο πανί στην άκρη της αυλής, κοίταξε ψηλά και βιάστηκε να γυρίσει στο μαγειρειό. Είχε τόσες δουλειές να κάνει ακόμα. Η φυλλοβολία δεν έλεγε να σταματήσει και τ' ανθόφυλλα έπεφταν συνέχεια. Ξαναβγήκε στην αυλή ανήσυχη.

«Αχ, θα κολλήσουν στον τραχανά. Δεν βλέπετε; Πρέπει να σκέφτομαι μόνη μου για όλα;», είπε στις εγγονές της.

Η μια απ' αυτές, η Σουλτάνα, είχε τις δικές της έγνοιες. Συνέχιζε να κεντάει μ' επιμονή, καθισμένη στα σκαλιά. Η μικρή εγγονή λησμόνησε τη συμβουλή της και κόλλησε πάλι στο πλευρό της αδερφής της και ρώτησε κοιτάζοντας με θαυμασμό το κέντημά της.

«Αυτό για ποιόν το φτιάχνεις;».

«Για τον Άγγελο».

«Γιατί δεν έρχεται να σε δει;».

Έμεινε με το βελόνι στο χέρι, μετέωρο πάνω απ' το εργοχειρό της.

«Γιατί βρίσκεται μακριά και δεν μπορεί», αναστέναξε.

Η γριά όλο παραπονιόταν κι όλο έσκυβε πάνω στα ζυμαρικά, για να μαζέψει τα πέταλα των λουλουδιών.

«Αχ, κακόμοιρα αγγελουδάκια. Ακαρδός είναι ο αέρας που σας άρπαξε απ' τις μανούλες σας... Αλλά τι φταίει κι αυτός; Τέτοια είναι η μοίρα σας. Όχι μόνο η δική σας, αλλά κι η δική μας, η ανθρώπινη... Γιατί να με παιδεύετε; Έχω τόσες σκοτούρες στο μυαλό μου!», ψιθύρισε γυροφέρνοντας γονατισμένη.

Η Σουλτάνα κοίταξε τη γιαγιά της σταματώντας για λίγο το κέντημα.

«Γιαγιά, με ποιόν κουβεντιάζεις;», ρώτησε γελαστή.

«Μ' όποιον θέλω. Εσένα τι σε νοιάζει;».

«Τα λες τόσο όμορφα, που χαίρομαι ν' ακούω...».

Ένας πετεινός πλησίαζε αργά, σταματώντας στο ένα του πόδι, με το λαιμό τεντωμένο ψηλά, σα ν' αφουγκραζόταν και να σκεφτόταν αν έπρεπε να κάνει το επόμενο βήμα.

Η γριά ανασηκώθηκε κοιτάζοντας πίσω τη μικρή εγγονή της.

«Σταθούλα, δεν σου 'πα να προσέχεις τα ορνίθια να μη μας φάν' τον τραχανά;».

Η κοπελίτσα θα 'ταν ίσια με πέντε χρόνων. Όμορφη σαν κούκλα. Έτρεξε κραδαίνοντας τη βέργα, για να διώξει τα πουλερικά που είχαν εξεγερθεί κι απειλούσαν να καταβρο-

χθίσουν τα ζυμαρικά τους. Το γαϊδουράκι, δεμένο στο στύλο του αλωνιού, συλλογιζόταν τη μοίρα του σκλάβου. Ο σκύλος ανήσυχος, αγρυπνούσε στη σκιά της ταράτσας. Στο διπλανό σπίτι κλαψούριζε ένα μωρό. Ο στρατιωτικός υπεύθυνος βγήκε στην αυλή επιταχύνοντας το βήμα. Βιαζόταν.

«Ο δάσκαλος είναι μέσα;».

Η γριά είχε το νου της στο νεοβάφτιστο κουμπαρούλι της.

«Νούνα, σε ρώτησα αν ο δάσκαλος είναι σπίτι», ύψωσε τη φωνή του.

Η Χρυσαιγή ταραχτήκε, σα να ξύπνησε από λήθαργο.

«Περίμενε, πάω να δω, δεν χάθηκε ο κόσμος».

Δεν πρόλαβε να κουνηθεί. Ο δάσκαλος ήταν έτοιμος να βγει και μόλις αντιλήφτηκε την παρουσία του στρατιωτικού υπεύθυνου του πέταξε δυο κουβέντες απ' τ' ανοιχτό παράθυρο.

«Έρχομαι αμέσως».

Εκτός απ' το δάσκαλο και την οικογένειά του, στο σπίτι του Θύμιου έμενε κι ένα αγόρι ακόμα.

Βγήκε στην είσοδο πίσω απ' το δάσκαλο. Το πρόσωπό του ήταν γεμάτο εξανθήματα. Κάθησε στο μπαλκόνι, μακριά απ' τις κοπέλες.

Χλομός, με τα μάτια κόκκινα και πρησμένα ο δάσκαλος πέρασε την αυλή και βρέθηκε κοντά στο στρατιωτικό υπεύθυνο.

«Δεν έκλεισα μάτι εψές», είπε, αφού χασμουρήθηκε πρώτα. «Τον άρπαξα λιγάκι».

«Γιατί; Είχατε κανένα πρόβλημα;».

Ο δάσκαλος γύρισε κι έδειξε το σκύλο, που καθόταν στα νώτα και τους κοιτούσε περίεργα με τ' αυτιά τεντωμένα.

«Δεν μ' άφησε ο σκύλος. Ίσως να σου φαίνεται παράξενο, αλλά είναι αλήθεια. Δεν άκουσες; Αλυχτούσε όλη τη νύχτα και με συνεπήραν οι προκαταλήψεις», απάντησε.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος ξαφνιάστηκε.

«Μα, συναγωνιστή, επιτρέπεται να πιστεύει σ' αυτά ένας μορφωμένος άνθρωπος, ένας αγωνιστής σαν κι εσάς;».

Ο δάσκαλος δεν φάνηκε να θίχτηκε απ' τα λόγια του.

«Οι προκαταλήψεις είναι βαθιά ριζωμένες στην ψυχή μας», απάντησε.

Έσκυψε και χαίδεψε το σκύλο, που σύρθηκε κοντά τους κλαψουρίζοντας σαν μικρό παιδί.

«Τούτος ο σκύλος είναι έξυπνο πλάσμα. Πιστεύω πως θα είχε να μας πει κάτι πολύ σοβαρό, αν είχε τη λαλιά μας», πρόσθεσε.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος γύρισε τις πλάτες λέγοντας με περίσκεψη:

«Αν ήταν κάποιος άλλος, θα σας παρεξηγούσε και θα 'χε απόλυτο δίκιο».

Κατηφόριζαν σιωπηλοί. Άντρες και γυναίκες κατευθύνονταν προς το σχολείο.

«Έχουμε να συζητήσουμε σοβαρά προβλήματα πάλι, να εξηγήσουμε στον κόσμο πως πρέπει να λυθούν σύντομα», είπε ξαφνικά ο στρατιωτικός υπεύθυνος, για ν' ακούσει και την άποψη του δασκάλου.

Ο δάσκαλος κόντοστάθηκε. Σταμάτησε κι ο σύντροφός του, με το βλέμμα προσηλωμένο πάνω του. Εδώ χώριζαν οι δρόμοι τους. Ο δάσκαλος θα έστριβε αριστερά, για να πάει στην πλατεία, όπου ακούγονταν παιδικές φωνές, ο στρατιωτικός υπεύθυνος θα κατέβαινε στο σχολείο, που άρχιζε η συνέλευση.

«Νομίζω ότι ζητούμε απ' τον κόσμο πολλά, πολύ περισσότερα απ' ό,τι είναι σε θέση να προσφέρει», παρατήρησε ο δάσκαλος.

«Ξέρω, αλλά τι να κάνουμε; Άλλες δυνατότητες δεν υπάρχουν».

Ο δάσκαλος γνώριζε καλά τα προβλήματα που θα συζητούσαν στη συνέλευση, όπως και το πνεύμα της αντιλογίας που επικρατούσε στους κατοίκους.

«Μπορεί να υπάρξουν αντιδράσεις και να δημιουργηθούν παρεξηγήσεις πάλι».

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος έτρεφε σεβασμό στο πρόσωπο του δασκάλου και θεωρούσε τις συμβουλές του πολύ χρήσιμες.

«Ο κόσμος σάς εκτιμά και σέβεται τη γνώμη σας. Θα θέλαμε να παρευρεθείτε στη συνέλευση, είναι επιθυμία όλων μας», του ανάγγειλε.

«Θα προσπαθήσω. Θέλω εξάλλου να θέσω κι εγώ ένα θέμα».

Κοιτάχτηκαν μ' εμπιστοσύνη. Όσα δεν πρόλαβαν να πούνε κουβεντιάζοντας τα είπαν σε μια στιγμή, με την έκφραση των ματιών τους.

Ο δάσκαλος έφτασε στην πλατεία βιαστικός και στάθηκε κάτω απ' τον πλάτανο. Τα φύλλα θρόιζαν ελαφρά. Οι μαθητές μαζεύτηκαν γύρω του. Κοίταξε το ρολόι του.

«Σε μιάμιση ώρα ακριβώς αρχίζει η γιορτή μας. Τι λέτε; Θα προλάβουμε να κάνουμε μια πρόβα ακόμα;».

«Θα προλάβουμε», απάντησαν με μια φωνή.

Ο γερο-Αγόρου γυρόφερνε την πλατεία παρατηρώντας το δάσκαλο. Η γνωστή γεροντοπαρέα βρισκόταν στο μέρος της και περίμενε υπομονετικά. Ο Αγόρου πήγε και στάθηκε δίπλα στους άλλους γέροντες. Λίγα βήματα μόνο τούς χώριζαν απ' τα παιδιά.

«Για να δούμε τι πρόγραμμα θα μας παρουσιάσει ο δάσκαλος».

Γνωρίζοντας την αθυροστομία του, οι άλλοι γύρω του ανησυχούσαν μήπως ξεστομίσει καμιά άσχημη κουβέντα κι εκτεθούν στα μάτια του δάσκαλου. Αποτραβήχτηκαν πίσω και κάθησαν στα λιθόχτιστα καθίσματα του νάρθηκα. Η πρόβα αργούσε ν' αρχίσει.

«Θα 'χει δίκιο ο Αγόρου. Τι πρόγραμμα να σου παρουσιάσει με μια χούφτα μαθητές;», είπε ένας.

«Αυτό σκέφτομαι κι εγώ: Μια χούφτα παιδιά. Και να φανταστείς ότι εδώ και μερικούς μήνες γέμιζαν οι αυλές μωρά κι οι δρόμοι μαθητούδια», είπε κάποιος άλλος.

Ο Χριστοφόρου δεν μπορούσε ν' ακούει συνέχεια τα ίδια

πράγματα. Ήταν δυσάρεστα και του προκαλούσαν πόνο. Πέντε εγγόνια είχε στην Αλβανία. Γέλιο δεν άκουγε στο σπίτι του, αλλά είχε ήσυχη τη συνείδησή του ότι έκανε το χρέος του.

«Αν ήταν να ζείτε με τον πόνο στην καρδιά, δεν έπρεπε να δώσετε τα εγγόνια σας. Δεν σας ανάγκασε κανείς», είπε με το κεφάλι σκυμμένο.

«Τι να κάμαμε;».

«Αυτό που έκαμαν τόσοι άλλοι. Να τα κρατούσατε εδώ», απάντησε ο Χριστοφόρου αποφεύγοντας τα βλέμματα των χωριανών του.

Η φωνή του δασκάλου ακούστηκε καθαρά:

«Τώρα που θ' ανεβαίνετε εδώ, σε τούτο το βήμα», έδειξε το στρογγυλό τοίχο γύρω απ' τον πλάτανο, «και θα λέτε τα ποιήματα και τα τραγούδια, θέλω να σκεφτεστε ότι δίνουμε μια αληθινή παράσταση, μπροστά σε κόσμο, που μας ακούει», απευθύνθηκε στους μαθητές του.

Τα ποιήματα και τα τραγούδια φτερούγιζαν στον αέρα.

Ανυπόμονος ο Λάμπρος περίμενε τη στιγμή που θα 'βγαίνε ν' απαγγείλει το ποίημά του. Στο μυαλό του κλωθογύριζαν τα λόγια του δασκάλου: «Στις δύσκολες στιγμές διακρίνονται οι άξιοι άνθρωποι». Του φάνηκαν παράξενα τότε που τ' άκουσε για πρώτη φορά και δεν μπορούσε να καταλάβει το νόημά τους.

Οι επιχειρήσεις στη Βόρεια Πίνδο είχαν αρχίσει. Τα παιδιά ζούσαν τη φρίκη του πολέμου και μάθαιναν γράμματα με το φόβο στην καρδιά. Όσο κι αν φαινόταν παράξενο, η απόδοση των μαθητών προκαλούσε εντύπωση. Μήπως δεν ήταν κι αυτό ένα μεγάλο κατόρθωμα, που 'δειχνε ότι οι άνθρωποι δεν απελπίζονται; Μια μέρα, μετά το μάθημα, ο δάσκαλος τους είχε πει: «Θα προετοιμάσουμε ένα καλό πρόγραμμα με τραγούδια, χορούς και ποιήματα και θα το παρουσιάσουμε στο τέλος του σχολικού έτους. Θα βγάλουμε μια επιτροπή, η οποία θα κρίνει το πρόγραμμα. Εκείνοι που θα συγκεντρώσουν τους περισσότερους βαθμούς, θα πάρουν βραβεία».

Ο δάσκαλος τέλειωσε την αγγελία του δείχνοντας στους μαθητές δυο μεγάλα κουτιά με χρώματα και μολύβια βαλμένα στη σειρά, κόκκινα, πράσινα, κίτρινα, σαν το ουράνιο τόξο. Η αίθουσα βούιξε απ' τις χαρούμενες παιδικές φωνές, οι οποίες σήμαναν την κήρυξη μιας σιωπηρής άμιλλας. ποιος θα 'βγαινε πρώτος;

Ο Λάμπρος ανέβηκε στο βήμα ανάλαφρος κι άρχιζε ν' απαγγέλλει με πάθος:

«Θα 'θελα να 'μουν παλικάρι,
δώδεκα χρόνια μοναχά,
ν' άφηνα σάκο, καλαμάρι
και να 'βγαινα πάνω στα βουνά.

Νέο κλεφτόπουλο να γίνω
κι αντάρτης άξιος, τρομερός,
θάρρος στους συντρόφους να δίνω,
για να λουφάξει ο εχθρός».

Ο Αγόρου σίμωσε στην παρέα.

«Τι κλεφτόπουλο κι αντάρτης μάς λέει; Ως πότε θα σφάζόμαστε;».

Οι γέροι έγειραν στα πλάγια, στηριζόμενοι στις πατερίτσες τους.

«Κάνε στην άκρη να βλέπουμε».

«Ολόκληρη πλατεία, εδώ βρήκες να σταθείς;».

Τα παιδιά πιάστηκαν απ' τα χέρια και σχημάτισαν ένα μικρό κύκλο.

Άρχισαν να λένε ένα αντάρτικο τραγούδι πάνω σε καλαματιανό ρυθμό και ξεκίνησαν το χορό.

Ο ήχος του τραγουδιού έφτανε στο σχολείο, όπου γινόταν η συνέλευση των χωριανών. Σηκώθηκε θόρυβος απ' όλες τις μεριές.

«Δεν ακούμε».

«Να κλείσουμε τα παράθυρα και να παρακαλέσουμε τους ομιλητές να μιλάνε πιο δυνατά», φώναξε ο Αθανασίου.

«Σωστά. Δεν ακουγόμαστε», είπε ο γραμματέας, που διεύθυνε τη συνέλευση.

Δυο άντρες σηκώθηκαν κι έκλεισαν τα παράθυρα.

Ήταν αρχές καλοκαιριού κι οι δουλειές είχαν φουντώσει. Παρόλα αυτά δεν υπήρχε άνθρωπος που να έλειπε από κείνη τη συνέλευση χωρίς να υπάρχει κάποιος λόγος. Ο γραμματέας έριξε μια ματιά στην αίθουσα. Ήταν γεμάτη κόσμο. Μεσόκοποι και γέροι οι πιο πολλοί, στέκονταν ακίνητοι, βουβοί, ο ένας κολλημένος στον άλλο. Ο πόλεμος είχε κορφολογήσει το άνθος του χωριού. Δεν υπήρχε ούτε ένας νέος. Μόνο ηλικιωμένοι με πρόσωπα σκληρά, γεμάτα ρυτίδες κι έγνοιες. Κεφάλια γκρίζα, κάτασπρα. Ανάμεσά τους νεαρές γυναίκες με μαύρες μαντίλες, κατεβασμένες μέχρι τα μάτια. Δύσκολο να τις αναγνωρίσεις.

«Συνεχίζουμε», είπε ο γραμματέας κυριευμένος από απρόσμενη θλίψη. «Πρέπει επιτέλους ν' αποφασίσουμε: Θα το κάνουμε αυτό το καταφύγιο, ναι ή όχι;».

Επιφυλάσσονταν να πάρουν θέση. Ο γραμματέας επέμενε.

«Δεν έχει κανείς να πει κάτι πάνω σ' αυτό το θέμα;».

«Τι καταφύγιο να κάνουμε τώρα; Τα μαθήματα τελειώνουν σε λίγες μέρες και τα παιδιά θα σκορπίσουν. Ψέματα;», αποκρίθηκε κάποιος.

«Καθόλου, αλλά ο δάσκαλος επιμένει».

«Επιμένει, γιατί δεν έχει να κάμει τίποτ' άλλο. Ρώτα όμως κι εμάς».

Ψίθυροι απλώθηκαν στην αίθουσα. Μια γυναίκα σηκώθηκε κοιτάζοντας γύρω της, λέγοντας:

«Μην ακούτε. Έχει δίκιο ο δάσκαλος. Το καταφύγιο δεν θα 'ναι μόνο για τα παιδιά».

«Εγώ δεν μπορώ να βοηθήσω. Δεν με νοιάζει. Ας το φτιάξουν εκείνοι που 'χουν παιδιά», είπε κάποιος.

Η γυναίκα κάθησε στη θέση της στενοχωρημένη. Οι γονείς άρχισαν να διαμαρτύρονται:

«Δεν σου ζήτησε κανείς να βοηθήσεις».

«Μπορείς να πας στη δουλειά σου».

«Θα τα καταφέρουμε και χωρίς εσένα».

Ο γραμματέας περίμενε υπομονετικά μέχρι να ηρεμήσουν τα πνεύματα.

«Θα επανέρθουμε στο θέμα αυτό αργότερα. Περνάμε τώρα στο επόμενο ζήτημα».

Έριξε μια εξεταστική ματιά στην αίθουσα, ψάχνοντας να δει κάποιον. Του ένευσε να σηκωθεί.

«Λέγε, Γιάννη, τι άκουσες; Σύντομα όμως».

Ο Γιάννης στάθηκε στα νύχια, αλλά και πάλι διακρινόταν με δυσκολία μες στο πλήθος.

«Δεν άκουσα μόνο, αλλά κι είδα με τα ίδια μου τα μάτια. Η επιμελητεία του Γενικού Αρχηγείου μοιράζει αλάτι στα χωριά. Απορώ πώς δεν ειδοποίησε την οργάνωση του χωριού μας, για να πάει να πάρει το μερίδιό μας».

Οι χωριανοί άκουγαν έκπληκτοι, όταν εκείνος έκανε σα να του 'λαχε κάποιος θησαυρός, που τον άρπαξαν άλλοι μέσ' απ' τα χέρια του.

«Πρέπει να δείτε μήπως έγινε κάποιο λάθος και μείνουμε χωρίς αλάτι», φώναξε κουνώντας τα χέρια προς τη μεριά του γραμματέα.

«Αν είναι έτσι, όπως τα λες, δεν μπορεί παρά να καλέσουν κι εμάς», προσπάθησε να τον καθησυχάσει ο γραμματέας.

«Να μας καλέσουν, ένας λόγος είναι. Πότε όμως; Όταν δεν θα μείνει ούτ' ένα δράμι;».

«Αν κι αύριο δεν πάρουμε ειδοποίηση, θα πάμε προσωπικά στους αρμόδιους», , είπε ο γραμματέας.

Δάσος χέρια υψώθηκαν πάνω. Ο γραμματέας παραξενεύτηκε: τι θα 'λεγαν πάλι; Έδωσε το λόγο στον Χρήστου, που καθόταν αντίκρυ του. Εκείνος σηκώθηκε βαρυγκωμώντας.

«Σκοτωνόμαστε στη δουλειά μέρα και νύχτα. Τη μια αγγαρεία, την άλλη στο βιο και στα χωράφια. Ακόμα δεν τέλειωσε το σκάλισμα κι άρχισε το βοτάνισμα και το κόψιμο των χορταριών. Ούτε θα καταλάβουμε πως θα 'ρθει το θέρος. Οι

δρόμοι κόπηκαν απ' τα χιόνια και τις βροχές και δεν μπορούμε να περάσουμε».

Αργούσε να μπει στην ουσία του προβλήματος. Μερικοί είχαν αντιληφθεί πού ήθελε να καταλήξει και τον κοίταξαν περιφρονητικά.

«Έχουμε σοβαρότερα ζητήματα με τα οποία πρέπει ν' ασχοληθούμε».

Συνέχισε αδιάφορος.

«Σε λίγες μέρες θα χρειαστεί να μεταφέρουμε στο χωριό τα χορτάρια, μετά τα γεννήματα και τα ξύλα για τη φωτιά. Πώς θα περάσουν τα πράματα από τέτοιους δρόμους;».

Η επιμελητεία είχε επιτάξει τα μεταγωγικά και καθώς πλησίαζε το καλοκαίρι και φούντωναν οι δουλειές, οι κάτοικοι ανησυχούσαν: πώς θα 'καναν τις μεταφορές χωρίς ζώα;

«Για ποιά πράματα μιλάς, μωρέ», πετάχτηκε ο διπλανός του. «Τα πράματά μας τα πήρε η επιμελητεία και δεν φαίνεται να μας τα γυρίσει».

Ο Χρήστου τον πάτησε στο πόδι.

«Ξέρεις τι λες;», του ψιθύρισε.

Ο διπλανός του, που τα είχε πει αυτά, σάστισε, κοίταξε γύρω τρομαγμένος. Δεν αντέδρασε κανείς. Πρόσεξε όμως, μερικά άτομα να τον στραβοκοιτάζουν. Έχασε το χρώμα του. Έσκυψε στο φίλο του.

«Μου ξέφυγε, μωρέ σκυλί».

«Αμα σε στείλουν στο Μοναστήρι της Φούρκας, δεν θα σου ξαναφύγει», του είπε ο Χρήστου σιγά.

Ένα βουητό ακούστηκε απότομα, ο κόσμος αναταράχτηκε.

«Αεροπλάνα! Αεροπλάνα!», φώναξε ο παρατηρητής πάνω απ' το καμπαναριό.

Το βουητό χύθηκε στο χωριό. Μια ρουκέτα πέρασε ξυστά πάνω απ' τη σκεπή του σχολείου. Τρομερός βρυχηθμός βγήκε απ' τα έγκατα της γης. Το σχολείο ταρακουνήθηκε. Τα τζάμια σπάσανε με πάταγο. Θραύσματα από γυαλιά, πέτρες και

σίδερο πέφτανε στο σχολείο. Μια σχισμή άνοιξε στη γωνιά της αίθουσας. Έντρομο το πλήθος όρμησε στην πόρτα. Ο Γεωργίου είχε προλάβει να φράξει την είσοδο με το φαρδύ, γεροδεμένο κορμί του.

Τ' ανθρώπινο κύμα έσπασε πάνω του, ένιωσε να πλακώνει το στήθος του και να μην μπορεί να ανασάνει.

«Φύγε απ' την πόρτα. Άνοιξε να βγούμε», φώναξαν πανικόβλητοι.

Συνέχισε να στηρίζει την πόρτα κρατώντας το πόμολο μ' όλες του τις δυνάμεις.

«Πού θα πάτε, μωρέ; Δεν βλέπετε τι γίνεται;».

Μέσ' απ' το γκριζόμαυρο καπνό, που τύλιγε το σχολείο, διέκριναν το δάσκαλο και πίσω απ' αυτόν τα παιδιά να τρέχουν σκυφτά, κάτω απ' τον τοίχο της πλατείας, για να καλυφτούν στο υπόγειο της εκκλησίας. Μια διαπέραστική κραυγή έσχισε το θόρυβο.

«Το παιδί μου! Παναγιά μου, δεν βλέπω το παιδί μου!».

Ο Λάμπρος κατέβαινε βιαστικός μ' ένα παγούρι γεμάτο κρύο νερό. Θα πήγαινε μέχρι το θείο του και θα επέστρεφε αμέσως. Η εικόνα με τα πολύχρωμα μολύβια ερχόταν στο νου του.

Άκουσε το βουητό και κοίταξε πάνω του. Ένα παράξενο πράμα, σαν μαύρη γουρούνα, έπεφτε γουργουρίζοντας. Έκανε να τρέξει, αλλά δεν πρόλαβε να κάνει μερικά βήματα κι αισθάνθηκε ένα σφοδρό κύμα καυτού αέρα να τον σηκώνει ψηλά και να τον ρίχνει στο φράχτη. Του πιάστηκε η ανάσα. Δεν μπορούσε να κουνηθεί. Το κορμί του έκαιγε. Μεσ το βουητό και τις εκρήξεις άκουσε κάτι κραυγές να φτάνουν στ' αυτιά του. Τι έλεγαν, όμως, δεν μπορούσε να ξεχωρίσει. Βαθύ σκοτάδι έπεσε γύρω του. Τ' αεροπλάνα χάθηκαν πίσω απ' τη Μεγάλη Ράχη, αλλά το βουητό τους αντηχούσε απ' τα βουνά έντονα, διαδοχικά, σα να ειδοποιούσε πως θα ξανάρχονταν.

Ο Θανάσης ήταν κρεβατωμένος με τριταίο πυρετό. Ακού-

γοντας τις εκρήξεις σύρθηκε στην αυλή. Δεν μπορούσε να πάει παραπέρα. Καλύφτηκε πίσω απ' τη γωνιά του σπιτιού.

Τ' αεροπλάνα έκαναν τον κύκλο γύρω απ' το Μαύρο Βουνό και φάνηκαν πάλι στον αυχένα. Μείωσαν απότομα το ύψος που πετούσαν και χίμηξαν στη ρεματιά το 'να πίσω απ' τ' άλλο, σαν σαρκοβόρα πουλιά. Το δάσος με τα πεύκα σειόταν και βογκούσε πίσω τους. Φτάνοντας πάνω απ' το χωριό, που χανόταν στις φλόγες και τους καπνούς, άδειασαν ξανά το θανατηφόρο φορτίο τους. Οι βόμβες έπεφταν στους δρόμους, στα σπίτια, στις αυλές. Ακούστηκαν πάλι απανωτές εκρήξεις.

Ο Θανάσης κόλλησε στη γης, αισθάνθηκε τους δυνατούς σπασμούς της. Πέτρες, κούτσουρα και πουλερικά εκτινάσσονταν στον αέρα και κατρακυλούσαν στον κατήφορο. Τα βουνά βούιζαν μανιασμένα.

Ο Λάμπρος δεν είχε συνειδητοποιήσει ακόμα τι είχε συμβεί. Σαστισμένος κοιτούσε γύρω του κρατώντας το κεφάλι. Πυκνή, καυτερή σκόνη σκέπαζε το χωριό. Δεν φαίνονταν ούτε σπίτια ούτε ουρανός. Ένας θαμπός δίσκος μόνο διακρινόταν μες στον κουρνιαχτό. Το σώμα του έκαιγε και πονούσε. Τα χέρια του είχαν κολλήσει στα μαλλιά. Τα 'φερε μπροστά του, μα δεν πρόλαβε να δει τι είναι. Ένα κόκκινο μείγμα χύθηκε στα μάτια του.

«Μανούλα μου!».

Η τρομαγμένη κραυγή του διαπέρασε το θόρυβο. Ο Θανάσης πρόσεξε την παιδική μορφή να κλονίζεται στη θολούρα κι έκανε προς τα κει. Έφτασε με κόπο. Μες στο θαμπόφωτο κουρνιαχτό πρόσεξε το πρόσωπο του παιδιού γεμάτο αίματα.

«Αχ, σατανά, σατανά! Τι γύρευες εδώ;».

Έπεσε στην αγκαλιά του.

«Ερχόμουν να σου φέρω νερό», είπε με σβησμένη φωνή ο Λάμπρος.

Καθώς ο Θανάσης έκανε να πάρει το παιδί στην αγκαλιά του, τρόμαξε, κάτι ζεστό κυλούσε στην παλάμη του. Του 'σφιξε το χέρι πάνω απ' τον καρπό.

«Μη φοβάσαι, μια γρατσουνιά είναι».

Το παιδί έχανε τις αισθήσεις του. Το κεφάλι του έγειρε στον ώμο του. Ο Θανάσης βιάστηκε να το μεταφέρει στο σπίτι. Το πουκάμισό του νότισε, κόλλησε στα στήθια του. Πήγαινε με τις τελευταίες του δυνάμεις, πλημμυρισμένος στα αίματα και τον ιδρώτα.

Τ' αεροπλάνα ολοκλήρωναν το έργο της καταστροφής, πετώντας πάνω απ' τα κεφάλια τους. Χτυπούσαν άστοχα, σαν το φονιά που βιάζεται να εξαφανιστεί. Ο Θανάσης στάθηκε όρθιος, με το παιδί στα χέρια.

«Άτιμοι! Κακούργοι! Δολοφόνοι!», φώναξε μ' όση δύναμη είχε ακόμα.

Ο κόσμος ξεχύθηκε στους δρόμους, έτρεχε μερ στους καπνούς και τα χαλάσματα.

«Γιαννάκηη!».

«Παπού! Μανίτσα!».

«Λάμπρο! Λάμπρο! Πού είσαι, παιδί μου;».

Οι φωνές αγωνίας σκεπάστηκαν απ' τη θρηνητική κραυγή.

«Αχ, Θεέ μου! Θεέ μου!».

Την ώρα του βομβαρδισμού ο Ηλίας βρισκόταν στο δρόμο για το χωριό. Έφτασε λαχανιασμένος. Λεπτή σκόνη αιωρούνταν στον αέρα. Αισθανόταν να του τρυπάει τα μάτια. Απ' την αντίθετη κατεύθυνση ο Παναγιώτης Χρήστου ερχόταν βιαστικός.

«Τι έγινε, βρε Πάνο;», ρώτησε ο Ηλίας.

«Ό,τι γίνεται σε κάθε βομβαρδισμό. Άνθρωποι χάθηκαν. Πολλοί, λίγοι, δεν ξέρουμε ακόμα. Δεν ξέρουμε πού να πρωτοπάμε. Έπεσαν και στο μαχαλά σας βόμβες», είπε χωρίς να σταματήσει.

Ο Ηλίας έτρεξε στο σπίτι του με κομμένη ανάσα. Στεκόταν όρθιο και δεν είδε τίποτα που να έδειχνε ότι πλήγηκε απ' το βομβαρδισμό. Η σιγή που επικρατούσε επέτεινε την ανησυχία του. Όρμησε μέσα. Δεν υπήρχε κανένας, ούτε η γυναίκα του ούτε τα παιδιά του. Τι έγινε; Πού πήγαν; Βγαίνο-

ντας με τη σκέψη να τους αναζητήσει, τράβηξε κατευθείαν στον αδερφό του. Η Μέλπω κατέβαινε τα σκαλιά με το λεγένη στα χέρια.

«Τι έγινε; Πού είναι οι δικοί μου;», τη ρώτησε ο Ηλίας.

Εκείνη βιάστηκε να πετάξει τ' ακάθαρτο νερό.

«Εδώ... Δόξα Σοι ο Θεός. Μπορούσε να 'ταν και χειρότερα», είπε κάνοντας στην άκρη.

Ροδόχρωμες κηλίδες υγρού στράγγιζαν στο χείλος της λεκάνης. Μπήκε στον προθάλαμο σφίγγοντας την καρδιά του. Η πόρτα απ' τον οντά ήταν μισάνοιχτη. Τα παιδιά τους, ζωημένα στη γωνιά, κοιτούσαν με τρομαγμένα μάτια.

«Μπαμπά, κάτι κακό έπαθε ο Λάμπρος μας. Δεν μας αφήνουν να τον δούμε».

Ο Ηλίας άνοιξε τη διπλανή πόρτα και πέρασε μέσα. Ο Λάμπρος κειτόταν ακίνητος, με το κεφάλι στα γόνατα της μάνας του. Ο πατέρας του πλησίασε συνταραγμένος.

«Χτυπήθηκε βαριά; Αισθάνεται τίποτα; Μιλάει;».

Ο Θανάσης, σκυμμένος πάνω στο παιδί, έδενε το πληγωμένο του χέρι.

«Μην ανησυχείς. Κάτι γρατσουνίσματα είναι», απάντησε χωρίς να σηκώσει μάτι.

Ο Ηλίας γονάτισε παρατηρώντας το γιο του μ' αγωνία. Μια αιματηρή κηλίδα έτρεχε στο πρόσωπό και τα ρούχα στη δεξιά πλευρά πλημμύριζαν στο αίμα.

«Δεν μπορεί να 'ναι γρατσουνίσματα».

Ανασήκωσε το πουκάμισο. Η αποκόλληση απ' το πληγωμένο σώμα του γιου του τού προκάλεσε ανατριχίλα. Το παιδί σπαρτάρισε, βόγκησε απ' τον πόνο. Όλη η δεξιά πλευρά, απ' το μηρό μέχρι την ωμοπλάτη, ήταν κατατρυπημένη.

«Το κορμί του έγινε κόσκινο κι εσύ λες πως είναι γρατσουνίσματα;», απάντησε στον αδερφό του.

Ο Θανάσης βρισκόταν στο πόδι με σαράντα πυρετό. Δεν μπορούσε πια να στέκει όρθιος... Έπεσε στο στρώμα εξαντλημένος.

«Αφού έπαψε να αιμορραγεί, μην το φοβάσαι», είπε με κόπο.

«Την πληγή στο κεφάλι κοίτα. Ακούς; Αυτή μπορεί να 'ναι επικίνδυνη», επέμενε η Διαμάντω κοιτάζοντας τον άντρα της με το φόβο στα μάτια.

Το τραύμα αιμορραγούσε σχηματίζοντας ένα βαθύ κόκκινο πήχτωμα, που κάλυπτε τ' ανάκατα, σκονισμένα μαλλιά του.

Περιποιήθηκαν τις πληγές, όπως γινόταν από γενιά σε γενιά, αποθέτοντας τις ελπίδες τους στη ευσπλαχνία του Θεού.

Άκουσαν την καμπάνα να χτυπάει πένθιμα. Ο Θανάσης έκανε να σηκωθεί, μα δεν μπόρεσε.

«Έβγα να δεις τι γίνεται», είπε στον αδερφό του.

Ο Ηλίας βγήκε με βουρκωμένα μάτια, γεμάτος πόνο. Οι χωριανοί έτρεχαν σαν τρελοί.

«Σκοτώθηκε ο μπαρμπα-Γρηγόρης, η Ευταλία, η γιαγιά Χρυσαιγή, τα κορίτσια του Θύμιου», φώναζαν.

«Καίγονται τα Χαρισαίικα. Τρέξτε να σώσουμε τις οικογένειές τους, θα καούν ζωντανές».

Έτρεξε πίσω τους χωρίς να σκεφτεί. Στο σπίτι του ξαδέρφου του, του Θύμιου, ωρούονταν. Σταμάτησε μπρος σε μια βαθιά γούβα. Τα ίχνη του τοίχου διακρίνονταν στ' ανασκαμμένο έδαφος. Ένας ανκαθωτός θάμνος με σπασμένους βλαστούς έγερνε πάνω στ' ανάχωμα. Το μαγειρειό είχε σκορπίσει κι οι πέτρες που έπεσαν στη αυλή έφραζαν το πέρασμα. Κόσμος με δοχεία γεμάτα νερό έτρεχε δίπλα στα Χαρισαίικα. Κατέρρευσε η μισή σκεπή και πήρε φωτιά. Τουλούπες καπνού ορθώνονταν πάνω απ' το σπίτι. Μια γυναικεία φωνή καλούσε βοήθεια κάτω απ' τα χαλάσματα. Ένα νεογέννητο έκλαιγε σπασμωδικά. Ο Ηλίας όρμησε μέσα, όπου ήταν μερικοί άντρες και παραμέριζαν πέτρες και δοκάρια, για ν' απεγκλωβίσουν την οικογένεια. Ο Αλέκος, ο στρατιωτικός υπεύθυνος, ένιωθε να πνίγεται απ' τον καπνό. Έβηχε και φώναζε.

«Γρήγορα, θα σκάσουν απ' τον καπνό».

Πλησίασαν στο σημείο που είχε καταφύγει η γυναίκα του,

για να προφυλαχτεί απ' τις πέτρες και τα ξύλα που έπεφταν απ' το ταβάνι. Τα σανίδια κρέμονταν πάνω της λαμπαδιάζοντας.

«Βοήθεια! Βοήθεια!».

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος σύρθηκε μέσ' απ' την οπή που άνοιγαν με κίνδυνο και βρέθηκε δίπλα στην οικογένειά του. Είχε ντουμανιάσει και δεν έβλεπε τίποτα.

«Πού είσαι, ωρέ γυναίκα;».

«Εδώ, εδώ», αποκρίθηκε με πνιχτή φωνή.

Τέντωσε τα χέρια του ψάχνοντας δεξιά κι αριστερά. Άγγιξε τον ώμο της.

«Είσαι γερή; Μήπως έπαθε τίποτα το παιδί;».

Πίσω οι χωριανοί διαπλάτυναν το άνοιγμα. Ο Αλέκος βοήθησε τη γυναίκα του να σηκωθεί και την έβγαλε έξω μαζί με το μωρό που κρατούσε στην αγκαλιά της. Βρίσκονταν πάλι στον πάνω κόσμο, στον κόσμο που πίστευαν ότι αποτελούσε το σκαλοπάτι απ' το οποίο θα μπορούσε κανείς να διαβεί στον παράδεισο. Ψέματα. Ήταν η επέκταση της κόλασης. Παντού γύρω χαλάσματα και καπνοί, μαύρες σκιές που μουρμούριζαν. Χλομή, με το φόβο χαραγμένο στο πρόσωπο, η γυναίκα έπεσε στο έδαφος. Αίμα κυλούσε στην αριστερή γάμπα και το φουστάνι της είχε κολλήσει στην περιφέρεια.

«Τι κάθεστε και την κοιτάτε; Θέλει βοήθεια», φώναξε ο Κωνσταντής Μάντης, που εμφανίστηκε ξαφνικά.

Ακούστηκε να σπάνε οι πέτρες απ' τη φωτιά. Ένα δοκάρι έπεσε μισοκαμένο κι αμέσως μετά κατέρρευσε η υπόλοιπη σκεπή. Μαύρη φουμάδα κάλυψε το ερείπιο. Έντρομη η γυναίκα άνοιξε τα μάτια κι ανασηκώθηκε κοιτάζοντας το σπίτι τους.

«Θεέ μου, δεν απόμεινε τίποτα. Πού θα μείνουμε; Τι θ' απογίνουμε;».

«Μη στενοχωριέσαι γι' αυτό. Τα μισά σπίτια του χωριού είναι άδεια», την ενθάρρυνε ο σύζυγός της.

«Δεν θέλω να μείνω σε ξένο σπίτι, δεν μπορώ», κουνούσε το κεφάλι απελπισμένη.

«Ησύχασε, θα φτιάξουμε το δικό μας. Ούτε θα καταλάβεις πότε».

Ο γέρος έσκυψε πάνω στη ανεψιά του, λέγοντας:

«Κουράγιο, κόρη μου. Να ευχόμαστε ο Θεός να μας φυλάει να μην πάθουμε χειρότερα».

Ταράχτηκε ολόκληρη, έσφιξε το παιδί της στην αγκαλιά. Τη βοήθησαν να σηκωθεί, για να τη μεταφέρουν σε κάποιο σπίτι.

Η αυλή του Θύμιου είχε μετατραπεί σε ερείπια. Ρανίδες από αίμα στις πέτρες. Οι χωριανοί πηγαινοέρχονταν βυθισμένοι στον πόνο, κοιτάζοντας με προσοχή στο μέρος που πατούσαν. Πλάι στα σκαλιά ένα σημείο καλυμμένο με νωπό, μαυροκόκκινο χώμα. Σταματούσαν ευλαβικά κάνοντας το σταυρό τους.

«Εδώ βρήκα τη μικρή... κομματιασμένη... αλλού το κεφάλι κι αλλού τα χεράκια της... Η Τάνα ζούσε ακόμα, ξεψύχησε στα χέρια μου», είπε μια γειτόνισσα σκουπίζοντας τα δάκρυα.

Ξαφνικά θυμήθηκε κάτι και πρόσθεσε:

«Ήταν εδώ κι εκείνο το έρμο το παιδί απ' τη Σλάτινα. Πώς χάθηκε, πώς χάθηκε μπροστά απ' τα μάτια μου, δεν μπορώ να καταλάβω... Θα το κομματίασαν τα βλήματα». Σταυροκοπιόταν.

Ο Ηλίας μπήκε στον οντά. Κάλυψε το πρόσωπό του κι αποτραβήχτηκε πίσω. Ο κόσμος σπάραζε. Τα λόγια έβγαιναν μισά απ' τα χείλη τους.

«Τέτοιο χτύπημα δεν θα τ' άντεχα».

«Ούτε κι εγώ. Ευτυχώς που μας βοήθησε ο Θεός και γλίτωσαν τα παιδιά μας».

Ο Αθανασίου ερχόταν κι εξαφανιζόταν με σφιγμένα φρύδια, αποφεύγοντας τα περιττά λόγια.

«Έπρεπε να συμβεί τούτο το κακό, για να γεμίσουν τα κούφια μας κεφάλια», ξέσπασε απρόσμενα.

Δέχτηκαν σιωπηλά τη βαριά κατηγορία, στρέφοντας τα βλέμματα στον Ηλία. Δεν είχε αισθανθεί ποτέ τόσο ένοχος όσο εκείνη τη στιγμή, που δεν έστειλε τα παιδιά του στην Αλ-

βανία. Έφυγε περνώντας μέσ' απ' τα ερείπια. Οι πέτρες σύρθηκαν κάτω απ' τα πόδια του. Κάποιος που ξήλωνε τους τσίγκους του μαγειριού δίπλα φώναξε:

«Πρόσεχε, θα σε πλακώσουν οι πέτρες!».

Απομακρύνθηκε χωρίς να κοιτάξει πίσω του. Ο κόσμος αυτός άγγιζε τις πληγές του. Όσο πιο μακριά βρισκόταν, τόσο πιο εύκολα θα μπορούσε να καταπραΰνει τον πόνο του.

Ύστερα από πολλή ώρα ο δάσκαλος έκανε πάλι την εμφάνισή του.

«Γύρισα όλη τη γειτονιά. Δεν άφησα στάβλο κι αχερώνια που να μην έψαξα. Δεν βρέθηκε πουθενά», είπε απογοητευμένος για το παιδί που έμενε μαζί τους.

Οι χωριανοί συγκεντρώνονταν γύρω του.

«Άδικα ψάχνεις δάσκαλε. Σου το 'παμε και πριν. Το λιάνισαν το παιδί τα βλήματα», είπε κάποιος.

«Δεν μπορώ να το πιστέψω», απάντησε αμετάπειστος.

Ο Κωνσταντής Μάντης κλωθογύριζε στη σκαμμένη αυλή με το κεφάλι σκυμμένο. Ξαφνικά αλλοστράτισε και παρατηρώντας κάτι που έβλεπε χάμω, έφτασε στην αυλόπορτα κουνώντας το κεφάλι με τρόπο που έδειχνε δέος κι αγωνία.

«Αίματα. Γιόμισε ο τόπος αίματα. Γύρω-γύρω αίματα. Σάμπως να 'στησαν χορό οι σκοτωμένοι».

Έντρομοι οι χωριανοί στράφηκαν προς το μέρος του. Ο γέρος έδειξε μια κόκκινη γραμμή που φαινόταν πάνω στο καλντερίμι.

«Για κοιτάξτε: Τι αίματα είναι τούτα; ποιός λαβωμένος πέρασε από 'δω; Πού πήγε;».

Ο δάσκαλος ενέτεινε την προσοχή του. Γύρισε απότομα και βρέθηκε δίπλα στο γέρο.

«Πρέπει να δούμε πού οδηγούνε οι ρανίδες», είπε.

Ακολουθώντας την κόκκινη γραμμή έφτασαν στην άκρη του χωριού, όπου άρχιζαν τα βράχια. Τους φάνηκε σα ν' άκουσαν κάτι. Σταμάτησαν κι αφουγκράστηκαν. Ένα βαθύ βογκητό έφτανε πίσω απ' τη μεγάλη πέτρα. Έκαναν μισό κύκλο μέσ' απ' τα χαμόκλαδα. Ο Μιχάλης, έτσι λεγόταν το παιδί, ήταν πεσμέ-

νο μπρούμυτα, με τα χέρια περασμένα κάτω απ' την κοιλιά του. Έσκυψαν και τον ανέτρεψαν προσεκτικά. Το θολό, απλανές βλέμμα του έδειχνε σα να μην είχε συνείδηση του έξω κόσμου. Τα χέρια του έπεσαν στα πλάγια, με τις παλάμες γεμάτες πηχτό αίμα. Η κοιλιά του καλυπτόταν από 'να μαυροκόκκινο πήγμα, μέσ' απ' το οποίο στράγγιζε μια ψιλή κηλίδα αίματος.

«Ανάθεμά τους! Μας μακέλεψαν τα παιδιά!», βόγκηξε ο γέρος.

Ο δάσκαλος έβγαλε το πουκάμισό του και τύλιξε ολόγυρα τη μέση του παιδιού. Ξεστήθωτος, με ξεκούμπωτο σακάκι και κρατώντας το μαθητή του στα χέρια, επέστρεψε στο χωριό μπροστά απ' τους άλλους.

Ο Αθανασίου ξανάρθε αγκομαχώντας.

«Μας ειδοποίησαν από πάνω πως έρχεται γιατρός. Τραβάτε αμέσως στο σταθμό επίδεσης».

Έφταναν κιόλας τα πρώτα άτομα που θα μετέφεραν τους τραυματίες στο νοσοκομείο.

Ο Αδάμου μπήκε στο φρούραρχείο εκνευρισμένος.

«Τι με θέλετε;», ρώτησε απευθυνόμενος στους χωριανούς του.

Ο φρούραρχος απέφυγε να τον κοιτάξει.

«Θα πάτε στο κέντρο επίδεσης μ' αποστολή να μεταφέρετε το παιδί στο νοσοκομείο», απάντησε κοφτά, απαλλάσσοντας τους άλλους απ' τη δύσκολη θέση.

Εξοπασε η αντίδραση που αναμενόταν.

«Δεν μπορώ να πάω».

Ο φρούραρχος έριξε πάνω του μια λοξή ματιά.

«Γιατί;».

«Ψες γύρισα απ' την αγγαρεία».

«Το ξέρω, συναγωνιστή. Δεν χρειάζεται να μου το υπενθυμίσεις».

Ο Αδάμου επέμεινε:

«Εγώ σήμερα δεν μπορώ. Δεν μπορώ, σας λέω, να πάω πουθενά. Σκοτώστε με», έκανε απελπισμένος.

Ο φρούραρχος πετάχτηκε πάνω.

«Πίστευα πως είσαι λογικός άνθρωπος, αλλά έκανα λάθος», φώναξε.

Με μια απότομη κίνηση ο Αδάμου ξεκούμπωσε το πουκάμισο κι αποκάλυψε τους ώμους του.

«Βλέπετε τους ώμους μου; Γέμισαν πληγές απ' τις τριχιές και τα φορεία».

Ο φρούραρχος τον κοίταξε κατσοφιασμένος. Οι ώμοι του ήταν μια ανοιχτή πληγή. Μετάνιωσε για όσα είπε. Συλλογισμένος κάθησε στη θέση του.

«Συναγωνιστή Αδάμου. Καταλαβαίνω το παράπονό σου, αλλά δεν μπορώ να κάνω τίποτα. Εξάλλου δεν είσαι μόνο εσύ που θα 'πρεπε ν' αντικαταστήσω. Άκουσες; Πέντε άνθρωποι χάθηκαν σήμερα κι άλλοι τόσοι τραυματίστηκαν. Τι θα γίνουν οι τραυματίες, αν όλοι αρνηθούν; Περιμένω απάντηση...».

«Έχει δίκιο ο συναγωνιστής φρούραρχος», παρέμβηκε ο γραμματέας.

«Κι εγώ τι έχω; Άδικο.»

«Άκου πρώτα. Δεν είναι σωστό να σκεφτόμαστε τον εαυτό μας, όταν υπάρχουν άνθρωποι, οι οποίοι υποφέρουν και χρειάζονται βοήθεια».

Βρήκε την ευκαιρία, για να δικαιολογήσει τη συμπεριφορά του.

«Για μένα ποιός σκέφτεται; Πέντε μέρες τώρα με στέλνετε απ' τη μια δουλειά στην άλλη χωρίς να μ' αφήσετε μια στιγμή να πάρω ανάσα. Η κυρά μου είναι άρρωστη. Ο γιος μου βοσκάει τ' αντάρτικα κοπάδια. Δεν υπάρχει άνθρωπος να της δώσει ένα ποτήρι νερό. Όχι. Δεν πάω πουθενά. Θα μείνω σπίτι, να φροντίσω τη φαμελιά μου».

«Γι' αυτό να μην ανησυχείς. Θα τη φροντίσει η οργάνωση», υποσχέθηκε ο γραμματέας.

Τα μάτια του Αδάμου βούρκωσαν.

«Το ίδιο μου 'πες και την προηγούμενη φορά, αλλά δεν έκαμες τίποτα».

Ο γραμματέας προσπάθησε να δικαιολογηθεί.

«Δυστυχώς, δεν γίνονται όλα όπως επιθυμούμε».

«Δεν με νοιάζει», απάντησε ο Αδάμου. «Με βοηθάτε, θα σας βοηθήσω. Δεν βοηθάτε, δεν θα βοηθήσω κι εγώ. Καθαρὰ πράγματα».

Αγρίεψε ο φρούραρχος.

«Άκου 'δω, συναγωνιστή. Η επανάσταση δεν σηκώνει παζαρέματα», φώναξε.

Ο Αδάμου αντιλήφτηκε ξαφνικά πως είχε παρατραβήξει το σχοινί. Αλίμονό του αν κοβόταν.

«Έδωσα για τον αγώνα ό,τι μπορούσα. Μου έμεινε το τομάρι μου ακόμα. Αν θέλετε, μπορείτε να το πάρετε κι αυτό, για να ησυχάσω μια για πάντα».

Ένα παιδί μπήκε στο γραφείο αλαφιασμένο, ρίχνοντας το βλέμμα του στο φρούραρχο. Ήταν ο Σωκράτης.

«Συναγωνιστή! Μια ρουκέτα έπεσε στο σπίτι του μπαρμπα-Πάντου. Τρύπησε τη σκεπή και το πάτωμα και σταμάτησε στο κατώι, χωρίς να σκάσει. Οι γείτονες δεν ξέρουν τι να κάνουν, γιατί μπορεί να σκάσει από στιγμή σε στιγμή».

Ήταν αδύνατο να φανταστούν κάτι τέτοιο. Σάστισαν, έμειναν με το στόμα ανοιχτό κοιτάζοντας το φρούραρχο. Εκείνος ένιωσε να τον καθιστούν υπεύθυνο για ό,τι συμβεί από 'δω και πέρα.

«Πες τους πως έρχομαι. Κοιτάξτε να βρείτε αντικαταστάτη», πρόσθεσε απευθυνόμενος στους υπεύθυνους της οργάνωσης.

Ταράχτηκαν. Αν ήταν εύκολο, δεν θα κάθονταν τόση ώρα να λογοφέρνουν με το χωριανό τους. Ο γραμματέας στράφηκε στον Αδάμου μ' ήρεμο ύφος.

«Τι θα 'λεγες αν ήταν το παιδί σου και τ' αφήναμε αβοήθητο; Γιατί σωπαίνεις; Δεν θα 'λεγες, και με το δίκιο σου, ό,τι τ' αφήσαμε να πεθάνει; Αυτό θα πουν κι οι γονείς του αύριο, αν δεν βιαστούμε».

Τον πήρε το φιλότιμο τον Αδάμου. Είπε με δυσκολία:

«Εγώ δεν είπα να τ' αφήσουμε να πεθάνει, αλλά είπα δεν

μπορώ να πάω σήμερα, γιατί αρρώστησε η κυρά μου. Δεν καταλαβαίνετε;».

Ο Σωκράτης ανησύχησε. Ήταν φίλος του το άτυχο παιδί. Έκανε μερικά βήματα μπροστά. Ο φρούραρχος βρισκόταν ακόμα στη θέση του.

«Συναγωνιστή, θα πάω εγώ», είπε ξαφνικά το παιδί.

Έμειναν όλοι κατάπληκτοι. Ο φρούραρχος το κοίταξε με προσοχή.

«Είσαι μικρός γι' αυτή τη δουλειά».

«Τι λες, συναγωνιστή; Εγώ σηκώνω κούτσουρα ίσα με το μπόι μου και δεν θα μπορέσω να φέρω ένα φορείο μαζί μ' άλλους;», απάντησε ο Σωκράτης

Ο φρούραρχος στράφηκε στους συντρόφους του.

«Όταν αρνούνται οι μεγάλοι, θα στηριζόμαστε στα παιδιά. Δεν υπάρχει άλλη λύση».

Φτάνοντας στην πόρτα, γύρισε πίσω το κεφάλι κι αγριοκοίταξε τον Αδάμου.

«Γνωρίζετε καλά ότι βρισκόμαστε σε καιρό πολέμου κι όποιος αρνείται να εκτελέσει εντολή τιμωρείται αυστηρά. Παρόλα αυτά δεν εννοείτε να συμμορφωθείτε. Προσέξτε, γιατί θα το μετανιώσετε πολύ σύντομα».

Ο Αδάμου χλόμιασε, ένιωσε να τον λούζει κρύος ιδρώτας. Θα 'κανε ό,τι μπορούσε για να μην ξαναζήσει το φόβο αυτό που ένιωθε να παραλύει το κορμί του.

Κόκκινος ήλιος έγερνε στον ορίζοντα. Οι χρυσαφένιες του αναλαμπές άλειφαν τις κορυφές του Γράμμου σβήνοντας η μια πίσω απ' τη άλλη. Η σκιά του βουνού απλωνόταν στο χωριό. Το φορείο φάνηκε δίπλα στον Αϊ-Νικόλα ν' απομακρύνεται γρήγορα. Η καμπάνα άρχισε πάλι να χτυπά πένθιμα σημαίνοντας την ώρα που θα σήκωναν τους νεκρούς. Οι θρήνοι και τα μοιρολόγια απλώνονταν στο χωριό. Η νεκρώσιμη πομπή ερχόταν από τρία διαφορετικά σημεία, σχηματίζοντας μικρά παρακλάδια. Δεν είχαν χρόνο για να φτιάξουν κάσες κι έφερναν τους νεκρούς μέσα σε τσίγκους δεμένους με τριχιές.

Ο παπάς πρόβαλε μέσ' απ' το ξωκλήσι και στάθηκε στην είσοδο του νεκροταφείου. Περίμενε εκεί, ώσπου έφτασε η νεκροπομπή και τη συνόδεψε στα τελευταία μέτρα της διαδρομής. Κάτω απ' τα μεγάλα πλατύφυλλα δέντρα έχασκαν πέντε λάκκοι ανοιγμένοι πλάι-πλάι. Το παλιό κοιμητήριο γέμισε κόσμος. Ο αέρας δονιζόταν απ' τις πονεμένες κραυγές και στους στεναγμούς του κόσμου. Ο παπάς δεν μπόρεσε να κρατηθεί και διέκοπτε τη νεκρολογία, για να σκουπίσει τα δάκρυά του. Στο τέλος της νεκρολογίας ύψωσε το σταυρό που κρατούσε στο χέρι κι ατένισε τον ουρανό.

«Πατέρα, Παντοδύναμε, Εύσπλαχνε και Δίκαιε, δέξου τα τέκνα Σου, τ' αδικοχαμένα και κήρυξε τη δικαιοσύνη Σου. Τιμώρησε τους δολοφόνους».

Τ' ασυνήθιστο κήρυγμα του παπά αναστάτωσε τον κόσμο.

«Κατάρα στους δολοφόνους!», αναφώνησαν αγρία.

Ο παπάς ένευσε να κατεβάσουν τους νεκρούς στην αιώνια κατοικία τους.

Η μητέρα των κοριτσιών λιποθύμησε. Δυο χέρια τη βάσταξαν στην άκρη του τάφου. Τα χώματα έπεφταν στα φέρετρα βγάζοντας ένα σκληρό, μεταλλικό κρότο. Η παπαδιά γονάτισε στον τάφο του πεθερού της.

«Σταματήστε! Έχω να του πω κάτι».

Η κραυγή της έκανε τον κόσμο να στραφεί προς το μέρος της.

«Αφέντη», συνέχισε σπαρακτικά, «να πεις του Θεοφάνη μας πως φόρεσα τα μαύρα και δεν θα τα βγάλω μέχρι να πάω κοντά του».

«Πάρτε την από 'δω!», είπε ο Αθανασίου προβάλλοντας μέσ' απ' το πλήθος.

Δυο άντρες την έπιασαν απ' τις μασχάλες και την έσυραν έξω.

Ο παπάς πέρασε μπροστά απ' τα μνήματα διαγράφοντας πάνω τους το σήμα του σταυρού.

«Αιωνία σου η μνήμη. Αιωνία σου η μνήμη. Αιωνία σου η μνήμη».

Ο κίνδυνος του θανάτου παραμόνευε πίσω απ' τα βουνά. Οι κάτοικοι ένιωθαν το κρύο άγγιγμά του κι ανατρίχιαζαν. Δεν τους χωρούσε ο τόπος. Πηγαινοέρχονταν στους δρόμους, μαζεύονταν στις αυλές και την πλατεία. Αντάλασσαν γνώμες μέχρι αργά τη νύχτα.

«Δεν μπορούμε να μείνουμε στο χωριό», είπε ο Κωνσταντής Μάντης.

«Τι να κάνουμε, παππού;».

«Αυτό που κάναμε πάντα, όταν κινδυνεύαμε... Να σκορπίσουμε γύρω».

Επιστρέφοντας στα σπίτια τους έκαναν κάτι μικροετοιμασίες κι έπεφταν να κοιμηθούν. Μα ποιός μπορούσε να κλείσει μάτι ύστερα απ' όσα είχαν συμβεί και μπροστά σε τόσα δεινά που ανέμεναν;

Απ' τη στιγμή που έμαθε για τον τραυματισμό του γιου του ο Ηλίας αισθανόταν σα να 'ταν συνένοχος. Απέφευγε τον κόσμο, ακόμα κι εκείνους που έτρεξαν να δούνε το παιδί.

Το κορμί του Λάμπρου ήταν γεμάτο τραύματα και βαρεματιές. Ο Θανάσης είχε ξεπλύνει τις πληγές μ' ένα μελιτζανί υγρό. Οι περισσότερες πληγές ήταν ελαφριές. Το μόνο που τους ανησυχούσε ήταν το τραύμα στο κεφάλι.

Ο Λάμπρος άνοιξε τα μάτια ύστερα από πολλές ώρες. Ήταν σκοτάδι. Δεν μπορούσε να καταλάβει πού βρισκόταν. Οι εικόνες διακόπτονταν στη μνήμη του. Προσπάθησε να εξηγήσει τι είχε συμβεί, πώς βρέθηκε καρφωμένος στο φράχτη κι από εκεί κάτω στη γη, που τον σκέπασε πηχτό σκοτάδι. Ο θαμπός δίσκος επανερχόταν στο νου του, σαν ένας κύκλος που ταρακουνιόταν κι άλλαζε όψη. Τη μια ήταν μαύρος, πνι-

γερός, την άλλη σκουροκόκκινος με καυτές κηλίδες, που τον εμπόδιζαν να βλέπει. Έκανε να σηκώσει το χέρι, για να σκουπίσει τα μάτια του, μα δεν μπόρεσε, γιατί ένωσε οξύ διαπεραστικό πόνο. Νόμισε πως βρισκόταν ακόμα καρφωμένος στο φράχτη.

«Μανούλα μου...», παραλήρησε.

Η Διαμάντω αγρυπνούσε πάνω απ' το κεφάλι του. Έφερε το χέρι στο μέτωπό του.

«Τ' ανεβαίνει ο πυρετός», είπε ανήσυχη.

Ήταν σημάδι ότι η κατάσταση του παιδιού χειροτέρευε. Αυτό φοβόταν ο Ηλίας και δεν απομακρυνόταν από κοντά του.

«Αχ, αυτό το παιδί, όλο στεναχώριες μάς φέρνει».

Η Διαμάντω ξέσπασε σε μια αιφνίδια έκρηξη οργής.

«Ξέρεις καλά πως δεν φταίει το παιδί, άλλοι το κάνουν να υποφέρει».

Δεν ήταν δύσκολο να καταλάβει τι εννοούσε η γυναίκα του. Είχαν κουβεντιάσει τόσες φορές για το ζήτημα αυτό. Του φαινόταν αναπόφευκτο, αλλά μπορεί να 'φταιγε κι αυτός, σκεφτόταν τώρα.

Ήταν σκληρός απ' τη φύση του, γιατί μεγάλωσε ορφανός, μ' έναν πατέρα που είχε πολλές έγνοιες στο κεφάλι του κι απαιτούσε να στέκουν στο πλευρό του και να εργάζονται σκληρά απ' τα παιδικά τους χρόνια, για να μπορέσει να μεγαλώσει τα μικρότερα τέκνα του και να προστατεύσει την περιουσία του. Αυτό, όμως, δεν ήταν λόγος, του 'λεγε η γυναίκα του, για να φέρεται στα παιδιά με τον ίδιο αυστηρό τρόπο και να μη σκέφτεται για την υγεία και τη ζωή τους.

Η Διαμάντω παρατηρούσε τα τραύματα φέγγοντας με το δαδί. Ανατρόμαξε.

«Δες το χέρι. Τι έγινε έτσι; Να πάμε στο γιατρό».

Το πρήξιμο είχε φτάσει μέχρι τον αγκώνα. Ο Ηλίας πετάχτηκε πάνω.

«Θα 'ναι ακόμα εδώ;».

«Δεν ξέρω. Αν δεν είναι αυτός, μπορεί να 'ναι ο νοσοκόμος».

Το ιατρείο, όπως συνήθιζαν να λένε οι κάτοικοι το σταθμό επίδεσης, βρισκόταν στο κέντρο του χωριού.

Ο νοσοκόμος κοιμόταν πάνω σ' ένα χοντρό στρώμα, στη γωνιά της αίθουσας. Άκουσε τους μονότονους χτύπους στην πόρτα κι ανασηκώθηκε.

«Ποιος είναι;».

«Ανοίξτε μας, έχουμε άρρωστο το παιδί», απάντησε η Διαμάντω.

Άνοιξε την πόρτα και πρόβαλε με τη χλαίνη ριγμένη στις πλάτες.

«Τι τρέχει;».

«Το χέρι του, συναγωνιστή...», του είπε ανήσυχη η Διαμάντω.

Ο νοσοκόμος γύρισε στην αίθουσα κι άναψε μια λάμπα πετρελαίου. Ο χώρος φωτίστηκε και μια λαμπερή δέσμη χύθηκε στο κατώφλι.

«Περάστε. Τι έπαθε;».

Σαν είδε τη μολυσμένη πληγή με το μελανί χρώμα και το οίδημα να επεκτείνεται σ' όλο το βραχίονα, το πρόσωπό του σκοτεινίασε.

«Γιατί δεν αναφέρατε τον τραυματισμό του; Γιατί δεν ήρθατε, όταν ήταν ο γιατρός;».

«Νομίσαμε πως δεν ήταν τίποτα σοβαρό», αποκρίθηκε ο Ηλίας.

Εξέτασε ένα-ένα τα τραύματα. Μαυριδερή ουσία κάλυπτε επίσης τη δεξιά πλευρά του κορμιού του.

«Τι είναι αυτό; ποιός το 'κανε;».

«Μελάνη. Γιατί; Δεν κάναμε καλά που ξεπλύναμε τα τραύματα;».

Ο νοσοκόμος προσήλωσε το βλέμμα πάλι στο πληγωμένο χέρι.

«Ξέρετε τι κάνατε; Μολύνετε την πληγή», είπε μ' έντονο τρόπο.

Τον κοίταξαν τρομαγμένοι.

Άνοιξε γρήγορα μια τσάντα κι ετοίμασε την ένεση.

«Είναι το μόνο πράγμα που μπορώ να κάνω. Ας ελπίσουμε πως θα πάνε όλα καλά».

«Τι εννοείτε, συναγωνιστή;», ρώτησε ο Ηλίας.

Έμπηξε η σύριγγα στο γοφό του παιδιού, βαθιά, ίσια με δυο δάχτυλα. Ο Λάμπρος τινάχτηκε βγάζοντας μια πονεμένη κραυγή.

«Αν δεν υπάρξει βελτίωση, θα χρειαστεί να πάτε σε γιατρό».

Φόβος κι απελπισία διαγράφηκαν στα θλιμμένα πρόσωπα των γονιών. Ζούσαν σε μια περιοχή όπου διεξαγόταν πόλεμος και δεν υπήρχε καμιά δυνατότητα να γίνει αυτό που ειπε. Κάθε μέρα έβλεπαν γύρω τους ανθρώπους να υποφέρουν, να πεθαίνουν και να υποκύπτουν στα τραύματά τους, χωρίς να τους κοιτάξει γιατρός. Πού θα τον έβρισκαν τώρα για το παιδί τους, σκέφτονταν.

Είχε χαράξει, όταν επέστρεψαν στο σπίτι. Ο Λάμπρος συνέχιζε να αναπνέει βαθιά και να βογκά απ' τον πόνο. Ο Θωμάς περίμενε στη αυλή αδημονώντας. Έπρεπε να είχε φύγει με τα μεταγωγικά των ανταρτών.

«Τι είπε ο νοσοκόμος;», ρώτησε αμέσως.

«Δεν είναι τόσο άσχημα όσο νομίζαμε», απάντησε ο πατέρας.

Ο Θωμάς γύρισε πίσω παρατηρώντας τον αδερφό του. Κατάλαβε πως κάτι του 'κρυβαν. Το πρόσωπό του έγινε άσπρο σαν πανί. Ο Ηλίας απέφυγε το βλέμμα του.

«Πήγαινε, γιατί άργησες».

«Να προσέχεις. Ο Θεός μαζί σου», τον ασπίαστηκε η μητέρα του.

Ποιος ήξερε πότε θα ξαναγύριζε κι αν θα τους έβρισκε όλους καλά... Έφυγε με τον πόνο του χωρισμού στη καρδιά του.

Εκείνο το πρωί άρχισε η διάλυση του χωριού. Αυθόρμητα, αργά, χωρίς να το προμαντέψει κανένας. Οι κάτοικοι ξύπνη-

σαν τα παιδιά τους μες στη νύχτα, πήραν λίγη τροφή και νερό και κατέφυγαν στα ρέματα και στις σπηλιές, για να προφυλαχτούν από κάποιο καινούργιο βομβαρδισμό.

Μερικοί φάνηκαν πιο προνοητικοί και φορτώθηκαν ακόμα ένα σωρό πράγματα: ρούχα, στρώματα, αγγεία κι ό,τι άλλο μπορούσες να φανταστείς.

Ο Ηλίας είχε πέσει σε περισυλλογή. Πίσω απ' την αχυρώνα του περνούσε ένα χαντάκι. Όταν έπεφταν απότομες βροχές, μάζευε τα νερά απ' το μισό χωριό και γινόταν πραγματικός χείμαρρος. Χώρια που ξεχειλίζε και γέμιζε τ' αλώνι του με λάσπες και πέτρες. Εκατό μέτρα πιο κάτω σχημάτιζε μια πραγματική κοίτη. Ήταν τόσο στενή, που καλυπτόταν από χαμόκλαδα και βατσινιές. Δίπλα ορθωνόταν μια φουντωτή μουριά. Δεν ήταν κανένα μέρος για να νιώθει κανείς σιγουριά, αλλά η πιθανότητα να αποτελέσει στόχο της αεροπορίας ήταν πολύ μικρότερη. Εκτός απ' αυτό είχε κι ένα σοβαρό πλεονέκτημα. Βρισκόταν κοντά στο χωριό. Θα μπορούσαν να εξυπηρετηθούν πιο εύκολα σε περίπτωση κάποιας ανάγκης. Ο Ηλίας καθάρισε το μέρος αυτό απ' τα φερτά υλικά και κατέβασε τα παιδιά του. Σε λίγο έφτασαν και τ' ανεψίδια του. Έγιναν εννιά όλα μαζί, τέσσερα κοριτσάκια και πέντε αγόρια. Το μικρότερο ήταν δυο ετών και το μεγαλύτερο δεκατριών. Λούφαξαν στο λάκκο, ο οποίος αποτέλεσε το πρώτο τους κρησφύγετο. Οι μεγάλοι είχαν αρκετές ασχολίες για να μπορούν να βρίσκονται κοντά τους. Τη φροντίδα των παιδιών την ανέθεσαν σε μια γριούλα, που καταγόταν απ' το Επταχώρι. Ήταν ανάπηρη, χώλαινε απ' τα δυο της πόδια η κακόμοιρη και φορούσε γυαλιά με χοντρούς φακούς. Η κίνηση της προκαλούσε πόνο. Φαινόταν απ' τα μάτια της που υγραίνονταν και τότε δεν έβλεπε πέρα απ' την απόσταση του χεριού. Σαν να μην έφταναν όλ' αυτά, τη βρήκαν κι άλλα βάσανα.

Το καλοκαίρι του 1947 ο Εθνικός Στρατός δεν άντεξε στις επιθέσεις των ανταρτών κι αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την περιοχή τους. Υποχωρώντας πρόλαβε να εκκενώσει μερικά χωριά. Η γριά έμεινε στο σπίτι της. Θα ήταν δύσκολο να βγά-

λει το χειμώνα ολομόναχη. Τη μετέφεραν στη Ζέρμα κάποιο φθινοπωρινό βράδυ καβάλα σ' ένα γαϊδουράκι. Οι Μανταίοι δέχτηκαν να τη φιλοξενήσουν στα σπίτια τους. Για να μη νομίσουν ότι έτρωγε το ψωμί τους τζάμπα, η γριά προσπαθούσε όλο και κάτι να κάνει. Τη μια ασχολούνταν με την καθαριότητα του σπιτιού στο οποίο έμενε, την άλλη σκούπιζε την αυλή και πάχνιζε τα γελάδια. Τώρα, που οι γυναίκες είχαν άλλες σκοτούρες και δουλειές, ανέλαβε τη βαριά ευθύνη να φροντίζει τα παιδιά τους.

Κατέβηκε στο καταφύγιό τους τρικλίζοντας. Ο χώρος ήταν μικρός. Ακούμπησε στην άκρη του όχτου. Τα παιδιά δεν μπορούσαν να κάθονται ακίνητα, κολλημένα στο ίδιο μέρος, ολόκληρες ώρες. Βγήκαν ένα-ένα και μαζεύτηκαν στον ισκίο της μουριάς. Μόνο ο Λάμπρος παρέμεινε στη θέση του. Η γριά είχε τσιτώσει τ' αυτιά της, με τα μάτια καρφωμένα στον ουρανό.

Άκουσε κάποιο μακρινό βουητό κι έβαλε τις φωνές.

«Γρήγορα, στην κρυψώνα!», τσίριξε.

Τα παιδιά έτρεξαν να κρυφτούν. Απ' τη βιασύνη τους έπεσαν πάνω στο Λάμπρο. Βόγκηξε απ' τον πόνο.

«Δεν σας είπα να μην ακουμπάτε πάνω του;», τα μάλωσε καθώς τρύπωναν στο καταφύγιο.

Η υπόλοιπη μέρα κύλησε ήσυχα. Η γριά αποκοιμήθηκε στη λιακάδα. Η ζεστασιά διαπερνούσε το κορμί της. Τα παιδιά ξεγλίστρησαν ήσυχα, μάζευαν πετραδάκια και σημάδευαν ένα κονσερβοκούτι τοποθετημένο αντίκρυ.

Με το βασίλεμα του ήλιου οι κάτοικοι άρχισαν να επιστρέφουν στο χωριό. Νόμιζες πως επανερχόταν στον παλιό του ρυθμό. Οι γυναίκες έβγαιναν στη βρύση για νερό, πηγαινοέρχονταν στις αυλές ανασκουμπωμένες. Κάπου-κάπου φαινόταν και κάποιος άντρας να 'ρχεται με τ' αγώγι του.

Τα παιδιά δεν αντιλήφτηκαν τότε άρχισε να σουρουπώνει. Ο Γιαννάκης κοιτούσε γύρω του ανήσυχος, ξαφνικά άκουσε το κυπρί της Μούργκας τους κι αναφώνησε:

«Ο πατέλας! Ο πατέλας!».

Έτρεξαν χαρούμενα τον ανήφορο.
Ο Ηλίας ξεφόρτωνε τα πράγματα, όταν είδε τα παιδιά να φτάνουν λαχανιασμένα.

«Τι πάθατε;».

«Κουραστήκαμε που τρέξαμε ποιός να 'ρθει αρχύτερα».

«Το Λάμπρο πού τον αφήσατε;», είπε νευρικά.

«Έλχεται με τη γιαγιά».

Ο Ηλίας μετέφερε το σφάγιο στο μαγειρειό. Η Διαμάντω τακτοποιούσε τις τσαντίλες με το τυρί και άδειαζε το γάλα στο δοχείο.

«Άσ' τα αυτά κι άναψε φωτιά. Θα τα κάνω εγώ, αλλά πρώτα να πάω να φέρω το παιδί», της είπε ο άντρας της.

Έδεσε το μουλάρι στον κρίκο απ' το κέδρινο ζωνάρι του σπιτιού κι έφυγε αμέσως. Συνάντησε τη γριά να στέκει στη μέση του δρόμου, κρατώντας απ' το χέρι τη μικρή του κόρη και περιμένοντας το Λάμπρο, που ερχόταν σιγά, σταματώντας κάθε τόσο. Θα 'ταν δύσκολο να βγάλει τον ανήφορο. Ο Ηλίας επιτάχυνε το βήμα του.

«Δεν σου 'πα να μη σηκωθείς, θα 'ρθω να σε πάρω;».

«Φοβήθηκα να μείνω μόνος μου».

«Έλα. Πώς είσαι τώρα; Δεν είσαι καλύτερα;».

Το παιδί δαγκωσε τα χείλη του, για να ξεσπάσει μετά από λίγο σε αναφιλητά. Ο πατέρας τον πήρε στα χέρια. Έκαιγε απ' τον πυρετό και το σώμα του ήταν τόσο ελαφρύ, που του προξένησε φόβο. Αργά το βράδυ, όταν θέλησαν να του δώσουν λίγο ζουμί από κρέας να πει, βιάστηκε να τον ανασηκώσει ο ίδιος. Ήταν κάτι που δεν το 'κανε συχνά. Αυτό έβαλε τη γυναίκα του σε υποψίες και πλησίασε ανήσυχη, λέγοντας με τρεμουλιαστή φωνή:

«Άσε με, θα του δώσω μόνη μου να φάει».

Ο Ηλίας τής πήρε το κύπελλο απ' το χέρι.

«Πήγαινε να ξαπλώσεις. Είσαι στο πόδι απ' το πρωί κι αύριο πάλι έχεις τόσες δουλειές να κάμεις».

Ένα υπόκωφο βουητό έφτασε στ' αυτιά τους. Τα τζάμια άστραψαν δυνατά. Έμειναν ακίνητοι, με τα μάτια καρφωμέ-

να στα παράθυρα. Την ίδια στιγμή ακούστηκε μια έκρηξη. Ο Ηλίας βγήκε στην ταράτσα. Ένα κόκκινο φως διέκρινε στον ουρανό ν' αναβοσβήνει παλμικά, αποκαλύπτοντας τον αόρατο επισκέπτη της νύχτας.

Οι γείτονες στις αυλές φώναζαν:

«Δεν φτάνει πως μας σκοτώνουν τη μέρα, άρχισαν να 'ρχονται και τη νύχτα. Αλίμονό μας!».

Έβλεπαν ότι η διαίσθηση του κινδύνου γινόταν πραγματικότητα και κρεμόταν πάνω τους απειλητικά. Η ίδια εικόνα πάλι. Οι χωριανοί έτρεχαν στους δρόμους πανικόβλητοι.

«Πάω να δω τι γίνεται», είπε ο Ηλίας.

Δεν ήταν αυτό που φοβήθηκε. Άργησε να επιστρέψει. Τ'αχνό φως του φεγγαριού έπεφτε απ' το παράθυρο. Το παιδί ανάσανε βαριά κι ο ύπνος του κοβόταν συνέχεια απ' τους απότομους σπασμούς του κορμιού του. Η Διαμάντω ακούμπησε δίπλα του.

Άρχισαν να λαλούν τα κοκόρια. Γρήγορα βήματα αντήχησαν στην αυλή. Ο άντρας της γύριξε με κάποιον ξένο. Πετάχτηκε πάνω κι άναψε το δαδί.

Ο νοσοκόμος γονάτισε μπροστά στο παιδί, έπιασε το χέρι του και το πίεζε σε διάφορα σημεία, παρατηρώντας το μελανιασμένο πρήξιμο που επεκτεινόταν. Οι αδένες στη μασχάλη και το λαιμό ήταν εξογκωμένοι. Μόλις τους άγγιξε λιγάκι, ο Λάμπρος σπάραξε. Ο νοσοκόμος διέκοψε την εξέταση και στράφηκε στους γονείς.

«Δεν θέλω να σας τρομάξω, αλλά είμαι υποχρεωμένος να σας πω ότι η κατάσταση της υγείας του γιου σας επιδεινώνεται».

Έμειναν στις θέσεις τους γεμάτοι απόγνωση. Μεσ στη βαθιά σιωπή ο νοσοκόμος παρατήρησε νευρικά:

«Είναι αδιανόητο ν' αγνοείτε αυτά που λέμε».

Ο Ηλίας ένωσε να του μπήγει το μαχαίρι στην καρδιά.

«Δεν τ' αγνοούμε, συναγωνιστή. Δεν είναι ότι δεν θέλουμε το καλό του παιδιού μας, αλλά δεν ξέρουμε τι να κάνουμε».

«Να πάτε το παιδί στο νοσοκομείο».

«Σε ποιό νοσοκομείο; Πού βρίσκεται, τέλος πάντων, αυτό το νοσοκομείο, που δεν θέλει κανένας να μας πει;», ξέσπασε απότομα ο Ηλίας.

«Ρωτήσατε στην οργάνωση;».

«Βέβαια».

«Φτάνει. Δεν θέλω να ξέρω τίποτα άλλο», τον διέκοψε ο νοσοκόμος. «Αυτό εξάλλου δεν έχει καμιά σημασία τώρα. Λοιπόν, ετοιμάστε το παιδί».

Το φως της ελπίδας έλαμψε στα λυπημένα μάτια τους.

Ο νοσοκόμος εξήγησε.

«Ο δρόμος είναι μακρύς και δύσκολος. Η παραμικρότερη κίνηση του χεριού προκαλεί πόνο, όπως θ' αντιληφθήκατε. Πρέπει να κάνουμε κάτι, για να περιορίσουμε την ταλαιπωρία του παιδιού».

Ταπεινά, χωρίς να ρωτήσουν τίποτα άλλο, ακολούθησαν τις υποδείξεις του νοσοκόμου. Κατέβηκαν στο υπόγειο, γέμισαν δυο σακιά με μαλλί, τα φόρτωσαν στο μουλάρι κι έστρωσαν μια βελέντζα στο μεσοσάμαρο. Ο νοσοκόμος σήκωσε μόνος του το Λάμπρο και τον απέθεσε ανάμεσα στα τσουβάλια, αφήνοντας το πληγωμένο χέρι του τεντωμένο πάνω στο μαλλί.

Η Διαμάντω σηκώθηκε στα νύχια, για να ασπαστεί το γιο της. Τα μάτια της είχαν βουρκώσει. Ο Λάμπρος στενοχωριόταν και πονούσε, όταν έβλεπε τη μάνα του να υποφέρει. Έκλαψε δυνατά. Ο νοσοκόμος έκανε παρατήρηση στη Διαμάντω:

«Γιατί, συναγωνίστρια; Γιατί; Θα 'πρεπε να του δίνετε θάρρος. Ηρεμήστε, παρακαλώ. Εκεί που θα πάμε θα γίνει καλά».

Θα είχε περάσει πάνω από μια ώρα που βρίσκονταν στο δρόμο. Ανακοιτάχτηκαν πολλές φορές, αλλά δεν είχαν ανταλλάξει ούτε μια κουβέντα. Ο Ηλίας σκούπισε τον ιδρώτα αναστενάζοντας.

«Μια ζωή βάσανα και στενοχώριες. Να μην ξέρεις τι να κάμεις».

«Τι εννοείτε; Μιλήστε ελεύθερα, χωρίς φόβο».

«Αυτή η σκέψη με βασανίζει όλη την ώρα που πάμε πλάι-πλάι. Τούτος ο πόλεμος μας έκανε άνω κάτω, ώστε να φοβόμαστε ο ένας τον άλλο», απάντησε ο Ηλίας. «Άκουσα πως κατάγεστε απ' την Κρήτη».

«Απ' την Κρήτη. Γιατί ρωτάτε;».

Ο Ηλίας τον κοίταξε έκθαμβος. Ήταν πολύ νέος, όμορφος, με κανονικό ανάστημα και λεπτά χαρακτηριστικά. Δεν ήταν αυτά που του έκαναν τόση εντύπωση, όσο η ευγένεια κι η καλοσύνη του.

«Απορώ πώς βρεθήκατε εδώ πάνω».

«Είναι ένας συνηθισμένος βίος, ανάξιος λόγου», απάντησε.

Έφτασαν στη Χρυσή. Σπίτια μικρά, χτισμένα με στρωτή, καλά εφαρμοσμένη πέτρα. Ο δρόμος ίσιος και φαρδύς. Έδειχνε πως κάποτε ήταν όμορφο χωριό. Το είχε αδειάσει κι αυτό ο στρατός εδώ κι ένα χρόνο κι ερήμωσε. Ούτε ψυχή γύρω τους. Οι πόρτες των σπιτιών ήταν ανοιχτές, τα παραθυρόφυλλα βγαλμένα. Ίσα με το μπούτι τα χορτάρια στις αυλές. Τρομαγμένες οι σαύρες διέσχιζαν το δρόμο μπροστά απ' τα πόδια τους και τρύπωναν στους τοίχους. Στο κέντρο του χωριού υπήρχε μια τετράγωνη πλατεία στρωμένη με πλάκες. Απ' τη μαρμαρένια κρήνη έτρεχε γάργαρα νερό.

Ο Ηλίας χαλάρωσε το καπίστρι και το μουλάρι βύθισε τα ρουθούνια του στη σκάφη.

«Να κάτσουμε να πάρουμε μια ανάσα και να τσιμπήσουμε κάτι», είπε.

Ο νοσοκόμος κατέβασε το γυλιό απ' τις πλάτες του.

«Πρώτ' απ' όλα να ρίξουμε λίγο νερό στα πρόσωπά μας, που άναψαν».

Ο Λάμπρος είχε ανασηκώσει το κεφάλι και παρακολουθούσε το νοσοκόμο, που πλενόταν γυμνός μέχρι τη μέση. Εκείνος τού χαμογέλασε.

«Γιατί με κοιτάς έτσι;».

«Πιτσιλίστηκες».

«Αλήθεια. Έγινα παπί. Ας έγινα. Δεν πειράζει. Το νερό δίνει χαρά και δύναμη. Θέλεις κι εσύ να δροσιστείς;».

Εκτός από το σωματικό πόνο ο Λάμπρος ένιωθε και το λιόπυρι να καίει πάνω του. Σταγόνες ιδρώτα γυάλιζαν στο πρόσωπό του.

«Θέλω», είπε μ' αδύνατη φωνή.

Ο νοσοκόμος τον κατέβασε προσεκτικά.

«Θα μπορέσεις να πλυθείς μόνος σου;».

Παρόλο που ήταν μισοζαλισμένος και πονούσε ο Λάμπρος, πλησίασε στη βρύση, γέμισε τη χούφτα του νερό κι έβρεξε το πρόσωπό του. Παράξενο πράγμα, ένιωσε σα να του ξέπλυνε τη ζέστη. Αποτραβήχτηκε παρατηρώντας το νερό, που έτρεχε απ' την κρήνη σχηματίζοντας ένα ασημένιο τόξο. Καθώς έπεφτε με ορμή στην πέτρινη σκάφη, σκορπούσε γύρω, ράντιζε το χορτάρι κι οι σταγόνες του έλαμπαν σαν χρυσά, κιτρινοπράσινα πετραδάκια.

«Να σου δώσω να φας;», ρώτησε ο πατέρας του.

Ο Λάμπρος πήρε το ψωμί μ' ένα κομμάτι τυρί πάνω και τα περιεργαζόταν απρόθυμα.

Ο Ηλίας κοίταξε το γιο του επίμονα. Στο σκληρό, ηλιοκαμένο πρόσωπό του διακρινόταν η πατρική έγνοια.

«Ξέχασες; Όταν είχες αρρωστήσει την άνοιξη, ήσουν πολύ χειρότερα απ' ό,τι τώρα. Αλλά άρχισες να τρως κι έγινες καλά», του είπε.

«Έχει δίκιο ο πατέρας σου», πρόσθεσε ο νοσοκόμος. «Αν δεν φας, δεν πρόκειται ποτέ να γίνεις καλά. Χωρίς τροφή δεν ζει τίποτα. Ούτε άνθρωπος ούτε ζώα ούτε φυτά. Βλέπεις τα δέντρα; Βλέπεις αυτό το χορτάρι, κάτω απ' τα πόδια σου; Είναι ψηλό και καταπράσινο, γιατί φυτρώνει σε καλό χώμα, που ποτίζεται. Βλέπεις κι εκείνο εκεί που βγαίνει μέσ' απ' τις πλάκες; Τι λες, γιατί να 'ναι τόσο κίτρινο και ξερό;».

Στο λυπημένο βλέμμα του παιδιού έλαμψε μια έντονη περιέργεια. Όλα γύρω του, τα δέντρα, το χορτάρι, η νεροσυρμή που κυλούσε μέσα στην πρασινάδα άλλαξαν όψη, ζωντάνεψαν. Ξαφνικά είδε ένα σπουργιτάκι να βουτάει τη μυ-

τούλα του στο νερό και να βρέχει τα φτερά του τιτιβίζοντας. Ένα βιασμένο χαμόγελο διαγράφηκε αχνά στο φλογισμένο πρόσωπό του. Σήμα ζωής κι ελπίδας αναπτέρωσαν το ηθικό του. Η απάθεια άρχισε να υποχωρεί και μια επιθυμία επιβαλλόταν μέσα του με δυσκολία.

Ο νοσοκόμος δεν άφηνε στιγμή να του ξεφύγει απ' το οπτικό του πεδίο.

«Τι λες; Δεν έχω δίκιο;».

Ο Λάμπρος κούνησε το κεφάλι καταφατικά. Κι αντί ν' απαντήσει, έφερε το ψωμοτύρι στα χείλη του.

Μια τραχιά κραυγή έφτασε στ' αυτιά τους. Στράφηκαν πίσω τους, μασώντας την μπουκιά που είχαν στο στόμα. Την ίδια στιγμή έκανε την εμφάνισή του ένα φορείο με λίγα κλαριά στημένα στο μπροστινό μέρος. Οι τραυματιοφορείς έρχονταν αργά. Δυο γυναίκες μπροστά, πλημμυρισμένες στον ιδρώτα, και δυο άντρες πίσω. Μια άλλη γυναίκα, με σάκους στον ώμο, τους ακολουθούσε. Ο τραυματίας διακρινόταν με δυσκολία κάτω απ' τα φύλλα. Κουνούσε το κεφάλι του πέρα δώθε.

«Νερό! Νερό!», φώναξε ξαφνικά.

Οι τραυματιοφορείς πέρασαν μπροστά απ' τη βρύση, επιταχύνοντας το βήμα. Η γυναίκα γύρισε στην κρήνη και γέμισε τα παγούρια, χωρίς να σηκώσει μάτι.

Ο Ηλίας μάζεψε βιαστικά τα τρόφιμα, παρατηρώντας το φορείο που απομακρυνόταν. Ο νοσοκόμος είχε τελειώσει το κολατσιό του. Παρόλα αυτά, η ενέργεια του Ηλία τού προκάλεσε την περιέργεια. Απέφυγε όμως να ρωτήσει. Έφτασαν το φορείο. Οι τραυματιοφορείς προχωρούσαν πάλι σιγά. Σ' όλη τη διαδρομή ο τραυματίας αναστέναζε, σήκωνε το κεφάλι, κοιτούσε δεξιά κι αριστερά και κάθε φορά που έβλεπε νερό να τρέχει στις ρεματιές ζητούσε να πιει. Του κάκου. Οι τραυματιοφορείς έκαναν σα να μην άκουγαν. Να 'ταν τόσο άπονοι;

Ο Ηλίας πήγαινε λίγα βήματα πιο πίσω, με την τραγιάσκα κατεβασμένη μέχρι τα φρύδια. Δεν άντεξε να βλέπει το μαρτύριό του.

«Δεν μπορείτε να του δώσετε λίγο νερό;», είπε στη γυναίκα.

«Αν επιτρεπόταν, θα του δίναμε», απάντησε ψυχρά εκείνη.
«Γιατί;».

«Έχει κοιλιακά».

Ο Ηλίας δάγκωσε τα χείλη του και σκούπισε τις υγρές κόγχες κλείνοντας τα μάτια του.

«Τι συμβαίνει; Είναι γνωστός σας;», ρώτησε ο νοσοκόμος.
«Ναι. Ανεψιός μου».

Δεν ήταν κάτι το ασυνήθιστο, όπως θα νόμιζες, αλλά ένα πράγμα που μπορούσες να συναντήσεις στο κάθε σου βήμα. Η Ελεύθερη Ελλάδα, το όραμα των αριστερών, καταλάμβανε μικρά, απομονωμένα τμήματα της ελληνικής επικράτειας κατά μήκος των συνόρων της. Σε όλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου δεν κατόρθωσε να πάρει μια σταθερή μορφή. Μοναδική περίπτωση αποτέλεσε η περιοχή του Γράμμου, στην οποία βρίσκονταν όλο κι όλο καμιά τριανταριά χωριά. Ο αριθμός των κατοίκων δεν θα υπερέβαινε τις είκοσι χιλιάδες. Το έταξε η μοίρα τους, μικροί και μεγάλοι, να σταθούν στο πλάι του Δημοκρατικού Στρατού, να προσφέρουν και να υποφέρουν στον αγώνα του όχι λιγότερο απ' τους μαχητές του. Δεν υπήρχε αντάρτικο τμήμα που να μη συναντούσε παιδιά απ' την περιοχή αυτή. Μες στην ιαχή του εμφυλίου ξεχώριζε η τραχιά, φρικαλέα κραυγή του Γράμμου, που έβγαινε απ' τα σπλάχνα των βασανισμένων κατοίκων του. Το γνώριζε καλά αυτό ο νοσοκόμος και δέχτηκε με ηρεμία την απάντηση του Ηλία. Σταμάτησε και του είπε:

«Είναι απερισκεψία ν' ακολουθούμε το φορείο».

«Έχεις δίκιο, συναγωνιστή».

Η απόσταση ανάμεσα σ' αυτούς και το φορείο άρχισε να μεγαλώνει.

«Έτσι θα 'ναι καλύτερα και για τους δυο σας», εξήγησε ο νοσοκόμος.

Ένας σπασμός παραμόρφωσε το πρόσωπο του Ηλία και γέμισε ζαρωματιές.

«Αυτό δεν μειώνει τον πόνο. Είναι πολλά τα βάσανα που τραβάμε...».

«Θα τερματιστεί ο πόλεμος και θα λησμονηθούν όλα».

«Οι σκοτωμένοι, όμως, δεν θ' αναστηθούν. Γι' αυτό λέω πως δεν πρόκειται να τελειώσουν ποτέ τα βάσανά μας».

Σταμάτησαν τη συζήτηση. Προχωρούσαν όλο και πιο βαθιά μες στο δάσος. Ο Λάμπρος είχε αποκοιμηθεί και φαινόταν ν' ανάσαινε ελαφρά. Οι ακτίνες έπεφταν ανάμεσα στις κορυφές των δέντρων και φώτιζαν το πρόσωπό του. Κάπου-κάπου τα πεύκα αραίωναν και στην αριστερή μεριά διακρίνονταν τ' απόκρημνα βράχια της Αρένας. Έλατα με γυρτούς κορμούς και μ' αραιά κλωνάρια ξεπηδούσαν εδώ κι εκεί, μέσα απ' τις σχισμές των ασβεστόλιθων, όλο και πιο ψηλά, λέει και πάσχιζαν να σκαρφαλώσουν στη ράχη του βουνού.

Ένας αντάρτης παρουσιάστηκε μπροστά τους με τ' αυτόματο στα χέρια.

«Για πού πάτε, συναγωνιστές;», ρώτησε ήρεμα.

«Για το νοσοκομείο», απάντησε ο νοσοκόμος.

«Τις άδειές σας!», είπε ο αντάρτης επιτακτικά, ερευνώντας τους άντρες με γρήγορες, κοφτές ματιές.

Ο νοσοκόμος είχε προηγηθεί τ' απαραίτητα δελτία μετάβασης στην απαγορευμένη ζώνη και τα παρουσίασε στον αντάρτη. Εκείνος τα εξέτασε ένα-ένα προσεκτικά. Για μια στιγμή κοίταξε το Λάμπρο, που είχε ξυπνήσει απ' τη φωνή του, κι έβλεπε γύρω σαστισμένος. Χωρίς να πάρει από πάνω του το βλέμμα, επέστρεψε τα χαρτιά λέγοντας:

«Πρέπει να βιαστείτε, γιατί όπου να 'ναι θα πέσει το σκοτάδι. Να πάτε το δρόμο αριστερά».

Ήταν ανήφορος. Ο δρόμος στριφογύριζε ανάμεσα στα πεύκα και τις οξιές. Σκοπιές και παρατηρητήρια ξεφύτρωναν στα πιο απίθανα σημεία. Άγρυπνα βλέμματα τους παρακολουθούσαν απ' όλες τις μεριές. Συνέβηκε μάλιστα να τους σταματήσουν επανειλημμένα και να τους κάνουν αυστηρό έλεγχο. Το γεγονός αυτό έκανε ακόμα πιο έντονη την αίσθηση ότι βρίσκονταν σε ξένο, ακατάδεχτο περιβάλλον, όπου ί-

σχυαν αυστηρά μέτρα και δεν μπορούσε κανένας να τα παραβιάσει. Παρόλα αυτά δεν έδειχναν να διστάζουν. Αντίθετα, ένιωθαν απόλυτη ασφάλεια και ψυχική γαλήνη, όπως φαινόταν απ' τον αέρα της περπατησιάς και τις ευθείες κι αυθόρμητες απαντήσεις που έδιναν στους σκοπούς.

Ένα απρόοπτο περιστατικό όμως ήρθε να σκιάσει την πραγματικότητα αυτή. Στο τελευταίο φυλάκιο βρέθηκαν μπροστά σ' έναν αντάρτη, ο οποίος είχε κάνει φύλακας στο στρατόπεδο της Φούρκας κι αναγνώρισε τον Ηλία με την πρώτη ματιά.

«Περάσατε απ' το Μοναστήρι της Φούρκας;».

«Ναι».

Ο φύλακας ανέφερε το γεγονός αυτό στον αξιωματικό της φρουράς. Εκείνος κοίταξε τον Ηλία καχύποπτα.

«Ποιος έδωσε την άδεια αυτή;».

«Ο φρούραρχος του χωριού μας. Γιατί;».

Ο αξιωματικός σημείωσε κάτι παρατηρώντας:

«Ν' απαντάτε σε ό,τι σας ερωτούν».

Ο Ηλίας άλλαξε όψη. Το πρόσωπό του έγινε ωχροπράσινο.

«Κάλλιο να σου βγει το μάτι, παρά τ' όνομα», είπε στο νοσοκόμο, σαν βρέθηκαν πάλι μόνοι τους.

«Τι εννοείτε;».

Ένωσε την ανάγκη να εξηγηθεί:

«Με κατηγορήσαν κάποτε για εχθροπραξία και παρόλο που η κατηγορία αυτή ήταν αβάσιμη, με υποψιάζονται ακόμα. Φοβάμαι πως δεν θ' απαλλαγώ ποτέ απ' την υποψία αυτή».

Ο νοσοκόμος άκουγε σιωπηλός. Ο Ηλίας τέλειωσε την κουβέντα με την πικρή διαπίστωση:

«Ευτυχώς που δεν είμαι μόνο εγώ σ' αυτή τη θέση. Είναι κι αυτό μια παρηγοριά. Μερικές φορές μού φαίνεται πως δεν μπορώ να ζήσω σ' αυτό τον κόσμο. Αλλά πού να πάω; Μήπως υπάρχει καλύτερος;».

Έπρεπε να πλησιάζουν στο νοσοκομείο, γιατί ένιωσαν μια

παράξενη μυρωδιά να αιωρείται στον αέρα. Όλη την ώρα που βαδίζαν στο δάσος επικρατούσε τόση σιωπή, που άκουγαν και το περπάτημά τους ακόμα. Τώρα όμως αντιλαλούσαν κουδούνια, χλιμίντριζαν άλογα, έφταναν στ' αυτιά τους θόρυβοι από τις δουλειές ξυλοκόπων. Βγήκαν στ' αντέρεισμα. Ο Ηλίας κοίταξε μπροστά του γεμάτος έκσταση. Δεν μπορούσε να καταλάβει πού ακριβώς βρισκόταν. Απότομα βράχια ορθώνονταν απέναντι. Ο ήλιος χανόταν πίσω απ' την οδοντωτή βουνοκορφή και το ροδοκόκκινο φως του χυνόταν στις χαραματιές, δημιουργώντας την αίσθηση πως είχε καρφωθεί στα αιχμηρά βράχια κι αιμορραγούσε. Έντονο ρίγος διέτρεξε το σώμα του. Απέστρεψε το βλέμμα του. Κάτω στα ριζά του βουνού απλωνόταν το μεγάλο, καταπράσινο δάσος. Κυμάτιζε ελαφρά. Πίσω απ' τα ψηλά πεύκα και τις λυγερές ροξιές διακρίνονταν κάτι παράγκες, καλύβια και ξύλινα σπιτάκια. Μέσ' από μια στενή ρεματιά έβγαινε καπνός, μόλις διακρινόταν στη βραδινή αχνοφεγγιά. Πέρασαν ένα χείμαρρο και συνέχισαν να βαδίζουν πλάι στην όχθη. Τα έλατα έφταναν μέχρι την κοίτη. Τα πλατιά κλωνάρια ακουμπούσαν στα γάργαρα νερά. Κάθε τόσο έβλεπες γάζες και τούφες από μπαμπάκι, που κατέβαζε το ρέμα, γαντζωμένες στα κλαριά.

«Φτάσαμε», είπε ο νοσοκόμος μ' ανακούφιση.

Ο Ηλίας άρχισε ν' αδημονεί ακόμα πιο πολύ. Μαύρες σκέψεις περνούσαν απ' το νου του.

«Μόνο να μην είναι αργά».

Ο νοσοκόμος θυμήθηκε τα λόγια που του είπε το πρωί. Ίσως να ήταν υπερβολικός και να τον έκανε ν' ανησυχήσει περισσότερο απ' όσο θα έπρεπε.

«Τώρα που φτάσαμε εδώ, να μην ανησυχείτε».

Είχε βραδιάσει για τα καλά, όταν μπήκαν στο χώρο του νοσοκομείου. Ένας φαρδύς δρόμος οδηγούσε ευθύς σ' ένα ξέφωτο με καθίσματα ολόγυρα, φτιαγμένα από κορμούς δέντρων. Οι παράγκες που αγνάντεψαν στον αυχένα ήταν χτισμένες με πέτρα, μακρόστενες και χαμηλές, άτακτα σκορ-

πισμένες μες στο δάσος η μια μακριά απ' την άλλη. Οι σκεπές τους ορθές, φτιαγμένες από σανίδια. Στους τοίχους παραθυράκια. Πιο πάνω, στην πλαγιά του βουνού, μικρά, ξύλινα σπιτάκια. Άνθρωποι, πολίτες οι πιο πολλοί, κάτοικοι της περιοχής, που διακρίνονταν απ' τις ενδυμασίες τους, πηγαίνονόρχονταν βιαστικά.

Μια νεαρή γυναίκα με άσπρο πανωφόρι και καστανά μαλλιά χυτά στους ώμους της ήρθε κοντά τους.

«Είστε για τον παθολόγο;», τους ρώτησε.

«Όχι, για το χειρουργείο...».

«Πηγαίνετε στην παράγκα στο βάθος και περιμένετε».

Μια τρομερή σκηνή ξετυλιγόταν μπροστά στο χειρουργείο. Ο Ηλίας ανατρίχιασε. Νόμισε πως βρισκόταν σε κάποιο κέντρο επίδεσης, στη γραμμή του μετώπου. Πληγωμένοι αντάρτες κείτονταν στο έδαφος περιμένοντας βοήθεια. Μεσόκοποι, νεαροί, αγόρια και κορίτσια, με λαβωματιές κι εγκαύματα. Πολλοί είχαν μεταφερθεί απ' τα πεδία των μαχών την τελευταία στιγμή και βρίσκονταν στα φορεία. Κραυγές γεμάτες πόνο ακούγονταν ολόγυρα. Θα 'λεγες πως βογκούσε το δάσος. Γιατροί και νοσοκόμοι γύριζαν ανάμεσα στους πληγωμένους, έριχναν μια ματιά στα τραύματά τους και καλούσαν αμέσως τους μεταφορείς, οι οποίοι έφταναν τρέχοντας, με την ψυχή στα δόντια, και μετέφεραν τους τραυματιές στα συνεργεία επίδεσης, που ήταν εγκαταστημένα στο ύπαιθρο, κάτω απ' τα πεύκα, ή στα χειρουργεία. Και πάλι δεν έμενε χρόνος να πάρουν μια ανάσα. Εκεί που άφηναν τον έναν, έπρεπε να παραλάβουν κάποιον άλλο, για να τον μεταφέρουν σε κάποια παράγκα.

Ένα ψηλό, γεροδεμένο παλικάρι, με το κεφάλι και τα χέρια στους επιδέσμους, περιφερόταν στο πλήθος των τραυματισμένων.

«Συναγωνιστές! Λύστε μου τα μάτια. Δεν ακούτε; Θέλω να δω! Θέλω να ξέρω αν έχω τα μάτια μου», φώναζε.

Δεν βρέθηκε κανείς για να κάνει αυτό που ζητούσε. Συνέχισε να φωνάζει.

«Τι γίνεται εδώ πέρα; Τόσες φωνές και να μην υπάρχει άνθρωπος;».

Σκόνταψε κι έπεσε πάνω σ' ένα τραυματία που περίμενε υπομονετικά για να του αλλάξουν τον επίδεσμο.

«Συναγωνιστή! Σε παρακαλώ, λύσε μου τις γάζες».

«Φύγε από 'δω!».

«Γιατί, μωρέ; Τόσο δύσκολο είναι;».

Πέρασε δίπλα. Ο Ηλίας έριξε τα μάτια πάνω του. Να 'ταν κι αυτός χωριανός του; Να 'ταν ο Άγγελος; Πότε αντρώθηκε τόσο, αναρωτήθηκε. Αυτό που άκουσε κατόπιν διέλυσε τις αμφιβολίες του.

«Μήπως είναι κανείς απ' τη Ζέρμα; Εεε, δεν είναι κανείς εδώ απ' τη Ζέρμα;», ξαναφώναξε.

Ο Λάμπρος κοίταξε τον πατέρα του μέσ' απ' τη ζάλη του πυρετού.

«Ποιος φωνάζει; ποιός είναι αυτός;».

«Ο Άγγελος της Σωτηρίας».

Εκείνη τη στιγμή φάνηκαν μερικά άτομα να 'ρχονται απ' την απέναντι μεριά. Ένας μελαχρινός, λεπτοκαμωμένος, με μαύρα μαλλιά ξεχώριζε ανάμεσά τους. Ερχόταν αναπηδώντας, στηριζόμενος στην πατερίτσα. Σηκώθηκε ψίθυρος.

«Ο συναγωνιστής διοικητής έρχεται».

Όλοι γύρω, γιατροί, νοσοκόμοι, βοηθητικό προσωπικό, έμειναν στητοί στις θέσεις τους.

Ο διοικητής ανέβηκε σ' ένα μικρό, χωμάτινο θόλο. Το κοντάρι με τη Γαλανόλευκη κατεβασμένη στη μέση, ορθωνόταν πάνω του. Στο κεντρικό μέρος του Σταυρού ήταν ραμμένο, από κόκκινο πανί, το κεφαλαίο δέλτα του ελληνικού αλφάβητου.

«Συναγωνιστές, κάντε ησυχία. Ο σύντροφος ταγματάρχης έχει να μας αναγγείλει ένα ευχάριστο γεγονός», είπε ο αξιωματικός στυλωμένος στο πλευρό του.

Οι φωνές και τα βογκητά σταμάτησαν. Ο διοικητής έκανε ένα βήμα μπροστά. Είχε το δεξί του πόδι κομμένο πάνω απ' το γόνατο, κι όπως μετακινήθηκε απότομα, ακούστηκε το τρί-

ξιμο της προτέζας. Έσφιξε τα δόντια. Το πρόσωπό του φλόγισε και τα μάτια του πετούσαν σπίθες.

«Συναγωνιστές! Παλικάρια του Δημοκρατικού Στρατού! Γνωρίζω καλά τον πόνο σας. Είναι φριχτός. Μα πρέπει να σταθείτε γενναίοι, να αντιμετωπίσετε παλικαρίσια κι αυτή τη σκληρή δοκιμασία. Η πίστη στον αγώνα, η αυταπάρνηση κι ο ηρωισμός σας αποτελούν εγγύηση για τη νίκη. Το ότι ο εχθρός σας έθεσε εκτός μάχης δεν σημαίνει ότι πάψατε πια να είστε μαχητές του λαϊκού μας στρατού. Αντίθετα, παραμένετε το διαλεχτό τμήμα του, γιατί με την αυτοθυσία και το αίμα σας φέρατε πιο κοντά τη μέρα της πολυπόθητης νίκης του λαού μας. Η αυτοθυσία σας αυτή λάμπει σαν φάρος πάνω απ' τα πεδία των μαχών κι εμπυχώνει τους μαχητές μας για μεγάλες και λαμπρότερες νίκες. Οι ειδήσεις που πήραμε μόλις πριν από λίγο λένε ότι οι επιθέσεις του εχθρού αποκρούστηκαν μ' επιτυχία σε όλα τα σημεία του μετώπου. Τα τμήματα της 102 Ταξιαρχίας μας συντρίψαν μεγάλη μονάδα του μοναρχοφασιστικού στρατού στους Αρχάγγελους και κατευθύνονται τώρα προς τα Γιάννενα».

Οι τραυματίες ανασηκώθηκαν απ' το έδαφος κι άκουγαν δακρυσμένοι. Ανάμεσά τους υπήρχαν και μαχητές της 102 Ταξιαρχίας. Η οπτασία του ηρωικού διοικητή τους πρόβαλε μπροστά τους μπαρουτοκαπνισμένη. Φωνές χαράς κι ενθουσιασμού διέκοψαν το λόγο του.

«Ζήτω ο Δημοκρατικός Στρατός!... Ζήτω ο Γιαννούλης!», βροντοφώναξε κάποιος.

«Ζήτω ο Γιαννούλης!... Ζήτω ο Γιαννούλης!», αναφώνησαν κατόπιν απ' όλες τις μεριές δεκάδες στόματα.

Αντιλαλούσαν γύρω τα βουνά.

Ο Ηλίας ένιωσε κάτι περίεργο, συγκλονιστικό, σαν δέος, κι ανατρίχιασε. Το βλέμμα του πέρασε βιαστικά πάνω απ' το πλήθος. Τι έγινε ο ανθρώπινος πόνος; Πού φώλιαζε αυτή η δύναμη που ξεπήδησε ορμητικά και προκάλεσε τόσο πάθος κι ενθουσιασμό;

Η νεαρή γυναίκα παρουσιάστηκε πάλι μπροστά του.

«Ελάτε, παρακαλώ...».

Μπήκαν σ' ένα μισόφωτο χώρο, όπου διακρίνονταν ένας πάγκος και λίγα καθίσματα. Στην άκρη καθόταν ένας γεροδεμένος, φαρδοπρόσωπος άντρας και σκούπιζε τον ιδρώτα απ' το πρόσωπο μ' άσπρη πετσέτα.

«Καθήστε».

Έτριψε τα κόκκινα πρησμένα του μάτια και γύρισε προς το Λάμπρο, χωρίς να σηκωθεί.

«Για να δούμε τι έχει το χέρι σου».

Στον πάγκο υπήρχε μια συσκευή φωτισμού. Ο γιατρός πίεσε το διακόπτη κι ο χώρος φωτίστηκε δυνατά. Το παιδί λαχτάρισε.

«Πρώτη φορά βλέπεις τέτοιο φως;», ρώτησε ο γιατρός.

Ο Λάμπρος κοίταξε γύρω του σαστισμένος.

«Πού να το δει, συναγωνιστή, εδώ που ζούμε;», εξήγησε ο Ηλίας.

Κάτω απ' το ηλεκτρικό φως η αίθουσα άστραφτε. Ολοκαίνουργη, επενδυμένη γύρω-γύρω με σανίδια από πεύκο, που μύριζαν ρετσίνι. Στο βάθος της αίθουσας υπήρχε μια πόρτα, πάνω απ' την οποία διακρινόταν η επιγραφή: «Απαγορεύεται η είσοδος». Ο γιατρός είχε λύσει τον επίδεσμο και παρατηρούσε το χέρι.

«Αργήσατε, Έρχεστε από μακριά;».

Απ' το μυαλό του Ηλία πέρασε και πάλι η σκέψη ότι η ζωή του παιδιού του κινδύνευε. Το πρόσωπό του σκοτεινίασε, χαράχτηκε απ' τον ψυχικό του πόνο.

Η πόρτα στο βάθος της αίθουσας άνοιξε αργά και φάνηκε ένας ηλικιωμένος άντρας, ψηλός, αδύνατος, με γκρίζα μαλλιά στους κροτάφους. Φορούσε ματογυάλια με ασημένιο σκελετό και άσπρη, καθαρή ποδιά. Ο γιατρός σηκώθηκε απ' τη θέση του και ρώτησε το νεοεισελθόντα:

«Σύντροφε, μπορείτε να ρίξετε μια ματιά;».

Η παρουσία του παιδιού διατάραξε την ηρεμία του.

«Πάλι παιδί; Πάλι τραυματισμένο παιδί;».

Πλησίασε συνοφρυωμένος κι έσκυψε πάνω απ' το Λάμπρο

πιάνοντας τα γυαλιά του, που είχαν γλιστρήσει απ' τη θέση τους. Τον εξέτασε προσεκτικά. Το οίδημα απ' το τραύμα του χεριού είχε επεκταθεί στην ωμοπλάτη κι απ' την πληγή έτρεχε μια ωχρομέλανη ουσία.

«Προχωρημένο στάδιο μόλυνσεως».

Κοιτάχτηκαν με περίσκεψη κι αμέσως μετά, χωρίς να πούνε τίποτα άλλο, οι δυο γιατροί πήραν μαζί τους το παιδί και πέρασαν στη διπλανή αίθουσα. Ο Ηλίας αισθάνθηκε αιφνίδιο φόβο. Παρέμεινε στη θέση του ακίνητος κοιτάζοντας το γιο του, που πήγαινε διστακτικά ανάμεσα στους γιατρούς. Η νοσοκόμα τού είπε ευγενικά:

«Περάστε έξω, παρακαλώ».

Το σκοτάδι έπεφτε κρύο και πυκνό. Ο χώρος μπροστά στο χειρουργείο άδειαζε σιγά-σιγά. Ο Ηλίας κάθησε απέναντι απ' την είσοδο, με τα χέρια στηριγμένα στα γόνατα και το κορμί του γερμένο προς τα μπρος. Η πονεμένη μορφή του γιου του ερχόταν στη σκέψη του συνεχώς. Ο ανθρώπινος πόνος απλωνόταν στον αέρα. Η αγωνία του μεγάλωνε καθώς η ώρα περνούσε. Κάθε φορά που άκουγε κάποια κραυγή, και την πιο μακρινή ακόμα, να φτάνει πίσω απ' τους κορμούς των δέντρων, ταραζόταν ολόκληρος. Κάλυψε το πρόσωπό του με τα χέρια.

Η νοσοκόμα παρουσιάστηκε πάλι μπροστά του. Το φεγγάρι έπεφτε στις πλάτες της και το πρόσωπό της διακρινόταν αμυδρά.

«Συναγωνιστή, σας ζητάει ο γιατρός».

Ακούγοντας τη γνώριμη φωνή, πετάχτηκε πάνω.

«Έπαθε τίποτα το παιδί;».

Η νοσοκόμα συναισθάνθηκε το λάθος της και βιάστηκε να τον καθησυχάσει.

«Μην ανησυχείτε. Δεν τρέχει τίποτα, ο γιατρός θέλει να σας μιλήσει».

Ο γιατρός γυρόφερνε στην αίθουσα με την άσπρη πετσέτα στο χέρι, σκουπίζοντας τον ιδρώτα γύρω απ' το λαιμό του. Το πρόσωπό του ήταν ροδοκόκκινο, σα να στεκόταν κάτω απ' τον καλοκαιριάτικο ήλιο.

«Ο γιος σας πρέπει να παραμείνει στο νοσοκομείο για ένα διάστημα. Το λέω αυτό όχι τόσο γιατί η κατάστασή του είναι σοβαρή, αλλά επειδή επιβάλλεται η ιατρική παρακολούθηση. Υπάρχει κι ένας άλλος σοβαρός λόγος που πρέπει να λάβετε υπόψη σας όσο βρίσκεστε εδώ. Η παραμονή του γιου σας σ' ένα άγνωστο περιβάλλον σαν ετούτο, όπου παρατηρούνται ασυνήθιστες σκηνές για ένα παιδί, μπορεί να του δημιουργήσει προβλήματα».

Ο Ηλίας άκουγε προσεκτικά με τα μάτια καρφωμένα στο καταϊδρωμένο πρόσωπο του γιατρού. Ήταν προετοιμασμένος για κάθε ενδεχόμενο. Και προπάντων να μην εγκαταλείψει το παιδί του στην κατάσταση που ήταν.

«Θα μείνω κοντά του, αν επιτρέπεται».

«Αυτό θα το κανονίσετε με τη διοίκηση του νοσοκομείου. Νομίζω πως θα 'ταν μια καλή λύση».

Η πόρτα του χειρουργείου άνοιξε διάπλατα και φάνηκε η νοσοκόμα να σέρνει ένα κινητό κρεβάτι με τα ψηλά πόδια. Ο Ηλίας πλησίασε το γιο του διστακτικά. Καθώς τον είδε ξαπλωμένο στ' άσπρο σεντόνι με το χέρι τυλιγμένο στις γάζες και το φαρδύ επίδεσμο στο κεφάλι, του φάνηκε αδύνατος και χλομός, τόσο χλομός, που του προκάλεσε έντονη ανησυχία.

Η πρώτη μέρα κύλησε αργά, με κυρίαρχο το συναίσθημα του φόβου και της αγωνίας. Ο Ηλίας βρισκόταν συνέχεια πλάι στο γιο του. Παρακολουθούσε κάθε μορφασμό, κάθε έκφραση που εκδηλωνόταν στο πρόσωπό του. Γιατροί, νοσοκόμες, άτομα από τις βοηθητικές υπηρεσίες έρχονταν κι έφευγαν κι αυτός εκεί, στην ίδια θέση, ακίνητος, συλλογισμένος. Απομακρυνόταν μόνο την ώρα που του περιποιούνταν τις πληγές. Μια μέρα μάλιστα η νοσοκόμα τού είπε:

«Δεν υπάρχει λόγος να βρίσκεστε συνέχεια δίπλα του».

Δεν είχε άδικο. Ύστερα από την πρώτη δύσκολη κι εφιαλτική νύχτα ο Λάμπρος άρχισε να συνέρχεται. Η φλόγα που έκαιγε στο πρόσωπό του είχε σβήσει. Υποχωρούσε σιγά-σιγά και η χλομάδα, που την είχε διαδεχτεί. Ο Ηλίας έ-

γειρε πίσω το κεφάλι ανασαίνοντας βαθιά. Έδειχνε σα να 'ταν εκεί μόνο με το σώμα του και η σκέψη του να τρέχει μακριά.

Η νοσοκόμα ήταν μόνη της κι έπρεπε να περιποιηθεί πολλούς τραυματίες ακόμα. Έσκυψε να καταπιαστεί με τη δουλειά της. Άλλαξε τον επίδεσμο βιαστικά. Οι λεπτές ίνες του ιστού είχαν κολλήσει στην πληγή και η αφαίρεση της ταινίας δεν ήταν δυνατό να γίνει ανώδυνα. Ο Λάμπρος έβγαλε μια διαπεραστική κραυγή. Τα μάτια του γυάλισαν.

«Εσύ δεν δάκρυσες στην εγχείριση και κλαις τώρα;», του χαμογέλασε η νοσοκόμα χαϊδεύοντας τα μαλλιά του.

Συνέχισε τη δουλειά της σιωπηλή, χωρίς να σηκώσει μάτι. Η ψυχική της καλοσύνη είχε τη μεταδοτική ιδιότητα να εμπνέει εκτίμηση κι εμπιστοσύνη. Τη στιγμή που έβγαινε απ' την παράγκα, ο Ηλίας πλησίασε και της είπε:

«Μπορώ να σας απασχολήσω για λίγο.»

«Τι συμβαίνει;», παραξενεύτηκε.

«Εδώ, στο νοσοκομείο, είναι ένας ανεψιός μου βαριά τραυματισμένος και δεν ξέρω τι γίνεται...».

Δεν χρειάστηκε να πει τίποτ' άλλο για να καταλάβει τι ήθελε.

«Πώς λέγεται;»

Ο Ηλίας ανέφερε τ' όνομά του.

Κοντοστάθηκε σκεπτική, για να επιταχύνει το βήμα της αμέσως.

«Ελάτε μαζί μου.»

Προχώρησαν ανάμεσα απ' τους τραυματίες που κάθονταν στα ξύλινα καθίσματα πλάι στο δρόμο. Έφτασαν στο ιατρείο.

«Περιμένετε εδώ, πρέπει να 'χουμε την άδεια του γιατρού.»

Μετά από λίγο μπήκαν στη διπλανή παράγκα. Ένας στενόμακρος διάδρομος άρχιζε απ' την είσοδο και προχωρούσε βαθιά στο σκοτεινό χώρο. Δεξιά κι αριστερά ξύλινα κρεβάτια σε μικρή απόσταση το ένα απ' τ' άλλο. Έφτασαν στο βάθος της παράγκας αποφεύγοντας να βλέπουν τους πληγωμένους. Ο Ηλίας ένιωθε το φριχτό πόνο τους. Λυπημένος στάθηκε πάνω απ' τον ανεψιό του, τον Αντώνη, που ήταν σκε-

πασμένος με μια κουβέρτα. Δεν μπορούσε να πιστέψει πώς ήταν δυνατό οι ταλαιπωρίες κι ο πόνος να αλλάξουν τόσο πολύ το εύθυμο, χαρούμενο πρόσωπό του.

Ο Αντώνης άνοιξε ξαφνικά τα μάτια. Μέσα στη θολούρα της όρασής του ξεχώρισε τη γνωστή μορφή του θείου του κι αναταράχτηκε.

«Θείε, εσύ;».

«Εγώ, παιδί μου. Πώς είσαι;».

Έκανε να ανασηκωθεί, αλλά ο Ηλίας τον έπιασε απ' τους ώμους και τον παρακάλεσε να πλαγιάσει.

«Ξάπλωσε. Δεν κάμει να κουνηθείς».

Ο Αντώνης έπεσε στο κρεβάτι βογκώντας.

«Γιατί βρίσκεσαι εδώ;», ρώτησε τον Ηλία.

«Με φέρανε για δουλειά».

Δεν κατάλαβε πώς ήρθε στο μυαλό του η σκέψη αυτή. Τον έβγαλε απ' τη δύσκολη θέση. Αν του ανέφερε τον πραγματικό λόγο, μπορεί να στενοχωριόταν. Κι αυτό βέβαια θα 'ταν χειρότερο απ' το αθώο ψέμα.

«Εσύ πώς είσαι; Πώς αισθάνεσαι;», κόμπιασε η φωνή του.

«Είμαι τραυματισμένος βαριά. Μπορείς να συμπεράνεις μόνος σου πώς αισθάνομαι».

Του χαίδεψε το χέρι, που το κρατούσε στη χούφτα του.

«Κουράγιο. Το τραύμα σου δεν είναι τόσο σοβαρό όσο νομίζεις».

Στα μάτια του μαζεύονταν δάκρυα. Γύρισε το κεφάλι στα πλάγια.

«Αν άκουσες κάτι τέτοιο, μάθε πως δεν είναι αλήθεια», του είπε ο Αντώνης.

Η νοσοκόμα, που περιφερόταν στα διπλανά κρεβάτια, πλησίασε διακριτικά και διέκοψε την κουβέντα τους.

«Νομίζω πως μιλήσατε αρκετά».

Ο Ηλίας αποχαιρέτησε τον ανεψιό του κι έκανε ν' απομακρυνθεί, αλλά την ίδια στιγμή ο Αντώνης κατέβαλε μια υπεράνθρωπη προσπάθεια και στηρίχτηκε στους αγκώνες.

«Θείε, ξέχασα να ρωτήσω. Οι δικοί μου τι κάμουν;».

Ο Ηλίας γύρισε πίσω το κεφάλι. Μια βαθιά έγνοια διέκρινε στο χαραγμένο απ' τον πόνο πρόσωπο του ανεψιού του.
«Είναι καλά. Πολύ καλά...».

Ο τραυματισμένος έγειρε στο κρεβάτι.

Ο Ηλίας βγήκε έξω με το κεφάλι σκυφτό, γεμάτος τύψεις. Η νοσοκόμα τον κοίταξε με συμπόνια.

«Τι πάθατε; Είστε χλομός. Μήπως δεν αισθάνεστε καλά;».

«Είπα πράγματα που δεν έπρεπε».

«Νομίζω ότι κάνατε πολύ καλά. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει χωρίς ελπίδες...».

Την άλλη μέρα το πρωί φάλαγγα τραυματισμένων αποχωρούσε απ' το νοσοκομείο. Ο Ηλίας βγήκε ν' αποχαιρετήσει τον ανεψιό του. Η πρωινή υγρασία διαπερνούσε τα ρούχα του κι ένιωθε να κρυώνει. Στο δρόμο ήταν φορεία με ασθενείς, μεταγωγικά. Πλάι τους συνοδοί και τραυματιοφορείς έτοιμοι ν' αναχωρήσουν. Ο Ηλίας πέρασε βιαστικά μέσ' απ' τη φάλαγγα, κοιτάζοντας να δει τον ανεψιό του. Τον διέκρινε πίσω απ' τους τραυματιοφορείς, στην κεφαλή της φάλαγγας.

«Συναγωνιστές, μπορώ να δω τον τραυματία;».

Παραμέρισαν χωρίς ν' απαντήσουν. Ο Αντώνης κοιτούσε πάνω του το φόντο τ' ουρανού, που άλλαζε χρώματα. Τη μια έδειχνε καταγάλανος, την άλλη σκούρος σαν μολύβι. Αντιλήφτηκε την παρουσία του θείου του και ψιθύρισε.

«Θείε, μπορεί να μην ξανανταμώσουμε».

«Μη λες χαζομάρες», τον μάλωσε, «σήμερα φαίνεσαι πολύ καλύτερα».

«Δεν είναι αλήθεια. Ξέρω καλά τι λέω».

Ο Ηλίας απέφυγε το βλέμμα του. Άκουσε όμως ένα βαρύ αναστεναγμό να βγαίνει απ' τα στήθια του.

«Θείε, άκου καλά. Θέλω να σου πω κάτι. Όταν γυρίσεις στο χωριό, να μην πεις στους γονείς μου πως με συνάντησες εδώ».

«Γιατί, παιδί μου;».

«Αν πάθω κάτι, καταλαβαίνεις τι εννοώ, θέλω να το μάθουν μετά τη νίκη μας. Θα το υποφέρουν πιο εύκολα».

«Μη φοβάσαι. Θα γίνεις καλά...».

Το προσωπικό του νοσοκομείου γύριζε να καταπιαστεί με τα καθημερινά του καθήκοντα. Δυο άντρες πέρασαν κατάκοποι δίπλα απ' τον Ηλία.

«Καταραμένο νοσοκομείο! Όλο αδειάζεις κι όλο γεμάτο μένεις!», είπε ο γεροντότερος.

Σταμάτησε μερικά βήματα πιο πέρα. Στηρίχτηκε στο πεύκο ανασαίνοντας με δυσκολία. Ο σύντροφός του τον κοίταξε με συμπόνια.

«Τι έχεις;».

Τα γόνατά του λύθηκαν, έπεσε κάτω λιπόθυμος, με τα μάτια ακίνητα, καρφωμένα στο κενό.

«Βοήθεια! Βοήθεια!», φώναξε τρομαγμένος ο σύντροφός του.

Ο Ηλίας έτρεξε κοντά τους. Βοήθησε να σηκώσουν τον άρρωστο και να τον μεταφέρουν στο ιατρείο, όπου διαπιστώθηκε η κατάπτωση του οργανισμού του λόγω υπερκόπωσης.

Οι υπεύθυνοι ανησύχησαν. Εξέτασαν τις συνθήκες εργασίας του προσωπικού, οι οποίες δεν τους ήταν και τόσο άγνωστες. Το προσωπικό εργαζόταν δεκαπέντε κι είκοσι ώρες την ημέρα χωρίς ουσιαστική ανάπαυση. Αν συνέχιζε να εργάζεται με τον ίδιο εντατικό ρυθμό, αργά η γρήγορα θα εκδηλώνονταν κι άλλα παρόμοια περιστατικά. Αυτό θα δυσχέραινε ακόμα περισσότερο τη λειτουργία του νοσοκομείου. Ο διοικητής πέρασε αιφνιδιαστικά απ' τα συνεργεία. Για τον ίδιο λόγο επισκέφτηκε τους χώρους του αναρρωτηρίου. Πρόσεξε ότι αρκετοί ασθενείς σηκώνονταν και περιφέρονταν εδώ κι εκεί με αρκετή άνεση, χωρίς να φαίνεται πως υποφέρουν. Έδωσε εντολή να μαζευτούν στο χώρο των συγκεντρώσεων.

Έφτασαν πάνω από πενήντα τραυματίες. Οι πληγές τους ήταν ακόμα ανοιχτές και πυορροούσαν. Ο διοικητής στεκόταν αντίκρυ τους συλλογισμένος.

«Συναγωνιστές. Σας καλέσαμε εδώ για να σας αναγγείλουμε ένα δυσάρεστο γεγονός. Εδώ και μερικές ώρες λιποθύμησε, πάνω στο πόστο της δουλειάς του, ένας συναγωνιστής μας. Το ατυχές αυτό συμβάν μάς άνοιξε τα μάτια, για να δούμε και να καταλάβουμε ότι το προσωπικό του νοσοκομείου μας εργάζεται σκληρά, για να εξυπηρετήσει τους τραυματίες μας. Πιστεύω άλλωστε ότι δεν υπάρχει συναγωνιστής που να έχει κάποιο παράπονο».

Δεν αποκρίθηκε κανείς. Ο διοικητής χαμήλωσε τον τόνο της φωνής του.

«Οι συναγωνιστές μας αυτοί είναι κάποιας ηλικίας. Ωστόσο αντιμετωπίζουν ανάγκες, για τις οποίες απαιτείται τριπλάσιος αριθμός προσωπικού. Αυτό δεν μπορεί να συνεχιστεί. Είναι κι αυτοί άνθρωποι και η αντοχή τους έχει κάποιο όριο. Πρέπει ν' αναλάβουμε κάποιες υποχρεώσεις, για να μειώσουμε τις ώρες απασχόλησης, βελτιώνοντας συνάμα και τις συνθήκες εργασίας τους».

Αλήθεια, ήταν τόσο μακριά απ' την πραγματικότητα κι έλεγε όλα αυτά;

«Τι δουλειά μπορούμε να κάνουμε εμείς;», ρώτησε κάποιος.

«Θα δούμε, συναγωνιστή. Υπάρχουν δουλειές που δεν απαιτούν κόπο. Εξάλλου ο χρόνος της απασχόλησής σας θα 'ναι ασήμαντος», εξήγησε με έκδηλη την αίσθηση της ευθύνης και της μεταμέλειας για την απόφαση αυτή.

«Θα κάνουμε οποιαδήποτε δουλειά μάς αναθέσετε. Αρκεί να μπορούμε!».

«Γιατί να μη μπορέσουμε;», του αντιγύρισε ο διπλανός του. «Άλλοι σαν εμάς πολεμούν στην πρώτη γραμμή».

Τα μάτια του διοικητή άστραψαν.

«Πιστεύω ότι με τη βοήθεια όλων σας θα αντιμετωπίσουμε κι αυτό το πρόβλημα, όπως και τόσα άλλα», είπε συγκινημένος.

Ο Ηλίας ήταν για μια ακόμα φορά μάρτυρας ενός ενθουσιασμού ισχυρότερου απ' την ανθρώπινη δύναμη. Δεν γνώ-

ριζε από πού πήγαζε και πού οδηγούσε, αλλά ένιωθε να τον παρασέρνει σαν δροσερό κύμα και να τον φέρνει κοντά τους, πρόθυμο να κάνει ό,τι του πούνε. Αυτό δεν ήταν μια περιστασιακή, αυθόρμητη απόφαση, ήταν το αποτέλεσμα της ευεργετικής επίδρασης που προέκυψε από μια σειρά γεγονότων και μετέβαλε την ψυχική του υπόσταση. Πλησίασε το διευθυντή πρόσχαρος. Βρισκόταν για δεύτερη μέρα στο νοσοκομείο.

«Θα βοηθήσω κι εγώ όσο θα βρίσκομαι εδώ».

Ο διοικητής τον περιέβαλε με το βλέμμα του σκεπτικός. Η δυνατότητα ν' απασχολήσει ένα γερό άντρα τού προκάλεσε χαρά.

«Θα περιμένετε να δω πού έχουμε τις μεγαλύτερες ανάγκες...».

Ολόκληρη βδομάδα εργάστηκε ο Ηλίας στο συνεργείο των υλοτόμων. Η δουλειά ήταν βέβαια βαριά. Απ' το πρωί ως το βασίλεμα, οι άντρες έκοβαν πεύκα, οξιές. Δούλευαν πριόνι, έβγαζαν σανίδια και δοκάρια. Μετά απ' τη δουλειά τα μετέφεραν στο χώρο του νοσοκομείου, όπου γινόταν μια καινούργια παράγκα. Περνούσαν δίπλα απ' το πλυσταριό, που βρισκόταν στη ρεμάτια, καμιά πεντακοσαριά μέτρα έξω απ' το νοσοκομείο.

Ο Ηλίας πλησίαζε αργά με το δοκάρι στον ώμο. Οι πλύστρες είχαν στήσει τα καζάνια γεμάτα νερό κι έβαζαν φωτιά. Έφτανε να δεις τις στοίβες με τις κουβέρτες και τις στρατιωτικές ενδυμασίες που ορθώνονταν γύρω τους, για να καταλάβεις τι δουλειά τις περίμενε. Ο Ηλίας στήριξε το καδρόνι στο πεύκο, για να πάρει μια ανάσα. Οι γυναίκες εργάζονταν κιόλας εντατικά. Μερικές τις έβλεπε για πρώτη φορά. Μια ισχνή, με γκρίζα μαλλιά, τράβηξε την προσοχή του. Έπλενε μοιρολογώντας, σκυμμένη συνέχεια πάνω απ' τη σκάφη. Μια άλλη, νεαρή κοπέλα, ξέβγαζε τους επιδέσμους και τους κρεμούσε στα σχοινιά ανάμεσα στα δέντρα. Στις λευκές ταινίες διακρίνονταν στίγματα από αίμα. Η φωνή της πλύστρας α-

νεβοκατέβαινε σπαρακτικά μες στο βουητό του χείμαρρου:

«Ψες ήρθες μες στον ύπνο μου, στο Μπάλιο μας καβάλα
κι έμοιαζες, γιε μου, με γαμπρό σε χάρη κι ομορφάδα.
Και σήμερα τη χαραυγή πέρασες αμπροστά μου,
πνιγμένος μες στα αίματα, με συντροφιά το Χάρο».

Στην αρχή πέρασε απ' το νου του πως θα 'ταν καμιά μοιρολογίστρα, η οποία είχε παρασυρθεί από κάποια ανάμνηση κι ήθελε να προκαλέσει την ευσπλαχνία της συντροφιάς της. Σαν αντιλήφτηκε το νόημα του θρήνου, ένωσε απρόσμενη λύπη. Η νεαρή γυναίκα επέστρεψε με σφιγμένα χείλη.

«Τι έγινε και μοιρολογάει;», τη ρώτησε ο Ηλίας.

«Έφεραν το γιο της βαριά τραυματισμένο».

Κοίταξε τη δυστυχισμένη μάνα. Του φάνηκε για μια στιγμή πως έβλεπε την αδερφή του. Αναστέναξε βαθιά.

«Όπου κι αν πας, μοιρολόγια θ' ακούσεις».

Η γυναίκα έμεινε ακίνητη, συγκεντρώνοντας πάνω του την προσοχή της. Ένωσε να την εμπνέει με θάρρος κι εμπιστοσύνη. Τ' άνοιξε την καρδιά της.

«Αχ, να μπορούσα να 'φευγα από 'δω», είπε σιγά.

Η εκμυστήρευση της γυναίκας δεν τον ξάφνιασε καθόλου, γιατί το πρόβλημα δεν απασχολούσε μόνο εκείνη, αλλά και τους υπόλοιπους πολίτες που εργάζονταν εκεί κι ανυπομονούσαν να επιστρέψουν στα σπίτια τους.

«Από πού είσαι;», τη ρώτησε.

«Απ' το Πληκάτι».

Στα μέρη του χωριού της κατασκευάζονταν αμυντικά έργα, στα οποία απασχολούνταν άντρες και γυναίκες απ' όλη την περιοχή. Δούλευαν σκληρά, αδιάκοπα, μέρα και νύχτα, κάτω απ' τους βομβαρδισμούς της αεροπορίας και του πυροβολικού του στρατού. Είχε περάσει από εκεί πολλές φορές μεταφέροντας τραυματίες και πυρομαχικά.

«Κάτσε εδώ που 'σαι. Αν γυρίσεις στο χωριό σου, θα σε

πάρουν να σκάβεις χαρακώματα και να φτιάχνεις πολυβολεία», τη συμβούλεψε σα να 'ταν παιδί του.

Τον άκουγε προσεκτικά. Το πρόσωπό της γέμισε θλίψη.

«Λείπω πολύ καιρό απ' το σπίτι και πεθύμησα να δω τους δικούς μου», είπε νοσταλγικά.

Ο Ηλίας απομακρύνθηκε. Μια σφοδρή ανυπομονησία ξύπνησε μέσα του. Ο γιος του δεν διέτρεχε πια κανένα κίνδυνο. Θα μπορούσε να τον πάρει και να γυρίσει στο σπίτι του. Σπάραξε η καρδιά του στη σκέψη αυτή. ποιόν να 'βρισκε εκεί; Τα παιδιά του κρύβονταν στα ρέματα. Τι να γίνονταν τώρα; Μήπως πήραν τη μητέρα τους για δουλειά στα χαρακώματα κι έμειναν απροστάτευτα; Κι ο μεγάλος του γιος πού να βρισκόταν; Κακόμοιρο παιδί, τι σου 'μελλε να τραβήξεις! Περπάτησες με τα μικρά σου βήματα όλα τα κακοτόπια, μάτωσαν τα πόδια σου απ' τις κοφτερές πέτρες, ποιός ξέρει τι τραβάς πάλι; Για το νοικοκυριό και το βιο του δεν σκέφτηκε ούτε στιγμή. Πώς να σκεφτόταν, όταν έβλεπε να χάνονται άνθρωποι και δεν γνώριζε τι γίνονταν τα παιδιά του;

Πήγαινε δίπλα στο ρέμα βυθισμένος στις σκέψεις του. Το στενόμακρο λιβάδι ξεδιπλωνόταν λουλουδιασμένο στον ανήφορο κι έφτανε μέχρι το δάσος. Στον ίσκιο, μπροστά απ' τα μεγάλα δέντρα, είδε το διοικητή να πηγαινοέρχεται ανήσυχος.

Η αεροπορία του Εθνικού Στρατού πραγματοποιούσε συχνές πτήσεις κι ανίχνευε την περιοχή, για να εντοπίσει τη θέση του νοσοκομείου. Οι υπεύθυνοι είχαν πάρει αυστηρά μέτρα για την προφύλαξή του. Γι' αυτό και το μαγειρείο, ο φούρνος και το πλυσταριό ήταν εγκαταστημένα μακριά απ' το χώρο του νοσοκομείου και δούλευαν συνήθως τις νυχτερινές ώρες. Η παραβίαση του χρόνου λειτουργίας του πλυσταριού μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο το νοσοκομείο.

«Τι γίνεται εκεί κάτω;», τον ρώτησε νευρικά ο διοικητής καθώς πλησίαζε.

Ο Ηλίας γύρισε πίσω το κεφάλι. Μαύρο σύννεφο καπνού έβγαινε μέσ' απ' τη ρεματιά κι απλωνόταν ολόγυρα.

«Οι πλύστρες άναψαν φωτιά, για να πλύνουν», απάντησε.
«Να τη σβήσουν άμέσως», φώναξε. «Και κάτι ακόμα. Να πεις στην ομαδάρχισσα να 'ρθει άμέσως εδώ».

Περίμενε στη θέση του.

Ύστερα από λίγη ώρα ο Ηλίας τον ξανάδε να κατεβαίνει στην παράγκα που δούλευαν οι εργάτες. Ήταν ανήσυχος, όλο νεύρα.

«Σας υπενθυμίζω για τελευταία φορά: Να τηρείτε αυστηρά τα μέτρα ασφαλείας!».

Οι εργάτες στράφηκαν προς το μέρος του κατάπληκτοι.

«Γιατί; Συνέβηκε τίποτα;», ρώτησαν.

«Θα τα πούμε το βράδυ στη συγκέντρωση».

Από κείνη τη στιγμή ο Ηλίας ένιωθε παντού την παρουσία του διοικητή. Η ατμόσφαιρα στο νοσοκομείο γινόταν βαριά. Το προσωπικό εργαζόταν κάτω από μια νευρική έξαψη, φορτισμένη με τα ανάμεικτα αισθήματα της φοβίας και του κινδύνου.

Εκείνο το βράδυ ο Ηλίας ένιωθε περισσότερο κουρασμένος. Του φαινόταν πως δεν θα μπορούσε να συνεχίσει τη δουλειά στο συνεργείο των υλοτόμων. Το ανέφερε στον υπεύθυνό του.

«Δεν ξέρω τι έχω, αλλά νιώθω άσχημα».

«Αν ήμουν στη θέση σου, θα ζητούσα να κάνω κάποια άλλη δουλειά», του απάντησε.

Δεν χρειάστηκε να προβεί στην ενέργεια αυτή. Μετά από τόσες μέρες θεραπείας και περιποίησης ο Λάμπρος αισθανόταν εντελώς καλά. Το χλομό, αδύνατο πρόσωπό του είχε γεμίσει κι έπαιρνε το φυσικό αχνορόδινο χρώμα του. Βλέποντας τον πατέρα του να πλησιάζει στην παράγκα, έτρεξε κοντά του με το εξιτήριο στο χέρι.

«Πατέρα, έγινα καλά, μπορούμε να φύγουμε».

Διάβασε το χαρτί παρατηρώντας συνάμα τον ολοκάθαρο επίδεσμο στο χέρι του γιου του, που σήμαινε ότι η αλλαγή έγινε πολύ πρόσφατα κι ότι η πληγή του δεν θα 'χε επουλωθεί ακόμα.

«Ησύχασε. Θα φύγουμε πρωί-πρωί, πριν χαράξει».

Τι περίεργο πράγμα! Η νύχτα κύλησε αργά κι η αυγή χάραξε απότομα και τους βρήκε να 'ναι ακόμα στο νοσοκομείο, σκεφτόταν ο Λάμπρος περνώντας ανάμεσα απ' τις παράγκες. Η συγκέντρωση που είχε αναγγείλει ο διοικητής δεν είχε πραγματοποιηθεί. Θα είχε συμβεί, όμως, κάτι άλλο, που διατάραξε τις ανθρώπινες σχέσεις. Οι εργάτες έπαιρναν το συσσίτιο και πήγαιναν στις δουλειές τους χωρίς ν' ανταλλάξουν κουβέντα. Το ίδιο και οι πλύστρες, απομακρύνονταν γρήγορα με το αίσθημα της ενοχής χαραγμένο στα θλιμμένα πρόσωπά τους. Ήταν τόσο χτυπητή η αλλαγή αυτή, που έπεσε αμέσως στην αντίληψή του. Κοίταξε τον πατέρα του παραξενεμένος.

«Πατέρα, γιατί είναι τόσο στενοχωρημένοι;».

«Δεν ξέρω».

Τον έπιασε απ' το χέρι κι επιτάχυνε το βήμα του.

«Περπάτα γρήγορα, γιατί αργήσαμε».

Ο υπεύθυνος των υλοτόμων τούς έφτασε αγκομαχώντας.

«Ξέχασες να πάρεις τη βεβαίωση».

Ο Ηλίας έριξε μια ματιά στο χαρτί, όπου αναγράφονταν οι μέρες εργασίας στο συνεργείο των υλοτόμων.

«Τι να την κάνω;».

«Αν σου φαίνεται βαριά, μπορείς να τη σκίσεις».

Ο υπεύθυνος αδημονούσε. Κοίταξε γύρω του. Μετά προσήλωσε το βλέμμα πάνω του. Το πρόσωπό του άλλαξε όψη.

«Είσαι τυχερός που φεύγεις».

«Τι θέλεις να πεις;», ρώτησε έκπληκτος ο Ηλίας.

«Δεν έπεσε τίποτα στην αντίληψή σου; Δεν σ' ενόχλησε κανείς; Υποψιάζονται ότι εισχώρησε στο νοσοκομείο πράκτορας του εχθρού και προσπαθεί να δώσει στόχο στην αεροπορία».

Ο Ηλίας ζάρωσε τα φρύδια του.

«Με τόσα μέτρα ασφαλείας; Απίστευτο πράγμα».

«Θα δούμε. Να πάτε με το καλό».

Έφτασαν στον αυχένα. Οι κορυφές πρόβαλαν περήφανες

μες στον πράσινο κυματισμό και το γλυκό αφύπνισμα της πλάσης. Το λαγωνικό του Άδη έβγαινε στο κυνήγι, οσφραίνονταν τον ουρανό πάνω απ' την Αρένα. Έτριζε το δάσος απ' το βουητό της υλακής του. Ο Λάμπρος τρόμαξε. Του φάνηκε σα να σκοτείνιαζε ο ήλιος.

«Ο «Γαλατάς»!».

«Μη φοβάσαι, είναι μακριά. Δεν μας βλέπει εδώ που 'μαστε», είπε ο πατέρας του.

Δεν έμαθαν τα παρεπόμενα. Μετά από μερικές μέρες άκουσαν ότι οι ασθενείς μεταφέρθηκαν σε ασφαλέστερο μέρος και το υπηρεσιακό προσωπικό επέστρεψε στα χωριά του, για να γνωρίσει από κοντά τη δίνη του πολέμου.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τρεις ολόκληρες εβδομάδες έλειπαν απ' το χωριό. Στο διάστημα αυτό είχαν συμβεί πολλά απρόοπτα. Ο Εθνικός Στρατός είχε καταλάβει την περιοχή του Επταχωρίου κι εξαπέλυε επιθέσεις στον Αϊ-Λια της Φούρκας. Πάνω απ' τον Τάλιαρο το πυροβολικό του χτυπούσε αδιάκοπα τα μέρη της Ζέρμας. Σε κάθε σημείο φαίνονταν τα ίχνη του βομβαρδισμού: σκαμμένη γη, σπασμένα δέντρα, θρυμματισμένοι βράχοι. Εδώ κι εκεί γκρεμισμένες καλύβες, καμένα μαντριά. Το χωριό δεν φαινόταν ακόμα. Σίγουρα θα 'γινε πάλι στόχος της αεροπορίας. Μόνο να μην είχε θύματα, σκεφτόταν ο Ηλίας καθώς κατηφόριζαν τη ρεματιά.

Η ρεματιά του Μεγαλάκκου χάραζε βαθιά τον τόπο τους κι έμοιαζε σαν μια κούφια, τεράστια βαλανιδιά σωριασμένη στην πλαγιά του βουνού, με τα φιδογυριστά παρακλάδια της δεξιά κι αριστερά. Τα νερά, που κυλούσαν ορμητικά αιώνες και χιλιετηρίδες, είχαν διαβρώσει τα πετρώματα και σχημάτιζαν χαράδρες, κουφώματα και σπηλιές. Σ' αυτά τα φυσικά τεχνουργήματα κατέφυγαν οι κάτοικοι του χωριού, για να προφυλαχτούν απ' τους βομβαρδισμούς. Μες στη συντέλεια του κόσμου η παραμονή τους σ' αυτά δημιουργούσε την αίσθηση της ασφάλειας. Αυτό όμως ήταν αυταπάτη. Η συγκατοίκηση με τα πλάσματα της φύσης δημιουργούσε καινούργιους κινδύνους και που δεν άργησαν να το συνειδητοποιήσουν.

Ο Ηλίας σταμάτησε στην άκρη του όχθου. Ο ίσκιος του έπεσε πάνω στις γυναίκες των Χριστοφοραίων. Στέκονταν σκυφτές γύρω απ' τη Μαργαρίτα, η οποία διάβαζε συλλαβιστά κάποιο γράμμα. Η μάνα της, η Αγόρω, άκουγε κρε-

μασμένη απ' τα χείλη της. Δίπλα στο σάισμα κάθονταν τρεις κοπελίτσες κι έπαιζαν πεντάλιθο. Η Μαργαρίτα ήταν πάνω στο άνθος της νιότης της, χαριτωμένη κι όμορφη. Τα μαύρα, ξέπλεκα μαλλιά της έπεφταν κυματιστά μέχρι τη μέση. Σαν είδε τον Ηλία και το Λάμπρο να 'ρχονται, κοκκίνισε.

«Αχ, μωρ' μάνα, ούτε τα μαλλιά μου δεν μ' άφησες να πλέξω».

«Διάβασε, είπα, να μάθω τι κάμει το παιδί».

«Τι θα νομίσουν για μένα, που με βλέπουν έτσι;».

«Και ποιός σε βλέπει;», κοίταξε πίσω της η μάνα της.

Ο Ηλίας κατέβαινε στο ρέμα με το γιο του καβάλα στο μουλάρι. Η Αγόρω σηκώθηκε, δεν ήξερε πώς να εκφράσει τη χαρά της.

«Ελάτε να σας δούμε. Θα μάθατε τα νέα», είπε.

Έδειχνε να 'ναι τόσο ευτυχισμένη, που εντυπωσιάστηκαν.

Οι συννυφάδες της παραμέρισαν για να περάσει ο Ηλίας, λες και θα 'μπαινε στο σπίτι τους.

«Καλώς ήρθατε. Πώς είναι το παιδί;», ρώτησε για το Λάμπρο η Αγόρω.

«Δόξα τω Θεώ».

Εκείνη γύρισε προς το Λάμπρο.

«Σε πονάει ακόμα το χεράκι σου;».

«Λιγάκι, όταν το κουνάω».

«Θα περάσει, σιγά-σιγά. Άει, πήγαινε να δεις πώς παίζουν τα κορίτσια».

Ύστερα ρώτησε περίεργη:

«Πού βρίσκεται αυτό το νοσοκομείο;».

Ο Ηλίας απέφυγε να δώσει συγκεκριμένη απάντηση.

«Σάμπως ξέρω κι εγώ πώς λέγεται το μέρος εκείνο; Χρειάστηκε μια μέρα για να φτάσουμε».

«Τόσο μακριά είναι;».

«Ναι. Εσείς εδώ πώς είστε; Τι κάμετε;».

«Δεν βλέπεις; Πιάσαμε τα λακκώματα και δεν κοιτούμε να βγούμε», απάντησε. «Ρίχνουν αράδα. Προχτές βομβάρδισαν

πάλι το χωριό. Ευτυχώς που πήραμε τα μέτρα μας και δεν είχαμε θύματα».

Το πρόσωπο του Ηλία γέμισε ζαρωματιές.

«Ξέρετε πού βρίσκονται οι δικοί μου;».

«Κάτω στ' αμπέλια σας κρύβονται. Μην ανησυχείς. Είναι όλοι καλά».

Ο Ηλίας παρέμεινε για λίγο ακόμα κοιτάζοντας τη Μαργαρίτα.

«Από ποιόν είναι αυτό το γράμμα;».

«Απ' το Φώτη μας», πρόφερε τρυφερά τ' όνομα τ' αδερφού της.

«Τι γράφει;».

Η Μαργαρίτα άρχισε να ξαναδιαβάζει το γράμμα απ' την αρχή.

«Σεβαστοί γονείς κι αγαπημένα αδέρφια.

Σας φιλώ θερμά. Από υγεία είμαι καλά. Το ίδιο επιθυμώ και για σας. Η πόλη που βρισκόμαστε λέγεται Φιέρι. Είναι μεγάλη κι όμορφη. Έχει ψηλά σπίτια, μεγάλους δρόμους και πολλά μαγαζιά. Πουλάνε ωραία πράγματα. Πουλάνε και ζαχαράτα. Στους δρόμους περνάνε κάρα και καμιά φορά κι αυτοκίνητα. Μένουμε πολλά παιδιά μαζί. Ζούμε αγαπημένα σαν αδέρφια. Περνούμε καλά. Δεν μας λείπει τίποτα. Τώρα για το καλοκαίρι, μας έδωσαν καινούργια ρούχα και πέδιλα. Είναι πολύ όμορφα. Αν με βλέπατε από καμιά μεριά, δεν θα με γνωρίζατε».

Η ήρεμη φωνή της κοπέλας άρχισε ξαφνικά να τρέμει και να διακόπτεται.

«Τι γράφει και σταματάς;», φοβήθηκε η μάνα της.

Δεν απάντησε, άφησε μερικές σειρές και συνέχισε:

«Πέρασαν τρεις μήνες από τότε που φύγαμε απ' την Ελλάδα. Αλλά εμένα μου φαίνεται πως πέρασαν ολόκληρα χρόνια. Δεν μπορώ να περιμένω πότε θα γυρίσουμε κι όλο σκέφτομαι για σάς».

«Αχ, καμάρι μου! Δεν μπορείς να κάνεις μοναχός σου!», αναστέναξε η Αγόρω.

Η Μαργαρίτα σήκωσε τα μάτια της νευριασμένη.

«Μάνα! Αν αρχίσεις πάλι να κλαις, θα σταματήσω!».

Η Αγόρω δεν ήξερε γράμματα για να διαβάσει το γράμμα του γιου της κι ήταν αναγκασμένη να υπακούσει αδιαμαρτύρητα.

«Δεν κλαίω. Πού μ' είδες να κλαίω;», σκούπισε τα δάκρυα με τις παλάμες, που ήταν πράσινες απ' το βοτάνισμα.

Η Μαργαρίτα έσκυψε πάλι στο γράμμα.

«Θα 'θελα να σας γράψω πολλά πράγματα ακόμα, αλλά δεν μπορώ, γιατί η σκέψη μου τρέχει κοντά σας. Δώστε τα δέοντα στον παππού και στη γιαγιά, στη θεία Μαρία, στη θεία Λένω, στα ξαδέρφια Νίκο, Παναγιώτη, Θοδώρα, Ρήνα και σ' όλους τους συγγενείς και χωριανούς που ρωτάνε για μένα. Αν κάποιος χωριανός σας ρωτήσει για τα παιδιά του, να του πείτε πως είναι καλά. Σας ξαναφιλώ και περιμένω γράμμα. Με αγάπη. Φώτης».

Οι συννυφάδες αλληλοκοιτάχτηκαν συγκινημένες.

«Μας θυμήθηκε όλους, το χρυσό μου», είπε η Λένω.

Η Αγόρω καθόταν σιωπηλή, βυθισμένη σε μαύρες σκέψεις.

«Αχ, θ' αρρωστήσει απ' τη στενοχώρια», αναστέναξε πάλι.

Ο Ηλίας σηκώθηκε να φύγει.

«Οι στενοχώριες των παιδιών περνάνε γρήγορα».

«Μακάρι να 'ναι όπως τα λες κι ας λιώσω απ' τον καημό μου», αποκρίθηκε.

«Μην το παίρνεις τόσο κατάκαρδα».

Το βλέμμα της σταμάτησε στο πρόσωπο του Λάμπρου.

«Έχεις δίκιο, γιατί δεν ξέρεις τι θα πει χωρισμός».

Ο Ηλίας έκανε πως δεν άκουσε, για να μη βρεθεί στη δυσάρεστη θέση ν' απαντήσει. Το γράμμα του γιου της του ξύπνησε το αίσθημα της ενοχής.

«Άκουσες τι γράφει;», είπε στο Λάμπρο μόλις απομακρύνθηκαν.

«Άκουσα».

«Θα 'ταν καλά να 'σουν κι εσύ εκεί. Δεν θα υπόφερες και θα μάθαινες και γράμματα».

«Ήθελα να πάω, αλλά δεν μ' άφησες».

«Έκαμα λάθος, δεν φανταζόμουν ότι τα πράγματα θα 'φταναν εδώ που 'φτασαν».

Κατηφόριζαν στο στενό μονοπάτι, πλάι στο γκρεμό. Το μουλάρι σκόνταφτε στις πέτρες και το σαμάρι έγερνε πότε προς τη μια και πότε προς την άλλη μεριά.

«Πρόσεχε να μην πέσεις».

Ο Λάμπρος κρατιόταν γερά απ' τα πιασίδια, κοιτάζοντας κάθε τόσο κάτω στο ρέμα με τους αποστρογγυλωμένους ογκόλιθους. Ήταν στη μέση του καλοκαιριού. Το νερό είχε λιγοστέψει κι έτρεχε σιγά γλείφοντας τις πέτρες, για να πέσει σε κάποια λακκούβα που άστραφτε σαν καθρέφτης. Μικρά παιδιά πρόβαλλαν εδώ κι εκεί, μέσ' απ' τις σπηλιές. Φώναζαν, τσίριζαν και πετροβολούσαν.

Ο Ηλίας με το γιο του στάθηκαν να δούνε τι συμβαίνει. Μια κοπελίτσα έτρεξε προς το μέρος τους σέρνοντας απ' το χέρι το νήπιο αδερφάκι της. Φορούσε παλιό, ξεθωριασμένο φουστάνι. Τα κόκκινα μαλλιά της κολλούσαν στο χλομό, αδύνατο πρόσωπό της. Ένας τσέρβας, που έφτανε μέχρι τη γης, κρεμόταν απ' το δεξιό της ώμο. Ο τόπος ήταν γεμάτος χαλίκια. Το νήπιο ερχόταν πίσω ξυπόλυτο ρίχνοντας τα πόδια του αδέξια. Ξαφνικά, έβγαλε μια τρομερή κραυγή κι έσκυψε κοιτάζοντας το πληγωμένο του πόδι.

Ο Ηλίας σταμάτησε συγκλονισμένος.

«Γιατί βιάζεσαι; Δεν βλέπεις το παιδί που χτύπησε; Πού πάτε;».

«Εδώ, για να 'ρθουμε κοντά σας».

Ο Ηλίας παραξενεύτηκε.

«Τι να κάμετε;».

«Να μείνουμε μαζί σας».

Κάποιος σοβαρός λόγος θα υπήρχε για να το κάμει αυτό, σκέφτηκε τώρα.

«Η μάνα σας πού είναι;».

«Πήγε αγγαρεία», την πήρε το παράπονο.

«Γυρίστε στην κρυψώνα σας. Μπορεί να 'ρθει η μάνα σας και θ' ανησυχήσει αν δεν σας βρει εκεί».

Τα ίχνη της ταραχής διακρίνονταν στο πρόσωπο της κοπέλας.

«Φοβάμαι να μείνουμε εδώ...».

«Ποιον φοβάσαι;».

Κοίταξε πίσω της ανατριχιάζοντας.

«Το λύκο που κρύβεται στο λάκκο».

Η παιδική φαντασία πλάθει φοβερές εικόνες, σκέφτηκε ο Ηλίας.

«Θα 'ταν κανένα σκυλί».

«Όχι. Είναι λύκος», επέμεινε. «Τον είδα που περνούσε μπροστά απ' την κρυψώνα μας. Τον είδαν κι άλλα παιδιά. Κι όλα λένε πως είναι λύκος».

Τριάντα ολόκληρα χρόνια τριγυρνούσε σε κείνο τον τόπο. Γνώριζε τους ανθρώπους του, τα βουνά και τα καταφύγια των θεριών. Πάνω απ' όλα όμως γνώριζε τις συνήθειές τους.

«Τέτοιο καιρό δεν υπάρχουν λύκοι στα μέρη μας», της εξήγησε.

Συνέχισε να τον κοιτάζει με παράπονο. Ο Ηλίας αισθάνθηκε σα να 'ταν ένοχος.

«Αν φοβάσαι τόσο πολύ, έλα μαζί μας. Μένουμε εδώ πιο κάτω».

Σε κείνο το μέρος ο Μεγαλάκκος περνούσε μέσ' από βράχια σχηματίζοντας ένα στενό βάραθρο με σκαλωτή κοίτη στη βάση. Το νερό έπεφτε κελαρυστά απ' το 'να επίπεδο στ' άλλο, έφτανε στο μεγάλο καταρράκτη και χυνόταν μ' ορμή διαγράφοντας ένα λεπτό τόξο. Στ' απόκρημνα τοιχώματα της χαράδρας φώλιαζαν άγρια περιστέρια. Εξαφανίστηκαν με τον πρώτο βομβαρδισμό. Παράλληλα προς το βάραθρο αυτό διέσχιζε την περιοχή το ρέμα που κατέβαινε απ' το χωριό. Δυο μεγάλες πέτρες ορθώνονταν στην όχθη του. Ήταν σαν πυραμίδα με κομμένη κορυφή που άνοιξε στη μέση από κάποια φυσική δύναμη, δημιουργώντας στη βάση τους μια μισόφωτη σπηλιά.

Όλοι πίστευαν ότι η αεροπορία θα ξαναβομβάρδιζε το χωριό. Όσο πιο μακριά βρισκόταν κανείς τόσο καλύτερα. Οι Μανταίοι εγκατέλειψαν το πρώτο καταφύγιό τους και μεταφέρθηκαν στη σπηλιά, πιστεύοντας πως εξασφάλιζε μεγαλύτερη σιγουριά. Η γριά αρνήθηκε να τους ακολουθήσει, γιατί φοβόταν να κατοικήσει με τα πλάσματα της φύσης. Τα παιδιά τους έμειναν μόνα τους, χωρίς προστασία. Ο Νίκος είχε συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας του κι ο Λάμπρος έλειπε. Σαν μεγαλύτερος που ήταν, είχε αντικαταστήσει τη γριά. Τα ξαδέρφια του ήταν νήπια ακόμα, δεν μπορούσαν να καταλάβουν γιατί έπρεπε να μένουν σ' εκείνη την άχαρη, σκοτεινή τρύπα μέρα νύχτα. Βλέποντας το λαμπερό φως ν' αστράφτει μπροστά στην καμάρα, πετάγονταν όρθια κι έτρεχαν έξω. Αγανακτισμένος ο Νίκος τ' άρπαζε απ' τη ράχη, σα να 'ταν γατιά, και τα τραβούσε πίσω, χωρίς να λυπάται που τσίριζαν και χτυπιόνταν.

Οι μέρες κυλούσαν αργά. Τα πρόσωπά τους χλόμιαζαν και μαράζωναν, έπαιρναν σιγά-σιγά την όψη των μεγάλων. Το 'βλεπαν αυτό οι γονείς τους και ράγιζαν οι καρδιές τους, κάθε φορά που έρχονταν να τα δούνε. Δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα, όμως. Δουλεύαν στα χωράφια, βοσκούσαν το βιο, μετέφεραν πολεμοφόδια αλλά και τραυματίες. Δεν καταλάβαιναν πως περνούσε η μέρα κι έπεφτε το σκοτάδι. Οι δουλειές τους δεν τέλειωναν εδώ. Γύρω, στην περιοχή του χωριού τους, γίνονταν αμυντικά έργα. Για να πραγματοποιηθούν μέσα στον προβλεπόμενο χρόνο, χρειάζονταν χέρια πρόσθετα, που δεν υπήρχαν. Οι άνθρωποι μεταφέρονταν απ' το 'να πόστο δουλειάς στ' άλλο, χωρίς να πάρουν ανάσα. Πού να 'βρισκαν χρόνο για να φροντίσουν τα παιδιά τους;

Ο Αποστόλης είχε επιστρέψει από κάποια αποστολή. Καθώς ήταν κουρασμένος κι άυπνος, ξάπλωσε ανάμεσα στις πέτρες, αποκοιμήθηκε αμέσως κι άρχισε να ροχαλίζει. Τα μάγουλά του φούσκωναν κι άδειαζαν βγάζοντας ένα αστείο ξε-

φύσημα. Τα παιδιά ξεκαρδίζονταν απ' τα γέλια. Ο Νίκος ανάσανε μ' ανακούφιση. Είχε απαλλαγεί για λίγο απ' τα βαριά καθήκοντα. Μια καταπληκτική ιδέα γεννήθηκε στο μυαλό του: Να πάψει να είναι υπηρέτης τους, ν' ανέβει ακόμα πιο ψηλά, όπως κάνουν οι μεγάλοι.

«Παιδιά! Θέλετε να παίξουμε;», ρώτησε ξαφνικά.

Τ' αγόρια γύρισαν κοντά του. Είχε έρθει κι ο Πάντος απ' τη διπλανή σπηλιά.

«Να παίξουμε;», έκανε σα ν' άκουσε κάτι παράξενο. «Τι παιχνίδι να παίξουμε εδώ μέσα;».

Ο Νίκος στάθηκε περήφανος αντίκρυ τους.

«Μπείτε στη γραμμή και θα δείτε».

Ήταν τρία αγόρια μόνο. Δεν έφταναν για να πραγματοποιήσει το σχέδιό του. Έκανε νόημα στον Πάντο να φωνάξει τα ξαδέρφια του. Έφτασαν τρέχοντας κι έγιναν πέντε όλοι μαζί. Όσο ήταν μια αντάρτικη ομάδα. Μπήκαν στη γραμμή. Τα μάτια τους έλαμπαν από χαρά, δεν ξεκολλούσαν απ' το πρόσωπο του Νίκου. Ήταν περίεργοι να δουν τι παιχνίδι θα 'παιζαν. Ο Νίκος πέρασε από μπροστά τους με ύφος αξιωματικού που επιθεωρεί το τμήμα του. Η εμφάνιση των «στρατιωτών», τού έκανε κακή εντύπωση.

«Θα σας ρίξω στο κρατητήριο, αν σας ξαναδώ σ' αυτά τα χάλια!».

Ο Πάντος δεν μπορούσε να καταλάβει γιατί. Ήταν δώδεκα ετών, ξανθός, με στρογγυλό πρόσωπο και γαλανά, έξυπνα μάτια. Είχε δει χιλιάδες αντάρτες να περνούνε κάθε τόσο μπροστά απ' το σπίτι τους κακοντυμένοι, ξυπόλυτοι και νηστικοί. Έχοντας την εικόνα αυτή στο νου του, έριξε μια ματιά στα παιδιά. Δεν ήταν και σε καλύτερη κατάσταση.

«Να δικάσουμε τους αρχηγούς, που δεν φροντίζουν για το στρατό τους», είπε με πάθος.

Ο Νίκος έσμιξε άγρια τα φρύδια. Άρπαξε τον Πάντο απ' το γιακά και τον έστησε στο βράχο. Αυτός στεκόταν ολόρθος, με το κεφάλι ψηλά, κρατώντας μια μούρα στη γροθιά του, για την οποία δεν γνώριζε κανείς άλλος εκτός απ' το Νίκο.

«Είναι πράκτορας του εχθρού, ήρθε στις γραμμές μας για πληροφορίες».

Κάλεσε κοντά του το Μίμη. Κοντούλης, μια σπιθαμή άνθρωπος, με βαθιά ουλή στη μύτη. Έσκυψε και του ψιθύρισε κάτι. Η ανυπομονησία των παιδιών μεγάλωνε. Ο Μίμης στάθηκε προσοχή κρατώντας τη ματσούκα του παρά πόδα.

«Απόσπασμα: Επί σκοπού!», έπεσε το παράγγελμα.

Ο Μίμης σήκωσε τ' όπλο του και σημάδεψε τον Πάντο στο κεφάλι.

«Πυρ!», ούρλιαξε ο Νίκος.

Έπεσαν «ντουφεκιές». Η σπηλιά αντήχησε.

«Μπαμ! Μπαμ! Μπαμ!».

Ο Πάντος «κλονίστηκε». Έπεσε μπρούμυτα πιάνοντας το κεφάλι του. Ο χυμός της μούρας κύλησε στο πρόσωπό του, σχηματίζοντας μια κόκκινη κηλίδα. Τα νήπια ξέσπασαν σε τσιριχτά κλάματα. Ο Νίκος άναψε απ' το θυμό του.

«Τα ζωντόβολα! Θα μας χαλάσουν το παιχνίδι».

Ο Νίκος είχε εισχωρήσει βαθιά στον κόσμο της πραγματικότητας και συνέχισε να αναπαριστάνει τις πράξεις του.

«Δεν σταματάει ο πόλεμος επειδή σκοτώνονται άνθρωποι κι ακούγονται μοιρολόγια».

Ψυχρός, έκανε μερικά βήματα μπρος και στάθηκε πάνω απ' τον Πάντο.

«Τώρα που συντρίψαμε τον εχθρό, θα γιορτάσουμε τη νίκη μας», είπε θριαμβευτικά.

Έδωσε ένα σάλτο πάνω απ' τον Πάντο και βρέθηκε στην άλλη άκρη. Αυτό προκάλεσε νέο κύμα τρόμου κι ενθουσιασμού. Τ' αγόρια ακολούθησαν το παράδειγμά του φωνάζοντας και γελώντας, ενώ τα μωρά τσίριζαν σπαρακτικά.

«Πάψτε! Πάψτε κι ακούστε καλά: Όποιος καταφέρει να με πιάσει, θα 'ναι αρχηγός μας από 'δω και πέρα».

Ήταν λεπτός, ανάλαφρος, όλο σβελλάδα. Όταν περνούσε δίπλα τους τρέχοντας, ένιωθαν να σηκώνεται αέρας. Ρίχτηκαν πίσω του με πάθος. Η απόσταση μεγάλωνε γρήγορα. Σταμάτησαν λαχανιασμένοι.

«Δεν πρόκειται να τον φτάσουμε».

Ο Κώστας έξυνε το κεφάλι του, που ήταν κατατρυπημένο απ' τους λιθοβολισμούς, καταστρώνοντας το σχέδιο της επίθεσης.

«Πρέπει να κάνουμε κάτι άλλο».

«Τι;».

Τα μάτια του άστραψαν.

«Αυτό που κάνει ο στρατός. Να ρίξουμε με τα κανόνια μας».

Έσκυψε, γέμισε τις χούφτες του με πέτρες. Τον ακολούθησαν και τα υπόλοιπα παιδιά. Οι «οβίδες», τους έπεφταν βροχή πάνω στο Νίκο. Έτρεξε να κρυφτεί, μα δεν πρόλαβε. Η τρομερή κραυγή του αντήχησε στη ρεματιά.

Ο Αποστόλης ξύπνησε, άνοιξε τα μάτια του με δυσκολία.

«Ποιος κλαίει;».

Η Αθηνά επέστρεψε στη σπηλιά κλαίγοντας.

«Τρύπησαν το κεφάλι του Νίκου».

Ανασηκώθηκε νευριασμένος.

«Τα παλιόπαιδα. Θα τα τσακίσω στο ξύλο», είπε ανάμεσα στα χασμουρητά του.

Ένα χαρακτηριστικό σούρσιμο τράβηξε την προσοχή του. Πετάχτηκε πάνω με την αγκλίτσα στο χέρι. Ένα τεράστιο ερπετό πλησίαζε ύπουλα μέσ' απ' τις πέτρες. Βλέποντας την κίνηση, μαζεύτηκε κουλούρα κι άρχισε να σφυρίζει τεντώνοντας το κεφάλι με τα γλωσσίδια έξω. Ο Αποστόλης κατέβασε πάνω του το ραβδί. Πληγωμένο το φίδι χτυπιόταν στις πέτρες. Τα παιδιά κατατρομαγμένα φώναζαν:

«Σκότσω' το, σκότσω' το, θα μας φάει...».

Γύρισε προς το μέρος τους χλομός μ' ανορθωμένες τις τρίχες του.

«Μη φοβάστε. Δεν μπορεί να κάμει τίποτα πια».

Στην είσοδο τη σπηλιάς εμφανίστηκε ο Ηλίας αξύριστος κι ηλιοκαμένος. Τα παιδάκια έτρεξαν κοντά του. Η χαρά τους εκδηλώθηκε με παράπονα και παρακάλια.

«Θέλω να φύγουμε από 'δω, να πάμε σπίτι μας», είπε ο Γιαννάκης προσπαθώντας να γαντζωθεί στην αγκαλιά του.

«Να φύγουμε, θείε. Εδώ δεν είναι καλά».

«Δεν μπορούμε, παιδιά μου».

«Γιατί;».

«Γιατί μπορεί να πέσει κάνας όλμος και να τραυματιστείτε όπως ο Λάμπρος».

«Κι εδώ πέφτουν όλμοι...».

Προσπάθησε πάντως να τα καθησυχάσει.

«Εδώ δεν μπορούν να σας κάνουν κακό, γιατί υπάρχει η κρυψώνα και φυλάγεστε».

Η Μαριγούλα άκουγε το θείο της με το φόβο στα μάτια.

«Μπορούν, όμως, να μας φάνε τα φίδια».

Η διαίσθηση του κινδύνου, που είχε κυριέψει τα παιδιά, έσφιξε την καρδιά του.

Ένα βλήμα διέσχισε τον αέρα σφυρίζοντας μανιασμένα. Τα παιδιά ζάρωσαν στη σπηλιά. Το βλήμα έπεσε στη βουνοπλαγιά, δίπλα στο Μοναστήρι της Παναγίας. Δεν πρόλαβε να καταλαγιάσει η ρεματιά απ' τον αντίκαλο της έκρηξης κι ένα γουργουρητό έφτασε στ' αυτιά τους. Τα παιδιά έτρεμαν ολόκληρα, σκέπαζαν με τις παλάμες τους τ' αυτιά τους. Ο τόπος άρχισε να τραντάζεται απ' τις οβίδες που έσκαγαν τριγύρω. Πέτρες και χώματα έπεφταν στην είσοδο της σπηλιάς. Ο αέρας γέμισε καυτερή σκόνη, μύριζε μπαρούτι. Ο Ηλίας κοιτούσε πάνω με δέος. Αν περνούσε κανένα βλήμα απ' τ' άνοιγμα των βράχων, θα γίνονταν όλοι κομμάτια. Σαν έπαψαν οι εκρήξεις, είπε στον Αποστόλη:

«Πρέπει να φύγουμε από 'δω».

«Πού θα πάμε;».

Τα παιδιά στύλωσαν πάνω του τα μάτια. Περίμεναν ν' ακούσουν τι θα 'λεγε.

«Θα πάμε στο μύλο της θείας σας της Αφροδίτης», απάντησε συλλογισμένος.

Ο Γιαννάκης κατσούφιασε.

«Εγώ θέλω να πάμε σπίτι μας».

«Κι εγώ θέλω να πάμε σπίτι μας», επανέλαβε η Μαριγούλα.

Το καινούργιο καταφύγιό τους ήταν ένα μεγάλο κούφωμα, κάτω από ένα βράχο, που ακουμπούσε σε κάτι ογκόλιθους στην όχθη της ρεματιάς. Είχε σχήμα μακρόστενης στέγης, περιτοιχισμένης με πέτρες, με μια μεγάλη είσοδο μπροστά. Ανάμεσα στο βράχο και τους ογκόλιθους υπήρχε ένα μικρό άνοιγμα, απ' το οποίο φωτιζόταν ο χώρος. Κάτω απ' τους ογκόλιθους ήταν ένα μικρό κτίσμα. Αν δεν έβλεπες τον κάδο να ορθώνεται πάνω του, δεν θα 'λεγες ποτέ πως μπορούσε να είναι ο μύλος.

Στην πλαγιά, μπροστά απ' το μύλο, παράλληλες ξερολιθιές, μικρά διαδοχικά επίπεδα γεμάτα άνθη, λαχανικά κι οπωροφόρα. Πέτρινα σκαλιά ανέβαζαν απ' το 'να επίπεδο στ' άλλο. Οι αυλακιές με τα φασόλια είχαν λιμνάσει απ' το πότισμα και το νερό έτρεχε στο δρόμο που διέσχιζε το περιβόλι. Ένα κάτασπρο αρνάκι με χαιμαλί και κουδουνάκι στο λαιμό βοσκούσε στην άκρη. Οι ροδακινιές στη σειρά, δίπλα στο δρόμο, ήταν φορτωμένες ροδάκινα και λυγούσαν τα κλωνάρια απ' το βάρος τους, όπως κι οι δαμασκηνιές τριγύρω στο φράχτη.

Εργάστηκε σκληρά ο γαμπρός τους για να τα φτιάξει όλα αυτά. Όσο για το μύλο, που είχε γίνει αγκάθι στα μάτια του κόσμου, μερικοί έλεγαν ότι δεν θα κατόρθωνε να τον χτίσει ποτέ, αν δεν είχε τη βοήθεια του πεθερού του. Κατά πόσο αυτό ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, το γνώριζαν μόνο εκείνοι. Ένα γεγονός, πάντως, δεν μπορούσε ν' αμφισβητήσει κανείς: δεν θα χτιζόταν ο μύλος, αν ο ίδιος δεν δούλευε σκληρά. Ήταν εργατικός και μερακλής όσο κανείς άλλος στο χωριό. Μια ολόκληρη ζωή δεν άφηνε ούτε στιγμή να πάει χαμένη.

Την ώρα που έφτανε ο Ηλίας με τις γυναίκες και τα παιδιά, ο Γιώργος, ο γαμπρός τους, σήκωνε ένα γερό τοίχο στην είσοδο της σπηλιάς. Σταμάτησε απότομα κι έριξε μια ματιά μέσα.

«Σήκω, έρχεται ο αδερφός σου», είπε στη γυναίκα του.

Η Αφροδίτη έπιανε μια κάλτσα, παρακολουθώντας τις άλλες γυναίκες που κουβέντιαζαν με πάθος.

Εκείνη τη μέρα είχε διαδοθεί ότι η Κυβέρνηση είχε στείλει εκπρόσωπο να συναντήσει το Μάρκο, για να συνομιλήσουν για τον τερματισμό του πολέμου. Η είδηση αυτή είχε προκαλέσει έκπληξη και χαρά. Οι γυναίκες παρασύρθηκαν σε μια ατέρμονη συζήτηση και έπλαθαν όνειρα, προσεύχονταν. Η Βασιλική είχε τρεις γιους στο Δημοκρατικό Στρατό. Η κόρη με τη νύφη της βρίσκονταν στα έμπεδα. Κρατούσε την εγγονή της στην αγκαλιά και γυρόφερνε ανήσυχη.

«Θε μου, φώτισε τους ανθρώπους να φτιάξουν τα χαρτιά, να γίνει συμφιλίωση, να γυρίσουν τα παιδιά μας απ' τον πόλεμο, ν' αρχίσουμε μια καινούργια ζωή», έλεγε και ξανάλεγε.

«Να γυρίσουν τα παιδιά μας κι ας γίνει ό,τι θέλει», παρατήρησε η Αφροδίτη και βγήκε απ' τη σπηλιά.

Είχε συγκινηθεί τόσο πολύ απ' το χαρούμενο μαντάτο, που έλαμπε το πρόσωπό της. Αυτή, που ήταν αμίλητη και σοβαρή, έδειχνε τώρα μια αλλαγή παράξενη, που έπεσε αμέσως στην αντίληψη του αδερφού της.

«Μπα; Σε βλέπω πολύ χαρούμενη σήμερα. Τι συμβαίνει;», τη ρώτησε ο Ηλίας.

«Δεν άκουσες, θα γίνει συμφιλίωση. Μικρό πράγμα το 'χεις αυτό;».

Ο Ηλίας στράφηκε προς το γαμπρό του κατάπληκτος.

«Τι λέει; Είναι αλήθεια;».

«Κυκλοφόρησε μια είδηση. Από πού και πώς δεν ξέρει κανείς. Αν ήταν αλήθεια, θα 'πρεπε ν' ακολουθήσει κάποια ανακοίνωση του Γενικού Αρχηγείου, πράγμα που δεν έγινε. Εσύ δεν άκουσες τίποτα εκεί που ήσουν;».

Απέθεσε τις αποσκευές του στον τοίχο

«Εδώ που έφτασαν τα πράγματα, δεν μπορείς ν' αποκλείσεις τίποτα».

Τα λόγια ωστόσο περιέκλειαν αρκετή ασάφεια.

Ο Γιώργος προτίμησε ν' αλλάξει θέμα.

«Έθεσες τις οικογένειες σε κίνδυνο», είπε ξαφνικά.

«Θα κινδύνευαν περισσότερο αν έμεναν εκεί που ήταν».

Οι γυναίκες με τα παιδιά είχαν σταματήσει μπροστά στο μύλο.

«Τι λες, θα μπορέσουμε να μείνουμε εδώ;».

«Είμαστε πολλοί, αλλά πιστεύω να βολευτούμε», είπε ο Γιώργος μπαίνοντας στη σπηλιά, συνοδευόμενος απ' τον κουνιάδο του.

Η Βασιλική συνέχιζε το μονόλογο:

«Σαν τελειώσει ο πόλεμος και τα παιδιά μου γυρίσουν με το καλό, δέκα τραγιά κι άλλα τόσα κριάρια θα βάλω στη σούβλα, για να γλεντήσει όλο το χωριό», είπε αγγίζοντας τα όρια του παραλογισμού.

Η Αντρομάχη φλεγόταν απ' τον ασυγκράτητο πόθο. Η κόρη της ήταν όμορφη και λυγερή σαν κυπαρισσάκι. Δεν έφευγε απ' το νου της: Πώς άντεχε τις κακουχίες, το σακίδιο και τ' αυτόματο που κουβαλούσε στον ώμο της; Πώς η μεσούλα της δεν έσπαγε απ' το βάρος;

Θα 'λεγες πως είχε χάσει τα λογικά της και ταξίδευε νοερά σε κόσμο ξένο και μακρινό.

«Αμ' εγώ να δεις! Θ' ανάψω μια κατάσπρη λαμπάδα ίσια με το μπόι της Ρήνας μου: να φέγγει το δρόμο που θα 'ρχεται, να λάμπει σαν βασιλοπούλα, για να την βλέπουν τα παλικάρια και να μαραίνονται», είπε κοιτάζοντας τον ουρανό, ανάμεσα απ' τα βράχια.

Ο Γιώργος ξερόβηξε.

«Δεν βαρεθήκατε να λέτε τα ίδια πράγματα;».

Η συμπεθέρα του παρεξηγήθηκε.

«Κι αν λέμε τα ίδια πράγματα, τα λέμε απ' τον πόνο μας».

«Άσε μας ήσυχες και κοίτα τη δουλειά σου».

Ανάσανε βαθιά κοιτάζοντας γύρω του.

«Η ζωή, γυναίκες, δεν είναι όνειρο, όπως νομίζετε», είπε κατεβάζοντας το κεφάλι.

Αν πρόσεχαν λιγάκι, θα βλέπανε τα βουρκωμένα μάτια του

και θα καταλάβαιναν ίσως ότι τα λόγια του αυτά δεν ήταν μια απλή διαπίστωση της κατάστασης που επικρατούσε, αλλά ένα θλιβερό προμήνυμα.

«Συμμαζέψτε τα πράγματά σας και κάνετε μέρος για τους καινούργιους συγκάτοικους», είπε.

Μες στη σπηλιά στενά γιατάκια γύρω-γύρω, στρωμένα με σαΐσματα και βελέντζες, πράγμα που έδειχνε ότι κάθε οικογένεια είχε το δικό της κατάλυμα, τις δικές της αποσκευές. Ανάμεσα στα γιατάκια μικροί χώροι γεμάτοι ρούχα, τορβάδες με τρόφιμα, κατσαρόλες και πιατικά. Ήταν όλα άνω κάτω, όπως στα χωριάτικα παζάρια. Σ' ένα γίδινο στρώμα, παλιό κι ακάθαρτο, κάθονταν πέντ'-έξι μωρά, μισόγυμνα κι άπλυτα. Με το φόβο στα μάτια παρατηρούσαν τους νεοφερμένους να κατεβάζουν τα ζαλίκια τους και να τ' ακουμπάνε εδώ κι εκεί...

Είχε νυχτώσει. Οι άντρες είχαν φύγει και τα γυναικόπαιδα έμειναν μόνα τους κι έπεσαν να κοιμηθούν. Ροχαλητά και στεναγμοί ακούγονταν τριγύρω. Κάποιο παιδί μάλιστα παραμιλούσε στον ύπνο του.

«Μανούλα μου! Μανούλα μου!».

Η Διαμάντω ξύπνησε τρομαγμένη.

«Θεέ μου, τι έχει πάλι και παραμιλά;».

Η Ελένη αγρυπνούσε πάνω απ' το κεφάλι της κόρης της. Γύρισε προς τη Διαμάντω ανήσυχη.

«Πες μου τι να κάνω; Ψήνεται απ' τον πυρετό».

Η Διαμάντω είχε αποκτήσει οκτώ παιδιά. Έχασε τα τρία πριν χρονίσουν ακόμα. Σε μερικούς μήνες θα 'φερνε στον κόσμο το επόμενο τέκνο της. Από αρρώστιες και βάσανα είχε χορτάσει η ψυχή της. Πώς να γιατρέψει τα παιδιά της, δεν της μίλησε κανείς.

«Τα παιδιά, χρυσή μου, μεγαλώνουν μ' αρρώστιες και στενοχώριες. Να παρακαλές το Θεό να σου δώσει λίγα και γερά», αναστέναξε. «Κοιμήσου τώρα, γιατί είσαι για δουλειά».

«Πώς να την αφήσω άρρωστη;».

Δεν ήταν μόνο αυτές που αγρυπνούσαν. Η Βασιλική αισθανόταν έναν παράξενο πόνο στα στήθια της και δεν έκλεισε μάτι.

«Μη στενοχωριέσαι για το παιδί. Θα το φροντίσουμε εμείς που θα μείνουμ' εδώ», είπε σιγά.

Έπαψαν να μιλάνε. Τα βλέφαρά τους έσμιγαν απ' την αϋπνία. Υπόκωφος βρόντος σαν αντίλαλος κανονιοβολισμού έφτανε από μακριά. Ύστερα από λίγο ο ουρανός άστραφτε και βροντούσε. Πάνω στην Αρένα ξέσπασε καταιγίδα, φαινόμενο σπάνιο για τέτοια εποχή. Τα ρέματα φούσκωσαν. Τα νερά κυλούσαν ορμητικά κατεβάζοντας πέτρες και κλαριά. Ο Μεγαλάκκος βούιζε δίπλα τους. Γύρω στα μεσάνυχτα το νερό πέρασε απ' το πλαϊνό άνοιγμα και πλημμύρισε τη σπηλιά. Οι γυναίκες πετάχτηκαν πάνω τρομαγμένες, άρπαξαν τα παιδιά τους κι έτρεξαν στο μύλο. Δεν μπορούσαν να συνειδητοποιήσουν αυτό που έβλεπαν.

«Θεέ μου! Τι κατακλυσμός είναι τούτος;».

«Πώς έφτασε το νερό τόσο ψηλά; Θα πνιγόμαστε».

Στην όχθη του ρέματος περνούσε τ' αυλάκι που έφερνε το νερό στο μύλο. Τ' αυλάκι έφτανε μέχρι το ύψος της σπηλιάς κι από εκεί το νερό χυνόταν στον ξύλινο αγωγό, για να πέσει κατόπιν μας στην καρούτα. Στο σημείο αυτό έσπασε ο αγωγός και το νερό χύθηκε στη σπηλιά.

Η Μέλπω συνήρθε απ' την ταραχή και βγήκε στην πόρτα.

«Ελάτε να πάμε να πάρουμε τα σέγια μας, πριν τα πάρει το νερό».

«Δεν θα δούμε τίποτα μ' αυτό το σκοτάδι», απάντησε η Χρυσαιγή.

Η Αφροδίτη άρχισε να ψάχνει για να βρει το φανάρι. Δεν έβλεπε κι αναποδογύριζε διάφορα αντικείμενα, τα οποία έπεφταν στο δάπεδο κι έκαναν θόρυβο.

«Πού το πήγε πάλι; Εδώ πάνω το 'χα αφήσει».

Άδικα κατηγορούσε τον άντρα της. Το φανάρι ήταν στη θέση του.

Επέστρεψαν στη σπηλιά όλες μαζί. Η Αφροδίτη άναψε το

φανάρι κι έφεξε γύρω. Η σπηλιά είχε λιμνάσει μέχρι τη μέση. Το νερό έπεφτε απ' την οπή σαν καταρράκτης.

«Βάστα πιο ψηλά το φως, για να βλέπουμε καλύτερα», είπε η Διαμάντω.

Μπήκαν στο νερό ψάχνοντας να βρουν τα πράγματά τους. Η Διαμάντω έπιασε ένα σκέπασμα κι έκανε να το τραβήξει. Δεν τα κατάφερε, όμως, γιατί ήταν πλακωμένο με χαλίκια. Ξαναπροσπάθησε βάζοντας όλη της τη δύναμη. Αισθάνθηκε πόνο κι έπιασε την κοιλιά της.

«Παναγιά μου!», φώναξε τρομαγμένη.

Ήταν στον πέμπτο μήνα της εγκυμοσύνης. Οι συννυφάδες της έμειναν σύξυλες, δεν ήξεραν τι να κάνουν. Η Αφροδίτη έτρεξε κοντά της διασχίζοντας το νερό και την κράτησε απ' τις μασχάλες.

«Σου 'πα να μείνεις στο μύλο, αλλά δεν άκουσες. Να δω τώρα τι θα κάμεις».

Την κατέβασαν στο μύλο χωρίς να φυλάγονται, με αναμμένο φανάρι. Είχαν λησμονήσει, μπορεί όμως και να μη γνώριζαν ότι ο Εθνικός Στρατός είχε κυριέψει το Ταμπούρι της Φούρκας, ύστερα από σκληρή μάχη. Η κακοκαιρία που ξέσπασε ξαφνικά ανέκοψε την προέλαση των τμημάτων του. Όλη τη μέρα δεν είχαν ακουσει ούτε πυροβολισμούς ούτε αεροπλάνα να πετούν. Ήταν σίγουροι πια ότι οι «συνομιλίες», για τον τερματισμό του πολέμου θα στέφονταν με επιτυχία.

Κάπου μακριά έπεφταν κεραυνοί. Τα παιδιά πετιόνταν τρομαγμένα. Η Αφροδίτη κοίταξε τ' ανίψια της με συμπόνια.

«Μη φοβάστε. Τα σύννεφα μπουμπουνίζουν».

Δεν ήταν εύκολο ν' απαλλαγούν απ' την ιδέα του κινδύνου. Το κοριτσάκι έτρεμε στην αγκαλιά της μάνας.

«Κρυώνω. Κρυώνω...», έλεγε με κλειστά μάτια.

Η Ελένη έριξε πάνω της τη ζακέτα της, το 'σφιγγε στα στήθια της και χουχούλιζε συνέχεια τις πλάτες της.

«Τι να σε κάμω, κούκλα μου, τι να σε κάμω;», έλεγε απεγνωσμένη.

«Ανάψτε φωτιά», είπε η Διαμάντω ανασηκώνοντας το κεφάλι.

Γύρω της οι γυναίκες κοιτάχτηκαν με περιέργεια.
«Αλήθεια, γιατί να μην ανάψουμε, να ζεσταθούν τα παιδιά; Εδώ μέσα δεν μπορεί κανείς να δει τη φωτιά».

Βγήκαν να φέρουν ξύλα. Ήταν πηχτό σκοτάδι, συννεφιά. Με το αίσθημα της ασφάλειας στην καρδιά οι γυναίκες έφερναν ξύλα από το υπόστεγο. Άναψαν φωτιά. Ο μύλος μέσα έλαμψε. Τα παιδιά μαζεύτηκαν μπροστά στο τζάκι. Μέσ' απ' τα ρούχα τους αναδυόταν ατμός. Ο Λάμπρος πρόσεξε τη μητέρα του, ξαπλωμένη στη γωνιά. Φοβήθηκε πως θα 'παθε κάτι κι έκανε να πάει κοντά της.

«Γύρνα στα παιδιά», τον σταμάτησε η Αφροδίτη.

Την ίδια στιγμή άκουσε τη θεία του να λέει στη μάνα του να μην κουνηθεί. Είδε κι άλλες γυναίκες να σκύβουν πάνω της. Για μια στιγμή αισθάνθηκε να σκοτεινιάζουν όλα γύρω του.

Η Αφροδίτη πήρε το φανάρι στο χέρι κι ετοιμαζόταν να βγει πάλι.

«Πάω να φωνάξω τη μπαμπω-Φύλλιω».

Ακούγοντας το όνομα της γριάς, ο Λάμπρος φοβήθηκε ακόμα πιο πολύ. Όταν κάποια γυναίκα δεν μπορούσε να γεννήσει ή πάθαινε κάτι που ήταν χειρότερο απ' τη γέννα, φώναζαν τη γριά, που 'κανε τη μαμή. Τ' όνομά της προκαλούσε φόβο κι ανησυχία. Και πρώτ' απ' όλα στα παιδιά, που την έβλεπαν να μπαίνει στα σπίτια τους βουρκωμένη.

Οι γυναίκες κάθονταν γύρω απ' τη Διαμάντω σκεφτικές. Το νερό είχε καταστρέψει τα τρόφιμα κι υπήρξε φόβος να πεινάσουν, αν συνεχιζόταν ο κατακλυσμός.

«Δεν έμεινε τίποτα. Ούτ' ένα κομμάτι ψωμί. Τι θα δώσουμε στα παιδιά; Μπορεί να πεινούν κιόλας», είπε η Διαμάντω κοιτάζοντας τις συννυφάδες της.

Η Χρυσαιγή πήρε την πρωτοβουλία.

«Καλά που το σκέφτηκες. Πρέπει να πεταχτεί κάποια στο χωριό, να φέρει τυρί κι αλεύρι, να φτιάξουμε καμιά κουλούρα ή καμιά πίτα».

Η Μέλπω σηκώθηκε απότομα νευριασμένη, γνωρίζοντας ό-

τι η περισσότερη δουλειά θα περνούσε απ' τα χέρια της.

«Τι να τα κάνουμε τα κουλούρια; Χρειαζόμαστε ψωμί. Πρέπει να πάμε να ζυμώσουμε. Να στείλουμε και στους άντρες, στο βιο».

«Να προσέχετε, να μην πάθετε τίποτα».

Η Μέλπω ένιωσε έναν αιφνίδιο φόβο να την κυριεύει και καρφώθηκε στη θέση της.

Η συννυφάδα της σταμάτησε δίπλα της.

«Να περιμένουμε να σταματήσει η βροχή».

«Μπορεί να περιμένουμε μέχρι το πρωί, αλλά κι όλη τη μέρα και να μη σταματήσει».

Έριξε τη μαντίλα στο κεφάλι της και κατευθύνθηκε προς την έξοδο.

Η Διαμάντω στο μεταξύ αισθάνθηκε καλύτερα. Γύρισε στο πλευρό, για να δει τα παιδιά της. Στέκονταν παράμερα και την κοιτούσαν μ' αγωνία.

«Γιατί δεν πάτε να σταθείτε κοντά στη φωτιά,».

«Δεν κρυώνουμε», απάντησε ο Λάμπρος.

«Να μην έβλεπα; Μα να που είμαι εδώ και βλέπω».

Τα παιδιά πλησίασαν σιγά. Ο Γιαννάκης με την αδελφούλα του κόλλησαν στην αγκαλιά της. Έτρεμαν. Ίσως από κρύο, μα ίσως κι απ' το φόβο.

Ένα βλήμα έσχιζε τον ουρανό. Ύστερα κι άλλο κι άλλο. Έπεφταν γύρω τους. Το φαράγγι σειόταν και βούιζε. Κόλλησαν στους τοίχους τρομαγμένοι. Επικράτησε πανικός.

«Θα σκοτώθουμε, αν μείνουμε εδώ», είπε η Βασιλική.

Ο Νίκος όρμησε στο σκοτάδι αψηφώντας τον κίνδυνο. Μήπως εκεί που ήταν δεν κινδύνευαν; Κινδύνευαν και περισσότερο μάλιστα. Υπήρχε ένα μέρος μόνο, ένα και μοναδικό, που μπορούσαν να νιώσουν σιγουριά. Η σπηλιά. Αν είχαν τύχη κι έφταναν εκεί, θα γλίτωναν. Ακολούθησαν τον Νίκο τρέχοντας, αφήνοντας τη Διαμάντω πίσω στο μύλο.

Σταμάτησε η βροχή και σιγά-σιγά έπεφταν και τα νερά που είχαν πλημμυρίσει τη σπηλιά. Το 'νιωθαν αυτό απ' τα λασπόνερα που πατούσαν, καθώς έψαχναν να βρούνε κάποια

πέτρα, ένα έστω στεγνό σημείο για να σταθούν. Η σπηλιά ήταν παντού βρεγμένη. Ο αέρας κρύος και νοτερός, διαπερνούσε τα ρούχα και πιρούνιαζε τα κορμιά τους. Έτρεμαν πάλι, όχι από φόβο, αλλ' απ' το κρύο. Δεν ήταν δύσκολο ν' αρπάξουν καμιά πνευμονία ή κανένα βαρύ κρυολόγημα και να 'χουν άλλα βάσανα πάλι. ποιός τα σκεφτόταν αυτά εκείνη την ώρα;

Σαν πέρασε ο κίνδυνος κι απαλλάχτηκε απ' το αίσθημα του φόβου, η Χρυσαιγή θυμήθηκε τη συννυφάδα της. Δεν ακουγόταν να 'ναι εκεί.

«Λίνα», φώναξε δυνατά.

Καμιά απάντηση. Συνέχισε να καλεί τα παιδιά της.

«Λάμπρο, Αθηνά, Γιαννάκη».

Πάλι τίποτα. Ο αντίλαλος της φωνής της γύρισε στ' αυτιά της. Την έπιασε τρεμούλα.

«Θεέ μου! Έμειναν στο μύλο. Θα πέσει κάνα βλήμα και θα τους κάνει κομμάτια», σταυροκοπήθηκε.

Η Διαμάντω σύρθηκε σιγά κι ακούμπησε στον τοίχο. Τα παιδιά της κούρνιασαν στον κόρφο της, σαν τα πουλάκια κάτω απ' τις φτερούγες της κλώσας. Σε κάθε έκρηξη, τα κορμιά τους ταράζονταν.

«Γιατί δεν πήρες τα μικρά να πάτε μαζί με τους άλλους;», είπε στο Λάμπρο.

Ο Λάμπρος δάκρυσε κι αποτραβήχτηκε σιωπηλός.

«Σταμάτησαν. Φύγετε τώρα που σταμάτησαν», είπε η Διαμάντω.

Ο Λάμπρος δεν κουνήθηκε. Η ανησυχία της μάνας τους μεγάλωνε.

«Γιατί, καμάρι μου; Γιατί δεν κάνεις αυτό που σου λέω; Θέλεις να πάθετε τίποτα; Μπορεί να ξαναρχίσουν να ρίχνουν».

«Δεν πάμε χωρίς εσένα. Τι θα κάνουμε αν μείνουμε μοναχά μας;», ράγισε η φωνή του.

Έπιασε το γιο της απ' το χέρι και τον τράβηξε κοντά της χωρίς να ξαναμιλήσει, παρόλο που την έτρωγε η έγνοια.

Τ' ορειβατικό του στρατού δεν ξανάριξε. Απόλυτη σιγή απλώθηκε στη φύση. Άρχισε να χαράζει. Ένα αηδόνι γλυκοκελαηδούσε κάπου κοντά. Μια έντονη αστραφτερή λάμψη φώτιζε τη γραμμή του ορίζοντα. Ακτινοβολώντας ο ήλιος βγήκε πίσω απ' το βουνό. Τα πλάγια γυάλιζαν απ' το φως και τη φρεσκάδα. Το νερό κυλούσε θολό στη ρεματιά.

Η Αφροδίτη φάνηκε αντίκρυ. Πίσω της η μαμή. Έρχονταν κι οι δυο αγκομαχώντας, με τα πόδια λασπωμένα μέχρι τους αστραγάλους.

«Πώς αισθάνεσαι;», ρώτησε η νύφη της μπαίνοντας πρώτη στο μύλο.

«Καλά. Σαν να μην έγινε τίποτα».

«Το ίδιο λέτε όλες, όταν ο πόνος παύει», μουρμούρισε η γριά.

Ο Λάμπρος στεκόταν μπροστά στο μύλο ακίνητος, με τα μάτια καρφωμένα στην είσοδο. Η ψυχική ταραχή τού προκάλεσε την απατηλή αίσθηση να νομίζει ότι είχαν κυλήσει ολόκληρες ώρες.

Η μπαμπω-Φύλλιω εμφανίστηκε στην πόρτα. Τα μάτια της ήταν κόκκινα και ψυχρά.

«Αν θέλεις η μάνα σου να γίνει γρήγορα καλά, πρέπει να κάμεις ό,τι σου λέει και να τη βοηθάς. Έγινες κοτζάμ παιδί», είπε μέσα σε χαμοουρητά.

Ο Λάμπρος τρόμαξε. Προχώρησε διστακτικά και μπήκε στο μύλο. Το φως της αυγής έπεφτε απ' το παραθυράκι κι έλουζε το χλομό πρόσωπο της μάνας του. Για μια στιγμή τού φάνηκε πως χαμογέλασε. Ίσως να μην ήταν τόσο άσχημα όσο νόμιζε. Ηρέμησε. Το βλέμμα της μάνας του έπεσε πάνω του.

«Πρέπει να πας στον πατέρα σου», του είπε ξαφνικά.

Σάστισε. Μέχρι εκείνη τη στιγμή τ' απαγόρευαν να βγαίνει απ' την κρυψώνα, όχι να πάει τόσο μακριά.

«Γιατί;».

Το πρόσωπό της σκοτείνιασε.

«Καλά, δεν σου 'πε τίποτα η θεία σου;».

«Όχι».

Ανασηκώθηκε, κοίταξε στην είσοδο. Η Αφροδίτη δεν φαινόταν να γυρίζει.

«Θα ξέχασε. Είναι τόσο κουρασμένη. Άκου προσεκτικά. Χτες το βράδυ πέθαναν δυο αντάρτες. Λένε ότι το 'παθαν από δηλητηριασμένα τσιγαρόχαρτα που έφτιαχναν από προκήρυξη που 'ριξε ο «Γαλατάς». Κατάλαβες;».

«Κατάλαβα».

«Τρέξε να του πεις να μη στρίβει τσιγάρα με χαρτί από προκηρύξεις. Να προσέχεις κι εσύ».

«Εμείς μόνο βαρκούλες κι αεροπλανάκια φτιάχνουμε».

«Άκουσες τι είπα; Να μην ξαναπιάσεις αυτά τα παλιόχαρτα», φώναξε.

Κάπου αλλού είχε το νου του.

«Καλά», είπε αφηρημένος.

Τον έπιασε απ' το χέρι και τον κούνησε δυνατά.

«Πήγαινε γρήγορα».

Γύρισε να φύγει, αλλά η σκέψη του δεν τον άφηνε ν' απομακρυνθεί.

«Να πω στον πατέρα τίποτ' άλλο;», ρώτησε διστακτικά.

«Όχι», απάντησε ταραγμένη.

«Ούτε πως είσαι άρρωστη;».

Ένα τραβηγμένο χαμόγελο χαραχτηκε στο πρόσωπό της.

«Ποιος σου 'πε πως είμαι άρρωστη; Η μέση με πόνεσε λιγάκι, αλλά μου πέρασε κιόλας. Είμαι σχεδόν καλά. Θα 'χω σηκωθεί μέχρι να γυρίσεις».

Ποια έλεγε την αλήθεια; Η μπαμπω-Φύλλιω ή η μάνα του;

Γεμάτος αγωνία και παρακαλώντας το Θεό να βοηθήσει τη μάνα του να γίνει καλά, πήρε το ρέμα. Θα 'βγαινε στη στρούγκα, χωρίς να τον προσέξει κανείς. Τα νερά είχαν καταπέσει, αλλά ήταν ακόμα θολά και ορμητικά. Γυναίκες έπλεναν στην όχθη. Μαύρο πλύσιμο έκαναν. Βουτούσαν τις βελέντζες στο νερό, για να ξεπλυθούν απ' την άμμο και τη λάσπη, και τις

άπλωναν στις πέτρες. Άσπρες, κόκκινες, τριανταφυλλένιες. Διακρίνονταν από μακριά.

Ο μπάρμπας ο Νικολάκης περνούσε απέναντι με το κοπάδι και σταμάτησε πάνω σ' ένα βράχο κομματιασμένο από κάποια έκρηξη. Την ίδια στιγμή πρόσεξε ένα μεγάλο θραύσμα οβίδας στα πόδια του. Το προσπέρασε προσεκτικά. Μα πού να πατήσει; Ο τόπος ήταν γεμάτος σίδηρο.

«Ωραίο σημάδι δώσατε στους Μπουραντάδες. Να δω πού θα κρύψετε τους κώλους σας, άμ' αρχίσουν να ρίχνουν», τους φώναξε πάνω απ' το βράχο.

Οι γυναίκες άρχισαν να μαζεύουν τα καλύμματα βγάζοντας τρομαγμένες κραυγές.

«Τα κόκκινα... Τα χρωματιστά να μαζέψουμε πρώτα».

«Γρήγορα! Γρήγορα! Μπορεί να μη μας είδαν ακόμα».

Πεντακόσια μέτρα πιο πάνω παρόμοια σκηνή. Οι γυναίκες οι Χριστοφοραίσσες έπλεναν ρούχα στην πηγή που ανάβλυζε μέσ' από τη σάρα. Τα παιδάκια τους ξυπόλυτα και μισόγυμνα τουρτούριζαν κάτω απ' τα πεύκα. Το δάσος άχνιζε γύρω τους.

Η εμφάνιση του Λάμπρου έδωσε αφορμή για σχόλια.

«Δεν έχουν Θεό αυτοί οι άνθρωποι. Τα τραύματά του είναι ακόμα ανοιχτά και το στέλνουν για δουλειά».

«Γιατί νομίζεις πως τα κράτησαν τα παιδιά τους; Για να τους φυλάγουν το βιο».

Ο Λάμπρος γύρισε προς το μέρος τους νευριασμένος.

«Δεν πάω για δουλειά, ούτε για να βοσκήσω τα πρόβατα, όπως νομίζετε».

«Γιατί πας, αν δεν πας γι' αυτό;».

«Για να πω στον πατέρα μου να μη φτιάχνει τσιγάρα με χαρτί από προκηρύξεις, γιατί είναι δηλητηριασμένο».

Άρχισαν να φωνάζουν και να σταυροκοπιούνται.

«Θεέ μου... θα πάθουν τίποτα οι άντρες μας».

«Πού 'ναι τώρα; Προς ποιά μεριά να πάμε για να τους βρούμε;».

Πίσω απ' τα μεγάλα πεύκα φάνηκε το Μπουχέτσι, με τα γαλαζόμαυρα βράχια ν' αστράφτουν παλμικά. Μερικά έλατα και λίγες οξιές είχαν ριζώσει στην ακατάδεχτη βουνοπλαγιά του. Κοπάδια βοσκούσαν στα θαμνόφυτα ριζά.

Ο Κωνσταντής Μάντης δεν μπόρεσε να συνέρθει απ' την αρρώστια που είχε περάσει. Το τελευταίο διάστημα αισθανόταν όλο και μεγαλύτερη αδυναμία. Παρόλα αυτά συνέχιζε να πηγαίνει κοντά στο βιο και ν' ασχολείται με την τυροκομία. Εκείνη τη μέρα παραπονέθηκε πως ένιωθε πολύ άσχημα.

«Σου είπαμε να μην κουράζεσαι», απάντησε ο Βασίλης.

«Δεν νομίζω να 'ναι απ' την κούραση».

Συνέχισε να περιφέρεται ανάμεσά τους.

«Άκου κι εμάς καμιά φορά. Το καλό σου θέλουμε».

Ο Ηλίας έριχνε το τυρόπηγμα στις τσαντίλες κρεμασμένες στη σειρά από 'να δοκάρι.

«Καλά σου λέει. Πάρε την κάπα κι έβγα να ξαπλώσεις στον ήλιο. Να τελειώνουμε κι εμείς γρηγορότερα, που μας εμποδίζεις».

Πραγματικά, ο χώρος στην καλύβα ήταν μικρός. Με δυσκολία κινούνταν δυο άτομα. Ο γέρος έριξε πάνω του την κάπα κι ακούμπησε στο μικρό ηλιόλουστο βράχο, δίπλα στην είσοδο. Αισθάνθηκε αμέσως τη θαλπωρή της ζέστης και φαινόταν σα να 'χε συνέρθει.

«Τι είδες εκεί που ήσουν; Τι λέει ο κόσμος;», ρώτησε τον Ηλία.

«Δεν χρειάζεται ν' ακούς τι λέει ο κόσμος. Έχεις μάτια και μπορείς να βλέπεις και να καταλάβεις μόνος σου», είπε για ν' αποφύγει την απάντηση.

«Δεν φτάνει να 'χεις μάτια. Πρέπει να 'χεις και μυαλό που βλέπει πέρα απ' αυτά».

Η μάχη συνεχιζόταν στο Ταμπούρι του Κάντσικου. Οι πυροβολισμοί ηχούσαν δυνατά. Ο Βασίλης βγήκε στην πόρτα.

«Όπως φαίνεται, ο στρατός προχωράει γρήγορα, μπορεί να πάρει το Ταμπούρι και να κατεβεί στο χωριό».

«Να το πάρει, να το πάρει μια ώρα νωρίτερα, για να σταματήσει αυτό το μακελειό», είπε ο Θανάσης. «Μπορεί το βράδυ να περάσει το Σαραντάπορο και να φτάσει στα μέρη μας».

Ο Ηλίας προαισθανόταν να πλησιάζει κάποιο απρόοπτο γεγονός, που θα εξαφάνιζε τις ελπίδες τους.

«Δεν είναι τόσο εύκολο».

«Ποιος θα τον σταματήσει; Οι γυναίκες κι οι γέροι ή οι ανάπηροι, που βγάζουν απ' τα νοσοκομεία μ' ανοιχτές πληγές και τους ρίχνουν στη μάχη;», φώναξε ο Θανάσης.

«Μην ακούς τι λέει ο ένας κι ο άλλος. Είδα με τα μάτια μου τραυματίες που ζητούσαν να γυρίσουν στις μονάδες τους».

«Απίστευτο πράγμα».

«Δεν πρόκειται γι' αυτούς. Οι αντάρτες έχουν αρκετές δυνάμεις».

«Δεν ξέρω. Μπορεί να 'ναι όπως τα λες, αλλά εμένα μού φαίνεται αδύνατο».

Δυο βομβαρδιστικά χτυπούσαν τις θέσεις των ανταρτών στον Προφήτη Ηλία της Φούρκας. Πιο κάτω καιγόταν το δάσος με τις οξιές. Το βουνό χανόταν στους καπνούς που απλώνονταν κατάμαυροι, πυκνοί.

«Τι γίνεται, μπρε, εκεί πέρα», ρώτησε ο γέρος αγναντεύοντας το Κάντσικο.

«Καίγεται το Ταμπουρι».

«Άιντε κορμιά που θα φάνε τα όρνια», αναστέναξε.

Ο Θανάσης σκέφτηκε το γαμπρό του. Τους είχε μηνύσει ότι βρισκόταν στην περιοχή και θα περνούσε απ' το χωριό!

«Αλιμονό μας, αν μάχονται εκεί τα τμήματα που είναι τα παιδιά του χωριού μας. Δεν πρόκειται να γλιτώσει κανένα».

«Αν δεν είναι εδώ, θα 'ναι κάπου αλλού. Δεν υπάρχει διαφορά. Πόλεμος γίνεται παντού», παρατήρησε ο Βασίλης.

Ο γέρος άλλαξε θέση, για να βλέπει καλύτερα τους γιους του.

«Χτες είδα τη Γλυκερία. Έχουν δυο μήνες να πάρουν είδηση απ' τα παιδιά, μου είπε. Δεν μ' αρέσει αυτό...».

Ο Λάμπρος στο μεταξύ έφτασε στη στρούγκα αγκομαχώ-

ντας. Ο δε πατέρας στράφηκε προς τη μεριά του ανήσυχος, λέγοντάς του:

«Δεν είπα να μη βγαίνεις απ' τη σπηλιά;».

Ανέφερε το περιστατικό με τους αντάρτες και στάθηκε παράμερα με το κεφάλι κρεμασμένο.

Ο γέρος μαζεύτηκε σωρό, κατατρομαγμένος.

«Δεν έχουν Θεό μέσα τους, δεν φοβούνται κανέναν. Πάει, θα χαθούμε».

«Γιατί να φοβηθούν; Έχουν την Αμερική μαζί τους. Έχουν τον Τρούμαν. Αυτός λέει τι πρέπει να κάνουν και τι όχι».

«Τους ξέρω τους μεγάλους, τη δουλειά τους κάμουν. Αλίμονο σε μας, που χύνουμε το αίμα μας», γόγγυσε ο γέρος.

Ο Ηλίας άκουγε σιωπηλός παρατηρώντας το γιο του. Κατάλαβε πως ήθελε να του πει κάτι ακόμα, αλλά φυλαγόταν απ' τους άλλους. Κίνησε να πάει κοντά του, αλλά ο Λάμπρος γύρισε απότομα κι έτρεξε τον κατήφορο.

«Δεν μ' αρέσει η συμπεριφορά του. Πήγαινε να δεις τι συμβαίνει», του είπε ο πατέρας του.

Έφυγε αμέσως. Τα νέα που έφερε επιστρέφοντας δεν ήταν ευχάριστα.

Η μέρα κύλησε αργά μες τη θλίψη και τη βουβαμάρα. Ο θόλος του ουρανού άνοιξε. Φάνηκε η απεραντοσύνη του, βαθιά, γεμάτη άστρα που τρεμόσβηναν.

Ο γέρος έτρεμε απ' τη νυχτερινή ψύχρα και την εξασθένηση του οργανισμού του. Ήταν σκληρός και υπέφερε σιωπηλά, για να μη στενοχωρήσει τους γιους του. Είχαν αρκετά προβλήματα και βάσανα δικά τους. Όταν συλλογιόταν αυτά, ένιωθε πως πλέον ήταν άχρηστος και κλεινόταν στον εαυτό του. Ο Ηλίας άναψε φωτιά πίσω απ' το βράχο.

«Έλα», του είπε. «Θα ξυλιάσεις, αν μείνεις μέχρι το πρωί χωρίς φωτιά».

Σηκώθηκε. Πλησίασε στο μέρος που λαμπάδιαζε η φωτιά.

«Γιατί, μωρέ; Γιατί το 'καμες αυτό; Θα μας δουν από πέτρα και θα σας πάρω στο λαιμό μου».

Δεν είχε ξημερώσει καλά-καλά. Η μάχη άναψε πάλι. Οι πυροβολισμοί ηχούσαν δυνατά κι έσμιγαν με τα λαχταρίσματα της φύσης που διέτρεχαν τα βουνά. Πάνω απ' το πεδίο της μάχης διασταυρώνονταν τα πυρά των πυροβόλων και οι τροχιοδεικτικές σφαίρες χάραζαν χρυσοκόκκινες γραμμές, δείχνοντας το δρόμο του θανάτου. Φωτοβολίδες έσκαγαν στο λαζουρένιο πέπλο της αυγής κι έλουζαν με το αστραφτερό τους φως τις κορυφές που περνούσαν στα χέρια του στρατού, η μια ύστερα απ' την άλλη.

«Να τελειώσει αυτό το μακελειό, να μαζέψουμε το βιο και να πάρουμε τα μάτια μας», είπε ο Θανάσης.

«Πού να πάμε;».

«Δεν ξέρω. Στους Φιλιάτες, στη Άρτα, στη Λάρισα. Όπου να 'ναι, αρκεί να μη μείνουμ' εδώ».

«Σου 'πα κι άλλη φορά: δεν υπάρχει μέρος που να μπορείς να ζήσεις ήσυχα».

Βλήματα πέρασαν ψηλά κι έπεσαν στο Μπουχέτσι. Ταράχτηκαν τα πλάγια. Οι πέτρες που αποσπάστηκαν απ' το βουνό παρέσυραν πίσω τους τη χαλικάριά και κατρακύλησαν δίπλα απ' το γκρέκι. Το κοπάδι τρόμαξε και σκόρπισε τριγύρω. Τα σκυλιά έπαψαν να γαβγίζουν.

Ο γέρος πέταξε από πάνω του την κάπα κι έκανε να σηκωθεί.

«Λάκισαν τα πρόβατα».

«Κάτσε εσύ... προσπάθησε να κοιμηθείς».

«Πώς να κοιμηθώ, όταν ακούω ντουφεκιές και πέφτουν παλικάρια;».

Σηκώθηκαν για να γυρίσουν το βιο στο γκρέκι. Τα σκυλιά μυρίστηκαν άνθρωπο και χίμησαν πάνω του. Σε λίγο, όμως, έπαψαν να γαβγίζουν και χοροπηδούσαν γύρω απ' τον άντρα που ερχόταν τη ράχη-ράχη, ανάμεσα απ' τα πεύκα.

«Ποιος να 'ναι και σταμάτησαν να τρώνε τα σκυλιά;».

«Σαν τον Ανέστη φαίνεται».

Ο γαμπρός τους είχε τραυματιστεί στη μάχη του Μετσόβου. Ύστερα από μια πρόχειρη θεραπεία, του 'δωσαν άδεια

να επιστρέψει στο χωριό και ν' ασχοληθεί με τα προβλήματα της οργάνωσης. Οι κάτοικοι υποβάλλονταν σε κόπους και θυσίες. Τη μια έφτιαχναν χαρακώματα και πολυβολεία, την άλλη μετέφεραν πυρομαχικά και τραυματίες. Εγκαταλειμμένα τα παιδιά τους υπέφεραν και δυστυχούσαν ενώ τα νοικοκυριά τους καταστρέφονταν. Μερικοί παραπονιόνταν ότι ξεπλατίστηκαν απ' τη δουλειά, τη στιγμή που άλλοι κατάφερναν να ξεγλιστρήσουν, γιατί είχαν τους ανθρώπους τους στην οργάνωση. Οι ψίθυροι αυτοί έφταναν στ' αυτιά του Ανέστη. Ήταν άδικο και συκοφαντικό. Παρόλα αυτά έπρεπε να 'ναι προσεκτικός και να εκτελεί τα καθήκοντά του με περισσότερη ευθύνη κι αμεροληψία. Το μέτρο αυτό τον οδήγησε στο άλλο άκρο του ζητήματος. Κάθε φορά που παρουσιαζόταν κάποια ανάγκη, που δεν ήταν σε θέση να προβλέψει, αγγάρευε τους δικούς του. Αυτοί δεν μπορούσαν να του αρνηθούν. Ο Ηλίας έριξε προσάναμμα στη φωτιά. Κάτω απ' τις αναλαμπές διέκρινε το σκυθρωπό κι ιδρωμένο πρόσωπο του γαμπρού του.

«Ποια ανάγκη σ' έφερ' εδώ τέτοια ώρα;».

«Αυτή που με φέρνει πάντα», απάντησε.

«Λέγε, ποιόν έχεις στη μπούκα σου;».

Κοίταξε τον κουνιάδο του διστακτικά. Οι κουβέντες έβγαιναν με δυσκολία απ' το στόμα του.

«Χρειάζομαι κόσμο για να μεταφέρει τραυματίες. Εσύ έχεις καιρό να προσφέρεις υπηρεσία», είπε αποφεύγοντας το βλέμμα του.

«Δεν έχεις δίκιο. Εκεί που ήμουν δεν αναπαυόμουν στον ίσκιο των πεύκων», του έδωσε το σημείωμα που είχε στην τσέπη.

«Τι είναι;».

«Διάβασε!».

Πήρε το σημείωμα και πλησίασε στη φωτιά. Σούφρωσε τα φρύδια πριν τελειώσει την ανάγνωση.

«Μερικοί έχουν χάσει την αίσθηση της πραγματικότητας. Δεν πιστεύω να πέρασε απ' το μυαλό σου ότι θα παρουσιάζεις τη βεβαίωση αυτή και θ' απαλασσόσουν απ' την υποχρέωση να προσφέρεις υπηρεσίες;».

«Γιατί όχι; Οι άλλοι πώς το κάμουν;».

«Μπορεί οι άλλοι να το κάμουν, αλλά δεν θα επιτρέψω να το κάμετε εσείς».

«Ωστε το χαρτί αυτό δεν έχει καμιά αξία;».

Έριξε τη βεβαίωση στις φλόγες χωρίς να περιμένει απάντηση. Ο γέρος δυσανασχέτησε.

«Δεν καταστρέφονται τέτοια χαρτιά. Είναι άλλοι που τα παίρνουν υπόψη».

«Κάνετε λάθος, αν περιμένετε από μένα κάτι τέτοιο».

«Ξέρεις πως δεν προσπάθησα ποτέ ν' αποφύγω τη δουλειά. Αυτή τη στιγμή δεν μπορώ ν' απομακρυνθώ απ' την οικογένειά μου. Θα 'μαθες σε τι κατάσταση βρίσκεται η γυναίκα μου».

Ο Ανέστης άκουγε σκεπτικός.

«Μου το είπε η γριά. Ελπίζω να μην είναι τίποτα σοβαρό».

«Θα δούμε. Για την ώρα, όμως, πρέπει να βρίσκομαι κοντά της».

«Έχεις δίκιο, μα δεν μπορώ να σου υποσχεθώ τίποτα», είπε ξαφνικά. «Κατέβα στο γραφείο και βλέπουμε».

Γύρισε να φύγει. Ο πεθερός του παραξενεύτηκε.

«Φεύγεις κιόλας;».

«Πρέπει να περάσω κι απ' τις άλλες στρούγκες».

Έφυγε σέρνοντας το πόδι.

«Ήρθε στο χωριό, για να γερέψει και θα γίνει χειρότερα», αναστέναξε ο πεθερός του.

Ο Βασίλης έστρεψε το βλέμμα στους αδερφούς του. Μάντεψαν εύκολα τη σκέψη του. Όσο περνούσαν τα χρόνια, η αδυναμία του γέρου για τις κόρες και τους γαμπρούς του μεγάλωνε κι εκδηλωνόταν με προκλητικό τρόπο. Αυτό δεν θα τους πείραζε καθόλου, αν δεν υπήρχε κάτι που τους έκανε ν' ανησυχούν.

«Τις θυγατέρες και τους γαμπρούς σου τους λυπάσαι. Για μας και για τις νύφες σου δεν νοιάζεσαι», του πέταξε κατάμουτρα.

Ο γέρος ξαφνιάστηκε και κυριεύτηκε από δίκαιη οργή.

«Αν δεν νοιαζόμουν, θα 'χατε όλα αυτά; Τα σπίτια, τα χωράφια, το βιο;».

Μαρμάρωσαν.

«Τι με κοιτάτε; Για σας δεν βασανίζομαι μια ολόκληρη ζωή;».

«Χαραμοφάηδες δεν μας είπες ακόμα», τον πρόλαβε ο Ηλίας.

«Έννοια σου και θα τ' ακούσουμε κι αυτό μια μέρα».

Το σαράκι της διχόνοιας μπήκε στις καρδιές τους. Δεν θα περνούσε μέρα χωρίς να λογομαχήσουν.

Το μελανό πέπλο της αυγής ξεθώριασε. Αντίκρου ξεπρόβαλε το πανόραμα της μάχης. Ο «Γαλατάς» ανίχνευε την περιοχή ανάμεσα στο Ταμπούρι του Κάντσικου και την κοιλάδα του Σαραντάπορου. Τα βομβαρδιστικά φάνηκαν πάλι ξαφνικά και χτυπούσαν την κορυφή της Τριανταφυλλιάς, στα νοτιοδυτικά του χωριού. Τα πεύκα άναβαν σαν σπίρτα. Καπνοί και φλόγες έζωναν το βουνό. Ο δαιμονισμένος θόρυβος των αεροπλάνων συνοδευόταν απ' τις εκρήξεις και τους πυροβολισμούς. Χαλασμός κόσμου ολόγυρα.

Ο γέρος ένωσε πονοκέφαλο. Αποτραβήχτηκε παρέκει και κάθησε κάτω απ' το βράχο. Έβαλε το χέρι αντήλιο και σύλωσε το βλέμμα στην καπνισμένη βουνοπλαγιά. Του φάνηκε πως είδε κάτι μαύρα, μικρά σημάδια να κινούνται πάνω κάτω. Μπορεί να ήταν σκιές της οπτικής του παραίσθησης, μπορεί όμως να ήταν και οράματα: να ήταν οι φαντάροι που ορμούσαν να καταλάβουν τις θέσεις των ανταρτών ή οι αντάρτες που αμύνονταν κι έκαναν αντεπίθεση; Για μια στιγμή πάλι τού φάνηκε πως έβλεπε τους λαβωμένους και τους νεκρούς να στρώνουν με τα κορμιά τους το δρόμο της νίκης, η οποία έπαιρνε μορφή γυναίκας και νόμιζε πως ήταν η Ελλάδα. Η Ελλάδα να σαλτάρει σπαράζοντας ανάμεσα στ' αντιμαχόμενα παιδιά της με μαύρο, αιματοβαμμένο πανωφόρι.

Το βλέμμα του θάμπωσε, έγειρε στο βράχο λιπόθυμος.

Σαν στράγγισε το νερό, οι γυναίκες καθάρισαν τη λάσπη και τα χαλίκια κι έφτιαξαν πάλι τα γιατάκια. Έξω ο ήλιος έκαιγε δυνατά. Ένιωθαν τη ζεστή πνοή του να χύνεται στη σπηλιά. Το δάπεδο άχνιζε. Αλλά η υγρασία κρεμόταν στον αέρα και δεν έλεγε να υποχωρήσει. Απ' την οροφή της σπηλιάς έπεφταν χοντρές σταγόνες. Κάτω ήταν όλα υγρά και νοτισμένα: πέτρες, καλύμματα, φορεσιές. Το κρύο περόνιαζε τα κορμιά τους. Τα παιδιά έτρεμαν.

Η γριά Αγαθή γονάτισε μπροστά στην άρρωστη κοπελίτσα. Έσπασε καλά με τα δόντια της έναν κόκκο αλάτι κι άρχισε να κάνει το σήμα του σταυρού πάνω απ' το ακίνητο κορμάκι μουρμουρίζοντας.

Οι μαγείες και τα σταυροκοπήματα δεν βοήθησαν το παιδί να συνέρθει απ' την αρρώστια. Ο πυρετός συνέχισε να είναι πολύ ψηλός. Έχανε τις αισθήσεις του. Η Αφροδίτη φοβήθηκε.

«Να φωνάξουμε τη μάνα του», είπε στην Ευδοκία.

«Ξέρεις πού βρίσκεται;».

«Θα μας πούνε στο φρουραρχείο».

«Φεύγω αμέσως».

Σκεφτόταν να στείλει κάποιον που θα 'φτανε γρήγορα.

Κοίταξε τ' ανεψίδια της, που κάθονταν στο βάθος της σπηλιάς και παιδεύονταν να φτιάξουν μια σφυρίχτρα από κλωνάρι ιτιάς, χτυπώντας τη φλούδα γύρω-γύρω με τη λαβή του μαχαιριού, λέγοντας φωναχτά:

«Ζουμ, ζουμ, караζούμ, φάει χιόν', πιες νερό να λαλάς σαν τ' αηδόν'».

«Νικολάκη! Λάμπρο! Ακούστε τι θα σας πω».

«Τι;», αποκρίθηκαν.

«Πρέπει να πάτε στο φρουραρχείο... Να πείτε στον υπεύθυνο της υπηρεσίας να ειδοποιήσει τη Λένω να 'ρθει αμέσως. Η αρρώστια της κόρης της χειροτέρεψε. Άει, καμάρια μ', πηγαίνετε».

Πλησίασαν στην έξοδο, πίσω απ' τις γυναίκες. Ο ήλιος κρεμόταν φλογισμένος πάνω απ' τους καπνούς που τύλιγαν το Ταμπούρι. Ο αέρας έφερνε τα μουγκανητά του «Γαλατά», που πετούσε κάπου μακριά. Τ' αγόρια δίσταζαν να βγούνε απ' το καταφύγιο. Η Αφροδίτη προσπάθησε να τα ενθαρρύνει.

«Μη φοβάστε. Σήμερα ο «Γαλατάς» ψάχνει σ' άλλα μέρη. Δεν έχει ώρα να πετάξει προς τα δω. Κι εσείς είστε μικροί και δεν φαίνεστε από τόσο μακριά».

Πήγαιναν προσεκτικά, όλο μάτι κι αυτί. Στο φρουραρχείο δεν υπήρχε κανένας. Ξαφνικά το μάτι τους έπεσε στον Αθανασίου μ' ένα κατάμαυρο καζάνι περασμένο στο δεξιό ώμο να χάνεται πίσω απ' τη γωνιά ενός σπιτιού. Έτρεξαν πίσω του. Το καζάνι που κουβαλούσε ήταν απ' τ' αντάρτικο μαγειρείο, που είχε καταργηθεί.

«Μπαρμπα-Χρήστο. Μας έστειλε η θεια Αφροδίτη να σας πούμε να ειδοποιήσετε τη Λένω να γυρίσει στην κόρη της. Είναι πολύ άρρωστη».

«Πού να βρω άνθρωπο τέτοια ώρα, για να του πω να πάει να τη φωνάξει;».

Συνεννοήθηκαν με τα μάτια.

«Μπορούμε να πάμε εμείς».

Σκούπισε τον ιδρώτα απ' το λαιμό του παρατηρώντας τ' αγόρια.

«Δουλεύει στα χαρακώματα, στη Γκουστερίτσα. Να προσέχετε μη σας δει ο στρατός και σας ρίξει».

Στη Γκουστερίτσα κατασκευαζόταν μια αμυντική γραμμή. Οι χωριανοί, όμως, είχαν συνηθίσει να μεγαλοποιούν τα πράγματα, μιλούσαν για αμυντήρια, οχυρωματικά έργα και προμαχώνες. Όροι άγνωστοι για τα παιδιά, που προκαλούσαν την περιέργειά τους.

Έφυγαν τροχάδην.

«Θα φωνάξουμε τη Λένω κι ύστερα θα περάσουμε να δούμε τα χαρακώματα. Εντάξει;», είπε ο Νίκος.

«Εντάξει».

Πέρασαν μια ράχη γεμάτη βαλανιδιές. Πιο πέρα ο τόπος ήταν γυμνός με λίγα δέντρα και χαμόκλαδα εδώ κι εκεί, έπεφτε ορμητικά προς την κοιλάδα του Σαραντάπορου. Τα παιδιά προχώρησαν σκυφτά, σταματώντας πίσω από κάθε θάμνο που συναντούσαν στο δρόμο τους.

«Λες να μας είδε ο στρατός;», ρώτησε ο Λάμπρος.

«Γιατί; Φοβάσαι;».

«Λιγάκι. Εσύ;».

«Καθόλου».

Βρέθηκαν μπροστά σε μια τάφρο. Το φρέσκο ανάχωμα σύρθηκε απότομα κάτω απ' τα πόδια τους κι έπεσαν μέσα. Το βάθος της τάφρου δεν ήταν μεγάλο και θα μπορούσαν να βγουν από 'κει χωρίς δυσκολία. Η περιέργεια, όμως, δεν τους άφησε. Προχώρησαν μες στο στριφογυριστό χαντάκι κι έφτασαν σ' ένα πολυβολείο, φτιαγμένο από κορμούς δέντρων με στρώσεις από πέτρες και χώμα ανάμεσά τους. Έμοιαζε μ' ανθρωποκαλύβα χωμένη στη γη. Είχε και μικρά ανοίγματα στο ύψος του εδάφους.

Δυο γυναίκες έσκαβαν δίπλα. Άκουσαν τα παιδιά που πλησίαζαν και τα κοίταξαν παραξενεμένες.

«Τι γυρεύετ' εδώ;».

Ήταν ξένες. Δεν τις είχαν δει ποτέ.

«Μια χωριανή μας. Ελένη τη λένε».

«Είναι αυτή που είχε τον άντρα της φαντάρο;».

«Ναι, αλλά τώρα είναι αντάρτης».

«Αυτή τη στιγμή λείπει».

Σηκώνονταν στα πόδια κι ερευνούσαν το μέρος πάνω απ' τα κλαριά.

«Γιατί ανυπομονείτε τόσο;».

«Η κόρη της αρρώστησε βαριά».

Η γυναίκα στηρίχτηκε στο φρύδι της τάφρου. Το πρόσω-

πό της χλόμιασε και τα χείλη της μελάνιασαν. Η άλλη έσκαβε γυρισμένη με τις πλάτες. Τα παιδιά τρόμαξαν.

«Συναγωνίστρια, τι έχεις;».

Σήκωσε αργά το κεφάλι, κοιτάζοντας τ' αγόρια με θαμπωμένα μάτια.

«Είμαι λιγάκι κουρασμένη».

«Γιατί δεν κάθεις να ξεκουραστείς;».

«Δεν μπορώ».

«Γιατί;».

Ο αχός της μάχης ακουγόταν σιγά, λες και τον ρουφούσαν οι ρεματιές.

«Αχ, είστε μικροί ακόμα και δεν καταλαβαίνετε τίποτα», αναστέναξε. Οι Μπουραντάδες είναι πολύ κοντά. Αν διώξουν τους αντάρτες απ' το Κάντσικο, θα δοκιμάσουν να περάσουν το ποτάμι και θα 'ρθουν εδώ. Γι' αυτό πρέπει να κάνουμε πολυβολεία, να οχυρώσουμε τον τόπο. Αν προλάβουμε, δεν θα μπορέσουν να τα σπάσουν. Αν προλάβουν αυτοί, όμως, και φτάσουν εδώ, θα μας σκοτώσουν όλους».

Τα τραγικά γεγονότα που είχαν περάσει επανέρχονταν στο νου τους.

«Πέρυσι, σαν τώρα, οι χωριανοί μας γύριζαν απ' τα χωράφια κι ο στρατός έριξε πάνω τους και σκότωσε μια γυναίκα», είπε ο Λάμπρος.

«Κι ο Κούρκουλας, που βασάνισε τους άντρες; Και τ' αεροπλάνα, που βομβάρδισαν το χωριό και χάθηκαν τόσα άτομα;», πρόσθεσε ο Νίκος.

Η γυναίκα άκουγε σκεπτική.

«Για να μην πάθετε πάλι τα ίδια φτιάχνουμε τούτα τα χαρακώματα. Θα φτιάξουμε κι άλλα, κι άλλα πολλά, ώσπου να γεμίσουν τα πλάγια, για να μην μπορέσουν να περάσουν. Πρέπει να βιαστούμε. Σε λίγο θα περάσουν οι αξιωματικοί να δούνε τι φτιάξαμε».

Τα μάτια τους άστραψαν.

«Θα 'ναι ο Γιαννούλης;», ρώτησαν μαζί, σαν ένας άνθρωπος.

«Αυτό δεν το ξέρω. Γιατί; Τον γνωρίζετε;».

«Ναι. Όταν περνούσε απ' το χωριό, έμεινε στο σπίτι της θείας μου. Αλλά τώρα έχει καιρό να περάσει», είπε ο Νίκος. Κατέβασαν τα κεφάλια τους.

Εκείνες τις μέρες είχε κυκλοφορήσει η είδηση ότι κάποιος πολιτευτής, που κατείχε υψηλή θέση στον κρατικό μηχανισμό, απευθύνθηκε στο Γιαννούλη μ' επιστολή και του ζήτησε ν' αποκηρύξει τις ιδέες για τις οποίες αγωνιζόταν και να προσχωρήσει στον Εθνικό Στρατό, όπου τον περίμεναν αξιώματα και πλούτη. Η απάντηση του Γιαννούλη δεν είχε γίνει γνωστή ακόμα. Οι κάτοικοι σχολίαζαν το γεγονός αυτό κατά το δικό τους τρόπο. Μερικοί, μάλιστα, δεν επιφυλάσσονταν να εκδηλώνουν την ικανοποίησή τους και να διαδίδουν δεξιά κι αριστερά ότι ο Γιαννούλης βρίσκεται ήδη στο δρόμο για την Αθήνα. Η άγνοια της πραγματικότητας ήταν τόσο θλιβερή, που τολμούσαν να διαψεύσουν ακόμα κι εκείνους που έβλεπαν τον Γιαννούλη με τα ίδια τους τα μάτια να βρίσκεται στη γραμμή του μετώπου, ανάμεσα στους αντάρτες του. Οι αντιφατικές πληροφορίες δημιουργούσαν σύγχυση κι απογοήτευση.

«Μπορεί να πέρασε στο στρατό;», ρώτησε ο Λάμπρος Ξαφνικά.

«Ποιος;».

«Ο Γιαννούλης».

Η γυναίκα σάστισε. Έμεινε με τον κασμά στον αέρα.

«Ποιος τα λέει αυτά;».

«Γιατί; Είναι ψέματα;», κοίταξαν τη γυναίκα με λαχτάρα.

«Αυτοί που τα λένε θέλουν κρέμασμα».

Ο αξιωματικός των αμυντικών έργων πρόβαλε στην κορυφή, κάτω απ' τα δέντρα. Κοίταξε προς τη μεριά τους.

«Ε, λεβέντες; Ελάτε πάνω!», φώναξε.

«Προσέξτε. Είναι πολύ αυστηρός», τους προειδοποίησε η γυναίκα.

Ανέβηκαν στην κορυφή περνώντας μέσ' απ' τα χαμόκλαδα που σχημάτιζαν πυκνή δεντρωσιά. Παρόλο που βιάζονταν

κι οι καρδιές τους πήγαιναν να σπάσουν απ' την αγωνία, πρόσεξαν ότι το μέρος είχε αλλάξει, ήταν γεμάτο χαρακώματα και πολυβολεία που συνδέονταν μεταξύ τους. Ο αξιωματικός ήταν κοντόχοντρος, με μαύρο, λεπτό μουστάκι και ίσια γυαλιστερά μαλλιά, χτενισμένα προς τα πίσω. Κάτι μεγάλα κιάλια με ψιλό λουρί κρέμονταν απ' το λαιμό του. Παρέκει, στον ίσκιο της βελανιδιάς, κάθονταν δύο αντάρτες και περιεργάζονταν ένα μυδράλιο. Ο αξιωματικός κοίταξε τα παιδιά με βαθύ διαπεραστικό βλέμμα.

«Τι δουλειά έχετε εδώ πέρα;».

Ο Νίκος αισθάνθηκε έναν κόμπο να φράζει το λαιμό του. Κι ο Λάμπρος απάντησε με δυσκολία.

«Μας έστειλαν να φωνάξουμε τη θεία την Ελένη».

Άκουγε συνοφρυωμένος όσα του είπαν κατόπιν.

«Προσέξτε καλά. Αν είναι ψέματα, θα σας κόψω τη γλώσσα και θα στείλω τη χωριανή σας στρατοδικείο», φώναξε άγρια.

Είχαν δει χιλιάδες αντάρτες μέχρι τότε. Περνούσαν απ' το χωριό τους, πήγαιναν πάνω κάτω, έμεναν στα σπίτια τους, όχι μια και δυο αλλά πολλές, πάρα πολλές φορές. Και να 'θελαν να τους μετρήσουν, δεν θα μπορούσαν. Άλλοι ήταν αυστηροί, γαροδεμένοι, κι άλλοι τραυματίες, αδύνατοι κι άρρωστοι, που υπέφεραν και πονούσαν, αλλά κανένας δεν τους φέρθηκε τόσο σκληρά όσο ετούτος. Δεν παραξενεύτηκαν γι' αυτό, γιατί το είχαν προαισθανθεί, πριν τους μιλήσει ακόμα, πως δεν μπορούσε να είναι σαν τους αντάρτες που γνώριζαν, καλόκαρδος κι απλός. Οι αντάρτες ήταν νηστικοί, κακοντυμένοι και πολλές φορές δεν είχαν ούτε παπούτσια στα πόδια τους, ενώ αυτός ήταν παχουλός με ροδοκόκκινα μάγουλα και φορούσε ωραία στολή κι αστραφτερές μπότες. Αν έκανε να σκύψει, θα έσκαζε η κοιλιά του, τόση μεγάλη που ήταν.

Έκαναν στην άκρη, έτοιμοι να το σκάσουν.

«Σαν να 'ναι Μπουραντάς κάμει», ψιθύρισε ο Λάμπρος.

«Μπορεί να 'ρθε κι αυτός απ' το στρατό».

Ο αξιωματικός ξερόβηξε. Δίπλα οι αντάρτες έμειναν άναυδοι, παρακολουθούσαν τα παιδιά με περιέργεια. Ο ένας είχε ξεχαστεί ολότελα και του 'πεσε ο πυροκροτήρας απ' το χέρι. Τα μακριά δάχτυλά του έτρεμαν. Είπε σιγά:

«Είναι δύσκολο κανένας να σταθεί στο ύψος του αντάρτη, ν' ανταποκριθεί στις προσδοκίες του λαού».

«Αύριο θα ναι ακόμα δυσκολότερο, όπως δείχνουν τα πράγματα», απάντησε ο άλλος.

«Έδεσαν» το μυδράλιο, το μετέφεραν πιο πέρα και το 'στησαν πάνω σ' ένα βράχο. Τα παιδιά δεν μπόρεσαν να κρύψουν το θάυμασμό τους.

«Πω, πώωω, τι μεγάλο είναι!», αναφώνησε ο Νίκος.

«Μεγάλο σαν αλέτρι!».

Ο αντάρτης με τα μακριά δάχτυλα χαμογέλασε.

«Ωραία σκέψη. Και να μπορούσαμε να λιώσουμε τα κανόνια, να κάναμε υνιά κι αλέτρια, θα οργώναμε και τα βουνά ακόμα».

Η βοή του πολέμου αντηχούσε απ' τα βουνά. Ο αξιωματικός σκυθρωπός παρατηρούσε τα βομβαρδιστικά που όργωναν τον ουρανό και χτυπούσαν τις θέσεις των ανταρτών στα Τρανά Σάδια. Οι πυροβολισμοί ακούγονταν καθαρά και οι καπνοί απλώνονταν στη βουνοπλαγιά, που αντιστέκονταν ακόμα οι αντάρτες.

«Θα σπάσουν τα μούτρα τους, αν τολμήσουν να καταλάβουν την κορυφή».

Μια ξανθιά, λεμονόχρωμη αχνάδα σκέπαζε τη γης κάτω στα χαμηλώματα. Το Αίγιο με τους ατέλειωτους κήπους, γεμάτους εσπεριδοειδή, ήρθε στο νου του... Δίπλα στο ξωκλήσι του Αϊ-Νικόλα ένα στενόμακρο χωράφι χρυσόλαμπε απ' το ψωμωμένο κριθάρι. Τ' αεροπλάνα πετούσαν χαμηλά. Κάθε φορά που χάνονταν πάνω απ' τις κορυφές, δυο γυναίκες εμφανίζονταν στην άκρη στο χωράφι και θέριζαν βιαστικά. Ο κίνδυνος να πεθάνουν απ' την πείνα ήταν εξίσου μεγάλος όσο και η πιθανότητα να σκοτωθούν από έναν όλμο ή από μια ρουκέτα. Αψηφούσαν τον κίνδυνο για να επιβιώσουν.

Τα βομβαρδιστικά φάνηκαν δεξιά τους. Πετούσαν πάνω απ' το Σαραντάπορο, κατά μήκος της ποταμιάς. Το 'να πίσω απ' τ' άλλο, σα να κυνηγιόνταν. Κάποιο άλλαξε ξαφνικά κατεύθυνση κι άρχισε να μειώνει το ύψος του. Ο αξιωματικός δάγκωσε τα νύχια του.

«Ήρθε η ώρα να δείξουμε τι μπορεί να κάνει η αντιαεροπορική μας άμυνα», είπε νευρικά.

Οι αντάρτες έπιασαν τα πόστα τους. Μια δεσμίδα με μεγάλες σφαίρες κρεμόταν απ' το αντιαεροπορικό.

«Έλα να φύγουμε», είπε ο Λάμπρος.

«Μη φοβάσαι. Δεν θα προλάβουν να φτάσουν εδώ. Θα τα ρίξουν οι αντάρτες», απάντησε ο Νίκος προσπαθώντας να σφίξει τα δόντια του, που χτυπούσαν σαν περπατάκια, κι έτρεξε να κρυφτεί.

Το ταχυβόλο των ανταρτών άρχισε να κελαηδάει. Τ' αγόρια ξεθάρρεψαν. Βγήκαν απ' τα χαίμαλα ορμητικά, γεμάτα χαρά. Ο παράλογος ενθουσιασμός τους προκάλεσε την έξαρση του νου τους, που έπλασε την εικόνα της φαντασίας. Πέρα απ' το Κάμενικ ο φρίκος έριχνε λοξά τις αχτίνες του κι έπεφταν πάνω στο αεροπλάνο. Τα φτερά του ανέδιναν χρυσοκόκκινες, φλογερές αναλαμπές. Πίστεψαν πως το χτύπησαν οι αντάρτες και τυλιγόταν στις φλόγες. Έβγαλαν άγριες κραυγές.

«Καίγεται! Καίγεται!».

Μες στο ξέσπασμα της χαράς που πλημμύριζε τις καρδιές τους αντιλήφθηκαν το λάθος τους κι ένιωσαν βαθιά, απρόσμενη πίκρα. Τ' αεροπλάνο πλησίασε στο στόχο του άθικτο, μεγάλο, φοβερό. Δεν το πρόσεξαν να 'κανε βουτιά, όπως κάνανε τ' άλλα, και δεν άκουσαν ούτε πυροβολισμούς ούτε τίποτα άλλο. Είδαν μόνο ένα παράξενο, πορτοκαλένιο σύννεφο να ξεπηδάει μέσ' απ' το χωράφι και να σκεπάζει τις γυναίκες. Ο αξιωματικός βρυχήθηκε.

«Τα καθάρματα. Ρίχνουν ναπάλμ».

Πρώτη φορά έβλεπαν τα παιδιά τέτοιο πράγμα. Η λέξη που άκουσαν ήταν άγνωστη κι είχε γι' αυτά μια μυστική έννοια,

που δεν μπορούσαν να τη συλλάβουν. Το ύφος των ανταρτών δεν άφηνε καμιά αμφιβολία πως σήμαινε κάτι φοβερό. Ο κοκκινωπός κυματισμός πέρασε μέσ' απ' το χωράφι κι αγκάλιασε τη βουνοπλαγιά. Τα πεύκα λαμπάδιαζαν. Οι μαύρες τουλούπες καπνού που τινάζονταν πάνω στροβιλίζοντας ανακατεύονταν με το κίτρινο σύννεφο και σχημάτιζαν ένα μολυβένιο αδιάφανο πέπλο. Ο αξιωματικός των αμυντικών έργων κατέβασε τα κιάλια απ' τα μάτια του.

«Δεν φαίνονται, θα 'γιναν ολοκαύτωμα».

Τα παιδιά ανατρίχιασαν. Κοιτάχτηκαν σιωπηλά. Στα πρόσωπά τους διακρινόταν η πίκρα που είχε προκαλέσει τ' αναπάντεχο γεγονός. Τ' όπλο έχασκε παρατημένο στο βράχο. Οι αντάρτες έλεγαν κάτι εκνευρισμένοι. Τα παιδιά απομακρύνθηκαν αθόρυβα, γεμάτα απογοήτευση. Μια σπαρακτική φωνή κάρφωσε τις καρδιές τους.

«Αχ, το παιδί μου... κάτι έπαθε το παιδί μου!».

Κοίταξαν κάτω. Ανάμεσα στα χαρακώματα είδαν μια γυναίκα αλαφιασμένη να διασχίζει τα χαμόκλαδα της πλαγιάς και να χάνεται πίσω απ' τη ράχη.

Τα λυχνανάμματα του ήλιου άλειφαν τις μακρινές ράχες, σχηματίζοντας ένα φωτεινό τρίγωνο που ένωνε το Ταμπούρι με την Αρένα και το Κάμενικ. Ανάμεσά τους τα δάση και οι βουνοπλαγιές εσβηναν, καθώς έπεφταν απότομα προς την κοιλάδα του Σαραντάπορου. Το ποτάμι στριφογύριζε μες στην πλατιά κοίτη. Τα βράχια διακρίνονταν ακόμα στις όχθες του. Έβλεπες εδώ κι εκεί να καθρεφτίζονται στα γάργαρα νερά και να μοιάζουν σαν μελανές κηλίδες. Πάνω απ' το Κάντσικο κρέμονταν σταχτιά σύννεφα και κάλυπταν τον ήλιο. Ίσως να ήταν αυτό που σ' έκανε να νομίζεις πως βράδιαζε γρήγορα.

Οι εκρήξεις και τα βουητά είχαν καταλαγιάσει. Κάτι αραιές ντουφεκιές έπεφταν ακόμα εδώ κι εκεί. Ένιωθες πένθιμη τη σιωπή να πέφτει γύρω σου.

Το Ταμπούρι είχε καταληφτεί. Οι φαντάροι του Εθνικού

Στρατού προέλασαν δυτικά, σταμάτησαν κάτω απ' τη Φτελιά, κατάκοποι, με τα στήθια ακουμπισμένα στις πλαγιές του. Θα 'πρεπε να δώσουν πολύ αίμα ακόμα για να φτάσουν στην κορυφή του. Οι αντάρτες είχαν εγκαταλείψει το Ταμπούρι, μα διέθεταν αρκετές δυνάμεις ακόμα για να αποκρούσουν τον αντίπαλο. Εξάλλου δεν είχαν πού να υποχωρήσουν. Η Ελεύθερη Ελλάδα είχε περιοριστεί στη μικροσκοπική περιοχή του Γράμμου. Κάθε χαμένη σπιθαμή γης σήμαινε γι' αυτούς μια χαμένη μάχη, που οδηγούσε κατευθείαν στην καταστροφή. Γι' αυτό ήταν αποφασισμένοι να πολεμήσουν μέχρι τον τελευταίο, να χύσουν το αίμα τους για το μεγάλο σκοπό.

Πράσινες, χρυσοκόκκινες δέσμες φωτοβολίδων άστραψαν πάνω απ' το Ταμπούρι. Ο τόπος έλαμψε. Ο Σαραντάπορος φωτίστηκε λες κι άναψαν χιλιάδες φωτάκια μες στα νερά του.

Μια φάλαγγα κατέβαινε απ' το Κάντσικο. Τα παιδιά περίμεναν αρκετή ώρα, μέχρι να φτάσει στα μέρη της Ζέρμας. Τόσους πληγωμένους δεν είχαν δει ποτέ μέχρι τότε. Σέρνονταν αργά σχηματίζοντας ατέλειωτη γραμμή. Το τελευταίο φορείο έφτανε σιγά. Είχε λυγίσει και φαινόταν σα ν' άγγιζε τη γης.

Ο Λάμπρος φοβήθηκε. Ο πατέρας του ψηλός -ένα κεφάλι πάνω απ' τους άλλους τραυματιοφορείς- βαστούσε το φορείο απ' την πίσω μεριά. Άκουσε ν' αναπνέει βαριά. Βγήκε δίπλα του. Ο Ηλίας ξαφνιάστηκε.

«Τι κάμεις εδώ;».

«Μας έστειλαν για δουλειά. Είναι κι ο Νίκος μαζί μου».

Δεν μπορούσε να ζητήσει εξηγήσεις. Η διαταγή της οργάνωσης ήταν ρητή: *Να τηρείται το απόρρητο της αποστολής.*

«Να προσέχετε εκεί που πάτε», είπε προσπαθώντας να συνέρθει απ' την ταραχή του ο Ηλίας.

«Τελειώσαμε και γυρίζουμε πίσω».

Ήταν η ώρα που άρχιζαν οι μετακινήσεις των ανταρτών και

το πυροβολικό του στρατού σφυροκοπούσε τις προσπελάσεις τους. Η ανησυχία του μεγάλωσε.

«Βιαστείτε. Έπρεπε να βρίσκεστε στο καταφύγιο αυτή την ώρα. Οι μάνες σας θ' ανησυχούν».

Ομάδα καταδιωκόμενων πλησίαζε. Δεν κατάλαβαν γιατί βιάζονταν. «Να 'ταν τόσο κοντά ο στρατός;», αναρωτήθηκε ο Λάμπρος ενώ το βλέμμα του έπεσε πάνω σε μια γυναίκα που βάδιζε ξέστηθη θηλάζοντας το μωρό της.

«Νερό... Λίγο νερό, μητέρα», παρακάλεσε η γυναίκα τη γριά που ακολουθούσε πίσω της.

«Δεν έχει. Το 'πιε το παιδί».

Ο Λάμπρος γύρισε το κεφάλι πίσω. Είδε μια γριά ν' ακολουθεί βαστώντας απ' το χέρι ένα παιδάκι. Με τ' άλλο κρατούσε το μπαστούνι της και στηριζόταν πάνω του βαριά. Το παιδί νύσταζε και σκόνταφτε στις πέτρες.

«Ξεράθηκε το στόμα μου, δεν μπορώ», ξανάπε η γυναίκα σταματώντας στη μέση του δρόμου.

Ο επικεφαλής της φάλαγγας περνούσε δίπλα.

«Συναγωνίστριες, σταματάτε πολύ συχνά κι αργοπορείτε τη φάλαγγα».

«Έχουμε μικρά παιδιά», αποκρίθηκε η γριά.

«Βιαστείτε να περάσουμε τον αυχένα», ύψωσε τη φωνή του, «Εκεί θα κάνουμε στάση. Θα πάρουμε συσσίτιο, ίσως και να διανυκτερεύσουμε. Κάντε λίγο κουράγιο ακόμα».

Έριξε το βλέμμα γύρω του. Η νεαρή γυναίκα κουμπώθηκε γρήγορα. Ο κόσμος περνούσε βραδυπορώντας.

«Θα συναντήσουμε καμιά πηγή να βρέξουμε τα χείλη μας;».

«Δεν ξέρω. Προχωράτε».

Ο Λάμπρος σταμάτησε πλάι του.

«Συναγωνιστή, εδώ πιο πέρα υπάρχει μια βρύση».

Ο αντάρτης γύρισε απότομα προς το μέρος του. Το φως του φεγγαριού έλουζε αχνά το πρόσωπό του. Τ' άγρια μάτια του άστραψαν. Ο Λάμπρος βιάστηκε να περάσει μπροστά.

«Στάσου. Θα πας να τους φέρεις νερό», τον κράτησε απ' τον ώμο.

Ο Λάμπρος πήρε το παγούρι απ' τη γριά κι έφυγε τρέχοντας σα να 'ταν μέρα. Εκεί που έπαιρνε νερό, άκουσε ένα βλήμα να γουργουρίζει πάνω απ' το κεφάλι του. Έπεσε στο έδαφος, που τρανταζόταν κιόλας απ' τις εκρήξεις. Ο αέρας έτριζε σκληρά. Ένας βαθύς απόηχος έβγαινε μέσ' απ' τη ρεματιά. Η φάλαγγα σκόρπισε δεξιά κι αριστερά βγάζοντας τρομακτικές κραυγές. Στους λαμπερούς φόντους των εκρήξεων ο Λάμπρος είδε ένα μεγάλο άλογο να σειέται και να φρουμάζει. Ξαφνικά σηκώθηκε ορθό, χτυπούσε με τα πόδια του τον αέρα και χλιμίντριζε άγρια. Ο τραυματίας που ήταν καβάλα δεν μπόρεσε να κρατηθεί, έπεσε κάτω. Μαύρες σκιές ανάδευαν στο σκοτάδι.

Ο επικεφαλής της φάλαγγας έτρεχε ανάμεσα στους τραυματίες και φώναζε:

«Τα ζώα, κρατάτε τα ζώα!».

Του κάκου. Τα ζώα τινάζονταν αλαφιασμένα. Οι τραυματίες ζητούσαν βοήθεια, άλλοι κατέβαιναν απ' τα ζώα όπως όπως κι άλλοι έκλιναν προς μια πλευρά και σωριάζονταν στο έδαφος. Χτυπούσαν στα τραύματά τους, σπάραζαν απ' τον πόνο.

Οι γυναίκες δεν είχαν προλάβει ν' απομακρυνθούν απ' το μέρος που τις είχε αφήσει. Γύρισε εκεί, μετά από λίγο, μόλις κόπασε ο κανονιοβολισμός. Ένα μικρό πλήθος ήταν συγκεντρωμένο γύρω τους.

«Αχ, νυφούλα μου, φύγαμε, για να γλιτώσουμε και γλιτωμό δεν βρήκες. Κακιά μοίρα να 'χουν οι φονιάδες», έβγαινε μέσ' απ' τον ανθρώπινο κύκλο η σπαρακτική φωνή της γριάς.

Έφτασε ο υπεύθυνος της φάλαγγας μ' έναν αντάρτη.

«Κάντε μέρος να περάσουμε!».

Ο κόσμος παραμέρισε. Κάτω απ' το φως του φεγγαριού ο Λάμπρος διέκρινε τη νεαρή γυναίκα πεσμένη στο έδαφος με το κεφάλι στην αγκαλιά της γριάς. Της είχαν ξεκουμπώσει το μεσοφόρι και μια μενεξεδένια κηλίδα έτρεχε στο φου-

σκωτό, γαλανόλευκο κόρφο της. Τ' αγόρι κοίταζε τη μητέρα του παραξενεμένο και το μωρό κλαψούριζε στα χέρια μιας ξένης, που το νανούριζε με θρηνητική φωνή.

«Περιμένετε εδώ μέχρι να βρούμε ανθρώπους να την πάρουν», είπε ο αντάρτης, καθώς τέλειωσε την επίδεση.

Ο Λάμπρος αναγνώρισε το νοσοκόμο. Είχε κάνει τόσα πολλά για να γίνει καλά! Η ανησυχία κι ο φόβος του για τη γυναίκα διαλύθηκαν.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Έπεσε βαθιά σιωπή. Πλησίαζαν μεσάνυχτα. Τ' αγόρια δεν φαίνονταν να γυρίζουν. Οι μητέρες τους αδημονούσαν. Έβγαιναν απ' το καταφύγιο, πήγαιναν μέχρι ένα σημείο, στέκονταν κι αφουγκράζονταν. Δεν άκουγαν τίποτα, ούτε κουβέντα ούτε περπάτημα, σήμα πως έρχονταν τα παιδιά τους, επέστρεφαν στη σπηλιά όλο νεύρα κι ανησυχία.

Η Αφροδίτη περίμενε στην είσοδο της σπηλιάς άγρυπνη. Μαύρες σκέψεις περνούσαν απ' το νου της, καταριόταν τον εαυτό της, που πήρε την τόσο επιπόλαια απόφαση να στείλει τ' ανίψια της στο φρουραρχείο. Σαν διέκρινε τις νύφες της στο σκοτάδι να επιστρέφουν πάλι χωρίς τα παιδιά, ένιωσε έντονο φόβο.

«Δεν φάνηκαν;», ρώτησε δειλά.

«Πώς να φανούν, εκεί που τα 'στειλες;», της πέταξε η Μέλπω φουρκισμένη.

«Τα 'πα να γυρίσουν αμέσως», προσπάθησε να δικαιολογηθεί.

Η νύφη της ξέσπασε οργισμένη.

«Έχω πολλά μαζεμένα στην καρδιά μου. Αν αρχίσω να τ' αραδιάζω, θα γίνουμε από δυο χωριά».

Η Αφροδίτη σηκώθηκε, γύρισε να μπει στη σπηλιά.

«Δεν ξέρεις τι λες».

«Βιάζεσαι να πας να κοιμηθείς, ε; Ρωτάς και μας που μας έφαγε η αγωνία;», φώναξε πίσω της.

Βρισκόταν στα όρια της αλλοφροσύνης.

«Κάτι κακό θα 'παθαν για να μη γυρίσουν».

Η Διαμάντω άκουσε μακρινή κουβέντα.

«Σώπα, θαρρώ πως έρχονται».

Βγήκαν πάλι. Πόσες φορές έκαναν το δρόμο αυτό, δεν ήταν σε θέση ούτε να το σκεφτούν.

Οι μορφές των παιδιών διαγράφηκαν αμυδρά στο φως του φεγγαριού.

«Γιατί έρχονται τόσο σιγά;», αναρωτήθηκε η Μέλπω.

«Μου φτάνει ο φόβος που πέρασα, μη με τρομάζεις κι άλλο».

Η ανησυχία τους μετατράπηκε σε μια απότομη οργή, που θόλωσε τα μυαλά τους. Έπεσαν πάνω τους μανιασμένες.

«Παλιόπαιδα! Πού γυρίζατε τόσες ώρες;».

Τα παιδιά έσκυψαν καλύπτοντας τα πρόσωπά τους. Οι γροθιές έπεφταν στις πλάτες τους απανωτές.

«Γιατί μας χτυπάτε; Δεν φταίμε εμείς»,.

«Μέσα γρήγορα».

Η Αφροδίτη είχε ανάψει το φανάρι. Η σπηλιά φωτιζόταν αχνά. Παιδιά και γυναίκες κοιμόνταν στη σειρά ενώ μια δυσάρεστη οσμή και μούχλα αναδυόταν στον αέρα. Στο βάθος ροχάλιζε μια γυναίκα. Κάποια άλλη ξαπλωμένη δίπλα της δεν μπορούσε να κλείσει μάτι κι όλο στριφογύριζε, βογκούσε και μουρμούριζε.

«Σβήστε το φως».

«Κάνε λίγο υπομονή, χριστιανή μου, να δω να περάσω, να μην πατήσω κανέναν».

Έφτασε στη στρωματσάδα της, αλλά το φως συνέχιζε να φέγγει.

Τ' αγόρια μπήκαν στο καταφύγιο μ' ανακατεμένα μαλλιά και φλογισμένα πρόσωπα, γεμάτα δαχτυλιές. Ο Νίκος έτριβε τ' αυτιά του, που έκαιγαν. Καταπονημένα λούφαξαν δίπλα-δίπλα, στα γιατάκια τους. Η Αφροδίτη δεν μπόρεσε να κρατηθεί.

«Κάνουμε όλες χαζομάρες, αλλά εσείς, κυρές μου, το παρακάνετε. Τα χέρια σας να ξεραθούν».

«Σταματήστε πια να ησυχάσουμε», φώναξε η γυναίκα απ' το βάθος.

Τ' αγόρια είχαν αποκοιμηθεί κιόλας. Η Χρυσαιγή κοίταξε τις συννυφάδες της συγκρατώντας τα νεύρα της.

Έπεσαν να κοιμηθούν και οι γυναίκες. Η Αφροδίτη φύσηξε δυο φορές κι η φλόγα έσβησε. Τίποτα δεν έδειχνε ότι θα παρουσιαζόταν κάτι που θ' ανέκοπτε το λήθαργο.

Αργά, σαν ήσυχος καταρράκτης χύθηκε το πρωινό φως στο βαθύ ρέμα του Μεγαλάκκου. Απ' τις σπηλιές και τα καταφύγια ξετρύπωναν οι κάτοικοι. Κοίταζαν τον βαθύ μπλε ουρανό κι οι όψεις τους σκοτεινίαζαν. Ύστερα έφευγαν προς διάφορες κατευθύνσεις ένας-ένας, δυο-δυο, ανάλογα με τις ανάγκες της υπηρεσίας.

Ο Γιώργος είχε ελεύθερο. Μα είχε κι ένα σωρό δικές του δουλειές να κάμει. Κατέβηκε στο μύλο και πάσχιζε να στεριώσει τις μυλόπετρες. Ύστερα θα καταπιανόταν με τον κάδο. Δύσκολη δουλειά, δεν θα τα κατάφερνε μόνος του. Οι άντρες της Αυτοάμυνας φάνηκαν ξαφνικά. Πρόβαλαν ένας-ένας κάτω απ' τις ροδακινιές. Στο τέλος οι κουνιάδοι κι ο μπατζανάκης του, συνοδευόμενοι απ' το φρούραρχο. Ανησύχησε... Η παρουσία τους αυτή δεν μπορούσε να 'χει σχέση με τις επισκέψεις που έκαναν κάθε τόσο για να συγκεντρώσουν τον κόσμο που χρειαζόταν για υπηρεσία. Κάτι άλλο θα 'πρεπε να συμβαίνει.

«Τι τρέχει Χρήστο;», ρώτησε τον Αθανασίου.

Εκείνος έδειχνε κατσουφιασμένος.

«Καλά, δεν έχεις μάτια; Δεν βλέπεις τι γίνεται γύρω σου;», φώναξε.

Σταμάτησαν μπροστά στην είσοδο της σπηλιάς. Οι γυναίκες πετάχτηκαν έξω τρομαγμένες.

«Τι έγινε; ποιόν ζητάτε;».

Ο φρούραρχος έριξε το βλέμμα του στη σπηλιά. Θαμπές μορφές κινούνταν στον αχνόφωτο χώρο.

«Τα παιδιά. Δεν ξύπνησαν ακόμα;».

«Όχι».

Κοίταξε γύρω, για να βρει μέρος να καθήσει.

«Μπορούμε να περιμένουμε λιγάκι...».

Ο Ηλίας είχε σταματήσει μερικά βήματα πιο πίσω και, κα-

θώς ήταν κουρασμένος απ' τη νυχτερινή αγγαρεία, ακούμπησε στο πεζούλι. Το πρόσωπό του ήταν ωχρο και τα μάτια του κόκκινα απ' την αϋπνία.

«Ξυπνήστε τους να 'ρθουν αμέσως», είπε στη γυναίκα του.

Ο κόσμος στη σπηλιά αναστατώθηκε. Μαζεύτηκαν γύρω απ' τα παιδιά.

«Τι κάματε, γιε μ';», ρώτησε η Χρυσαιυγή.

«Τίποτα», απάντησε ο Λάμπρος.

Βγήκαν στην είσοδο σαστισμένα. Τ' άγρια μάτια των χωριανών καρφώθηκαν πάνω τους. Το αίσθημα της ενοχής ξύπνησε μέσα τους. Κατέβασαν το κεφάλι.

Ο φρούραρχος ένευσε να πάνε κοντά του.

«Πλησιάστε».

Ο ήρεμος τόνος της φωνής του μείωσε το φόβο τους. Αυτό, όμως, δεν έλεγε τίποτα. Οι μεγάλοι παίζουν με τα λόγια, σκέφτηκε ο Λάμπρος.

Κι ο Νίκος ήταν όλο υποψίες. Τα πονηρά μάτια του πέταξαν πάνω απ' τα γνωστά πρόσωπα. Το μυαλό του πήρε γρήγορες στροφές. Έφερε τα χέρια ανάμεσα στα σκέλη του κι άρχισε να σφίγγεται και να χοροπηδά.

«Συναγωνιστή, μπορώ να πάω για λίγο πίσω απ' την πέτρα;», ρώτησε ανυπόμονος.

«Πήγαινε, αλλά γρήγορα, ε;», του είπε προσπαθώντας να συγκρατήσει το γέλιο του.

Πέρασαν αρκετά λεπτά, μα ο Νίκος δεν φαινόταν να γυρίζει. Ο Αθανασίου κοίταξε το φρούραρχο καχύποπτος.

«Έπρεπε να το περιμένουμε».

Εκείνος ζάρωσε τα μαύρα, φαρδιά φρύδια. Το πρόσωπό του σκοτεινίασε. Ανήσυχος ο Λάμπρος κοίταξε τον πατέρα του. Κάπνιζε συνέχεια. Ο καπνός έβγαινε απ' το τσιμπούκι του με μικρές γαλαζωπές τουλούπες. Ο φρούραρχος έσβησε το μισοκαπνισμένο τσιγάρο και πλησίασε κοντά του.

«Πού ήσασταν χτες;».

«Στην Γκουστερίτσα».

«Τι κάνατε εκεί;».

«Πήγαμε να φωνάξουμε την Ελένη».

«Ωραία. Πήγατε να φωνάξετε τη συναγωνίστρια. Μετά όμως τι κάνατε;».

«Μετά;», σκέφτηκε λιγάκι. Νόμισε πως δεν ήταν κακό αυτό που έκαναν. «Μετά πήγαμε να δούμε τα χαρακώματα», απάντησε κομπιάζοντας.

«Μόνοι σας σκεφτήκατε να πάτε να δείτε τα χαρακώματα ή σας το είπε κάποιος;».

Ο Λάμπρος κοίταξε το φρούραρχο σα να 'κουσε κάτι παράξενο.

«Μόνοι μας, γιατί;».

«Το γιατί θα μας το πεις εσύ», αγρίεψε ο φρούραρχος.

Δεν ήξερε πια τι ν' απαντήσει, άρχισε να τρέμει. Ο Γιώργος αισθάνθηκε λύπη κι αποστροφή.

«Πού το πάτε, συναγωνιστές; Τι επιδιώκετε;», φώναξε. «Έκαναν αυτό που θα κάμαμε όλοι μας αν ξαναγινόμασταν παιδιά. Δεν φταίνει αυτά. Φταίμε εμείς, εμείς που προκαλούμε την περιέργειά τους με τις αλόγιστες συζητήσεις μας γι' αμυντικά έργα και προμαχώνες».

Ο φρούραρχος αποτραβήχτηκε πίσω, δεν φαινόταν να 'θελε να ρωτήσει κάτι ακόμα. Για τους υπεύθυνους της Αυτοάμυνας το ζήτημα απαιτούσε βαθύτερη έρευνα, όπως φάνηκε σε λίγο.

«Θέλατε να δείτε τα χαρακώματα μόνο ή σκοπεύατε να κάνατε και κάτι άλλο;», ρώτησε ο Αθανασίου.

Ο Λάμπρος κατάλαβε πια ότι κάτι κακό σχεδίαζαν στο νου τους.

«Να δούμε τα χαρακώματα μόνο».

Αυτό δεν έδειχνε την αθωότητά τους. Ήταν αποφασισμένος να ξεδιαλύνει το ζήτημα μέχρι τέλους.

«Στο γεφύρι δεν υπάρχουν χαρακώματα, αλλά κι εκεί πήγατε. Γιατί;».

Ο Γιώργος ξέσπασε απότομα.

«Πάλι τα ίδια; Από περιέργεια σας είπε».

Εκεί που θα 'λεγες ότι απομακρυνόταν κάθε υπόνοια, ο υπεύθυνος της νεολαίας πετάχτηκε πάνω.

«Θα σας πω εγώ, συναγωνιστές», φώναξε με πάθος. «Πήγαν για να δούνε αν μπορούν να περάσουν στο Κάντσικο».

Οι χωρικοί μαρμάρωσαν...

«Τι 'ναι αυτά που λες;», φώναξε ο Γιώργος.

Πανικός έπιασε τους άλλους. Κοιτούσαν το Λάμπρο με δέος.

«Να μας πει τι γύρευαν εκεί», επέμενε κάποιος.

«Ποιος τους έστειλε και ποιόν ήθελαν να δούνε».

«Θα μας φέρουν την καταστροφή».

Βαθιά μες στο βλέμμα του Λάμπρου αντιλαμβανόταν κανείς να τον πνίγει η αδικία. Κοίταξε τους χωριανούς του με παράπονο.

«Λέει ψέματα. Δεν θέλαμε να πάμε στο Κάντσικο!», είπε συγκρατώντας τα δάκρυά του.

Το αίσθημα του κινδύνου ήταν πολύ έντονο, για να πιστέψουν σ' αυτά που έλεγε το παιδί, τη στιγμή που κάθε ενέργειά τους προκαλούσε καχυποψίες.

Ο υπεύθυνος της νεολαίας όρμησε πάνω του, τον άρπαξε απ' τους ώμους και τον τράνταξε δυνατά. Το κορμί του κουνιόταν σαν κλαρί και το κεφάλι του πήγαινε μπρος-πίσω.

«Θα πεις, ρε, τι θέλατε στο Κάντσικο;».

Ο Αθανασίου έμεινε άναυδος απ' την αλλοφροσύνη του νέου, τραβήχτηκε πίσω μουδιασμένος.

Ο Ηλίας τινάχτηκε πάνω.

«Θα το πληρώσεις ακριβά αυτό που κάνεις!».

Απόσταση χεριού τον χώριζε απ' τον υπεύθυνο της νεολαίας. Μια κραυγή ξέσκισε τον αέρα.

«Σταματήστε τον!».

Ο Ηλίας αισθάνθηκε δυνατό πόνο, σα να 'παθε στραμπούλισμα.

«Μ' αναγκάζετε να χρησιμοποιήσω βία», είπε ο φρούραρχος στρίβοντας πίσω το χέρι του.

Θανάσιμο μίσος έκαιγε στα μάτια του Ηλία.

«Κι αυτό που γίνεται τόση ώρα μπροστά στα μάτια σας δεν είναι βία; Γιατί επιτρέπετε να βασανίζουν το παιδί;».

«Θα δώσει λόγο για την πράξη του».

Άφησε τον Ηλία και με μια σφοδρή κίνηση άρπαξε το νέο απ' τους ώμους και τον πέταξε πέρα.

«Σας είπα κι άλλη φορά... Έχουμε κυβέρνηση, υπάρχουν νόμοι, δεν μπορεί να κάνετε του κεφαλιού σας».

Ο νέος κατεχόταν απ' το τυφλό πάθος της εκδίκησης. Κάτω απ' το νευρικό παροξυσμό στράφηκε προς το φρούραρχο αδίστακτος.

«Υποστηρίζετε τους εχθρούς του αγώνα;».

«Σας συνιστώ να λέτε λιγότερα και να 'στε πιο προσεχτικοί. Από μια κλωστή κρέμεται η ζωή σας», είπε έχοντας το νου του στον Ηλία.

Έγινε κάτωχρος. Όχι από φόβο, βέβαια, αλλά από μανία και μίσος.

«Κάτι τέτοια ακούνε και σηκώνουν κεφάλι».

Ο Ηλίας τον κοίταξε περιφρονητικά.

«Δεν φταις εσύ, αλλά... τόσο μυαλό έχεις», απέφυγε να πει αυτό που πραγματικά σκεφτόταν.

Οι άντρες της Αυτοάμυνας απομακρύνθηκαν σιγά, με τα κεφάλια σκυμμένα. Ο φρούραρχος είπε στον Ηλία να τον ακολουθήσει. Ο αέρας έφερε πίσω την κουβέντα τους. Κάτι σκόρπιες, απότομες φωνές, που προμηνούσαν άγριο καβγά. Ο Λάμπρος ανατρίχιασε, έφραξε τ' αυτιά του με τις παλάμες και μαζεύτηκε κουβάρι, τρέμοντας απ' το φόβο για την τύχη του πατέρα του. Οι γυναίκες πηγαινοέρχονταν μουρμουρίζοντας.

«Τι ήταν πάλι αυτό που πάθαμε στα καλά καθούμενα;».

«Τρόμαξαν το παιδί. Δεν μπορεί να συνέρθει».

Οι συννυφάδες άρχισαν να επικαλούνται η θεία οργή.

«Παναγιά μου! Απ' το Θεό να το 'βρουν».

«Να μην προφτάσουν να δούνε τα παιδιά τους».

Η Διαμάντω δαγκώθηκε, έκανε το σταυρό της.

«Συγχώρα μας, Θε μου, δεν ξέρουμε τι λέμε».

Ο Νίκος φάνηκε πίσω απ' το βράχο. Πλησίασε διστακτικά τον ξάδερφό του.

«Θύμωσες που σ' άφησα μόνο;», ρώτησε φέρνοντας γύρω το βλέμμα του.

Ο Λάμπρος δεν ήθελε ούτε να τον δει ούτε να τον ακούσει, αλλά εκείνος κάθησε δίπλα του παριστάνοντας το μετανιωμένο.

«Έλα, μη μου κρατάς γινάτι. Δεν θα το ξανακάνω».

Ο Λάμπρος κρατούσε πεισματικά τη σιγή του. Μα κι ο Νίκος δεν το 'βαζε κάτω. Σίμωσε πιο κοντά, τον σκούνησε με τον αγκώνα στα πλευρά.

«Σε μάλωσαν;».

Απέτυχε και το κόλπο του αυτό. Θα πλάνταζε απ' το κακό του. Σκέφτηκε να τον καλοπιιάσει.

«Τους είδα. Έφευγαν ντροπιασμένοι. Τι τους είπες;».

Λίγο ακόμα και θα πλήρωνε ακριβά την υποκρισία του. Η Μέλπω ερχόταν φουρκισμένη, κρατώντας μια βίτσα από ιτιά.

«Πού εξαφανίστηκες πάλι; Λαχάντισα να σε ψάχνω. Τώρα θα δεις...», απείλησε το Νίκο.

Ο Νίκος πετάχτηκε πάνω, έκανε έναν ελιγμό προς τα 'δω, έναν προς τα 'κει και βρέθηκε πίσω απ' τη μάνα του, στην έξοδο της σπηλιάς.

«Αν κάμεις να με χτυπήσεις, να ξέρεις, θα φύγω, θα πάω στον επιθεωρητή να του πω να με στείλει στη Σερβία», είπε πισωπατώντας.

«Να πας μια ώρα νωρίτερα, να ησυχάσω».

Οι μητέρες που είχαν τα παιδιά τους μακριά αναστέναζαν:

«Δεν ξέρεις τι λες».

«Αν ήξερες τον πόνο του χωρισμού που τρώει τα σπλάχνα μας, θα ευχαριστούσες το Θεό που σας φώτισε και τα κρατήσατε κοντά σας».

«Τα κρατήσαμε και τρέμουν οι καρδιές μας. Τι σας τα λέω; Τα βλέπετε με τα μάτια σας», αποκρίθηκε η Διαμάντω.

«Δεν σας φταίει κανένας. Τις αμαρτίες σας πληρώνετε. Α-

κούσατε τι γράφουν τα δικά μας; Περνούνε καλά και μαθαίνουν και γράμματα».

«Μπορεί να 'ναι καλά, αλλά ποιός ξέρει πότε θα τα δούμε».

Κάθε μάνα είχε και τον καημό της. Έψαχνε να βρει παρηγοριά στα λόγια της. Η Βασιλική σταμάτησε το ράψιμο.

«Αχ, αν δεν γινόταν αυτός ο πόλεμος, θα 'μουν η πιο ευτυχισμένη μάνα του κόσμου».

«Ησύχασε, συμπεθέρα. Θα τελειώσει και θα τα ξεχάσουμε όλα», είπε η Αφροδίτη.

«Πότε; Όλοι για το τέλος μιλούν και τελειωμό δεν βλέπουμε».

Η κουβέντα στράφηκε πάλι στις συνομιλίες του στρατηγού Μάρκου με τον υπουργό απ' την Αθήνα, που γίνονταν τάχα στα μέρη του Κάντσικου. Η φήμη αυτή προκάλούσε χαρά κι ανησυχία. Ανησυχία, γιατί τελευταία αναφέρονταν σ' αυτές όλο και πιο σπάνια.

«Αυτοί κάθονται και κουβεντιάζουν και τα παιδιά του κοσμάκη σκοτώνονται αράδα. Τι λένε τόσες μέρες;».

Τα σιτάρια είχαν μεστώσει, είχαν ψηθεί για καλά. Τέτοιο καιρό, άλλες χρονιές, βρίσκονταν στη μέση του θέρους. Το 1948 δεν είχαν αρχίσει ακόμα και δεν ήξερε κανένας αν αρχιζαν ποτέ, γιατί οι πολεμικές επιχειρήσεις είχαν αποδιοργανώσει τη ζωή κι αποτελούσαν θανάσιμο κίνδυνο για τους κατοίκους.

Οι νύφες του Χριστοφόρου επέστρεφαν απ' τα χωράφια τους. Ο δρόμος για το καταφύγιό τους περνούσε δίπλα απ' το μύλο, που κρύβονταν οι γυναίκες των Μανταίων. Η Σταυρούλα κοντοστάθηκε κοιτάζοντας τη συννυφάδα της.

«Τι λες, να περάσουμε απ' τη σπηλιά, να δω πώς πάει η θεια μου;».

«Και δεν περνάμε;».

Μπήκαν στη σπηλιά εύθυμες. Οι γυναίκες που βρίσκονταν εκεί διέκοψαν τη συζήτηση και σύλωσαν πάνω τους τα μάτια.

«Θεια, πώς είσαι;», φώναξε με χαρά η Σταυρούλα.

«Καλά. Εσείς; Ακούσαμε πως αρχίσατε το θέρο;».

«Ναι. Θερίσαμε μισό χωράφι. Ένα στάρι ίσια με το μπόι και κάτι στάχια, δεν ξανάδα, μεγάλα και χοντρά. Στάρι να δούνε τα μάτια σας».

Έχωσε το χέρι στην τσέπη της φούστας της κι έβγαλε μια χουφτιά με γέννημα.

«Κοιτάξτε, στάρι σαν διαμάντι».

Κοιτούσαν γεμάτες έκπληξη, μαγεμένες. Η γριά πήρε μερικά σπειριά στα χέρια της και τα ψηλάφισε προσεκτικά, σαν να 'ταν κάτι πολύτιμο κι άγιο.

«Είχα χρόνια να δω τέτοιο στάρι, απ' τη χρονιά που χάθηκε ο μακαρίτης ο άντρας μου. Πάλι ο Θεός βλόγησε τα σπαρτά μας, για να χορτάσουν τα ορφανά».

Η Διαμάντω άκουγε σκεπτική κοιτάζοντας τις νεαρές γυναίκες, που αφήφησαν τον κίνδυνο.

«Δεν φοβηθήκατε να θερίζετε απέναντι απ' το στρατό;».

«Γιατί να φοβηθούμε;».

«Γιατί μπορούσε να ρίξει πάνω σας, όπως έκανε πέρυσι και σκότωσε τη θεια σου», είπε στην ανιψιά της.

Αναρίγησε, την ίδια στιγμή σκέφτηκε κάτι και ηρέμησε.

«Μπορεί να ήθελαν, αλλά δεν τόλμησαν να το κάνουν».

Σκόπευε να πει κάτι ακόμα, μα είδε τη συννυφάδα της να της κάνει νόημα να σταματήσει.

«Περάσαμε για μια στιγμή και θα νυχτώσουμε εδώ, σήκω να φύγουμε».

Η Διαμάντω τις ξεπροβόδισε μέχρι το περιβόλι.

«Τι ήθελες να πεις ακόμα, που δεν σ' άφησε τούτη;».

«Τίποτα, θεια. Τίποτα...».

Την έπιασε απ' το χέρι και την κοίταξε βαθιά στα μάτια.

«Δεν μ' έχεις εμπιστοσύνη πια;».

Θεία και ανιψιά διατηρούσαν στενές, εγκάρδιες σχέσεις, οι οποίες πηγάζανε όχι μόνο απ' τη συγγένεια, αλλά κι απ' την αγάπη και την εκτίμηση που έτρεφαν η μια προς την άλλη.

«Αχ, θείτσα μου, έχω και παραέχω, αλλά πρέπει να φυλαγόμαστε, γιατί ξέρεις με τι κόσμο έχουμε να κάνουμε», κοίταξε τη συννυφάδα της.

«Τώρα είμαστε μόνες μας».

Η κοπέλα άρχισε να διηγείται απίστευτα πράγματα.

«Το πρωί που βγήκαμε στη ράχη, για να πάμε στο χωράφι, μας είδαν στρατιώτες πέρα απ' το Κάντσικο και μας φώναξαν απ' τον τηλεβόα... Όσοι πάμε για δική μας δουλειά, έλεγαν, να δέσουμε άσπρο μαντίλι στο κεφάλι και να μη φοβόμαστε. Εμείς τα χάσαμε. Πού να βρούμε άσπρα μαντίλια κείνη την ώρα; Σταματήσαμε στη μέση του δρόμου σαν χαζές και δεν ξέραμε τι να κάνουμε. Σε λίγο ακούσαμε κάποιον να μας κρένει πάλι. Μας φώναξε με τα ονόματα: Βανθία, Σταυρούλα...».

Η Διαμάντω άκουγε με πιασμένη αναπνοή. Σαν τέλειωσε, τη ρώτησε περίεργη:

«Ποιος να 'ταν;».

«Κάποιος χωριανός μας, ποιός όμως, δεν μπορέσαμε να καταλάβουμε».

«Εμένα μου φάνηκε σα να 'ταν ο Μιχάλης της θείας Φροσύνης».

Η Διαμάντω έκανε το σταυρό της.

«Να μην το πεις σε κανέναν».

Προαισθανόταν ότι μέσα σε κείνη τη βαθιά σιωπή που επικράτησε για λίγο παιζόταν η τύχη τους.

«Αχ, η μαύρη μ'», αναστέναξε η Ευανθία. «Τρέμει η καρδιά μου μήπως είναι κι ο δικός μου εκεί και τον ρίξουν στη σφαγή».

«Νομίζεις ότι αυτοί που είναι από 'δω θα 'χουν καλύτερη τύχη;», πρόσθεσε η συννυφάδα της.

«Δεν ξέρω. Να ευχόμαστε να μην πάθει κανένας τίποτα, για να μην κλάψουμε μαζί».

Η Διαμάντω προσπάθησε να τις καθησυχάσει.

«Αν όλες οι σφαίρες έπεφταν πάνω σε κορμιά, δεν θα 'μενε άντρας σ' αυτό τον κόσμο».

Χώρισαν με την αγωνία χαραγμένη στα πρόσωπα. ποιός ήξερε τι θα 'φερνε η αυριανή μέρα...

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τα γεγονότα ακολούθησαν τη δική τους πορεία. Ακόμα και τα πιο μικρά κι ασήμαντα.

Οι κάτοικοι απ' τα κοντινά κρησφύγετα πήγαιναν πάνω-κάτω. Συγκεντρώθηκαν έξω στο ρέμα. Σχολίαζαν την ανακοίνωση του στρατού, που έλεγε ότι μπορούσαν να εργάζονται στα κτήματά τους χωρίς φόβο. Το γεγονός αυτό τούς είχε προκαλέσει βαθιά αίσθηση και δεν κουράζονταν να επαναλαμβάνουν ο ένας ύστερα απ' τον άλλο, ότι δεν ήταν τυχαίο, αλλά ένα προμήνυμα που σήμαινε ότι η ώρα της συμφιλίωσης πλησίαζε.

Ο Γεωργίου φούσκωνε και ιδρώνε.

«Χωριανοί, ακούστε, ας μην ξεγελιόμαστε», είπε σκουπίζοντας τον ιδρώτα απ' το πρόσωπο. «Η ανακοίνωση αυτή, για την οποία μιλήσατε με τόσο ενθουσιασμό, δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια πονηρή ενέργεια, ένας δόλος του εχθρού, θα 'λεγα, που αποβλέπει στη χαλάρωση των προφυλακτικών μας μέτρων, για να μπορέσει να μας συντρίψει. Αυτά είχα να σας πω. Αν υπάρχει κάποιος που αμφιβάλλει, ας έχει στο νου του τις γυναίκες απ' το Κάντσικο».

«Όσο γι' αυτό δεν έχεις άδικο. Μπορείς να μας πεις, όμως, τι θα κάνουμε με τα σάρια μας; Θα τ' αφήσουμε αθέριστα να πάνε χαμένα; Να πεθάνουμε απ' την πείνα;».

«Θα περιμένουμε να δούμε πώς θα εξελιχτούν τα πράγματα».

Ο Αγόρου βγήκε μπροστά του. Μεγαλόσωμος, σαν τον πατέρα του, με στρογγυλό, ροδοκόκκινο πρόσωπο, με λίγα μαύρα μαλλιά στους κροτάφους κι ακόμα λιγότερα στο πίσω μέρος του κεφαλιού του.

«Αν πρόκειται να πεθάνουμε απ' την πείνα, όπως είπε ο Νικολάκης, είναι καλύτερα να πεθάνουμε μοχθώντας για το ψωμί των παιδιών μας».

Η στεντόρεια φωνή του χύθηκε στον αέρα κι ο κόσμος ταράχτηκε.

«Να μιλάς για τον εαυτό σου, όχι για τους άλλους», τον διέκοψε ο Γεωργίου.

«Για τον εαυτό μου τα λέω», είπε κατεβάζοντας τον τόνο της φωνής του. «Θα βγω να θερίσω κι ό,τι θέλει ας γίνει».

«Έχει δίκιο ο Θόδωρος. Θα βγούμε να θερίσουμε», έλεγαν όλοι.

Ο Γεωργίου δεν μπόρεσε να συγκρατηθεί, φώναξε οργισμένος:

«Τι στο διάβολο, χαζέψατε ντιπ για ντιπ; Δεν βλέπετε το καλό σας;».

Ο Αδάμου πετάχτηκε έξαλλος.

«Τα ίδια μάς λέγατε και πριν και στείλαμε τα παιδιά μας στην Αλβανία, αλλά ήταν ψέματα».

Ο Γεωργίου νόμιζε πως γνώριζε καλά τα προβλήματα που απασχολούσαν τους χωριανούς του. Ήταν πολλά και δύσκολα. Έκαναν τη ζωή τους αφόρητη. Δεν θα κατόρθωναν ποτέ να βγούνε απ' τη φτώχεια και την αγραμματοσύνη. Προσπαθούσε να τους βοηθήσει, για να βλέπουν τα πράγματα στις πραγματικές τους διαστάσεις και ν' απαλλαγούν από πολλά βάσανα. Έτσι, τουλάχιστον, πίστευε. Εκείνη τη στιγμή, όμως, δεν είχε κανένα συγκεκριμένο επιχείρημα για να αποκρούσει την κατηγορία του.

«Γιατί το λες αυτό; Μήπως άκουσες τα παιδιά μας να δυστυχούν;».

Ο Αδάμου άρχισε να ψάχνει τις τσέπες του συγχυσμένος.

«Σιγά. Θα δεις και μόνος σου. Πού στο διάβολο το 'χω;».

Έβγαλε μια διπλωμένη κόλλα χαρτί και την έδωσε στο Γεωργίου.

«Να, διάβασε».

«Τι είναι;».

«Γράμμ' απ' τις τσούπρες μ'. Διάβασε φωναχτά, για ν' ακούσουν κι οι χωριανοί».

Ο Γεωργίου διάβαζε το γράμμα σουφρώνοντας κάθε τόσο τα φρύδια.

«Τι γράφει;», ρώτησε κάποιος.

«Κάνετε λίγη υπομονή. Στ' αλήθεια, δεν καταλαβαίνω τίποτα».

Ξαναδιάβασε το γράμμα απ' την αρχή. Την ίδια στιγμή ο Αδάμου κάθησε σε μια πέτρα, στήριξε τα χέρια στα γόνατα και κρέμασε το κεφάλι.

«Αχ, κορούλες μ'», άρχισε να κλαψουρίζει. «Το σπίτι μας είναι γιομάτο ψωμί, γάλα και τυριά κι εσείς γυρνάτε νησιτικές. Ο Θεός να με τιμωρήσει που σας έδωσα σε ξένα χέρια».

Όλοι παρακολουθούσαν το Γεωργίου με κομμένη ανάσα. Είχαν παιδιά στην Αλβανία και ήταν περίεργοι για το τι έλεγε το γράμμα. Σαν τέλειωσε το διάβασμα, ο Γεωργίου σήκωσε το κεφάλι ψηλά. Τα μάτια του άστραψαν.

«Ρίζο», είπε στον Αδάμου, «σε ποιά τάξη πάνε οι κόρες σου;».

«Στην Πρώτη, στη Δευτέρα. Σάμπως ξέρω κι εγώ καλά; Γιατί ρωτάς;».

«Διάβασε άλλη μια φορά το γράμμα και κοίταξε τη γραφή. Είναι δυνατό να κάνει τέτοια γράμματα μαθητής του Δημοτικού;».

Ο Αδάμου τα 'χε ολότελα χαμένα. Κοιτούσε τον Γεωργίου σα να 'ταν μάγος κι αποκάλυπτε τα μυστικά του κόσμου.

«Λες να το 'γραψε κάποιος άλλος;».

Ήταν ό,τι χρειαζόταν για να τους φέρει στα νερά του.

«Μόνο αυτό; Έγραφε ό,τι ο ίδιος ήθελε, ψέματα και συκοφαντίες», του επέστρεψε το γράμμα.

«Αυτό δεν πέρασ' απ' το μυαλό μ'», αποκρίθηκε κοιτάζοντας το γράμμα πότε απ' τη μια και πότε απ' την άλλη μεριά.

«Να περνά, Ρίζο, για να μην περνά η προπαγάνδα του εχθρού και σκαλίζει τις πληγές που μας άνοιξε».

«Έχεις δίκιο βλάμ'. Από 'δω και πέρα θα 'μαι πιο προσεχτικός».

Κάποιοι στο μεταξύ πίσω γέλασαν χλευαστικά.

Ο Εθνικός Στρατός είχε κυριέψει το Ταμπούρι του Κάντσικου, μετατρέποντας τις θέσεις των ανταρτών σε κόλαση. Αυτόματα, η γραμμή του μετώπου μεταφέρθηκε δυτικότερα, στην κορυφογραμμή της Τριανταφυλλιάς. Οι ορμητικές επιθέσεις του στρατού εξασθένησαν. Τις δυο τελευταίες μέρες δεν εκδηλώθηκε καμιά πολεμική δραστηριότητα. Η αντεπίθεση των ανταρτών που περίμεναν δεν έγινε. ποιός ξέρει γιατί. Στα πεδία της προχτεσινής μάχης επικράτησε απόλυτη ησυχία. Οι αναγνωριστικές πτήσεις της αεροπορίας συνεχίζονταν κι οι μακρινοί αντίλαλοι της μάχης, που έφταναν απ' το Γκόλιο-Κάμενικ, έκαναν πιο αισθητή την απειλή του πολέμου.

Στην ανάπαυλα της μεγάλης μάχης η ζωή έπαιρνε τον κανονικό της ρυθμό. Οι κάτοικοι γύριζαν στο χωριό, φρόντιζαν τα νοικοκυριά τους, κυκλοφορούσαν στους δρόμους με δρεπάνια και λιχνιστήρια. Παράθυρα ανοιγόκλειναν κι ο ήλιος έσκαγε στα τζάμια με φαρδύ χαμόγελο. Τα κοκόρια λαλούσαν κι όλα έδειχναν μια σχετική ηρεμία.

Τα στάρια λαμποκοπούσαν χρυσαφένια στις πλαγιές του Μοναστηρίου. Τρεις μαυροντυμένες γυναίκες θέριζαν στα βακούφια. Πιο πάνω οι χωριανοί είχαν πέσει με τα μούτρα στη δουλειά: θέριζαν, δεμάτιαζαν, μετέφεραν τα δεμάτια στ' αλώνια. Άλλοι πάλι, που είχαν τα κτήματά τους μακριά, βρίσκονταν ακόμα στο δρόμο.

Πέντ' έξι γυναίκες κόντευαν να βγούνε στη ράχη. Μέχρι εκεί έφτασαν καλά, χαμόκλαδα και βελανιδιές έκρυβαν το δρόμο. Από 'κει και πέρα η βλάστηση γινόταν όλο και πιο αραιή. Ο δρόμος ξεχώριζε σαν ζώνη στη μέση της βουνοπλαγιάς. Ο στρατός βρισκόταν απέναντι, μπορούσε να παρακολουθεί την κίνηση με γυμνό μάτι. Οι γυναίκες έδεσαν τ' άσπρα μαντίλια στα μαλλιά και με το φόβο στις καρδιές τους συνέχισαν το δρόμο, η μια μακριά απ' την άλλη.

Η Φωτεινή, πραγματική αντρογυναίκα, ολόρθη, καμαρωτή,

πήγαινε με ακάλυπτο κεφάλι. Τα μαλλιά της άστραφταν στον πρωινό ήλιο. Σταμάτησε και περίμενε μian άλλη.

«Ο Θεός να τους τιμωρήσει. Ανάγκασαν τις χήρες να βάλουν τ' άσπρα».

Η Γιαννούλα, η διπλανή της, έτρεμε ολόκληρη. Και σα να μην άκουσε τίποτα, σήκωσε τα μάτια και της είπε:

«Βάλε το μαντίλι που πρέπει», εννοώντας να βάλει το άσπρο μαντίλι, που τις είχαν διατάξει οι στρατιώτες.

«Έχω τα μαλλιά μου, που 'ναι ασπρότερα απ' τα μαντίλια σας».

«Γιατί δεν ακούς; Θα μας πάρεις στο λαιμό σου».

Η Φωτεινή ψιθύρισε κάτι. Ύστερα απάντησε νευριασμένη.

«Ξέρω 'γω τι θα 'πρεπε να τους δείξω, μα τι να κάνω που 'μαι γριά».

Ακούστηκαν πυροβολισμοί κούφιοι, σα να 'βγαιναν απ' τα έγκατα της γης. Οι γυναίκες έβαλαν τις φωνές, σκόρπισαν και κρύφτηκαν πίσω απ' τις πέτρες. Μόνο η Φωτεινή έμεινε στο δρόμο.

«Μια ντουφεκιά έπεσε στην άκρη του κόσμου και κατουρηθήκατε απ' το φόβο σας, παλιοθήλυκα».

Η Γιαννούλα άκουσε μια σφαίρα να περνά δίπλα απ' τ' αυτί της και να χτυπά στο βράχο, πίσω απ' τη Φωτεινή, σκορπίζοντας θραύσματα.

«Πέσε κάτω, μω! Θα σε σκοτώσουν!».

Ατρόμητη η γρια-Φωτεινή έσκυψε κι ανασήκωσε τα σιγκούνια της. Η άλλη έκανε το σταυρό της γουρλώνοντας τα μάτια.

«Χάζεψες, μωρή;».

«Άσπρα θέλουν να δουν; Άσπρο και σκανταλιάρικο θα τους δείξω».

«Θα φας το κεφάλι σου», τσίριξε η Γιαννούλα.

Στα χαρακώματα, πάνω απ' το δρόμο, ακούγονταν φωνές, βηματισμοί, μεταλλικοί κρότοι. Εδώ κι εκεί έκανε την εμφάνισή του και κάποιος ανάρτης, προβάλλοντας το κεφάλι προσεκτικά.

Χλομές και τρομαγμένες έφτασαν στο κοντινό ρέμα. Αντάρτες κι εδώ. Φορούσαν ολοκάθαρες στολές με ζώνες και λουριά σταυρωτά στα στήθια. Κι όλοι με περίστροφα στις θήκες. Δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία πως ήταν μεγάλα πρόσωπα. Ένας κοντόσωμος με ηλιοκαμένο πρόσωπο κι άσπρες κάλτσες μέχρι τα γόνατα στράφηκε απότομα στις γυναίκες.

«Συναγωνίστρια, τι εξευτιλισμός είναι αυτός;».

Οι γυναίκες κοιτάχτηκαν ανήσυχες. Άρχισαν να λύνουν τα μαντίλια. Η Φωτεινή συνέχισε να κρατάει το κλαρί με το λευκό εσώρουχο κρεμασμένο ψηλά.

«Δεν φταίμε εμείς, συναγωνιστή. Έτσι ζήτησαν από πέρα».

Εκείνος τινάχτηκε πάνω οργισμένος.

«Εδώ διατάζει ο Δημοκρατικός Στρατός και θα κάνετε αυτό που λέμε εμείς. Βγάλτε αμέσως τις μαντίλες. Κι εσύ εκεί, κατέβασε αυτό το πανί».

«Δεν μπορούμε, συναγωνιστή. Θα μας ρίξουν οι Μπουραντάδες».

«Αν θέλετε να μη σας ρίξουν, να γυρίσετε πίσω».

«Τι λέτε, συναγωνιστή; Να σκοτωθούμε όλες;».

Κάποιος ντυμένος στα πολιτικά καθόταν δίπλα. Κοίταξε το σύντροφό του σκεπτικός.

«Άσε τον κόσμο να πάει στη δουλειά του, θα χρειαστεί να μοιραστούμε πάλι το ψωμί τους».

Η μεγάλη βουνοπλαγιά πρόβαλε μπροστά τους. Άρχιζε απ' τα ριζοβούνια του Γράμμου και κατέληγε στην κοιλάδα του Σαραντάπορου, σχηματίζοντας μικρές, ομαλές εκτάσεις, σκορπισμένες εδώ κι εκεί, ανάμεσα σε ρέματα και δεντρύλια. Στα τμήματα αυτά υπήρχε λεπτός μανδύας φυτοχωμάτων με χαλίκια. Οι πρόγονοί τους είχαν ανοίξει χωράφια. Βελτίωναν το έδαφος ρίχνοντας κοπριά και σταλίζοντας τα κοπάδια τους. Αυτό δημιουργούσε ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη των σπαρτών. Οι κάτοικοι της περιοχής θαύμαζαν τη σοδειά τους κι έλεγαν συχνά:

«Σ' αυτό το χωριό, στην πέτρα να ρίξεις σπόρο, θα καρπίσει».

Αντίκρισαν τους Μανταίους. Είχαν κιόλας θερίσει το μισό χωράφι.

Η Φωτεινή πέρασε δίπλα απ' την καλαμιά. Ο Ηλίας δεμάτιαζε βιαστικά. Οι άλλοι θέριζαν δεξιά κι αριστερά, χωρίς να σηκώσουν κεφάλι. Ο Λάμπρος με το Νίκο μετέφεραν δεμάτια στην καλύβα, μέσ' απ' την οποία έφταναν σταθερά χτυπήματα. Οι γυναίκες τους θα στουμπίζουν σιτάρι, σκέφτηκε.

«Πότε προφτάσατε και θερίσατε ολόκληρο χωράφι;», ρώτησε η Φωτεινή.

«Ε, όχι κι ολόκληρο χωράφι;», αποκρίθηκε ο Ηλίας.

«Γιατί δεν είπατε να' ρχόμουν μαζί σας;», παραπονέθηκε η γριά.

«Μην ανησυχείς, έχεις μπροστά σου ολόκληρη μέρα ακόμα. Ο Νικολάκης δεν θα 'ρθει;», απέφυγε την απάντηση ο Ηλίας.

«Τι κι αν έρθει; Τόση δουλειά δεν βγαίνει σε μια μέρα».

«Θα δουλέψετε κι αύριο και μεθαύριο, ώσπου να τελειώσετε».

Η γυναίκα τρόμαξε. Κοίταξε το χωράφι της, που συνόρευε με τα δικά τους.

«Καλύτερα να πεθάνω απ' την πείνα παρά να μείνω μόνη μου, για να θερίσω».

Ο Θανάσης έφτασε σιάζοντας το κορμί και πιάνοντας τη μέση του.

«Φώτω, άσε την κουβέντα και πάρε το δρεπάνι, γιατί δεν ξέρεις τι μπορεί να συμβεί αύριο».

Ο Λάμπρος πήγαινε κοιτάζοντας προς το ξωκλήσι του Αϊ-Νικόλα του Κάντσικου, πάνω απ' το οποίο έκλωθαν μαύρα πουλιά. Σκόνταψε κι έπεσε πάνω σ' ένα δεμάτι.

«Πρόσεχε. Πού έχεις τα μάτια σου;», τον μάλωσε ο πατέρας του.

Στενοχωρήθηκε τόσο πολύ ο Λάμπρος, που του φάνηκε να σκοτεινίασε ο τόπος. Γιατί ήταν τόσο σκληρός μαζί του; Γιατί τον μάλωνε; Μήπως δεν τον αγαπούσε όσο τ' άλλα παιδιά του; Αυτά σκεφτόταν, δάκρυζε και κρατιόταν μακριά του.

Πλησίαζε το μεσημέρι. Ο ήλιος έκαιγε δυνατά. Φωτιά και λάβρα έπεφταν πάνω τους. Ο ιδρώτας έτρεχε ποτάμι. Τα δρεπάνια γλιστρούσαν απ' τα χέρια τους.

«Ωρέ, σκάει η πέτρα απ' τη ζέστη», είπε ο Θανάσης.

Απομακρύνθηκε με το δρεπάνι περασμένο στον ώμο κοιτώντας μπροστά του. Στην άκρη στο χωράφι υπήρχε μια δεντροστοιχία. Τον ακολούθησαν κι οι άλλοι.

«Άει, να ξαποστάσουμε λιγάκι», είπε ο Θανάσης ξαπλώνοντας στον παχύ, δροσερό ίσκιο της φουντωτής βαλανιδιάς.

Τα τζιτζίκια τσιτσίριζαν αδιάκοπα, δεν τους άφηναν να ησυχάσουν.

«Ωχ, ο μαύρος, δεν πρόκειται να κλείσω μάτι».

«Θα κοιμηθώ και καμπάνες να χτυπάνε», είπε ο Ηλίας πέφτοντας κάτω φαρδιά πλατιά.

Ο Βασίλης που στεκόταν ακόμα όρθιος, στράφηκε προς τη μεριά της καλύβας μ' ανυπομονησία.

«Δαφνούλα, φέρε μας τη μπούκλα. Δεν ακούς;», είπε στην ανιψιά του.

Η Δάφνη ήρθε αμέσως κρατώντας την υδρία κι ένα αλουμινένιο κύπελλο. Το γέμισε νερό και το πρόσφερε στο θείο της. Έπιε μια γουλιά, αλλά την ίδια στιγμή κατέβασε το κύπελλο απ' τα χείλη του.

«Είναι ζεστό, δεν πίνεται».

«Θα πάω να φέρω φρέσκο. Λάμπρο, έλα μαζί μου».

«Άσε τα παιδιά να κουβαλήσουν τα δεμάτια».

Καθώς η Δαφνούλα πλησίαζε στην πηγή που ανέβλυζε μέσ' από μια ρωγμή στα ριζά του βράχου, πρόσεξε έναν αντάρτη να κατηφορίζει σφυρίζοντας. Έσκυψε να γεμίσει γρήγορα την υδρία. Ο αντάρτης σταμάτησε και την κοιτούσε χαμογελώντας. Παραξενεύτηκε. Ενέτεινε την προσοχή της και ξαφνικά ένιωσε ένα γλυκό τσίμπημα στην καρδιά της. Ήταν ο Γρηγόρης, ο αρραβωνιαστικός της!

«Παναγίτσα μου!».

Δεν κατάλαβε πώς βρέθηκε στην αγκαλιά του. Μεσ στην απρόσμενη χαρά και τα γρήγορα χτυποκάρδια που της προ-

κάλεσε το σκίρτημα, άκουσε τα κόκαλά της να τρίζουν. Έκανε να ξεφύγει απ' το σφιχτό αγκάλιασμα του αρραβωνιαστικού της.

«Σιγά, θα με λιώσεις», είπε ανασαίνοντας με δυσκολία.

Ο Γρηγόρης την έπιασε απ' τη μέση, τη σήκωσε ψηλά κι άρχισε να στριφογυρίζει μες στο δασύλλιο. Η Δάφνη κρατιόταν απ' το λαιμό του κι ένιωθε να πετάει στα σύννεφα.

Όταν άνοιξε τα μάτια της, συνειδητοποίησε ότι ήταν ξαπλωμένη στα χορτάρια, κάτω από μια βαλανιδιά μ' αραιή φυλλωσιά. Οι ακτίνες του ήλιου χαίδευαν τα γυμνά μέρη του κορμιού της. Κοκκίνισε, δάγκωσε τα χείλη της απ' την ντροπή. Άτολμη, γεμάτη τρεμούλα έπιασε το χέρι του Γρηγόρη, που άγγιζε τη μέση της κάτω απ' την ανασηκωμένη φούστα.

«Όχι, όχι!».

Την κοίταξε μ' ένοχο, ακίνητο βλέμμα. Έκαιγε ολόκληρος.

«Γιατί;».

«Δεν κάνει».

Αποτραβήχτηκε από πάνω της. Φοβήθηκε μήπως τον χάσει. Έπλεξε τα χέρια της γύρω απ' το λαιμό του, γεμάτη ερωτικό συναίσθημα.

«Φοβάμαι για σένα», είπε δακρύζοντας.

Της σκούπισε τα δάκρυα και τη φίλησε στα μάτια χαμογελώντας.

«Θέλω να 'σαι τολμηρή, να μη φοβάσαι τίποτα».

Έμειναν αγκαλιασμένοι χωρίς να πούνε κουβέντα, ακούγοντας τα δυνατά καρδιοχτύπια τους.

Ο γνωστός θόρυβος με το βαθύ, μονότονο βουητό χύθηκε στο δάσος. Ο Γρηγόρης πετάχτηκε πάνω. Έπρεπε να βρίσκεται στο τμήμα του. Μια απρόσμενη θλίψη κάλυψε το πρόσωπό του.

«Αν μου δώσουν άδεια, θα κατέβω το βράδυ στο χωράφι. Θα 'σαι εκεί;», είπε αφήνοντας τα χέρια της.

«Θα σε περιμένω».

Η σκέψη του χωρισμού μπήκε ανάμεσά τους.

«Αν δεν μπορέσω να 'ρθω, να μη στενοχωρηθείς».

Τα δάκρυα κυλούσαν βαριά στο λυπημένο πρόσωπό της, φανερώνοντας το φόβο της, για τον οποίο του είχε μιλήσει.

«Να προσέχεις».

Ο Γρηγόρης γύρισε απότομα χωρίς να την αποχαιρετήσει, πήρε το μονοπάτι, για να βγει στη κορυφή, όπου βρισκόταν το τμήμα του. Χάθηκε πίσω απ' τα δέντρα. Τα μάτια της Δάφνης θόλωσαν. Το δάσος σκοτεινίασε γύρω της. Περνώντας ανάμεσα απ' τα δέντρα, με την υδρία στο χέρι να χτυπάει τα κλαριά, προσπάθησε να συνέρθει. Ίσιαξε το φουστάνι της. Ήσυχη βγήκε στο γυμνό μέρος. Αντίκρισε το «Γαλατά» να πετάει χαμηλά, πάνω απ' τα χωράφια και τα κεφάλια των θεριστάδων. Στέκονταν όρθιοι κι ανέμιζαν άσπρα πανιά. Μόλις τ' αεροπλάνο απομακρυνόταν λίγο, ρίχνονταν πάλι στη δουλειά και θέριζαν βιαστικά ό,τι έπαιρνε το δρεπάνι.

Τα βομβαρδιστικά φάνηκαν μακριά.

Ο Θόδωρος φώναξε απ' το χωράφι του, πάνω στη ράχη.

«Εεε, χωριανοί... Έχετε το νου σας. Μπορεί να 'ρθουν τα βομβαρδιστικά», απλώθηκε στη βουνοπλαγιά η βροντερή φωνή του.

Γυναίκες απ' τα κοντινά χωράφια μαζεύονταν κάτω απ' τη μεγάλη βαλανιδιά μεταφέροντας μαζί τους τον πανικό που τις κυρίεψε ξαφνικά.

«Αχ, αν έρθουν τα βομβαρδιστικά, θα χαθούμε», είπε η Φωτεινή. «Τι να κάνουμε; Πού να πάμε;».

«Μη φοβάσαι, έχει ο τόπος σπηλιές», παρατήρησε ο Ηλίας.

«Έχει, όμως όχι εδώ».

«Έχει κι εδώ, μόνο που δεν φαίνονται».

«Κοροϊδεύεις με τη δυστυχία μας;».

«Δεν κοροϊδεύω, Φώτω. Είναι η σπηλιά του Θεού, που δεν ξέρει κανείς μας. Μόνο σ' αυτήν θα σωθούμε».

Οι γυναίκες ανατρίχιασαν, έκαναν το σταυρό τους. Η Φωτεινή ξεδίπλωσε ένα κουρέλι και το 'ριξε καταγής.

«Μπεζέρισα αυτή τη ζωή. Θα κάτσω κι ας γίνει ό,τι θέλει», είπε απελπισμένη.

Έφτασε η Δάφνη βιαστική με φλογισμένο πρόσωπο. Η Μέλπω αναταράχτηκε.

«Γιατί άργησες;».

Η Δάφνη περίμενε την ερώτηση αυτή κι είχε την απάντηση έτοιμη.

«Δεν μπορούσα να 'ρθω την ώρα που έκλωθε τ' αεροπλάνο».

Η μάνα κατέπνιξε την ταραχή, αλλά δεν έπαψε να κρυφοκοιτάζει την κόρη της, βυθισμένη στις σκοτεινές σκέψεις της.

Ο ίσκιος των δέντρων έπεφτε στα χωράφια, μεγάλωνε κι έφτανε όλο και πιο μακριά, δίνοντας στα σιτάρια μια χλομή, γκρίζα απόχρωση.

Η Δάφνη θέριζε ανάμεσα στις θείες της, ανασηκωνόταν ανήσυχη κάθε τόσο, έριχνε μια περαστική ματιά στο μονοπάτι που κατέβαινε απ' το βουνό και κλεινόταν πάλι στον εαυτό της. Οι γυναίκες συνέχιζαν να την παρακολουθούν γεμάτες υποψία.

«Δεν λέει να βασιλεύσει, να σταματήσουμε», είπε αναστενάζοντας.

Είχε χάσει την αίσθηση του χρόνου. Η Διαμάντω τής είπε: «Βασίλευσε κιόλας. Για κοίταξ' εδώ. Τι σε βασανίζει;».

«Τίποτα», κοκκίνισε.

Γύρω τα χωράφια ερήμωναν, οι άνθρωποι επέστρεφαν στις «κατοικίες», τους, στα ρέματα και τις σπηλιές.

Η Φωτεινή ένιωθε να κρυώνει, να μην τη χωράει ο τόπος.

«Οι χωριανοί άρχισαν να φεύγουν. Εμείς δεν θα σχολάσουμε;», φώναξε από δίπλα.

Ο Θανάσης έδενε μια χεριά από σιτάρι παρατηρώντας γύρω. Λίγα άτομα βρίσκονταν στα κτήματά τους ακόμα.

«Μαζέψτε τα πράγματα να φύγετε», είπε στις γυναίκες. «Εμείς» -εννοούσε τους άντρες- «θα μείνουμε να τελειώσουμε τη δουλειά».

Η Δάφνη κοίταξε τον πατέρα της με κρυφή χαρά. Είχαν πολλή δουλειά ακόμα: να τελειώσουν με το θέρισμα, να με-

ταφέρουν τα δεμάτια στην καλύβα, να στουμπίσουν το σιτάρι.

«Πώς να κάνετε μόνοι σας τόση δουλειά;».

«Θα δουλέψουμε όσο μπορέσουμε».

«Μήπως πρέπει να μείνω κι εγώ;».

«Αν δεν είσαι αύριο γι' αγγαρεία, να μείνεις», απάντησε ο πατέρας της.

Η καρδιά της φτερούγισε κι έλαμψε όλη από χαρά. Είχε πετύχει να μείνει στο χωράφι και να περιμένει τον Γρηγόρη.

«Θέλουμε να μείνουμε κι εμείς», δήλωσε ο Νίκος.

«Να μείνετε. Δεν είστε μικρά παιδιά πια. Να μείνετε να βοηθήσετε».

Γέμισε άστρα ο ουρανός. Ο τόπος φεγγοβολούσε. Ακουραστη η Δάφνη μετέφερε τα δεμάτια στην καλύβα. Μα και τ' αγόρια δεν έμειναν πίσω, δούλευαν σκληρά και προσπαθούσαν να βρίσκονται πάντα δίπλα της, για να δείξουν στους γονείς τους ότι πραγματικά ήταν μεγάλοι πια και χρήσιμοι, όπως εκείνη. Την ενοχλούσε όμως τη Δάφνη που μπερδευόνταν στα πόδια της.

«Αν δεν σταματήσετε, θα πέσετε απ' την κούραση».

«Κοίτα εσύ τι θα κάνεις, που όλο αναστενάζεις».

Στηρίχτηκε στο περβάζι της πόρτας. Το βλέμμα της πλανιόταν στην αχνοφεγγιά, που σάλευε στην πλαγιά του βουνού. Ακούστηκε ο γκιώνης να λαλάει λυπημένα. Γέμισε θλίψη η καρδιά της. Τ' αγόρια σταμάτησαν δίπλα της κουρασμένα.

«Φτάνει γι' απόψε», είπε ο Ηλίας βλέποντας τα παιδιά, που είχαν απομείνει απ' την κούραση.

Έπεσαν να κοιμηθούν πίσω απ' το χοντρό τοίχο της καλύβας. Δυο βήματα πιο πέρα υπήρχε ένα βαθύ χαντάκι, στο οποίο θα μπορούσαν να καλυφτούν σε περίπτωση ανάγκης.

Ο Λάμπρος δεν μπόρεσε να κλείσει μάτι. Καταβλημένος, στύλωσε πάνω του το βλέμμα. Μεσ στη θρησκευτική σιγή ο αστροστολισμένος ουρανός έμοιαζε με τον Παντοκράτορα

του Μοναστηριού. Τ' αστέρια ξεκολλούσαν απ' τη θέση τους και διέσχιζαν τον ουρανό σαν φλογοφόρες. Μπορούσαν να πέσουν σε κάποιο μέρος, όπως οι σφαίρες, και να χτυπήσουν κάποιο περαστικό, συλλογιζόταν. Η απειλή τού είχε γίνει έμ-
μονη σκέψη, έπαιρνε διάφορες όψεις: τη μια παρουσιαζόταν
σαν ανθρωπόμορφο θεριό, την άλλη σαν τέρας τ' ουρανού.
Πώς να ηρεμήσει;

Ο Ηλίας άρχισε να βήχει δυνατά. Το τελευταίο διάστημα
το πάθαινε αυτό πολύ συχνά. Ήταν απ' το κάπνισμα, έλεγε.
Πολλές φορές έπρεπε να σηκωθεί και να περπατήσει λίγο
για να περάσει. Τώρα δεν το 'κανε αυτό, ο βήχας σταμάτη-
σε μόνος του, ανάσανε μ' ανακούφιση.

Ο Λάμπρος θέλησε ν' απαλλαγεί απ' την αγωνία που του
προκαλούσε το επεισόδιο στη σπηλιά.

«Μπαμπά, ήταν κακό που πήγαμε στα χαρακώματα;», βρή-
κε την ευκαιρία να του ψιθυρίσει.

«Πολύ κακό».

«Θα μπορούσαν να μας δικάσουν γι' αυτό;».

«Αν ήσασταν μεγάλοι».

Φοβήθηκε μήπως τιμωρήσουν τον πατέρα του για τις δι-
κές του πράξεις.

«Τι σου 'πε ο φρούραρχος;».

«Κοιμήσου τώρα».

«Πατί σε πήρε μαζί του;».

«Κοιμήσου, είπα!».

Το μυαλό του Λάμπρου θόλωσε. Δεν μπορούσε να κατα-
λάβει τι έκρυβε μέσα του ο πατέρας, τι γινόταν γύρω, σ' αυ-
τόν τον κόσμο που ζούσε. Γύρισε προς την άλλη μεριά. Το
κεφάλι του άγγιξε τον ώμο της Δάφνης. Κατάλαβε πως ού-
τε αυτή κοιμόταν. Σε λίγο ένωσε να του χαϊδεύει τα μαλλιά.

«Μη φοβάσαι», του ψιθύρισε. «Οι αντάρτες δεν πειράζουν
κανέναν άδικο».

Αισθάνθηκε μια γλυκιά ηρεμία να πλημμυρίζει την καρδιά
του. Σφίχτηκε στην αγκαλιά της. Τα μάγουλα της ξαδέρφης
του ήταν κρύα και υγρά.

«Κλαις;».

«Σώπα», του είπε μέσ' απ' τα δόντια, φράζοντας με τα δάχτυλα το στόμα του.

Πριν ακόμα χαράξει, η Δάφνη άκουσε θόρυβο, ποδοβολητό και χλιμιντρίσματα αλόγων, που έφταναν από μακριά. Σηκώθηκε, κούνησε τους άντρες με τη σειρά.

«Πατέρα, θείες, θείε Ηλία, θείε Βασίλη, ξυπνήστε».

Οι άντρες πετάχτηκαν πάνω, βγήκαν στη γωνιά της καλύβας. Δεν φαινόταν τίποτα. Σιωπηλοί άκουγαν το σάλαγο. Κατάλαβαν ότι ήταν τμήματα στρατού, που προέλαυναν. Το προαίσθημα του κινδύνου αποδείχτηκε πραγματικότητα για μια ακόμα φορά.

«Να η συμφιλίωση που περιμέναμε», είπε ο Ηλίας.

Επέστρεψαν στα παιδιά.

«Σηκωθείτε, πρέπει να φύγουμε. Γρήγορα! Γρήγορα!».

Το γεράνιο πέπλο της νύχτας ξεθώριασε, διακρίνονταν οι κορυφές η μια πίσω απ' την άλλη, τα πλάγια, η σταχτερή ποταμιά του Σαραντάπορου. Τα τμήματα του Εθνικού Στρατού πλησίαζαν στο ποτάμι. Δεν ξεχώριζαν σχηματισμούς, παρά μια άμορφη σκιά μόνο να κυλάει στον κατήφορο. Η προπορεία έφτασε στην ακροποταμιά, σκόρπισε, σχημάτισε μικρές ομάδες κι άρχισε να περνά το ποτάμι. Ο θόρυβος μεγάλωνε, σα να σειόταν το έδαφος.

Στη γραμμή άμυνας των ανταρτών επικρατούσε απόλυτη σιγή. Ο Κωστής γύριζε στα χαρακώματα, έδινε τις τελευταίες διαταγές στους μαχητές του.

«Δεν θα πυροβολήσει κανείς χωρίς διαταγή».

Οι αντάρτες έμειναν σιωπηλοί στις θέσεις τους, περιμένοντας τον αντίπαλο...

Οι φαντάροι φάνηκαν στην όχθη, πάνω απ' το ποτάμι. Έβγαιναν σιγά κι αραιά-αραιά. Ύστερα έτρεχαν μπροστά, καλύπτονταν πίσω απ' τα δέντρα και τις πέτρες, έπιαναν θέση μάχης.

Ο λοχίας τους όρμησε στο κοντινό εχθρικό πολυβολείο. Δεν έριξε, ούτε από μέσα πυροβόλησε κανείς. Τ' οχυρό ήταν κενό. Το ίδιο και τα διπλανά. Του φάνηκε ακατανόητο, ο εχθρός, που υπεράσπιζε με πείσμα κάθε πιθαμή γης, να εγκαταλείψει τις οχυρωμένες θέσεις του. Βρέθηκε σ' αμηχανία. Διέταξε τους στρατιώτες του να παραμείνουν στις θέσεις τους. Τα διπλανά τμήματα συνέχιζαν την προέλαση.

Ένας αξιωματικός έφτασε απ' το διοικητή του τάγματος.

«Τι συμβαίνει, λοχία, και δεν εκτελείται η διαταγή;».

Οι φαντάροι προαισθάνονταν ότι βρίσκονται στο στόχαστρο του εχθρού. Προχωρούσαν με προφύλαξη, με τεταμένη την προσοχή. Το όριο της ζωής και του θανάτου βρισκόταν μπροστά τους. Διαβαίνοντας σ' αυτό μετριέται του μαχητή τ' ανάστημα. Ήταν το μόνο κοινό που τους ένωνε με τον εχθρό κι ανταγωνίζονταν ποιός θ' ανέβει ψηλότερα. Δεν νοιάζονταν διόλου, ούτε ετούτοι από 'δω ούτε εκείνοι από εκεί, ότι κυλούσε στις φλέβες τους το ίδιο αίμα και το σπαταλούσαν άδικα...

Μια πιστολιά έπεσε στην κορυφή, πίσω απ' την αμυντική γραμμή των ανταρτών. Την ακολούθησε εκτόξευση φωτοβολίδας. Έσκασε κατάμεσα στον ουρανό. Ο θαμπός θόλος της αυγής αγνοβόλησε. Ακάλυπτοι, εκτεθειμένοι στα όπλα του εχθρού, οι φαντάροι κόλλησαν στο έδαφος.

«Όπου να κοιτάξεις, πολυβολεία», είπε ο λοχίας. «Μου φαίνεται ύποπτο».

«Είναι κι αυτά εγκαταλειμμένα», απάντησε ο αξιωματικός. «Θ' αποτραβήχτηκαν στην κορυφή».

Η άποψη αυτή μεταδόθηκε στο επιτελείο της Μεραρχίας σαν πληροφορία. Ορειβατικά, όλμοι, φλογοβόλα πυρά άρχισαν να βάλλουν μαζί. Τα βλήματα περνούσαν πάνω απ' την αμυντική γραμμή των ανταρτών κι έπεφταν στο ύψωμα. Τα ραζόταν η γης απ' τις εκρήξεις. Τα βουνά αντιβούιζαν κι ένα αδιάκοπο μπουμπουνητό απλωνόταν στον ουρανό. Καπνός και σκόνη τύλιξαν την κορυφή. Το έδαφος άναψε.

«Θα 'ναι θαύμα αν σώθηκε κάποιος», είπε ο αξιωματικός.

Οι αντάρτες αναμένανε το σύνθημα με το δάχτυλο στη σκανδάλη.

«Τι περιμένουν και δεν δίνουν διαταγή να τους χτυπήσουμε; Θα πέσουμε στα χέρια τους ζωντανοί».

Ο πολιτικός επίτροπος στεκόταν με το βλέμμα στο παρατηρητήριο του διοικητή του λόχου.

«Η παραπλάνηση του εχθρού είναι καθοριστικός παράγοντας για να κερδίσουμε τη μάχη», απάντησε ατάραχος.

Όρθιοι οι φαντάροι όρμησαν να καταλάβουν την κορυφή. Βρέθηκαν μπροστά στα καμουφλαρισμένα οχυρώματα των ανταρτών, στην πλαγιά του βουνού.

Διασταυρωμένα πυρά τούς χτύπησαν απ' τα πλευρά. Οι σφαίρες έπεφταν βροχή. Οι χειροβομβίδες έσκαζαν μπροστά τους και δημιουργούσαν ένα φραγμό που ήταν αδύνατο να περάσουν. Άρχισαν να υποχωρούν μες στην καταιγίδα των πυρών. Ένα βλήμα από άγνωστη κατεύθυνση έσκασε πάνω τους. Δέκα, δεκαπέντε άντρες έπεσαν στο έδαφος. Άλλοι νεκροί κι άλλοι πληγωμένοι.

«Ωχ, το πόδι μου. Συνάδερφε, βοήθεια! Το πόδι μου», φώναξε κάποιος.

Ολόρθος, μπροστά στους σωριασμένους στρατιώτες, ο λοχίας έβαλλε απ' το πολυβόλο της διμοιρίας του.

«Αν θέλεις να γλιτώσεις το κεφάλι σου, φεύγα κουτροβολώντας».

Αυτό που ακολούθησε ήταν μια επανάληψη των συμβάντων που είχαν λησμονήσει. Υποχωρούσαν όχι μόνο οι τραυματίες, αλλά και οι γεροί, οι ικανοί να συνεχίσουν τη μάχη. Ο λοχίας φώναξε:

«Βρε παιδιά, σταθείτε! Σταθείτε, για το Θεό! Χειρότερα να τραπούμε σε φυγή. Θα μας κατασφαγιάσουν... Φτάνουν ενισχύσεις. Να, φτάνει κι ο γενναίος μας ταγματάρχης».

Έφτασαν στο ποτάμι. Έπεσαν με τα πρόσωπα στο νερό, για να σβήσουν το μαρτύριο της δίψας, που είχε ανάψει μέ-

σα τους η φωτιά της μάχης. Έπιναν κι έβρεχαν τα πρόσωπα. Η λάμψη του νερού τούς τύφλωνε.

Ο ταγματάρχης περνούσε στο πέτρινο γεφύρι καβάλα στο ψαρί άλογο. Πρόσεξε τους στρατιώτες να κατακλύζουν την ποταμιά και σταμάτησε. Σφαίρες έπεφταν γύρω του. Ο υπασπιστής στάθηκε μπροστά του.

«Κύριε ταγματάρχα, είναι επικίνδυνο να παραμένουμε στη γέφυρα».

Δεν έδωσε σημασία στα λόγια του.

«Να σταλούν αμέσως στην πρώτη γραμμή», είπε ο ταγματάρχης αψηφώντας τον κίνδυνο.

Μια σφαίρα βρήκε τον υπασπιστή στον ώμο. Γύρισε πίσω το κεφάλι.

«Κύριε ταγματάρχα, βάλλουν εναντίον μας. Καλυφτείτε», έπεσε στο έδαφος.

«Εις το πεδίο των μαχών δεν υπάρχει επισφαλές μέρος».

Σπιρούνισε τ' άλογό του, κατέβηκε στην κοίτη. Αλαφιασμένο τ' άλογο κάλπαζε στην άκρη στο νερό, αντίθετα στο ρεύμα, πιτσιλίζοντας τους ανύποπτους στρατιώτες, που αποτραβιόνταν στην όχθη τρομαγμένοι.

«Πίσω, εις την μάχην! Πίσω, εις τον αγώνα!», φώναξε.

Συμπύχτηκαν, τον ακολούθησαν με βήμα γοργό. Θεσ απ' την αγωνία, θεσ απ' τον ενθουσιασμό που τους συνεπήρε ξαφνικά, άρχισαν να τραγουδούν: «*Των εχθρών τα φουσάτα περάσαν*». Βούισε η ρεματιά.

Η πλαγιά πάνω απ' την όχθη ήταν γεμάτη στρατιώτες. Επικρατούσε μεγάλη κίνηση. Φοβούνταν αντεπίθεση των ανταρτών κι έπιαναν θέσεις για να προβάλουν αντίσταση, να διατηρήσουν το μέρος που είχαν καταλάβει.

Η εικόνα του πανικού, της διάλυσης ενός στρατού συντελούνταν γύρω τους. Σταμάτησαν το τραγούδι. Ακινησία και βουβαμάρα τούς κατέλαβε όλους. Ο ταγματάρχης τέντωσε το χαλινάρι και τ' άλογο σηκώθηκε όρθιο.

«Στρατιώται», είπε με πολεμική κραυγή. «Οι συμμορίται εχύθησαν εις το πεδίο της μάχης και ψάχνουν να εύρουν ο-

πλισμόν, διότι δεν διαθέτουν δικόν τους, με τον οποίον θα ημπορούσαν να μας πολεμήσουν. Πού θα τον εύρουν, όμως; Μερικά ατομικά όπλα όλο κι όλο έμειναν εις το πεδίο της μάχης. Τα όπλα τών αγρίως φονευθέντων αδελφών μας. Εμπρός, ν' αποβάλλωμεν τον εχθρό απ' το πάτριον έδαφος».

Κίνησαν άγρια, μουντά, με το πάθος της εκδίκησης στα μάτια. Ανέβηκαν πεντακόσια μέτρα μέσα σε λίγα λεπτά.

Η διάταξη ξεδιπλώθηκε, αγκάλιασε τη βουνοπλαγιά. Πλησίασαν στη γραμμή πυρός. Νεκροί συνάδερφοι μπροστά τους. Τα πολυβολεία των ανταρτών διακρίνονταν καθαρά. Σάλταραν μ' ορμή, σαν το κύμα που το σηκώνει σφοδρός άνεμος.

Οι αντάρτες έβαλλαν αδιάκοπα. Τα πυρά τούς θέριζαν. Νεκροί και λαβωμένοι έπεφταν στο έδαφος. Δεν κατόρθωσαν όμως ν' αποκρούσουν την επίθεση. Οι φαντάροι έσπασαν τη γραμμή άμυνας και βρέθηκαν ανάμεσα στα χαρακώματα. Ήταν άχρηστα πια. Οι αμυνόμενοι πετάχτηκαν έξω. Φαντάροι κι αντάρτες μάχονταν όρθιοι. Ντουφέκια, αυτόματα, πολυβόλα βαρούσαν αλύπητα, κόντευαν να πιαστούν στα χέρια, να ξεκοιλιαστούν με τις λόγχες.

Ένα πολυβολείο βαστούσε ακόμα και δυσκόλευε την εξέλιξη της επίθεσης. Ο λοχίας κατάφερε να ρίξει μια χειροβομβίδα μέσα. Ακουστήκε υπόκωφος κρότος. Το πολυβολείο ησύχασε. Καπνός άρχισε να βγαίνει απ' τις θυρίδες. Την ίδια στιγμή ένας αντάρτης πρόβαλε έξω. Ανάμεσα στα δάχτυλα των χεριών του, που κάλυπταν το πρόσωπο, έτρεχε αίμα κι έσταζε στα στήθια του. Ο λοχίας σήκωσε το ταχυβόλο και τον χτύπησε με τον υποκόπανο στο κεφάλι. Κατρακύλησε στην πλαγιά ουρλιάζοντας.

Οι αντάρτες αγωνίζονταν να κρατηθούν στην κορυφή. Οι σφαίρες τους γάζωναν τους φαντάρους και τους καθήλωναν στο έδαφος. Η γης ταραχτήκε πάλι.

Σαν έπαψε το κανονίδι κι ο κουρνιαχτός κατακάθησε, φάνηκε η κορυφή αποψιλωμένη, με σπασμένα δέντρα μες στους καπνούς.

Ο λοχίας ξεσήκωσε το τμήμα του, ανέβηκε πρώτος στην κορυφή. Το έδαφος σκαμμένο, τα εχθρικά οχυρά καταστραμμένα και γύρω κορμιά ανταρτών, άψυχα, απανθρακωμένα ή και που μερικά ψυχορραγούσαν ακόμα. Αγριωπός πέρασε ανάμεσά τους αδειάζοντας το πολυβόλο του δεξιά κι αριστερά, γαζώνοντας τ' ακίνητα κορμιά. Μέσα σ' ένα βαθύ αμπρί διέκρινε μια μορφή με καπνισμένο πρόσωπο και μακριά μαλλιά να πέφτουν στους ώμους. Τον κοιτούσε μ' ολόνοιχτα, τρομαγμένα μάτια. Ήταν γυναίκα, ο μοναδικός υπερασπιστής του βουνού που έμενε ακόμα στη ζωή. Ο λοχίας ανασήκωσε το κράνος και την παρατηρούσε χάσκοντας. Οι φαντάροι δίπλα του, με τα όπλα στραμμένα στη γυναίκα, φώναξαν:

«Τι την κοιτάς;».

«Τέτοια ευκαιρία!».

Ο λοχίας στράφηκε προς το μέρος τους με ύφος αυστηρό.

«Αναφέρατε στη διοίκηση, το ύψωμα κατελήφθη!».

Πλησίασε στο χαρακώμα με το δάχτυλο στη σκανδάλη, έτοιμος να ρίξει. Τρομαγμένη η γυναίκα σύρθηκε προς τα πίσω. Χτύπησε με τις πλάτες στο τοίχωμα του ορύγματος. Δεν υπήρχε μέρος να πάει παραπέρα. Μαζεύτηκε σωρό.

Η διμοιρία του λοχία οχυρωνόταν στο κατειλημμένο ύψωμα. Άλλα τμήματα έπιαναν τη ράχη, συγκεντρώνονταν στα πλάγια. Οι στρατιώτες πυροβολούσαν στον αέρα, καλούσαν συναδέλφους τους. Τα βουνά αχολογούσαν γύρω. Πιο κάτω, τα συνεργεία του υγειονομικού μετέφεραν τους τραυματίες στο σταθμό επίδεσης.

Ο λοχίας κατέβηκε απ' την κορυφή συνοδεύοντας την αιχμάλωτη. Κατάπληκτοι οι φαντάροι έτρεχαν να δούνε την αντάρτισσα. Ήταν όμορφη, με τέλεια σωματική διάπλαση. Η παρουσία της προκάλεσε θαυμασμό, πάθος και σαρκασμούς.

«Πού κρυβόταν;».

«Βρε την κερατένια, κορμί που σου 'χει!».

«Τόσο νέα και ν' αφήσει το σπίτι της!».

Κάποιος πετάχτηκε μπροστά του αψής.

«Πού την πας την πουτάνα;».

Ο λοχίας τον αγριοκοίταξε. Εκείνος αγνόησε την προειδοποίηση και, παράφορος καθώς ήταν, άρπαξε τη γυναίκα απ' το περιλαίμιο και με μια αστραπιαία κίνηση αποκάλυψε τα στήθια της. Οι στρατιώτες έμειναν άναυδοι.

«Να τη γλεντήσουμε, παιδιά;».

Ο λοχίας τον απώθησε με σφοδρή σπρωξιά.

«Να μην τολμήσει κανένας να την αγγίξει».

«Γιατί; Μήπως γι' αυτό δεν πήγε στους συμμορίτες;».

«Φαίνεται πως ξέχασες πού είσαι» ενώ έκανε να βγάλει το περίστροφο απ' τη θήκη.

Οι στρατιώτες μπήκαν ανάμεσά τους.

Ο διοικητής του τάγματος περιφερόταν στο πεδίο της μάχης, συνοδευόμενος απ' τους αξιωματικούς του επιτελείου του, για να επιτηρήσει την οχύρωση των στρατηγικών σημείων. Στην κορυφή βρίσκονταν ελάχιστοι άντρες και θα 'ταν δύσκολο να προασπίσουν τη θέση. Κατευθύνθηκε στο κέντρο της διάταξης. Οι φαντάροι πρόλαβαν να σταματήσουν τους διαπληκτισμούς.

«Λοχία!», φώναξε ο διοικητής, «Δεν χύσαμε τόσο αίμα για να εγκαταλείψετε το ύψωμα».

Ο λοχίας έτρεξε με την ψυχή στα δόντια, για να πιάσει την κορυφή. Περνώντας δίπλα απ' το πολυβολείο, που είχε καταλάβει ύστερα από σκληρό αγώνα, άκουσε μια σβησμένη φωνή να φτάνει στ' αυτιά του.

«Μανωλιό;».

Κοίταξε παραξενεμένος. Λίγα μέτρα πιο πέρα ο σκληροτράχηλος εχθρός, που σωριάστηκε κάτω απ' το τιμημένο του όπλο, ανασήκωσε το κεφάλι του, που ήταν πλημμυρισμένο στα αίματα.

«Μανωλιό;», ξανάπε με τα μάτια τεντωμένα πάνω του.

Ο λοχίας πλησίασε δειλά βυθίζοντας το βλέμμα του στο παραμορφωμένο πρόσωπο του αντάρτη.

«Κωστή, αδερφάκι μου;».

«Μανωλιό. Αχ, Μανωλιό... Πάρε με από 'δω... μη μ' αφήνεις να πεθάνω».

Έσκυψε πάνω του κι έκανε να τον σηκώσει, αλλά την ίδια στιγμή αισθάνθηκε το κορμί του Κωστή να βαραίνει στα χέρια του.

Ο τόπος γύρω σκοτείνιασε απότομα. Ο λοχίας χύμηξε στη βουνοπλαγιά παράφορος και, μην μπορώντας να δει τίποτα μπροστά του, έπεφτε πάνω στα ορύγματα και τους κορμούς των δέντρων φωνάζοντας.

«Ωωω... ο δύστυχος, σκότωσα, τον αδερφό μου, σκότωσα, τον αδερφό μου».

Οι στρατιώτες αλληλοκοιτάχτηκαν συνταραγμένοι, σα ν' άκουγαν την αναγγελία του θανάτου κάποιου δικού τους.

Ένα αντάρτικο τμήμα πλησίασε στ' αριστερό πλευρό της διάταξης του στρατού μέσ' απ' τη βλάστηση, σχηματίζοντας μικρές ομάδες. Όρμησαν στη μάχη. Μια ομάδα χτύπησε το κέντρο, που ήταν συγκεντρωμένη η κύρια δύναμη του τάγματος. Η δεύτερη κατευθύνθηκε προς την κορυφή. Και στα νώτα του στρατού ξέσπασαν πυκνοί πυροβολισμοί. Ο αχός των πυρών έδινε την εντύπωση ότι η μάχη μεταφέρθηκε πίσω, στη βάση εφόρμησης του στρατού. Ο αντάρτες πλησίαζαν στο σταθμό επίδεσης. Μια κόκκινη φωτοβολίδα -σήμα κινδύνου- εκτοξεύτηκε από κείνο το σημείο.

Ο ταγματάρχης ανέβηκε σ' ένα βράχο αψηφώντας τον κίνδυνο. Το οπτικό πεδίο τού επέτρεπε να παρακολουθεί τη μάχη σε μεγαλύτερη απόσταση. Οι αντάρτες εκμεταλλεύονταν κατάλληλα τις καμπυλώσεις του εδάφους και προχωρούσαν με άλματα, συνδυάζοντας τα πυρά με την κίνηση. Τα τμήματα του στρατού στο κέντρο της διάταξης υποχωρούσαν. Άρχισε ν' ανησυχεί. Ο ασυρματιστής, που βρισκόταν πλάι του γονατιστός, έκανε εκκλήσεις για ενίσχυση.

«Εδώ τάγμα, εδώ τάγμα... Μας επιτίθεται σώμα συμμοριτικού στρατού. Στείλατε ενισχύσεις. Στείλατε ενισχύσεις».

Οι αντάρτες διείσδυσαν στη διάταξη του στρατού. Απειλούσαν να υπερφαλαγγίσουν τα τμήματά του. Οι στρατιώτες συνέχισαν να μάχονται με όσο σθένος είχαν. Ξαφνικά οι αντάρτες που είχαν καταλάβει το ύψωμα εξαπέλυσαν σφοδρή επίθεση. Οι στρατιώτες άρχισαν να υποχωρούν. Τα πυρά των ανταρτών έπεφταν πάνω τους βροχή.

Η κοπέλα στο μεταξύ είχε μαζευτεί σωρό κάτω από 'να δέντρο κρατώντας το σχισμένο φόρεμα, και κάλυπτε τη γυμνή σάρκα του κορμιού της. Τα μάτια της ήταν θολά, γεμάτα δάκρυα. Δεν ήξερε πια αν ήταν απ' τον πόνο της ψυχής της ή απ' την μπαρουτίλα και τους καπνούς.

Ελεύθεροι σκοπευτές πέρασαν δίπλα της πυροβολώντας. Δεν φαντάστηκε πως μπορούσαν να είναι αντάρτες.

«Γρηγόρη, στη ράχη, να τους κόψουμε το δρόμο», ακούστηκε μια φωνή.

Ακούγοντας το όνομα αυτό, σπартάρισε η καρδιά της. Πετάχτηκε πάνω κοιτάζοντας προς το μέρος τους. Δεν πρόλαβε να δει κανέναν, είχαν χαθεί στο σύννεφο του καπνού. Γεμάτη πόνο και θλίψη στηρίχτηκε στο δέντρο. Ύστερα γύρισε απότομα κι αγκάλιασε τον κορμό του. Νόμισε πως κρατιόταν απ' το γεροδεμένο κορμί του αρραβωνιαστικού της. Κοιτάζοντας ψηλά, στον καπνισμένο ουρανό, άφησε το σώμα της να πέσει συντριμμένο.

«Θεέ μου... Γιατί; Γιατί;...».

Το τάγμα του στρατού ανασυντασσόταν πέρα απ' το ποτάμι. Η αντάρα της μάχης αιωρούνταν στον αέρα, μείωνε τη διαύγεια της ατμόσφαιρας. Ο ταγματάρχης επιθεώρησε τα τμήματα κι αμέσως κατέβηκε στο ρέμα, όπου είχε μεταφερθεί ο σταθμός επίδεσης. Δεκάδες τραυματίες κείτονταν εδώ κι εκεί. Ο υπίατρος επέδενε το λοχία.

«Έχασε πολύ αίμα και πρέπει να μεταφερθεί επείγόντως σε νοσοκομείο».

«Δώσαμε όρκο: θα χύσουμε και το αίμα μας για την πατρίδα», είπε ο ταγματάρχης.

Ο τραυματίας σπάρραζε απ' τον πόνο. Άνοιξε για λίγο τα μάτια του.

«Ταγματάρχα μου, θα μπορούσα να δώσω και τη ζωή μου για την Ελλάδα, αλλά μου είναι αδύνατο να υποφέρω το χαμό του αδερφού μου».

Πολίτες απ' τα γύρω χωριά, που είχαν καταληφθεί απ' τον Εθνικό Στρατό τις τελευταίες μέρες, μετέφεραν τους τραυματίες στους μακρινούς αμαξόδρομους. Όποια κακοστρατιά κι αν διάβαινες, απ' την Κόνιτσα ως τα Γρεβενά κι απ' τον Πεντάλοφο ως το Νεστόριο, απ' τη μεριά του Σαραντάπορου, κι απ' τη Στράτσιανη μέχρι τη Ζέρμα και το Πευκόφυτο, απ' την άλλη, θα 'βλεπες παντού το ίδιο μακάβριο θέαμα. Βασανισμένοι χωρικοί, άντρες και γυναίκες από δεκαπέντε ως εξήντα κι εξήντα πέντε ετών, άνοιγαν δρόμους στα κατσάβραχα, μετέφεραν πολεμικό υλικό προς τη μια μεριά και τραυματίες, ετοιμοθάνατους και νεκρούς προς την άλλη. Το άνθος της Ελλάδας, που θήλασε απ' τον ίδιο κόρφο, πνιγόταν στο αίμα του.

Ο Σαραντάπορος κυλούσε γοργά ανάμεσά τους. Ένα ποτάμι δέκα, δεκαπέντε μέτρα πλάτος όλο κι όλο και μια απόσταση που μετριόταν με το μάτι χώριζαν τους αντιπάλους. Το μίσος θόλωσε το νου τους και δεν έβλεπαν τις φάλαγγες των πληγωμένων αδερφών τους.

Μέσ' απ' τα χαμόκλαδα της ρεματιάς παρουσιάστηκε το επόμενο συνεργείο τραυματιοφορέων. Ήταν όλες γυναίκες, νεαρές, με ψυχρά, ταλαιπωρημένα πρόσωπα.

«Θα κατεβάσετε τον τραυματία στο δρόμο του Πεντάλοφου όσο το δυνατόν συντομότερα», είπε ο υπίατρος.

Οι γυναίκες σήκωσαν το φορείο κι έφυγαν αμέσως βάζοντας όλες τους τις δυνάμεις. Περνούσαν μέσ' από στρατιωτικά τμήματα και μεταγωγικά, που κατευθύνονταν προς το μέτωπο, προσπερνούσαν φάλαγγες από τραυματίες και γυναικόπαιδα που μεταφέρονταν στα μετόπισθεν, κάτω απ' τη φρούρηση του στρατού. Βάδιζαν τρεις ολόκληρες ώρες. Ο ιδρώτας έλουζε τα κορμιά τους. Έφτασαν στον Προφήτη Ηλία Επταχωρίου. Ο δρόμος ήταν τώρα όλο ανηφοριά και πέτρα μαύρη, κοφτερή, ένιωθαν να τις σουβλίζει κάτω απ' τα γουρουνοτσάρουχα. Η κουβαλήτρα απ' το πίσω μέρος του φορείου αισθάνθηκε τα γόνατά της να λύνονται.

«Μα Ρήνα», φώναξε ανήσυχα, «Έλα, βάστα. Δεν μπουρώ, θα πέσου καταή. Έλα γλήγουρα σ' λέου».

Μιλούσε μεταβάλλοντας τους φθόγγους και παρατείνοντας την προσφορά των φωνηέντων στο τέλος των λέξεων, που ήταν δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τη μια λέξη απ' την άλλη.

Καθώς έκαναν την αλλαγή, το φορείο τραντάχτηκε. Ο λοχίας άνοιξε τα μάτια κι ανασήκωσε το κεφάλι σιγά. Οι φυλλωσιές των δέντρων έφευγαν αργά προς τα πίσω. Οι κουβαλήτριες απ' το πίσω μέρος, με τα πρόσωπα καρφωμένα στα κλινόξυλα, τον κοιτούσαν τρομαγμένες.

«Προσέχετε, παρακαλώ, μη με τραντάζετε, πονάω».

«Δεν φταίμ' εμείς. Είστε λαβωμένος και πονάτε. Εμείς έχουμε εντολή να σας βγάλουμε στον αυτοκινητόδρομο όσο

μπορούμε πιο γρήγορα», είπε η Ειρήνη, που αντικατέστησε τη συγχωριανή της.

Ο λοχίας κοίταξε για λίγο τη γυναίκα. Ήταν όμορφη και νέα. Στο πρόσωπό της διαγραφόταν η προσπάθεια που έκανε για ν' ανταποκριθεί στην αποστολή της. Αισθάνθηκε βάρος στην ψυχή του.

«Μαρίνα... Μαρίνα...», ψιθύρισε.

Η Ειρήνη έγειρε το κεφάλι στα πλάγια και χαμήλωσε τα μάτια της. Η διπλανή της παραξενεύτηκε.

«Ποιος είναι, πού σε ξέρει;».

«Παραμιλάει, κουτή».

Ο λοχίας ψιθύρισε κάτι ακόμα με κλειστά μάτια. Σ' όλη την υπόλοιπη διαδρομή ο τραυματίας δεν είπε λέξη, μα ούτε και γόγγυξε, ενώ ο πόνος χαρακωνε το πρόσωπό του.

Στις αρχές του καλοκαιριού του 1947 ο Εθνικός Στρατός είχε αδειάσει τα περισσότερα χωριά της περιοχής. Οι κάτοικοι ήταν συγκεντρωμένοι σε κεφαλοχώρια και κωμοπόλεις. Οι αρχές επιστράτευαν εκατοντάδες άτομα, άντρες και γυναίκες, που ήταν σε θέση να εργαστούν. Δούλευαν στη διάνοιξη προσπελάσεων. Η περιοχή ήταν ορεινή και βραχώδης, γεμάτη πεύκα κι έλατα. Τα περισσότερα δέντρα είχαν καταστραφεί απ' τις μάχες που είχαν γίνει εδώ και μερικές μέρες. Τα συνεργεία δούλευαν στις πλαγιές του Τάλιαρου. Κάτω, σ' ένα μεγάλο βύθισμα τριγυρισμένο με απότομα, γυμνά βράχια, διακρινόταν το Επταχώρι με το ψηλό καμπαναριό στο κέντρο. Οι Επταχωρίτες διέκοπταν τη δουλειά κι αγνάντευαν τα σπίτια τους, με πόνο στην καρδιά. Καμιά κίνηση, σιωπή, ερημιά...

Τις απογευματινές ώρες πρόσεξαν κάτι άτομα να κλωθογυρίζουν στο χωριό. Άφησαν τους κασμάδες και τους λουστούς και πήγαν στον αρχηγό της ομάδας που φύλαγε την περιοχή.

«Κύριε νωματάρχα, είμαστε από τούτο το χωριό».

«Και λοιπόν;», παραξενεύτηκε.

«Να μας επιτρέψετε να πεταχτούμε ως εκεί, να δούμε τα σπίτια μας».

«Αδύνατον».

«Για μια στιγμή, την ώρα του φαγητού».

«Θέλετε να πάθετε τίποτα και να βρω το μπελά μου;», φώναξε.

Είχε περάσει ολόκληρος χρόνος απ' την εκκένωση του χωριού τους. Περίμεναν μ' ανυπομονησία να ξαναδούνε τα σπίτια τους.

«Ό,τι και να γίνει, θα πάρουμε πάνω μας την ευθύνη», επέμεναν.

Δεν υπήρχε φόβος. Οι μάχες διεξάγονταν μακριά. Το χωριό τους βρισκόταν στα χέρια του στρατού. Η καρδιά του ενωμοτάρχη μαλάκωσε, κάλεσε δυο στρατιώτες και τους είπε:

«Θα τους συνοδεύσετε στο χωριό».

Κατέβηκαν. Θα περίμενε κανείς να πάνε ίσια για τα σπίτια τους, αλλά δεν έκαναν αυτό. Πήραν το φαρδύ καλντερίμι και βγήκαν στην πλατεία.

Οι ξένοι πετάχτηκαν απ' την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής κι εξαφανίστηκαν πριν ακόμα τους δούνε. Τα βήματά τους έσβησαν γρήγορα πίσω απ' τους τοίχους των σπιτιών.

Οι συγχωριανοί κοιτάχτηκαν ανήσυχοι.

«Ποιοι να 'ταν; Τι ζητούσαν εδώ;», ρωτούσε ο ένας τον άλλον.

Μπήκαν στην εκκλησία. Αισθάνθηκαν δέος κι οργή. Εκκλησιαστικά αντικείμενα σκορπισμένα στο πάτωμα. Πολύτιμες εικόνες έλειπαν απ' τις θέσεις τους. Στασίδια δεν υπήρχαν. Ο πολυέλαιος ολόγυμνος. Στο δάπεδο ίχνη από εστία φωτιάς. Γύρω οι τοίχοι κατεστραμμένοι, γεμάτοι αποτυπώματα από χέρια και υποδήματα.

Γυναικόπαιδα, γελάδια και γιδοπρόβατα κατέβαιναν απ' τον Προφήτη Ηλία του Επταχωρίου. Ο σάλαγος έφτανε μέχρι την ποταμιά. Οι γυναίκες τραυματιοφορείς είχαν προσπεράσει την κοσμούρα και πλησίαζαν στο ποτάμι που κα-

τέβαινε απ' το Γκρέκο. Άγνωστοι κάθονταν στην άκρη της γέφυρας. Η Ειρήνη ερχόταν ανύποπτη πίσω απ' το φορείο. Φορούσε πράσινη φούστα και λευκή μαντίλα, δεμένη σφιχτά στο κεφάλι. Οι άντρες την κοίταξαν μ' άγριο βλέμμα.

«Δεν φοβάσαι μήπως μάθουν τ' αδέρφια σου που βοηθάς τον εχθρό τους;».

Πέρασε αδιάφορη, σα να μην απευθύνονταν σ' αυτήν.

«Δεν άκουσες; Σε σένα μιλάμε με τ' άσπρο μαντίλι...».

Το αίσθημα της τιμής και της αγάπης που έτρεφε για τ' αδέρφια της ήταν πιο ισχυρό απ' το φόβο που ένιωσε. Γύρισε το κεφάλι πίσω και τους αγριοκοίταζε.

«Αν έχετε κάτι μαζί τους, ξέρετε πού είναι, πηγαίνετε να μετρηθείτε».

Οι άντρες φρίκιασαν κι ο ένας απ' αυτούς πετάχτηκε πάνω.

«Βούλωσ' το, μωρή, να μη σ' αρπάξω απ' τα μαλλιά και βλαστημήσεις που ζεις».

Ο ήλιος χαμήλωσε στον ορίζοντα. Ο ίσκιος της Αρένας χύθηκε στην ποδιά της, κάλυψε την κοιλάδα του Σαραντάπορου κι απλωνόταν στην απέναντι βουνοπλαγιά.

Τα συνεργεία των εργατών μαζεύονταν να πάρουν συσσίτιο.

Στο τέρμα του δρόμου ένα στρατιωτικό τζιπ στεκόταν. Οι γυναίκες πέρασαν δίπλα απ' τους εργάτες.

«Από πού τον φέρνετε;», τις ρωτούσαν.

«Απ' τα Πατώματα», απάντησε κάποια.

«Τι; Δεν έπεσαν ακόμα;».

Δυο στρατιώτες έφτασαν σε λίγο. Πήραν το φορείο απ' τις γυναίκες και το μετέφεραν στο αυτοκίνητο. Στη θέση του συνοδηγού καθόταν ένας αξιωματικός. Η Ειρήνη τον ρώτησε:

«Θα πάρετε κι εμάς μέχρι τον Πεντάλοφο; Είμαστε απ' τα γυναικόπαιδα».

«Απαγορεύεται να μεταφέρουμε πολίτες».

Επέστρεψαν στο σημείο που γινόταν η διανομή του συσσιτίου.

Η «μάννα του στρατού», μια νταρντάνα ίσαμε κει πάνω, βουτούσε βαθιά την κουτάλα στο καζάνι, ανακάτωνε το φαγητό, γλείφοντας τα χείλη της.

«Βιαστείτε, για να προλάβετε. Έχουμε κρέας με ρύζι αμερικάνικο. Τέτοιο φαΐ δεν φάγατε ποτέ».

Δυο έφεδροι βοηθούσαν στη διανομή του φαγητού. Λίγα μέτρα πιο πέρα κάποιος γέρος έτριβε το ψωμί στο πινάκι του.

«Ε, παππού; Εσένα φωνάζω. Τι κάμεις αυτού;».

«Ετοιμάζω το δείπνο μου».

«Μπα, δεν σ' αρέσει το συσσίτιο;».

«Μ' αρέσει, αλλά προτιμώ το φαΐ του τόπου μας».

Έβγαλε ένα μικρό ασκί απ' τον τορβά του και το τίναξε δυνατά.

«Δεν ξέρεις τι πράμα είναι τούτο το ξινόγαλο με ψωμί και λίγο σκόρδο, τώρα το καλοκαίρι».

Ο διπλανός του πετάχτηκε πάνω τρίβοντας τα χέρια του.

«Ωραία! Φάε την τριψάνα σου εσύ και δώσε τη μερίδα σου σε μένα, για να πω κι εγώ μια φορά πως καλόφαγα».

Έτρεξε να πάρει τη μερίδα του γέρου. Ο στρατιώτης τον έσπρωξε στην άκρη.

«Φύγε», του φώναξε.

Οι καβουλήτρες του φορείου ξαναφάνηκαν. Στάθηκαν διακριτικά απέναντί απ' το σημείο διανομής το φαγητού. Ο γέρος έκανε μια στροφή γύρω απ' το καζάνι.

«Να βάζεις λιγότερο φαΐ, για να φτάσει για όλους».

«Μη φοβάσαι. Δεν πρόκειται ν' αδικήσουμε κανέναν».

«Λέω να δώσετε και στα κορίτσια από 'δω. Θα 'ναι νηστικά».

Σηκώθηκε ψίθυρος. Η «Μάννα του Στρατού» κοίταξε τις γυναίκες σουφρώνοντας τα χείλη της.

«Οι μερίδες είναι μετρημένες ίσα-ίσα για μας που δουλεύουμε στο δρόμο».

«Κι αυτές, για να βρίσκονται εδώ, κάποια δουλειά θα κάνουν», παρατήρησε ο γέρος.

Ο κόσμος τριγύρω είχε διακόψει το φαγητό κι άκουγε αποχαυνωμένος.

Ο «Γαλατάς» έκλωθε πάνω απ' το πεδίο της μάχης όλο τ' απόγευμα. Δεν άφησε σημείο ανεξερεύνητο. Εκεί που παρατηρούσε κάποια κίνηση έριχνε χειροβομβίδες και δεν τολμούσε κανείς να ξεμυτίσει. Οι σκοτωμένοι έμειναν άταφοι. Φαντάροι κι αντάρτες στο ίδιο χώμα, ο ένας δίπλα στον άλλο, με την έκφραση του πόνου παγωμένη στα πρόσωπα. Έπεσε μύγα «σύννεφο» και κάθησε στα πτώματα, στις πέτρες και τα κλαριά, που ήταν ραντισμένα με αίμα. Μαύρισε ο τόπος. Ένα φωτοστέφανο περιέβαλλε το φεγγάρι κι έμοιαζε με πρόσωπο αγίου να σκύβει πάνω απ' το πεδίο της μάχης. Άνθρωποι γύριζαν στο σκοτάδι. Γονάτιζαν μπρος στους νεκρούς.

«Δεν βλέπω. Μπορεί να 'ναι φαντάρος».

«Έχουμε εντολή να τους θάψουμε όλους».

Μετέφεραν τα πτώματα σ' ένα σημείο. Τη στιγμή που τα κατέβαζαν στον ομαδικό τάφο, μέσα στο καταστραμμένο πολυβολείο, ένα φως αναβόσβηνε πάνω τους αχνό. Σε κάθε αναλαμπή ακουγόταν μια φωνή βραχνιασμένη, σκληρή, να επαναλαμβάνει τις ίδιες καταπονεμένες λέξεις: Φαντάρος, αντάρτης, φαντάρος....

Δεν πρόλαβαν να αναγνώσουν τον επόμενο νεκρό και μια τραγιά, σπαρακτική κραυγή ξέσκισε την πένθιμη σιωπή. Ήταν η Δάφνη.

«Ωχ, Θεέ μου! Θεέ μου!».

Σκέπασαν τους νεκρούς με κλαδιά και χώμα από πάνω. Η Δάφνη έμεινε μόνη της, γονατισμένη στον τάφο ολόκληρες ώρες. Τα μάτια της είχαν πια στραγγίσει απ' τα δάκρυα. Η βελουδένια της φωνή είχε βραχνιάσει. Ένας βαθύς αναστεναγμός έβγαινε απ' τα στήθια της. Πονούσε αβάσταχτα.

«Γιατί δεν μ' άκουσες; Γιατί;», ψιθύριζε αγκαλιάζοντας το νωπό χώμα του τάφου.

Τ' αμυντικά έργα έπρεπε να συνεχιστούν, να γίνουν πραγ-

ματικά φρούρια. Χρειαζόταν γι' αυτό ξυλεία, που δεν υπήρχε. Η μεταφορά της από μεγάλες αποστάσεις ήταν αδύνατη, ο χρόνος πιεστικός.

Τα συνεργεία έπεσαν στο χωριό. Έκοβαν λεύκες, ιτιές, οπωροφόρα. Οποιοδήποτε δέντρο που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί κάπου. Αυτό που γινόταν τώρα ήταν ολέθριο. Άνθρωποι που κάποτε αρπάζονταν για ένα κλαρί που έκοβε κάποιος δίπλα στο κτήμα τους, τώρα έφερναν μέσα τους τη μαγία της καταστροφής και χαλούσαν ό,τι καλό κι ωφέλιμο είχαν δημιουργήσει οι πρόγονοί τους, χωρίς να τους καίγεται καρφί.

Ήταν βαθιά χαράματα. Ο Κωνσταντής Μάντης περνούσε από 'κει. Είδε τους χωριανούς του να κόβουν τα δέντρα κι αγανάκτησε.

«Είπες και το 'καμες: Θα ξεσηκώσεις και τις πέτρες για τον αγώνα», είπε βλέποντας το γαμπρό του να κόβει την καρδιά του. «Άφησε τουλάχιστον τις αγκαθιές και τα χαμόκλαδα, να κρατηθεί ο τόπος».

«Να κρατηθεί ο τόπος και να χαθούμε εμείς; Όχι, πάππο. Αυτό δεν γίνεται».

Οι όλμοι και το πυροβολικό του στρατού ξανάρχισαν να βάλλουν. Τα βλήματα έρχονταν κύματα-κύματα κι έπεφταν μες στο χωριό. Ικρέμιζαν σπίτια, αχερώνες, όργωναν αυλές. Οι άνθρωποι παρατούσαν τα εργαλεία τους κι έτρεχαν να κρυφτούν στο ρέμα.

Μια οβίδα έφτανε γουργουρίζοντας. Ο Θωμάς κόλλησε στο έδαφος. Το βλήμα έσκασε παρέκει. Τον σκέπασαν τα χώματα. Τα πόδια του μόνο φαίνονταν.

Ο θεός του ο Ανέστης έτρεξε κοντά του. Νόμιζε πως θα 'ταν πληγωμένος, αν δεν ήταν νεκρός. Σαν είδε, όμως, να κουνάει τα πόδια προσπαθώντας να σηκωθεί, έσκυψε πάνω του κι άρχισε να παραμερίζει τα χώματα.

«Σήκω. Μη φοβάσαι. Δεν έχεις τίποτα», είπε τραβώντας τον απ' τη μέση.

Δεν ήταν σίγουρος γι' αυτό που είπε.

«Μήπως τραυματίστηκες;».

Ο Θωμάς στάθηκε στα πόδια του τρέμοντας.

«Δεν ξέρω. Με πονάν οι πλάτες, δεν μπορώ ν' ανασάνω».

Άγριες κραυγές, γεμάτες πόνο και σπαραγμό, έφταναν κάτω απ' τα Ζηντραίικα. Κάποια γυναίκα ζητούσε βοήθεια. Δεν ακουγόταν καλά τι έλεγε. Ο Ανέστης βοήθησε τον ανεπιό του να κατέβει στο ρέμα. Διέκρινε μερικές γυναίκες που είχαν λουφάξει εκεί μέσα.

«Κοιτάξτε τον μήπως είναι τραυματισμένος».

Πυκνός κουρνιαχτός απλωνόταν στη ρεματιά. Ένα σπίτι καιγόταν, τα κάγκελα του μπαλκονιού λαμπάδιαζαν. Πιο πέρα, στην άκρη του χωριού, φαινόταν μια αχερώνα μισοπεσμένη, με τη στέγη βουλιαγμένη στα ερείπια. Μαύρος καπνός έβγαινε από μέσα. Κάποιοι συγχωριανοί μπαινόβγαιναν στα χαλάσματα και μια γυναίκα οδυρόταν στ' αλώνι. Ο Ανέστης στάθηκε για λίγο μπροστά της.

«Τι πάθατε;».

«Οι συννυφάδες μου, Ανέστη, οι συννυφάδες μου, τα παιδιά...», φώναζε η γυναίκα.

Ο Ανέστης έτρεξε στην αχερώνα. Εκείνη πήγε πίσω του λέγοντας:

«Αχ, οι κακομοίρες. Δεν υποψιάστηκαν το Χάρο, που τις παραμόνευε. Πήραν τα μικρά απ' το καταφύγιο και πήγαν στην καλύβα να κοιμηθούν. Είχαν μουδιάσει να κάθονται μαζωμένες στο καταφύγιο. Πού να 'ξεραν οι κακομοίρες πως θα 'πεφτε πάνω τους ο όλμος», έλεγε πηγαίνοντας πέρα δώθε κάνοντας το σταυρό της.

Οι άντρες παραμέρισαν πέτρες και σανίδια. Βρήκαν τις γυναίκες νεκρές, μαζεμένες σωρό, με τα μωρά στις αγκαλιές τους. Τα παιδιά χαροπάλευαν ακόμα. Τα μετέφεραν στο αλώνι με προσοχή. Ξεψύχησαν σε λίγο με τα μάτια στυλωμένα στον ουρανό, σα ν' απορούσαν που είχε αλλάξει ξαφνικά κι έγινε σκούρος, καυτερός.

«Περδικούλες μου...», έσκουζε η θεία τους.

Οι άντρες στέκονταν σκυθρωποί. Η γυναίκα θυμήθηκε το χρονιάρικο αγόρι της συννυφάδας της.

«Θεέ μου.. Το μωρό της Μυγδάλως», φώναξε τρομαγμένη.

«Είχε και τ' αγόρι μαζί της;», ρώτησε κάποιος απρόσμενα.

«Κοιμόταν στην κούνια του».

Όρμησαν πάλι στην αχερώνα. Δεν άφησαν πέτρα πάνω σε πέτρα. Κινδύνευαν να σκάσουν απ' τους καπνούς. Βρήκαν την κούνια κάτω από ένα δοκάρι με σανίδια, αναποδογυρισμένη. Άρπαξαν το μωρό και βγήκαν.

«Ζει;».

«Ζει! Ζει!».

Μαζεύτηκαν γύρω απ' το παιδί κάνοντας το σταυρό τους.

«Απορώ πώς δεν ξύπνησε να κλάψει!».

«Πνιγόταν απ' τον καπνό. Λίγο ακόμα και θα 'σκαζε».

Η γυναίκα πήρε τ' αγόρι στην αγκαλιά της και χώθηκε στο καταφύγιο.

Ο Κωνσταντής Μάντης στεκόταν συλλογισμένος δίπλα στον Ανέστη.

«Βάλθηκαν να μας εξοντώσουν. Γιατί, μπρε; Γονείς είμαστε, αδέρφια, γυναίκες, παιδιά τους... Ό,τι κάνετε σε βάρος μας θα πέσει πάνω σας. Μια συμπόνια ζητούμε, λίγη παρηγοριά απ' όλους σας, όπως ο άρρωστος που αργοπεθαίνει», πρόσθεσε ρίχνοντας το βλέμμα στον Ανέστη.

«Δεν πρόκειται να μας σώσει κανένας, αν δεν κοιτάξουμε μόνοι μας να σωθούμε», απάντησε εκείνος.

«Κακά τα ψέματα. Το γράφει η μοίρα μας ν' αλληλοσκοτωθούμε».

Δεν είχε σημασία ποιός είχε δίκιο και ποιός άδικο. Τους απασχολούσε η πραγματικότητα στην οποία ζούσαν και υπέφεραν. Το αίμα τους χάραζε το φωτεινό δρόμο της νίκης. Τίνος νίκη; Όχι τη δική τους, πάντως...

Η Δάφνη δεν είχε επιστρέψει με τους άλλους χωριανούς, που μετέφεραν πυρομαχικά στο πεδίο της μάχης. Μαύρες

σκέψεις περνούσαν απ' το μυαλό των Μανταίων. Οι γονείς βουβοί κάθονταν στα ερείπια μιας παλιάς καλύβας και αναλύονταν στα δάκρυα.

Ένας συγχωριανός έφτασε ξαφνικά.

«Δεν γύρισε το κορίτσι;».

«Όχι», αναστέναξε ο Ηλίας.

«Αυτό δεν είναι λόγος ακόμα για να απελπίζεστε».

Ο Θανάσης έριξε πάνω του τα δακρυσμένα του μάτια.

«Πέρασαν τρεις μέρες και δεν έδωσε σήμα ζωής».

«Μπορεί να έγιναν τόσα άλλα πράγματα», απάντησε σκαφτικός ο συγχωριανός. «Το κορίτσι βρισκόταν μαζί μου στην κορυφή. Περάσαμε το βομβαρδισμό στο ίδιο πολυβολείο. Ήταν γεροφτιαγμένο και δεν πάθαμε τίποτα. Βγήκαμε από 'κει μόλις σταμάτησε το πυροβολικό. Δεν κατάλαβα πώς χωρίσαμε. Το κορίτσι ήταν γερό, πάντως. Νομίζω θα παρέμεινε εκεί, για κάποιο λόγο που δεν γνωρίζω. Μπορεί να αιχμαλωτίστηκε, για να μη φανεί μέχρι τώρα».

Ήταν κι αυτό μια ελπίδα ότι το κορίτσι βρισκόταν στη ζωή.

Ο Θανάσης κάλυψε με τα χέρια το πρόσωπό του. Το κορμί του ταραχτήκε. Δεν ακούστηκαν, όμως, ούτε κλάματα ούτε βογκητά.

Ο στρατός βρισκόταν απέναντι. Δέκα λεπτά ήταν αρκετά για να βρεθούν απ' την άλλη μεριά του Σαραντάπορου.

Σαν έμειναν πάλι μόνοι τους, ο Βασίλης είπε:

«Αν είχαμε τις οικογένειες και το βιο στην Γκουστερίτσα, θα μπορούσαμε να περάσουμε απέναντι».

Ο γερο-Κωνσταντής τινάχτηκε πάνω τρέμοντας ολόκληρος.

«Τρελάθηκες;», φώναξε οργισμένος.

Ο Ηλίας κοίταξε τον πατέρα του κατάματα.

«Πάψε να φωνάζεις και πες μας τη γνώμη σου».

«Ωστε έτσι; Μιλήσατε γι' αυτό; Θέλετε ν' ακούσετε τώρα και τη γνώμη μου; Ωραία, θα σας την πω. Είμαι γέροντας, μα δεν τρελάθηκα ακόμα. Βάλτε το καλά στο μυαλό σας: Δεν πρόκειται να σας αφήσω να πάρετε στο λαιμό σας τόσες ψυχές», ύψωσε τη φωνή του.

«Αν προσπαθούσες να σκεφτείς ήρεμα, θα 'βλεπες πως έχουμε δίκιο. Προπαντός τώρα, που υπάρχει σοβαρός λόγος να βρεθούμε κοντά στο κορίτσι», εξήγησε ο Βασίλης.

«Αυτό δεν είναι βέβαιο. Αν το κορίτσι είχε αιχμαλωτιστεί, θα το 'χαμε μάθει».

Ο γέρος πήγαινε από μέρος σε μέρος, μουρμούριζε, μιλούσε με τον εαυτό του, δεν ήθελε να δει κανέναν. Τις απογευματινές ώρες, που σκάρισαν το κοπάδι και στη στάνη έμεινε μόνος του με τα παιδιά, έφυγε ξαφνικά χωρίς να πει κουβέντα.

Επέστρεψε ύστερα από πολλές ώρες ανασαίνοντας βαριά. Το πρόσωπό του έσταζε φαρμάκι. Οι γιοι του πίτιαζαν το γάλα και τα εγγόνια του έπλεναν τα καρδάρια. Στάθηκε από μερα βασανίζοντας το νου του.

Ο Ηλίας κοίταξε τον πατέρα του με την άκρη των ματιών του. Ήταν ανήσυχος και χλομός.

Ο γέρος κατάπιε τον κόμπο της πίκρας που στεκόταν στο λαιμό του. Το σαγόνι του έτρεμε.

«Αδειάζουν το χωριό. Μας στέλνουν στη Γράμμουστα. Φοβάμαι πως θα μας πάνε ακόμα πιο πέρα», είπε βογκώντας.

Οι γιοι του μαρμάρωσαν.

«Ποιος το 'πε;».

«Οι υπεύθυνοι της οργάνωσης», απάντησε. «Σηκωθείτε. Αφήστε τα όλα. Χύστε το γάλα, πετάξτε τα τυριά, δεν μας χρειάζονται πια. Ρίξτε τα στα σκυλιά».

Ξεθύμανε. Δυο κρουνοί δάκρυα κύλησαν στ' αυλακωμένα του μάγουλα.

«Να πάτε στο Φτελιά. Θα γίνει συγκέντρωση, θα μιλήσουν απ' την οργάνωση. Πηγαίνετε ν' ακούσετε τι θα πούνε».

Έπεσε βουβαμάρα. Τα παιδιά παρακολουθούσαν τους πατεράδες τους με περιέργεια. Ήθελαν να μάθουν τι θα 'καναν. Ο Ηλίας σηκώθηκε απ' τη θέση του συνοφρυωμένος.

«Έπρεπε να το περιμένουμε αυτό».

Ο γέρος αδημονούσε.

«Βιαστείτε. Θα 'χουν αρχίσει κιόλας... Σαν γυρίσετε, να ξανασκεφτούμε αυτό που είπατε το πρωί».

«Είναι αργά πια», απάντησε ο Βασίλης χολιασμένος.

Ο γέρος αποτραβήχτηκε στο γιατάκι του και οι άλλοι ετοιμάζονταν να πάνε στη συγκέντρωση. Τα παιδιά μόνο έμειναν στη θέση τους με την απορία ζωγραφισμένη στα πρόσωπά τους.

«Ακούσατε; Μπορεί να πάμε στην Αλβανία και ν' ανταμώσουμε τα χωριανά μας», είπε ο Νίκος κοιτάζοντας τα ξαδέρφια του.

Δεν έδειξαν να ενδιαφέρονται κι έφυγε από κοντά τους πεισμωμένος.

Οι κάτοικοι συγκεντρώνονταν κάτω απ' το μεγάλο δέντρο. Στέκονταν συλλογισμένοι, σκυθρωποί, αποφεύγοντας τις συζητήσεις, αλλά κι εκείνοι που κουβεντιαζαν μιλούσαν με μισά λόγια.

Ο Γεωργίου έβγαλε μια κόλλα χαρτί απ' την τσέπη του και χωρίς να την κοιτάξει διόλου άρχισε να μιλάει:

«Χωριανοί, σας καλέσαμε εδώ, για να σας αναγγείλουμε ένα σοβαρό πράγμα», είπε κοιτάζοντας γύρω του με βουρκωμένα μάτια. «Ο εχθρός ετοιμάζεται πάλι να κάνει νέα επίθεση, για να καταλάβει το Γράμμο, το φρούριο της λευτεριάς. Γνωρίζει, βέβαια, ότι αυτό δεν είναι τόσο εύκολο, όπως νόμιζε μέχρι τώρα. Προχτές έσπασε τα μούτρα του. Το είδαμε με τα μάτια μας. Δεν χρειάζεται να πω περισσότερα. Για να πετύχει τα βρωμερά του σχέδια, ο εχθρός δεν υπολογίζει πια τίποτα. Βομβαρδίζει τα χωριά και σκοτώνει τον άμαχο πληθυσμό. Ραγίζουν οι καρδιές μας, όταν σκεφτόμαστε τα παιδιά και τις γυναίκες μας που χάθηκαν άδικα. Τούτη τη φορά, όμως, ο εχθρός θα ρίξει στη μάχη όλες του τις δυνάμεις κι ο αγώνας θα 'ναι δύσκολος και σκληρότερος απ' ό,τι ως τώρα. Αλλά ο Δημοκρατικός Στρατός θ' ανατρέψει και πάλι τα σχέδιά του. Αυτό είναι βέβαιο. Μπροστά στην απόγνωσή του ο εχθρός θα ξεσπάσει ξανά στον άμαχο πληθυσμό».

σμό. Για να προστατεύσει τα γυναικόπαιδα απ' τους βομβαρδισμούς του εχθρού, η Δημοκρατική Κυβέρνηση αποφάσισε να εκκενωθούν τα χωριά της περιοχής μας και οι κάτοικοι να μεταφερθούν στην περιοχή της Γράμμουστας».

Σταμάτησε για λίγο, σκούπισε τον ιδρώτα απ' το πρόσωπό του. Τα χείλη του έτρεμαν. Τα υπόλοιπα στελέχη της οργάνωσης του χωριού στέκονταν πλάι του βαρύθυμα.

«Πρέπει να βιαστούμε. Η εκκένωση του χωριού μας πρέπει να γίνει όσο το δυνατόν γρηγορότερα, απόψε κιόλας», πρόσθεσε.

Τα λόγια του προκάλεσαν ρίγος. Διάφορες σκέψεις περνούσαν απ' το μυαλό των κατοίκων. Όσοι απ' αυτούς ήταν σε θέση να γνωρίζουν την κατάσταση στην οποία βρισκόταν το κίνημα, δέχτηκαν μ' ανακούφιση την απόφαση. Ήταν μια καλή ευκαιρία για να περάσουν στην Αλβανία με τις οικογένειές τους και ν' αποφύγουν τον κίνδυνο. Εκείνοι, όμως, που είχαν ευνοηθεί απ' την τύχη και στάθηκαν μακριά απ' τον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού, προσφέροντας για την υπόθεσή του κάποια υλική βοήθεια μόνο, σκέφτονταν πώς ν' αποφύγουν τις καινούργιες ταλαιπωρίες περιπλανώμενοι σ' άγνωστα μέρη. Υπήρχε και μια άλλη πολυπληθέστερη κατηγορία, στην οποία ανήκαν οι οικογένειες των ανταρτών και των φαντάρων. Οι άνθρωποι αυτοί είχαν μια επιθυμία μόνο: Να τους αφήσουν ήσυχους, να τελειώσει ο πόλεμος το γρηγορότερο, κι ας ζήσουν όπως ζούσαν ως τώρα. Γι' αυτούς δεν υπήρχε άλλη διέξοδος, ούτε τρόπος για να γλιτώσουν απ' τα βάσανα. Οι πληγές που είχε ανοίξει και θ' άνοιγε ακόμα ο πόλεμος στις καρδιές τους δεν θα 'κλείναν ποτέ, θα τους συνόδευαν ως το μοιραίο τέλος. Αυτοί, τουλάχιστον, είχαν την τόλμη και την αίσθηση της πραγματικότητας.

Ο Παναγιώτης Χρήστου όρθωσε τ' ανάστημά του μέσ' απ' το πλήθος.

«Έδωσα στον αγώνα ό,τι είχα και δεν είχα. Έκανα το χρέος μου στο ακέραιο. Δεν ζήτησα γι' αυτό κανένα αντάλλα-

μα. Αλλά αυτό που μου ζητάτε σήμερα είναι πολύ βαρύ πράγμα. Δεν μπορώ να το κάνω, δεν τ' αντέχει η καρδιά μου».

«Τι θέλεις να πεις;», τον διέκοψε ο Γεωργίου.

«Δεν το κουνάω απ' το σπίτι μου, για να το καταλάβεις καλύτερα».

Κοίταξε γύρω του. Τα μάτια των χωριανών είχαν καρφωθεί πάνω του. Σηκώθηκε θόρυβος. Ο Γεωργίου δυσανασχέτησε, έχασε την ψυχραιμία του.

«Θα μείνεις να υποδεχτείς τον εχθρό μας;», ρώτησε προκλητικά.

«Θα μείνω στον τόπο που γεννήθηκα».

«Παναγιώτη! Οι συναισθηματισμοί δεν συμβιβάζονται με τον πόλεμο κι ο αγώνας ο δικός μας δεν χρειάζεται άσκοπες θυσίες».

«Δεν με νοιάζει πια, θα κάνω αυτό που μου λέει η καρδιά μου».

Ο θόρυβος μεγάλωσε, αγκάλιασε όλο το πλήθος, ακούστηκαν φωνές επιδοκιμασίας.

«Έχει δίκιο ο Παναγιώτης, θα μείνουμε στον τόπο μας ό,τι κι αν γίνει».

Ο Λευτέρης ξεσπασε σ' άγριες φωνές, κοκκίνισε, οι φλέβες του λαιμού του φούσκωσαν, πετάχτηκαν έξω.

«Αν είναι να φύγω μόνο εγώ και να 'ρθουν οι Μπουραντάδες να κάψουν το σπίτι μου, θα πάρω το δαυλί και θα τα βάλω φωτιά να καούν όλα, από κάτω απ' τα Μανταίικα ως πάνω στα Θανασαίικα».

Ο Γεωργίου φώναξε δυνατά, για να επιβάλει την τάξη.

«Ησυχάστε. Δεν τέλειωσα ακόμα. Ακούστε, για να μην υπάρξει καμιά παρεξήγηση. Η αναχώρηση θα γίνει οργανωμένα, όπως λέει η διαταγή. Θα ξεκινήσουν πρώτα οι βοσκοί με τα κοπάδια, μετά τα γελάδια και στο τέλος, μόλις σουρουπώσει, θα φύγουν τα γυναικόπαιδα, για να μη δώσουμε στόχο στον εχθρό και μας χτυπήσει. Καταλάβατε;».

Σταμάτησαν οι φωνές και τα ψιθυρίσματα. Ο Ηλίας καθόταν απέναντι απ' το γραμματέα.

«Να ρωτήσω κάτι;».

Εκείνος δεν φάνηκε να ανησύχησε για την παράταση, η οποία θα μπορούσε να οξύνει την ήδη βαριά ατμόσφαιρα. Αντίθετα, ίσως να επιδίωκε να εκδηλωθούν τα άτομα που ήταν ενάντια στην απόφαση, για να μπορέσει να χειριστεί το ζήτημα καλύτερα. Αυτό έδειχνε η ανοχή με την οποία δεχόταν τις επικρίσεις των χωριανών του.

«Λέγε, τι θέλεις;».

«Θα φύγουμε χωρίς ψωμί, χωρίς ρούχα, με τα κουρέλια που 'χουμε πάνω μας; Αύριο τα παιδιά μας θα ζητήσουν να φάνε. Τι θα τους δώσουμε; Τι θα φορέσουν;».

Άρχισαν πάλι τα ψιθυρίσματα. Μερικοί αντιδρούσαν ανοιχτά.

«Καλά λέει, δεν μπορούμε να φύγουμε όπως-όπως».

«Σωστά. Πρέπει να προετοιμαστούμε».

«Και να μας φέρετε τα ζώα πίσω, για να φορτώσουμε τα σέγια μας. Αλλιώς δεν το κουνάμε από 'δω. Καθαρά πράγματα».

Προσπάθησε να μειώσει τις αντιδράσεις προβάλλοντας ένα σοφιστικό επιχείρημα που δεν φαινόταν καθόλου απίθανο.

«Ακούστε, δεν πάμε στα κουτούρου, όπως νομίζετε. Η Δημοκρατική μας Κυβέρνηση που βάζει πάνω απ' όλα το καλό του λαού, φρόντισε και γι' αυτό. Δεν πρόκειται να μας λείψει τίποτα, ούτε ψωμί ούτε ρουχισμός».

Μια γυναίκα, παρακολουθούσε τις αντιδράσεις του κόσμου αψίθυμη, σηκώνοντας το χέρι.

«Δεν βλέπετε; Θέλω να πω κάτι».

«Λέγε, αλλά σύντομα. Χάσαμε άσκοπα τόσο χρόνο».

Ύψωσε τον τόνο της φωνής της.

«Αυτό που γίνεται τώρα εδώ δεν είναι τυχαίο, είναι σχέδιο του εχθρού. Μερικοί που αρνούνται να μας ακολουθήσουν, όπως κάνανε πάντα, προσπαθούν να σπείρουν τη διχόνοια ανάμεσά μας, για να μπορέσουν πιο εύκολα να πετύχουν το σκοπό τους. Αλλά εμείς τους λέμε ίσια και σταράτα: να καθήσουν ήσυχα, η υπομονή μας έχει όρια...».

«Άννα, σταμάτα!», προσπάθησε να τη διακόψει ο Γεωργίου.

«Γιατί; Δεν είναι αλήθεια;».

«Σταμάτα! Δεν μαζευτήκαμε εδώ για να μαλώσουμε».

Ξέσπασε οργισμένη:

«Συναγωνιστή, η θέση σας δεν είναι καθόλου σωστή. Ο εχθρός ρημάζει τον τόπο μας, καίει, σκοτώνει κι εσύ αφήνεις τους δικούς του ν' αλωνίζουν;».

«Ηρέμησε σε παρακαλώ! Σκέψου τι λες!».

«Ξέρω καλά τι λέω... Οι Μπουραντάδες βρίσκονταν ακόμα στην Κόνιτσα και οι Μανταίοι έσφαζαν αρνιά κι έφτιαχναν πίτες, για να τους υποδεχτούν και τώρα, που είναι απέναντι, θα μείνουν με σταυρωμένα χέρια;».

Ο γραμματέας είχε χάσει τον έλεγχο της συζήτησης. Κοιτούσε ανήσυχος γύρω του, δημιουργώντας την εντύπωση πως ζητούσε συμπαράσταση. Ο φρούραρχος έκανε δυο βήματα μπροστά «ζώνοντας» με το βλέμμα του το πλήθος.

«Τόνισα πολλές φορές ότι αυτό που απαιτεί ο αγώνας απ' τους επαναστάτες κι αγωνιστές απαιτεί επίσης κι απ' όλους τους πραγματικούς Έλληνες. Γι' αυτό δεν θα επιτρέψουμε σε κανένα να σπείρει τη διχόνοια ανάμεσά μας και να βλάψει τον αγώνα. Το λέω αυτό για τελευταία φορά. Και κάτι ακόμα: Όπως ανέφερε ο σύντροφος Γεωργίου, η εκκένωση του χωριού θα γίνει αμέσως. Να μην τολμήσει κανείς ν' αντιδράσει, γιατί θα έχει σοβαρές συνέπειες!».

Οι κάτοικοι τράβηξαν ίσια για το χωριό, αψηφώντας τον κίνδυνο και τις φοβέρες. Έμπαιναν στα σπίτια τους λαχναρισμένοι, με την απόγνωση χαραγμένη στα πρόσωπα. Άνοιγαν σεντούκια και ντουλάπια. Έπαιρναν ό,τι χρήσιμο κι αναγκαίο: ρούχα, αγγεία, τρόφιμα. Κοσκίνιζαν αλεύρι, ζύμωναν, έβαζαν φωτιά στους φούρνους, έσφαζαν πουλερικά. Δεν είχαν χρόνο να τα καθαρίσουν όπως έπρεπε, τα 'βαζαν στους τεντζερέδες μισομαδημένα κι αξεχνούδιαστα.

Η Διαμάντω έστειλε το γιο της να φέρει νερό.

«Να προσέχεις. Αν ακούσεις και φτάνουν βλήματα, να τρέξεις να κρυφτείς».

Ο Λάμπρος πέρασε δίπλα απ' την αυλή του θείου του, τη στιγμή που 'μπαινε στο μελισσομάντρι, μ' ένα δεμάτι άχυρα στην αγκαλιά του. Λίγο πιο πάνω τον σταμάτησε η θεία του η Ζωή.

«Λάμπρο, έλα μέσα για λίγο, που σε θέλω».

«Δεν μπορώ, θεία. Βιάζομαι, πάω για νερό».

«Δεν θ' αργήσεις, γιε μου».

Στάθηκε κοιτάζοντας τη θεία του παραξενεμένος.

«Τι με θέλεις;».

«Έμεινε λίγο αλεύρι στις άκρες στ' αμπάρι. Δεν φτάνω να το μαζέψω».

Του έδωσε μια μικρή σκούπα και μπήκε αμέσως στο αμπάρι. Όσο να μαζέψει τ' αλεύρι, η Ζωή πήγε στη βρύση, γέμισε τα γκιούμια και γύρισε.

«Λάμπρο, δεν τέλειωσες ακόμα;».

«Τέλειωσα».

«Αφού τέλειωσες, τι κάθεται μέσα;».

«Περιμένω να μου δώσεις κάτι, για να βάλω τ' αλεύρι».

«Ξέχασα, γιε μου. Δεν ξέρω πού 'χα το νου μου».

Σαν πρόβαλε το κεφάλι μέσ' απ' τ' αμπάρι, η Ζωή έμπηξε άθελά της τα γέλια.

«Πώς έγινες έτσι, σαν μπούμπαρος; Τρέξε στη βρύση να πλυθείς».

Άσπρη σκόνη κάλυπτε το σώμα του απ' τα νύχια ως την κορυφή. Μόνο τα μεγάλα, γυαλιστερά μάτια του διακρίνονταν.

Ο σιδεράς έτρεχε να πιάσει ένα μαύρο γουρουνάκι με μεγάλες, ορθές τρίχες στη ράχη, που έφυγε γρυλίζοντας.

«Πού θα μου πας; Θα σε πιάσω. Να μη με πουν Ντούλα, αν μου ξεφύγεις!».

Ο Λάμπρος βγήκε μπροστά του, για να του φράξει το δρόμο. Το γουρουνάκι πέρασε μέσ' απ' τα πόδια του κι έ-

στρεψε στο κοντινό σοκάκι. Σε λίγο το έχασαν απ' τα μάτια τους.

Ο μπαρμπα-Ντούλας σταμάτησε αγκομαχώντας. Άρχισε να φωνάζει:

«Μου 'σκιαξες το γουρούνι μου. Τρέξε αμέσως να το βρεις».

Δυο κοπελίτσες επέστρεψαν απ' τη βρύση. Είδαν το συμμαθητή τους γεμάτο αλεύρια σα να 'ταν μυλωνάς κι έβαλαν τα γέλια.

Ο Λάμπρος, χωρίς να το πολυσκεφτεί, άρπαξε ένα δοχείο απ' τα χέρια της μικρότερης και τ' άδειασε πάνω του. Τ' αλεύρι κόλλησε στα ρούχα του, έγινε ζυμάρι. Ο σιδεράς ακούμπησε στο πεζούλι κρατώντας την κοιλιά του.

«Τώρα μάλιστα. Είσαι για να σε ρίξω στο φούρνο να ψηθείς. Θα σε φάω, μωρέ, αντί για το γουρουνόπουλο», γέλασε δυνατά ανοίγοντας το ξεδοντιασμένο στόμα του.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος περνούσε απ' τα σπίτια. Συνιστούσε στον κόσμο να βιαστεί. Σαν είδε το σιδερά να περιφέρεται στη γειτογιά, αγρίεψε.

«Οι χωριανοί άρχισαν να φεύγουν. Εσύ τι κάθεσαι ακόμα;».

«Ψάχνω να βρω το γουρουνάκι μου».

«Αστείεύεσαι, βέβαια».

«Καθόλου. Δεν το τάισα, για να τ' αφήσω να το φάν' οι Μπουραντάδες».

Έφτασε στο τέλος της γειτογιάς ψάχνοντας στους στάβλους και τα κουμάσια. Πού να το βρει όμως...

«Μήπως είδες το γουρουνάκι μου;», ρώτησε ένα συγχωριανό του.

«Το γουρούνι; Μα διάλεξες ώρα για χωρατά;».

«Για δες κακό που με βρήκε».

Απομακρυνόταν απελπισμένος.

Ο Θανάσης άναψε τις καλάμιές που είχε τοποθετήσει γύρω απ' την κυψέλη. Σηκώθηκε καπνός. Το γουρούνι πετάχτηκε πίσω απ' το μελισσοκόφίνο παρασέρνοντας τις αναμμένες καλάμιές. Ο Θανάσης αποτραβήχτηκε στην άκρη.

«Εδώ ήρθες να τρυπώσεις, διάολε;».

Μια γριά πλησίαζε στο μελισσομάντρι με τα ταψιά. Το γουρουνάκι, τυλιγμένο στις φλόγες, πέρασε δίπλα της σαν αστραπή. Παραλίγο να της φύγουν τα ταψιά απ' τα χέρια.

«Παναγιά μου, βρικόλακας!», ξεφώνισε.

Ο γείτονας έστειλε το χαμπέρι στο σιδερά.

«Ωωω, Ντούλα. Νάτο το γουρουνάκι σου, έρχεται ψημένο».

Το ψωμί έβγαινε απ' τους φούρνους κι ο αέρας μοσχοβολούσε.

Η Διαμάντω ακούμπησε τα καρβέλια στην πινακωτή. Ήταν απ' την καινούργια σοδιά, ροδοκόκκινα κι αφράτα.

«Να μην τα βάλουμε αμέσως στους τορβάδες, γιατί θα γίνουν λάσπη», είπε στο σύζυγό της.

Είχαν ξεχάσει τον κόσμο που όριζε τη μοίρα τους.

Πέρ' απ' τις κορυφές του Κάντσικου, ο στρατός άρχισε να ρίχνει φωτοβολίδες. Τις έβλεπαν να διαγράφουν μεγάλες, καμπυλωτές γραμμές και νόμιζαν πως θα 'φταναν στο χωριό. Δεν έβαλλαν ούτε οι όλμοι ούτε τα κανόνια. Ήταν κάτι που δεν το περίμεναν και βγήκαν στα μπαλκόνια και τις αυλές και κοίταζαν παραξενεμένοι τις πολύχρωμες αναλαμπές.

«Κάτι έγινε, για να μη βάλλει ο στρατός», είπε η Βασιλική.

«Σημάδι χαράς κι αδερφοσύνης. Τι άλλο;», αναφώνησε ο Αγόρου.

Ο κόσμος είχε συνηθίσει, τέτοια ώρα, ν' ακούει το πυροβολικό του στρατού και πίστεψε στ' αλήθεια πως κάτι σοβαρό θα 'γινε. Ξεχείλισε στους δρόμους και κατευθύνθηκε προς την εκκλησία.

Ο γερο-Αγόρου είχε γονατίσει μπροστά στην εικόνα του Αϊ-Δημήτρη κι έκανε το σταυρό του με αργές, μεγάλες κινήσεις.

«Θεέ μου, Παντοδύναμε! Δόξα Σοι! Δόξα Σοι! Επιτέλους, άκουσες τη φωνή μας. Ήρθε η ώρα να μονιάσουμε, να γίνουμε πάλι αδέρφια...», φώναζε ξεσηκώνοντας τον κόσμο.

«Ήρθε η ώρα της συμφιλίωσης», φώναζαν κι άλλοι απ' όλες τις μεριές.

Γέμισε η εκκλησία, άναβαν κεριά, προσεύχονταν. Οι λάμπες των φωτοβολίδων έπεφταν απ' τα παράθυρα σαν φωτεινά κύματα κι έλουζαν το εικονοστάσιο. Θεία γαλήνη πλημμύρισε τα πρόσωπά τους. Ήταν σίγουροι πια πως ο Θεός έκανε το θαύμα Του και σταμάτησε τον εμφύλιο σπαραγμό.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος πλησίασε το γραμματέα, που στεκόταν στην είσοδο της εκκλησίας αμήχανος.

«Τι συμβαίνει;».

«Δεν ξέρω».

«Τι κάνουμε τώρα;».

«Να ευχηθούμε να μη συμβεί κανένα άλλο θαύμα», απάντησε πικρόχολος, γιατί πίστευε πως ήταν υπερβολική η αισιοδοξία των συγχωριανών του.

Ξαφνικά ένα ηχηρό σφύριγμα πέρασε πάνω απ' το χωριό. Το βλήμα έπεσε στα βακούφια του Μοναστηριού. Τα βουνά αντιβούισαν. Οι άνθρωποι όρμησαν στις πόρτες, έπεσαν ο ένας πάνω στον άλλο, «σκοτώθηκαν» ποιός να πρωτοβγεί, σκόρπισαν προς όλες τις κατευθύνσεις.

Ο Αγόρου πισωδρόμησε με τα μάτια καρφωμένα στον Παντοκράτορα, κάνοντας γρήγορα το σταυρό του.

«Θεέ μου, φύλαξε τους χωριανούς».

Συνεχίζοντας να πηγαίνει πισωπατώντας, έπεσε πάνω στο γραμματέα.

«Ααα!», κοίταξε πίσω τρομαγμένος. «Εσύ είσαι ανεψιέ;».

Ο Γεωργίου τον έπιασε απ' τους ώμους.

«Έχεις τύχη που δεν είναι κάποιος άλλος, γιατί θα σ' άνοιγε το κεφάλι. Φέρνεις την ευθύνη γι' αυτό που έγινε».

Ο γέρος έτρεμε.

«Συγχώρα με. Δεν φταίω εγώ. Φταίει αυτή η σκέψη για συμφιλίωση, που μπήκε στα κλούβια τα κεφάλια μας και δεν μας αφήνει ήσυχους».

Ο αέρας γουργούρισε. Ο γραμματέας πρόλαβε κι άρπαξε το γέρο απ' τους ώμους.

«Πέσε κάτω».

Το βλήμα έσκασε στο προαύλιο του σχολείου. Τα θραύσματα χτύπησαν στους τοίχους που ορθώνονταν διαδοχικά πάνω απ' το σχολείο.

«Πρόσεχε, μπάρμπα, μπορεί να ξαναρίξουν».

Ο γέρος πιάστηκε απ' το μπράτσο του Χάρη και σηκώθηκε βογκώντας.

«Βρε ανεψιέ, δεν φαίνεται να 'σαι κακός. Ποτέ δεν ήσουν κακός. Γιατί να σε κατηγορούν;», είπε συγκινημένος.

«Άσ' τους να λένε».

Το πυροβολικό είχε ολοκληρώσει τον αιματηρό κύκλο της νύχτας. Ευτυχώς, χωρίς θύματα αυτή τη φορά.

Οι κάτοικοι άρπαξαν ό,τι πρόλαβαν και πήραν δρόμο. Ο γραμματέας αισθάνθηκε μια παράξενη ικανοποίηση, που δεν μπορούσε ούτε ο ίδιος να εξηγήσει. Γύρισε στους συντρόφους του. Κοίταξε το στρατιωτικό υπεύθυνο σαρκαστικά.

«Είδες; Αυτό που δεν κατορθώσαμε να κάνουμε εμείς με παρακάλια κι απειλές, το 'κανε ο εχθρός μας με μια βολή».

Ο φρούραρχος πήγαινε πέρα δώθε. Το πάτωμα έτριζε κάτω απ' τα πόδια του. Σταμάτησε απότομα.

«Δεν μ' αρέσει καθόλου αυτή η κατάσταση».

Το χωριό είχε σχεδόν αδειάσει. Ο φρούραρχος γυρόφερνε στους έρημους δρόμους ολομόναχος. Ο αέρας μοσχοβολούσε από φρέσκο ψωμί. Τα έντερά του ανακατεύτηκαν. Έστριψε στη διπλανή αυλή. Νόμισε πως θα υπήρχε κάποιος στο σπίτι. Πλησίασε, χτύπησε την πόρτα. Δεν αποκρίθηκε κανείς. Πίεσε το πόμολο, η πόρτα μισάνοιξε. Δυο φωτεινά σημεία γυάλιζαν στο σκοτάδι. Του φάνηκε πως ήταν άνθρωπος.

«Δεν ακούσατε;», φώναξε.

Ξαφνικά πρόσεξε ένα μαύρο σκύλο να 'ρχεται έρποντας, κλαψουρίζοντας σαν μωρό.

«Έφυγαν και σ' άφησαν για να φυλάγεις το σπίτι; Έβγα, κακομοίρη μου, γιατί θα μείνεις για πάντα εδώ μέσα», είπε, λες και μιλούσε σ' άνθρωπο.

Η Χρυσαιγή αποκρίθηκε απ' το διπλανό σπίτι.

«Δεν είναι κανένας μέσα. Έφυγαν εδώ και μισή ώρα. Εσύ ποιός είσαι;».

Ο φρούραρχος γύρισε προς το μέρος που ακούστηκε η φωνή. Το φως του φεγγαριού έπεσε πάνω του. Η Χρυσαιγή αποτραβήχτηκε απ' το παράθυρο. Έτρεξε στις συννυφάδες της.

«Ο φρούραρχος! Βιαστείτε!».

Είχαν διαλέξει τα ρούχα που θα 'παιρναν μαζί τους κι άρχισαν να τα βάζουν στα τσουβάλια όπως-όπως. Η Χρυσαιγή έτρεμε απ' την αγωνία.

«Πού είναι οι άντρες; Αχ, τι κάμουν στην κρυψώνα τόση ώρα; Πάω να τους φωνάξω, για να 'ρθουν να φορτώσουμε».

Κατάκοποι οι άντρες έβγαιναν απ' το κελάρι μεταφέροντας δοχεία με τυρί και βούτυρο, τσουβάλια με αγκαλιές μαλλί, αγγεία και διάφορα πράματα και τα σπείβαζαν στη κρύπτη που ήταν βαθιά πίσω απ' τον τοίχο. Μια φλόγα δαδιού φώτιζε το χώρο. Δούλευαν χωρίς να πάρουν ανάσα. Ο ιδρώτας έτρεχε στα πρόσωπά τους.

«Αν έχουμε τύχη και γυρίσουμε γρήγορα, μπορεί να βρούμε κάτι για να περάσουμε το χειμώνα», είπε ο Θανάσης.

«Αν δεν τ' αρπάζουν τίποτε κλεφταράδες», παρατήρησε ο Βασίλης.

Άρχισαν να χτίζουν την είσοδο της κρύπτης.

Ο φρούραρχος εμφανίστηκε πίσω τους μ' άγριο ύφος.

«Βλέπω ότι δεν βιάζεστε».

Έμειναν σύξυλοι, με τις πέτρες στα χέρια.

«Αργήσαμε λιγάκι, μέχρι να εξασφαλίσουμε μερικά πράγματα», απάντησε ο Ηλίας.

«Είμαστε έτοιμοι, ξεκινάμε», είπε ο Θανάσης με κομμένη φωνή.

Ο φρούραρχος για να είναι βέβαιος πήγε μέχρι την πόρτα, κοντοστάθηκε γυρίζοντας πίσω το κεφάλι.

«Σας γνωρίζω αρκετά καλά και θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι είστε σοβαροί άνθρωποι. Προέκυψαν όμως μερικά ζητήματα που μ' αναγκάζουν να είμαι επιφυλακτικός».

Τον άκουγαν προσεκτικά, προαισθανόμενοι να τους απειλεί κάποιος άόρατος κίνδυνος.

«Τι εννοείτε, συναγωνιστή;», ρώτησε ο Ηλίας.

Το πρόσωπο του φρούραρχου γέμισε πάλι ζαρωματιές.

«Έχω πληροφορίες ότι σκοπεύετε να παραμείνετε στο χωριό. Δεν ξέρω κατά πόσο αληθεύει. Σας συνιστώ, πάντως, να μην το επιχειρήσετε».

Ρίγος διαπέρασε τα κορμιά τους, έχασαν το χρώμα τους. Ευτυχώς, ήταν αρκετά σκοτεινά στο υπόγειο για να προσέξει την ταραχή τους.

«Ποιος τα λέει αυτά;», ρώτησε ο Θανάσης.

«Αυτό δεν έχει σημασία. Μ' ενδιαφέρει αν είναι αλήθεια ή όχι», είπε κι έφυγε χωρίς να περιμένει να πάρει απάντηση.

Οι γυναίκες είχαν γεμίσει τρία τσουβάλια με ρουχισμό, τσινάδες με ψωμιά, σάκους με μαγειρικά σκεύη. Δυο άλλα μικρότερα τσουβάλια ήταν γεμάτα αλεύρι. Όλα για φόρτωμα. Δεν ήταν και τόσα πολλά, για να μην μπορέσουν να τα σηκώσουν. Είχαν τρία μουλάρια. Ήταν κι αυτοί οχτώ μεγάλοι νοματαίοι. Είχαν, βέβαια, μικρά παιδιά και βιο. Αλλά και πάλι μπορούσαν να ζαλικωθούν. Πάνω στην έγνοια και τη βιασύνη πρόσεξαν ότι είχαν απομείνει τόσα πράματα γύρω τους ακόμα, που δεν μπορούσαν ν' αποφασίσουν ποιό θα χρειαζόταν περισσότερο και ποιό λιγότερο.

«Ωχ, Θεέ μου! Τι να πάρουμε και τι ν' αφήσουμε; Όλα μάς χρειάζονται», αναστέναξε η Διαμάντω,

Ένα πράμα έβαζαν στους σάκους, άλλο έβγαζαν.

«Αν δεν χαζέψουμε απόψε, θα 'μαστε πολύ τυχερές».

Η νύχτα ήταν ήσυχη. Ο ουρανός γεμάτος αστέρια. Ο αέρας μύριζε ακόμα καπνίλα και μπαρούτι, θύμιζε πως ήταν πόλεμος. Τα μουλάρια τους φρούμαζαν και τινάζονταν ανήσυχα. Είδαν κι έπαθαν μέχρι να το φορτώσουν. Ελάχιστα πράματα είχαν μείνει για να πάρουν στις πλάτες τους. Οι γυναίκες δεν πίστευαν στα μάτια τους. Κλωθογύριζαν, κοίταζαν δεξιά κι αριστερά

«Μήπως ξεχάσαμε τίποτα;».

«Σταματήστε. Δεν μπορούμε να σηκώσουμε το σπίτι», είπε ο Ηλίας.

Οι γυναίκες όμως συνέχιζαν να βρίσκουν διάφορες δικαιολογίες και μπαινόβγαιναν στο σπίτι.

Ο Θανάσης βαστούσε το μουλάρι του απ' το καπίστρι, έτοιμος να ξεκινήσει.

«Θα τελειώσετε ποτέ τα σούρτα φέρτα;», φώναξε.

Στην ψυχική κατάσταση που βρίσκονταν οι γυναίκες δεν άντεξαν πια ν' ακούνε σιωπηρά τις παρατηρήσεις και τις βαριές κουβέντες των αντρών τους. Η Μέλπω ξέσπασε με πόνο:

«Τι γίνετε τέτοιοι; Δεν σας γνωρίζουμε».

«Μη νευριάζεις, κυρά, βιάσου να μαζέψουμε τα πράγματα και να φύγουμε μια ώρα αρχύτερα», είπε η Χρυσαιγή στη μεγάλη συννυφάδα της.

«Πώς να μη φωνάζω, χριστιανή μου; Δεν κοιτούμε να πούμε μια κουβέντα και βάζουν τις φωνές, σα να μην είμαστε σύντροφοι της ζωής τους, αλλά τίποτα ξένες, που δεν νοιάζονται για το καλό τρυσ».

«Ένα καλό λόγο απ' τα χείλια τους δεν ακούσαμε τελευταία», παραπονέθηκε η Διαμάντω.

Ο Ηλίας πρόσεξε τα βουρκωμένα μάτια των γυναικών κι ένωσε τώψεις.

«Έχετε δίκιο, γυναίκες. Καμιά φορά συμπεριφερόμαστε σκληρά, μα δεν φταίμε γι' αυτό μόνο εμείς. Τα βάσανα, οι περιστάσεις... Δεν είναι καιρός τώρα να μιλούμε γι' αυτά».

Πήρε τους τορβάδες με τα ψιλοπράγματα και τους κρέμασε στο σαμάρι.

«Μη στενοχωριέστε τόσο. Μπορεί τα πράγματα να σιάξουν και να γυρίσουμε γρήγορα. Τότε θ' αλλάξουν όλα. Θα ησυχάσουμε κι εμείς».

Κοίταξαν τα σπίτια τους για τελευταία φορά. Δεν τους προκάλεσαν κανένα αίσθημα, ίσως γιατί βρίσκονταν στο πατρικό τους. Σ' αυτό μεγάλωσαν ορφανοί και γνώρισαν όλες τις πίκρες και τις χαρές που έγραφε η μοίρα τους να περάσουν.

Ο Βασίλης ζούσε στο πατρικό σπίτι με το γέρο. Ήταν δικό του. Βγήκε τελευταίος. Έκλεισε την πόρτα προσεκτικά, σαν να 'ταν κάτι εύθραυστο. Αφού κλείδωσε, βρέθηκε σε αμηχανία.

«Τι να κάνω το κλειδί;».

«Άσ' το στην κλειδαριά», απάντησε αυθόρμητα ο Ηλίας. «Έτσι θα 'ναι καλύτερα. Αν θελήσει κάποιος να μπει στο σπίτι, θα δει το κλειδί που βρίσκεται στη θέση του και μπορεί να το σεβαστεί, να μπει σαν άνθρωπος».

«Για να το ρημάξει».

Έφυγαν χωρίς να πούνε άλλη κουβέντα. Οι δρόμοι του χωριού ήταν έρημοι. Τα σπίτια ήταν κλειδωμένα και τα παράθυρα κλειστά. Αδέσποτα σκυλιά τούς έκοβαν το δρόμο. Τα σημάδια του νυχτερινού βομβαρδισμού, λακκούβες και χαλάσματα, διακρίνονταν εδώ κι εκεί. Απ' το σχολείο έβγαινε ακόμα καπνός.

Ο Θανάσης πήγαινε μπροστά τραβώντας το ψαρί μουλάρι που του είχε παραχωρήσει η επιμελητεία. Ήταν γέρικο, πετσί και κόκαλο, έτοιμο να τα τινάξει, όταν το πήρε. Η Μέλπω δεν ήθελε ν' ακούσει γι' αυτό, ήθελε να τους επιστρέψουν το δικό τους, που είχαν επιτάξει. Η Ρούσα ήταν μουλάρι, όχι αυτό το ψοφίμι, σήκωνε διακόσιες οκάδες βάρος. Ο Θανάσης όμως επέμενε. Ένα μουλάρι ήταν θησαυρός εκείνα τα χρόνια. Το πήραν, το τάισαν καλά όλο το χειμώνα, έγινε μια χαρά ζώο κι έκαναν τη δουλειά τους όπως πριν.

Ήταν ευχαριστημένος που επέμενε τότε.

«Βλέπεις, γυναίκα; Ολόκληρο νοικοκυριό φορτώσαμε. Τι θα κάναμε τώρα, αν τ' αφήναμε στα χωράφια και ψοφούσε, όπως έκαναν τόσοι και τόσοι; Ας τραβούν τώρα, για να βάλουν μυαλό».

Σταμάτησαν στη βρύση να ποτίσουν τα ζώα. Οι γυναίκες συνέχισαν το δρόμο ζαλικωμένες. Ο Αθανασίου κατέβαινε απ' το φρουραρχείο πάνω στην ώρα του.

«Επιτέλους. Αποφασίσατε να ακολουθήσετε το χωριό», είπε ειρωνικά.

«Τι θέλεις πάλι; Ως πότε θα φέρνεσαι έτσι;», τον στραβοκοίταξε ο Ηλίας.

«Ώσπου να βάλετε μυαλό».

«Ελπίζω κάποτε να μετανιώσεις γι' αυτά που κάμεις».

Ο Αθανασίου αισθάνθηκε να τον κατηγορεί άδικα ο Ηλίας.

«Τι έκανα, μωρέ, για να μετανιώσω;», φώναξε.

«Θα τα πούμε μια άλλη φορά».

Του ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι του Αθανασίου, αποθνήριώθηκε. Τέτοιες στιγμές δεν ήξερε τι έκανε. Έφερε το χέρι στην τσέπη.

«Με προκαλείς, ε;».

«Γι' αυτό το κουβαλάς; Για να φοβερίζεις τον κόσμο;».

Οι αδερφοί του Ηλία μπήκαν ανάμεσά τους.

«Τρελαθήκατε κι οι δυο σας, καθώς φαίνεται. Με βρισίδια κι απειλές δεν ζούνε οι άνθρωποι».

Ο Αθανασίου κατέπνιξε την οργή του.

«Αυτά μπορείτε να τα πείτε σε κάποιον άλλο. Όχι σε μένα. Εγώ δεν είμαι ούτε κακούργος ούτε εγκληματίας».

Άφησαν πίσω το χωριό, τους κήπους και τ' αμπέλια. Κάποιοι χωριανοί πήγαιναν μπροστά τους αργοπορώντας. Στάθηκαν και τους περίμεναν.

«Αγρίεψε πολύ τον τελευταίο καιρό. Προσέχετε, θα σας κάνει κακό», είπε ο Τσιούνης.

«Φταίω κι εγώ, παραφέρθηκα», απάντησε ο Ηλίας.

«Εδώ που έφτασαν τα πράγματα, δεν είναι κανείς μας εντάξει. Αλλά ποιός το παραδέχεται;».

Ο ήλιος είχε προβάλει πάνω απ' τη Μεγάλη Ράχη. Το φως λαμπύριζε στις τούφες των κλαριών. Τα σπαρτά άστραφταν χρυσά και ασημένια. Η κουβέντα με τον Τσιούνη αλάφρυνε την ψυχή του Ηλία, ηρέμησε. Περνώντας δίπλα απ' τα χωράφια του Χριστοφόρου, έκοψε λίγα στάχια και τα 'τριψε στις παλάμες του. Τα σπυριά έλαμπαν σαν κεχριμπάρι.

«Ποιος θα 'ναι τυχερός να τα θερίσει;».

«Τα πουλιά. Μπορεί και τίποτα ξένοι. Αυτό σε βασανίζει;».

Σταμάτησαν την κουβέντα. Ένας μικρός βάλτος δεξιά τους, γεμάτος κουνούπια, βατράχια κι ερπετά. Η γυναίκα του ξαδέρφου τους πετάχτηκε μέσ' απ' τα καλάμια κι έτρεξε κοντά τους. Σκιάχτηκαν τα μουλάρια, λίγο έλειψε να γείρουν τα σαμάρια. Έτρεξαν να βαστήξουν τα ζώα. Ο Ηλίας κοίταξε τη νύφη του παραξενεμένος. Ήταν μικρόσωμη, μια σπιθαμή άνθρωπος, αλλά δραστήρια και τολμηρή. Οι αντάρτες είχαν επιστρατεύσει τον άντρα της. Δεν ήταν σίγουρη αν ήταν ακόμα αντάρτης. Η σιωπή του ήταν κάτι που την ανέμενε. Θα 'πρεπε να 'χει ακολουθήσει τον πεθερό της στο χειμαδιό. Τώρα, μπορεί να 'ταν με τον άντρα της. Έμεινε, όμως, στο χωριό με τα τρία τους αγόρια, για να βασανίζεται.

«Τι γύρευες εκεί μέσα», τη ρώτησε.

«Μπήκα να κρυφτώ», σταμάτησε αγκομαχώντας.

«Χάζεψες;».

Δεν αγκομαχούσε μόνο, όπως πρόσεξε στην αρχή, αλλά κι έτρεμε.

«Έστειλαν αντάρτες και βγάζουν τον κόσμο απ' τις κρυψώνες», εξήγησε με κομμένη φωνή.

Τα πόδια της ήταν γεμάτα λάσπες και χόρτα.

«Ήσουν τυχερή που δεν σ' έφαγαν τα φίδια», της είπε ο Ηλίας.

Η γυναίκα γύρισε απότομα κι έτρεξε στο βάλτο.

«Παναγιά μου, τα παιδιά».

Βολή ντουφεκιού και κραυγές τρόμου έφτασαν μέσ' απ' τη ρεματιά. Πλησίασαν διστακτικά και σταμάτησαν στον όχθο, πίσω από ένα γραβί. Στο ρέμα, καμιά εικοσαριά μέτρα πιο κάτω ήταν δυο αντάρτες με τ' όπλο στο χέρι. Δεξιά κι αριστερά τους γυναίκες με μωρά ζαλικώνονταν γρήγορα. Στην είσοδο της σπηλιάς ο Παναγιώτης Χρήστου στεκόταν όρθιος, με τις πλάτες ακουμπισμένες στο βράχο. Άκουσαν να λείει:

«Τι θέλετε; Είπα στους υπεύθυνους, δεν το κουνώ από 'δω».

«Σε προειδοποιήσαμε, άκουσαν όλοι...».

Ο Χρήστου έκανε ένα βήμα μπροστά σηκώνοντας το κεφάλι ψηλά.

«Ρίξε, συναγωνιστή, μη με λυπάσαι. Ό,τι είχα και δεν είχα τα 'δωσα στον αγώνα: γιο, κόρες, περιουσία. Δεν μου 'μεινε τίποτα. Το τομάρι μου μόνο. Ρίξε, να γλιτώσω απ' τα βάσανα, πολλά τράβηξα μέχρι τώρα, δεν αντέχω άλλο».

Ο αντάρτης πίεσε τη σκανδάλη. Μια ολόκληρη ριπή έπεσε μπροστά στα πόδια του. Χαλίκια και θραύσματα από πέτρες σκόρπισαν γύρω. Ο Χρήστου κάλυψε το πρόσωπο με τα χέρια και γόγγυξε. Κόκκινες ρανίδες φάνηκαν ανάμεσ' απ' τα δάχτυλα. Τα γυναικόπαιδα τρόμαξαν.

Το επεισόδιο αυτό μεταδόθηκε σαν αστραπή. Φόβος και τρόμος κυρίεψε τον κόσμο. Χωρίς να σκεφτούν πια, χωρίς ν' αλλάξουν διόλου κουβέντα, οι άνθρωποι εγκατέλειπαν τα κρησφύγετα και κατευθύνονταν προς το μέρος της συγκέντρωσης.

Ο δρόμος πήγαινε δίπλα στο ρέμα, στενός, όλο καγκέλια και πέτρες χαραγμένες απ' τα πέταλα των μεταγωγικών και τις πρόκες των ανταρτικών τμημάτων που περνούσαν κάθε τόσο, πηγαίνοντας πότε προς τη Μακεδονία και πότε προς την Ήπειρο και τη Θεσσαλία.

Τα ζώα ανηφόριζαν σιγά, κατακουρασμένα. Τα νύχια τους χτυπούσαν τις πέτρες και κροτάλιζαν.

Ο Κώστας Χριστοφόρου βοσκούσε ένα κοπάδι γίδια πιο πάνω. Βγήκε στο δρόμο ανήσυχος.

«Τι πυροβολισμοί ήταν αυτοί που ακούστηκαν;».

«Έριξαν στον Παναγιώτη Χρήστου».

«Γιατί;».

«Αρνήθηκε να φύγει».

«Χτυπήθηκε βαριά;».

«Δεν ξέρουμε».

«Έπρεπε να σκεφτεί καλύτερα, δεν είναι κανένας κουτός. Ποιός από μας δεν θέλει να μείνει στο σπίτι του; Κανένας. Ούτε αυτοί που μας αναγκάζουν. Τα πράγματα ήρθαν έτσι, που πρέπει να φύγουμε».

Πολλοί χωριανοί είχαν φτάσει κιόλας στο μέρος της συγκέντρωσης, άφησαν τις αποσκευές τους κάτω απ' τα πεύκα και κάθησαν να ξεκουραστούν. Οι μητέρες έκαναν το ιερό, αιώνιο καθήκον τους. Φρόντιζαν και τάιζαν τα παιδιά τους. Στοργή και φόβος μαζί διακρίνονταν στα πρόσωπά τους, σε μια έκφραση γεμάτη έγνοια και πόνο. Σ' ένα ξάγναντο καθόταν η γριά Αγαθή κι ήλιαζε τα πόδια της. Πιο πέρα μερικές μαυροντυμένες γυναίκες, με τις μαντίλες κατεβασμένες μέχρι τα μάτια, μοιρολογούσαν σιγανά. Στις αγκαλιές τους μωρά, παιδιά ακίνητα, μαραμένα. Θαρρείς κι άκουγαν το θλιβερό νανούρισμα της ορφάνιας.

Οι Μανταίοι περνούσαν ανάμεσά τους σιωπηλοί. Η Διαμάντω απόκαμε, σταμάτησε στην άκρη του δρόμου.

«Αχ, έλιωσαν απ' τη στενοχώρια... Αυτά είναι βάσανα, όχι τα δικά μας, κυρά», είπε στη συννυφάδα της.

Η άλλη γύρισε προς τα πίσω. Η Μέλπω ερχόταν θλιμμένη πλάι στον άντρα της.

«Νιώθω πως το κορίτσι είναι εδώ γύρω και θα γυρίσει», ψιθύρισε μιλώντας για τη Δάφνη.

«Μακάρι...».

Ο Παντελής βρισκόταν στη στάνη απ' το πρωί. Προσπαθούσε να ξεκαθαρίσει ένα ζήτημα, που απασχολούσε όλους. Ο πεθερός του, ο Κωνσταντής Μάντης, ήταν επιφυλακτικός. Απέφυγε ν' απαντήσει.

«Πάππο, σε ξαναρωτώ: Τι σκέφτεσαι να κάμεις; Θα 'ρθεις μαζί μας ή θα μείνεις στο χωριό;».

Ο γέρος τοποθετούσε τα εξαρτήματα της μηχανής του γάλακτος στο ξύλινο κιβώτιο. Ίσιαξε το κορμί του, σήκωσε το κεφάλι και κοίταξε το γαμπρό του με μάτια υγρά.

«Οι μέρες μου είναι μετρημένες. Αν κάμω να φύγω απ' τον τόπο μας, θ' απλώσει το χέρι ο Χάρος να με κρατήσει».

Τα κουνιάδια του έφτασαν με τα ζώα φροτωμένα βαριά. Ο Παντελής έμεινε άναυδος.

«Ω, πάππο, για δες. Αυτοί οι δικοί σου χάζεψαν».

«Ήρθαν;».

«Μόνο ήρθαν; Έφεραν και τα σπίτια τους μαζί τους».

Ο γερο-Κωνσταντής κοίταξε τους γιους του με την άκρη των ματιών του.

«Πήγαινε να τους βοηθήσεις να ξεφορτώσουν τα πράματα».

Σηκώθηκε κουνώντας το κεφάλι απελπισμένα.

«Το θέλησε η μοίρα μου να βασανίζομαι μαζί τους».

Πλησίασε κατσουφιασμένος.

«Τι κάνατε, μωρέ; Πού θα τα πάτε όλα αυτά;».

«Εκεί που θα μας πάνε», απάντησε ο Ηλίας.

Σταμάτησαν τα μουλάρια κάτω από μια μεγάλη αγριομηλιά και ξεφόρτωσαν. Ο Παντελής μετέφερε το βαρύ τσουβάλι και τ' ακούμπησε δίπλα στις αποσκευές.

«Τι το θέλετε τ' αλεύρι; Οι φούρνοι στη Γράμμουστα δουλεύουν μέρα νύχτα, βγάζουν χιλιάδες καρβέλια».

«Μπορεί να βγάζουν, αλλά όχι για μας».

Είχε πάει μεσημέρι. Τα παιδιά έπαιζαν στην πηγή, πιτσιλίζονταν, κυνηγιόνταν. Είχαν ξεχάσει το φόβο και τις στενοχώριες των μεγάλων. Τα πρόβατα στάλιζαν κάτω απ' τα πεύ-

κα. Απέναντι, στα βράχια, λιάζονταν τα γίδια τους, άσπρα, παρδαλά, χαιρόσουν να τα βλέπεις.

Ο Αγόρου ανέβαινε τη ράχη-ράχη. Όπως όλοι οι κτηνοτρόφοι, φορούσε μαύρα, χοντρά ρούχα από χωριάτικο υφαντό. Ύστερα από τριάντα τόσα χρόνια έβαλε πάλι τα γαμπριάτικα, το μαύρο κασμιρένιο κοστούμι και τα γυαλιστερά σκαρπίνια του. Παλιές αναμνήσεις ξανάφερε στη σκέψη του. Γύρισαν και τον κοιτούσαν απορημένοι.

«Ε, Θόδωρε; Για πού πας και ντύθηκες σαν γαμπρός;», τον πείραξε ο Ηλίας.

«Στ' αγύριστο ταξίδι, βλάμ'. Πού αλλού;».

«Όλοι στενοχωριόμαστε και πονούμε. Μα όχι κι έτσι, μωρέ Θόδωρε».

«Ξέρω τι λέω, δεν πρόκειται να ξαναδούμε τον τόπο μας».

Πέρασε δίπλα με το δισάκι στον ώμο πατώντας βαριά. Τα χαλίκια σκορπούσαν κάτω απ' τα πόδια του. Το κεφάλι του φαινόταν σαν πυρωμένο σίδερο, καθώς ήταν ακάλυπτο κι ο αυγουσιτιάτικος ήλιος έκαιγε δυνατά. Έσκυψε στην πηγή, έβρεξε το φλογισμένο του κεφάλι, ρίχνοντας πολλές χούφτες νερό. Ύστερα βύθισε τα χείλη του στη σκάφη κι ήπια με την καρδιά του. Τα παιδιά τον παρακολουθούσαν σιωπηλά. Όπως σηκώθηκε απότομα, αμέτρητες σταγόνες φάνηκαν ν' αστράφτουν στη φαλάκρα του και να κυλάνε στο πρόσωπο σαν δάκρυα.

Ο Γιαννάκης ρώτησε με περιέργεια:

«Μπαλμπα Θόδωλε;».

«Τι, παιδί μου;».

«Γιατί κλαίει το κεφάλι σου;».

«Γιατί έχασε το μυαλό του».

Ξαφνικά ο Θανάσης φώναξε τα μικρά κοντά του. Το μελίτσι, που είχε χαλάσει το βράδυ, είχε πολύ πράμα.

«Ελάτε, σας έφερα μέλι».

Τα παιδιά μαζεύτηκαν γύρω του. Άνοιξε ένα μεγάλο τενεκέ γεμάτο μελόπιτες κι έδωσε από ένα μεγάλο κομμάτι στο καθένα.

○ Σμήνος από έντομα κατέφθασε κι έκλωθε γύρω τους απειλητικά.

○ «Προσέξτε να μη σας φάνε οι σφήκες».

○ Ο παππούς ανήσυχος περιγύριζε το κοπάδι, δίπλα στο σταύλο. Είχε μεγαλώσει κι είχε γεράσει κοντά του. Τώρα θ' απόμενε με την γκλίτσα. Μόνος του, χωρίς βιο, χωρίς παιδιά κι εγγόνια. Σπάραζε η ψυχή του.

○ Οι βοσκοί σαλάγησαν το βιο. Χιλιάδες ζωντανά, πρόβατα, γίδια, γελάδια, πήραν σβάρνα τη βουνοπλαγιά σηκώνοντας πίσω σύννεφο σκόνης. Ο τόπος αχολογούσε απ' τα κουδούνίσματα, τα χουγιαχτά και τα μουγκρίσματα.

○ Οι κάτοικοι της Ζέρμας βρίσκονταν στο πόδι, αδημονούσαν, δεν μπορούσαν να καταλάβουν τι ανυπομονησία ήταν αυτή που τους είχε κυριέψει.

○ «Το βιο σκαπετάει στο λυκορραχίτικο. Εμείς τι περιμένουμε ακόμα;», ρώτησε ο Παντελής κοιτάζοντας τους κουνιάδους του.

○ Άρχισαν να φορτώνουν τα πράματά τους βουβοί, με βουρκωμένα μάτια.

○ Κάποιος φώναξε από μακριά.

○ «Δεν ακούσατε; Η μετακίνηση των γυναικόπαιδων θα γίνεται νύχτα».

○ Άρχισε να βασιλεύει. Πάνω απ' το Ταμπούρι της Ζέρμας και τις πλαγιές της Αρένας ο τόπος θάμπωνε. Τα δέντρα διαγράφονταν αμυδρά στον ίσκιο του βουνού, έσβηναν μπροστά στα μάτια τους σα να 'ταν καπνός. Τα γυναικόπαιδα ξεκίνησαν.

○ Ο γέρος αποχαιρέτησε τους γιους του, τις νύφες και τα εγγόνια του. Είχε δάκρυα στα μάτια.

○ «Αιντε, να πάτε με το καλό. Ο Θεός να σας φυλάγει. Να προλάβω να δω και τους άλλους...».

○ Γυρόφερνε στο πλήθος, που αραίωνε. Η Σοφία, η κόρη του, ξεδιάλεγε τις αποσκευές πίσω απ' το βράχο μιλώντας με τον άντρα της, τον Ανέστη.

«Θα πάρω τη βελέντζα και τα εσώρουχα μόνο. Μας φτάνουν να περάσουμε τον λίγο αυτό καιρό. Εσύ τι λες;».

«Κάνε ό,τι νομίζεις», απάντησε ο Ανέστης.

Πρόσεξε τον πεθερό του να πλησιάζει στενοχωρημένος κι άλλαξε ύφος.

«Έλα, πεθερέ. Χωρίζουμε», είπε συγκινημένος.

«Το λες σα να μην ξανανταμώνουμε. Γιατί, μωρέ;».

«Γιατί δεν πάμε ούτε εγώ με τη μαστοράντζα στα ξένα, ούτε εσύ στο χειμαδιό».

«Φταις γι' αυτό. Ήθελες να ζήσουμε καλύτερα και να πού φτάσαμε...».

«Ό,τι και να συμβεί, η κακομοιριά δεν θα κρατήσει για πολύ».

Οι κάτοικοι ανηφόριζαν στη βουνοπλαγιά σχηματίζοντας μια κυρτή, μακρόσυρτη γραμμή, που διακρινόταν με δυσκολία στη βραδινή αχνοφεγγιά. Πέρασε το στρατιωτικό του σακίδιο στον ώμο.

«Αργήσαμε», είπε ο Ανέστης ενοχλημένος απ' την κουβέντα.

«Θα προλάβετε, για να φύγετε, αλλά με το γυρισμό σας τι θα γίνει;».

Ο γέρος τους συνοδευσε μέχρι το ρέμα. Σταμάτησε, κοίταξε πίσω, δεν φαινόταν κανείς να 'ρχεται. Έφερε το χέρι στο σελάχι κι έβγαλε μια χούφτα λίρες.

«Να πάρτε τις. Εσάς δεν σας βοήθησα όσο θα 'πρεπε. Δεν μπορούσα. Πάρτε τις. Τι να τις κάνω πια; Κάποιος άλλος θα τις χαρεί. Πάρτε τις, είπα. Θα σας χρειαστούν...», έτρεμαν τα χέρια, η φωνή του, έτρεμε ολόκληρος.

Ο Ανέστης άκουγε σκεπτικός κοιτώντας τον πεθερό του στα μάτια.

«Δεν έχουμε πού να κρύψουμε τα κεφάλια μας, τις λίρες θα κοιτάζουμε;».

Βάδιζαν μια ολόκληρη ώρα χωρίς να σταματήσουν ούτε στιγμή. Ο ανήφορος ήταν απότομος, τους κόβονταν τα πό-

δια και το φορτίο τους φαινόταν να γίνεται όλο και πιο βαρύ. Τα παιδάκια παραπονιόνταν, γκρίνιαζαν, έπεφταν στο δρόμο. Η νύφη των Μανταίων δεν άντεξε να βλέπει τ' αγόρια της να ταλαιπωρούνται, πέρασε μπροστά, αναθεματίζοντας τον εαυτό της, που φοβήθηκε τις απειλές και δεν έμεινε στο βάλτο μέχρι να περάσει η μπόρα. Η φωνή του κανακάρη της τής έσκισε ξαφνικά την καρδιά της.

«Κουράστηκα, δεν μπορώ να περπατήσω άλλο».

«Άει, καμάρι μου, ακόμα λίγο».

«Βάρεσα το πόδι μου», είπε μπήγοντας τα κλάματα.

Γύρισε ζαλικωμένη. Έσκυψε πάνω του ανήσυχη. Το παιδί είχε πατήσει κάποιο αιχμηρό αντικείμενο και πλήγωσε το πέλμα του.

«Σώπα, καμάρι μου, θα σου περάσει», του έλεγε δένοντας την πληγή του μ' ένα μαντίλι. «Ο Θεός να με τιμωρήσει...».

Περνούσαν μέσ' από δέντρα και θάμνους. Είχε πέσει το σκοτάδι, δεν αναγνώριζες πρόσωπο. Η γυναίκα έπιασε τους γιους της και βγήκε απ' το δρόμο.

«Έλα πίσω μας», είπε στη συννυφάδα της.

Εκείνη τρόμαξε.

«Χάζεψες».

«Μη φοβάσαι. Δεν μας βλέπει κανείς».

«Δεν μπορώ. Ο Νίκος πέρασε στους αντάρτες. Αν μείνω και μάθουν οι Μπουραντάδες πως είμαι γυναίκα του, θα με σκοτώσουν».

«Θα το μετανιώσεις».

Ένας αντάρτης παρουσιάστηκε πίσω τους.

«Τι συμβαίνει, συναγωνίστριες; Τι έπαθε ο μικρός;».

Τρόμαξαν. Έσκυψαν πάνω στο παιδί κάνοντας πως περιποιούνται την πληγή του.

«Χτύπησε».

«Χτύπησε το καημένο και δεν μπορεί να περπατήσει».

Ο αντάρτης στάθηκε δίπλα τους για λίγο. Οι γυναίκες τα 'χασαν. Αν είχε ακούσει τίποτα, σκέφτονταν, θα ζητούσε τα στοιχεία τους. Και τότε αλίμονό τους, ένας Θεός ήξερε τι θα

τραβούσαν. Απ' τη βιασύνη τους να χαθούνε στη φάλαγγα, εγκατέλειψαν τα μισά τους πράματα. Ο αντάρτης φώναξε πίσω τους.

«Συναγωνίστριες! Ξεχάσατε τις αποσκευές σας».

«Δεν ακούτε; Εσάς φωνάζει», είπε κάποιος.

Οι γυναίκες γρηγόρευσαν, τάχυναν το βήμα, σέρνοντας απ' το χέρι τα παιδιά τους. Λαχανιασμένες, με την ψυχή στα δόντια, έφτασαν στη μέση της φάλαγγας...

Πέρασαν το Ταμπούρι χωρίς να συμβεί τίποτα. Ούτε ο στρατός τούς ενόχλησε. Πέρασε συνάμα κι ο φόβος, που παρέλυε τις καρδιές τους, κι ένιωθαν πιο έντονη την κούραση.

«Μας βγήκε η ψυχή ανάποδα. Να σταματήσουμε να πάρουμε μια ανάσα», φώναξε ο Χρήστου.

Σε λίγο, όλη η φάλαγγα επαναλάμβανε τα λόγια του. Ο φρούραρχος έδειχνε ήρεμος, σα να βρισκόταν σε κάποιο άλλο κόσμο, όπου δεν υπήρχε κίνδυνος.

«Συναγωνιστή, γνωρίζετε τον τόπο σας», είπε στο γραμματέα. «Σκεφτείτε πού θα 'ταν καλύτερα να ξημερώσουμε».

Στάθμευσαν στα λιβάδια του Προφήτη Ηλία της Λυκόρραχης. Μέχρι το γόνα το χορτάρι, γεμάτο αγριολούλουδα. Δεν φαίνονταν, αλλά τα 'νοιώθαν απ' τον αέρα, που μοσχοβολούσε. Έπεσαν ξερή στο έδαφος. Δεν μπορούσαν να κλείσουν μάτι. Βρίσκονταν σε υψόμετρο χίλια εξακόσια μέτρα. Η αυλαία της νύχτας έπεσε στα βουνά. Έβλεπαν μόνο το αστροστολισμένο φόντο τ' ουρανού. Απ' τις πλαγιές της Αρένας κατέβαινε κρύος αέρας. Κόλλησαν στη γη, μέσα στα χόρτα. Ο αντάρτης περιφερόταν ανάμεσά τους σέρνοντας κάτι βαρύ.

«Τίνος είναι το κάλυμμα;».

Ακούγοντας τη φωνή του αντάρτη, οι γυναίκες μαζεύτηκαν σωρό σφίγγοντας τα παιδιά στις αγκαλιές τους. Ο αντάρτης πρόσεξε το λευκό πανί στο πόδι του μικρού και πλησίασε.

«Δικό σας δεν είναι το κάλυμμα; Να, σκεπάστε τα παιδιά», πέταξε τη βελέντζα πάνω τους.

Ένα σκυλί ούρλιαζε μακριά. Βαθιά στο δάσος της οξιάς λαλούσαν κυπριά, ακουγόταν βραχνιασμένη η φωνή του βοσκού:

«Ω, μπούρα, Ω, ντόρα».

Τ' άστρα έτρεμαν, έσβηναν σιγά, λες και δεν άντεχαν να βλέπουν την ανθρώπινη τραγωδία.

Ο φρούραρχος πετάχτηκε πάνω, τρίφτηκε για να ζεσταθεί.

«Σηκωθείτε, θα μας πάρει η μέρα», φώναξε πηγαίνοντας από μέρος σε μέρος. «Γρήγορα ν' αποτραβηχτούμε στο δάσος».

Ο κόσμος άρχισε να σηκώνεται. Τα παιδιά τουρτούριζαν.

Εκείνη τη μέρα, τη δεκάτη Αυγούστου του 1948, οι κάτοικοι της Ζέρμας δεν είδαν τον ήλιο να αγαπέλλει. Είχαν προχωρήσει βαθιά στο δάσος. ποιος ξέρει αν θα 'νιωθαν ποτέ τη θαλπωρή του, που τόσο ευχάριστη ανάδινε μόνο στον τόπο τους. Έφτασαν σε μια μικρή, ομαλή έκταση. Καταύλισαν κάτω απ' τις οξιές. Τριγύρω γκρεμισμένα καλύβια, με πέτρινους τοίχους και ξερά κλάριά στις σκεπές.

Ο «Γαλατάς» έφτασε πρωί-πρωί, έκλωθε πάνω απ' το δάσος ολόκληρη ώρα. Σαν έσβησε ο θόρυβος της μηχανής, έγινε πάλι σιγή. Ένα αηδόνι άρχισε να κελαηδεί. Σου δημιούργησε την αίσθηση ότι η πνοή της ειρήνης απλωνόταν στο δάσος. Τ' αγόρια θυμήθηκαν τις μέρες που έπαιζαν ξένοιαστα στις γειτονιές. Σκόρπισαν τριγύρω. Το δάσος βούιζε απ' τις φωνές τους. Οι υπεύθυνοι της οργάνωσης αποτραβήχτηκαν στη άκρη. Ο Αθανασίου, κάθησε σταυροπόδι, με το πρόσωπο στραμμένο στα γυναικόπαιδα. Κάποια στιγμή πρόσεξε την Αντρομάχη να πλησιάζει σε μια συντροφιά που τσιμπολογούσε. Το φάσμα της πείνας πρόβαλε μπροστά τους.

«Ακόμα δεν φύγαμε κι άρχισαν τα προβλήματα. Τη βλέπετε; Ζητάει ψωμί».

Ο γραμματέας ταραχτηκε.

«Τι στο διάβολο; Δεν σκέφτηκε να πάρει λίγη τροφή, όπως κάναμε όλοι;».

«Να μην αμφιβάλλεις γι' αυτό. Ο θάνατος της κόρης της τη χτύπησε στο κεφάλι. Αν πάει έτσι, φοβούμαι πως θα της στρίψει εντελώς».

«Τι να της στρίψει, που της έστριψε κιόλας».

«Θα 'πρεπε να μιλάτε με περισσότερο σεβασμό για μια μητέρα που 'χασε το παιδί της στον αγώνα», τους διέκοψε ο Γεωργίου.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος προσπάθησε να δικαιολογηθεί.

«Αυτό παθαίνουμε όταν η γλώσσα τρέχει πιο γρήγορα απ' τη σκέψη».

Η γυναίκα έφτασε κοντά τους κρατώντας ένα ξεροκόμματο και λίγο τυρί, χωρίς να τ' αγγίξει. Είχε αδυνατίσει τόσο πολύ, που διακρίνονταν οι φλέβες κάτω απ' το δέρμα των χεριών της. Το φουστάνι της όλο μπαλώματα, κρεμόταν απ' τους ώμους της σαν κουρέλι. Το πρόσωπό της χλομό, ζαρωμένο και τα μάτια κίτρινα, χωμένα βαθιά στις κόγχες της. Τον τελευταίο καιρό δεν ήταν σε θέση να ξεχωρίζει τους χωριανούς απ' τους ξένους.

«Συναγωνιστές, πότε θα πάρουμε συσσίτιο;».

Είχε παρανοήσει. Νόμιζε πως βρισκόταν αλλού. Οι άντρες κοιτάχτηκαν έκπληκτοι.

«Σε μια ώρα, ίσως και λίγο αργότερα, τα μαγειρεία είναι μακριά», απάντησε ο Ανέστης.

«Καλά... Δεν πιστεύω να με ξεχάσατε, όπως έκαμαν μερικοί άλλοι».

«Μην ανησυχείς».

Χασκάρισε. Το ψωμοτύρι τής έπεσε στα χόρτα χωρίς ν' αντιδράσει.

Ο Αθανασίου παρατήρησε με λύπη:

«Είναι πολύ χειρότερα απ' ό,τι νόμιζα».

Ο δε γραμματέας ξέσπασε οργισμένος:

«Ποιος παλιάνθρωπος λέει τέτοιες ανοησίες και διασκεδάζει με τη δυστυχία της;».

Παίζοντας στο δάσος τα παιδιά έφτασαν σ' ένα βαθουλό

σημείο, γεμάτο φύλλα και κλαριά, ανακατωμένα με λίγο νωπό χώμα. Μια μπότα με σκουριασμένες πρόκες και μουχλιασμένο πετσί διακρίνονταν μες στα κλαριά. Ο Λάμπρος αισθάνθηκε ασφυκτική δυσσομία να βγαίνει απ' το λάκκο.

«Ελάτε να φύγουμε από 'δω», είπε με φόβο.

Ο Νίκος πλησίασε στην τάφρο κρατώντας τη μύτη του.

«Σιγά, να δω τι παπούτσι είναι αυτό, μπορεί να κάνει για σόλες».

Έσκυψε να σηκώσει τη μπότα, μα δεν τα κατάφερε. Ήταν κολλημένη στο χώμα. Ξανατράβηξε με δύναμη. Τα φύλλα με το χώμα ανακατεύτηκαν και μια παράξενη σχισμή χαραχτηκε. Τρόμαξαν, το 'βαλαν στα πόδια. Έφτασαν στον καταυλισμό αλαφιασμένα. Ο κόσμος ανησύχησε. Σηκώθηκε στο πόδι.

«Τι πάθατε;».

Φοβήθηκαν μήπως τους μαλώσουν γι' αυτό που έκαναν και μούλωξαν χωρίς να βγάλουν άχνα.

Φύσηξε στρωτά. Η δυσσομία του αποσυντεθημένου σώματος διαχύθηκε στον αέρα. Ο κόσμος ανακατεύτηκε. Σούσουρο απλώθηκε στον καταυλισμό.

«Τι βρώμα είναι αυτή; Από πού έρχεται;», ρώτησε η Διαμάντω.

Η Χρυσαιγή έπιασε τη μύτη και κάλυψε το στόμα με την παλάμη της.

«Θεέ μου, θα σκάσω».

Μεταφέρθηκαν πίσω από ένα βράχο, που έκοβε τον αέρα. Τους ακολούθησαν αρκετά άτομα. Μια καπνισμένη οξιά με κιτρινισμένα φύλλα στην κορυφή ορθωνόταν πάνω τους. Η δυσωδία ήταν ακόμα αισθητή.

«Μου 'ρχεται αναγούλα...».

«ΗΣύχασε. Μπόχα είναι, θα περάσει», είπε ο Παντελής.

«Θα περάσει, αν πάψει να φυσάει», παρατήρησε ο Τσιούνης.

Γύρισαν το κεφάλι στη μεριά του. Ήταν σοβαρός, λιγομίλητος και δεν πετούσε λόγια στον αέρα.

«Για να το λες εσύ, κάτι θα ξέρεις».

Έριξε το βλέμμα του στα χαλάσματα.

«Πριν λίγο καιρό εδώ ήταν το νοσοκομείο των ανταρτών...».

Καλπασμός και σπασίματα κλαριών ακούστηκαν στο δάσος. Ένας καβαλάρης πρόβαλε πίσω απ' τα δέντρα και μπήκε στον καταυλισμό. Τρομαγμένος ο κόσμος παραμέριζε δεξιά κι αριστερά. Ο καβαλάρης τέντωσε το χαλινάρι και τ' άλλογο έκοψε τη φόρα και πεταλούδισε ανάμεσά τους φρουμάζοντας.

«Πού είναι ο υπεύθυνος της αποστολής;», ρωτούσε επανειλημμένα.

Ο φρούραρχος έφτασε τρέχοντας. Στάθηκε αντίκρου στον καβαλάρη. Ο αντάρτης χαιρέτησε στρατιωτικά.

«Είμαι σύνδεσμος του Αρχηγείου. Έρχομαι με διαταγή να συντομεύσουμε τη διέλευση των γυναικόπαιδων απ' το Γράμμο», ανέφερε.

«Τι συμβαίνει; Είχα εντολή να μετακινούμαστε μόνο τη νύχτα».

Ο σύνδεσμος άνοιξε την τσάντα του, έβγαλε ένα σημείωμα και το 'δωσε στο φρούραρχο. Εκείνος το διάβασε προσεκτικά. Η όψη του σκοτείνιασε.

«Μπορούμε να περάσουμε το βουνό μέσα σε μια νύχτα;», δίπλωσε το χαρτί κοιτάζοντας τον αντάρτη.

Ο σύνδεσμος ήταν μικρόσωμος, λεπτοκαμωμένος, με ρόδινο πρόσωπο και ξανθά μαλλιά. Έδινε εντύπωση χαϊδεμένου παιδιού, που το παρέσυρε η θύελλα του πολέμου και το κουλούριασε στο χακί. Οι υπεύθυνοι της οργάνωσης παρακολουθούσαν το σύνδεσμο από μακριά. Απέφευγε το βλέμμα τους και φανερά ενοχλημένος κατέβασε το δίκοχο μέχρι τα φρύδια. Παρατήρησε, προσηλωμένος στο καθήκον του:

«Συναγωνιστή. Είμαστε μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού και πρέπει να εκτελούμε το καθήκον μας χωρίς αντιρρήσεις και δισταγμούς».

Ο φρούραρχος είχε εκτελέσει πολλές αποστολές. Ποτέ δεν έτυχε να τον κατηγορήσουν για έλλειψη θάρρους και πίστης στον αγώνα. *Ακούς εκεί, να τον κατηγορήσει τώρα ένα παιδάκι γι' ανευθυνότητα!* Ένωσε το αίμα του να ανεβαίνει στο κεφάλι.

«Εκτέλεσα επικίνδυνες αποστολές, αλλά δεν ένωσα ποτέ να με βαρύνει τόση ευθύνη», είπε πνίγοντας την οργή του.

«Συναγωνιστή, δεν μ' έστειλαν εδώ για ν' ακούσω τ' ανδραγαθήματά σας. Πρέπει να βιαστούμε. Σε λίγο μπορεί να 'ναι αργά».

Ο αχός της μάχης έφτανε στ' αυτιά τους. Ακουγόταν όλο και πιο δυνατά.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τα τμήματα της ΙΧ Μεραρχίας του Εθνικού Στρατού είχαν καταλάβει την οροσειρά του Λαιμού και συνέχιζαν την επίθεση κατά μήκος των αλβανικών συνόρων. Η αεροπορία βομβάρδιζε τις θέσεις των ανταρτών στον Προφήτη Ηλία της Οξιάς.

Στην έδρα του Γενικού Αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού επικρατούσε εκνευρισμός. Τα τηλέφωνα βούιζαν απ' τις αναφορές των διοικητών. Οι σύνδεσμοι πηγαινοέρχονταν κατάκοποι. Τα μέλη του Πολεμικού Συμβουλίου συσκέπτονταν γύρω απ' το χάρτη των επιχειρήσεων. Ο πρόεδρος του συμβουλίου τράβηξε μια κόκκινη γραμμή, παράλληλη με την κοιλάδα του Σαραντάπορου.

«Πρέπει να σταθεροποιήσουμε το μέτωπο με κάθε θυσία, να γονατίσουμε τον εχθρό και να περάσουμε σε αντεπίθεση», είπε παρατηρώντας τους συντρόφους του.

Επιφυλάσσονταν να εκθέσουν τις απόψεις τους. Ο πρόεδρος του Πολεμικού Συμβουλίου ρώτησε:

«Ποια είναι η γνώμη σας;».

Ο αρχιστράτηγος στηρίχτηκε στον πάγκο καταβλημένος.

«Οι μαχητές μας είναι κουρασμένοι απ' τον αδιάκοπο αγώνα και θα 'ναι πολύ δύσκολο να πραγματοποιήσουμε μια τέτοια επιχείρηση».

Ο πρόεδρος κάρφωσε το βλέμμα πάνω του.

«Τι προτείνετε, στρατηγέ μου;».

Έπεσε πάλι βαθιά σιωπή. Επανέλαβε την ερώτηση. Ο πολιτικός επίτροπος του Γενικού Στρατηγείου έσυρε το χέρι πάνω απ' το χάρτη δείχνοντας μια στενόμακρη περιοχή.

«Να πραγματοποιήσουμε τον ελιγμό. Είναι το μόνο πράγ-

μα που μπορούμε να κάνουμε, για ν' αποφύγουμε την υπερφαλάγγιση», επανήλθε στο σχέδιό του.

Ο αρχηγός του Δημοκρατικού Στρατού πετάχτηκε πάνω έξαλλος.

«Όχι! Θα κρατήσω τη μάχη του Γράμμου!».

Ο αξιωματικός της φρουράς του Γενικού Αρχηγείου μπήκε στο καλύβι κι ανέφερε:

«Αναγγέλλω την άφιξη του διοικητή της 102 Ταξιαρχίας».

Στράφηκαν όλοι προς την είσοδο. Ο πρόεδρος έκανε δυο βήματα μπρος. Το πρόσωπό του χαλάρωσε.

«Να περάσει αμέσως. Ειδοποιήστε τον Μπελογιάννη να παρουσιαστεί στο Πολεμικό Συμβούλιο».

Ο Γιαννούλης πρόβαλε απ' τη μικρή είσοδο σκυφτός και στάθηκε προσοχή χαιρετώντας στρατιωτικά. Ερχόταν κατευθείαν απ' τη γραμμή του μετώπου. Ο κουρνιαχτός της μάχης διακρινόταν πάνω του. Καθώς ήταν ξερακιανός, με χλομό πρόσωπο, έδειχνε πολύ πιο αδύνατος απ' ό,τι ήταν στην πραγματικότητα. Ο πρόεδρος τον ρώτησε ευθύς:

«Ποια είναι η κατάσταση στον τομέα της ευθύνης σας;».

Στεκόταν ακίνητος, προσηλωμένος. Τα μέλη του Πολεμικού Συμβουλίου ανέμεναν την απάντηση με αγωνία.

«Τα τμήματά μας μάχονται μ' αυταπάρνηση και αποκρούουν τις επιθέσεις του εχθρού με επιτυχία», ανέφερε.

«Αυτό έχει μεγάλη σημασία. Δεν αρκεί όμως για ν' αλλάξει η κατάσταση».

Ο Γιαννούλης ήθελε να έχει ολοκληρωμένη εικόνα για την κατάσταση αυτή. Εκείνη τη στιγμή, όμως, είχε μεγαλύτερη σημασία ν' ακούσει την εντολή για την ανάληψη κάποιας πρωτοβουλίας, για την οποία, πίστευε, τον κάλεσαν επείγόντως στο Γενικό Αρχηγείο.

«Είμαστε έτοιμοι να εκτελέσουμε κάθε καινούργια διαταγή σας».

Ο αρχηγός γύρισε στη θέση του λέγοντας:

«Πλησιάστε».

Ο Γιαννούλης έσκυψε πάνω στο χάρτη. Ο πρόεδρος τού

παρουσίασε την κατάσταση του αγώνα στα κρίσιμα τμήματα του μετώπου.

«Τις απογευματινές ώρες ο εχθρός εξαπέλυσε σφοδρή επίθεση στον Προφήτη Ηλία της Οξιάς. Τα τμήματά μας απέκρουσαν κι εδώ τον εχθρό και του προξένησαν βαριές απώλειες. Οι επιθέσεις του εχθρού στην περιοχή της Φυτόκου γίνονται κατά κύματα. Τα υψώματα που διεξάγεται ο αγώνας περνούν από χέρι σε χέρι. Οι απώλειες είναι μεγάλες κι απ' τις δυο πλευρές. Οι δυνατότητες να αναπληρώσουμε τις δυνάμεις μας είναι περιορισμένες. Γι' αυτό πρέπει να εντείνουμε τη δραστηριότητά μας».

Τερμάτισε την ενημέρωση κι απευθύνθηκε στον Μπελογιάννη.

«Σύντροφε, το Γενικό Αρχηγείο σάς αναθέτει την πολιτική καθοδήγηση της 102 Ταξιαρχίας μας, η οποία έχει να επιτελέσει σοβαρή αποστολή. Η επιλογή δεν είναι τυχαία».

Πήρε στάση προσοχής.

«Μπορώ να αναχωρήσω;».

«Θα φύγετε με το σύντροφο ταξίαρχο. Το Αρχηγείο έχει πλήρη εμπιστοσύνη στα πρόσωπά σας και πιστεύει ακράδαντα ότι η 102 Ταξιαρχία μας θα συνεχίσει με επιτυχία τη στρατηγική άμυνα και θ' ανατρέψει τα σχέδια του εχθρού στον τομέα της».

Τα λόγια του αρχηγού αντήχησαν παράξενα. Παρόλ' αυτά αναθερμάναν το πάθος τους για τον αγώνα. Η φλόγα του πολεμιστή άστραψε στα μάτια τους. Η ανατροπή του εχθρού θα απαιτούσε πολλές θυσίες.

«Θα εκτελέσουμε με το αίμα μας και την αποστολή αυτή», είπε ο Γιαννούλης ατενίζοντας το γενικό γραμματέα.

Προχωρώντας όλο και πιο βαθιά στο απέραντο δάσος, ο κόσμος έχασε την αίσθηση του χρόνου και δεν κατάλαβε πως άρχισε να βραδιάζει. Το σκοτάδι που έπεφτε γύρω τους πύκνωσε ξαφνικά και κάλυψε τα πάντα. Δεν έβλεπαν τίποτα, ούτε το μέρος που πατούσαν. Σκόνταφταν απ' τα εμπόδια που συναντούσαν μπροστά τους. Στην κεφαλή της φάλαγγας ένα μουλάρι σφηνώθηκε με το φόρτωμα στα δέντρα φράζοντας το μονοπάτι.

«Κάνετε κάτι να βγούμε από τούτο το λαβύρινθο», φώναζαν πίσω.

Θυμωμένος ο φρούραρχος έφτασε στο σημείο του κόμβου.

«Τι συμβαίνει πάλι;».

Η Φωτεινή ψαχούλευε το έδαφος.

«Βάισε το σαμάρι κι έπεσαν τα σέγια μας».

Το ζώο τινάζοταν άγρια. Ακούγονταν ξερόκλαδα να σπάνε κάτω απ' τα πέταλά του.

«Βαστάξτε το, το έρμο, να μη φύγει, βοηθήστε λιγάκι».

«Να πας στο διάβολο κι εσύ και το μουλάρι σου», συνέχιζαν να φωνάζουν.

Ύστερα από πολλές ταλαιπωρίες κατόρθωσαν να βγούνε στα ξέφωτα ριζά της Αρένας. Ψηλός, ασημένιος ο ουρανός σπινθηροβολούσε πάνω τους, φωτίζοντας αχνά το δρόμο. Ανακουφίστηκαν.

«Επιτέλους, βγήκαμε απ' αυτό το καταραμένο δάσος».

Κατάκοπος ο Αδάμου ακούμπησε στον όχθο του δρόμου. Όσοι έρχονταν πίσω του έκαναν το ίδιο. Η φάλαγγα κόπηκε στα δυο. Ο σύνδεσμος πισωδρόμησε οργισμένος.

«Ποιος έδωσε διαταγή να σταματήσετε;».

Το μυαλό του Αδάμου είχε θολώσει. Δεν νοιαζόταν για τίποτα. Ούτε για τον ίδιο τον εαυτό του.

«Γιατί; Έπρεπε να ρωτήσουμε για να πάρουμε μια ανάσα;».

Είδε το σύνδεσμο να πλησιάζει φωνάζοντας. Τι παράξενο πράγμα! Το άλογο στο οποίο ήταν καβάλα ερχόταν καταπάνω του, με το λαιμό τεντωμένο ψηλά. Φαινόταν σα να μεγάλωνε διαρκώς και ν' άγγιζε τ' άστρα. Ξάπλωσε ανάσκελα και σφράγισε τα μάτια του. Ο σύνδεσμος ξέσπασε πάνω του δαιμονισμένος.

«Θα κάνετε αυτό που είπα. Σηκωθείτε! Εμπρός! Προχωράτε!».

Έκανε να σηκωθεί, αλλά το φορτίο τον τράβηξε πίσω στη γη. Ο σύνδεσμος πήδησε στο έδαφος και με μια απότομη κίνηση έκοψε το σχοινί. Το τσουβάλι με τις αποσκευές κατρακύλησε στο δρόμο.

«Τώρα που ξαλαφρώσατε, θα 'ναι πιο εύκολα να σηκωθείτε. Μπρος! Μπρος!».

Η κόψη του μαχαιριού που κρατούσε στο χέρι του έλαμψε μες στην αστροφεγγιά. Ο κόσμος ξεκόλλησε απ' τη γη. Ο σύνδεσμος σπιρούνησε το άλογο κι εξαφανίστηκε. Ο Αδάμου έδεσε το σχοινί με κόμπο και ζαλικώθηκε πάλι τα πράματά του.

«Είδατε τι μου 'κανε; Ε, δεν είναι άνθρωπος αυτός, δεν έχει καρδιά. Ποιός ξέρει από πού κρατάει η σκούφια του», έλεγε βαδίζοντας ανάμεσα στους συγχωριανούς του.

Ο Παντελής παραξενεύτηκε.

«Για το Θεό, δεν γνώρισες το παιδί;».

«Ποιο παιδί;».

«Το σύνδεσμο. Για ποιόν μιλάμε τόση ώρα;».

«Μπας κι είναι ο ανεψιός μου, μωρέ; Έλεγα κι εγώ... πού άκουσα αυτή τη φωνή; Γιατί δεν μιλάς; Α, τον άτιμο. Αυτή είναι η ευγνωμοσύνη του για τον κόπο που τον μεγάλωσα σαν σπλάχνο μου. Ας ξαναφανεί μπροστά μου και θα του δείξω εγώ».

Σαν βγήκαν στη ράχη, πάνω απ' τη Μούκα Πέτρα, αντίκρισαν κάτι που δεν χώραγε στο μυαλό τους. Φλόγες έζωναν τις κορυφές της Αετομηλίτσας. Τα πεύκα λαμπάδιαζαν. Σκούρα, πορτοκαλένια σύννεφα απλώνονταν στον ουρανό. Πάνω απ' τον Προφήτη Ηλία της Οξιάς έπεφταν φωτοβολίδες. Τα γυναικόπαιδα σέρνονταν αργά παρακολουθώντας τις τρομερές νυχτερινές σκηνές της μάχης. Κάτοικοι απ' τα διπλανά χωριά κατέφταναν τρομαγμένοι.

«Ο στρατός πέρασε το Σαραντάπορο. Σε λίγο θα 'ναι εδώ», έλεγαν.

Πίστεψαν πια ότι η εξαπόλυση της επίθεσης του στρατού απέβλεπε στην παρεμπόδιση της εκκένωσης των χωριών της περιοχής. Ανηφόριζαν τη βουνοπλαγιά, άλλοι με την ψυχή στα δόντια κι άλλοι χωρίς να βιάζονται καθόλου.

«Βιάσου να σκαπετήσουμε απ' τη ράχη...», έλεγαν κάποιοι.

«Θεέ μου, να προφτάσει ο στρατός, να γυρίσουμε στα σπίτια μας», ψιθύριζαν άλλοι που έρχονταν στο τέλος της φάλαγγας.

Ένα έφιππο απόσπασμα κατέβαινε απ' τον αυχένα περνώντας δίπλα απ' τα γυναικόπαιδα.

«Ο Γιαννούλης!», είπε κάποιος. «Περνάει ο Γιαννούλης! Ο Γιαννούλης μπαίνει στη μάχη!», ξανάπε μ' ασυγκράτητο πόθο.

Ο Παντελής κοίταξε πίσω. Οι κορυφές της Αετομηλίτσας είχαν ανάψει. Αισθάνθηκε η καρδιά του να χτυπά τρομαχτικά.

Ο αέρας οδήγησε την πυρκαγιά στη δασωμένη περιοχή του Λόγγου, δημιουργώντας ένα πύρινο μέτωπο, που αγκάλιαζε την κορυφογραμμή. Το πυροβολικό του στρατού έβαλλε συνέχεια. Ξαφνικά, τα πυρά του στράφηκαν στον αυχένα της Αρένας. Ο κόσμος όχι μόνο άκουγε τις εκρήξεις που αντηχούσαν στα βουνά, αλλά ένιωθε και τον κουρνιαχτό να φτάνει στο δρόμο. Μαρμάρωσε όρθιος. Τα μωρά, που κοιμόνταν στις πλάτες των γονιών τους, λαχτάρισαν. Οι τρο-

μαγμένες τους κραυγές απλώθηκαν στον αέρα. ποιός ξέρει ακόμα τι μπορούσε να συμβεί...

Ο σύνδεσμος έτρεξε να συναντήσει τους υπεύθυνους των χωριών.

«Συναγωνιστές, ο εχθρός βάλλει στα περάσματα για να ματαιώσει την έξοδο του λαού. Καταλαβαίνετε, είναι αδύνατο ν' ακολουθήσουμε το ίδιο δρομολόγιο».

«Θα επιχειρήσουμε να περάσουμε απ' την Καταριά».

Ο υπεύθυνος της Λυκόρραχης αντέδρασε έντονα:

«Αδύνατο. Ο δρόμος της Καταριάς είναι ένα μονοπάτι, ένας κατσικόδρομος που περνάει μέσ' από γκρεμούς. Είναι δύσκολο για τα γυναικόπαιδα να περάσουν από 'κει».

«Υπάρχει άλλη διέξοδος;».

«Θα σπάσουμε απ' το Λόγγο».

«Θα προλάβουμε; Η φωτιά επεκτείνεται προς αυτή την κατεύθυνση».

«Σαν δεν προλάβουμε, θα περάσουμε μέσ' απ' τις φλόγες. Άλλη δυνατότητα δεν υπάρχει».

Πλησίαζαν στο μέρος όπου καίγεται το δάσος. Χνούδι από στάχτη σκέπαζε τη γη. Καθώς πατούσαν πάνω, ολόκληρο σύννεφο σηκωνόταν. Ένιωθαν να τους τυλίγει από παντού και να δυσκολεύει την αναπνοή τους. Κατακουρασμένοι και τυφλωμένοι απ' τη στάχτη και τους καπνούς που κατέβαιναν απ' το βουνό, δεν κατάλαβαν πώς βρέθηκαν στο πύρινο μέτωπο της φωτιάς. Φλόγες πηδούσαν από κλαρί σε κλαρί και τύλιγαν τα δέντρα.

«Πού μας πάτε, μωρέ; Θα καούμε ζωντανοί;», φώναξε ο Χρήστου.

Δύο άντρες τον άρπαξαν απ' τους καπνούς και τον ανάγκασαν να προχωρήσει μαζί τους. Το μονοπάτι ήταν στενό. Δεξιά κι αριστερά τα έλατα λαμπάδιαζαν. Αναμμένα κλαριά έπεφταν στη γη. Φωτιές ξεπηδούσαν απ' το έδαφος. Το χώμα έκαιγε.

«Κοιτάτε πάνω σας και προχωρείτε προσεχτικά», φώναξε ο σύνδεσμος.

Ο Αδάμου στεκόταν δίπλα του μες στους καπνούς. Σκούπιζε συνεχώς τα δάκρυα.

«Πώς να φυλαχτούμε, παιδάκι μου, σ' αυτή την κόλαση;».

Τα γυναικόπαιδα περνούσαν μέσ' απ' τις φλόγες, φωνάζοντας και βήχοντας.

Σαν βρέθηκε πέρ' απ' την εστία της πυρκαγιάς, ο Παντελής έριξε μια ματιά πίσω του.

«Ήμασταν τυχεροί. Το βιο μας, όμως δεν φαίνεται ακόμα. Θα περάσει άραγε μέσ' απ' τις φλόγες;».

Ήταν κι άλλοι σαν αυτόν που τους απασχολούσε το ίδιο ζήτημα. Μαζεύτηκαν γύρω του και περίμεναν ανήσυχοι. Ο φρούραρχος πρόβαλε απ' τους καπνούς τραβώντας τον Ψαρή του Θανάση με τη γριά καβάλα.

«Μην καθυστερείτε. Έχουμε πολύ δρόμο ακόμα».

Ο Παντελής παρέμεινε στη θέση του. Δεν φάνηκαν ούτε το βιο ούτε οι Μανταίοι. Άρχισε να ρωτά τους συγχωριανούς που έφταναν τελευταίοι.

«Δεν είδατε τους κουριάδους μου;».

«Θα πήραν άλλο δρόμο».

«Θα το χτυπήσουν το κεφάλι τους, αλλά θα 'ναι αργά», πρόσθεσε ο Αθανασίου.

Ένωσε ρίγος να διαπερνά το κορμί του. Θλιμμένος ακολούθησε τη φάλαγγα. Οι ψίθυροι φούντωναν γύρω του.

«Άκουσες, μωρή; Έφυγαν οι Μανταίοι».

«Πού πήγαν;».

«Στο στρατό. Πού αλλού;».

«Αχ, γιατί ξέκοψα απ' αυτούς;», αναστέναξε η νύφη τους, πιστεύοντας πως υπήρχε δυνατότητα ακόμα να γυρίσει πίσω.

«Θα φας το κεφάλι σου έτσι που κάμεις. Δεν λυπούμ' εσένα, αλλά τα παιδιά, που θα μείνουν ορφανά».

Ο φρούραρχος είχε αγριέψει, έγινε θεριό.

«Πρέπει να τους εμποδίσουμε. Μας απάτησαν. Θα το πληρώσουν αυτό πολύ ακριβά. Θα τους ρίξω ζωντανούς στις φλόγες!».

Ο γραμματέας όμως αντέδρασε απότομα:

«Συναγωνιστή, είσαι στα λογικά σου;».

Κάλμαρε το θυμό του, αλλά στα μάτια του έκαιγε ακόμα η φλόγα της τρομερής σκέψης του.

«Μερικές φορές νομίζω πως και η πιο σκληρή ποινή δεν αρκεί για να τιμωρήσω τους προδότες του αγώνα».

Ο φρούραρχος κι ο στρατιωτικός υπεύθυνος έφυγαν τρέχοντας τον κατήφορο. Μικρές εστίες φωτιάς κρυφόκαιγαν ακόμα. Ο φρούραρχος σκόνταψε σε κάτι μαλακό. Κοίταξε πίσω του. Μια παράξενη μορφή χτυπιόταν στις στάχτες.

«Τι είναι αυτό;».

«Δεν πρόσεξες; Πρόβατα τσουρουφλισμένα».

Κάτι παράξενοι, παρατεταμένοι ήχοι ακούστηκαν πιο κάτω. Ακόμα μια θλιβερή εικόνα αποτυπώθηκε στο μυαλό τους. Γελάδια εγκλωβισμένα στις φλόγες έσκαβαν το έδαφος με τα νύχια και τα κέρατα, μουγκρίζοντας. Ένιωθαν το φρικτό θάνατο που πλησίαζε. Απομακρύνθηκαν σιωπηλοί. Έφτασαν κατρακυλώντας στην όχθη ενός ρέματος κι έπεσαν πάνω σε δυο γέρους.

«Μήπως είδατε τίποτα οικογένειες να κατεβαίνουν;».

«Όχι».

Ο φρούραρχος σκέφτηκε κάτι και ξαναρώτησε:

«Από πού κατάγεστε;».

«Από τη Λυκόρραχη».

«Τους Μανταίους απ' τη Ζέρμα τούς γνωρίζετε;».

Ο γέρος ανησύχησε. Πριν μερικές ώρες ήταν μαζί τους. Τι να μεσολάβησε από κείνη τη στιγμή και τους ψάχνουν;

«Γι' αυτούς ρωτήσατε;».

«Ναι. Αποσπίαστηκαν απ' τη φάλαγγα».

Ο γέρος έστησε αυτί. Άκουσε τα γνωστά κουδουνίσματα να φτάνουν απ' τη ράχη της Αρένας.

«Αν δεν με γελούν τ' αυτιά μου, πρέπει να 'ναι μπροστά».

Ο φρούραρχος έχασε τη λαλιά του. Ο στρατιωτικός υπεύθυνος συνέχιζε να κοιτάζει το γέρο σιωπηλός.

Ο γέρος έστριψε δεξιά, σε μια στενή χαράδρα. Ψηλά, απότομα τοιχώματα ορθώνονταν πάνω τους.

Ο Αδάμου στεκόταν δίπλα του μες στους καπνούς. Σκούπιζε συνεχώς τα δάκρυα.

«Πώς να φυλαχτούμε, παιδάκι μου, σ' αυτή την κόλαση;».

Τα γυναικόπαιδα περνούσαν μέσ' απ' τις φλόγες, φωνάζοντας και βήχοντας.

Σαν βρέθηκε πέρ' απ' την εστία της πυρκαγιάς, ο Παντελής έριξε μια ματιά πίσω του.

«Ήμασταν τυχεροί. Το βιο μας, όμως δεν φαίνεται ακόμα. Θα περάσει άραγε μέσ' απ' τις φλόγες;».

Ήταν κι άλλοι σαν αυτόν που τους απασχολούσε το ίδιο ζήτημα. Μαζεύτηκαν γύρω του και περίμεναν ανήσυχοι. Ο φρούραρχος πρόβαλε απ' τους καπνούς τραβώντας τον Ψαρή του Θανάση με τη γριά καβάλα.

«Μην καθυστερείτε. Έχουμε πολύ δρόμο ακόμα».

Ο Παντελής παρέμεινε στη θέση του. Δεν φάνηκαν ούτε το βιο ούτε οι Μανταίοι. Άρχισε να ρωτά τους συγχωριανούς που έφταναν τελευταίοι.

«Δεν είδατε τους κουγιάδους μου;».

«Θα πήραν άλλο δρόμο».

«Θα το χτυπήσουν το κεφάλι τους, αλλά θα 'ναι αργά», πρόσθεσε ο Αθανασίου.

Ένωσε ρίγος να διαπερνά το κορμί του. Θλιμμένος ακολούθησε τη φάλαγγα. Οι ψίθυροι φούντωναν γύρω του.

«Άκουσες, μωρή; Έφυγαν οι Μανταίοι».

«Πού πήγαν;».

«Στο στρατό. Πού αλλού;».

«Αχ, γιατί ξέκοψα απ' αυτούς;», αναστέναξε η νύφη τους, πιστεύοντας πως υπήρχε δυνατότητα ακόμα να γυρίσει πίσω.

«Θα φας το κεφάλι σου έτσι που κάμεις. Δεν λυπούμ' εσένα, αλλά τα παιδιά, που θα μείνουν ορφανά».

Ο φρούραρχος είχε αγριέψει, έγινε θεριό.

«Πρέπει να τους εμποδίσουμε. Μας απάτησαν. Θα το πληρώσουν αυτό πολύ ακριβά. Θα τους ρίξω ζωντανούς στις φλόγες!».

Ο γραμματέας όμως αντέδρασε απότομα:

«Συναγωνιστή, είσαι στα λογικά σου;».

Κάλμαρε το θυμό του, αλλά στα μάτια του έκαιγε ακόμα η φλόγα της τρομερής σκέψης του.

«Μερικές φορές νομίζω πως και η πιο σκληρή ποινή δεν αρκεί για να τιμωρήσω τους προδότες του αγώνα».

Ο φρούραρχος κι ο στρατιωτικός υπεύθυνος έφυγαν τρέχοντας τον κατήφορο. Μικρές εστίες φωτιάς κρυφόκαιγαν ακόμα. Ο φρούραρχος σκόνταψε σε κάτι μαλακό. Κοίταξε πίσω του. Μια παράξενη μορφή χτυπιόταν στις στάχτες.

«Τι είναι αυτό;».

«Δεν πρόσεξες; Πρόβατα τσουρουφλισμένα».

Κάτι παράξενοι, παρατεταμένοι ήχοι ακούστηκαν πιο κάτω. Ακόμα μια θλιβερή εικόνα αποτυπώθηκε στο μυαλό τους. Γελάδια εγκλωβισμένα στις φλόγες έσκαβαν το έδαφος με τα νύχια και τα κέρατα, μουγκρίζοντας. Ένιωθαν το φρικτό θάνατο που πλησίαζε. Απομακρύνθηκαν σιωπηλοί. Έφτασαν κατρακυλώντας στην όχθη ενός ρέματος κι έπεσαν πάνω σε δυο γέρους.

«Μήπως είδατε τίποτα οικογένειες να κατεβαίνουν;».

«Όχι».

Ο φρούραρχος σκέφτηκε κάτι και ξαναρώτησε:

«Από πού κατάγεστε;».

«Από τη Λυκόρραχη».

«Τους Μανταίους απ' τη Ζέρμα τους γνωρίζετε;».

Ο γέρος ανησύχησε. Πριν μερικές ώρες ήταν μαζί τους. Τι να μεσολάβησε από κείνη τη στιγμή και τους ψάχνουν;

«Γι' αυτούς ρωτήσατε;».

«Ναι. Αποσπίαστηκαν απ' τη φάλαγγα».

Ο γέρος έστησε αυτί. Άκουσε τα γνωστά κουδουνίσματα να φτάνουν απ' τη ράχη της Αρένας.

«Αν δεν με γελούν τ' αυτιά μου, πρέπει να 'ναι μπροστά».

Ο φρούραρχος έχασε τη λαλιά του. Ο στρατιωτικός υπεύθυνος συνέχιζε να κοιτάζει το γέρο σιωπηλός.

Ο γέρος έστριψε δεξιά, σε μια στενή χαράδρα. Ψηλά, απότομα τοιχώματα ορθώνονταν πάνω τους.

«Θαρρώ πως πήραν τούτο το ρέμα».

Δεν πρόλαβαν καλά-καλά να βγούνε στον αυχένα κι αντίκρισαν το κοπάδι των Μανταίων να σέρνεται αργά προς τη μεριά της Γράμμουστας.

«Να κράξω να σταματήσουν;», είπε ο γέρος.

«Όχι, δεν χρειάζεται», απάντησε ο φρούραρχος.

Τους μύρισαν τα σκυλιά και βγήκαν μπροστά τους αλυχτώντας. Το κοπάδι λάκισε, σκόρπισε στη βουνοπλαγιά. Μεσ στον ήχο των κουδουνιών ακούστηκε η βραχνή φωνή του Ηλία.

«Έει, ποιόι είστε αυτού πάνω;».

Δεν αποκρίθηκαν, έστριψαν αριστερά κι απομακρύνθηκαν πίσω απ' τα βράχια. Στη βουνοπλαγιά του Ζούφλικα συνάντησαν μερικούς κτηνοτρόφους. Κατευθύνονταν κι αυτοί προς την καρδιά του Γράμμου. Ο φρούραρχος έφερε γύρω τα μάτια του, σα να 'θελε να σιγουρευτεί πού βρίσκονταν. Μπροστά τους αμέτρητα κοπάδια, χιλιάδες ζώα - πρόβατα, γίδια, γελάδια- ανάκατα και στριμωχτά. Νόμιζες πως δεν κινούνταν, πως ήταν σταματημένα στα βουνά. Τα γυναικόπαιδα δεν φαίνονταν πουθενά.

«Συναγωνιστές, από ποιό χωριό είστε;», ρώτησε ο φρούραρχος.

Έφτασαν πολλές απαντήσεις μαζί απ' όλες τις μεριές.

«Απ' τη Λυκόρραχη».

«Απ' τη Φυτόκο».

«Απ' το Γραμμοχώρι».

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος είχε κακή προαίσθηση. Είπε ανήσυχος:

«Πάτε πολύ σιγά».

«Έχουμε πληγωμένο βιο και δεν μπορούμε να πάμε γρηγορότερα», ακούστηκε κάποιος.

Ο στρατιωτικός υπεύθυνος τον πλησίασε.

«Έχουν πολλή ώρα τα γυναικόπαιδα που πέρασαν;».

«Δεν είδαμε να περνούν από 'δω».

Έφυγαν βιαστικά. Ανεβοκατέβηκαν πολλές φορές τις ρά-

χες που ορθώνονταν μπροστά τους. Δυνατός αέρας φυσούσε, σφύριζε στα βράχια.

Τα γυναικόπαιδα προχωρούσαν ανατολικά, πάνω στην κορυφογραμμή της Αρένας. Ένας αδύνατος φωτισμός τρεμόσβηνε μακριά αντανακλώντας στο νερό. Ο Παντελής αντιλήφτηκε ξαφνικά πως έχασαν τον προσανατολισμό τους και προχωρούσαν προς άλλη κατεύθυνση. Έτρεξε μπροστά, να βρει το σύνδεσμο.

«Σταθείτε. Αυτός ο δρόμος κατεβάζει στο Μυροβλύτη. Να, φαίνεται η Καστοριά».

«Ωραία πράγματα. Ίσια στη μπούκα των Μπουραντάδων μάς πάει ο χωριανός μας».

Τρομαγμένες κραυγές υψώθηκαν μέσ' απ' το πλήθος.

«Σταματήστε. Μπερδέψαμε το δρόμο. Γυρίστε πίσω... Γυρίστε πίσω...».

Ο σύνδεσμος έτρεχε δεξιά κι αριστερά, για να αναγνωρίσει τον τόπο. Πέρασε απ' το φρούραρχο λαχανιασμένος.

«Πίσω! Μπερδέψαμε το δρόμο».

Είχε λησμονήσει τα προσβλητικά του λόγια.

«Πού ακριβώς βρισκόμαστε;», ρώτησε ήρεμα ο φρούραρχος.

«Δεν ξέρω. Πάντως δεν βρισκόμαστε εκεί που πρέπει», του απάντησε τρομοκρατημένος.

Είχε πάει μεσάνυχτα. Τα γυναικόπαιδα περιφέρονταν στο κακοτράχαλο βουνό ολόκληρη ώρα. Έφτασαν σε κάτι καλύβια. Ο Παντελής ξεχώρισε τους κουνιάδους του, που περίμεναν να συνδεθούν με τους αργοπορημένους χωριανούς τους. Έβγαλε άγρια κραυγή, γεμάτη χαρά και φόβο.

«Βρε θεότρελοι, πού είστε; Γιατί ξεκόψατε απ' τη φάλαγγα;».

«Ανεβήκαμε απ' το μονοπάτι της Καταριάς, για ν' αποφύγουμε τον κίνδυνο της φωτιάς».

Ο γαμπρός τους έτρεμε απ' τη συγκίνηση.

«Ξέρετε, μωρέ, ότι έστειλαν ανθρώπους να σας συλλάβουν;».

Ο Θανάσης ανησύχησε. Η απόφαση του δικαστηρίου τού είχε γίνει βραχνάς. Επιφυλασσόταν και να μιλήσει ακόμα.

«Να μας συλλάβουν; Γιατί;», ρώτησε σιγά.

«Γιατί νόμισαν ότι μέινετε πίσω για...».

Τον διέκοψε απότομα.

«Ας νομίζουν ό,τι θέλουν».

Συνέχισε το δρόμο συνοδεύοντας τις οικογένειες με τ' α-
γώγια και τα γελάδια.

Ο φρούραρχος πέρασε δίπλα τους βιαστικός. Ένωθε τύψεις γι' αυτά που είπε. Πάνω στα νεύρα του διακρίνε-
ται ο πραγματικός χαρακτήρας του ανθρώπου και πολύ
συχνά χάνει την εκτίμηση, σκεφτόταν. Ετούτο, όμως, ήταν
άλλο πράγμα. Δεν είχε σχέση με ιδιοτελή σκριτό. Συνδεό-
ταν με την ιερή υπόθεση του αγώνα και την ασφάλεια του
λαού.

«Λίγο κουράγιο ακόμα και φτάσαμε», έλεγε στον κόσμο.

Η φάλαγγα άρχισε ν' απομακρύνεται, ν' αραιώνει και να
σκορπά σαν κομμένο καρπούλι. Το μονοπάτι περνούσε μέσ'
από μια χαράδρα. Κάτω απότομος γκρεμός, σκοτάδι. Η μά-
να με τα τρία παιδάκια ζαλικωμένη βάδιζε αργά...

«Χρηστάκη, παιδί μου, έρχεσαι;».

«Έρχομαι, μάνα».

«Καλά, καμάρι μου. Ο Λίας τι κάμει;».

«Έρχεται κι αυτός».

«Είσαι μεγάλος πια. Να τον κρατάς γερά απ' το χεράκι
του».

Ο φρούραρχος κοίταξε γύρω του. Ο κόσμος προχωρού-
σε με τις τελευταίες του δυνάμεις. Δεν υπήρχε άνθρωπος
στον οποίο θα μπορούσε να βασιστεί.

«Συναγωνιστές, να πάει κάποιος να βοηθήσει τη γυναίκα».

Αιχμάλωτοι στρατιώτες του Εθνικού Στρατού προσπερ-
νούσαν τη φάλαγγα κάτω από συνοδεία ανταρτών. Οι αρ-
βύλες τους κροτάλιζαν. Ο κόσμος τούς κοιτούσε αλλόκοτα,
άλλοι εχθρικά κι άλλοι με λύπη και συμπόνια.

«Επιτρέψτε να βοηθήσουμε», προσφέρθηκε ένας υπολοχαγός.

«Προχωράτε!», είπε ο αντάρτης που τον συνόδευε.

Ο αξιωματικός κοίταξε το συνοδό του περιφρονητικά, κρατώντας ψηλά το κεφάλι.

«Δεν πολεμούμε με τα παιδιά».

«Κάνετε κάτι χειρότερο: βομβαρδίζετε τα χωριά και τα σκοτώνετε», απάντησε ο αντάρτης.

Ένα γερό μουλάρι περνούσε γεμάτο σβελτάδα. Ξαφνικά χτύπησε με το φορτίο στο εξόγκωμα του βράχου και βρέθηκε στην άκρη του γκρεμού, νυχοπατώντας να ισορροπήσει. Το τρομακτικό χλιμίντρισμά του αντήχησε στη ρεματιά. Οι άνθρωποι στράφηκαν προς το μέρος του και πάγωσαν. Ο νοικοκύρης προσπαθούσε να το κρατήσει, μα έμεινε με το... καπίστρι στο χέρι. Το μουλάρι έπεσε στο σκοτεινό κενό. Ακούστηκαν ένας βαρύς γδούπος, βογκητό και μεταλλικοί ήχοι αγγείων να κατρακυλούν στο γκρεμό. Ο νοικοκύρης έμπηξε τα νύχια στο κεφάλι του, γονάτισε απεγνωσμένος.

«Ο Θεός με τιμώρησε για την ασπλαχνιά μου να το φορτώσω βαριά. Τι θα κάμουμε τώρα; Μείναμε μόνο με τα κουρέλια που 'χουμε πάνω μας».

Μέσα στη σύγχυση αυτή ο κόσμος ανακατεύτηκε, προχωρούσε άτακτα. Η μάνα βάδιζε ανάμεσά τους σίγουρη πως έρχονταν και τα παιδιά της πίσω. Μετά από λίγο τ' αγόρια, καθώς κουτσουλούσαν απ' τη νύστα, έχασαν την επαφή αναμεταξύ τους. Ο μικρός έπεσε σ' ένα κλαρί πλάι στο δρόμο, χωρίς να τον προσέξει κανείς. Τ' αδερφικό χεράκι έμεινε κρεμασμένο στον αέρα.

Μια ροδοκόκκινη δαντελωτή γραμμή άρχισε να διαγράφεται στον ορίζοντα, φωτίζοντας τον ουρανό. Το σκοτάδι μαζεύτηκε στις ρεματιές και τα βουνά αχνόφεγγαν. Μέσ' απ' τα φυλλώματα των δέντρων έφταναν τα γλυκά κελαηδίσματα των πουλιών. Χάρη στην ομορφιά άλλων εποχών, που πλημμύριζαν τις καρδιές τους με τρυφερά αισθήματα, τώρα προξένησαν δέος. Η φάλαγγα ζωντάνεψε, σύρθηκε στο δάσος

σαν μια τεράστια σαρανταποδαρούσα που νιώθει να κινδυνεύει.

Ο Ηλίας βγήκε στη ράχη στο Φαρμάκι. Το χορτάρι ήταν χλωρό, αβόσκητο ακόμα κι άστραφτε απ' τη δροσιά. Το κοπάδι σβάρνιζε αργά μες στο πρωινό ηλιοστάλαγμα. Αισθάνθηκε ευχάριστη ζεστασιά να διαπερνά το κορμί του. Κουρασμένος ακούμπησε σε μια πέτρα.

Ψηλές βουνοκορφές μεσουρανούσαν τριγύρω. Τα κακοτράχαλα βράχια τους έπεφταν απότομα κι έδειχναν σα να βυθίζονταν στις ράχες. Από 'κει και κάτω το μέρος δεν ήταν τόσο απότομο. Κλίνοντας ομαλά προς την κοιλάδα της Γράμμουστας, γινόταν όλο και πιο ήπιο. Εδώ κι εκεί έβλεπες κανένα βράχο μόνο να ξεπηδάει μέσ' απ' τα έγκατα της γης. Στη δεξιά αλυσίδα των βουνών ξεχώριζαν τρεις κορυφές πυκνοδασωμένες και θολωτές. Εκτός απ' τις λίγες συστάδες των δέντρων που διακρίνονταν σε μερικά σημεία ακόμα, όλη η υπόλοιπη περιοχή καλυπτόταν από χορτάρι και θάμνους. Στο βάθος της κοιλάδας άστραφτε το μικρό ποτάμι. Δίπλα στην όχθη του ήταν χτισμένο το ξακουστό βλαχοχώρι του Γράμμου. Τα μικρά σπιτάκια διακρίνονταν με δυσκολία. Χιλιάδες γίδοπρόβατα, γελάδια κι άλογα βοσκούσαν στις καταπράσινες πλαγιές όλο το καλοκαίρι.

Το βλέμμα του Ηλία καρφώθηκε στην απέναντι βουνοπλαγιά, που ανηφόριζε ο δρόμος όλο καγκέλια. Μακρινές αναμνήσεις ήρθαν στο νου του. Είχε περάσει από 'κει το 1940 πολεμώντας τους Ιταλούς. Ένα πράγμα σκέφτονταν όλοι: Να διώξουν τον εχθρό μακριά απ' την Ελλάδα. Τώρα, πώς ήρθαν έτσι τα πράγματα κι εγκαταλείπουν τον τόπο τους; Πού πηγαίνουν; Τι θέλουν εκεί που πάνε; ποιός τους χρειάζεται; Ένωθε βαθιά θλίψη.

Ο γιος του ξαγρυπνούσε με τα μάτια μισάνοιχτα, ακουμπισμένος στα γόνατά του. Ξαφνικά είδε το σκύλο του να μυρίζει κάτι και να πετιέται μια προς τα πίσω και μια προς τα μπρος γαβγίζοντας κοφτά, σταθερά.

«Τρέξε να δεις γιατί τρώει ο Μούργκος».

Ο Λάμπρος πέρασε μέσ' απ' τους θάμνους και πλησίασε στο σημείο που γάβγιζε ο σκύλος. Πρόσεξε μια ανθρώπινη μορφή πεσμένη δίπλα στο δρόμο.

«Ένας σκοτωμένος...», φώναξε με τρομαγμένη κραυγή.

Ο Ηλίας έτρεξε στον κατήφορο μέσα απ' το κοπάδι. Το βιο σκόρπισε τριγύρω. Βγήκε στο δρόμο. Λίγα μέτρα πιο πέρα ο δρόμος στένευε, περνούσε από μια χαλικάριά. Τα υλικά της σέρνονταν εύκολα στην πλαγιά. Ένα μωρό κειτόταν σταματημένο σε κάτι ξερόκλαδα, στο χείλος της χαλικάριάς.

«Μπα; Τι να 'παθε;».

Γεμάτος απορία έσκυψε πάνω του. Δεν θα 'ταν ακόμα τρις-σάρων ετών, στρουμπουλό, με καστανά μαλλιά και μουντζουρωμένο πρόσωπο, γεμάτο γρατσουνίσματα. Κοιμόταν βαριά, με το στόμα ανοιχτό. Τ' ανασήκωσε σιγά και το πήρε στην αγκαλιά του.

«Έει, μικρούλη, ξύπνα. Δεν ακούς;».

Το παιδί τίποτα. Του μίλησε μερικές φορές ακόμα. Ξύπνησε τρίβοντας τα μάτια του, που ήταν όλο τσίμπλες. Κοίταξε γύρω τρομαγμένο. Δεν άργησε να καταλάβει ότι βρισκόταν ολομόναχο, στα χέρια ενός ξένου. Ξέσπασε σε σπαρακτικό κλάμα και χτυπιόταν στην αγκαλιά του.

«Μαμά... Μαμά... Θέλω να πάω στη μαμά μου».

Ο Ηλίας τ' άφησε κάτω κρατώντας το απ' τα χέρια του.

«Μη φοβάσαι. Έρθα να σε πάρω, για να σε πάω στη μάνα σου».

Ηρέμησε. Το πήρε πάλι στην αγκαλιά. Τ' αναφιλητά τράνταζαν τα στήθια του για πολλή ώρα ακόμα.

«Τώρα είσαι καλό παιδάκι. Θα πάμε στη μάνα σου πιο γρήγορα».

Ο μικρός γέλασε ντροπαλά και σφίχτηκε πάνω του, σα να 'νιωθε πατρική στοργή. Νόμισε πως ήταν κατάλληλη στιγμή για να μάθει κάτι για το παιδί.

«Θα μου πεις πώς σε λένε;».

«Λία», πρόφερε τ' όνομά του.

«Και το μεγάλο;».

«Ηλία».

Ήταν μικρό ακόμα και δεν γνώριζε το επώνυμό του. Σκέφτηκε να ρωτήσει κάτι άλλο.

«Έχεις αδέρφια;».

«Έχω», είπε με λαχτάρα. «Έχω έναν Τόλη, ένα Χλήστο, μια Κωτάντω, μια Μαλία, ένα Γιώργο, ένα...».

«Τόσα πολλά;», τον διέκοψε.

«Τόοοσα, Τόοοσα», άπλωσε τα χέρια του διάπλατα.

Προχώρησε καμιά πενηνταριά μέτρα σκεπτικός. Δεν γνώριζε αν υπήρχε οικογένεια στο χωριό που να είχε τόσα πολλά παιδιά και να φέρανε τα ονόματα αυτά. Σίγουρα το παιδί καταγόταν από κάποιο άλλο χωριό. Πού να πήγαινε ο νους του ότι τα ονόματα που άκουσε μπορούσαν να ανήκουν στα παιδιά της γειτονιάς που κρύβονταν στο ίδιο κρησφύγετο. Έσπασε ένα κομμάτι ψωμί. Το παιδί άπλωσε το χέρι.

«Πεινάς, ε; Να, πάρε, Έτσι μπράβο».

Έβαλε πάλι το χέρι στον τορβά.

«Περίμενε, θα σου δώσω και τυράκι. Πρέπει να φας καλά, γιατί μπορεί ν' αργήσουμε να βρούμε τους δικούς σου».

Λυπημένο το παιδί κοίταξε γύρω του. Δεν φαινόταν ψυχή. Αναστέναξε σαν μεγάλος. Ύστερα τσίμπησε ένα τρίμμα και το 'φερε στα χείλη του.

Κάποιοι άνθρωποι πρόβαλαν αντίκρυ. Έρχονταν σκόρπια, βιαστικά, ψάχνοντας δεξιά κι αριστερά. Τους αναγνώρισε τον ένα μετά τον άλλο. Η νύφη του φώναζε κι ωρυόταν σαν τρελή.

«Λία... Λία...».

Ο Ηλίας αισθάνθηκε βάρος στην ψυχή του. Βλαστήμησε τον εαυτό του. Το ίδιο θα 'κανε ο καθένας που θα βρισκόταν στη θέση του. Η δουλειά τους ήταν άχαρη και σκληρή. Τους κρατούσε μακριά απ' τον κόσμο. Δεν έβρισκαν χρόνο να βλέπουν τα παιδιά τους, πού να γνωρίζουν τα ξένα. Συγκινημένος κοίταξε τον ανιψιό του. Έμοιαζε του πατέρα του. Πώς δεν το πρόσεξε αυτό απ' την αρχή; Το πρόσωπό του σκο-

τείνιασε. Η νύφη του ερχόταν ανάστατη, παραπατώντας, σα να μην έβλεπε. Ο Ηλίας δεν μπόρεσε να κρατηθεί.

«Α, σκύλα, σκύλα! Θα σε σφάξω! Πού άφησες το παιδί;».

Πρόσεξε το γιο της στην αγκαλιά του κουνιάδου της κι έπεσε στα πόδια του.

«Σφάξε με, αφέντη. Ο Θεός θα σε συγχωρέσει», ξέσπασε σε λυγμούς χαράς.

Το παιδί κοιτούσε γύρω του γεμάτο περιέργεια. Σαν είδε τη μάνα του, γλίστρησε μέσ' απ' τα χέρια του Ηλία κι έπεσε στην αγκαλιά της με λαχτάρα.

Οι άντρες κάθισαν στην άκρη του δρόμου κι άναψαν τσιγάρα. Ο φρούραρχος κάπνιζε νευρικά κοιτάζοντας την ώρα.

«Πρέπει να φύγω», είπε ξαφνικά.

«Για πού;».

Σηκώθηκε, ίσιαξε το κορμί του. Τα μάτια του άστραψαν. Είχαν κάτι το περήφανο και φοβερό μέσα τους.

«Εμείς οι επαναστάτες δεν ξέρουμε πότε θα χωρίσουμε και πότε θα ξανανταμώσουμε. Είμαστε λίγοι, πολύ λίγοι, σύντροφοι. Δεν αρκούμε για να πιάσουμε τα χαρακώματα του αγώνα. Κι όμως, πρέπει να κρατήσουμε όλα τα μέτωπα...».

Ένα φωτεινό σημείο στον ορίζοντα ανέβαινε όλο και πιο ψηλά, μεγάλωνε, λαμποκοπούσε. Ήταν ανιχνευτικό. Το βουητό της μηχανής έφτασε στ' αυτιά τους, δυνάμωνε, βούιζε ο τόπος.

«Πρωί-πρωί μάς επισκέπτεται πάλι ο «Γαλατάς», παρατήρησε ο Ηλίας.

Ο φρούραρχος κοίταξε γύρω του.

«Καλυφτείτε», είπε πισωπατώντας.

Λούφαξαν στα χαμόκλαδα. Τ' αεροπλάνο πέταξε πάνω απ' τα κεφάλια τους βγάζοντας ένα δαιμονισμένο μουγκρητό. Τα κλαριά σείστηκαν. Ο Παντελής αισθάνθηκε έντονη ανησυχία. Πλησίασε τον κουνιάδο του με προφύλαξη.

«Λες να μας είδε;».

Ο αέρας έτριζε απ' το βουητό. Ο Λάμπρος σίμωσε τον πατέρα του.

«Μην κουνιέσαι. Πού να μας δει εδώ», είπε στο γαμπρό του.

Μουλώθηκε. Λίγα βήματα πιο πέρα, ο φρούραρχος στεκόταν αντικαθιστός και παρακολουθούσε το αεροπλάνο με αγωνία.

«Φοβάμαι πως εντόπισε τον καταυλισμό, για να μην απομακρύνεται...».

Ο Ηλίας παραμέρισε το κλωνάρι που τον εμπόδιζε να βλέπει. Ο «Γαλατάς» έκλωθε πάνω απ' τη ρεματιά.

«Πετά πάνω απ' τα κοπάδια», είπε γυρίζοντας προς το φρούραρχο.

«Ίσως να 'μαστε τυχεροί».

Δεν πρόλαβε να τελειώσει τη φράση του κι είδε το «Γαλατά» ν' αφήνει πίσω του ένα βαθύ κιτρινωπό σημάδι, που τον έκανε ν' ανησυχήσει ακόμα πιο πολύ.

«Άφησε στόχο».

Έμειναν καμουφλαρισμένοι στα χαμόκλαδα. Απ' τη ρεματιά έφταναν τα χουγιαχτά των βοσκών, που σαλαγούσαν τα κοπάδια.

Δύο βομβαρδιστικά έσκισαν τον αέρα και χίμηξαν στη ρεματιά. Νόμιζες πως θα σφηνώνονταν στα βράχια. Ο τόπος τράνταζόταν απ' τις απανωτές εκρήξεις και τα κλαριά σειόταν πάνω τους. Μαύρος, πηχτός καπνός απλωνόταν στη βουνοπλαγιά.

«Βοήθεια», ακούστηκε μια τραχιά φωνή.

Ο φρούραρχος διέσχισε τα χαμόκλαδα και βγήκε στο ξέφωτο. Άρχισε ν' ανιχνεύει το μέρος πίσω στη ρεματιά. Δεν ξανάκουσε τη φωνή, μα ούτε άνθρωπο είδε. Στο σημείο που λαγάριζε απ' τον κουρνιαχτό διέκρινε κοπάδι προβάτων. Άλλα κείτονταν ακίνητα, άλλα χτυπιόνταν και σπαρταρούσαν κι άλλα πάλι έτρεχαν εδώ κι εκεί αιμόφυρτα, σα να 'χαν ξεφύγει απ' το χέρι του χασάπη. Την ίδια στιγμή ένας ογκώδης,

μπατάλικος ταύρος βγήκε μέσ' απ' τον κουρνιαχτό τρικλίζοντας και προσπαθώντας να κρατηθεί στα πόδια του. Το μακρόσυρτο μουγκανητό που ακούστηκε ξαφνικά ήταν γεμάτο πόνο. Ο φρούραρχος έχασε εντελώς την αίσθηση της πραγματικότητας και πλησίασε χωρίς να φυλάγεται. Το ζώο κοκάλωσε και τον κοιτούσε ανήσυχο. Του φάνηκε πως τα μεγάλα του μάτια δάκρυζαν. Δεν ήταν καμιά απάτη της οπτασίας, όπως νόμισε στην αρχή. Δάκρυζαν στ' αλήθεια. Το ζώο είχε μια βαθιά πληγή στην πλάτη, η οποία αιμορραγούσε και νότιζε το πόδι του. Κύματα ρίγους διέτρεχαν το σώμα του. Σε λίγο οι φλέβες του θ' άδειαζαν και θα τέλειωναν όλα. Τι απερισκεψία να μη σκέφτεται για τον εαυτό του!

Οι εκρήξεις είχαν σταματήσει. Ο τόπος όμως βούιζε ακόμα. Κάτι μυδράλια κακάριζαν μακριά.

Πάνω απ' τους καπνούς και τον κουρνιαχτό φάνηκαν πάλι τα βομβαρδιστικά. Πετούσαν χαμηλά, μερικές δεκάδες μέτρα πάνω απ' το έδαφος, συνεχίζοντας να πυροβολούν στα ζώα. Ο φρούραρχος παρέμεινε στη θέση του αποχαυνωμένος. Μια ριπή τον βρήκε στο στήθος. Ταράχτηκε ολόκληρος. Ολάνοιχτα, γεμάτα απορία τα μάτια του καρφώθηκαν στο αεροπλάνο, που απομακρυνόταν. Ξεχώρισε την ανθρώπινη μορφή μες στο κουβούκλιο.

«Ρε μπαγάσα! Κατάστηθα μου τη φύτεψες;».

Το κορμί του έγειρε σαν κομμένο δέντρο, αλλά την ίδια στιγμή κάποια δύναμη ξεπήδησε από μέσα του και τον έστησε στα πόδια. Ένα βήμα απείχε απ' το ζώο. Πιάστηκε απ' το σβέρκο του και στηρίχτηκε πάνω του βαρύς. Ο ταύρος κλονίστηκε.

«Βάστα, θεριό αδάμαστο. Βάστα γερά».

Τρίκλιζαν, σπάραζαν απ' τον πόνο πλάι-πλάι, σφιχτά, σαν ένα σώμα. Θα 'λεγες πως αντάμωσαν, για να κρατηθούν στη ζωή με κοινές δυνάμεις. Μα ξαφνικά το ζώο γονάτισε, σωριάστηκε στη γης. Έπεσε κι ο φρούραρχος μπρούμυτα πάνω του.

Βαθιά, πέτρινη σιωπή απλώθηκε τριγύρω. Ο κουρνιαχτός

αραίωνε σιγά-σιγά. Οι κορυφές άρχισαν να ξεχωρίζουν αυστηρές κι ανταριασμένες. Ένα πορτοκαλί σύννεφο κρεμόταν πάνω απ' το δάσος και μια ψιλή, κιτρινωπή σκόνη πασπάλιζε τα δέντρα.

Κατάκοποι απ' τη δεύτερη ολονύχτια πορεία οι άνθρωποι κοιμόνταν βαριά κάτω απ' τις οξιές και δεν ένιωθαν τίποτα, ούτε φόβο ούτε τον κίνδυνο που έφτανε ύπουλα.

Ο Γιαννάκης ξύπνησε κλαίγοντας.

«Με τσούζει ο λαιμός».

Η Διαμάντω ανασηκώθηκε.

«Μην κλαις, θα σου περάσει. Έλα να σου δώσω λίγο νεράκι να πιεις».

Αισθάνθηκε ότι κάτι περίεργο συνέβαινε γύρω τους. Κοίταξε τις συννυφάδες της ανήσυχη. Κοιμόνταν βαριά, πιο ξέγνοιαστα κι απ' τα παιδιά τους. Δεν θέλησε να χαλάσει τον ύπνο τους.

Ξαφνικά το δάσος ταραχτήκε απ' τα βηξίματα και τις κραυγές.

«Αέρια... Αέρια... Ερίξαν αέρα. Ξυπνήστε... Ξυπνήστε».

Ο κόσμος πετάχτηκε όρθιος. Κοίταξε παραξενεμένος γύρω του. Όλα φαίνονταν θαμπά: δέντρα, άνθρωποι, ζώα. Ανακατεύτηκαν, κινούνταν άτακτα, βιαστικά. Ξυπνούσαν τα παιδιά τους και μάζευαν γρήγορα τα πράματά τους. Άλλοι σαμάρωναν τα ζώα τους, για να φορτώσουν.

Η Χρυσαιγή έτρεμε ολόκληρη, σταυροκοπιόταν.

«Τι κακό είναι αυτό που μας βρήκε πάλι; Τι θα κάνουμε; Πού να πάμε για να σωθούμε;».

«Ησύχασε. Θα πάμε όπου πάνε όλοι», απάντησε η Διαμάντω ακολουθώντας τους χωριανούς.

Μερικοί είχαν φτάσει κιόλας στην άκρη του δάσους. Τα δέντρα αραίωναν. Φαίνονταν τα βοσκοτόπια της Γράμμουστας ηλιόλουστα. Αν έβγαιναν στ' ακάλυπτο μέρος, θα γίνονταν αντιληπτοί απ' το «Γαλατά» και τότε δεν θα ήταν δύσκολο να καταλάβει κανείς τι μπορούσε να συμβεί.

Ο Γεωργίου έτρεξε με το περίστροφο στο χέρι.

«Σταθείτε. Γυρίστε πίσω. Όποιος τολμήσει να κάνει έστω κι ένα βήμα πιο πέρα, δεν ξέρω κι εγώ τι θα γίνει», φώναξε μανιασμένα βγαίνοντας μπροστά τους.

Στάθηκαν καρφωμένοι στη γη παρατηρώντας τον ανήσυχοι. Πάνω στο θυμό του μπορούσε να κάνει καμιά άστοχη κίνηση και να θρηνούσαν θύματα.

«Αν μείνουμ' εδώ, θα σκάσουμε απ' τ' αέρια», είπε ο σιδεράς.

Ο Γεωργίου τον διέκοψε απότομα απευθυνόμενος σε όλους:

«Ποιος σας είπε, μωρέ, πως είναι αέρια;».

«Αν δεν είναι αέρια, τι άλλο μπορεί να είναι;».

Ήρθε στο νου του μια απλή και λογική σκέψη, που θα ήταν δύσκολο ν' αμφισβητήσουν.

«Μπαρουτίλα με καυτή σκόνη απ' τις εκρήξεις», απάντησε.

Οι χωριανοί τον κοίταζαν σιωπηλά, αποστρέφοντας τα βλέμματα. Κατάλαβε πως δεν συμφωνούσαν με την εξήγηση που έδωσε κι έχαναν την εμπιστοσύνη που είχαν ακόμα σ' αυτόν.

«Αν σας επέτρεπαν να κάνετε αυτό που κρίνετε σωστό, αμφιβάλλω αν ζούσατε ακόμα», παρατήρησε εκνευρισμένος.

Ίσως να ήταν υπερβολικό αυτό που είπε, αλλά δεν ήταν αβάσιμο.

Οι συγχωριανοί τους φάνηκαν στη ράχη μεταφέροντας το φρούραρχο πάνω σ' ένα φορείο από κλαριά. Δεν ήταν κάτι το αναπάντεχο, ήταν μια συνηθισμένη εικόνα που έβλεπαν κάθε μέρα και τους προκαλούσε πόνο. Πώς να εξηγήσουν, με το φτωχό μυαλό τους, τον αλληλοσφαγμό της φυλής τους; Πότε θα σταματούσε αυτό το κακό; Έσκυβαν πάνω στους πληγωμένους και νεκρούς κι έβλεπαν τη μοίρα τους. Με τα μάτια στραμμένα στο φορείο άρχισαν να φωνάζουν:

«Είναι οι χωριανοί. ποιόν φέρνουν;».

Έρχονταν σιγά, σταματώντας κάθε τόσο για να κοιτάξουν

τον τραυματία. Η αγωνία του κόσμου μεγάλωνε, μα δίσταζε να κουνηθεί.

«Βρε Χάρη, δεν βλέπεις; Οι άνθρωποι ξεπλατίστηκαν. Χρειάζονται βοήθεια», είπε ο Θανάσης.

Ο Γεωργίου τους υπενθύμισε να μείνουν στις θέσεις τους.

«Είπα: Δεν θα κάνετε ούτε ένα βήμα μπρος!», φώναξε απειλητικά.

Ο Ηλίας με τον Αθανασίου βαστούσαν το φορείο απ' το μπροστινό μέρος. Ο ένας δίπλα στον άλλο. Κι οι δυο τους στενοχωρημένοι, με σφιγμένα χείλη. Νόμιζες ότι είχαν λησμονήσει το μίσος που τους χώριζε και πήγαιναν πλάι-πλάι, στον ίδιο δρόμο. Πέρασαν μέσ' απ' το πλήθος. Τα ρουχα και τα χέρια τους ήταν όλο αίματα. Ο τραυματίας δεν έδινε σημάδι ζωής. Τα μάτια του σφραγισμένα, το πρόσωπό του ωχρο, χωρίς έκφραση. Στην άκρη των χειλιών του μια κόκκινη ρανίδα κυλούσε σιγά και πότιζε το καστανόχρωμο στίγμα στο γιακά του χιτωνίου. Τα μαλλιά του είχαν κολλήσει στο μέτωπο και φαίνονταν σα να 'χαν πιάσει σκουριά. Δεν αναγνωριζόταν αν ήταν χωριανός τους, γνωστός ή ξένος. Σταμάτησαν κάτω από μια στέγη. Ο κόσμος συγκεντρώθηκε γύρω τους σχηματίζοντας ένα μεγάλο κύκλο. Η λύπη φαινόταν διάχυτη στα χλομά τους πρόσωπα.

Ο φρουραρχος αιμορραγούσε συνέχεια. Τα πανιά που είχαν χρησιμοποιήσει οι άντρες για να σταματήσουν την αιμορραγία είχαν νοτίσει απ' το αίμα και δεν έπαιζαν πια το ρόλο τους. Έπρεπε να κάνουν κάτι.

Ο Αθανασίου κοίταξε τον κόσμο γύρω του.

«Μήπως υπάρχουν τίποτα γάζες; Κάνα καθαρό πανί; Ε, δεν ακούσατε; Κουνηθείτε», είπε νευριασμένος.

Η γριά Αγαθή έφτασε κουτσαίνοντας μ' ένα λευκό λινό στο χέρι.

«Να, είναι πεντακάθαρο».

Ανύποπτος ο Αθανασίου ξεδίπλωσε το πανί. Ήταν φαρδύ και μακρύ ίσαμε δυο μέτρα κι άστραφτε από φρεσκάδα σα να 'ταν καινούργιο.

«Πάρ' το πίσω, δεν κάνει», είπε κοιτάζοντας τη γριά στα μάτια.

«Τώρα παραχώνουν παλικάρια χωρίς σάβανο και μένα τη μπάμπω λυπάσαι;».

Ο Αθανασίου έσκισε το πανί σε μακρόστενες λουρίδες.

Ο κόσμος απομακρύνθηκε συνταραγμένος, δεν μπορούσε να βλέπει τραυματισμένους, αίματα, πληγές. Τ' ανθρώπινο σώμα είναι άγιο, δεν πρέπει να σε τρομάζει, αλλά να σου προκαλεί αγάπη και θαυμασμό.

Ο στρατολόγος απ' την περιοχή των Γραμμοχωρίων εμφανίστηκε αναπάντεχα. Τα ξερά κλαδιά που κατέκλυζαν το έδαφος ανάμεσα στα δέντρα έσπαγαν με κρότο κάτω απ' τα πόδια του. Ο κόσμος κοκάλωσε, γνώριζε καλά τι σήμαινε η παρουσία του. Οι υπεύθυνοι της οργάνωσης παρέμειναν σκυθρωποί μες στο πλήθος. Του κάκου ο στρατολόγος έψαχνε να συναντήσει τα βλέμματά τους.

«Οι νεολαίοι κι οι νεολαίσσες που συμπλήρωσαν το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους, να βγούνε μπροστά!», ανάγγειλε.

Σιγά-σιγά μαζεύτηκαν αντίκρου του καμιά εικοσαριά παιδιά. Οι γονείς τους ανησύχησαν μήπως τα εντάξουν στα ένοπλα τμήματα κι άρχισαν να διαμαρτύρονται.

«Τι τρέχει; Επιστράτευση κάνετε;».

«Αυτά τα παιδιά δεν μπορούν καλά-καλά να κρατήσουν ντουφέκι, το στρατό θα πολεμήσουν;

Ο στρατολόγος στύλωσε το ανάστημά του αντικρίζοντας το πλήθος με άγριο βλέμμα.

«Ποιος σας είπε ότι θα πάνε να πολεμήσουν; Σε βοηθητικές υπηρεσίες θ' απασχοληθούν».

Ο Λάμπρος ακολούθησε τον αδερφό του πηγαίνοντας στο τέλος της ομάδας. Αυτός θα έμενε με τα γυναικόπαιδα και ο Θωμάς θα χανόταν πίσω απ' τις οξιές. Οι χωριανοί δεν έρχονταν για να ξεπροβοδήσουν τα παιδιά τους, όπως έκαναν τόσες φορές. Θα 'χαν απομακρυνθεί πολύ, για να μην ακούγονται πια οι φωνές τους, σκέφτηκε ο Λάμπρος κι ανησύχησε πως

θα 'ταν δύσκολο να επιστρέψει μέσ' απ' το δάσος ολομόναχος. Μόλις βγήκε στο ξέφωτο, ο αντάρτης κατέβασε το στεν απ' τον ώμο του και σταμάτησε.

«Εδώ θα σταθούμε για λίγο. Μπορείτε να καθήσετε».

Τα παιδιά κάθησαν αντίκρυ του και ψάχνονταν με τα βλέμματα. Κάποιοι συνομήλικοι δεν ήταν ανάμεσά τους. Το αίσθημα της αδικίας φούντωνε μέσα τους σιωπηρά.

Ο στρατολόγος διέκοψε τη σιωπή λέγοντας:

«Υπάρχει κάποιος που να μην πέρασε από άσκηση;».

«Εμείς», απάντησαν οι κοπέλες.

«Δεν πειράζει. Οι αγύμναστοι πολεμούν καμιά φορά καλύτερα απ' τους εκπαιδευμένους».

Ξεδίπλωσε την κατάσταση και διάβασε από μέσα του παρατηρώντας τα παιδιά, σα να 'θελε να μαντέψει ποιό όνομα ταίριαζε στον καθένα. Ο Θωμάς πλησίασε το στρατολόγο με θάρρος. Ήταν γνωστός του ξαδέρφου του, αλλά τον γνώριζε κι ο ίδιος καλά.

«Συναγωνιστή, μπορώ να δω την κατάσταση;», ρώτησε ευθύς.

«Γιατί;», τον αγριοκοίταξε.

«Για να δω αν γράφει τα ονόματα εκείνων που λείπουν».

Ο αντάρτης δίπλωσε την κατάσταση υψώνοντας τη φωνή του.

«Δεν είναι δική σου δουλειά!».

Η δασωμένη βουνοπλαγιά έπεφτε απότομα.

«Τότε εγώ θα φύγω».

Ο αντάρτης νόμισε πως αστειευόταν και γέλασε χλευαστικά.

«Εσύ πάντα φωνάζεις και πάντα πρώτος έρχεσαι στις υπηρεσίες».

Ο Θωμάς όρμησε στον κατήφορο. Μια ριπή έπεσε πίσω του αναταράζοντας τη φυλλωσιά. Οι κοπέλες πετάχτηκαν πάνω τσιρίζοντας. Ο στρατολόγος γύρισε προς το μέρος τους με το δάχτυλο στη σκανδάλη.

«Καθήστε κάτω!».

Μερικοί επωφελήθηκαν απ' τη σύγχυση που είχε δημιουργηθεί κι εξαφανίστηκαν μπροστά απ' τα μάτια του.

Ο ήλιος καρφώθηκε στην κορυφή του Περήφανου ρόδι-νος, κοκκινωπός. Νόμιζες πως άνοιγαν οι φλέβες του και το αίμα του έτρεχε στα βράχια. Η σκιά του βουνού κάλυπτε τα πλάγια. Τα γυναικόπαιδα βρίσκονταν πάλι σε πορεία. Τριάντα χιλιόμετρα όλο κι όλο ήταν μέχρι την Αλβανία και χρειάζονταν μια νύχτα ακόμα για να φτάσουν. Μπροστά στην κεφαλή της φάλαγγας ξεχώριζε το φορείο με το φρούραρχο. Πίσω τα γυναικόπαιδα μουγκά, λυπημένα, σχημάτιζαν μια ατέλειωτη γραμμή κατηφορίζοντας σιγά. Ο δρόμος ήταν στενός, στρωμένος με μια γυαλιστερή πλάκα, που θρυμματιζόταν σε ψιλά λιθάρια κάτω απ' το βάρος των πεζοπόρων.

Ο Παντελής βάδιζε παρατηρώντας το φρούραρχο, γλίστρησε και λίγο έλειψε να πέσει.

«Ανάθεμα τον τόπο μας», βλαστήμησε, «δεν βρίσκεις μέρος για να πατήσεις με σιγουριά. Βαρέθηκα να ζω σ' αυτόν».

Ο φρούραρχος γόγγυξε ανοίγοντας ξαφνικά τα μάτια.

«Πού βρισκόμαστε;».

«Στο δρόμο για το γοσοκομείο», απάντησε ο Αθανασίου ακολουθώντας το φορείο.

«Άδικα κουράζεστε, συναγωνιστές, δεν θ' αντέξω».

Ο Αθανασίου τον κοίταξε με συμπόνια. Έδινε την εντύπωση πως θα 'χανε πάλι τις αισθήσεις του. Είχε όμως πολλές έγνοιες και δεν έπρεπε να παρασυρθεί απ' το παθητικό συναίσθημα.

«Ντροπή σου, συναγωνιστή! Εμείς κάνουμε ό,τι μπορούμε για να σε σώσουμε κι εσύ μας στενοχωρείς».

Ο φρούραρχος άνοιξε πάλι τα μάτια. Το φως τους ήταν θαμπό, ακίνητο.

«Κρυώνω», ψιθύρισε.

Το μέρος γινόταν τώρα όλο και πιο ομαλό. Ένα μαγευτικό τοπίο ξεδιπλωνόταν μπροστά τους. Η Γράμμουστα με τ' απέραντα, καταπράσινα βοσκοτόπια. Μικροί, στρογγυλοί λο-

φίσκοι διακρίνονταν εδώ κι εκεί. Κάτω, στην πλατιά κοιλάδα, φάνηκε το χωριό, για το οποίο λέγονταν αφάνταστα πράγματα.

«Η Γράμμουστα! Η Γράμμουστα!», άρχισαν να λένε σ' όλη τη φάλαγγα.

Ήταν πολλοί εκείνοι που πίστευαν ότι φτάνοντας στο χωριό αυτό θα 'βλεπαν τους αντάρτικους φούρνους, που δούλευαν νύχτα μέρα χωρίς σταματημό, το μεγάλο νοσοκομείο, που θεραπεύονταν οι τραυματίες κι άρρωστοι αγωνιστές. Ποιός ξέρει, μπορεί να 'ταν και κάποιος δικός τους εκεί και να τον έβλεπαν. Μπορεί να 'βλεπαν ακόμα εκείνες τις παράξενες μηχανές που δίνουν φως, για να δουλεύουν τη νύχτα τα συνεργεία των φουρναράδων και των γιατρών.

Το μικρό ποτάμι λαμποκοπούσε σαν ασημένια ζώνη στη μέση του χωριού. Πότε θα 'φταναν εκεί για να ρίξουν λίγο νερό στα πρόσωπά τους, να σβήσουν τη δίψα τους; σκέφτονταν.

Πέρα, στο βάθος της κοιλάδας φάλαγγα μεταγωγικών ανηφόριζε σιγά. Λίγο πιο πάνω, στην πλαγιά του Φλάμπουρου, παρόμοια εικόνα πάλι. Τα γυναικόπαιδα των Καστανοχωρίων συνέχιζαν την πορεία τους εξαντλημένα. Η κεφαλή της φάλαγγας πλησίαζε στη Γράμμουστα κι η ουρά της σερνόταν ακόμα πίσω απ' το βουνό.

Ο Λάμπρος βγήκε απ' τη φάλαγγα και περίμενε τον πατέρα του, που ερχόταν πίσω με το βιο τους.

«Πατέρα», του είπε καθώς σίμωνε, «ο στρατολόγος είπε ψέματα. Για αντάρτες τα πήραν τα παιδιά».

Ο Ηλίας δεν αποκρίθηκε. Άφησε, όμως, ένα βαθύ στεναγμό να βγαίνει απ' τα στήθια του, ένα στεναγμό που θα 'ταν δύσκολο να εκφράσει με λόγια.

Σε λίγο έστριψε την προσοχή του σ' ένα ασήμαντο ζήτημα, που αν άκουγε κανείς, θα τον παρεξηγούσε.

«Κάτι έπαθε ο Μούργκος μας, για να μη φανεί απ' το πρωί. Δεν μπορεί το κοπάδι να μείνει χωρίς σκυλί».

Έδειξε στο Λάμπρο έναν άσπρο μολοσσό που στεκόταν στα νώτα πάνω σ' ένα λοφίσκο.

«Το βλέπεις εκείνο το τσοπανόσκυλο; Στέκει εκεί ώρες τώρα. Θα 'ναι απ' τα γρεβενιώτικα κοπάδια που μάζεψαν οι αντάρτες... Να, πάρε λίγο ψωμί και πήγαινε να το πιάσεις».

«Φοβάμαι».

«Μη φοβάσαι. Έρημο είναι, νηστικό».

Ο Λάμπρος πλησίασε διστακτικά με την αγκλίτσα του πατέρα του στο χέρι. Το σκυλί σηκώθηκε τεντώνοντας το σώμα του σε στάση αναμονής. Τόσο μεγαλόσωμο και φοβερό σκυλί πρώτη φορά έβλεπε. Μόλις καταβρόχθισε το πρώτο ψωμί, όρμησε πίσω του με μεγάλα άλματα ανιχνεύοντας τα σημεία όπου έπεφταν τα επόμενα κομματάκια.

«Φτάνει, φτάνει», φώναξε ο Ηλίας.

Επιστρέφοντας στον πατέρα του γεμάτος περηφάνια, ένωσε μια απρόσμενη χαρά. Ο αδερφός του ερχόταν απ' την απέναντι μεριά.

«Ο Θωμάς», φώναξε χαρούμενος.

Ο Ηλίας έμεινε στη θέση με το βλέμμα προσηλωμένο στο μεγάλο γιο του.

«Σας άφησαν κιόλας;», παραξενεύτηκε.

«Όχι. Έφυγα μόνος μου».

«Γιατί το 'καμες; Θα σε περάσουν στρατοδικείο».

«Γιατί να μείνω, αφού έλειπαν τόσοι άλλοι;».

«Ξέρω. Ο καθένας κοιτάζει να σώσει τον εαυτό του και τους δικούς του, αλλά αυτό δεν φτάνει, για να δικαιολογήσεις την πράξη σου».

Βάδιζαν αργά παρατηρώντας γύρω τους. Δεν έπεσε τίποτα στην αντίληψή τους, που να ενίσχυε τους φόβους τους. Ο κόσμος κατευθυνόταν ήσυχα προς τα σύνορα. Παρόλα αυτά η αγωνία του Ηλία μεγάλωνε.

«Να δούμε πώς θα ξεμπλέξουμε».

Είχε πια βασιλέψει. Η ασημένια ζώνη της ποταμιάς λύθηκε κι άστραφτε εδώ κι εκεί σαν κομματιασμένος καθρέφτης.

Τα γυναικόπαιδα πέρασαν μέσ' απ' το έρημο, εγκαταλειμμένο χωριό. Σταμάτησαν σ' ένα ίσωμα παραέξω. Την ίδια

στιγμή άρχισαν να καταφάνουν κάτοικοι απ' άλλα χωριά. Το ίδιο κατάκοποι και θλιμμένοι. Μαύρισε ο τόπος. Νόμιζες πως ήταν αμέτρητες χιλιάδες κι απλώνονταν πέρα απ' το σκοτεινό κύκλο που έβλεπαν.

Απογοητευμένος ο Παντελής πλησίασε τον κομματικό γραμματέα.

«Αυτή είναι η Γράμμουστα;», έκανε σα να μην ήξερε.

«Αυτή. Γιατί;», τον κοίταξε παραξενεμένος

«Πού είναι όλα αυτά που λέγαμε στον κόσμο;».

Ο γραμματέας φάνηκε σα να ταλαντεύτηκε. Την ίδια στιγμή, όμως, πήρε ύφος αυστηρό κι αποκρίθηκε:

«Αλίμονο αν λέγαμε μυστικά. Δεν θα υπήρχε τίποτα πια. Ούτε νοσοκομεία, ούτε επιμελητείες, ούτε Ελεύθερη Ελλάδα. Μπορεί να 'χε σβήσει και το αντάρτικο σώμα».

Ο Παντελής τράβηξε μια βαθιά ρουφηξιά, αλλά έβγαλε τον καπνό αναστενάζοντας.

«Έχεις δίκιο. Αυτό δεν το σκέφτηκα ποτέ. Μήπως είχα ώρα για σκέψεις; Έτρεχα απ' τη μια δουλειά στην άλλη, από μέρος σε μέρος, χωρίς να πάρω ανάσα, για το καλό του αγώνα...».

«Σου 'πα κι άλλη φορά: Να 'σαι περήφανος γι' αυτό».

Οι κάτοικοι απ' τα διάφορα χωριά ανακατώθηκαν, καλούσαν συγγενείς και φίλους. Αντάμωναν πολύ σπάνια, γιατί δεν υπήρχαν δρόμοι και μέσα συγκοινωνίας. Κόντευαν να ξεχάσουν και τους δεσμούς τους ακόμα. Πάνω στην κακιά ώρα του πόνου και της απόγνωσης θυμήθηκαν τα φθαρμένα νήματα της συγγένειας και της φιλίας τους κι αναζητιόνταν.

Έφτασαν σε μια γυμνή, φεγγαρόλουστη ράχη. Δεξιά κι αριστερά διακρίνονταν κάτι θολίσκοι, όμοιοι με μικρούς, αποστρογγυλωμένους βράχους, σε ίδια απόσταση ο ένας απ' τον άλλο, ακολουθώντας την κορυφογραμμή. Ανθρώπινες σκιές πλανιόνταν ανάμεσα στους θόλους σαν φαντάσματα.

Ο Παντελής κοντοστάθηκε κοιτάζοντας το γραμματέα.

«Φτάσαμε στα σύνορα;».

«Όπως βλέπεις. Σε λίγο θα μπορούμε στ' αλβανικό έδαφος και θα ησυχάσουμε».

Ο Παντελής ένιωσε μια βαθιά θλίψη να πλακώνει την ψυχή του. Κοίταξε πίσω του. Ο κόσμος περνούσε βιαστικά σπρώχνοντας ο ένας τον άλλο.

«Σιγά, μωρέ, θα προλάβουμε», είπε με ραγισμένη φωνή.

Ροδοκόκκινες αναλαμπές φώτιζαν τον αστερωμένο ουρανό πάνω απ' την Αρένα. Σε μερικά σημεία, κοντά στο Μυροβλύτη, κρυφόκαιγαν κάτι φωτιές. Κάπου αλλού άστραφταν δυνατά αμέτρητα φώτα.

«Οι αντάρτικοι φούρνοι... το νοσοκομείο μας», ψιθύρισε.

«Αν συνεχίσεις να βλέπεις εκεί πέρα, θα ξεκόψεις απ' τη φάλαγγα και θα μείνεις εδώ», παρατήρησε ο γραμματέας.

«Δεν μπορώ. Νιώθω να με κρατά η γης απ' τα πόδια», αναστέναξε ο Παντελής.

«Άσε τους συναισθηματισμούς. Μπροστά μας ανατέλλει ο καινούργιος, ευτυχισμένος κόσμος», τον προσπέρασε βιαστικός.

Ομάδα στρατιωτών εμφανίστηκε στη διάβαση των συνόρων και παρατηρούσε τους διερχομένους. Ο Παντελής νόμισε ότι ήταν Αλβανοί στρατιώτες. Ξαφνικά είδε να σταματούν κάποιο νεαρό άντρα και να του λένε ελληνικά:

«Περιμένετε εδώ. Θα 'ρθετε μαζί μας».

«Γιατί».

«Αποπειραθήκατε ν' αποφύγετε τη στρατολογία».

Πλήθος χωρικών μαζεύτηκε γύρω τους. Δεν μπόρεσε να ξεχωρίσει ποιόι ήταν. Άκουσε να φωνάζουν όλοι μαζί χολωμένοι:

«Αφήστε τον. Είναι παιδί ακόμα. Δεν είναι μόνο αυτός που δεν παρουσιάστηκε».

«Θα συλληφτείτε για αντίσταση!».

Ο Παντελής γύρισε πίσω τρέμοντας ολόκληρος. Πού να ξεχωρίσει τους κουνιάδους του στο σκοτάδι μες στην κοσμοθάλασσα. Προχωρώντας πρόσεξε τον Αθανασίου εξορ-

γισμένο να ξεσπάει πάνω στο γαϊδουράκι του, που είχε σταματήσει στη μέση του δρόμου βαριοφορτωμένο.

«Ουστ! Ουστ! Παλιογούμαρο, τι σου 'ρθε τώρα και μουλάρωσες;».

Οι Μανταίοι πλησίαζαν στα σύνορα προσεκτικά. Μπροστά οι οικογένειες με τα υποζύγια και τα γελάδια τους και λίγο πιο πίσω τα γιδοπρόβατα, μακριά απ' τ' άλλα κοπάδια του χωριού, όπως πάντα. Ο Παντελής σταμάτησε μπροστά τους με την ψυχή στα δόντια.

«Πού 'ναι τα παιδιά;».

«Γιατί; Συμβαίνει τίποτα;».

«Βγήκαν αντάρτες στα φυλάκια και πιάνουν τους λιποτάχτες. Τι μυαλά κουβαλούν, μωρέ; Θα τα στήσουν στον τοίχο».

Ο Ηλίας κοίταξε γύρω του ανήσυχος. Οι τσοπάνηδες του χωριού έσμιγαν τα κοπάδια τους. Μπήκε αμέσως στο νόημα.

«Στάσου εδώ μαζί με τους άλλους και σταματήστε τα πρόβατα. Δεν θα περάσετε τα σύνορα, αν δεν γυρίσω».

Πανικός έπιασε τον Παντελή.

«Τι σκέφτεσαι να κάμεις;».

Δεν του απάντησε. Έτρεξε να συμβουλέψει τα παιδιά. Έρχονταν στο τέλος με τα γίδια. Τα σαλάγησαν, για να σμίξουν με τα κοπάδια του χωριού. Τέτοια ανακατωσούρα δεν είχε γίνει ποτέ. Χιλιάδες ζωντανά χύθηκαν στα σύνορα, όλα μαζί, χωρίς να ξεχωρίζει το 'να απ' τ' άλλο. Ένωθες να σε τυφλώνει η σκόνη και να σε πνίγει η τραγίλα. Ο Παντελής πρόσεξε τα παιδιά καμουφλαρισμένα με τις κάπες στη ράχη να σέρνονται μες στο κοπάδι και να περνούν τα σύνορα, για να γλιτώσουν τη σύλληψη για λιποταξία. Η ανησυχία του μεγάλωσε. Άρχισε να τρέμει.

Με το τέχνασμα αυτό, όμως, τα παιδιά κατόρθωσαν να ξεφύγουν.

«Έχεις το διάβολο μέσα σου», ανάσανε βαθιά. «Φοβάμαι, όμως, μήπως κάποια στιγμή σ' εγκαταλείψει και τι θ' απογίνεις», είπε στον Ηλία.

«Ό,τι γράφει η μοίρα», του απάντησε.

Να κι ο Θόδωρος Αγόρου. Ανέβαινε βαρύς, αγκομαχώντας. Στάθηκε αντίκρυ τους να πάρει μια ανάσα.

«Δεν ξέρω τι έπαθα», είπε. «Όσο πιο ψηλά ανεβαίνω, τόσο μεγαλύτερος μου φαίνεται ο ανήφορος που πρέπει να περάσω ακόμα».

«Κουράγιο. Δυο βήματα απόμειναν».

«Δεν μπορώ. Μου κόπηκαν τα πόδια», στηρίχτηκε στην αγκλίτσα του.

«Τι λέτε; Θα μας καταξιώσει ο Θεός να ξαναδούμε τον τόπο μας;».

Ο Ηλίας κοίταξε πίσω του. Δεν έβλεπε τίποτα.

«Για ποιό τόπο μιλάς; Ο τόπος μας έγινε στάχτη και καπνός, δεν έμεινε τίποτα που να σε κρατάει».

Ο Θόδωρος κατάπιε τον κόμπο που στεκόταν στο λαρύγγι του.

«Λες εκεί που πάμε να 'ναι καλύτερα;».

Μουγκοί, γεμάτοι οδύνη, πέρασαν τα σύνορα.

Η αόρατη πύλη της Ελλάδας έκλεισε πίσω τους τρίζοντας. Μπορεί να μην άκουσαν καλά, μπορεί να 'ταν το τρίξιμο της ίδιας της ψυχής τους...

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΕΝΤΟΣ»

Συγγραφέας

Τίτλος βιβλίου

- Κ. Σκλάβου: Ευρώπη η Πρωτοπόρος Ήπειρος
- Κ. Σκλάβου: Το σκάνδαλο Κοσκωτά, (Μια ολόπλευρη κριτική και τα νέα προβλήματα)
- (Ντοκουμέντο) ΕΑΜ Ανατολικές συνοικίες Αθήνας (1941 - 1945)
- Γ. Κουβά: Τα πρωτινά και τα τωρινά (Καισαριανή 1941 - 1991)
- Γ. Κουβά: Η Ιστορία του Εθνικού Αστέρρα Καισαριανής (1927 - 1991)
- Γ. Κουβά: Το κτίριο 15 του ΧΑΪΔΑΡΙΟΥ
- Γ. Κουβά: Το Διάβα της Καισαριανής
- Γ. Κουβά: Μια φορά κι' ένα καιρό (Ποιήματα)
- Μ. Λιαρούτσου: Των εν ερημίαις και όρεσι, Μυθιστόρημα (Του εμφυλιοπολεμικού καιρού στη Λέσβο)
- Μ. Λιαρούτσου: Δρόμοι παλιοί, Διηγήματα (Του εμφυλίου και άλλα)
- Ν. Σάμιου: Η ιστορία του Δήμου Καισαριανής (Μέσα απ' τα πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου)
- Χ. Ρήγα: Τότε που λειτουργούσε η Δημοκρατία (Η εξουσία των πολιτών)
- Γ. Μωραΐτη: Κόντρα στη Χούντα, (Στις επάλξεις του Αγώνα και της Δημοκρατίας)
- Ν. Αποστολοπούλου: Περήφανες κι αδούλωτες
- Α. Μελίδου: Πικρό οδοιπορικό μιας Μικρασιάτισσας
- Κ. Γαβριηλίδη: Το ημερολόγιο της Ανάφης στη δικτατορία του Μεταξά
- Β. Ρέππα: Ο παράνομος
- Β. Ρέππα: Πορεία προς τη σύγκρουση
- Θ. Κοντούλη: Τότε που η πατρίδα... μού 'κλεινε πονηρά το μάτι
- Σοβύοδ Νόελ Σηρέτυελ: Όραμα οραμάτων ή Η λογική της τελειότητας
- Κ. Πεντεδέκα: Σωτήρης Λ. Τσιτσιπής
Ο ηρωϊκός «Λοκρός»

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΕΝΤΟΣ»

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Λ. ΦΑΣΟΥΛΑΣ

Ερυθραίας 4, 161 21 Καισαριανή

Τηλ.: 76.48.900, Fax: 76.48.901

«Το μελανό πέπλο της αυγής ξεθώριασε. Αντίκρου ξεπρόβαλε το πανόραμα της μάχης. Ο «Γαλατάς» ανίχνευε την περιοχή ανάμεσα στο Ταμπούρι του Κάντσικου και την κοιλάδα του Σαραντάπορου. Τα βομβαρδιστικά φάνηκαν πάλι ξαφνικά και χτυπούσαν την κορυφή της Τριανταφυλλιάς, στα νοτιοδυτικά του χωριού. Τα πεύκα άναβαν σαν σπέρτα. Καπνοί και φλόγες έζωναν το βουνό. Ο δαιμονισμένος θόρυβος των αεροπλάνων συνοδευόταν απ' τις εκρήξεις και τους πυροβολισμούς. Χαλασμός κόσμου ολόγυρα.

Ο γέρος ένωσε πονοκέφαλο. Αποτραβήχτηκε παρέκει και κάθησε κάτω απ' το βράχο. Έβαλε το χέρι αντήλιο και στύλωσε το βλέμμα στην καπνισμένη βουνοπλαγιά. Του φάνηκε πως είδε κάτι μαύρα, μικρά σημάδια να κινούνται πάνω κάτω. Μπορεί να ήταν σκιές της οπτικής του παραίσθησης, μπορεί όμως να ήταν και οράματα: να ήταν οι φαντάροι που ορμούσαν να καταλάβουν τις θέσεις των ανταρτών ή οι αντάρτες που αμύνονταν κι έκαναν αντεπίθεση; Για μια στιγμή πάλι τού φάνηκε πως έβλεπε τους λαβωμένους και τους νεκρούς να στρώνουν με τα κορμιά τους το δρόμο της νίκης, η οποία έπαιρνε μορφή γυναίκας και νόμιζε πως ήταν η Ελλάδα. Η Ελλάδα να σαλτάρει σπαράζοντας ανάμεσα στ' αντιμαχόμενα παιδιά της με μαύρο, αιματοβαμμένο πανωφόρι».

51037

KON

T

ΘΑΜΠΟΣ ΔΙΣΚΟΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟ
ISBN: 9608472202

9789608472204

Τιμή: 5500 Euro: 18,14